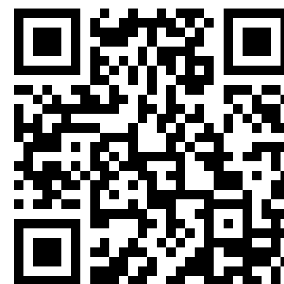
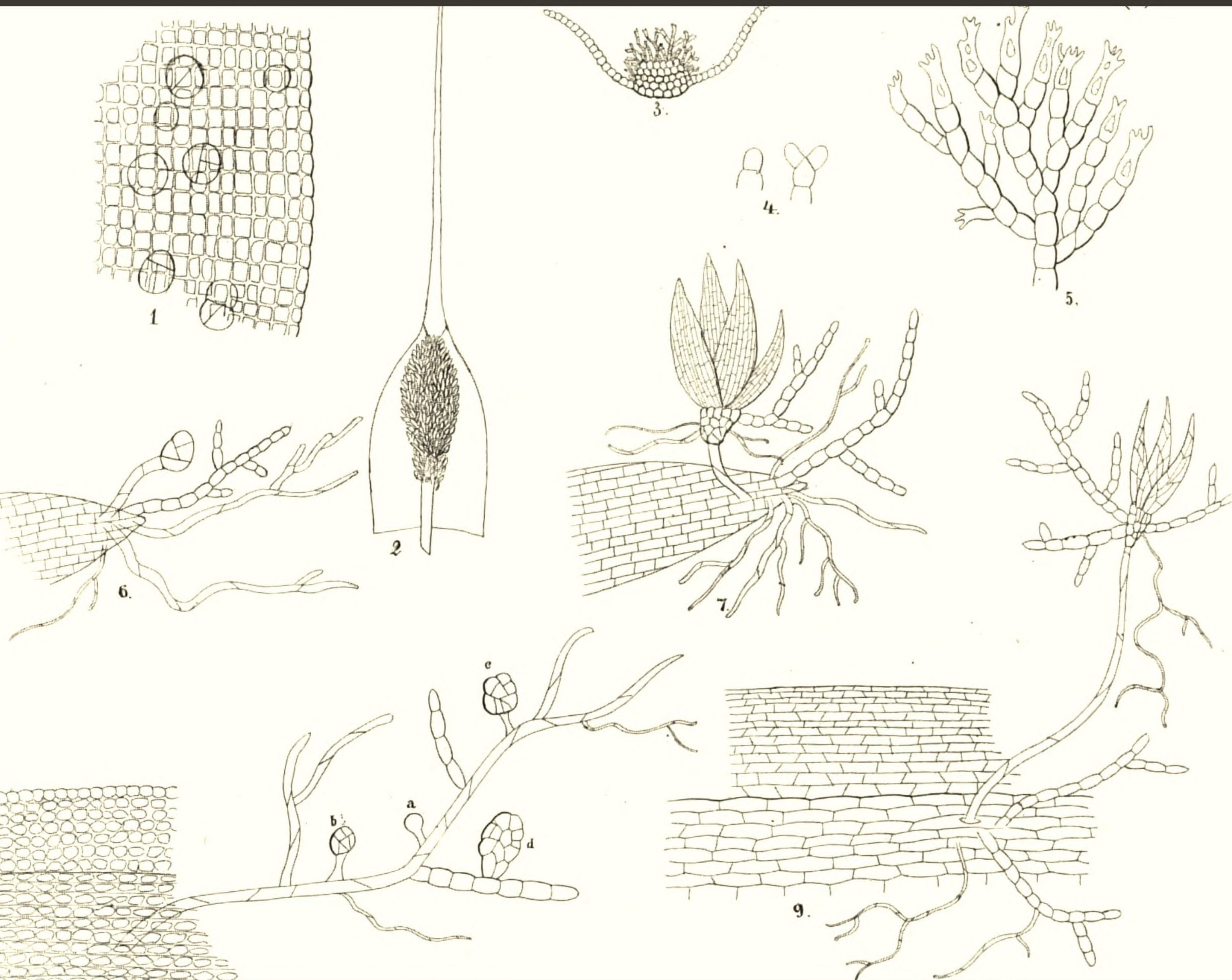
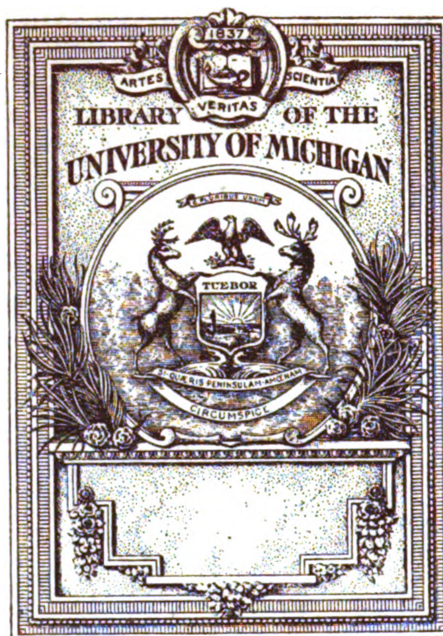

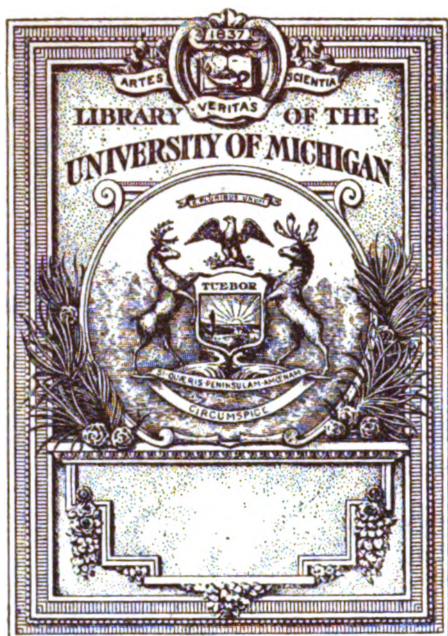

Acta Universitatis Lundensis

Lunds universitet

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUAERIS PENINSULAM AMOENAM
CIRCUMSPICE

Lund. Universitet

ACTA UNIVERSITATIS LUNDENSIS.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRS-SKRIFT.

1864.

PHILOSOPHI, SPRÅKVETENSKAP OCH HISTORIA.

LUND, 1864—5.
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET.

ACTA UNIVERSITATIS LUNDENSIS.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRS-SKRIFT

FÖR ÅR 1864.

LUND, 1864—5.
BERLINGSKA BOKTRYCKERIET.

LUNDS UNIVERSITETS ÅRS-SKRIFT

FÖR ÅR 1864.

AFDELNINGEN FÖR PHILOSOPHI, SPRÅKVETENSKAP OCH HISTORIA.

Innehåll:

Förbundet mellan Sverge och Frankrike år 1672

af

M. J. J. WEIBULL.

Richelieus och Mazarinis politik hade brutit Kejsaredömets och Spaniens öfvermakt och utsträckt Frankrikes gränser till Rhen och Pyreneerna: i det ögonblick Ludvig XIV, stark icke blott genom Frankrikes inre styrka utan äfven genom det öfriga Europas svaghet eller söndring, tycktes mäktig nog att sätta kronan på sina föregångares verk genom en utvidgning af rikets gränser till mynningen af Schelde, har han plötsligen sett sig hejdad.

Vid detta Ludvig XIV:s försök att under Frankrikes herravälde lägga de rika Spanska Nederländerna, hvilkas af naturen så utmärkta, af menniskor under så många århundraden befästade försvarslinier äfven skulle hafva skänkt åt den krigiska monarkien ett nästan oöfverstigligt nordligt gränsvärn, såg man söndringen i Europa försvinna och svagheten söka sitt skydd i en allas förening mot den ende mäktige. Intresset att bekämpa en öfvermakt, som så starkt tycktes hota verldsdelens frihet i ett tidehvarf, då denna egentligen hvilade på förmågan hos den ene att sätta gränser för den andre, visade sig så mäktigt, att det förmådde lugna alla andra gamla och nya strider i Europa: de båda rivalerna om herradömet öfver hafven, Holland och England, återvände som bundsförvandter ur en blodig kamp, Sverge sågs knappt tjugu år efter det trettioåriga kriget närma sig Kejsaredömet och söka dess förbund, och dessa trenne protestantiska makter förenade sig sinsemellan till skydd för det katholska Spanien, i hvilket de en gång och för icke så länge sedan sett en gemensam arffiende. Man stod vid den omhvälfning af alla gamla politiska traditioner, som betecknas af *tripelalliansen:* inledningen till ett nytt tidskifte i det europeiska statssystemets historia.

I det afgörande ögonblicket vek Ludvig XIV skenbart för Europas hot. Han ställde åt framtiden det fullkomliga uppnåendet af detta under hela hans regering aldrig ur sigte lemnade mål, men från den dag tripelalliansen afslöts, sattes den franska diplomatien i verksamhet för att förlama och om möjligt upplösa en förening, som ännu en gång i ett afgörande ögonblick skulle kunna sätta honom allvarliga hinder i vägen. Dock blef det för den beräknande franska politiken icke nog att med alla medel, som stodo den till buds, söka hindra de tre makternas förbund att genom en samfäld garanti för den spanska monarkiens besittningar befästa sitt verk [1]). Den riktade sitt anfall ännu djupare: dess yttersta syfte blef att förstöra sjelfva de maktvilkor, på hvilka tripelalliansen ytterst hvilade.

Så länge Holland, som genom sjelfva sitt läge närmast berördes af dessa Frankrikes planer, med sin vaksamma diplomati oroligt följde hvarje dess steg, så länge dess flottor beherrskade hafven och dess guld kunde sätta Nordens och Tysklands härar i rörelse; så länge kunde ej Frankrike vara säkert att vinna sitt mål: *det* var hvad dess diplomati med klar blick insåg: det var ock derföre som den mäktiga republikens fall blef beslutadt.

Från den dag, då Frankrike genom freden i Aachen skenbart uppgaf sina planer, till den, då dess härar öfver Rhen inbröto i hjertat af republiken, har också den franska diplomatien oaflåtligt kämpat icke blott för att hindra tripelalliansens befästande, utan äfven för att vinna Europas medverkan eller tillstånd till det afgörande dråpslaget åt Holland. I Stockholm och Madrid, i Wien och London, i Köpenhamn och vid Tysklands alla hof hafva särskilta underhandlingar, de flesta hemliga och sväfvande på gränsen af den politiska intrigen, alla sammanhållna af Lionnes fina hand, blifvit förda för att uppnå dessa syften. Och det har lyckats Frankrike genom alla dessa negociationer, som otvifvelaktigt höra till de märkvärdigaste i den europeiska diplomatiens historia, visserligen icke att förhindra nya traktater i tripelalliansens anda, men — hvad som i sjelfva saken betydde mera — att intressera nästan alla sina motståndare i det beslutade anfallet på Holland. England har blifvit dess bundsförvandt, det nordvestra Tysklands furstar hafva följt dess fanor i kriget,

[1]) Först genom en sådan garantitraktat kunde tripel-alliansens verk anses fulländadt. 7 § af sjelfva alliansen ställer äfven en dylik i utsigt. Dumont: Corps diplomatique. Tome VI. Partie II. pag. 68.

de öfriga och kejsaren sjelf lofvat eller förbundit sig till neutralitet, och Sverge har icke blott utfästat sig till detsamma, utan derutöfver förpligtigat sig till att, om Tyskland sveke sina löften, med väpnad hand afskära republiken från dess hjelp.

Det är vår uppgift att teckna de underhandlingar i Stockholm, som ledde till den franska politikens seger och förnyandet af det gamla, fordom så ärorika, förbundet mellan Sverige och Frankrike: underhandlingar af stort historiskt intresse, derföre att de lifligt måla hela motsatsen mellan den lysande yttre ställning, Sverge, omstråladt af det trettioåriga krigets ännu oförbleknade minnen, intog i Europa och den verkliga inre svagheten under dessa det aristokratiska väldets sista dagar, tillika skarpt tecknande dess handlande män: ett förbund af den djupaste betydelse icke endast för Sverge, der det medelbart blef en anledning till de största inre hvälfningar, utan äfven för hela Norden; ty det har störtat dess folk i en af de mest förtviflade strider, de någonsin bestått mot hvarandra.

Tvenne hade de medel varit, genom hvilka det lyckats Sverge under ledning af lysande statsmän och utmärkta härförare, att vinna den stora ställning i Europa, som det vid den tidpunkt vi skildra och under loppet af nära ett århundrade intog: uppträdandet i trettioåriga kriget såsom målsman för politiskt och religiöst förtryckta trosförvandter och den rent politiska förbindelsen med Frankrike.

Så högt man ock har att uppskatta den djupa betydelsen af det förra, bör man dock vakta sig för att underkänna vigten af det sednare. Sverge var i och för sig alltför svagt och det bundsförvandtskap af Tysklands furstar, som skulle skänka det stöd, redan från början alltför osäkert och vacklande för att det sjelft, åtminstone efter Gustaf Adolfs död, skulle kunnat skapa en stor politisk ställning af varaktig betydelse utanför Nordens gränser. Men Frankrike [2]) lånade det redan vid dess första uppträdande stödet af sin stora verldsställning, af sina rikare materiella hjelpmedel, af sin diplomati och omsider äfven af sina

[2]) Hufvudpunkterna i den nästan oafbrutna negociationen mellan de båda kronorna under trettioåriga krigets lopp äro: traktaterna i Berwalde 1631, Heilbronn 1633, Frankfurt 1634, Compiègne 1635, Wismar 1636 och de båda trakterna i Hamburg 1638 och 1641. Den subsidie, Frankrike årligen gaf åt Sverge under loppet af kriget, vexlar mellan 1,000,000 och 1,200,000 livres. Alltifrån medlet af 16:de seklet (förbundet 1542 mellan Frans I och Gustaf Wasa) hade Sverge tillhört Frankrikes allianssystem och finnes äfven på denna grund inneslutet i frederna i Crespy, Cateau Cambresis och Vervins.

härar, och så uppnådde det en plats bland de makter, hvilka i det 17:de århundradet, innan ännu ett egentligt stormakternas system utvecklat sig, utöfvade det afgörande inflytandet på verldsdelens öden.

Endast såsom Frankrikes bundsförvandt och såsom dess segrande vapenkamrat var det i sjelfva verket, som Sverge omsider förmådde att utföra sitt storverk i den religiösa kulturens tjenst och att skrifva den ena hälften af den fred, som med rätta kan anses såsom en grundlag för det europeiska statssamfundet under en tidrymd af nära halftannat århundrade [*]). När det, i kraft af samma Westphaliska fred, intog sin nya utomordentliga ställning med fast fot vid Oders, Elbes och Wesers mynningar och såsom garant för det sakernas tillstånd freden upprättat inom det romerska riket, trädde till ett varaktigt inflytande på det mellersta Europas angelägenheter, voro denna ställning och detta inflytande på det närmaste sammanknippade med Frankrikes, ja, dessa makters solidaritet tycktes ett ögonblick vid medlet af seklet sådan, att vid Spaniens tilltagande vanmakt, Englands inre revolutionära tillstånd och Hollands isolering, den stora europeiska motsatsen, på hvilken i dessa statssystemets första århundraden verldsdelens fred och frihet hvilade, blifvit motsatsen mellan de båda konfedererade kronorna, såsom Sverge och Frankrike af samtiden nämndes, och den kejserliga grenen af det Habsburgska huset.

Men denna ställning vid Frankrikes sida, lysande som den var, hade redan från början ej varit fri från våda för Sverge och i tidens lopp blef den alltmera farlig, i mån som Frankrike utvecklade en öfvermakt, snart lika hotande som det Habsburgska husets engång varit, och dess planer äfven i samma mån växte till verldsomfattande.

Skulle Sverge, troget sina traditioner, äfven då förblifva uti denna sidoställning? Skulle det, engång subsidiärmakt i kriget, kanske äfven blifva det i freden? Eller skulle det, sjelfständigt häfdande den plats det intagit i staternas system, ej låta sig bortföras af några andra intressen än dem, som nödvändigt framgingo ur dess egen verldsställning? Dessa äro de stora hufvudfrågor, som sysselsatt Sverges statsmän under hela detta sekel och som söndra dem i

[*]) Le traité de Westphalie a été appelé le code des nations, quoiqu'il ne fût que le code de l'Allemagne; mais si l'on observe que l'Allemagne est par sa centralité, la clef de la voûte européenne, son organisation politique devenait le fondement de l'harmonie générale du continent. Flassan: Histoire de la Diplomatie française Tome III pag. 180.

tvenne bestämda partier, och dessa den yttre politikens frågor hafva äfven stått i det närmaste sammanhang med den svenska statens inre politik under detta århundrade: med nödvändighet hafva de, som åt Sverge sökt bereda en sjelfständig yttre ställning, drifvits in på den inre reformens och reduktionens bana, då deremot motståndarne af denna varit desamma, som förfäktat den traditionella franska politiken och subsidiesystemet.

Den underhandling, som Chanut i Stockholm omedelbart efter Westphaliska fredens afslutande upptog, för att på basis af denna upprätta en nära allians emellan de båda kronorna till ömsesidig och evigvarande garanti för hvad de vunnit genom kriget, ledde icke till något resultat; ej heller samme ministers underhandlingar i Hamburg 1651 med Adler Salvius. Christina tvekade att för sig och sina efterträdare underteckna en traktat, hvars blotta rykte föranledde kejsaren att vägra Sverge investituren i dess tyska provinser. Till de fordringar, som Salvius i Hamburg å sin drottnings sida framställt, hade äfven hört subsidier af Frankrike under freden [4]).

Det kan sägas, att hela Carl X Gustafs regering varit ett sträfvande att åt Sverge bereda en fullkomligt sjelfständig politisk ställning, oberoende af hvarje annan makt och framförallt af Frankrike. Dess ministrar följde honom på hans fälttåg med förslager till förbund och oupphörligt underhandlades om ett dylikt, men han lemnade vid sin död Sverges förhållande till Frankrike ännu icke särskilt bestämdt genom någon traktat, utan endast allmänt, sådant som det hvilade på gamla traditioner och de gemensamma intressen, som de båda kronorna egde såsom partes paciscentes och garanter af den Westphaliska freden i dess helhet utan Frankrikes särskilta uttolkningar. Hans skarpa blick insåg alltförväl, att Frankrike endast ville begagna Sverge för sina egna ändamål i Tyskland, men att ett nytt uppträdande derstädes i Frankrikes intressen fullkomligt strede mot Sverges [5]). Såsom furste af Tyska riket deremot var han jemte Frankrike verksam vid upprättandet af Rhenförbundet 1658 till Westphaliska fredens upprätthållande och deltog äfven sjelf i detsamma.

---

[4]) Saint Prest: Histoire des traités de paix du dix-septième siècle Tom. I pag. 314—16.

[5]) "Då jag var i Frankrike" sade Claës Tott d. 17 Juli 1660 i rådet, "stod Cardinalen högt på renovationen af garantien för Münsterska freden, tillbjudandes 6 tunnor guld och folk. H:s M:t salig behagade det ej, till att icke dermed ombragera romanum imperium: derföre ville han det aldrig."

Vid denna konungs död emottog en aristokratisk förmyndareregering ledningen af Sverges yttre politik. Det måste medgifvas, att de förhållanden, under hvilka den tillträdt styrelsen, varit ytterligt svåra, och det är ej lätt att säga, om de yttre eller inre förhållandena till en början erbjudit de flesta svårigheterna. Visst är, att sedan man lyckats vinna klarhet i de förra genom fredernas afslutande, ett flertal inom sjelfva styrelsen varit benäget att till och med kasta sig i nya krigsvådor för att undslippa de sednares svårigheter. Emot dessa åsigter höjde sig emellertid straxt andra och motsatta, som satte förmyndareregeringens uppgift i bevarandet af freden och i reduktionens allvarliga fortgång, hvarpå möjligheten af en sjelfständig ställning i det yttre berodde. På den parlamentariska tummelplats, som den svenska rådskammaren under förmyndareregeringens styrelseform framställer, kunde de båda motsatta åsigterna möta hvarandra i all sin skärpa och denna strid är äfven det intressanta hufvudinnehållet af det kolossala historiska minnesmärke, som de svenska rådsprotokollerna för åren 1660—72 erbjuda åt forskaren och efterverlden. Ingendera af dessa åsigter har under denna kamp mäktat att fullkomligt göra sig gällande. Den ena har ideligen afprutat på den andra, så att det hela ej kommit att erbjuda taflan af en klart genomförd politisk tankeföljd. För den yttre politiken blef resultatet detta, att först i följd af de missförhållanden Christinas statshushållning och Carl X Gustafs krig medfört, sedan genom reduktionens hämmande i den aristokratiska styrelsens eget intresse, Sverge med alltmer och mera obeveklig nödvändighet drifvits att som subsidiärmakt omfatta det ena eller andra af de stora europeiska partierna och detta ej blott för att upprätthålla sin yttre ställning, utan omsider äfven för att fylla den alltjemt växande bristen i såväl sin egen som i provinsernas stater [6]).

[6]) Man har ibland föreställt sig, att Svenska Staten af de främmande provinserna dragit stora materiella fördelar;, huru litet detta under denna regering varit förhållandet, visar sig af statsförslagen och räkenskaperne, t. ex.

Cammarens Balance för år 1668.

Defecten i provinsernas stater.

Finnland	48,328	Dr Smt.
Skåne	49,594	„ „
Lifland och Ösel	62,201	„ „
Ingermanland	30,668	„ „
Pomern och Wismar	84,548	„ „
	290,037.	

Det gamla Riksdrotset Brahe, den ledande i styrelsen under förmyndareregeringens första år, som i väsendtlig mån bidragit till reduktionens hämmande, vände redan tidigt tankarne på subsidiesystemet. "Wy moste hafva penningar, antingen af Gallia eller Holland" yttrade han straxt efter fredernas afslutande; "subsidier äro oss alldeles nödige och till Galliae intresse äfven nyttige." Derföre skulle Biörnclo hos hofvet i S:t Germain anhålla om sådane; "therhos ock om den alliance, till hvilken H. M:t salig ej velat förstå sig" [7]). Detta blef regeringens och rådets beslut, och Biörnclo underhandlade äfven med Lionne under loppet af 1660 om en dylik, men Frankrikes anbud tyckas icke hafva motsvarat Sverges anspråk och förväntningar [8]). Biörnclo återvände till Sverge utan resultat.

Vid de stora öfverläggningar i rådet om den blifvande riktningen af Sverges yttre politik under förmyndareregeringen, som i slutet af år 1660 höllos, voro visserligen såsom Rikskanslern DelaGardie sednare yttrar "en del af den meningen att tuta consilia vore de bästa och ej rådeligt att engagera sig för vidt; andra mente contrarium och deducerade, att sådana tankar till att intet bekymbra sig om andras affaires heller och sökia alliancer vore ett palliativum qvid, som för tyden fuller hade roo med sig, men i längden bragte i djupare och farligare krig." Den sednare meningen segrade och då var det, som det blef beslutadt, att till Frankrike afsända ett utomordentligt sändebud under förevändning att lyckönska till Dauphins giftermål, men "re ipsa till att söka med godt manér visa, huru stort intresse båda ryken hade att stå i god postur och hur nödigt det vore att Sverge stode i god författning och till den ändan grepes under armarne, efter Sverige sjelf en så stor last intet kunde utstå" [9]).

Det svenska sändebud, som i detta ändamål afsändes till Frankrike, var Claës Tott.

DelaGardie, i sitt betänkande om statsverket (Juni 1668), uppgifver såsom en af orsakerna till oredan i finanserna att under loppet af åren 1660—68 ungefär 70 tunnor guld utgått till att fylla bristen i provinsernas stater. — Efter 1668 blef det beslut fattadt, att provinsernas stater fullkomligt skulle skiljas från moderlandets och bära sig sjelfva "för att," som man sade, "först conservera hjertat på det armarna sedan måga må väl."

[7]) Rådsprot. 21 Juli 1660.

[8]) Man sade i rådet: mindre än 100,000 rdr kunna vi ej hafva för deshonneurs skull.

[9]) Rikskanslern DelaGardie i rådet den 13 Sept. 1662.

Han undertecknade å sin styrelses vägnar med Lionne i Fontainebleau, den 19 September 1661, det fördrag mellan de båda kronorna, som kan anses såsom Sverges första steg emot det vasallskap under Frankrike, som omsider efter många vändningar blef slutstenen i förmyndareregeringens utländska politik. Den speciella garantien mellan de båda kronorna för den Westphaliska freden, om hvilken så långa underhandlingar blifvit förda, fullbordades nu och Sverge åtog sig genom en hemlig artikel att emot en årlig subsidie af 480,000 ecus hålla en härsmakt af 12,000 man i beredskap för att i franskt intresse uppträda i Polen [9]). Det sätt, hvarpå Frankrike vid upphäfvandet af detta fördrag behandlade Sverge, visar bäst, huru det kände sin ställning till en makt, som numera sjelf falbjöd sitt förbund och sina härar för dess penningar. Sedan förhållandena gjort Sverges uppträdande i Polen öfverflödigt, afsändes Terlon till Stockholm, för att utan vidare deklarera det ingångna fördraget "pour nul." Ej nog med att han muntligen för kanslern gjorde denna deklaration [1]): han inlemnade äfven en dylik skriftligen till regeringen och denna, oaktadt den ansåg deklarationen förolämpande för svenska statens värdighet, emottog och

---

[9]) Det var för att befrämja valet af en fransk prins, Hertigen af Enghien, till konung. I den ursprungliga traktaten hade Sverge endast lofvat att uppträda mot Polens grannmakter, ifall dessa skulle söka hindra valet; genom elucidationsartikel, af den 18 Januari 1662 förband det sig att uppträda äfven mot den faktion i Polen, som möjligen skulle söka hindra detsamma. Så mycket man ock i svenska rådet talade om farhågorna för en delning af Polen mellan Kejsaren, Ryssland och Brandenburg (se sv. rådets protok. 4 Juni 1662), hvilken man genom denna traktat ville förebygga, så var dock det hela alltigenom en penningespekulation. Man beslöt till och med elucidationsartikelns ratifikation med öppet uttalad afsigt, att densamma *icke* verkställa. Det gamla Drotset varnade för att beträda en så slipprig bana. "Bättre vore," mente han, "att gå uppriktigt tillväga och öppet säga, att traktaten ej kan underskrifvas. Vi borde låta konungen af Frankrike veta, till att justificera vår sak för hela verlden, att vi ej kunna hålla hvad han begärer; annars tror han oss aldrig mera." Det blef, såsom längre fram skall visas, ingalunda förmyndareregeringens sista steg på de hemliga förbehållens bana och Drotset bevarade ej engång sjelf alltigenom åsigter, som han vid dess början uttalat.

[1]) "Ne demandez pas les raisons," sade Terlon till kanslern; "le roi le veut ainsi. "Kanslern: han borde veta, att det vore två konungar, som borde cum dignitate handteras och intet mindre nu än i fordna tider. Terlon: vous verrez la suite!

Kanslern visade honom att traktaten obligerade Frankrike att till det gemena bästas styrkande gifva Sverige penningar och Sverige deremot att hålla folk; hvilket ultimum han höll för ett stort argument.

Kanslern i rådet den 30 Okt. 1662.

behöll den efter några fåfänga protester samt afslöt med Frankrike genom denna minister tvänne nya traktater i Stockholm [2]).

Den första af dessa var en handelstraktat [3]), som, ehuru icke af alla i rådet ansedd såsom fördelaktig för Sverge, beslöts, "för att par raison d'etat gratificera konungen af Frankrike;" den andra [4]) bekräftade det i Fontainebleau afslutade offentliga fördraget med undantag af artiklarne rörande Polen och försäkrade Sverge om en årlig subsidie af 100,000 ecus under en tidrymd af 4 år. Man misstager sig säkerligen icke, när, på grund af åtskilliga yttranden under diskussionerna, man antager att jemte penningebehofvet härvid varit verksamt ett sträfvande att ur Frankrikes förbundssystem utestänga Danmark. Denna granne, numera dubbelt förhatlig för den svenska aristokratien, sedan den antagit envåldets statsform, underhandlade nämligen vid denna tidpunkt ifrigt genom Hannibal Sehested om en traktat med Frankrike, som skulle garantera dess nya statsform, ställa dess stridskrafter till Frankrikes förfogande i Tyskland samt om möjligt kombinera de båda nordiska staternas yttre politik till en gemensam.

Då detta sträfvande misslyckades och Hannibal Sehested verkligen i Paris, den 3 Aug. 1663, afslöt det på en tripelallians med Sverge beräknade danskfranska förbundet, upplågade lifligt harmen mot Frankrike och förminskades utsigterna till att det för 10 år afslutade förbundet i Stockholm skulle blifva obrottsligt hållet. Det är från denna tid man har att datera bildandet af ett antifranskt parti inom regeringen i Stockholm, hvilket snart vid Mathias Biörnclos inträde i densamma (1664) erhöll en talentfull målsman.

Mer och mer skiljde sig från denna tid Sverges och Frankrikes politik. I Tyskland uppträdde Frankrike alltmera sjelfständigt, utan att taga hänsyn till Sverge och på ett sätt, som hotade att undergräfva dess ställning der-

---

[2]) "Skulle vi ej drista oss till att refutera, viste vi alltför stor bassesse och esclavage," hette det i början och det beslöts, att deklarationen skulle Terlon tillbakagifvas: konungen af Frankrike sjelf hade i sal. konungens tid måst en dylik tillbakataga af Biörnclo "då den honom intet i hans commission behagade." Men Terlon vägrade enständigt och nu fann kanslern, att man "borde billigt se på andra staters maximer, hvilka till att salvera hufvudverket många gånger connivera in ceremonialibus. Kunde Frankrikes vänskap conserveras, konungens respect erhållas och en summa penningar vinnas, vore det ej godt och nyttigt? Satte vi för petitesser realiteten i hazard, vore svårt att svara för konungen och posteriteten."

[3]) Sluten den $\frac{20}{30}$ December 1662.

[4]) Sluten d. $\frac{24 \text{ Dec. } 1662.}{3 \text{ Jan. } 1663.}$

städes. Sedan det under sin ledning förenat det vestra Tysklands furstar i Rhenförbundet, afslöt det specialtraktater med de öfriga [5]). Sverge, protestantismens beskyddare, måste med blandad oro och harm se en fransk armé tränga in i hjertat af Thüringen och med vapenmakt bringa Erfurt, dess gamla bundsförvandt, under en katholsk kurfurstes lydnad [6]), sedan det nyss förut sett en protestantisk furste af det mecklenburgska huset infinna sig i Paris, för att afsvärja sig sin lutherska trosbekännelse och ställa sina stater under den allerkristligaste konungens särskilta protektion, utlofvande att med sin röst vid riksdagen i Regensburg stödja Frankrikes intressen.

I fråga om förhållandet till Holland klagade Sverge deröfver, att Frankrike afslutit traktaten med Holland af året 1662 utan att kommunicera den med Sverge och vid denna ej heller på något sätt iakttagit dess intressen. Äfven med afseende på Polen söndrade sig de begge kronornas politik.

Så utbildade sig den söndring mellan Frankrike och Sverge, hvars första följd var afslutandet af den svensk-engelska alliansen af året 1665 och hvars sista, vid Frankrikes angrepp på Spanska Nederländerna, blef den svenska politikens fullkomliga brytning med alla dess gamla traditioner, öppet visad genom Sverges deltagande i tripelalliansen 1668 och genom det förbund, som samma år afslöts med Kejsaren.

I början af året 1665 hade stämningen emot Frankrike inom regeringen i Stockholm varit sådan, att tillochmed rikskanslern De la Gardie sjelf vacklat i sin tillgifvenhet. I underhandlingen med Carlyle och Coventry om det engelska förbundet deltog han med ifver. Hela rådet tycktes vid denna tid ense i fråga om den yttre politiken. Men de följande tre årens händelser och ankom-

---

[5]) T. ex. med Brandenburg i Paris 5 Maj 1664, med Saxen i Regensburg 12 April 1664, med Mecklenburg 18 Dec. 1663.

[6]) När underrättelse anlände till Stockholm om denna Frankrikes diversion i Tyskland till förmån för dess trogne anhängare Johan Philip Schönborn af Maintz, utbrast det gamla drotset Brahe, uppfyld af det förflutnas minnen, att han "skattade denna sak intet mindre än när Ferdinandus II begynte i Tyskland det oväsendet och måste man svara Frankrike med allvar, att det bort först conferera med Sverge."

Tott, ehuru annars alltid Frankrikes vän, sade: nu tjenar ej att engagera Sverge med Frankrike, utan se sig före i framtiden, eftersom det intet tjenar, att Frankrike allena agerar in imperio utan Sverge måste vara med. Sjelfva De la Gardie yttrade ej långt derefter, "att Gallia väl kan se, att Sverge hafver hufvudet ur vattnet, men ej fötterna. Vi måste låta se att vi äro nostri juris och icke alltid dependera af Gallia, när vårt intresse det fordrar."

sten af Markis de Pomponne, en af Frankrikes skickligaste diplomater, medförde i Stockholm en bestämd söndring af ett franskt och ett antifranskt parti.

Vid denna brytning hade Ludvig XIV från början behandlat Sverge som en gammal vän, med hvilken man önskar göra försoningen så lätt som möjligt. Pomponne lemnade visserligen Stockholm någon tid efter tripelalliansens undertecknande och sedan han sett den kejserliga ministern segra i den långa täflingskampen om Sverges förbund [7]), men utan att öppet visa någon harm. Det hördes denna gång icke några förebråelser eller hotelser såsom då Sverge för andra gången [8]) öfvergaf sin traditionella politik och Frankrikes intressen; de diplomatiska förbindelserna afbrötos icke såsom då; men det kan sägas, att de dädanefter för en tid mera blifvit förda med den franska faktionen än med sjelfva regeringen.

Striderna om den yttre politiken hade inom denna medfört en öppen söndring, som de handlande personernas karakterer snart förvandlade till en bitter personlig fiendskap. Efter de beklagliga uppträden i December 1667 [9]), som åtföljde förebuden till det motsatta partiets seger, lemnade det franska partiets chef, som tillika var regeringens, rikskanslern De la Gardie, rådet för en längre tid. Han deltog icke i beslutet om tripelalliansen och försummade vid sin återkomst intet tillfälle att förklara den oförenlig med rikets sanna intressen. Då hans motståndare gingo längre och med Basserode afslöto den österrikiska alliansen, skred han till inläggandet af en formlig protest emot denna [1]). Omsider, då han såg det öppna motståndet fruktlöst, fogade han sig skenbart; men för De la Gardie sammanväxte vid denna tidpunkt alla enskilta intressen med Frankrikes. Endast af den franska politikens seger i Stockholm kunde han sjelf hoppas seger öfver hatade politiska och personliga motståndare; endast den kunde återgifva honom den makt och det inflytande, som han så lätt förslösade, utan att någonsin kunna bära dess förlust: det var skälet, hvarföre han ej

---

[7]) Basserode afslöt d. 16 Maj 1668 detta förbund, om hvilket underhandlingarne böriades redan i Mars 1667 af L'Isola. Det är bekant, att denna traktat på Frankrikes tillskyndan aldrig af hofvet i Wien blef ratificerad. Se Mignet: Negociations etc. Del. III. s. 381.

[8]) 1682.

[9]) Se Carlson: Sverges Hist. Del. II. sidd. 297—301.

[1]) Tham: Bidrag etc. Del. II. sid. 80. Men emedan makten ej längre var i hans händer, tjenade hans protest endast till att påskynda traktatens fullbordande. Memoires de M. de Pomponne. Del. II. sid. 549.

tvekade att i tysthet fortsätta förbindelserna med Frankrike och deraf visste den franska diplomatien äfven slugt att begagna sig. Redan vid sin afresa från Stockholm öfverlemnade Pomponne till honom ett handbref från Ludvig XIV, hvari honom betygades konungens tacksamhet för det nit han hittills ådagalagt, och Pomponne försummade ej tillfället att ytterligare stärka honom deruti [2]).

I slutet af året emottog De la Gardie genom den qvarlemnade residenten Rousseau förnyade försäkringar från Frankrikes sida och då hans svar utfallit till Ludvig XIV:s nöje, bekom den franske residenten i början af året 1669 bestämda instruktioner [3]). I kraft af dessa befullmäktigades han att betyga, att Frankrike, som med tacksamhet erkände kanslerns sträfvanden att återupprätta de båda kronornas ärorika förbindelse, såsom ett prof lika mycket af dess vänskap för honom, som af intresse för Sverges väl, nu ville gifva honom medel i händerna till att vinna detta mål och till att på samma gång krossa det motstånd, han hittills rönt i senaten. Det meddelas derföre i förtroende åt honom ensam och med tillåtelse att deraf göra det bruk, han finner för godt, att Frankrike, för den händelse Sverge vill stadna vid en enkel garanti af freden i Aachen och ej skrida vidare till garanti af spanska monarkien, vore benäget till en traktat, hvarigenom Sverge tillskyndades en direkt penningförmån om inalles 650,000 ecus och en subsidie af 480,000 ecus årligen i händelse af ett gemensamt krig. Det nya förbundets basis skulle vara upprätthållandet af Westphaliska freden med en för Frankrike fördelaktig tolkning af dess 4:de artikel [4]) och en dylik för Sverge rörande besittningen af Bremen.

Rousseau beordrades vidare [5]): att betyga kanslern, att hans konung, tacksam för det förflutna, ville göra sig ett nöje af att i framtiden meddela honom "des marques effectives de sa gratitude;" att befästa Frankrikes öfriga

---

[2]) Memoires de M. de Pomponne Tome II. p. 560.

[3]) Lionne till Rousseau. St. Germain $\frac{4}{14}$ Jan. 1669 (Mignet: Negociations etc. Tome III. sidd. 272—278). Instruktionerna äro affattade i brefform för att kunna föreläggas kanslern.

[4]) Circulus quidem Burgundicus sit maneatque etc. Det är denna artikel af fredsslutet i Münster, som innehåller en af århundradets stora tvistefrågor mellan Frankrike och Tyskland: huruvida Kejsaren och Riket enligt fredsurkunden egde rätt att bistå Spanien vid försvaret af Sp. Nederländerna eller afsagt sig densamma.

[5]) I en särskilt skrifvelse af samma datum.

vänner i deras gynnsamma stämning och att kanske söka vinna Biörnclo, en sak, som likväl ställes helt och hållet till kanslerns afgörande.

Sverges rikskansler emottog dessa meddelanden under uttryck af den lifligaste tacksamhet och hängifvenhet för Ludvig XIV [6]. Han utbad sig och erhöll tillåtelse att åt enskilta senatorer meddela Lionnes bref, för att öfvertyga dem om sakens verklighet, och i rådet, der man just som bäst diskuterade frågan om den utvidgade garantien för Spanien, ansträngde han alla sina krafter för att i Frankrikes intresse inskränka den till en garanti för freden i Aachen [7]. Men alla hans ansträngningar voro fruktlösa. Den politik, hvilken såsom sin högsta grundsats hyllade den tanken, att Sverges stora ställning endast kunde upprätthållas med samma medel, genom hvilka den blifvit förvärfvad, således endast genom att bekämpa hvarje makt, som tycktes hotande för Europas frihet, likgiltigt om den hette Habsburgska huset eller Frankrike, Biörnclos och Joh. Gyldenstiernas politik, kunde ännu behålla fältet i det svenska rådet, sålänge tripelalliansen lemnade någon utsigt till subsidier, som den inre politiken nu mer än någonsin gjort till en nödvändighet. Kanslern måste snart för Rousseau erkänna, "att det ej var så lätt att upprycka ett träd, som redan slagit så starka rötter. Men, han ville ej derföre förtvifla!" [8] Emellertid lemnade han öfverläggningarne i rådet. Nästan hela detta år har han icke vidare deltagit i dem [9].

Emellertid blef den garanti af de tre makterna för den spanska monarkien, som Frankrike så ifrigt genom dessa stora anbud sökte att förekomma, i rådet besluten, och garantitraktaten undertecknades äfven i Haag [1], sedan Spaniens minister å sin kronas vägnar utfästat sig, att i vissa terminer till Sverge utbetala den vid sjelfva tripelalliansen öfverenskomna subsidien af 480,000 R:dr.

---

[6]) Rousseau till Lionne Stockholm $\frac{30 \text{ Jan.}}{9 \text{ Febr.}}$ 1669. (Mignet: Negociations etc. Tome III. p. 279—280).

[7]) Rådsprotok. för Februari månad 1669.

[8]) Rousseau till Lionne Stockholm $\frac{14}{24}$ Februari 1669. (Mignet: Negociations etc. Tome III. p. 281).

[9]) Han återkom i Juli månad för en kort tid och bekämpade med häftighet, emot Joh. Gyldenstierna, garantien för den spanska monarkien. Derefter höll han sig åter borta, såsom han städse gjorde, då han märkte sig ej vara herre öfver situationen.

[1]) $\frac{27 \text{ Apr.}}{7 \text{ Maj}}$ 1669.

Denna traktat innehöll i allmänna termer de tre makternas garanti utan att ännu bestämma sättet för dess utförande. Då derföre traktaten erbjöds till ratifikation i Madrid, mötte den svårigheter, och Spanien vägrade att till Sverge utbetala dessa penningar, förrän de tre makterna bestämt antalet af de trupper och skepp, hvilka de, i händelse af anfall, ville uppställa till Nederländernas försvar. Härom underhandlades hela året 1669, innan man ändtligen i början af följande år kom till ett afgörande resultat. Den 31 Januari 1670 undertecknade svenska ministern i Haag Appelbom jemte William Temple och De Witt en förnyad garantitraktat med speciella bestämmelser om sättet att den verkställa och emottog af Don Estevan de Gamarra Spaniens förnyade förbindelse att tillfredsställa dess penningfordran under löfte af England och Holland, att de för dess fullgörande ville hos Spanien använda "tous les devoirs possibles et legitimes."

Då underrättelsen om detta afgörande nederlag för den franska politiken i Stockholm nådde St. Germain, beslöt man att med alla medel söka förhindra Sverges ratifikation af fördraget. Frankrike erbjöd sig att taga Sverge till skiljedomare i sina tvister med Spanien; det satte åter i rörelse det franska partiet i rådet och kanslern levererade i spetsen för detta ännu en yttersta strid för dess intressen [2]). Då, i trots af alla ansträngningar, ratifikationen ändock blef beslutad, sökte man i Haag, med löften och hotelser förmå den svenske ministern att innehålla dess utvexling [3]), tills svar från Stockholm hunnit anlända på Frankrikes yttersta anbud, som var: de 480,000 R:dr, om hvilka Spanien så länge köpslagit, såsom gåfva af Frankrike utan alla förbindelser. Men båda dessa försök misslyckades. Appelbom verkställde utan dröjsmål utvexlingen af ratifikationerna i Haag och det nya franska anbudet i Stockholm väckte hos det redan segrande partiet en storm af harm. Ekeblad, det svenska sändebudet i Frankrike, blef beordrad att vid hofvet i St. Germain å sin herres vägnar beklaga sig öfver den sidovördnad, som blifvit honom visad. "Konungen af Sverge är förolämpad," har den svenske ministern äfven formligen yttrat till Lionne, "genom slika anbud, som förutsätta honom vara en mercenarius, den der för penningar kan svika ett löfte." Lionne har dertill ungefärligen svarat,

[2]) Rådsprotok. för den 7, 8, 9 Mars 1670.
[3]) Carlson: Sverges Hist. Del. II. sid 369. Not.

att hans konung dädanefter ej mera på detta sätt ville förolämpa Sverge, utan sjelf behålla sina penningar och låta Sverge hålla sig till de stora summor, som stode till att utfå af Spanien [4]).

Så tycktes allt hafva förenat sig för att göra söndringen mellan Sverge och Frankrike oläklig och tripelalliansens politik för framtiden segrande i Stockholm.

Hos en annan af tripelalliansens makter hade emellertid den franska diplomatien skördat större framgångar. Medan Temple i Haag med De Witt allt närmare hopknöt de band, som till en fast motvigt mot Frankrike skulle förena England med Holland, fortskred alltjemt den trolösa hemliga underhandling mellan Englands konung och Frankrike, som begynte redan några dagar efter freden i Aachen. Efter trenne års vacklande fattade Carl II det afgörande beslutet: han afslöt den hemliga traktaten i Dover [5]) och förband sig med Frankrike till ett gemensamt angrepp på Holland. Inom kort blef denna allians förnyad i Whitehall [6]): våren 1672 skulle de förenade makternas härar och flottor sättas i rörelse emot republiken.

Det blef under dessa omständigheter af ytterlig vigt att vinna de båda nordiska kronorna, om icke för ett inträde i förbundet, så åtminstone för en neutralitet under vissa bestämmelser [7]). Om det nämligen kunde lyckas Holland att i nödens stund vinna dem för sig, skulle Östersjöländerna, i detta sekel den europeiska marinens egentliga förrådskamrar, vara tillslutna för dem, medan de stodo öppna för fienden, som då äfven kunde förstärka sig med de nordiska staternas flottor, jemte de stridandes de enda af betydenhet i Europa. Det var ännu en annan synpunkt, som gjorde deras förbund af vigt. Kanske skulle det lyckas, kanske icke, att vinna kejsarens och de tyska furstarnes förbund eller overksamhet i striden mot Holland: i förra fallet skulle en hotande förbindelse med de nordiska makterna vara det säkraste medel att förmå dem till uppfyllandet af sina åtagna förbindelser; i det sednare måste deras väpnade makt hålla Tyskland tillbaka. Kanske skulle, då man i vester åter hörde larmet af Frankrikes vapen och i norr såg Sverge och Danmark eller blott den förra af

---

[4]) Lionne till Rousseau St. Germain $\frac{20 \text{ Juli}}{1 \text{ Aug.}}$ 1670. (Mignet: Negociations etc. Tome III. p. 285).

[5]) $\frac{22 \text{ Maj}}{1 \text{ Juni}}$ 1670.

[6]) $\frac{21}{31}$ December 1670.

[7]) 8 § af traktaterna i Dover och Whitehall innehåller också stipulationer härom.

dessa kronor väpna sig, fruktan för ett återvändande af trettioåriga krigets tider vara tillräcklig till att helt och hållet förlama Tyskland.

Men om, såsom det var att förutse, Frankrike och England tillsammans lika litet nu som i det förra decenniet skulle kunna lyckas att vinna det mål, för hvilket de då hvar för sig ansträngt sig, Sverges och Danmarks förening till en gemensam yttre politik, och ett val mellan dessa båda kronor blefve nödvändigt: hvilkendera skulle tagas, hvilken lemnas?

För Danmark talade dess ytterliga trohet i förbundet med Frankrike [8]) och dess gamla nyss återupprättade förbindelse med England och Stuarterne; för Sverge deremot dess stora ställning i Europa, dess fruktade namn och framförallt den särskilta ställning det intog till Tyskland, såsom pars paciscens och garant af den Westphaliska freden. Vid detta val tvekade icke Ludvig XIV; han beslöt till och med att, i trots af Danmarks hängifvenhet, uppoffra sin nya nordiska bundsförvandt för priset af att återvinna den äldre [1]).

I början af året 1671 blef det alltså beslutadt att åter upptaga underhandlingarne med Sverge, som allt sedan den sednaste diplomatiska brytningen varit hvilande, och Rousseau erhöll ordres att förbereda rikskanslern på ankomsten af ett utomordentligt franskt sändebud till Stockholm. Rikskanslern mottog denna underrättelse med glädje och lät försäkra: att tillfället vore gynnsamt för en återförening, hvarom underhandlingarne borde föras just i Stockholm och ej i Paris, ty i Stockholm väntade nu Frankrikes vänner och att han ej tviflade på en lycklig utgång, om Frankrike ville underhandla med Sverge *moribus antiquis.* Han betygade detta icke å embetets vägnar, men såsom Grefve De la Gardie och för de båda kronornas gemensamma väl [2]). Då Rousseau nämnde Markis de Dangeau såsom utsedd ambassadör, förklarade han, att Markis de Pomponne vore rätta mannen att drifva en dylik underhandling genom den kännedom om personer och förhållanden han egde; ”ty, sade han, detta hof styres på annat

---

[8]) Danmark hade upprepade gånger erbjudits inträde i tripelalliansen, äfven under lockelser af samma subsidier som Sverge, men ståndaktigt vägrat. Becker: Samlinger til Danmarks Historie. Del. II. sid. 221—222.

[1]) Till en början var dock Ludvig XIV endast villig att genom ett särskilt handbref till konungen af Sverge lofva att uppgifva Frankrikes förbindelse med Danmark, om hofvet i Stockholm fordrade detta vilkor. Först sednare, men motvilligt, medgaf han inryckandet af detta vilkor i sjelfva traktaten.

[2]) Rousseau till Lionne Stockholm $\frac{5}{15}$ April 1671.

sätt än de andra och Pomponne känner det." Lionne skyndade sig att draga den största möjliga fördel af dessa kanslerns yttranden och efter någon tid kunde Rousseau betyga honom, att i samma ögonblick Ludvig XIV förnummit hans så godt som gifna ord på en lycklig utgång, hade han ändrat sitt beslut och att Pomponne på en så god borgen med första skulle infinna sig i Stockholm [3]).

Det var i början af Juli 1671 som Pomponne, ej utan att förorsaka den lifligaste oro hos de holländska statsmännen, plötsligen lemnade den ministerpost i Haag, som han alltsedan sin sista ambassad i Sverge beklädt, för att ånyo begifva sig till Stockholm. Han undvek att taga vägen öfver Köpenhamn för att slippa alla förklaringar. Till Stockholm anlände han i början af Augusti.

Denna tid af året plägade alla regeringsärenden i svenska rådet hvila och dess medlemmar hade då merändels lemnat hufvudstaden; men denna gång syntes flera än vanligt dröja qvar. Kanslern, som de sednare åren så ofta äfven på andra tider undandragit sig ärendena, var en bland dem. Pomponne skyndade att sätta sig i förbindelse med honom.

De instruktioner han medförde [4]) uppställde såsom det skenbara ändamålet för hans sändning förnyelsen af den sednaste traktaten i Stockholm, men som det verkliga att rycka Sverge ur tripelalliansen och Hollands intresse och förmå det att, om än ej öppet uppträda i det blifvande kriget såsom Frankrikes bundsförvandt, så dock i kraft af sitt anslutande till Frankrikes tolkning af Westphaliska freden förhindra de tyska furstarne och Kejsaren att tillföra republiken hjelp af hvad slag som helst. Ambassadören skulle göra sitt yttersta för att förmå Sverge att i samma förbund intaga Danmark; fordrade Sverge, såsom var att förmoda, Danmarks uteslutande ur Frankrikes förbundssystem som ett conditio sine qua non, befullmäktigades han att å sin herres vägnar utlofva detta offer, dock på frågans dåvarande ståndpunkt ännu endast genom ett handbref från Ludvig XIV till Carl XI. De lockelser han egde att använda för att vinna detta mål voro hufvudsakligen: befrielse från Hollands handelsförtryck, subsidier

---

[3]) Lionne till Rousseau. St. Germain $\frac{28 \text{ Apr.}}{7 \text{ Maj}}$ 1671.

[4]) Instructions de Louis XIV au M. de Pomponne. Tournay 8 Juni 1671. (Mignet: Negociations etc. Del. III. sid. 298—311.

(i högsta budet 720,000 ecus för kriget och 200,000 för freden) samt garanti för Sverges eröfrade provinser [5]).

Dessa instruktioner hade äfven företecknat honom gången af sjelfva underhandlingen. Såsom första regel anvisade Lionne att så mycket som möjligt göra kanslern ansvarig för densamma. Det skulle derföre betygas honom, att han vore den egentliga orsaken till ambassaden: endast den särskilta kännedomen om hans nit för förbundet med Frankrike och hans försäkringar om en mera gynnsam stämning för detta inom senaten hade kunnat förmå Ludvig XIV att efter så många misslyckade försök åter närma sig Sverge. Pomponne kunde till och med afvakta propositioner af kanslern för vinnandet af det mål *denne* så ifrigt eftertraktade; men det stod honom ock fritt att, derest han ansåg nödvändigheten kräfva det, med ett slag inviga honom i hela hemligheten [6]). Det var denna sednare väg, som Pomponne, för att vinna tid, valde.

Den 5 Augusti hade Pomponne sin första enskilta konferens med den svenska rikskanslern. Man eger om detta märkvärdiga möte mellan de båda statsmännen tvenne berättelser: den som kanslern aflade i rådet [7]) och den af Pomponne i hans första depesch till Ludvig XIV afgifna [8]). De öfverensstämma i det hela: olikheten består endast i den olika dager, hvari kanslern framställer sig. I Pomponnes berättelse är han den fullkomligt hängifne anhängaren af Frankrike, som med beredvillighet ingår på alla dess förslag och lägger alla anmärkningar, som kunde göras emot desamma, i munnen på sina och dess motståndare; i rådet deremot är han visserligen förut bestämd för Frankrike, men visar sig vida mera sjelfständig [9]). Det, hvari båda underrättelserna öfverensstämma är: att Pomponne under löfte om den djupaste tystnad och försigtighet invigt kanslern i den förändrade politiska situation, som blifvit en följd

---

[5]) Från denna undantages endast Lifland, ifall Polen eller Ryssland skulle göra angrepp på denna provins. Pomponne hade att som lockelser för enskilta, erbjuda ånyo åt Biörnclo "une gratification considerable" och åt rikskanslern "une gratification digne de sa Majesté." Ibid.

[6]) Ibid.

[7]) Rådsprotok. d. 7 Aug. 1671.

[8]) Pomponne till Ludvig XIV Stockholm $\frac{9}{19}$ Aug. 1671. (Mignet: Negociations etc. Del. III. sidd. 313—326.

[9]) Kanslern uppgifver sig ha svarat Pomponne: Eders Excellens må ej tyckia illa vara, at vi nu begagna de argumenter, som E. E:s tillförene begagnade emot oss; — (det var 1666

af de hemliga fördragen i Dover och Whitehall, tillkännagifvit utbrottet af det snart förestående kriget mot Holland, begärt Sverges förbund och bistånd samt anmält ett engelskt sändebuds snara ankomst. Redan nu har kanslern framställt den svårighet, som uppstod af det i hans tanke omöjliga att försona Sverges intressen med Danmarks och af Frankrikes nära förbund med denna krona, men sett sina farhågor lugnade [1]).

Två dagar derefter invigde kanslern i sin ordning rådet i Pomponnes meddelanden. Han vidtog dervid de yttersta försigtighetsmått för att bevara hemlighet åt hela denna underhandling, ej olika dem en politisk konspiratör använder: han lät senatorerna edeligen förpligtiga sig till att icke allenast aldrig röja saken för någon utom senaten, utan äfven att aldrig ens sinsemellan tala om den utanför rådskammaren.

Men innan vi skrida vidare i vår berättelse, är det af vigt att åtminstone i några korta drag antyda den inre ställningen och de förhållanden, som kunde föranleda kanslern att med så mycken säkerhet gifva Frankrike utsigt till framgång i dess underhandlingar.

Förmyndareregeringens inre och yttre politik stodo med hvarandra i det närmaste sammanhang och felstegen inom det ena området gåfvo sig snabbt tillkänna inom det andra. Hade det, under denna regerings första år, lyckats fredspartiet att upprätthålla sin hufvudmans, riksskattmästaren Bondes statshushållning, eller om det åtminstone lyckats tripelalliansens män att genomdrifva

---

vid Pomponnes förra ambassad till Stockholm under Frankrikes och Hollands krig mot England) — ty då vi representerade hvad tort H. M:t skedde i commercierna genom Holland och ville den remediera, svarade E. Exc.: vi stå i förbund med Holland och kunna det ej röra. Äfven så är nu med oss: vi stå ock i förbund med Holland! — Det var härvid som Claës Tott utbrast: "det faller mig in, at jag nästan på samma sätt som H. Exc. Rikskanslern sade, svarade engång Beziers — (erkebiskopen af Beziers, fransk ambassadör i Polen jemte Tott år 1669) — då han talte om triplealliancen. Det är en ilack habitude hos oss, sade jag, at vi i allt sökia at imitera Frantzosen, thy han gjorde tillförene en triplealliance mot oss: allenast den skillnaden var, at han gjorde en at Sverige skulle mista hvad det fått, men Sverige åter så, at Frantzosen skulle behålla det han fått.

[1]) Kanslern: vi hafva grannar; Danmark t. ex. som står estroite med Frankrike. Ille: tala ej om det passerade. Hvad Danmark anbelangar äre vi benägne gifva all garanti och assecurans J kunnen begära. N'est ce pas une belle sûrété pour vous d'avoir 15 à 16 hommes sur le pied en Allemagne?

Kanslerns relation i rådet d. 7 Aug. 1671.

det statsförslag i samma anda [2]), hvilket för det system i den yttre politiken, som de förfäktade, skulle afgifvit det fasta inre grundlaget, så skulle ännu en jemförelsevis sjelfständig ställning för Sverge varit sannolik. Men det inträffade, att samma flertal, som i den yttre politiken fann sig öfvertygadt af Biörnclo och hans parti, uti den inre följde Magnus De la Gardie, när han vältaligt framställde dess egna intressen. Det lyckades denne statsman att, straxt efter sitt nederlag i den yttre politiken, vinna öfverhanden i den inre stora hufvudfrågan och genom intet annat har han i sjelfva verket så mycket undergräft sina motståndares politiska ställning som just härigenom. Det statsförslag [3]), han framlade och som för en tid blef det gällande, hade i en hittills okänd höjd stegrat betydelsen af de främmande subsidierna för den svenska statens inre hushållning och det var grundadt just på motpartiets yttre politik. Det upptog såsom säkra inkomster för statsverkets underhåll ofantliga summor, som det nya, af honom sjelf så lifligt motarbetade politiska systemet skulle inbringa åt landet [4]). Detta statsförslag blef visserligen icke länge beståndande och ej minst derföre, att de af tripelalliansen och förbundet med Kejsaren påräknade subsidierna ej utföllo, och ett nytt måste snart af motpartiet uppställas: men dervid uppstodo förhållanden, som i hög grad bidrogo att förändra den gamla partiställningen inom rådet. Den inre frågan blef alltmera hufvudfråga och den yttre politiken fick alltmera för flertalet sitt intresse af sammanhanget med denna. Tripelalliansens system visade sig ur denna synpunkt mer och mera ofruktbart [5]) och så kom den dag, då De la Gardie kunde försäkra Frankrikes ministrar, att om denna krona *moribus antiquis* ville behandla Sverge, alla utsigter voro för handen, att hon skulle lyckas i sina sträfvanden.

I den utomordentliga session [6]), under hvilken kanslern i rådet föredrog

---

[2]) Kändt i vår historia under namnet den Blå Boken. Det utarbetades under första hälften af året 1668, framlades i Juni månad och blef i slutet af året förkastadt.

[3]) Daterådt d. 11 Febr. 1669.

[4]) 985,000 R:dr för året 1669 och 518,000 R:dr för följande år. När man erinrar sig, att de vid tripelalliansens afslutande betingade penningförmånerna uppgingo endast till 480,000 R:dr för en gång och den kejserliga subsidien till 150,000 R:dr årligen, klingar det nästan som ett hån, när kanslern säger, "att dessa medel torde vara säkra nog, att ej anses för medel, som icke finnas till."

[5]) Sverge uppbar aldrig mera än 200,000 R:dr af de 480,000 R:dr, Spanien utfästat sig att betala. Dessa utföllo i början af året 1670 efter ratifikationen af garantitraktaten.

[6]) 7 Aug. 1671.

Pomponnes framställningar, läto redan höra sig de olika åsigter, som i denna fråga skulle kämpa mot hvarandra. Å ena sidan framställdes det emot Sverges intressen stridande uti att låta Holland fullkomligt duka under. "Det vilja vi ej heller tåla," utropade Tott, målsmannen för en oafhängig politik ej *mot* men *med* Frankrike, hvilken han ännu ansåg möjlig: "men förbundet kan blifva godt till att conservera den Westphaliska freden," tillade han. Kanslern, som undvek att allt för skarpt beteckna sin personliga ställning i frågan, framhöll mest den finansiella sidan af saken och de förmåner, som ur denna synpunkt möjligen kunde härflyta. "Ändtligen må vi conservera commercierna," sade han, "och då kan blifva tillfälle att öppna Götheborg till en fristad för flyktande holländska kapitalister." Han gladde sig mycket "att H. M:t ej behöfver sökia utomlands att tractera med andra, utan att de nu alla sökia H. M:t här; hvilket," som han ett par dagar sednare uttryckte sig, "är att hålla för en stor avantage och lycka för Sverge: en kiöpman, han debiterar altydh bättre sina vahror, om en kommer och söker dem hemma hos honom än om han sjelf skall biuda dem uth" [7]).

De beslut, som i denna session fattades, voro emellertid ej fullkomligt till den franska ambassadörens nöje. Sten Bielke, Biörnclo och Johan Gyldenstierna utsågos till kommissarier för underhandlingen, och det blef bestämdt, att denna först efter Coventrys ankomst skulle taga sin början. Med ett smålöje emottog Pomponne underrättelsen, att han med Frankrikes förklarade motståndare skulle nödgas upptaga underhandlingen om ett förbund, och beslutet att afvakta Coventrys ankomst kunde han ej fatta annat än som ett misstroende till hans egna uppgifter. Men kanslern skyndade att, då han ej sjelf kunde allt för ofta träffa ambassadören, genom Rousseau gifva tillkänna, att han ej kunnat undvika valet af dessa kommissarier, men att han ville försöka att i spetsen för dem sätta Claës Tott af det franska partiet och att i hvarje fall han sjelf och Tott ville vaka öfver, att allt i senaten så förebragtes, som det i konferenserna förefallit. Det hade endast varit för att betaga motståndarne hvarje förevändning till misstroende, som han nödgats bifalla beslutet att afvakta Coventrys ankomst [8]).

---

[7]) Rådsprotok. 14 Aug. 1671.

[8]) Pomponne till Ludvig XIV Stockholm $\frac{8}{18}$ Aug. 1671.

Pomponne lät tacka honom för detta meddelande och förklarade sig villig att begynna underhandlingarne äfven med det vilkor att, om Coventry vid sin ankomst ej i allo öfverensstämde med honom, hela den förda underhandlingen kunde förklaras ogiltig. Men derjemte försummade han ej att på fint sätt bibringa Sverge misstanken, att den underhandling med det lüneburgska huset, som det franska sändebudet Gourville just nu med framgång upptagit, lätteligen kunde utsträckas äfven till Danmark, hvarigenom Sverges förbund skulle blifva för Frankrike mindre nödvändigt och denne fruktade rival i stället komma att af Frankrike väpnas i Tyskland. Redan dagen derefter begynte nu underhandlingarne med de svenska kommissarierna, i spetsen för hvilka Tott uppträder och bland hvilka Nils Brahe intagit den på grafvens brädd stående Biörnclos rum.

Men dessa första konferenser, som begynte i medlet af Augusti månad, ledde till intet resultat. Det svenska rådet var ännu icke fulltaligt samladt och flertalet äfven af det franska partiet ryggade tillbaka för vådan af ett krig, företaget under konungens minderårighet och i all synnerhet ett krig i Tyskland [9]). Äfven begynte den motsatta sidan af Europa att låta höra sig: Spanien och Österrike, som så länge försummat Sverge, upptogo ånyo sina äldre underhandlingar. Den spanska ambassadören i Stockholm Don Fernando Nunnez förklarade öppet för kanslern, att en ny traktat med Frankrike, äfven om den

---

[9]) Huru litet äfven de franskt sinnade redan från början varit böjda för att verkligen taga del i ett krig i Tyskland visar följande diskussion, hållen i rådet vid denna tid: — — — — — — — — Tott: H. M:t salig, som var en så stor konung, var af samma opinion att intet krig i Tyskland vore godt för Sverge. När jag kom från Frankrike och berättade att cardinalen erbjöd 20,000 man och 2 millioner, om H. M:t ville hindra valet i riket, svarade H. M:t: franska complimenter! De vilja gerna hafva mig till sin förfäktare i Tyskland. Kanslern: Om H. M:t fått lefva, jag tror för Gud han hade ärnat Tyskland, särdeles Brandenburg och Österrike, något. Tott: Den tiden defensive, men aldrig offensive. Det var H. M:ts tankar att endast ett defensivt krig der var oss godt. Få de in imperio den tanken, att vi ej söka conqvester utan freden och hvarje stånds säkerhet, så sluta de sig till oss äfven i holsteinska sakernas conservation. Derföre vore både nödigt och nyttigt, att H. M:t på allmän riksdag med ständernas råd och samtycke resolverade liksom en legem fundamentalem, att aldrig Sverge skulle söka några conqvester mer i Tyskland utan allenast conservera securitatem statuum. Kanslern: meriterar väl att reflectera uppå. — — — — — — Och resolverades att i cancelliet skulle öfverläggas, quomodo, våra grannar i Tyskland kunde betagas deras misstankar och farhågor.

Rådsprot. d. 29 Aug. 1671.

vore blott en handelstraktat, skulle vara en brytning med hans krona. "Huru den blir, duger den ej," sade han, "står der blott: pax sit perpetua: cela ne vaut pas le diable! I samma stund det sker, förfallen J med oss" [1]). Å sin kronas vägnar erbjöd han, såsom begynnelse till en ännu närmare förbindelse, en fördelaktig handelstraktat. Från Haag lät Appelbom förnimma, att L'Isola förklarat sig nu ega fullmakt att afsluta den oratificerade alliansen med Kejsaren af året 1668, hvarigenom Sverge från detta håll skulle komma i åtnjutande af fredssubsidier och dylika ställde L'Isola i utsigt för Sverge äfven från Spanien och Holland. Förfäktarne af den antifranska politiken ansträngde under dessa omständigheter sin verksamhet inom rådet. Johan Gyldenstiernas vältaliga stämma höjdes fortfarande till försvar för tripelalliansens politik. Biörnclo samlade sina sista krafter för att med hela styrkan af sin skriftliga framställning upprätthålla politiska grundsatser, som han förr gjort gällande.

Men denne lysande statsman, som engång ensamt genom denna segrat öfver Pomponne och Frankrikes lockelser och i hvilken ännu alltjemt den franska diplomatien såg sin mest fruktade motståndare i Stockholm, skulle nu bortryckas från skådeplatsen redan vid kampens begynnelse. Med en redan länge vid hvarje ansträngning skadad helsa, dukade han under vid utarbetandet af den statssskrift, med hvilken han ånyo ville möta sina motståndare. Hans död inträffade i början af September månad, innan ännu underhandlingarne allvarsamt begynt.

Med Mathias Biörnclo bortgick en af tidpunktens märkligaste statsmän. Utgången ur Axel Oxenstiernas och Adler Salvii skola, hade han genom deltagandet i de vigtigaste värf utbildat sig till en af Sverges skickligaste diplomater. Deltagare redan i underhandlingarne i Osnabrück, af Christina använd såsom sändebud i Paris, Regensburg och Wien, blef han allt från Carl X:s thronbestigning denne konungs förtrognaste och mest använda biträde vid den yttre politiken. Det var han, som fört Sverges underhandlingar vid kejsarevalet i Frankfurt 1658, och vid sidan af Lionne hade han deltagit i underhandlingarne för stiftande af Rhenförbundet. Förmyndareregeringen såg honom

[1]) Kanslerns redogörelse i rådet d. 19 September 1671 för en konferens med Nunnez. Kanslern sade: detta tyckes nästan för mycket pro imperio. Ille: ja, det är nu så fatt med oss! — Huru incompatibla man ock fann Spanien och Frankrike, erkände man dock med Tott, att incompatibiliteten dem emellan ej var större än "emellan oss och Danmark."

såsom sjelfständig statsman, och såsom en af de sjelfständigaste, Sverge någonsin egt. Det är han, som måste betraktas såsom sjelfva hufvudmannen för den oafhängighetspolitik, som genom förbundet med England och anslutandet till tripelalliansen ryckte Sverge från dess traditionella förbindelse med Frankrike, och i den svenska diplomatiens historia intager han en kanske ännu icke tillräckligt framhäfd plats, såsom föregångare och upphofsman af den politik, som under Carl XI:s egen regering, genom Bengt Oxenstierna, fördes till seger: den politik, som åt Sverge beredt det enda varaktiga lugn, det njutit under sin stormaktstid. Frankrike såg i honom städse en af sina mest fruktade fiender, och ställde honom såsom sådan i bredd med de europeiska statsmän, som först upptogo kampen emot dess växande öfvermakt: en L'Isola, en William Temple, en Jean de Witt [2]. Denne statsmans bortgång, just vid denna tid, kunde ej annat än blifva gynnsam för den nya franska underhandlingen.

Ännu en annan betydande statsman lemnade vid samma tid den politiska skådeplatsen. I sjelfva det ögonblick, då alla trådarne af den vidtomfattande diplomati hans hand sammanhållit, tycktes sammandraga sig, rycktes Lionne plötsligen bort från sitt verk. Det var en händelse, som ej blef utan betydande inverkan på underhandlingen i Stockholm, ty Ludvig XIV, då han sökte hans efterträdare, kallade dertill just Pomponne. Det blef således hädanefter med Frankrikes utrikesminister, man der hade att underhandla, och Pomponne visste att inlägga hela vigten af denna sin nya betydande ställning för att vinna det mål, han eftersträfvade.

Den 18 September inlemnades i rådet, undertecknadt af 7 rådsherrar Biörnclos memorandum [3], hvari med styrka och talent det föreslagna förbundet bekämpades; den 19 lät Pomponne, genom kanslern, anmäla sin utnämning [4] och sitt snara återvändande till Frankrike: han begärde i följd deraf ett snart

---

[2]) De af Mavidal utgifne Memoires de Marquis de Pomponne (Paris 1860) lemna ett nytt vigtigt bidrag till bedömandet af denne man och den ställning han verkligen intagit inom Carl XI:s förmyndareregering. I Sverges nyare historieskrifning har man försökt införa benämningen Bielkepartiet på det parti, hvars målsman han varit: rättare synes redan Pufendorf hafva fattat saken, då han nämner detta parti factio Bioerncloviana. Se Pufendorf: Res Gestæ Frid. Wilh.

[3]) Tryckt hos Rousset: Récherches sur les alliances entre la France et la Suède.

[4]) Det skedde uti de för svenska regeringen mest smickrande ordalag. "Ambassaden till Stockholm var det, som procurerat honom denna lycka: der hade han så mycket lärt och

afgörande af underhandlingen. Det var ett tillfälle, som ej lemnades obegagnadt af de franskt sinnade i rådet. "Det är," utbrast Tott, "en stor olycka, att den, som nu blir den endaste, som har de utländska affärerna om hand, skall resa härifrån utan att hafva begynt eller uträttat något." "Ja," sade kanslern, "han påminte också derom och," tillade han försigtigt, "det är äfven conformt med rådets och ständernas beslut att ej alldeles stöta Frankrike för hufvudet: derföre skulle vi ock söka så småningom att komma till ett närmare förstånd." Denna dag blef första steget taget till ett åternärmande till Frankrike: det lyckades kanslern och Tott att, efter en diskussion med denna utgångspunkt, genomdrifva, att "particularia" till en möjlig förbindelse med denna krona skulle uppsättas [5]).

Vid denna tid anlände äfven Coventry, det engelska sändebudet, till Stockholm, genom sina anbud bekräftande Pomponnes, och regeringen blef, efter Wrangels ankomst, fulltaligt församlad. Pomponne fann nu tidpunkten gynnande att affordra ett afgörande svar, och detta blef honom äfven gifvet i konferensen den 7 October 1671 [6]). Sverge afböjde ett aktivt deltagande i kriget med Holland och äfven i ett eventuelt krig med Kejsaren och det romerska riket, såsom stridande mot de grundsatser förmyndareregeringen alltjemt hade följt och än vidare ville följa, men det hemställdes tillika af kommissarierna, om ej andra medel, mera öfverensstämmande med dess närvarande tillstånd, kunde finnas, hvarigenom Sverge kunde gifva uttryck åt sin lifliga önskan att åter-

---

det var också just rätta orten att göra sig habil och capable. K. M:t af Sverige vore han också derföre all underdånig tjenst skyldig." Det förtjusta rådet afsände straxt från K. M:t lyckönskningar till honom "efter han så obligeant varit."

[5]) Rådsprot. d. 19 Sept. 1671. Då man förut känner De la Gardies ställning till frågan, röjer sig klart olikheten mellan dessa båda det franska partiets hufvudmän af följande yttranden under denna rådssession. Tott: man måste gå uppriktigt tillväga. Jag har alltid hållit före, att man skulle gå uppriktigt fram, så mycket man nånsin kan, dock så förståendes att man förtiger hvad som intet bör sägas, men i det öfriga brukar franchise och sincèreté; man uträttar intet med intriger och man har eljest att frukta elakt eftertal. Il ne faut jamais chercher de prendre quelqu'un pour dûpe, car l'autre croit avoir autant d'esprit que vous. Derföre säga uppriktigt, att utan de 3 fundamenterna 1) Münsterska fredens, 2) Aachiska fredens bevarande, 3) Att Frankrike afsäger sig Danmark, kan Sverge ingen allians sluta. Kanslern: Ja, rätt de lära ge eftertankar. Resolverades att uppsätta particularia.

[6]) Rådet hade öfverlagt derom i tre dagar ända till klockan 9 på aftnarne utan sekreterare. Petkums depesch d. 7 Okt. 1671.

knyta de gamla banden med Frankrike. Äfven om Sverge undveke att deltaga i kriget, trodde man, att tillräckliga ömsesidiga intressen funnos, för att det goda förståndet mellan de båda kronorna åter skulle kunna befästa sig. — Det framgår tydligt häraf, att man ännu vid denna tid endast kunnat besluta sig för en neutralitetstraktat; hvad de ömsesidiga intressena anbelangar, har utan tvifvel Pomponne rigtigt tolkat detta uttryck, när han säger att dermed menas subsidier och fredssubsidier, som Frankrike skulle hafva att utbetala [7]).

Han tillbakavisade ej helt och hållet detta förslag. ”Kanske vore också en neutralitet,” skrifver han till Ludvig XIV, ”det bästa parti man kunde taga med Sverge. Ej utan fara skulle man kunna förlita sig på ett krigsförbund, emedan man alltid lupe risk att vid dess utförande blifva bedragen. Och som det stora namnet är det enda Sverge i våra dagar ännu eger qvar, är också ryktet att ånyo hafva indragit det i sina intressen den största förmån, man har att vinna, liksom det är den förnämsta förlust våra fiender här komma att lida” [8]). Men så föraktligt som han uttryckte sig om Sverge, ”hvars största förtjenst,” såsom han i en annan skrifvelse yttrar, ”är den fintlighet, hvarmed det förstår att dölja sin svaghet för utlandet och der upprätthålla det rykte om kraft och klokhet, som det under föregående regeringar förvärfvat” [9]), så försummade han dock intet för att vinna sitt först föresatta mål: en väpnad förbindelse emot Kejsaren och Tyskland i den händelse bistånd derifrån lemnades åt Holland. Han hade konungens uttryckliga befallning att med det snaraste återvända till Frankrike och Louvois, som under tiden ensam uppbar hela bördan af ministeriet för utrikes ärenderna jemte krigsministeriet, besvor honom att skynda; men ännu dröjde han, alltjemt i denna syftning underhandlande, af fruktan att en för hastig afresa skulle kunna göra hela underhandlingen om intet.

Coventry, den nyss anlände engelska ambassadören, räckte honom härvid äfven en hjelpsam hand. Han framställde hela saken på det för Sverge behagligaste sätt och med så mycket större framgång, som han gaf sig sken af en vid ett bundsförvandtskap särdeles sällsynt opartiskhet. ”Förut hade England och Sverge — så löd hans framställning — sökt skydda Spanien och Kejsaren

---

7) Pomponne till Ludvig XIV Stockholm den $\frac{7}{17}$ October 1671. (Mignet: Negociations etc. Tome III. p. 332).

8) Ibidem.

9) Den $\frac{9}{19}$ Augusti 1671. (Mignet: Negociations etc. Tome III. p. 325).

mot Frankrikes öfvermakt och det hade äfven lyckats dem båda att genom tripelalliansen stäfja det i dess framgångar: de genom denna deras gemensamma politik vunna resultaterna och sjelfva tripelalliansen borde också bestå. Men det kunde ej efterlåtas Holland att styra den. Dess öfvermod, förolämpande för alla Europas suveräner, borde qväsas och hvarföre dock ej låta konungen af Frankrike, som sökte bragder, nu bryta sin styrka mot Hollands starka fästningar? Det vore dock bättre, än att han vände sig mot Spanien eller Tyskland. Hollands undergång åsyftades icke genom Frankrikes och Englands krig: det vore endast fråga om att sätta gränser för dess öfvermakt på hafven och Sverges alla intressen borde bjuda det att dertill förhjelpa: i detta fall ville England och Frankrike söka bereda åt Sverge de bästa möjliga vilkor för dess handel och förhjelpa det till en tryggad ställning i Tyskland och mot dess grannar såväl mot Danmark som mot Ryssland" [1]).

I rådet tycktes under dessa omständigheter stämningen hos det omskiftande flertalet, hvilket under denna rådsstyrelse egentligen afgjorde sakerna, mer och mer böja sig emot Frankrike och dess förslag. De flesta blefvo öfverens om, att Sverge måste taga ett bestämdt parti för att ej till slut blifva "allas rof," och att man ej, såsom det gamla riksdrotset Brahe förmenade, kunde ställa sig så med båda sidor, att man äfven kunde taga penningar af den motsatta. Men om, när Sverge fattade sitt afgörande beslut, detta icke blefve *för* Frankrike, hade man icke att befara, att denna krona då i stället vände sig till Danmark och väpnade denna makt i Tyskland, såsom det förut väpnat Sverge? Det är en skräckbild, som oupphörligt visar sig för dessa rådsherrar och som i sin mån drifver dem till Frankrikes sida. Kanslern och Tott förklarade sig alltmera öppet för Frankrike. Emot en förbindelse med Frankrike kämpade ännu lika segt som alltid Sten Bielke och Johan Gyldenstierna i spetsen för det motsatta partiet.

Underhandlingen, som hittills blifvit förd muntligen, antog nu en bestämd skriftlig form, i det man af Pomponne emottog ett i enlighet med hans instruktioner affattadt alliansförslag för att deröfver afgifva de anmärkningar, som Sverges intresse kunde kräfva. I åtta dagar hade man redan i rådet oupphörligt diskuterat denna enda fråga utan att komma till ett bestämdt

---

[1]) Kanslerns relation i rådet den 6 October 1671 om Coventrys framställningar.

resultat [2]), då Pomponne beslöt att framkalla en afgörande krisis. Han begärde i första veckan af November sin afskedsaudiens och lät för det franska partiet förklara, att hans så ofta uppskjutna afresa oåterkalleligen skulle försiggå, om han icke inom veckans slut erhållit ett sådant svar, som man låtit honom hoppas.

Kanslern och Tott lofvade att begagna denna hans hotelse att lemna hela affären, för att framkalla ett afgörande beslut. Den 9 November hölls den sista för detta år afgörande drabbningen mellan de båda partierna i rådet och dessa båda mäns ansträngningar gjorde, att det franska blef det, som afgick med seger. Samma dag framförde kanslern i förväg under uttryck af den lifligaste glädje nyheten, att senaten icke blott beslutat att uppriktigare än någonsin förnya förbundet med Frankrike, utan ock ingått på det förslag Pomponne aflemnat. Man hade visserligen afböjt ett öppet deltagande i kriget mot Holland, men likväl nu vid eftersinnande funnit, att Sverge, såsom garant af freden i Münster och intresserad af tyska rikets lugn, rättvisligen borde söka hindra Kejsaren och Riket från att bispringa Holland. Man ville, såsom Frankrike föreslagit, först genom en fredlig deklaration söka hindra ett dylikt tilltag, men om detta bemödande på fredens väg ej kröntes med framgång, vore man benägen att med väpnad hand sätta sig deremot [3]). Pomponne, som sålunda sett hufvudfrågan på ett tillfredsställande sätt afgjord, gjorde numera inga svårigheter att dröja några dagar för att ordna de enskilta punkterna och hans afresa blef ytterligare uppskjuten.

I den konferens med de svenska kommissarierna, som några dagar derefter egde rum, blef honom rådets beslut officielt tillkännagifvet och man begynte utarbetandet af förbundets särskilta punkter. Vid ingen af dessa mötte numera å någondera sidan stora svårigheter med undantag af den om subsidierna. På denna punkt var hela negociationen nära att fullkomligt stranda.

---

[2]) Rådsprotok. för första veckan af November 1671. Det antifranska partiet kämpade för neutralitet och vädjade, drifvet till det yttersta, till en riksdag. Kanslern bestred möjligheten att bevara neutraliteten och nödvändigheten af ständernas hörande. Det hade förr gått an för regeringen, — uttalade han något bittert, — att besluta om uppställandet af 16,000 man för Spanien i händelse af angrepp på Spanska Nederländerna: hvarföre skulle man ej nu kunna besluta detsamma till Frankrikes förmån? Blott vid fråga om öppna fiendtligheter behöfdes ständernas hörande.

[3]) Pomponne till Ludvig XIV. Stockholm d. $\frac{11}{21}$ Nov. 1671. (Mignet: Negociations etc. Tome III. p. 334—337).

Den underhandling härom eller, rättare sagdt, det köpslagande, som nu drefs under de få dagar Pomponne ännu dröjde i Stockholm, visar i hvilken grad hela alliansen för flertalet varit fästad vid penningfrågan och hvarthän Sverge kommit under en styrelse, som, för att finna bot för sina felsteg i den inre politiken, nu kanske tvangs att på den yttre politikens stora verldsmarknad söka med största möjliga fördel i reda penningar förvandla dess stora minnen.

Pomponne var, såsom vi förut nämnt, genom sina instruktioner bemyndigad att bjuda en fredssubsidie af 200,000 ecus och en krigssubsidie af 720,000 ecus. Med den kännedom om förhållandena han egde, bjöd han dock ej straxt dessa summor, utan inskränkte sig att nämna 166,000 i förra och 500,000 i det sednare fallet, för att sedermera vid behof kunna höja sina anbud [4]). Då han nu gjorde kommissarierna dessa anbud, föreställande, att fredssubsidien vore att betrakta som ren vinst, och att krigssubsidien äfven öfverstege den, som Frankrike gifvit åt Sverge under sjelfva trettioåriga kriget, läto de förnimma den största förvåning öfver så måttliga anbud och förklarade, att Sverge ej kunde göra någon skillnad mellan freds- och krigssubsidier. Jemförelsen med trettioåriga kriget vore ej rigtig, ty då hade Sverge ett eget mål att fullfölja, nu droge det sig fiender öfver hufvudet endast för Frankrikes skuld; om ej hans order sträckte sig vidare, vore intet hopp för honom att bringa saken till ett önskadt slut. Härvid stodo de fast och gjorde sig i ordning att afbryta konferensen, då Pomponne, liksom drifven till det yttersta, förklarade, att han utöfver sin fullmakt och i hopp om sin konungs ratifikation ville stegra Frankrikes anbud till 200,000 ecus under freden och 600,000 i händelse af krig. Men äfven detta anbud gjorde icke någon verkan. De svenska kommissarierna visade sig lika omedgörliga och afbröto verkligen konferensen [5]). Hela underhandlingen tycktes hafva tagit ett nytt utseende.

Pomponne vände sig vid detta sakernas läge till kanslern; men huru stor

---

[4]) Man hade hittills åt underhandlingen bevarat den vackra form, att subsidiefrågan endast i allmänna ordalag omnämts. Den vanliga frasen var, "att Frankrike ville gripa K. M:t något under armarne." När t. ex. Nils Brahe efter första konferensen med Pomponne sade: "han lärer allt ha de tankar, att vi behöfva penningar, och menar, att vi derför skola öfvergifva våra veritabla intressen;" svarade kanslern: "contra; han sade, att han väl visste, att K. M:t af egna krafter kunde bestå, men gaf dock att förstå, att hans konung ville gripa K. M:t något under armarne."

[5]) Pomponne till Ludvig XIV. Stockholm d. 18/28 November 1671.

blef ej hans förvåning, när han fann, att denne nu ur traktaten uttagit just de för Frankrike vigtigaste artiklarne. Då fransmannen begärde förklaring deröfver, betygade De la Gardie, att man visserligen icke förändrat tankar i sjelfva saken, att tvärtom det beslut, hvarigenom Sverge för Frankrikes skull tillochmed ville våga ett krig i Tyskland, det beslut, som han och de välsinnade haft så mycken möda att genomdrifva, ännu alltjemt stode fast, men att Frankrike också måste gifva de medel, som fattades Sverge till dess utförande, och att den svenska staten under sitt närvarande tillstånd alldeles icke vore i stånd att göra någon skillnad mellan krigs- och fredssubsidier. Han hade således lämpat förpligtelserna i traktaten helt och hållet efter subsidieanbuden och var benägen att höja och sänka de förra efter de sednare. För alla Pompones motskäl visade han sig oemottaglig, ja, han lät framskymta, att om Frankrike ej ville försträcka Sverge de nödiga medlen, vore det försatt i nödvändighet att från annat håll emottaga dem. Sverges fordringar och Frankrikes anbud voro så skilda, att de tycktes omöjliga att förlika.

Under dessa omständigheter var det den engelske ambassadören, som åter bragte underhandlingen i gång. Han förmådde Pomponne att bjuda samma summa, som i fördraget i Fontainebleau 1661 blifvit Sverge beviljad för den tillämnade diversionen i Polen, nämligen 260,000 ecus, innan trupperna voro i fält. Men äfven detta anbud afslogs af Sverge och Pomponne begärde ånyo sin afskedsaudiens och gjorde sig i ordning att omedelbart derefter afresa, "under omständigheterna nöjd," som han sjelf säger, "att ha förmått Sverge till att inför Frankrikes och Englands ambassadörer förklara sig redoboget att gå i fält för Frankrike" [6]).

Men nu var det den svenska styrelsen, som i sin ordning blef orolig för traktatens utgång och förlusten af en så reel betalare som Frankrike. Hvad skulle väl krämarefolket i Holland bjuda, när det blefve utan medbjudare? Den uppdrog åt Coventry att ånyo åtaga sig mäklingen mellan de båda parterna. Inom loppet af få dagar blef då traktaten fullkomligt ordnad i en offentlig och en hemlig och kanslern öfverlemnade den, godkänd af rådet, till Pomponne, betygande å regeringens vägnar, att Sverge lifligare än någonsin önskade ingå i Frankrikes intressen och befästa sitt förbund med denna krona, oaktadt det

[6]) Ibidem.

vid detta tillfälle saknade all egen anledning till strid: endast oförmågan att sjelf bära de utgifter denna förbindelse droge med sig, nödgade det till att af Frankrike begära de nödiga medlen. Man hade då nedsatt sina fordringar till 400,000 ecus i fredssubsidie och 600,000 ecus i krigssubsidie.

Men då Pomponnes instruktioner, såsom vi sett, visserligen tilläto honom att stegra budet ända till 720,000 ecus i krigssubsidie, men verkligen ej medgåfvo honom att gå högre än till 200,000 ecus i subsidier under freden, vägrade han att underteckna förbundet. Punkten om subsidierna blef alltså i urkunden lemnad öppen och regeringen lofvade att stå fast vid de öfverenkommelser man träffat, tills Frankrikes bestämda svar kunde inträffa. Under tiden hade Pomponne träffat alla anstalter för sin afresa och knappt en timma efter emottagandet af handlingen lemnade han Stockholm [7]).

Den handling, som Pomponne efter tre månaders underhandling medförde vid sin afresa från Stockholm, var således ännu icke en förbundsakt mellan Sverge och Frankrike, utan endast utkastet till en sådan. Det skulle dröja ännu mer än tre månader af lika svåra underhandlingar, innan det lyckades Frankrike att omsider vinna dess fullbordan. De la Gardie och Tott hade i sista ögonblicket besvurit Pomponne att underteckna, åtminstone *sub spe rati*, af fruktan, att det skulle lyckas Frankrikes motståndare i rådet, understödda af det motsatta europeiska partiets nu i Stockholm utomordentligt verksamma diplomati, att upphäfva det fattade beslutet. Och denna fruktan har icke varit utan grund.

Ej utan det lifligaste motstånd å mindretalets sida hade detta beslut blifvit fattadt, och då den 8 December det formliga senatus consultum efter flertalets mening uppsattes, gaf Sten Bielke tillkänna, att han ville skriftligen inlägga sitt afvikande votum. Kanslern skyndade, liksom för att afböja ett ytterligt steg af motpartiet, att förklara det fattade beslutet såsom endast ett sammandrag af de skäl man hittills funnit tala för förbundet med Frankrike, men att det kunde ändras, om förhållandena ändrade sig. Detta senatus consultum blef den 11 December underskrifvet, men intet kunde hindra motståndarne att skrida till

---

[7]) Den 23 November 1671.

det yttersta: de begagnade sig af ungefär samma medel, som kanslern engång försökt vid alliansen med Kejsaren och inlade den 18 December sin protest emot detsamma [8]). Det sätt, hvarpå kanslern yttrade sig i fråga om kraften af det fattade senatus consultum visar emellertid, huru vacklande sjelfva detta beslut var och med hvilken försigtighet han nödgades gå tillväga.

Pufendorf har otvifvelaktigt rätt, när han säger, att hofvet i Wien ej bärer den minsta skulden till att Sverge kastade sig i Frankrikes armar [9]); ty om det lyckats det motsatta partiet i rådet att verkligen få den med Basserode 1668 afslutade subsidietraktaten ratificerad, hvarom L'Isola från Haag gjort förespeglingar och hvarom Esaias Pufendorf, Sverges minister i Wien, ifrigt underhandlade, skulle det efter all sannolikhet ännu lyckats detta parti att för sig vinna samma flertal i rådet, som nu gick på den franska sidan. Det hade då haft att erbjuda en säker mellanställning med det underhåll af främmande makter, hvarförutan, sedan reduktionen blifvit hämmad och förvirringen i den inre förvaltningen hunnit sin dåvarande höjd, Sverge kanske verkligen icke kunde intaga en sådan [1]). Men den underhandling Appelbom i Haag förde med L'Isola hade ingen påföljd, oaktadt denne redan i September 1671 sagt sig ega fullmakt att underskrifva, och sedan man länge uppehållit den svenska ministern i Wien, lät man honom i början af året 1672 förstå, att sedan Pom–

---

[8]) Den var undertecknad af Sten Bielke, K. och G. Kurck, L. Fleming, Thord Bonde och G. Gyldenstierna, samt erhöll äfven sednare underskrift af Joh. Gyldenstierna, som vid denna tid tyckes hafva varit frånvarande. Sjelfva förklarade de sin skrift endast såsom deras dissenterande votum. Kanslern var ej benägen att upptaga den, såsom bärande formen af en förening mellan flera, men hänsköt omsider frågan härom till regeringens och rådets afgörande. De åter invände, att de ej ville undandraga sig att bidraga till verkställandet af pluralitetens beslut, och derutinnan har äfven i sjelfva verket deras sätt att protestera skiljt sig från kanslerns. Skriften innehöll emellertid, att hvarken Frankrike, såsom sjelf varande fredsbrytaren, ej heller någon af dess bundsförvandter borde hafva att påräkna hjelp af Sverge.

[9]) Res gestæ Frederici Wilhelmi Lib. XI pag. 615.

[1]) Det var en mellanställning, som detta parti ansåg tills vidare för den enda, som öfverensstämde med Sverges intressen i allmänhet och särskilt dem i Tyskland, af hvilka dess verldsställning var väsendtligen afhängig. Att nu straxt kasta sig på Hollands sida var ingalunda dess mening och Pufendorf har helt visst äfven rätt, när han (Ibid. p. 609) säger, att begge partierna deruti öfverensstämde, att de önskade åt Holland en stöt, hvarigenom dess för Sverge tryckande handelsvälde inskränktes och — vi tillägga — den så länge närda drömmen om Sverges egen handelsstorhet bragtes ett steg närmare sin fullbordan.

ponne lyckats i sin underhandling i Stockholm, intet vidare vore att afhandla mellan Kejsaren och Sverge [2]).

Detta Wienerhofvets sällsamma beteende och denna likgiltighet hade samtiden svårt att förklara; aldra minst kunde man ana, att ett franskt inflytande i Wien föreskref det kejserliga habsburgska huset dess politik.

Detta var emellertid förhållandet. Den franska diplomatien hade i Wien vid denna tidpunkt vunnit en af sina mest glänsande segrar. Sedan det lyckats Frankrike att, genom traktaten om en eventuel delning af den spanska monarkien [3]), binda Kejsarens händer och sedan, i följd häraf, alla Spaniens och tripelalliansens bemödanden att indraga Kejsaren i en bestämd politik emot Frankrike, kunnat gendrifvas, satte Chevalier de Gremonville kronan på dess verksamhet derstädes genom den traktat han med kanslern Hocher afslöt den 1 November 1671, i hvilken Kejsaren förband sig till fullkomlig neutralitet under det blifvande kriget med Holland. Denna traktat, ehuru då ännu lika litet känd i Stockholm som annorstädes, blef genom sina tysta verkningar af det största inflytande derstädes. Den undandrog först och främst det antifranska partiet det yttre stöd, som det skulle hafva vunnit genom ratifikationen af alliansen med Kejsaren: tillika höll den på att för det franska partiet förstöra alla de förmåner, som detta trodde sig hafva vunnit genom underhandlingen med Pomponne. Sverges förbund med Frankrike, hvars hufvudändamål var att hindra Kejsaren och tyska riket från att bispringa Holland, blef nämligen genom neutralitetstraktaten i Wien och i mån, som Frankrike ansåg sig vara fullt försäkradt om Kejsaren, af mindre nödvändighet än tillförne, och det var detta, som föranledde Ludvig XIV att beordra Courtin, det franska sändebud som aflöste Pomponne, att numera i Stockholm bjuda endast en enkel neutralitetstraktat [4]).

---

[2]) Den kejserliga diplomatien gaf under åren 1668—1672 den mest förunderliga dubbelrol. Medan de ledande i Wien, Auersperg, Lobkowitz och Hocher, förde dess hufvudgång fullkomligt i Frankrikes intresse, handlade de underordnade verktygen i en fullkomligt motsatt anda. Så slöt t. ex. Basserode traktaten i Stockholm 1668, så utlofvade L'Isola i Haag dess ratifikation och erbjöd Kejsarens inträde i tripelalliansen på fullkomligt egen hand. Man beklagade sig i Wien, vid den franska ministerns föreställningar, öfver deras sjelfrådighet och tilltagsenhet och motarbetade sina egna sändebud, men man vågade ej desavouera dem, för att ej förråda hemligheten af den nära förbindelsen med Frankrike.

[3]) Den 19 Januari 1668. Först känd i vårt århundrade.

[4]) Sverge skulle emot en subsidie af till det högsta 200,000 ecus förbinda sig att

Men medan Kejsaren sålunda drog sig tillbaka och Frankrike genom neutralitetsanbudet försvagade sina redan af Pomponne vunna fördelar, trängde andra elementer fram i förgrunden af den storartade diplomatiska scen, som Stockholm vid denna tid gaf åt Europa. Under loppet af hösten hade Spaniens ambassadör ensam fört det motsatta europeiska partiets talan: vid hans sida ställde sig nu van Haaren, Hollands sändebud, som i slutet af December anländt till Stockholm. Båda dessa anropade Sverge om ett öppet uppträdande till förmån för den hotade republiken och Nunnez förklarade med bestämdhet, att hans konung ej ville lemna den ensam i kampen.

Så småningom, under loppet af de sista månaderne, när den politiska horizonten alltmer och mer syntes mörkna, hade ombud från Tysklands protestantiska furstar äfven infunnit sig. Gamla politiska traditioner hade åter vaknat, och Sverge framstod ånyo såsom skyddsmakten för det protestantiska Tyskland. I början af året 1672 såg man i Stockholm församlade sändebud för de flesta af Nordtysklands furstar: den kurmarkiska kanslern Brand för Brandenburg och det hessiska huset, Howitz för Sachsen; äfven det lüneburgska husets icke katholska linier och Mecklenburg hade sändt sina ombud. Alla dessa anropade Sverge, att det ville sätta sig i spetsen för en väpnad liga till den genom Hollands fall hotade protestantismens beskydd. Det danska sändebudet Simon de Petkum, som i början inslagit en sjelfständig väg, tycktes vid denna tid sälla sig till de sednare.

Sådan ungefär var den politiska ställningen, då i Februari 1672 rådet och regeringen efter slutade julferier åter begynte att samla sig i Stockholm. Ännu hade det, märkligt nog, lyckats att bevara hemligheten af Pomponnes underhandling och Sverge kunde således med fullkomlig frihet på en gång upptaga underhandlingarne med båda sidor. Det var äfven hvad den svenska regeringen under loppet af Februari månad företog sig.

Frankrikes utsigter att vinna Sverge hade — såsom vi förut anmärkt — genom de förminskade subsidieanbuden vid den föreslagna neutralitetstraktaten betydligt sjunkit, och nu lemnades den konferens åt det holländska sändebudet,

---

icke under loppet af 5 år bispringa Frankrikes fiender; för att sätta dessa och Tyskland i skräck, skulle den offentliga traktaten tillförbinda Sverge att uppställa en armé af 16,000 man i Tyskland; en hemlig artikel deremot löste det från denna förbindelse. (Mignet: Negociations etc. Tome III. Partie IV. p. 348).

som man i slutet af föregående år uppskjutit. Äfven de tyska sändebuden erhöllo kommissarier. Van Haaren begärde å republikens vägnar de hjelptrupper, hvilka Sverge enligt traktaterna af 1645 och 1667 var förbundet att lemna; han tillbjöd en närmare allians, om Sverge ville inlåta sig i en dylik: "vår undergång eller räddning, kriget eller freden" — sådana voro hans ord — "står i Sverges hand: blir Sverges beslut för republiken, gifver den sig godt mod; blir det emot, kan den ej gerna undgå den olycka och undergång, hvaraf den hotas. Holland vore benäget att utfästa sig till en årlig subsidie af 700,000 R:dr" [5]).

Men under tiden bekom Courtin nya order från sitt hof att lemna neutralitetsförslaget och erbjuda Sverge traktaten med Frankrike enligt det projekt, om hvilket man i slutet af föregående år kommit öfverens. Pomponne hade vid sin hemkomst föreställt vådan af att lemna Sverge åt sig sjelft, blottställdt för det motsatta partiets frestelser, och nu erbjöds den omtvistade fredssubsidien af 400,000 ecus, om man endast i Stockholm straxt ville underteckna.

Under detta sakernas läge är det af intresse att med uppmärksamhet följa Magnus Gabriel De la Gardie. I bredd med de franska underhandlingarnes framgång hade hans egen betydenhet åter stigit och han intog nu ånyo inom regeringen sin gamla och lagliga plats såsom dess verklige ledare. För honom låg ånyo öppet det område, som alltid varit älsklingsområdet för hans oroliga verksamhet, diplomatiens hala fält, på hvilket han, sjelf en mästare i alla de små och stora konstgrepp, som der under detta sekel kunde finna sin användning, rörde sig så mycket mera fritt och obesväradt, som han sjelf var fullkomligt fri och obesvärad af alla grundsatser åtminstone för det offentliga lifvet [6]). På den storartade tummelplats för Europas politiska partier, till hvilken Stockholm blifvit förvandlad, var han åter hufvudpersonen, kring hvilken alla

---

[5]) Kanslerns redogörelse för van Haarens första konferens. Rådsprot. d. 14 Febr. 1672.

[6]) Han var ett af de bästa uttrycken för hvad samtiden menade med "la finesse suédoise." Vi anföra, såsom ett prof på de grundsatser, af hvilka denna leddes, följande diskussion angående helgden af bestående fördrag, som endast är ett bland de många af samma art, som rådsprotokollen förvara.

De la Gardie hade i Juli 1672 under Hollands högsta betryck fordrat af dess ambassadör, att upphäfvandet af traktaten i Elbing, "såsom tempore iniquo Sverige extorqverad," nu frivilligt skulle erbjudas. "Vi kunde annars," hade han sagt, "gå med 40,000 man emot Gen. Staterna, liksom de engång gingo mot oss med 40 skepp." V. Haaren hade härtill svarat, "att

grupperade sig: Hollands och Spaniens, Englands och Frankrikes, Tysklands och Danmarks sändebud, alla trängde sig kring honom med sina böner, sina lockelser eller sina anbud. — Han underhandlade samtidigt med dem alla och lät dem alla känna tyngden af den vigt de sjelfva gåfvo åt Sverge, medan han sjelf frossade i känslan af sitt återvunna inflytande och för sitt land förvexlade det bleka skenet af en diplomatisk betydenhet för ögonblicket med en verkligt betydande maktställning.

Det danska sändebudet måste af honom höra, att hela Europa sändt sina gesandter att förnimma hvad beslut Sverge ändtligen skulle fatta för att der-

---

det, som engång vore slutet och fide publica nixum borde också stå." Claës Tott ställde sig på v. Haarens sida. "På det sättet," sade han, "kunde konungen af Danmark säga, att vi ha iniquo tempore, då vi stodo för Köpenhamn, aftvingat de fördelar vi då fingo."

Nils Brahe: om Danmark kunde få tillfälle taga igen Skåne, han skulle intet låtat. Tott: då gjorde han lättfärdigt, ty han har svurit vid Gud och tagit Gud till vittne, att han vill hålla det han lofvat. Nils Brahe: jag har ock svurit min konung, att jag vill råda honom det nyttigt är. Tott: aldrig emot min ed och mitt samvete.

Kanslern: Grefve Nils' mening är, att fuller intet är utile, som ej är tillika justum et honestum. Tott: huru kan det vara honestum, som är emot ord och afsked? B. Horn: emellan particuliers är det så, att om man lofvar något, om man contraherar någon vänskap, så bör det vara sanctum et inviolabile, men mellan stater, som regeras par interest, går det intet alltid an. Nils Brahe: ingen tractat hålles, som är emot ens välfärd, och ingen stat håller det, som är emot dess intresse. Tott: när jag svurit, skall jag hålla det, fast det är emot mitt intresse. Joh. Gab. Stenbock: intressena separera alla föreningar.

Rikskanslern De la Gardie, interromperande dessa discurser, säger quæstionen af de lärde vara vidlyftigt debatterad. "Vore allt folk så sinnade, som vi, och intet sökte eller gjorde annat, än det som är juste, så vore det önskeligt; men när vi intet kunna depurera hela verlden, så vinna vi intet *med vår ärlighet* allena." De af förmyndarestyrelsens män, som med största skärpa uttalat och sökt genomföra dylika grundsatser, äro Nils Brahe och Joh. Gab. Stenbock. Det tillhörde den dubbelhet, som alltigenom utmärker Magnus Gabriel De la Gardie, att han ibland gaf sig sken af helt andra grundsatser, men i handlingen har företrädesvis han tillämpat dem, och i allmänhet torde hans offentliga moral hafva haft sitt sannaste uttryck i följande ord af honom sjelf: "allenast vi nå vår but, så kan det vara oss lika godt quo medio det sker." (Rådsprot. d. 18 Oct. 1665).

Det fans emellertid inom samma styrelse män, ej mindre statssluga än dessa, som städse uttalat och hyllat bättre grundsatser och som i en förderfvad omgifning sökt häfda helgden af begreppen tro och heder inom det offentliga lifvet. Främst bland dessa stå den ridderlige Claës Tott och Joh. Gyldenstierna. Då en annan gång (27 Mars 1672) Nils Brahe och J. G. Stenbock förfäktade samma grundsatser, som de i ofvan anförda diskussion uttalade, utbrast Joh. Gyldenstierna kärft och träffande, "att om dessa åsigter vore riktiga, så vore icke regna längre regna utan — *latrocinia!*"

efter rätta sig: han ensam vore der för att straxt taga "le contrepied." De tyska ministrarne betogos ej hoppet om, att Sverge åter skulle uppträda i Tyskland såsom protestantismens skyddsmakt: kanske skulle det vid vårens anbrott der uppställa en här af 18,000 man till dess försvar. Holländaren öfverhopades med en storm af förebråelser för republikens äldre beteende emot Sverge. "Aldrig," svarade kanslern på hans framställningar i första konferensen, "ha vi tillförne märkt, att Gen. Staterne tagit Sverige i den consideration, att arbitrium rerum vore i dess händer; ty om de haft den tanken för detta, så hade de icke så länge negligerat Sverige, utan med en större promptitude i ett och annat gått det tillhanda" [7]). Den engelsk-franska underhandlingen var ej heller mera lycklig. Då Courtin, sedan han för kanslern framställt innehållet af sina sednaste order, begärde det med Pomponne uppgjorda förbundsförslaget för att nu afsluta traktaten, visade sig De la Gardie helt och hållet förändrad. "Sverige var," sade han, "genom åtskilliga tractater förbundet att bispringa Holland, om det angrepes, och att Frankrike vore angriparen, det vore väl en sak, så klar som dagen, då det ej engång värdigades svara, när upprättelse erbjöds: tvekade man härvid, kunde tractater hädanefter ej anses för annat än slagdängor. Ju mera man undersökte arten af de förbindelser, i hvilka Frankrike ville indraga Sverige, desto farligare syntes de. På England kunde man ej förlita sig. Holland hade 100 skepp att sätta i sjön och kunde sjelf till sitt försvar uppställa 100,000 man. Spanien hade redan förklarat sig för republiken och han ville vara en skälm, om icke Tyskland, i trots af sina löften, inom ett års förlopp ställde 60,000 man emot Frankrike. Om Sverige ville säga ett ord, skulle man få se stora ting [8]). Det vore en löjlighet att tro, det Frankrike endast åsyftade att befria handeln från Hollands ok; det hade, såsom man också tydligt insåg, vida större planer. I följe häraf drog han sig ifrån

---

[7]) Ille: det som är passeradt, måste dödas och förgätas. Kanslern: alltväl, men hvad säkerhet hafva vi att oss icke lärer gå likaså hädanefter, när conjuncturerna blifva bättre för Holland. Ille: de quoy se plaint la Suède? Kanslern: ville ej i denna första conferencen tala om allt, men låter honom sjelf döma, huru de handterat Sverige, alltid med den maximen att begagna sig af svåra tider för oss. Betänk, med hvad respect de orden äro satta: petiit rex Sueciae, placuit Ordinibus Generalibus. Ille: nu äro vi beredda att sätta tvärtom.

Rådsprot. d. 14 Febr. 1672.

[8]) "Qu'il n'achevait pas," anmärker Courtin.

hela saken: han ville ej hafva något ansvar och man finge se hvad rådet, då det blef fulltaligt samladt, ville göra" [8]).

Sådan visade sig nu De la Gardie. På höjden af den betydenhet han åter vunnit, syntes han hafva förgätit alla sina äldre förbindelser med Frankrike och det tycktes, som om han ville intaga en fullkomligt sjelfständig ställning. Den franska ambassadören har i denna hans nya vändning endast sett ett försök af honom att nu, när sakerna nalkades sitt afgörande, hvälfva ansvaret från sig sjelf öfver på andra, men den är tillika ett uttryck af den personliga sjelfständighet i förhållandet till Frankrike, som hans närvarande ställning tillät honom att intaga.

Den, som i Magnus Gabriel De la Gardie endast ser den hängifne anhängaren af Frankrike, irrar sig. Han var en alltför slug och djupt beräknande statsman af det egna intressets skola, för att någonsin blifva en fullkomligt hängifven anhängare af andra. Nogsamt har han insett, att Frankrike endast begagnade honom såsom medel för att vinna sina mål: sjelf har han tillbaka begagnat Frankrike såsom medel för att vinna sina egna. Nu, när han uppnått det ena och det förnämsta af dessa, sin fordna maktställning inom regeringen, hade han redan glömt de äldre förbindelser, genom hvilka han, såsom vi i det föregående uppvisat, var fästad vid denna krona, och för att vinna det andra, subsidier utifrån till upprätthållandet af den svenska staten i dess inre och yttre förhållanden, hvarigenom hans egen ställning först kunde anses befästad, stod han redan färdig att, såsom i det följande skall visas, genom hemliga förbehåll vid den förbundstraktat, hvars förnämsta negociatör han på den svenska sidan varit, beröfva Frankrike de fördelar, som det genom denna trodde sig vinna. Detta blef det sätt, på hvilket han åt Sverge sökte bevara dess sjelfständighet, när han, som med så mycken sanning sjelf kunde utveckla, hvarföre Sverge *icke* borde afsluta denna traktat, ändock i främsta rummet bidrog till dess afslutande. Det var den enda väg, på hvilken denne ränkfulle statsman kunde till sin egen och Sverges fördel föra dess politik.

När han, dagen efter det han fällt ofvananförde yttranden om Sverges förhållande till Frankrike, i rådet redogjorde för den franska ambassadörens andragande, förrådde han alldeles icke den uppfattning af förhållandena, som han

---

[8]) Courtin till Ludvig XIV $\frac{14}{24}$ Febr. 1672. (Mignet: Negociations etc. Tom. III. p. 353).

nyss med så mycken klarhet framlagt. Han anmälte endast å ambassadörens vägnar, att Ludvig XIV vore mycket nöjd med hvad Pomponne redan uträttat och att saken nu borde föras till ett slut. Skulle Sverge ej vilja afsluta traktaten, nödgades Frankrike taga vänner annorstädes och der det kunde få dem. Finge det ej allt enligt önskan, så trodde ambassadören visserligen, att vänskapen mellan de båda kronorna komme att bestå, men han hade order att straxt afresa från Stockholm till Köpenhamn. Derföre vore det nödigt att ju förr desto heldre komma öfverens om subsidieartikeln och afsluta förbundet. Han begärde kommissarier i och för detta. — Samtidigt inberättade De la Gardie, att Holländaren hade "några douceurs med sig, 6 à 700,000 R:dr för 20,000 man" [9]).

De samma kommissarier, som underhandlat med Pomponne, utsågos att underhandla med Courtin och i medlet af Februari var redan underhandlingen åter i full gång. Dess liflighet stegrades, när efter en af de första konferenserna hemligheten, som hittills varit bevarad i följd af de starka edsförpligtelser rådets medlemmar varit underkastade, plötsligen blef röjd [1]) och det motsatta partiets gesandter på det högsta ansträngde sin verksamhet. Mer än någonsin blef det för Sverge af nöden att bestämma sig.

Men nu upplågade ånyo i all sin styrka partiernas gamla kamp inom rådet och en söndring yppade sig inom sjelfva den franska faktionen, när den ridderlige Tott visade sig obenägen att följa kanslern på hans slingrande bana. Först sedan det lyckats att återställa enigheten inom denna och efter några fåfänga

---

[9]) Rådsprot. d. 14 Febr. 1672. Joh. Gabriel Stenbock: det blefve dyra pengar: heldre sitta stilla och taga pengar. Ceteri: idem.

[1]) Knut Kurck var den, som misstänktes att ha yppat hemligheten, i ändamål att nu, då endast utomordentliga mått och steg syntes i stånd att förhindra den franska underhandlingens framgång, förmå v. Haaren att stegra sina penninganbud och de tyska gesandterna att lägga hotelser till sina öfriga framställningar. Detta lyckades fullkomligt. Den franska underhandlingens kommissarier funno sig en dag under 8 timmars tid formligen belägrade af den motsatta sidans ministrar. Från Nunnez, Spaniens ambassadör, till Müller, residenten för Celle, infunno de sig alla, den ene efter den andre, blandande föreställningar och varningar med böner och hot.

Det öfverensstämde med De la Gardies karakter att under så fatta omständigheter göra en *tour de politique* åt landet. Han syntes ej ens vid den franska ambassadörens första offentliga audiens.

Courtin till Ludvig XIV $\frac{27 \text{ Febr.}}{9 \text{ Mars}}$ 1672. (Mignet: Negociations etc. Tom. III. p. 355—59).

försök att bryta det protesterande mindretalets motstånd blef förbundet ändtligen bragt till fullbordan. Dessa nya strider upptogo emellertid en tid af mera än en månad.

Det, som åt denna traktat gaf ett så utomordentligt intresse, var att på samma gång som den återförde Sverge i Frankrikes förbundssystem, den också på ett afgörande sätt bestämde dess framtida politik i Tyskland, hvilken under detta sekel var af så oerhörd vigt för hela dess europeiska ställning. För Sverges politik i Tyskland funnos öfverhufvud tvänne riktningar, beroende af den dubbelställning det intog i förhållandet till detta land såsom på en gång den främmande krona, som upprättat och nu garanterade Westphaliska freden, och såsom sjelf tillika ett riksstånd inom det romerska riket. Antingen kunde det under sitt bemödande att upprätthålla den maktställning, som gaf trygghet åt besittningen af de tyska provinserna och betydelse åt dess garanti för freden, lägga den största vigten på det förra eller det sednare momentet. Det kunde, företrädesvis kännande sig såsom en lem af det romerska riket, genom ett nära anslutande till rikets öfriga ständer, särdeles de protestantiska, söka att uppnå denna åtrådda ställning: i detta fall måste det såsom hufvudman och skyddsmakt för ett tyskt parti göra Tysklands intressen till sina egna och så litet som möjligt "ombragera imperium romanum," såsom Carl X Gustaf uttryckte sig, genom att öppet framträda såsom ursprungligen främmande makt. Eller också kunde det lägga hufvudvigten vid det förra momentet och, företrädesvis kännande sig såsom den främmande krona, som engång dikterat Westphaliska freden, i ett nära anslutande till den makt, som gifvit det kraft dertill och som var dess medgarant för samma fred, också söka medlen till dess upprätthållande och sin egen säkerhet: i detta fall kunde det ej längre följa Tysklands intressen, ty Frankrikes anspråk och tolkningar af fredsinstrumentet stredo på det högsta mot dessa; men hvad det derigenom förlorade af sin gamla popularitet inom Riket skulle det — så menade anhängarne af denna politik — rikligen ersätta genom verklig makt och trygghet. Den förra riktningen hade blifvit följd af Carl X Gustaf; Biörnclo hade sökt fortsätta den och denna politik hade, vid den tidpunkt vi skildra, bland de svenska statsmännen sin talentfullaste förfäktare i Joh. Gyldenstierna [2]). Den sednare åter var den, som ovilkorligen skulle

[2]) Axel Oxenstierna tyckes hafva åt Sverge anvisat denna politik såsom den enda rätta, när han vid den Westphaliska freden, i motsats till hvad Mazarini efter något vacklande

blifva en följd, när den nu föreslagna traktaten med Frankrike nådde sin fullbordan, ty Sverges förhållande till Tyskland är i denna fullkomligen bestämdt uti en sådan anda.

Sjelfva hufvudkärnan uti förbundet i Stockholm 1672 mellan Sverge och Frankrike är nämligen den, att de båda kronorna, i kraft af sin ställning såsom partes paciscentes och garanter af den Westphaliska freden, tillmäta sig att utan Kejsarens och ständernas hörande göra en tolkning af en af fredsslutets vigtigaste men dunkla artiklar, som visserligen tillräckligt sörjer för deras egna intressen — åtminstone för Frankrikes, — men som på det högsta såväl genom sjelfva formen, såsom af främmande makter afgifven, som genom sitt innehåll måste uppröra det romerska riket.

Det fans uti fredsslutet i Münster mellan Frankrike och Tyskland mer än en artikel, som var föremål för olika tolkningar af de båda fredsslutande parterna; men knappast någon af dessa hade en djupare betydelse för Tyskland än fredsslutets 3:dje artikel, efter begynnelseorden vanligen benämnd: ut eo sincerior. För att rätt fatta betydelsen af den tvistefråga, som denna inneslöt, är det af vigt att gå tillbaka till sjelfva de underhandlingar, som medförde den formulering, hvilken denna artikel i fredsurkunden omsider erhöll [3]). De franska sändebuden vid kongressen i Münster hade fordrat, att Kejsaren och de tyska furstarne för all framtid skulle afsäga sig rätt att på något sätt, vare sig direkt eller indirekt, bispringa Frankrikes fiender. Tysklands ombud, som djupt kände vigten af en dylik förpligtelse, hvilken skulle sätta deras land utanför de flesta europeiska strider, men som likväl icke dristade att öppet tillbakavisa Frankrikes fordran, inlemnade då ett utkast, hvari Kejsaren och furstarne förbinda sig att troget iakttaga hvad Rikets lagar, Kejsarens kapitulation och Münsterska freden i öfrigt ålägga dem med afseende på denna sak. Servien och d'Avaux

---

gjorde för Frankrike, valde att taga besittningarne i Tyskland såsom län af det romerska riket. Denna politik i Tyskland blef sjelfva grundpelaren i Bengt Oxenstiernas politiska system.

[3]) Ut eo sincerior amicitiæ mutuæ securitas inter Imperatorem, Regem Christianissimum, Electores, Principes et Status Imperii posthac servetur (salvo assecurationis articulo infra descripto) alter alterius hostes præsentes aut futuros, nullo umquam titulo vel prætextu, vel ullius controversiæ bellive ratione, contra alterum armis, pecunia, milite, commeatu aliterve juvet, aut illis copiis, quas contra aliquem hujus Pacificationis consortem a quocunque duci contigerit, receptum, stativa, transitum indulgeat.

åter, som väl kände, att Rikets lagar medgåfvo rätt åt furstarne att tillochmed inlåta sig i krig med de makter, som stodo i vänskapligt förhållande till sjelfva Riket, afgåfvo ett förslag, som i oomtvistliga uttryck fastställer Frankrikes fordran. De tyska furstarne förklarade bestämdt vid emottagandet af detta, att det strede mot "libertatem Germaniæ" och att det icke kunde antagas; omsider måste de emellertid foga sig och det franska utkastet blef efter många underhandlingar det i hufvudsaken gällande. Men från tysk sida inflickades uti artikeln en klausul, hvaruti fredsslutets garantiartikel särskilt för denna paragraf åberopas. Garantiartikeln för den Westphaliska freden bjuder nu, att om någonsin fredsslutet i någon punkt af någon kränkes, så skall den, hvars rätt blifvit trädd för nära, i godo och på laglig väg inom Riket söka sin upprättelse; om han ej under 3 års tid på detta sätt kunnat vinna den, först då, är det honom tillåtet att med vapen skaffa sig rätt, i hvilket fall samtliga partes paciscentes äro skyldiga att förena sig med honom [4]). Genom införandet af denna klausul lyckades det sålunda Tyskland, att, försåvidt artikeln tolkades enligt ordalydelsen, göra den till sitt hufvudinnehåll i det närmaste illusorisk, och en dylik tolkning yrkade Tyskland desto ifrigare, ju mera det ansåg sin frihet hotad genom en motsatt [5]). Frankrike åter ville tolka artikeln efter dess andemening, så att den åtagna förpligtelsen af Kejsaren och de tyska furstarne utan vidare borde iakttagas och sträfvade att genom en "explication forcée" bryta det hinder, som klausulen satte i vägen. I och för detta var det som

[4]) Artikeln: pax vero conclusa, gemensam för fredssluten i Münster och Osnabrück, sjelfva grundvalen för den positiva statsrätt, som den Westphaliska freden upprättade. Osäkerheten för verkställandet af denna garanti hade under de första åren efter fredens afslutande föranledt upprättandet af de båda väpnade ligorna år 1651, den katholska i Frankfurt am Main och den protestantiska, med Sverge såsom tyskt riksstånd i spetsen, uti Hildesheim. Sträfvandet att bilda en motvigt mot Kejsaren förenade dessa i Rhenförbundet 1658, i hvilket Frankrike inträdde och hvars chef det snart blef. Alla dessa föreningar uppgifva såsom sitt ändamål att upprätthålla helgden af freden och särskilt af garantiartikeln. — Det väpnade förbundet i Stockholm 1672 mellan de båda främmande compaciscenterna och garanterna för freden kränker uppenbart helgden af denna artikel och det ej blott med afseende på artikeln: ut eo sincerior.

[5]) Man måste erinra sig, att århundradets statsrättsliga begrepp medgåfvo en makt att enligt föregånget försvarsförbund tillföra en annan hjelp utan att derföre förklaras för krigförande part. Westphaliska freden tillåter furstarne att sluta försvarsförbund med främmande makter. Skulle de nu ej få verkställa dem emot Frankrike? Förbundet i Stockholm löser denna fråga till Frankrikes och äfven till Sverges förmån.

Sverge, såsom äfven pars paciscens och garant af Westphaliska freden, var för Frankrike af så mycken vigt. Om nämligen dessa båda kronor i kraft af sin ställning till fredsslutet förklarade sig för en dylik tolkning, skulle ej det splittrade Tyskland böja sig för densamma? Kejsaren och de flesta af furstarne voro redan tillförne genom särskilta neutralitetstraktater förbundna att sitta stilla vid det franska angreppet på Holland. Skulle de väl nu, fjettrade af dubbla band, drista att röra sig?

För Sverge var denna fråga, såsom vi antydt, af afgörande betydelse för hela dess ställning till Tyskland. Det ställde sig, när det sålunda anslöt sig till Frankrike, utanför Riket, ehuru det var ett af de vigtigaste riksstånd; det öppnade, genom uppställandet af den grundsats, att de två främmande compaciscenterna utan Tysklands eget hörande kunde besluta öfver Westphaliska fredens stadganden, utsigten till ett nesligt beroende af andra; det tycktes ändtligen bana vägen för Frankrike i den aggression emot Tyskland, som det redan på grund af andra dunkla artiklar begynt [6]) och som omsider ledde till reunionerna vid Rhen: när Svenskarne, de fordna "liberatores Germaniæ" uppträdde i denna anda, kunde de ej anses annorledes än som "mercenarii Galliæ" eller "die Tartaren Frankreichs." Och de voro i sjelfva verket ej heller annat.

Som naturligt vände sig också förhandlingarne i det svenska rådet, när nu ändtligen det afgörande beslutet skulle fattas, omkring denna vigtiga fråga och den väckte tillochmed för en tid en söndring inom sjelfva det franska partiet. Claës Tott, den verklige statsmannen på den franska sidan — ty Magnus Gabriel de la Gardie var egentligen blott den smidige negociatören — fordrade, att när Sverge på ett afgörande sätt slöte sig till Frankrike i tolkningen af denna artikel, skulle också Frankrike med klara ord i traktaten förbinda sig att utsträcka förmånerna deraf äfven till Sverge, d. v. s. artikeln ut eo sincerior, ehuru endast intagen uti fredsslutet i Münster mellan Frankrike och Tyskland, skulle, när Sverge anslöte sig till Frankrikes tolkning af densamma, anses af denna krona såsom äfven gällande för Sverge [7]) och Frankrike borde

---

[6]) §§ 73, 74, 87 af freden i Münster.

[7]) Frederna i Osnabrück och Münster, sammanfattade under benämningen den Westphaliska freden, hafva alltid ansetts tillsamman utgöra en enda fredstraktat. De vigtigaste punkterna rörande Tysklands inre förhållanden äro också för dem båda gemensamma, ehuruväl Sverges fred i Osnabrück, såsom i fråga om dessa sjelfva hufvuddokumentet, är vida mera

till yttermera visso genom en särskilt klausul i traktaten förbinda sig till att gifva Sverge samma hjelp mot Danmark, som Sverge nu förband sig att gifva Frankrike mot Holland. Vidare fordrade han inryckandet af en annan klausul, hvarigenom, ifall Frankrike förkastade billiga och hedrande fredsvilkor af Holland, Sverge skulle vara löst från sin förbindelse, att icke afstå från vapnen, förrän det hindrat tyska rikets ständer från att bispringa republiken. Genom införandet af begge dessa klausuler skulle, på samma gång som Sverge visserligen på det närmaste anslöt sig till Frankrike, likväl dess sjelfständighet i förhållandet till denna makt traktatmessigt varit bevarad, ja, genom den sednare klausulen skulle Sverge i sjelfva verket vunnit ett afgörande inflytande på freden och i stället för att blifva — hvad det verkligen genom traktaten blef — en fransk vasallmakt, som användes såsom tygel på Tyskland, skulle det ännu för det afgörande ögonblicket åt sig hafva bevarat en handlingsfrihet, som satt det i stånd att ånyo drifva en sjelfständig och storartad politik i Europa.

Den franska ambassadören uppfattade snabbt betydelsen af denna klausul. "En sådan," skrifver han till Ludvig XIV [8]), "skulle göra Svenskarne till herrar öfver hela traktaten och, så att säga, reducera E. M:t till att frukta deras fredsmedling, emedan de då hade i sin makt att bestämma, om E. M:t borde eller icke borde antaga en erbjuden fred: den förbindelse de åtagit sig skulle häri-

---

utförligt. Men Frankrikes fred i Münster innehåller äfven en del speciella stadganden rörande Tysklands förhållande till denna krona, hvilka ej återfinnas i den andra fredsurkunden. När Claës Tott första gången för Pomponne — det var under de sista dagarne af hans vistande i Stockholm — framställde fordran, att Frankrike skulle utfästa sig till samma garanti för Sverge emot Tyskland, som Sverge åtog sig att lemna åt Frankrike, har han svarat, att han ej derpå vore beordrad och att dessutom den skillnad förefunnes mellan Sverges och Frankrikes anspråk, att Sverge icke i freden i Osnabrück tagit samma försigtighetsmått, som Frankrike i sin fred i Münster. (Pomponne d. $\frac{18}{28}$ November 1671). Det framgår af rikskanslerns skrift de modo agendi (15 Mars 1672), att Courtin sedermera medgifvit denna mutua guarantia såsom Sverge fordrade den, men att han ej velat gifva den utan i allmänna ordalag. "Han förstår sig ej allenast till det, som vi för vår säkerhets skull deruti begära, utan tillbjuder sig göra en express artikel härom, att han intet förstår den annorledes." Denne "expresse artikel" är förmodligen den 16:de af de hemliga artiklarne, som förklarar förbundet i allt hvad som rörer upprätthållandet af den Westphaliska freden "och den säkerhet, som de båda kronorna i kraft af denna böra kunna vänta sig af Riket," för evigtvarande. Till ett utförande hvarken af grunden eller af sättet för en dylik garanti kom det aldrig.

[8]) Courtin till Ludvig XIV. Stockholm $\frac{6}{16}$ Mars 1672. (Mignet: Negociations etc. Tom. III. p. 359).

genom göras afhängig af deras egen tolkning." Det var derföre, som han bestämdt vägrade att intaga en dylik och förklarade, att hans order förbjödo honom att göra någon ändring i Pomponnes förbundsförslag.

Emellertid förfäktade Tott med ifver i rådet den mening, att klausulen till Sverges säkerhet ovilkorligen borde inryckas i traktaten. "Det måste uppriktigt sägas ut "— sådan var den mening han framställde —" hvad man med raison kan säga. Fundamentet af hela vårt verk är icke allenast, att vi stå väl med Frankrike och England, utan vi böra ock stå i den respect, att de intet få föra oss ifrån vårt intresse, hvart de vilja. Det är insupportabelt af Frankrike att vilja, att vi aveuglement skola följa dess vilja. Stötte vi gamla vänner för hufvudet, vore det illa gjordt och imprudenter, men vill konungen af Frankrike ej förstå sig till att skrifva under det billiga, hvarpå hela tractaten är byggd, så har han en katholsk liga eller ett plus ultra i hufvudet, och då kunna vi med godt samvete gå till det andra partiet och vänta dervid mera välsignelse och mera säkerhet än vid detta" [9]).

Häremot invändes af kanslern och flertalet, som slöt sig till hans mening, att yrkandet af en dylik klausul endast skulle hindra traktatens afslutande. Sverge kunde visserligen ej uppgifva sin tanke, derföre att Frankrike ej ville tillåta klausulens inryckande, men det kunde under omständigheterna vara nöjdt att bevara den inom sig såsom ett hemligt förbehåll "ett præsuppositum, som bryter traktaten."

"Alla tractater bestå ändå" — sådan var den mening kanslern framställde — "allenast af de veritabla omdömen, som hvar och en har i sina egna intressen, man må clausulera dem som man vill. Om konungen af Frankrike negligerar æquas conditiones pacis och tumidus victoriæ vill gå längre, än han bör eller har någorlunda fog till, så är Sverige nullo modo obligeradt att stå med honom. En explication kan gifva en bättre opinion och ett bättre omdöme i verlden, men jag fruktar, att vi ej lära vinna den, och Frankrike lärer få tillfälle att tänka aliquid aliud subesse och söka ett annat parti. Nous ne gagnerons rien par là, mais nous sauverons seulement les apparences." Nils Brahe, som egt förtjensten inom denna regering att ofta osminkad framlägga hela sanningen, tillade: "vi sade fuller högt till Pomponne, att vi intet sluta

---

[9]) Se bilagan I.

någon tractat för penningar, men Pomponne, han märkte väl vår foiblesse och har försäkrat konungen om Sverige; skola vi nu bryta med Frankrike för explicationen?" [1])

Kanslern bestred äfven på ungefär samma grunder yrkandet af den andra klausulen, som skulle föra Frankrikes löfte om garanti mot de tyska furstar, hvilka kunde vilja bispringa Danmark i ett eventuelt krig mot Sverge, ur de allmänna löftenas, i trots af allt, något osäkra område, till en klart bestämd förpligtelse. "Anxia descriptio" — sade han — "kan gifva justificatio för verlden, men ingen absolut försäkring. Om Danmark vill extorquera vapnen af Sverige, så vill jag försäkra, att om Frankrike ej hade intrinsecus intentionen att hjelpa oss, så gjorde han det intet, fast vi hade aldrig så väl clausulerat. Om han tout de bon intet ville i sådant fall assistera oss, när dertill komme, så hjelpte tractater intet, utan han torde säga, som Cardinalen sade: "je ne suis pas esclave de mes paroles." Multa sunt relinquenda Deo et fatis" [2]). De la Gardie hade nått en ståndpunkt, från hvilken de positiva förpligtelserna gestaltade sig endast som täckmantlar för de verkliga intressena. Nu var det hans intresse att få traktaten afslutad.

Claës Tott, som sålunda i de sista ögonblicken sökt återupprätta hvad äfven det franska partiet från sin egen ståndpunkt måste anse såsom försummadt i det första med Pomponne uppgjorda förslaget, vek omsider för det förenade motståndet af den franska ambassadören och flertalet inom rådet, men han gjorde det endast motvilligt. Ännu en gång i en vigtig fråga öfverröstad, innan han såsom den förste af de svenska kommissarierna undertecknade traktaten, har han full af missmod utbrustit, att om han vetat, att med traktatens affattande skulle gå, som det gick, skulle hans votum också annorledes utfallit, och mer än en gång har man måst besanna hans ord, "att der man en gång kommit med i spelet, är det icke så lätt att reda sig derur." Att han äfven vid underhandlingarne med den franske ambassadören sökt att genomdrifva sin mening, visa bäst de ord De la Gardie straxt derefter fällde till denne, "att kommissarierna handlat tvärtemot sina order." För att för framtiden förebygga dylikt, var det som De la Gardie nu med Courtin gjorde den öfverenskommelse,

---

[1]) Se bilagan I.
[2]) Se bilagan I.

att de båda sinsemellan skulle före konferenserna med kommissarierna söka att i förväg häfva uppstående svårigheter [3].

Den franska ambassadörens ifver att få traktaten afslutad hade emellertid vuxit i bredd med dessa underhandlingar och i mån som tidpunkten för de franska härarnes inbrott i Holland nalkades. Allt häftigare fordrade han dess undertecknande. "Signer ou partir" voro de två ord, mellan hvilka han gaf att välja. Reste han, blefve det till Köpenhamn, och om också vänskapen mellan de båda kronorna ej genom hans afresa brötes, så medförde det dock någon vidrighet, "un coeur exulcéré," som han uttryckte sig [4]. Den engelske ambassadören understödde honom efter förmåga. Alltifrån början af underhandlingen hade man i Stockholm hyst en liflig farhåga för att förbundet mellan Frankrike och England ej skulle blifva af lång varaktighet, och då det var en hufvudmaxim för den svenska politiken att alltid hålla sig åtminstone en af sjömakterna tillhanda, hade detta också väckt oupphörlig oro. Coventry sökte att häfva dessa farhågor. Han försäkrade, att Carl II om den saken var i det bästa förstånd med parlamentet: hela ministèren och öfverhuset vore för den och af underhusets 600 medlemmar vore hälften konungen obligerade antingen genom gage eller tjenster [5]. Han erbjöd dessutom sin konungs garanti för traktaten mellan Sverge och Frankrike.

Å andra sidan voro ej heller det motsatta partiets ministrar overksamma. Den holländske ambassadören fortfor att enständigt yrka på verkställandet af Sverges äldre försvarsförbund med republiken, sedan det nu, i början af Mars, blifvit honom öppet förklaradt, att Sverge icke på de anbud han medfört ville ingå ett nytt [6]. Det var redan bekant, att Spanien afslutat sitt försvarsförbund med Holland. Kurfursten af Brandenburg, hvars underhandling med Amerongen i Berlin snart skulle leda till ett dylikt, hade gifvit åt sitt sändebud, som

---

[3]) Courtin till Ludvig XIV. Stockholm d. $\frac{6}{16}$ Mars 1672. (Mignet: Negociations etc. Tome III. p. 360).

[4]) Kanslern i rådet d. 13 Mars 1672.

[5]) Nils Brahe i rådet d. 13 Mars 1672. N. Brahe: än, om J dragen er derifrån, sedan J bragt Frankrike och Holland i håret på hvarandra? Coventry: det vore löjeligt så att pro cedera. Gjorde vi Frankrike det putset nu, så gjorde de oss det igen en annan gång. — Han försäkrade, att England ej ville ruinera Holland.

[6]) Kanslern nekade icke hans anhållan; tvärtom försäkrade han om Sverges hjelp enligt de slutna förbunden, men han ställde ett vilkor till den holländska ambassadören att förut

stod i spetsen för de tyska gesandterna i Stockholm, order att vända sig till det Biörncloska partiet för att stärka det i dess motstånd [7]).

Men detta parti, hvars hufvudman numera var Joh. Gyldenstierna, saknade i sjelfva verket all utsigt att kunna hindra den franska traktatens fullbordan, redan innan det mötte till den sista fullkomligt afgörande kampen. Kanslern hade redan den 8 Mars, samma dag som han med Courtin gjort förut omnämnda aftal, försäkrat denne, att traktaten inom 8 dagar skulle kunna betraktas som "une affaire faite:" "il faudrait," hade han sagt honom "que le diable s'en mêlât, si nous ne nous accommodions pas" [8]).

Den 12 i samma månad var det, som striden i rådet angående sjelfva hufvudfrågan ånyo upplågade mellan de båda partierna. Innan denna strid, som varade i trenne hela dagar, tagit sin början, hafva rösterna för och emot varit

---

fullgöra, nämligen att visa, att Frankrike verkligen vore angriparen. V. Haaren: hvad tycker Eders Excellens på sitt samvete? Kanslern: att tala en particulier tyckes mig så derom, att så framt det, som Pomponne säger, är sant, så han J orätt; men der åter det är som J sägen, så har Frankrike orätt. Hvarföre ej för ett eller två år sedan hafva gjort Sverige anbudet om ett närmare förbund? Nu sen J, att det blir ett visst krig för Sverige. Men konungen skall tillbjuda mediation i Paris och bona officia. Ille: hvarföre just nu ändtligen interpretera instrumentum pacis emot oss? Och hvarföre sluta med Frankrike nu? Kanslern: kunnen J råda oss att stå i den incertituden, som nu varat i 4 år? Ille: några månader. Kanslern: försäkren J oss om en sådan occasion några månader härefter att nå vår säkerhet? Ille: likväl afskären J oss hjelpen ur Imperio. Kanslern: vi sluta intet nytt, utan det står expresse in instrumento pacis. Explicera vi det annorledes mot Frankrike, så lär det en annan gång äfven så explicera det emot oss igen. H. M:t måste i tid vara omtänkt att conservera sig i fred och välstånd. För resten sade jag, tillägger De la Gardie —, då han d. 13 Mars i rådet aflade denna redogörelse för en konferens med v. Haaren, — då vi tillbjuda mediation, äro vi reella deruti och ha annat i sinnet än de; ty de mediera och slå till tillika, såsom de gjorde med oss i sista danska kriget. Ille: då voro vi begges allierade och vi assisterade den som låg under.

[7]) Pufendorf: Res gestæ F. Wilh. Lib. XI. p. 612. — Man har ej att föreställa sig, att de främmande sändebuden inskränkte sina underhandlingar till konferenser med sina kommissarier, utan de korsade äfven hvarandra i visiter hos andra medlemmar af rådet för att kunna inverka på sjelfva besluten. Äfven förtjenar att anmärkas de särskilta förbindelser, som främmande makter under denna rådsstyrelse upprätthöllo med enskilta rådsherrar. Så var t. ex. Sten Bielke alltid Danmarks målsman i rådet och de danska sändebuden befinnas i sina instruktioner hafva haft order att vända sig till honom (Petkums instruktion af d. 17 Juli 1671. Kgl. D. Geh. Ark.). De kejserliga sändebuden vände sig gerna till Bengt Oxenstierna, hvars förbindelse med det kejserliga hofvet är af gammalt datum.

[8]) Courtin till Ludvig XIV. Stockholm $\frac{8}{18}$ Mars 1672.

förut bestämda. Ingendera af de stridande har under dess förlopp vikit för den andra, så att den icke egentligen varit af något inflytande på händelsernas gång. Men den har åt vårt lands parlamentariska historia lemnat ett af dess mest lysande aktstycken, vare sig att man afser ämnets storhet och vigt eller de mäns betydenhet, som fört den, eller den talent, hvilken under densamma utvecklats.

Det var långt ifrån, att de båda partierna stodo jemnstarka emot hvarandra. Rikskanslern förfogade vid diskussionen och voteringen öfver alla medlemmarne af regeringen och öfver alla medlemmar af rådet med undantag endast af 7 [9]). Enkedrottningen, som deltog i voteringen [1]) men ej i diskussionen, var närvarande. Äfven den unge konungen bevistade som åhörare sessionerna. I spetsen för mindretalet stod Joh. Gyldenstierna, som, ehuru då och då sekunderad af sina vänner, förnämligast Knut Kurck och Sten Bielke, likväl i det hela kan sägas ensam hafva burit hela försvaret för den politik mindretalet omfattade. Stridens utgångspunkt var den i slutet af föregående år inlemnade protestationsskriften, hvars grunder det franska partiet sökte att vederlägga och hvars tillbakatagande det ville vinna. Den fråga, hvilken efter de tre dagarnes lifliga strid, omsider kom till omröstning, var den: huruvida närvarande konjunkturer borde föranleda till ändring af det i December fattade senatus consultum eller icke?

Striden rörde sig som naturligt nästan uteslutande om Sverges förhållande till Tyskland. Joh. Gyldenstierna tvekade ej att förklara det sätt, hvarpå den franska traktaten förband Sverge att uppträda inom det romerska riket, såsom på en gång stridande mot den Westphaliska fredsurkunden och tillika oförenligt med Sverges verkliga intressen och hela verldsställning.

"Sveriges sträfvande "— sådan var ungefär den mening han i detta tre dagars rådslag framställde —" bör vara att upprätthålla freden ej blott i dess eget grannskap utan äfven i Europa, och framför allt är det af vigt, att den så dyrt förvärfvade Westphaliska freden hålles vid makt. Men denna franska alliance afser att störta landet i ett krig, såsom äfven i första förslaget rent ut begär-

---

[9]) 17 medlemmar af rådet och 5 af regeringen deltogo personligen i voteringen. Församlingen i rådskammaren under de trenne föregående dagarne var 22 personer utom de kungliga.

[1]) Hedvig Eleonora var franskt sinnad och bemödade sig att uppfostra sin son i samma tänkesätt.

des, och afser ej heller att bevara freden inom Riket, ty den kränker fredsurkunden i sjelfva dess grundval: garantiartikeln. Vi kunna derföre icke ingå på en dylik alliance, och om vi ej förmå att alldeles undvika kriget, böra vi tillsvidare sitta stilla och se tiden an. Genom den tolkning Sverige med Frankrike gör af artikeln ut eo sincerior lärer hela romerska riket ombrageras, såsom om Sverige sökte dess ruin och förtryck och Sverige och hela Tyskland lära derigenom råka i ett svårt krig. Det har hitintills ansetts för en riktig maxim att snarare dämpa Frankrikes planer än att främja dem. Nu står Frankrike färdigt att med 100,000 man, understödt af katholska tyska furstar och England, störta sig öfver Holland. Hela det evangeliska väsendet är derigenom i fara, ty ligger väl Holland kastadt omkull, så hvälfves kriget in i det romerska riket och då är ingen mera i stånd att göra motstånd. Men under tiden ha vi förbjudit furstar och ständer att i förväg utanför Riket, i förbund med andra, sätta en dam mot dess växande öfvermakt. Och kan väl denna tolkning göras utan det romerska rikets eget hörande? Det är ock en pars principalis paciscens och ii, de quorum luditur corio, må väl ock ha sin mening med. I ärenden, som röra alla partes paciscentes, måste de alla tre döma. I annat fall skulle Frankrike och Kejsaren engång kunna besluta något, som vore mot Sveriges intresse, och det vore mycket farligt, att den tredje skulle åläggas att hålla det för rätt, som de tvänne andra mot honom besluta. Och Sverige sjelft ändtligen, sörjer det ens tillräckligt för sina egna intressen? Freden i Osnabrück stipulerar intet sådant för Sverige som freden i Münster för Frankrike, och tillegnar det sig nu den Münsterska fredens bestämmelser om förhållandet mellan Frankrike och Riket i en punkt, lärer det få följa med i de andra såsom i artikeln circulus quidem burgundicus och flera andra. Och så dör aldrig den tanken ut i Tyskland, att Sverige ej vill dess väl och att det aldrig kan vara, utan att det alltid måste ha krig. Vi få det ock i hvarenda vrå. Hvarföre nu, då Frankrike som mest önskar och behöfver denna tolkning, göra den? Vi ha dock suttit i några och tjugo år och aldrig condescenderat till densamma och våra provinser hafva haft säkerhet nog. Om vi ej vilja skrifva Kejsaren och ständerna lagar före eller stifta någon ordning i Riket, så låta de oss väl sitta i fred.”

Emot Joh. Gyldenstierna stod i diskussionen främst Magnus Gabriel De la Gardie. Vid sidan af honom deltogo i densamma, jemte flera andra, såsom huf-

vudpersoner Claës Tott [2]) och Rålamb. Vi vilja försöka att sammanfatta de åsigter De la Gardie under stridens förlopp utvecklade.

"Freden är också *vårt* sträfvande" yttrade han. "När den franske ambassadören ville hafva Sverige i öppet krig, blef det honom öppet afslaget. Krig kan följa af denna alliance, men vi ha förr slutit med mindre säkerhet och med mindre justice också, om jag så törs säga; hvarföre då icke nu? I menen, att om vi sluta denna alliance, kommer Sverige i ett svårt krig med Tyskland; vi åter, att om vi göra annorledes, råka vi i ett mycket svårare. Och det är alldeles orådligt och ogörligt att in universali Europæ motu sitta stilla. I tolkningen af artikeln ut eo sincerior gifva vi ej Frankrike mera än det bör ha och äfven vi böra hafva, ty denna tolkning är genuina explicatio, och jag tror ej, att någon af oss är i den tanken, att vi skola bryta fredsinstrumentet eller tyda det till vår högsta prejudice, derföre att vi frukta för ett krig i det romerska riket. Vi äro undskyllade hos alla rättsinniga, när vi föreställa, att vi gjort tractaten för att hindra ett krig i Tyskland, ty om Kejsaren eller furstarne hjelpa Holland, så lär Frankrike gå löst emot dem och då vore genom deras eget förvållande ett krig i Riket. För deras skuld ha vi ej kunnat göra något, som är emot fredsurkunden, men går Frankrike längre än det är befogadt, så vilja vi göra ett med dem och fästa oss med dem emot Frankrike. Skulle nu Kejsaren och ständerna taga detta illa upp, så göra de det utan orsak; hvem kan råda för det? Om de ej finna sig deri, skulle väl de båda

---

[2]) Claës Tott yttrade i början af diskussionen d. 12 Mars, då striden mellan de båda partierna tog sin begynnelse, att "han höll före, att quæstio an ej mera kunde upptagas, eftersom man redan gifvit sitt löfte." Han försökte att försona de stridande. "Vi collimera till ett scopum," sade han, "derföre skulle vi taga det bästa af hvars annars mening och heller förena oss än vara opiniastre." Men åsigterna voro i sjelfva verket omöjliga att förena. För Tott var hufvudsaken att vinna denna evigvarande mutua guarantia mellan Frankrike och Sverge, som i hans tanke för alltid skulle sätta de tyska provinserna i säkerhet, och Courtin hade nu lofvat sin "expresse artikel" derom. Han kämpade ur denna synpunkt ifrigt för förbundet med Frankrike, men vidhöll lika ifrigt, att man vid dess affattande ej skulle binda händerna för hårdt, så att Sverge bevarade sin handlingsfrihet. Den 15 Mars, då kanslerns operationsplan redan var antagen, ville han ännu genom Coventry söka vinna, att Courtin ej blefve "så svår uti orden." Rålamb invände dervid "att man ej behöfde scrupulera eller vara så grannlagad, när realiteten kan nås äfven lika." Med samma ädla harm, som denne riddersman af Wasablodet så ofta visade, utbrast han dervid: "det är ock grannlagadt att lemna Fransosen i de tankar, att han får mera af oss än vi ärna att ge honom." Men det var just den punkt, i hvilken kanslern och flertalet öfverflyglade Tott, liksom de förut öfverflyglat Gyldenstierna.

kronorna derföre afstå från sin rätt och försvaga fredsinstrumentet för deras skull? Major pars är alltid den, som concluderar, och när derföre de begge kronorna äro ense i denna sak, så måtte det vara rättare och sannare, fastän imperium såsom tertius opponerar sig. När två äro ense, är ock förgäfves för den tredje att disputera: han lärer fuller få dansa med, om han vill eller ej. Fördelarne, som Sverige vinner af denna tolkning, äro stora, ty Frankrike måste en annan gång förklara sig likaså för Sverige, och fast vi ej nu behöfva det, så veta vi ej, huru länge vi få blifva som vi nu äro, och om vi engång söka Frankrikes tolkning till vår förmån, efter att nu hafva gjort en annan, så lära vi ingen hjelp få. Kanske skall Frankrike aldrig så till vår förmån vilja explicera det mera. Säkerhet ha vi hittills ingen haft, utan jag må säga som det står i bibeln: sola gratia salvati estis, non per opera, ne quis glorietur. Och hvad balancen i Europa anbelangar, så är hvad vi göra, just i dess intresse; ty det är just för dess upprätthållande, som vi böra hindra romerska riket att draga kriget öfver sig, så att det ej må vara försvagadt, derest vi behöfva fästa oss med det. Om vi ej nu sluta med Frankrike och England, så resa sändebuden till Köpenhamn och sluta med Danmark, och om de till vår stora skada slutit med Danmark, kunna de tyska ständerna äfven slås omkull, förrän vi varit i stånd att hjelpa dem. Dessutom lär Frankrike ej eröfra Holland ej heller löpa fara att blifva för svagt: det lär blifva hårdt emot hårdt. När jag hörde, att Spanien vill hjelpa Holland, höll jag det för en heureuse nouvelle, ty det lärer gifva Holland styrka och Frankrike så mycket mera att göra. — Men det är omöjligt att säga huru allt skall aflöpa: det är i den souveraines råd allena kunnigt. På probabiliteten kunna vi ej grunda oss, utan vårt verk måste hafva dessa hörnstenar: honnesteteten, justitien, utiliteten och securiteten. Antingen det lyckas eller ej, så har man ett godt samvete och har gjort sitt rådspersonsembete tillfyllest. Cetera relinquenda sunt Deo [1]).

Frågan om subsidieanbudets förhållande till traktaten uppdykade äfven under loppet af diskussionen mellan de båda partierna. Joh. Gyldenstierna och de öfriga undertecknarne af protesten hade öppet förmenat i denna, att det motsatta partiet förnämligast för subsidiernas skull vore benäget att afsluta trak-

---

[1]) Rådsprot. för d. 12, 13 och 14 Mars 1672. Vi meddela i bilagan II mera utförligt delar af dessa diskussioner.

taten; för egen del menade de, att Sverge icke borde sluta traktater för subsidier. Kanslern förenade sig fullkomligt med dem i den sednare åsigten och bestred den framkastade beskyllningen. "Kan det visas såsom tractatens fundament," sade De la Gardie, "så är jag ense med er."

Det var den 15 Mars, som man ändtligen i rådet diskuterat sig trött och skred till votering. Utgången af denna votering visar, att diskussionen ingenting förändrat i åsigter. Enkedrottningen, regeringen och hela rådet med undantag endast af de 7 protesterande röstade för det franska förbundets afslutande. Dessa sednare åter åberopade sin inlemnade skrift och röstade i andan af densamma. Sten Bielke rådde att sammankalla ständerna och med dem rådgöra.

Joh. Gyldenstiernas votum är isynnerhet märkvärdigt. Med den samma klarhet, med hvilken han under diskussionen framställt orsakerna hvarföre Sverge ej borde ingå detta förbund, har han äfven i sitt votum, med en klar blick öfver hela den europeiska ställningen, framställt följderna, som af densamma skulle härflyta för Sverge. Det är slutledningar, som likna förutsägelser. "Englands och Frankrikes sammansättning lärer ej blifva af longue durée och då står Sverige utan förbindelse med någon af sjömakterne, som dock är ett fundament för Sverige. Spanien och Imperium lära declarera sig för Holland, och Imperator och Chur-Brandenburg, fast de ha diversum scopum, lära combinera sig, ock med Sachsen och Lüneburg, att ej Frankrike måtte bli alltför mäktigt och sätta sig fast vid Rhen. Stöta vi nu Holland alldeles för hufvudet, så lär det engagera Danmark och gifva det 10 tunnor guld [4]) och dertill med armera Chur-Brandenburg och Lüneburg, som kunna falla in i H. M:ts provincier när de vilja, helst när de bli understödda af Imperatore" [5]). Den operationsplan för den svenska politiken, som Joh. Gyldenstierna i samma votum framlade, var: att se tiden ännu något an, under fortsatta underhandlingar föreställa konungen af Frankrike, att man nu ej ville "ombragera Imperium" och genom underhandlingen med Holland söka vinna af republiken den befrielse från dess handelsok, som man så ifrigt eftersträfvade. Emellertid borde man söka att

---

[4]) Tillbakavisadt af Sverge och utstött ur Frankrikes förbundssystem, gick Danmark för hälften mindre till det motsatta partiet.

[5]) Se Joh. Gyldenstiernas votum i bilagan II, hvari han äfven anförer de grunder, på hvilka han sluter.

sätta hären och flottan i ordning, "då vi lära blifva så mycket mera considererade både hos Frankrike och Holland." Men han förklarade sig villig och skyldig att följa "det som maxima pars senatus för godt finner och önskar, att Gud ville så dirigera och välsigna verket, att allt måtte lända Hans gudomliga namn till ära, H. M:t till lycka och beröm och vårt kära fädernesland till nytta och välfärd."

Kanslerns diplomatiska operationsplan, under samma session framlagd i hans skrift de modo agendi, var en helt annan. Den gick ut på att med det snaraste och utan alla skrupler fullborda traktaten med Frankrike. Å ena sidan finner De la Gardie i sitt anförande, att intet vore önskligare än en sådan klarhet i uttrycken, att ingen vidrig tolkning kunde göras, men å andra sidan betänker han äfven, att man ändå aldrig kan sätta allt så klart, att ej den, som icke vill rätta vägen, kan slingra sig derifrån: derföre anser han, att man mera bör söka sin trygghet i sjelfva "fundamentet" än i orden. Meningen af dessa bör alltid vara sådan, som grunden är till hela verket, "hvars fullbordan han tycker sig med skäl kunna och böra preferera för anxieteten af expressionerna." Om Courtin ej vill ändra något i Pomponnes projekt, anser han, att man ej deraf bör låta hindra sig. I företalet kan införas allt hvad "honnestetet och æquitet likmätigt är," och då Königsmark öfverlemnar traktaten till Ludvig XIV, kan han förklara sig om det rätta fundamentet i densamma; men det går ej an att säga, att vi slutit med det vilkor, att konungen af Frankrike förstår det som vi, "ty då torde hela verket studsa."

Med England borde förbundet enligt hans plan samtidigt afslutas, medan Holland alltjemt svarades, att traktaterna obrottsligt komme att hållas och hjelpsändning gifvas, när det blott bevisats, att Frankrike vore angriparen, och derjemte borde republiken försäkras om Sverges mediation och öfverbevisas om, att Sverge vore den enda, som vårdade sig om tripelalliansen. Och under tiden skulle ständerna sammankallas och här och flotta utrustas: "då lära vi känna oss sjelfva och då få vi bäst se, om intet goda vänner äro oss nödige."

Denna operationsplan vann priset och blef i rådet antagen samt äfven följd vid de underhandlingar [6]), som nu, sedan tärningen för alltid var kastad, ledde

[6]) Vi förbigå dessa underhandlingar, till hvilka hörde en ny strid om subsidierna, hvilka den svenska styrelsen ville hafva att påräkna från d. 1 Jan. 1672, men som Courtin ej ville bevilja utan från ratifikationsdagen enligt all öflig sedvänja, en strid, i hvilken Courtin segrade.

till det förbund mellan Sverge och Frankrike som den $\frac{4}{14}$ April 1672 blef undertecknadt. Det framgår häraf ånyo att, när subsidiepunkten var klar, det för kanslern och flertalet mindre gällde *huru* än *att* traktaten slöts. Ärnade man dessutom att verkställa den?

Vi gå nu att redogöra för detta förbund. Det består egentligen af tvenne: ett offentligt och ett hemligt. Det offentliga, som i inledningen förklaras för en förlängning af förbundet i Fontainebleau den 12 September 1661, är afslutadt för en tidrymd af 10 år; det hemliga för 3 år: begge äro i hvad som rörer upprätthållandet af den Westphaliska freden evigtvarande.

Båda tillsamman afgöra för en längre eller kortare tid Sverges politik i afseende på det mellersta och vestra Europa och fästa Sverge fullkomligt vid Frankrike, hvars garanti för de freder, på hvilka dess sednaste territoriala utvidgningar berodde, ånyo bekräftas, jemte det Frankrike meddelar en särskilt garanti för den inom Danmarks område genom Sverges sednaste freder med denna krona upprättade suveräna staten Schleswig-Holstein.

Vi vända oss vid den särskilta redogörelsen först till den del, som rörer förhållandet till Tyskland.

Det offentliga förbundet uppgifver såsom sitt hufvudändamål upprätthållandet af den åt Tyskland genom de båda konfedererade kronorna så dyrt förvärfvade Westphaliska freden och förklarar, att de, för vinnandet af detta mål, sinsemellan förbundit sig icke allenast att aldrig åt någon fredsstörare inom Riket eller åt någon Rikets fiende gifva hjelp, utan äfven att om Kejsaren eller Rikets ständer emot fredens bestämmelser angripa någon af kronorna eller på något sätt eller under någon förevändning bispringa någonderas fiender inom eller utom Riket, med väpnad hand tvinga en dylik fredsstörare att derifrån afstå, såvida han ej för en fredlig deklaration viker. Till deltagande i detta förbund för den allmänna säkerhetens vidmakthållande inbjudas enligt mönster af Rhenförbundet alla fredsälskande inom Riket af båda konfessioner, och de båda kronorna utlofva åt de tyska ständerna sitt beskydd för deras fri- och rättigheter, särskilt åt dem, som ännu ej till fullo kommit i åtnjutande af Westphaliska freden. Blir något rikssstånd af sina medständer förorättadt, vilja de båda kronorna först i godo förmana den förorättande, och om ej detta hjelper, enligt fredsurkundens stadgande, med öfriga ständer gemensamt rådslå om sättet att skaffa upprättelse.

Tager något riksstånd till vapen, derföre att de båda kronorna sålunda på allt sätt söka fredens upprätthållande, vare sig emot dem sjelfva eller dem, hvilkas sak de handhafva, och hvarken på rättslig väg eller genom kronornas mellankomst saken kan biläggas, så vilja de med förenade råd och krafter, på sätt i föregående krig varit öfligt, tvinga det och ej afstå från sitt företag, förrän ersättning och fredens helgd blifvit vunnen. De båda kronorna vilja dock ej inskränka den omsorg de bära om denna så dyrt förvärfvade freds upprätthållande ensamt till förhållandena inom Riket, utan äfven draga försorg om, att icke den krigslåga, som tyckes tända sig vid dess gränser, fortplantar sig inom dess område. Det är derföre, som de förenade kronorna, hvilka städse sökt att hindra det romerska rikets inveckland e i ett krig, men som nu se det hotadt af ett dylikt i fall någon inom detsamma blandar sig i främmande, Riket ej vidkommande strider, aktat för rådligt att föreställa Kejsare, kurfurstar och ständer den fara de löpa genom en dylik inblandning, på samma gång som de försäkra alla om sitt uppriktiga nit om Riket och utlofva dem all möjlig säkerhet, om de sitta stilla. Skulle nu så mycken möda och så mycken mensklig försigtighet för att afvända strid och krig från Tyskland ändock vara förslösade; i detta fall förbinda sig de båda kronorna, att om någon med förakt för ofvan antydda medel att bevara denna fred genom att taga till vapen (för egen skull eller för andra) bryter den, med förenade råd söka till farans storhet lämpade medel för att ytterligare afvända ett dylikt krig från Tyskland. Det är också derföre som konungen af Sverge skall på tysk botten hålla i beredskap en efter omständigheterna lämplig krigsstyrka till häst och till fots med tillräckligt artilleri och öfrig krigsförnödenhet, medan Hans Allerkristligaste Majestät till lättnad för honom i denna börda förbinder sig till subsidier lämpade efter soldateskans styrka [7]).

Sådana äro grunddragen af det förbund, som blef offentliggjordt. Det är till hälften en förbundsakt mellan Sverge och Frankrike, till hälften en deklaration, afgifven till Kejsaren och det romerska rikets ständer. I historien om de internationella rättsförbindelserna i Europa måste det alltid anses såsom ett märkligt aktstycke. Det betecknar höjdpunkten af de anspråk, som trettioåriga krigets segrar, det Westphaliska fredsslutet och den fortsatta garantien för det-

[7]) Se förbundsurkunden i Theatrum Europæum. Del. XI. sid. 97—103.

samma väckt hos de båda garanterande kronorna. Under sken af att upprätthålla denna fred och ständernas fri- och rättigheter, åberopande för sitt uppträdande en laglig grund, ställde de sig liksom i bredd med Kejsaremakten och upphäfde sig i sjelfva verket till Tysklands politiska förmyndare. Till fullo genomförd skulle denna traktat med sina tolkningar af den Westphaliska freden hafva satt inseglet på detta lands politiska omyndighet och tillika på ett betänkligt sätt till de båda kronornas fördel — eller egentligen Frankrikes — rubbat bestående maktförhållanden i Europa.

I det offentliga förbundet var Sverges förbindelse att hindra Kejsaren och furstarne från att bispringa Frankrikes fiender ännu allmänt uttryckt: det hemliga förbundet [8]) innehåller den särskilta tillämpningen för det förestående kriget med Holland. Genom detta förbinder sig Sverge till en beväpnad intervention i Tyskland, i fall Kejsaren och furstarne emot förmodan röra sig till Hollands bistånd. Det förbinder sig att under loppet af tre år hålla en krigsstyrka om 16,000 man i beredskap för att, sedan en fredlig deklaration visat sig fruktlös, efter tre månaders varsel med väpnad hand gå löst på dem, som emot dess tolkning af fredsurkunden tillföra Holland hjelp från Riket och att ej nedlägga vapen, förrän det tvingat Tyskland att iakttaga fredens bestämmelser. En fransk armé skall dervid efter behof förena sig med den svenska, som i denna händelse ställes under befäl af den franske öfverbefälhafvaren, och Frankrike utlofvar i gengäld att med alla sina krafter, om Sverges fara kräfver det, hindra Kejsaren och furstarne från att blanda sig i kriget mellan Sverge och dess fiender.

Men det hemliga förbundet förpligtigar Sverge med afseende på Tyskland att på detta sätt intervenera ej endast för Frankrike sjelft utan äfven för dess tyska allierade, i händelse dessa skulle blifva anfallna. Det förbinder Sverge vidare att med afseende på de holländska fästningarne inom tyska rikets gränser [9]) deklarera, att Riket eller den furste, inom hvars område de äro belägna, bör gifva Frankrike full säkerhet för att ej derifrån någon fiendtlighet utöfvas; gif-

[8]) Dumont och Mignet gifva aftryck af det hemliga förbundet, som i vissa punkter äro vilseledande. Courtin vann nämligen visserligen undertecknandet af Pomponnes förbund utan förändringar, men han gjorde underhand vissa medgifvanden, som Ludvig XIV äfven godkände. Dessa äro införda i förbundsakten på svensk sida, hvilken vi följa. Vi skola längre fram redogöra för dem.

[9]) Då det franska angreppet på Holland var bestämdt att riktas just från denna sida, var det af utomordentlig vigt att ega fria händer med afseende på dessa fästningar.

ves ej en dylik säkerhet utan Frankrike nödgas att angripa dessa fästningar, skall Sverge alldeles icke anse detta angrepp såsom ett brott mot riksfreden.

Man hade vid dessa punkter försakat att söka något stöd af den Westphaliska fredsurkunden och med skäl: det engång såsom Tysklands befriare firade Sverge, garanten af den fred, som tryggade dess frihet, kränkte sjelf numera denna fred och det i en makts intresse, som hotade Europas frihet.

Men ej blott med afseende på förhållandet till Tyskland blef den svenska politiken bestämd i Frankrikes intresse; äfven i afseende på Spanien afgjordes genom en artikel i det hemliga förbundet dess riktning i samma anda. Om nämligen Spanien emot den Pyreneiska fredens bestämmelser förenade sig med Holland, och Kejsaren och de tyska furstarne emot den verkliga meningen af den Westphaliska freden förenade sig med Spanien, så förbinder sig Sverge, i följd af sitt intresse att upprätthålla fred i Tyskland, att försöka först genom en vänlig föreställning förmå dem att afstå från sitt företag och sedan, om denna visar sig fruktlös, på enahanda sätt bispringa Frankrike.

Dessa voro de förbindelser Sverge genom det hemliga förbundet åtog sig i Frankrikes tjenst: de politiska fördelar det i detsamma betingade sig, voro, förutom den förut omtalade ömsesidiga garantien mot Tyskland, af tvenne slag: de som rörde dess förhållande till Holland och de som rörde förhållandet till Danmark.

Förhållandet till Holland var under det 17:de seklet af stor vigt för Sverge. Denna republik, som vid medlet af århundradet hos sig monopoliserat nästan hela den europeiska handeln [1]), var i Sverge traktatmessigt i besittning af förmåner, som hindrade uppblomstringen af rikets egen handel. Om det ej på något sätt frigjorde sig från republikens ok, skulle det aldrig kunna begagna den ypperliga handelsställning det sjelft innehade såsom herre öfver Östersjöprovinserna och Nordtysklands flodmynningar. Och sålänge Holland kunde ingripa i dess rätt att bestämma öfver tullar och umgälder, så länge kunde Sverge ej heller begagna denna ställning för att, såsom det önskade, beskatta Rysslands och en del af Polens och Tysklands handel. Frankrike skulle nu

---

[1]) Colbert beräknar i början af 1660-talet att Europa egde 24,000 handelsfartyg och att af dessa de 16,000 tillhörde Holland.

förhjelpa Sverge till den frihet i förhållandet till Holland, som det eftersträfvade. Också förbinder en artikel i det hemliga förbundet Frankrike, att om republiken ingriper i de rättigheter, som tillkomma konungen af Sverge inom hans land liksom alla andra krönta hufvuden, eftersom faran kräfver, bispringa honom, tills han vunnit sin satisfaktion. Frankrike förbinder sig dessutom att ej afsluta någon traktat med General-Staterna utan att sörja för konungens af Sverge bevarande vid dessa rättigheter och hans fullkomliga frihet öfver sina tullar och sina undersåters handel och immuniteter. Om Holland för detta förbund på något sätt söker att skada Sverge, skall Frankrike lemna det bistånd [1]).

De politiska förmåner, som den svenska styrelsen genom bestämmelser i samma hemliga förbund ansåg sig vinna i förhållandet till Danmark, voro af en helt annan och vida mera negativ art.

Vill man se en rätt liflig bild af det nordiska nationalhatet, då läse man handlingarne för Carl XI:s förmyndareregering. Den aristokrati, som då styrde

---

[1]) Denna sista punkt höll så när på att ej komma med i traktaten, såsom synes af följande:

N. Brahe: Secreteraren Hoghusen påminner om en sak, som är helt essentiel, nämligen att om Holland slår oss på hufvudet, så ha vi vigore tractatus ingen, som hjelper oss.

Claës Tott: jag har förr en gång satt upp det, men det hölls här före att intet vara nödigt.

N. Brahe: det måste för allting stå der; hvilket af flera aggreerades och befalltes Secr. Hoghusen att sätta in den ofvanbemälta cautionen. — Detta tilldrog sig i rådet d. 27 Mars, då traktaten var nära sin fullbordan.

Den artikel, som innehåller stipulationerna rörande förhållandet till Holland, var föremål för de lifligaste debatter inom rådet. Joh. Gyldenstierna ansåg, att Sverge nu genom underhandlingar med Holland skulle kunna vinna mera än äfven genom ett blodigt krig, och rådde till att gå denna väg. Claës Tott protesterade mot hela formen af denna artikel. "Den är," sade han, "en krigsförklaring mot Holland och Sverige kan aldrig uppträda som mediator, sedan det undertecknat en dylik. Frankrike beviljar den för att vi måtte komma att dependera så mycket mera." Det var när den beslöts, som han ångrade sitt votum. Kanslern ansåg den som en af traktatens hufvudförmåner för Sverge. "När Courtin och Coventry bevilja den, hvarföre skulle vi ej taga den? Någon opartisk mediator får Holland aldrig, ty det har offenderat hela verlden." Flertalet var för kanslern. "Vi kunna aldrig försvara," sade N. Brahe, "hvarken för H. M:t eller rikets ständer, om vi släppa denna occasion att betala dem med samma mynt som de gjort oss i vårt trångmål." Det gamla drotset yttrade sig med mycken häftighet. Riksfältherren mente, att de voro ej bättre värda: "om Holland står aldrig så väl, aldrig sadlar det en häst för religionen." Rålamb tyckes ha uttryckt den allmänna meningen, då han sade: "dessutom ha vi ej att göra med en genereuse nation utan med köpmän, som ha mer egard på sitt eget intresse än någon generositet;" ty det står dervid i rådsprotokollet antecknadt: "hvilket hölls mycket väl och med största skäl och sanning påmint."

Sverge, har hatat Danmark ej blott med det ärftliga nationalhatet från unionens dagar utan äfven, sedan det danska envåldet krossat hvad den förstod med frihet, dertill lagt det friskaste politiska hat. Mer än engång har man i det svenska rådet öfverlagt, huru man skulle kunna hjelpa sina förtryckta ståndsbröder i Danmark [3]), och huru mången gång har man ej inom detta råd förklarat de båda nordiska kronorna för alltid "incompatibla" och "omöjliga att stå på samma sida;" med hvad ifver har man ej afvisat Frankrikes försök att bringa Hannibal Sehesteds tripelallians till verkställighet och med hvad misstänksamhet har man ej under det engelsk-holländska kriget [4]) följt Englands och denne statsmans ånyo upprepade försök att förena de nordiska kronorna till en gemensam yttre politik, oaktadt man i Stockholm liksom i Köpenhamn klart nog insett deras gemensamma intressen. "Armerar Danmark med främmande medel, så är det en hufvudmaxim i den svenska politiken att kasta det omkull," det har man ej blott yttrat inom rådskammaren utan öppet förklarat för Frankrikes ministrar och äfven varit nära att derför störta de båda rikena i ett nytt krig [5]).

Detta hemliga förbund förbinder nu Frankrike att ej sätta vapen i händerna på Danmark för ett krig i Tyskland: om, i händelse af ett krig, gemensam fördel skulle fordra att inbjuda andra stater till deltagande i förbundet, skall med afseende på Danmark först gemensamt rådplägas, och denna krona får aldrig inbjudas utan begge de förbundnas samtycke. Samma artikel, som innehåller detta stadgande, förbjuder tillika på enahanda sätt Frankrike att gifva subsidier åt Danmark [6]). Härigenom var Danmark åter utstött ur Frankrikes

---

[3]) Likväl ej fullt ointresseradt. Det gamla drotset, som varmast antog sig deras sak, yttrade t. ex. d. 4 Sept. 1661: Sveriges krona borde intet tåla sådana pressurer för adel som i Danmark göras, och borde man taga sig deras intresse an, emedan konungen kan med rätta räknas som en tyrann och blifva på detta sätt mycket *formidabel* för Sverige. H:s M:t salig (Carl X Gustaf) har sett detta förut och varit omtänkt att hindra det. — Drotsets förslag att föreställa den holländska republikens General-Stater vådan af dylika pressurer för friheten i Europa, vann allas bifall.

[4]) 1664—67.

[5]) Memoires de Pomponne. Tom. II. p. 91—108.

[6]) Motvilligt fogade sig Frankrike i det förra stadgandet och ännu mera motvilligt i det sednare. Det var ett af de omnämnda medgifvanden, hvilka Ludvig XIV beviljade åt Sverge. Orden subministrato aliquo subsidio saknas också i artikeln om Danmark uti Mignets aftryck. Öfriga punkter, i hvilka detta skiljer sig från förbundsurkunden på svensk sida, hvilken vi följt, äro 1) med afseende på de Cleviska fästningarne, 2) att Sverge för år 1672 ej är

förbundssystem, hvilket det tillhört alltsedan Hannibal Sehested slöt alliansen af året 1663 [7]).

pligtigt hålla mer än 6,000 man i Tyskland, 3) en mindre förändring i artikeln om Spanien. Af hvad betydelse punkten om Danmark af flertalet inom rådet ansågs vara visar följande utdrag ur rådsprot. d. 16 Mars 1672, som tillika lifligt målar stämningen. Claës Tott framförde Courtins begäran att punkten de subministrato aliquo subsidio måtte ur traktaten uttagas och tillade för egen del: det är indigne af kronorna; ej heller är den punkten essentiel och tjenar blott till att irra upp Frankrike. Det är ock något så inusitatum, att aldrig någon konung har förr obligerat sig så, att han icke skulle få ge subsidier åt en annan. Danmark kan ock, om det får det att se, af detta taga sig causam belli. Riksamiralen: det är en maxim att hindra Danmarks makt och att det intet måtte kunna stort armera. Skulle det nu få penningar af Frankrike, så kunde det dermed sätta sig i positur, och således vinna vi intet det vi intendera. Claës Tott: essencen af tractaten består deruti, att intet Danmark skall dragas in societatem belli, och när det intet sker, lär det ej heller få subsidier. Kanslern: men konungen af Frankrike kan t. ex. bruka dess hamnar och gifva det subsidier derför, och skulle vi ej vilja eller kunna göra det som Frankrike begärer, så kunde Danmark brukas af konungen af Frankrike till att *tvinga* oss. Rålamb: framför allt bör det förekommas, att Danmark ej får subsidier och derigenom blir redoutabelt; ty då lär det alltid kunna *controllera* oss. Claës Tott: jag tycker, att vi intet böra i oträngda mål ge Danmark anledning att soupconnera oss. Hvem vet om icke Frankrike tör ha en sådan tractat med Danmark, att det skall ge penningar? Kanslern: om det är, Herr Grefve, så är hela verket omkull, ty att Frankrike går den ena stunden och sluter med oss och ger likväl den andra subsidier åt Danmark: det vore alltför farligt. N. Brahe: om så är, så retracterar jag alldeles mitt votum. Joh. Gab. Stenbock: idem. Rålamb: idem; och hölls enhälligt före, att dessa båda kronor voro så incompatible, att det omöjligen kunde ske på det sättet. Tott förmälde emellertid, att han hört ett sådant förbund mellan Frankrike och Danmark omtalas; äfven Sv. Banér hade hört det. Kanslern kunde ej tro det. Courtin hade dock utverkat, att Hertigens af Richmond ambassad till Köpenhamn af uppmärksamhet mot Sverige blifvit inställd. Han ville fråga honom hvarföre Courtin ville ha ut den punkten. "Säger han dignitas regum, concederar jag och begärer separat artikel att hvarken står Frankrike i ett sådant förbund ej heller durante hoc foedere gör ett sådant. Vill han ej det: aliquid subesse och vi må akta oss. Claës Tott: men Frankrike har alltid fria händer, såsom artikeln är affattad, att gifva subsidier, allenast ej Danmark drages in societatem belli in Germania. Kanslern: det bör in totum precaveras. N. Brahe: vi måste ingalunda släppa det utan ambobus manibus urgera all den säkerhet vi nånsin kunna få in illo puncto. Rålamb: idem. Skulle han difficultera att ge oss den försäkringen, så är slätt beställdt med hela verket. Drotset: Kungen i Frankrike må ge subsidier åt England, åt Turken om han vill, men åt Danmark intet; ty det vore e diametro mot våra intressen.

[7]) Om hofvet i St. Germain ogerna uppgaf sin förbindelse med Danmark och dervid den tanke på en förening af de båda nordiska kronorna till en gemensam politik i Frankrikes intresse, som redan Mazarini tyckes hafva omfattat (Se Pufendorf: Carl Gustavs Thaten sid. 12), så fann man sig i Köpenhamn ej mindre bittert sviken i sina förhoppningar. Hannibal Sehesteds politik hade nu der blifvit åter upptagen af den statsman, som i början af

De penningförmåner, hvilka Sverge genom samma hemliga förbund tillförsäkrade sig, utgjorde 400,000 ecus i fredssubsidie och 600,000 ecus i krigssubsidie, d. v. s. efter nuvarande myntförhållanden ungefär 3—4 $\frac{1}{2}$ millioner francs. Ludvig XIV:s medgifvande att den öfverenskomna truppstyrkan i Tyskland reducerades till 6,000 man gjorde fredssubsidien till nästan ren behållning för staten.

Christian V:s regering ledde den danska diplomatien: Peder Griffenfeld, och man höll så mycket ifrigare fast vid den franska alliansen som man i denna såg det medel, hvarigenom omsider en försoning och en förbindelse med Sverge till bevakandet af gemensamma intressen skulle kunna vinnas. — Vid ryktet om Pomponnes afsändande till Stockholm hade man äfven i Köpenhamn skyndat att dit affärda ett sändebud. Det var Simon de Petkum. Hans instruktion är af d. 17 Juli 1671. Den vigtigaste punkten i denna löd: att föreställa den franska ambassadören att, om Frankrike hade lust att gifva subsidier, kunde det hos Danmark finna "sin avantage saavel som hos nogen anden;" slöte det emellertid med Sverge, önskade man meddelande af vilkoren, "eftersom Vi mulig ikke skulde være ugeneget derudi at intræde; hvilket endogsaa den raison kan haffve at hvad heller Sverige alleene eller og med fremmed magt tillige med os skulde vilde tage Frankrigs parti, saa er det höist fornödent at disse kroner om hinanden ere forsikkrede og udi uoplöselig venskab med hinanden forbunden bliffve." I medlet af September hade Petkum sitt första samtal med den svenska rikskanslern. Petkums framställning gick ut på att visa huru högnödigt det vore, att dessa båda nordiska riken stode väl med hvarandra: "andra potentater," sade han, "hafva alltid profiterat af vårt missförstånd, men om vi bli kloka, kunna vi hafva de avantagerna sjelfva och med samnad hand acqvirera annorstädes provinser, som äro mycket rikare än våra egna länder." Sjelf berättar han, att kanslern emottagit honom så väl och artigt som möjligt: i rådet, när kanslern gaf den berättelse om detta samtal, hvarur ofvanstående är hemtadt, yttrade han kallt och föraktligt: han brukade rätt samma formalier som Juel (dansk minister i Stockholm 1665—66) — för 8 år sedan, likasom han hade läst dem utantill." Kommissarier gåfvos visserligen åt Petkum, men ej ens af rådets medlemmar, och först i November begynte konferenserna, sedan man under 2 månader trakasserat honom med upplifvande af alla gamla tvistepunkter tillochmed den om tre kronor i vapnet. Ehrensten, förman för kommissarierna, aflade i slutet af November inför rådet berättelse om Petkums första konferens. Han hade vid densamma ytterligare utvecklat alla de förmåner för de båda nordiska kronorna, som skulle följa af en gemensam yttre politik vid en tidpunkt, då den politiska synkretsen på alla håll tycktes mörkna: "hvilket allt," tillfogar Ehrensten, "vi bifölло och läto detsamma förspörja igen." Längre tyckes man ej hafva kommit med dessa underhandlingar, och oaktadt Pomponne i December 1671 på genomresan från Stockholm gaf hofvet i Köpenhamn lifliga försäkringar, att Frankrike aldrig skulle afsluta något med Sverge, som strede mot den vänskap det var Danmark skyldigt för dess trofasthet, synes man dock der hafva fattat misstankar vid Courtins förnyade underhandling och det danska sändebudet synes göra ett med de tyska. Danmark slöt sig också under loppet af 1672 till den antifranska ligan i Tyskland och 1673 till Holland "for at ikke komme at sidde mellem to stole," som man uttryckte sig.

Sverge begärde nu endast, att ratifikationen ej måtte låta vänta på sig och att de 200,000 ecus, som utgjorde förskottsutbetalningen på första terminen af subsidierna, måtte ligga afräknade i Hamburg för att omedelbart derefter kunna lyftas. Glad att se ett slut på dessa långa underhandlingar, beviljade fansmannen detta utan att göra svårigheter. — Det var den $\frac{4}{14}$ April 1672 som dessa båda förbundsurkunder undertecknades af de svenska kommissarierna Claës Tott, N. Brahe, Sten Bielke och Joh. Gyldenstierna samt den franska ambassadören Honoré Courtin. — Det förbund med England, som samtidigt genom samma kommissarier och Coventry afslöts, fulländade Sverges nya politiska system.

Sådana voro de vexlande förhandlingar, som ledde till afslutandet af detta Sverges förbund med Frankrike och sådant sjelfva förbundet. Det var den sista stora statshandling, som den svenska regeringsaristokratien under sin allmakt inom staten fullförde. Näppeligen anade den, att den deri äfven sådde fröet till sin egen undergång. Men denna blef skörden, som den deraf engång kom att uppskära. Detta förbund har genom sina verkningar varit epokgörande inom det stora tidehvarfvet af Sverges historia ej blott för hvad den yttre politiken angår utan äfven för den inre. Under de hvälfningar, hvilka dess — länge skyggt undvikna — verkställande förde med sig, växte konungamakten öfver alla andra samhällsmakter, och när den åter räddat staten ur den inre och yttre upplösning på hvars brädd den svindlat, gaf denna makt ej blott ett nytt stats- och samhällsskick åt Sverge utan äfven en ny form och riktning åt dess yttre politik: rådet upplöses, reduktionen genomföres och subsidiesystemet är för alltid förbi.

Vi hafva förut anmärkt det nära sammanhang, i hvilket Sverges inre och yttre politik stått till hvarandra under Carl XI:s förmyndareregering. Det franska förbundet 1672 är extremet af subsidiesystemet inom den yttre politiken: det motsvaras inom den inre af den fruktansvärda och nästan otroliga nöd [8]), i hvilken den svenska staten kommit genom reduktionens hämmande och aristokratiens statshushållning och regering i öfrigt. Det är en bokstaflig sanning, att den samma styrelse, som genom detta förbund betingade sig Frankrikes underhålls-

[8]) Det inre tillståndet under förmyndareregeringens sista tider är skildradt af Carlson: Sveriges Historia II Del. sid. 339—365. I bilagan III meddelas en samling af enskilta drag, som måla den statens nöd och förvaltningens desorganisation, som herrskade vid tidpunkten af det franska förbundets afslutande.

penning, och förband sig att dekretera lagar för Kejsaren och Tysklands furstar, har under öfverläggningarne derom emottagit underrättelse på underrättelse att soldaten svalt ihjel eller rymde för att undgå hungersdöden.

Den franska diplomatien, när den äfven segrat i Stockholm, hade fullgjort sitt värf. Offret var fullkomligt inspunnet i dess garn och Frankrikes härar kastade sig nu öfver det. På färre dagar, än den holländska republiken behöft år för att grunda sitt sjelfbestånd och sin frihet, hotade Ludvig XIV att bereda dess undergång.

Det var i början af Juni 1672, som redan vid första angreppet det bålverk af fästningar inom tyska riket, hvilket Holland från äldre strider bevarade till sitt skydd, föll i hans händer; vid medlet af månaden gick den franska hufvudhären, 80,000 man stark, öfver Rhen, medan Marskalk de Luxembourg under franska fanor förde de tyska bundsförvandternas trupper in i Hollands nordliga provinser: redan i slutet af samma månad såg Ludvig XIV i sitt läger General-Staternas ombud tigga freden mot oerhörda anbud, som skulle under Frankrikes herradöme hafva lagt landet mellan Scheldes mynning och Maas och som, i det de förvandlat de Spanska Nederländerna till nära nog en enklav inom Frankrike, också skulle hafva gjort deras öde otvifvelaktigt, anbud, hvilka ändock förkastades. Dessa framgångar försatte Europa i en andlös häpnad. Endast det vanmäktiga Spanien, som emotstått Frankrikes lockelser, och kurfursten af Brandenburg, som aldrig velat ingå en formlig traktat med Frankrike och som nu svek sitt löfte att sitta stilla, hade försäkrat republiken om hjelp [9]). Skulle det öfriga Europa åt Frankrike fullgöra sina nyligen slutna traktater?

Öfverallt, der nyss den franska diplomatien triumferat, vaknade ruelsen. I London var det Carl II sjelf, annars så vankelmodig, som ensam mot sitt folk, sitt hof och tillochmed sina ministrar upprätthöll den franska alliansen; i Wien, der man väntat ett långvarigt krig, som kunnat bryta Frankrikes krafter, vacklade man redan vid Brandenburgs första anmaning att sätta sig i spetsen för

---

[9]) Spanien slöt sin traktat med Holland i Madrid d. 17 Dec. 1671; Brandenburg sin i Berlin d. 26 April 1672.

en liga af samma tyska furstar, som nyss i Stockholm gjort sina anbud. Det svenskt-franska förbundet, der redan tidigt kändt [1]), hade väckt Kejsarens lifliga oro och plötsligt fattade han sitt parti: för att ej låta sig öfverglänsa af Brandenburg i nit om det tyska riket, förband han sig med kurfursten till upprätthållandet af den Westphaliska freden och det tyska rikets lugn samt till en samfälld kamp mot den, som ville rubba någondera [2]). Han trädde i spetsen för Nordtysklands protestantiska furstar genom ligan i Braunschweig [3]), och Danmark anslöt sig äfven till denna för att ej, öfvergifvet af Frankrike och tillbakavisadt af Sverge, komma att stå ensamt inför sin hatfulle och öfvermodige granne. Engång indragen på denna bana, skred Kejsaren snart i trots af sin neutralitetstraktat vidare, och den 17 October ratificerades den af L'Isola i Haag afslutade subsidietraktat, hvarigenom Kejsaren förband sig att lemna trupper till Hollands skydd. Frankrike hade i Wien hotat med ett angrepp af Turkarne från söder och af Svenskarne, nu den andra af Frankrikes flyglar i Europa, från norr, medan Turenne i vester visade sig vid stränderna af Rhen; men intet hade varit i stånd att hindra dessa förbund [4]).

I Stockholm blef hvarken bestörtningen eller oron mindre. Äfven der hade man tänkt sig ett långvarigt krig, under hvilket man i ro skulle få njuta Frankrikes underhållspenningar. Man önskade der visserligen den stolta republikens förödmjukande, men ej dess fall, som skulle upphäft den motsats mellan käm-

---

[1]) Den offentliga delen af Sverges och Frankrikes förbund var redan i Maj bekantgjord i Wien. De hemliga artiklarne af förbundet blefvo tidigt kända. Redan i Juni 1672 inberättar det danska sändebudet i Stockholm, de Petkum, till sitt hof innehållet af de flesta. Likväl är det icke från svensk sida som de blifvit röjda, utan nyheten om dem hade genom Christinas sändebud del Monte från Tyskland kommit till Stockholm. Courtin hade meddelat dem till Terlon, då Frankrikes ambassadör i Köpenhamn; denne till den bekante franske diplomatiske agenten i Hamburg Bidal och genom honom spriddes nyheten om dem i Tyskland.

[2]) Förbundet i Berlin d. 23 Juni 1672.

[3]) Ligan i Braunschweig upprättades d. $\frac{1}{2}\frac{4}{4}$ Sept. 1672.

[4]) Den katholicerade Johan Fredrik af Lüneburg-Hanover och kurfursten af Bayern höllo alltjemt Frankrikes parti; så äfven de katholska kyrkofurstarne af Cöln och Münster, hvilka med Frankrike deltogo i striden mot Holland. De öfriga följde Kejsaren och den store Kurfursten. — Brandenburg har, på sin väg till att blifva den nordtyska stormagten, slugt vetat att begagna sig af det felsteg Sverge begick i sin tyska politik genom förbundet med Frankrike 1672, och om det också ej då lyckats att vinna Svenskarnes utjagande ur Tyskland, har det dock ej vunnit obetydligt redan nu genom att intaga den ställning inom det protestantiska Tyskland, som Sverge öfvergaf.

pande makter, på hvilken under detta sekel äfven hafvens frihet hvilade. Om man fann Hollands handelsok tryckande, fruktade man dock i Sverge ännu mera England såsom allenaherrskande på hafven. Och om Frankrike fullkomligt bröte republikens makt till lands, skulle jemnvigten på kontinenten i lika hög grad vara förstörd. Emellertid valde man i Stockholm diplomatens rol i stället för krigarens.

Regeringen hade redan dragit sig undan till landet för att i god ro njuta sin sommarledighet, då underrättelserna om de franska vapnens framgångar inträffade och dess medlemmar åter församlades. Ännu var ej den franska traktaten ratificerad, men Rousseau, som nyss återkommit från Frankrike, erbjöd dess ratifikation jemte första utbetalningen af subsidierna [5]). Det anmäldes af kanslern i samma session, som han androg på afsändandet af ett gesandtskap till Holland "ju förr ju heldre, alldenstund det nu är det endaste medlet att hjelpa dem, ty med någon armé att secourera blir nu försent och inpracticabelt, eftersom H. M:t ej vetat hvart den skulle sändas eller med hvem den skulle conjungera sig" [6]). Beggedera beslöts, både att emottaga Frankrikes penningar och att erbjuda Holland sina diplomatiska tjenster. Bröderna Königsmark erhöllo order att i förväg erbjuda Sverges mediation, den ene i Frankrike och den andre i Holland, medan man i samma ändamål utrustade en utomordentlig ambassad af tre sändebud till Paris, Haag och London [7]). Claës Tott

[5]) De la Gardie bekom efter ratifikationen en gåfva af 20,000 ecus. Ludvig XIV hade lemnat åt sin ambassadör att välja formen för denna och den erbjöds såsom konungens fadderpresent vid en af De la Gardies söners, dess gudsons, nyss inträffade död. Då De la Gardie icke deltagit i traktatens undertecknande hade den ej kunnat erbjudas såsom en af de diplomatiska presenter, som i detta tidehvarf lika frikostigt utdelades åt staternas ombud, som i våra dagar ordensdekorationerna, hvilka aflöst dem. Denna gåfva skulle äfven varit såsom sådan jemförelsevis alltför stor och föga motsvarat den som Courtin af Sverge bekom: 100 S.ℳ koppar. Englands storkansler, Arlington, erhöll vid traktaten i Dover endast 8000 ecus. Franska källor (Se härom Mignet: Negociations etc. Tome IV p. 340 och Lettres inédites des Feuquières Tome III p. 66, 212) uppgifva, att De la Gardie sedermera, år 1675, emottagit en förut utlofvad summa af 100,000 livres för verkställandet af denna nu afslutade traktat. Det skall dervid ej lemnas obemärkt att De la Gardie användt alla utvägar för att undvika verkställandet. Han har verkligen med all sin fyndighet sökt att i denna sak motarbeta Frankrike och mindre han än händelserna och andra menniskor har föranledt att det omsider kom dertill. Emellertid låter det sig näppeligen betvifla, att han efter concerten om dess verkställande emottagit den utlofvade gåfvan. Han uppgifver sjelf sedermera att den blifvit använd till det allmännas tjenst.

[6]) Rådsprot. d. 4 Juli 1672.

[7]) Claës Tott, Edvard Ehrensten och Per Sparre.

såsom beordrad till Frankrike, var bland dem hufvudpersonen. De instruktioner, som dessa sändebud erhöllo för sina underhandlingar, höllos ytterst hemliga, så att de ej en gång upplästes i rådet eller skriftligen medtogos [8]). Men om den anda, i hvilken de voro affattade, kan man bäst döma af de ord, som kanslern vid tidpunkten af ambassadörernas afresa fällde i rådet. "Jag säger," sade han, "vid min Gud och salighet, att jag intet ser, så vida jag förstår det, att Sverige kunnat med större försigtighet och större justice agera än som skedt är, så att det både för Gud och hela verlden är försvarligt. Vi hafva intet engagerat oss emot honnesteteten, intet emot religionen eller emot det æquilibrium, som bör vara i Europa. H. M:t har nu sändt ambassadörer att procurera freden. Kan den ej erhållas, så har Sverige *fria händer att fatta andra mesurer"* [9]). I sjelfva verket var äfven det parti, som Sverge fattade, ett ganska slugt uttänkt. Så länge man kunde bevara mediatorns rol, var också en ställning utanför kriget bevarad, och på samma gång, som man uppbar Frankrikes efterfikade fredssubsidier och med dem upprätthöll staten, kunde man upprätthålla åtminstone skenet af en aktningsbjudande ställning hos dess motståndare. Sverges mediation blef af både Frankrike, England och Holland antagen och så kunde man inom förmyndareregeringen, när riksdagen 1672 annalkades och med konungens myndighetsförklaring ansvaret lyftades från dess skuldror, tro sig vara i trygghet.

Det har blifvit sagdt, att det i Sverge vid denna tid funnits ett krigsparti, som stödt den franska alliansen. Näppeligen har detta varit sammansatt af sär-

---

[8]) Kanslern: jag måste säga rätt hur det är fatt: vi ha fuller gjort en hemlig instruction, men om den här läses, hvem vill försäkra att den blir secret? Claës Tott: jag ber hvarken att den måtte läsas upp eller gifvas mig med. Jag känner H. M:ts intention. Rådsprot. d. 29 Juli 1672.

[9]) "Men de vrångvisa judicia öfver consilierna," tillägger De la Gardie, "äro för svåra att höra. De mäla sig ut, att det må en hisna före, och om jag intet hade ett godt samvete skulle det göra mig ondt." I samma diskussion sade Joh. Gyldenstierna: det tror jag, att det förbund, som Danmark gör med Hessen, Lüneburg, Brandenburg och andra blir skadeligare för Sverige än det, som Danmark kunnat göra med Frankrike. Kanslern: hvarföre skulle vi ha trädt ifrån våra gamle vänner, som äro mäktige och victorieuse och förbinda oss med våra illviljare, som vi aldrig kunnom förlita oss uppå? Joh. Gyldenstierna: vi viljom tala ej om det som skedt är, utan om det som bör ske. Kanslern: ja, intet annat är än fullfölja. Vilja de ej rätta vägen, sluta vi med Kejsaren, Holland etc. Rådsprot. d. 4 Oct. 1672.

deles betydande elementer. Möjligen har det funnits inom hären och har Wrangel, den gamle krigarchefen från trettioåriga kriget, varit själen i detsamma. Inom regeringen och rådet hade det, såsom vi tillräckligt uppvisat, alldeles inga anhängare utom möjligen honom. Om allmänna meningen är alltid svårt att döma, men att hufvudstaden, som i fråga om denna var af betydelse, icke varit för Frankrike är mycket sannolikt. Regeringen måste i Juli 1672 tillgripa utvägen att till öfverståthållaren och Stockholms magistrat utfärda bref och befallning att spana efter "hvilka de ovettiga omdömen föra och när de få en fast exemplariter straffa'n" [1]).

Åfven riksdagen, som sammanträdde i September, visade långt ifrån någon benägenhet för krig. Vid öfverläggningarne inom utskottet för de utrikes ärenderne lades ideligen vigten vid fredens bibehållande och framför allt dervid, att den Westphaliska freden ej blefve bruten, hvilket presterna tillochmed förmenade redan af Frankrike vara gjordt. I utskottets svar på propositionen gläder det sig åt den framgång rådsslagen hittills haft och önskar lycka till deras fortsättning, "särdeles att riket ej måtte invecklas i krig och att Hollands undergång måtte förebyggas." Allt hvad som för dessa ändamåls vinnande vore af nöden, öfverläts åt regeringens försorg. Detta svar, som var riksdagens politiska testamente, afläts den 4 December: den 18, när riksdagen upplöstes, trädde Carl XI sjelf till regeringen och Sverge hade åter en konung.

Den styrelse, som dermed författningsenligt intog en förändrad plats inom samhället, ehuru den, särdeles hvad den yttre politiken angår, länge faktiskt förblef i sin gamla maktutöfning, har blifvit med stränghet dömd af samtid och efterverld, af landsmän och främmande [2]). Svårligen lärer också en sträng dom

[1]) Rådsprot. d. 15 Juli 1672. Kanslern beklagar sig öfver omdömena och tadlet, att hvad i senaten resolveras med större oförskämdhet påtalas än å Holland vanligt är, och när jag talar med de främmande ministrarne, finner jag att de äro så af galet tal intagne, att de mena, att när riksdagen kommer, skall allt hvad Kgl. M:t beslutit, kastas öfveända. Medel äro att antingen förakta't eller befalla öfverståthållaren och magistraten vigilera. — — — Riksdrotset: det är mycket väl. Riksamiralen: vi ha aldrig varit vane vid sådane saker förr och synes vara nödigt hämma det i början. Resolv. att bref skulle skrifvas.

[2]) Den franske diplomat, som aflockade denna styrelse dess vigtigaste statshandling, traktaten i Stockholm 1672, har just vid den tidpunkt hans underhandling nalkades sin fullbordan, skildrat den i en skrifvelse till Pomponne, som vi lemna i originalets egen lifliga stil. "Si vous n'aviez point été en Suède, vous auriez sujet de vous étonner . . . mais quand on a fait quelque séjour à Stockholm, connu la vanité des Gascons du Nord, la présomption,

kunna undvikas, när man bedömer styrelsen såsom helhet och efter frukterna af dess verksamhet, men det kan tillika sägas, att den, hvad den yttre politiken beträffar, blifvit nog mycket summariskt dömd, så att dess enskilte medlemmar ej kommit att framstå i den klara dager, som mer än en af dem ur denna synpunkt förtjenar. Vi ega äfven inom denna styrelse föremål för en rättvis beundran. De af dess män, som varit statsmän af äkta halt och kärna, äro Mathias Biörnclo och Joh. Gyldenstierna, och det fans mycket af en statsman hos Claës Tott. Åtminstone torde det kunna sägas, att han varit den egentlige statsmannen på den franska sidan; ty Magnus Gabriel De la Gardie, så ifrigt sysselsatt, som han varit med den yttre politiken, var dock endast en smidig diplomat — men en mycket utmärkt — af det 17:de seklets förderfvade skola. Mer än någon annan har denne man genom det tvetungade och tvetänkta, som genomgick hela hans väsen, och den sjelfviskhet, som till slut i allt hans vacklande fällde utslaget, bidragit att förvirra gången af det hela. — Naturen och samhället hade öfverhopat honom med sina vackraste gåfvor, men glansen af ingendera kan undanskyla den djupa immoralitet, som anfrätit hans offentliga karakter, en immoralitet, som, tidigt skönjbar, växer i bredd med de partistrider, i hvilkas hvirfvel han hänsynslöst kastar sig. Det kan ej nekas, att nog af immoralitet häftar vid det 17 seklets äfven mest lysande statsmannagestalter — och billigt bör man äfven för dem afräkna, att de lefvat i ett bellum omnium inter omnes, som på denna det abstrakta statsintressets ståndpunkt, när det verkliga

qui leur persuade qu'on ne s'apercoit pas de leur faiblesse et de leur pauvreté et qu'on ne se peut passer d'eux, le peu d'honnêteté qu'il y a dans leur conduite, les cabales, qui règnent dans le senat, la faiblesse et l'inapplication, d'un côté, de ceux qui le composent; de l'autre, l'animosité particulière de ceux qui, sans songer au bien de l'etat, n'ont pour but que de traverser les desseins de leurs ennemis; tout cela joint ensemble fait qu'un homme aussi bien instruit que vous en êtes ne peut être surpris de tous les changements qui arrivent. Si le sénat de Rome eût eu aussi peu de penchant pour la guerre que celui de Suède en a aujourd'hui, l'empire romain n'aurait pas été d'une si grande étendue. Ces messieurs qui gouvernent ici sont à peine rassemblés et ne parlent déjà que d'aller passer à la campagne trois semaines aux fêtes de Pâques, un mois à celles de la Pentecôte, et deux aux jours caniculaires; quand ils auront touché l'argent, ils ne songeront plus à rien qu'à attendre avec beaucoup d'impatience un autre terme pour le recevoir. Mais le prudence veut qu'on dissimule et qu'on s'accommode aux défauts d'un mauvais gouvernement qui est tantôt sur ses fins." Courtin till Ludvig XIV. Stockholm d. 14/24 Mars 1672. (Mignet: Negociations etc. Tome III. p. 361).

kriget någongång släckte sina facklor, blott i en mildare form upptogs och fortsattes af diplomatien —; ej heller vilja vi för denna brist frånkänna honom rätt att räknas bland sitt århundrades betydande statsmän. Men Magnus De la Gardie har tillika saknat denna blick för sakernas eget väsende, som på hvarje ståndpunkt är det första vilkoret för att vara en verklig statsman. Ställd vid rodret af Sverges statsskepp, då det nyss lemnadt af den store Oxenstierna och de båda hjeltekonungarne, som tillika varit stora statsmän, ännu helsadt af menniskornas beundran eller jubel, majestätiskt framskred i sin egen bana öfver verldshafvet, har han styrt, ej efter eviga stjernor eller stora föregångares exempel, utan såsom vindar och vågor drifvit eller såsom styrmannens och skeppsfolkets egna fördelar kräft. Derföre är det också, som allt hans sträfvande bärer en tillfällighetens och fåfänglighetens prägel och som sakernas egen makt engång lyftat honom åter bort från den plats vid rodret, som han aldrig kunnat fylla, men ändock aldrig sjelfvilligt lemnat.

När förmyndarestyrelsen upphörde, qvarstodo af hufvudmännen för den yttre politiken inom regeringen i Stockholm endast De la Gardie och Joh. Gyldenstierna; ty Claës Tott återsåg aldrig sitt fosterland. Joh. Gyldenstierna och Magnus De la Gardie hafva varit liksom födda till hvarandras motståndare: ej blott deras åsigter, sjelfva deras personligheter sträfvade af innersta natur emot hvarandra. Redan tidigt, på höjden af sin återvunna makt, har De la Gardie i Gyldenstierna sett en farlig medtäflare och under uttrycken af det djupaste erkännande sökt att aflägsna honom ur styrelsen [3]. Men Joh. Gyldenstierna, som lifligt kände hvarest han bäst behöfdes för det fosterland, som ingen med mera stolthet och med mera ömhet om dess ära och med mera uppriktigt syfte att gagna, älskat än han, stod icke till att aflägsna. Det kunde ej vara tvifvelsmål, att när det intrigstycke, hvartill De la Gardie förvandlat Sverges politik, funnit sin upplösning, och när i händelsernas storm menniskorna intogo sina platsar, ej efter slumpens nyck eller egna små konster, utan efter verklig kraft och naturlig öfverlägsenhet, Gyldenstierna också skulle blifva den, som med sin starka hand fattade det roder, hvilket då slant ur De la Gardies. Men det förtjenar att bemärkas, att de begge, under de år som förflöto innan

---

[3]) I slutet af 1671 till Tyskland såsom president i Wismarkska tribunalet och efter franska förbundets afslutande såsom ambassadör vid fredsmedlingen.

vapnen föllo ur diplomaternas hand i krigarnes, lika ifrigt ansträngt sig för att hindra, hvad de begge med lika ifver ville undvika: detta förbunds verkställande.

Den uppgift vi förelagt oss är fullgjord, när skildringen blifvit förd fram till Carl XI:s egen regering. Vi öfverlemna åt ett annat tillfälle eller åt en annan hand att teckna de underhandlingar, genom hvilka Sverge verkligen i nära tre år undandrager sig förbundets verkställande, men dock omsider föres dertill, underhandlingar, i det hela lika litet ärorika för Sverge, som de hvilka ledde till förbundets afslutande, ehuru det under tiden i Cöln liksom förut i Breda och sedan i Ryswick njuter hedern att föra ordet vid en europeisk fredskongress. Blott det anmärka vi, att vid sidan af dessa och i närmaste sammanhang med dem oafbrutet fortlöper en särskilt underhandling mellan Sverge och Danmark, — begynt från dansk sida, oaktadt Danmarks förbindelser med det motsatta partiet, af Peder Griffenfeld och äfven fortfarande ledd af denne märkvärdige statsman — hvars syftemål är att ur detta förbund utrycka de punkter, som befästa den traditionella motsatspolitiken mellan de begge nordiska staterna. Detta försök att föra dem samman till en gemensam yttre politik misslyckas liksom förut Carl X Gustafs i sammanhang med freden i Roeskilde och Hannibal Sehesteds ej långt efter denna. I ett nytt förfärligt krig drabba Sverge och Danmark åter tillsamman och Sverge föres nära randen af sin undergång. Då är det som en stor svensk statsman, trött vid att se Europas strider återupprepa sig i Norden, ånyo upptager denna tanke om en gemensam nordisk politik och äfven *genomför* den: det är den store motståndaren af det franska förbundet 1672: Joh. Gyldenstierna.

Bilagor.

I.

(Excerpt ur rådsprotokollen.)

Den 27 Februari 1672.

Claës Tott: En stöt behöfva Gen. Staterna, att de intet måtte mänga sig i alla potentaters handel och föreskrifva dem conditiones pacis pro arbitrio, men likväl synes H. M:ts intresse fordra att på allt sätt præcavera deras ruin, i ty att det skulle skada Sveriges commercier. Vi måste hafva factorer och då är Holland mycket bättre än England. Derföre bör inryckas i tractaten, att *om Holland bjuder æquas et honestas conditiones pacis och Frankrike ej vill taga dem emot, utan ytterligare persecutera, så kunna vi ej hindra Status Imperii med godt samvete att assistera dem.* **Rikskanslern:** antingen det står der eller ej, så måste vår conduite vara sådan, såsom sjelfva æqviteten, honnestetet och vår egen säkerhet medgifver. **Nils Brahe, Rålamb:** idem. **Claës Tott:** det måste uppriktigt och fritt sägas ut hvad man med raison kan säga. **Nils Brahe:** det får man ej alltid göra in publicis; derigenom skulle många tractater studsa. **Claës Tott:** min mening är ej att studsa den, men England och Frankrike ha sedan intet att förekasta oss. Särdeles bör den clausulen expresse införas om Danmark, *att Frankrike äfven så reciproce obligerar sig att hjelpa oss emot Danmark, som vi nu göra mot Holland.* **Rikskanslern:** alla tractater bestå ändå allenast af de veritable omdömen, som hvar och en har i sina egna intressen, man må clausulera dem som man vill. **Claës Tott:** men så mycket kan sägas, att om Sverige ej vill taga æquas et honestas conditiones af Danmark, så är Frankrike löst af sin förbindelse och Frankrikes förhållande till Holland är lika. **Rikskanslern:** negligerar Konungen af Frankrike æquas conditiones pacis och tumidus victoria vill gå längre, än han bör eller har någorlunda fog till, så är Sverige nullo modo obligeradt att stå med honom. **Claës Tott:** om det må sättas in uti tractaten? **Riksdrotset:** det, som i sig sjelft har justitiam plenam, det behöfver man intet så clausulera och om vi göra det, få se, om icke hela verket studsar. Gå vi från Frankrike och England, så ha vi certissimum bellum och icke en skuta segelfri. Vi måste göra efter bästa förstånd såsom ärliga patrioter och intet så frukta futura, att vi negligera præsentia. Vi segla inter Scyllam och Charybdim och ingen kan försäkra oss, hvilket framdeles skall vara det bästa. Dock likväl, efter det præsuppositum vi hafva, att *intet* engagera oss i något, så ser jag intet bättre parti för oss än Frankrike och England, ty gå vi på andra sidan, ha vi straxt krig på halsen. **J. Gyldenstierna:** det synes svårt att engagera kronan vi-

dare än arma äro justa. **Riksdrotset:** jag säger nu, som jag har sagt förr: det förstår sig af sig sjelft. Bellum, si etiam est justum, est rapina.

Claës Tott: om Frankrike vill ruinera Holland, så är injuste att tvinga Status Imperii att sitta stilla, tills det är gjordt. Då falla de med.

Den 2 Mars 1672.

Claës Tott: det är mycket svårt, att Frankrike handlar så pro imperio och vill, att vi skola skrifva under det, som det projecterat, utan att unna oss friheten att ändra det ringaste. **Rikskanslern:** men Courtin vill dock ändra mutua guarantia från 10 år till perpetua. **Claës Tott:** men han har dock utlåtit sig inga ordres hafva att ändra Pomponnes project.

Rikskanslern: Grefve Totts clausul är ej de tempore. Det kan sägas, att den icke behöfves; rerum natura säger det dessutom. **Claës Tott:** öfverläggom om explicationen skall urgeras eller alldeles ej talas om. **Rikskanslern:** verket är important. Af det valet, som nu tages, lärer intet allenast Sverige hafva stor nytta eller skada, utan ock hos posteriteten antingen evigt beröm eller evig blasme. Derföre må vi göra efter samvete och förstånd. Utgången, som är dubius, står till lyckan och tiden. *Vårt præsuppositum bryter tractaten.*

Flera: att urgera en explication vore att ej vilja sluta. — **Rikskanslern:** om Sverige förbehåller sig denna explication per expressum, så kan det gifva en bättre opinion och ett bättre omdöme i verlden, men jag fruktar, att vi ej lära vinna det och Frankrike lärer få tillfälle att tänka aliquid aliud subesse och söka ett annat parti. Arma förstås vara justa, conditiones pacis æquaæ och ej destructio gentis eller tranquillitatis publicæ; ty vore så, kunde vi ju ej gå in på någon alliance, och om vi ock hade en för franska penningar värfvad armé, borde vi ej låta drifva oss. — Nous ne gagnerons rien par là dans l'essentiel, mais nous sauverons seulement les apparences. **Rålamb:** intet lära vi vinna dermed, men det tappa vi, att han intet aggreerar den, utan vi måste straxt taga den tillbaka och så, när casus kommer, kunna vi ej explicera vår mening, ty han kan då påminna oss om detta. **Rikskanslern:** vi äro nu alla ense om betydelsen af orden; är explicationen nu nödig eller nyttig? **N. Brahe:** det skulle hå sagts straxt. **Claës Tott:** men Pomponne dröjde ej en halftimma, sedan quæstio an? var afgjord. **N. Brahe:** vi sade fuller till Pomponne högt, att vi intet sluta någon tractat för penningar, men Pomponne han märkte väl vår foiblesse, och har försäkrat konungen om Sverige. Skola vi nu bryta med Frankrike genom explicationen? Komme Kejsaren och Status Imperii och sökte vår vänskap och tillbjöde oss avantage, försäkrade Holland om detsamma och att Danmark intet emot oss skulle tentera och vi hos dem hade att lita på penningar och folk, så bekänner jag för Gud: heldre toge jag deras parti än Frankrikes vaste consilia; men nu, när allsintet sådant sker, är blott fara och skada på den vägen. **Rikskanslern:** vi se hvad som följt på Österrikes contestationer en tid bortåt? **Claës Tott:** fundamentet af hela vårt verk är intet allenast, att vi stå väl med Frankrike och England, så vida æqviteten det tillåter, utan vi böra ock stå i den respect, att de intet få föra oss ifrån vårt intresse, hvart de vilja. Om vi ej säga fritt ut hvad

vi mena, så nå vi ej scopum, som är reciprocationen. Vi obligera oss att assistera Frankrike och hindra Status Imperii från att gifva succurs. Detsamma bör Frankrike göra, eljest kunna Danmark och Imperium gå löst på oss och Frankrike ej vara förbundet att hindra det.

Rikskanslern: hvar och en går ändå intet vidare än som han ser sitt intresse någorlunda kunua lida. Anxia descriptio kan gifva justificatio för verlden, men ingen absolut försäkring. Om Danmark vill extorquera vapnen af Sverige, så vill jag försäkra, att om Frankrike ej hade intrinsecus intentionen att hjelpa oss, så gjorde det intet, fastän vi hade aldrig så väl clausulerat. Om han tout de bon intet ville i sådant fall assistera oss, när dertill komme, så hjelpte tractaten intet, utan han torde säga som Cardinalen sade: je ne suis pas esclave de mes paroles. Multa relinqvenda sunt Deo et fatis.

Claës Tott: är man då ense om, att clausulen gås förbi? (Man var ense derom.)

N. Brahe: om vi hade medel, kunde eqvipera en flotta af 50 skepp, hade en braf armé och kunde bestå af oss sjelfva, vore vårt bästa råd att sitta stilla.

Rikskanslern: ändock stode det oss ej fritt att sitta stilla längre än våra grannar vilja. De, som voro med i spelet, torde komma och köra upp oss malgré nous och då stode vi utan hjelp och vänner. **N. Brahe:** och då finge vi gå som precarier i stället för att rechercheras. **Rikskanslern:** ja, då gå till dem, som ville taga emot oss, antingen det vore vårt intresse eller ej. **Riksdrotset:** käre, låt oss aldrig göra det.

Claës Tott: men det är injurieust för Sverige.

Den 4 Mars 1672.

— —

Claës Tott: det är insupportabelt af Frankrike att vilja, att vi skola aveuglement följa dess vilja. Derföre skulle vi vänja det af dermed och visa Sverige capabelt. Stötte vi gamla vänner för hufvudet, vore det illa gjordt och imprudenter; men vill konungen af Frankrike ej förstå sig att skrifva under det billiga, hvarpå hela tractaten är byggd, så har han en katolsk liga eller ett plus ultra i hufvudet och då kunna vi med godt samvete gå till det andra partiet och vänta dervid mera välsignelse och mera säkerhet än vid detta. Det är heller intet så lätt, der vi engång äre i spelet med, att reda oss derutur. De lära fråga in Imperio, hvem som gifvit oss auctoritet att hindra dem från att assistera Holland.

Rikskanslern: då svara vi att pax Westphaliæ förbjuder dem att gifva hjelp åt de två kronornas fiender.

II.

Rådsprotokollet den 12 Mars 1672.

— —

Claës Tott: vi collimera till ett scopum: derföre böra vi taga det bästa af hvars annars mening och heller förena oss än vara opiniastre.

Rålamb: 1) Menen J att vi se förnämligast på subsidier och att vi derföre vilja sluta 2) Præsupponeren J, att vi förfalla i krig. Vi mena i båda contrariersna.

K. Kurck: vi säga necessarium conseqvens.

Rikskanslern: de goda herrars præsupposita äro 1) att Sverige ej bör sluta med Frankrike för subsidiers skull. Concedo; kan det visas såsom dess fundement, är jag ense med er. 2) Sägen J att det är orådligt sluta insciis statibus. Krig kan följa häraf, men vi ha förr slutat med mindre säkerhet och med mindre justice också, om jag så törs säga. Hvarföre icke nu?

— —

Rikskanslern: begärte, att de gode herrar ville visa modum agendi i sitt consilio, huru de mena, att man skall handtera verket: ty det är intet nog att raisonera öfver en ting, utan man måste ock visa practicabiliteten.

J. Gyldenstierna: Jag ber att det måtte väl upptagas hvad som jag till vidare explication af vår *(motpartiets mot franska förbundet)* mening vill säga, utan till att disputera senatus consultum, ty jag håller det i sitt högsta värde. Förnämste fundamentet till våre consilier är det, att vi må få behålla fred.

Rikskanslern: Det är ock vår förnämste scopus.

J. Gyldenstierna: Nu hålle vi före, att om vi slute med Frankrike, så lärer hela Tyskland och Sverige med råka i ett svårt krig.

Rikskanslern: Vi hålle åter före, att om vi göre annorledes, så råke vi mycket snarare och svårare deruti.

J. Gyldenstierna: De conditioner, som i projecten finnas, gifva oss klart att förstå att Frankrike vill ha oss i krig, ty i det första projectet begärte han det expresse.

Rikskanslern: Det blef honom ock strax expresse afslaget, derföre få vi intet nu mer tala om det.

J. Gyldenstierna: Jag talar allenast derom för bättre ljus i saken. De andre punkterne de äro ock turbæ, och hele modus procedendi är emot instrumentum pacis.

Rikskanslern: Vi mene åter helt contrarium.

J. Gyldenstierna: Cöln och Mönster äro ju status imperii, och när kungen i Frankrike via facti går med dem, så kan' så snart på det sättet kriget ledas i Imperium som om Chur-Brandenburg gör Holland någon assistence; vilje vi nu afråda det ena, så tyckes mig att vi böre ock afråda det andra med.

2) Om Frankrike intet får något motstånd, så är det alltför stor fara, att han icke lärer intendera hela det evangeliske väsendets ruin.

3) Äro artiklarne i projectet så svåra och mörka, att de lära göra Sverige suspect; såsom den artikeln om mutua guarantia, och att Frankrike pretenderar per instrumentum pacis, att ingen i Imperio må få secundera Holland. Skulle nu Sverige samtycka dertill, så kan intet annars vara än att Imperium lärer allarmeras deröfver och säga att det är actum de salute nostra, emedan som vi intet få per foedera prospicere securitati nostræ. Efter nu detta projectet intet intenderar conservationem pacis in Imperio, utan bär olja till krig, hvilket vi alle söka att evitera, så tyckes oss att Sverige intet kan träda till det partiet. Hvilket jag dock oförgripeligen säger och utan förmätenhet att tro att det ändteligen skall vara rätt

som jag menar, ty jag har ingen annan förmätenhet än denna, att jag vet att det jag säger, det säger jag i en god intention och efter mitt bästa samvete.

Rikskanslern frågade hvad de då mena, att Sverige vid desse conjuncturer skall göra.

J. Gyldenstierna: Vi ha sagt det i vårt sentiment, att vi hålle före vara bäst att ännu se något till och vinna tiden.

Rikskanslern: Vi ha ock sagt våre rationes deremot och visat alldeles orådligit och nästan impossible vara att sitta in universali Europæ motu alldeles stilla.

Knut Kurck: Det är intet heller vår tanke att det skall ske allt framgent, utan nu i förstone, så länge tills vi få se huru sakerne anlåta sig.

Rikskanslern: Och då måste vi i spelet med, kanske mot vår vilja, utan hjelp och utan vänner. Voro vi ense i det som herr Johan säger, och han kunde convincera oss att den explicationen articuli tertii in instrumento pacis sker in favorem Galliæ allenast, och att han intet bona fide bör så förstås och hållas som han der finnes intet implicite utan rätt explicite, så vore det en sak. Men när vi examinere instrumentum pacis och finne att det som kungen i Frankrike i kraft deraf pretenderar, står deruti, och vi finne att det bör vara genuina explicatio att de intet må assistera begge kronornes fiender, så ge vi intet Frankrike något annat eller mera nu, än det har haft förr och med rätta bör ha. Om Frankrike tillförene intet har tydt det så in favorem Sueciæ, det jag dock tror mig kunna visa skedt vara, så är det illa gjordt, och vi måste intet vi fördenskull peccera och gå ifrån rätta grunden in instrumento pacis. Om Sverige skulle förfalla i krig med Danmark, och Chur-Brandenburg, Lüneburg, huset Hessen och andre fler ville taga deras parti och assistera dem emot oss, och vi ginge då till Frankrike som till en partem principalem paciscentem och begärte af honom hjelp, sägandes att instrumentum pacis förbinder honom dertill, och han då svarade oss: efter intet J ville förstå't så, när jag ansökte er derom, så kunde J intet heller pretendera nu mer af mig att jag skall göra er någon assistence; vore icke det en farlig ting för Sverige och dess säkerhet? Är det nu klart, att begge kronorne äro förbundne att assistera hvar annan i sådant fall, så ge vi ju intet Frankrike mer än han bör ha och vi kunne vänta en annan gång igen, och jag tror alltså intet att någon af oss är i den tanken att vi skole bryta instrumentum pacis, eller tydat till vår högste præjudice derföre att vi frukte att derigenom kunde hända, att ett krig yppades in Imperio. Vi se huru litet Kejsaren och Status Imperii äro bekymrade härom och att hvarken, i Regensburg eller någorstädes göres något reelt till saken, hvarföre skole då vi allena taga oss förmynderskap på? Vi äre undskyllade hos hvar och en som rättsinnigt vill döma, om vi remonstrere Kejsaren och Statibus det, att vi ha en sincere intention att divertera Kejsaren utur Imperio, dermed att vi råde dem till att sitta stilla och nyttja freden, ty så snart någon af er assisterar Holland, så lärer kungen i Frankrike gå på er löst, och alltså äre J sjelfve orsak till att J få ett krig in Imperio. Vi kunne intet för deras skuld göra en ting som är illegitimum och emot instrumentum pacis, men försäkra dem åter, att om Frankrike vill gå vidare, än han är befogad, och renversera tranquillitatem publicam, så ville vi åter göra ett med dem.

Sten Bielke: Gud gifve att detta kunde blifva så klart infördt i traktaten.

Rikskanslern: Bli vi först ense i intentionen, nog finnas klara ord nog. Jag för min person finner intet efficacius af Sverige presteras kunna, än att afråda Status Imperii från krig, säga dem uppriktigt ut, att Frankrike har begärt oss in societatem belli, men vi ha slagit det ut, intet finnandes någon justam eller sufficientem causam dertill. 2) Vi förklare oss till amica officia mot Holland. 3) Vi lofve Frankrike intet annat än det som vi per pacta Westphalica äre obligerade att göra och han befogad att begära utaf oss; men går Frankrike längre, så vilje vi fästa oss med Imperio, emot honom. Skulle nu Status Imperii taga detta illa opp, så göra de det utan orsak; hvem kan råda för det?

J. Gyldenstierna: Hans Exc. har mycket väl och visligen deducerat allt, och som jag gerna önskar att informeras bättre i saken, vill jag svara något litet derpå. De skäl, som E:s Exc. i sin discurs har drifvit, bestå 1) in justitia, 2) in utilitate, den vi kunne hafva att förmoda af Frankrike igen, i fall att vi råke i krig med Danmark, och någon af de tyske furstarne ville assistera Danmark emot oss. Nu ville vi taga instrumentum pacis och jemföra det med Galliæ petito, så få vi se om det kommer öfverens dermed. Som till ex. om en tysk furste har gjort någon defensiv alliance med Holland, så blir honom på detta sättet förment att njuta densamma till godo.

Rikskanslern: Nej. Ty alla defensiva foedera äro mot aggressorem. Kan nu den tyske fursten visa, att Frankrike är aggressor, så har han fog att assistera Holland.

J. Gyldenstierna: Så är det väl, vi finne nu en god elucidation i verket, som vi intet ha haft förr.

Rikskanslern: [1]) Eljest skulle omnis defensio betagas dem och jus foederum, hvilket vore ochristeligit: allenast vid den explicationen måste vi bli, att de få göra foedera defensiva, men intet offensiva. — Jag finner än mer uti eder skrift, gode herrar, deruti jag dels är med, dels intet med eder. Såsom då J säjen att H. Maj:t considereras dupliciter in Imperio: 1) såsom pars principalis paciscens, 2) såsom Constatus, och att desse båda i många stycken separeras: deruti är jag allt ense

---

[1]) Här befann sig rikskanslern uti stor förlägenhet och skyndar äfven hastigt öfver till ett annat ämne. Han var träffad i en af sina dubbelheter. I förbundsurkunden kom ej att blifva införd någon skillnad, om den tyske fursten halp Holland enligt foedus defensivum eller ej, utan der blir det blott vid faktum att han halp. Efter förbundets offentliggörande i Berlin framställde kurfursten bland många andra frågor äfven fråga härom. Det svenska sändebudet v. Wulffrad begärde betänketid för att ånyo genomse sina instruktioner före svarets afgifvande. Derefter lät han å sin regerings vägnar förnimma: att det genom Westphaliska fredens 1:sta artikel var Tyskland förbudet att bispringa angripare mot Frankrike, ty att bispringa vid angrepp är det samma som att sjelf angripa. — Följande paragrafer gå i följd häraf längre och förbjuda att bispringa fiender af hvad orsak kriget ock uppkommit. En tredje kunde ej döma orsakernas rättmätighet. Igitur satius esse simpliciter sequi quod juris consulti tradunt: hostes esse, qui nobis, aut quibus nos bellum decrevimus. — Men Sverige skulle erbjuda sin mediation.

Pufendorf Lib. XI, p. 620.

med eder; men ingalunda i den applicationen som J gören. J sägen att om än konungen vill göra en sådan uttydning såsom pars principalis paciscens, så måste han likväl såsom en Constatus, ratione ducatuum in Imperio, följa de andra vota, så framt de falla på en annan mening. Det vore en farlig conseqvence: ty såsom till ex. om tullen vid littora Megapoleos och Pomeraniæ, hvilken rätteligen Hans M:t pretenderar efter genuinum sensum instrumenti pacis: men om nu de andre Status på hertigens af Meklenburg eller någon annans klagan gå till och sluta att Hans Maj:t intet competerar den samme rättigheten, skall då Hans Maj:t emot sig sjelf och emot sin rätt göra ett med de andre, efter som han är en Constatus?

J. Gyldenstierna: Materierne måste distingueras; är materia om explicatione instrumenti pacis och går begge kronorne an, då måste Hans Maj:t som en pars principalis paciscens intet attendera hvad en eller annan furste säger.

Rikskanslern: Hoc est quod volo, fiat jam applicatio.

J. Gyldenstierna: Om jag får lof att säga ut. Om ock materia är sådan som angår Hans Maj:t sjelf: såsom om de vilja säga att instrumentum pacis förstås allenast om portubus cessis, såsom Wismar, och vilja göra en decision deruti, så måste Hans Maj:t intet tåla det, ty Hans Maj:t considereras då såsom i sitt eget interesse. Men om en sådan materia kommer före, som går en annan Constatum an, då lämpar Hans Maj:t sitt interesse efter de andres. Och följer alltså att Hans Maj:t i de quæstioner, som gå honom sjelf an, intet måtte admittera de andres censur; men när materien går andra flere an och deras säkerhet, så kan Hans Maj:t intet separera sig. Såsom i den § om fästningarne, deri kan kungen intet sluta något insciis Statibus.

Rikskanslern: Om quæstio vore, med hvad rätt Holland sitter i de fästningarne, så kunde jag någorlunda admittera herr Johans explication, ehuruväl jag må bekänna att han faller mig mycket farlig och betänkelig före. Men nu är intet det in quæstione, utan detta är quæstio, om Frankrike ratione locorum icke må attaquera sin fiende hvar han är.

J. Gyldenstierna: Han får intet gå via facti, det är emot instrumentum pacis.

Rikskanslern: Jag vill rätt nu komma dertill. J eder och vår skrift är ingen mer difference, än att J menen Frankrike bör först klaga för Imperio om honom sker tort af bemälte fästningar, och sedan, om han då intet finge satisfaction, kunde han ha skäl att gripa dem an. Vi tycka åter att ratio bellica dicterar annat, och dertill med vete vi det, att omöjligt är i sådan fall alltid att slita infallande controversier via juris. Till ex. om vi hade krig med Danmark och stode i Holsten och vi såge att i Rensburg eller på någon annan ort utaf någon fästning vi kunde ha någon fara och skada att vänta af vår fiende, frågar jag om vi intet kunne per omnem rationem belli gripa den orten an, förr än vi gå och fråga Kejsaren och Status Imperii åt. Om vi skulle vänta derpå, så torde i mellertid occasionen gå oss ur händerne och våre provincier ruineras. Sådane saker låta intet alltid göra sig, och skada ofta mer än de gagna in consilio publico.

J. Gyldenstierna: Vi måtte intet föra consilia efter rationes belli. Hvem vet ock, om Imperium icke har en annan mening och uttydning på de articlar in instru-

mento pacis som talas om; oansedt vi tycka att vi så kunne tyda dem, så förbehålla de sig likväl sin explication.

Rikskanslern: Vi ville förmoda att de göra justam explicationem pacis, men om de intet göra det, så måste vi intet låta irra oss fördenskull, utan söka att disponera dem till legitima.

J. Gyldenstierna: Jag har ännu flera argumenta. Vi præsupponera att justitien är här, och att detta är legitimum; hvem vet om Imperium säger så?

Rikskanslern: Om de ha skäl att säga annat, så måste vi höra dem; ha de inga skäl, hvarföre skole vi då deferera dem något som dem intet competerar? Tillåte vi Imperium nu att få göra en sådan interpretation som de vilja, så lära de ock en annan gång vilja göra detsamma till vårt största præjudice.

J. Gyldenstierna: Det är ju klart efter instrumentum pacis, att när någon controversia förefaller, så skall man först söka att slätta densamma per amicabilem compositionem; 2) skall man vänta tre års tid förr än något de facto tenteras, och i medlertid träda Status tillhopa och söka att afhjelpa det som stridigt är med godo.

Rikskanslern: Efter som exempla illustrera, så vill jag ock med ett exempel visa herr Johan huru impracticabelt detta är, och huru farligt för Sverige. Vi ville ponera det, som ock lätteligen ske kan, att Sverige råkar i krig med Danmark, och Danmark blir af en hop furstar in Imperio assisterad, särdeles dem som äro Sveriges speciale ovänner, Chur-Brandenburg, Lüneburg och Hessen, då måste Danmark och de andre, efter den explication som herr Johan gifver på instrumentum pacis, ha tre års tid fritt att låta som de vilja, förr än någon får assistera oss; och medan vi söke remedia juris in Imperio, kunde vi alldeles kastas öfver ända. Alltså ser herr Johan att den explicationen omöjligen går an. Skulle vi då komma till Frankrike vid sådant vårt tillstånd och remonstrera dem, efter den explicationen som vi nu intendera och som klart finnes in ipso instrumento, att de äro obligerade att assistera oss och att hålla de tyske furstarne oss af halsen, så kunde Frankrike svara oss, att som vi intet förstodo den artikeln så, när han ansökte oss, så kan intet heller han nu mera göra oss deruti bifall när vi söka honom, utan säga: efter instrumentum pacis och den uttydning som J då gjorde derpå, så måste tre år anstå till dess det undersökes och förfrågas in Imperio hvad som härutinnan står till att göra eller låta.

Gyllenstierna: Imperium lärer allarmeras, om kronan Sverige går nu, rebus sic stantibus, och gör en sådan explication på en dubieux article.

Rikskanslern: Han blir intet mera dubieux, tali explicatione data Imperio.

— —

K. Kurck: men skola vi ej veta hvem som är aggressor innan vi sluta?

Rikskanslern: Det kommer dem till. Vi förklara blott att vi enligt instrumentum pacis hindra att ej ron störes in Imperio, hvartill vi äro förpligtigade. Men när Frankrike blir öfvertygadt att vara aggressor och vi finna, att han intet vill förstå sig till en raisonable fred, då ha vi fria händer och då vilja vi fästa oss med Imperio.

— —

Rikskanslern läste upp articulum assecurationis, på hvilken Gyldenstierna åberopade sig.

J. Gyldenstierna: Nu obligera vi oss tvärtemot den artikeln att inom 3 månader gå löst på dem, som assistera Holland.

Cl. Tott: Jag vet intet huru vi kunna gå ifrån den explicationen, sedan Frankrike har nettement förklarat sig, att fast Status Imperii söka subterfuger, så vill jag likväl gå rätta vägen och säga, att jag förstår instrumentum pacis såsom så och i följe deraf förklarar sig ouvertement för Sverige.

J. Gyldenstierna: Än, om Imperium förstår det annorledes?

Rålamb: Skola vi derföre låta fara vår säkerhet?

K. Kurck: Det står nu derpå hvar vår säkerhet är.

— —

Rikskanslern: Vi måste se, hvaruti vi differera och hvem som har de bäste rationes pro tuenda securitate. Är icke detta scopus consilii i ert scripto, att J intet viljen genom någon sådan explication præcipitera er, utan eljest göra goda officia och utan något engagement sitta stilla och hålla vänskap med Frankrike, med England och Holland?

J. Gyldenstierna: Detta är scopus, så att comportera oss, att intet Imperium och Status derigenom ombrageras eller råka i den tanken om oss, att vi intendera deras ruin och förtryck med en sådan explication.

Rikskanslern: Vi vilje ge er det efter, men jag vill än fråga, om icke scopus consilii i ert papper är att sitta stilla? ty J säjen tydligen nog, att vi ha intet att befara af Moskow, efter han af inbördes oenighet är utmattad och han intet så snart lärer kunna skada oss. 2) Polen står i ett slätt tillstånd och har nog att göra till att rätta och försvara sig sjelf. Danmark tron J intet heller skall vilja eller kunna göra oss något ondt; och om så vore, så hållen J före, att Sverige är nog uti estat göra Danmark motstånd. Af Brandenburg och andre in Imperio tron J intet heller att vi ha något att befara för våre provincier i Tyskland, så länge vi intet colludera med Frankrike: följer alltså, att J ären af den mening, att vi skole sitta stilla.

J. Gyldenstierna: När jag nyss svarade, så förstod jag intet annat, än E:rs Exc. frågade, hvad vår scopus var i den artikeln; men angående hela vårt consilium, så är intet det våre tankar, allt framgent att sitta stilla, utan vi höllo före, att verket ännu intet var moget nog till att sluta något med Frankrike och England; ty om det komme jalousi och missförstånd dem emellan, som lätteligen torde hända, så stode Sverige allena och hade ett svårt krig på halsen. Derföre rådde vi då till att afvakta tiden något litet, till dess conjuncturerne kunde ge oss ett bättre ljus i saken, helst efter vi ännu intet hade sett någon reellitet af England. 2) Var alls intet bevändt med det, som Pomponne då projecterade, efter han hvarken ville förstå sig till sådane subsidier. som vi begärte, ej heller till reciprocam obligationem articuli III in instrumento pacis. 3) Var intet den holländske ambassadeuren då ännu kommen — och andre sådane skäl fler, hvarpå vårt consilium grundar sig.

— —

Rikskanslern: jag ser intet bättre råd, än att enhvar må säga sitt votum enligt regeringsformen Regina idem; det är bäst.

N. Brahe: vi få då se, om de kunna persvadera oss att gå till deras rationes eller vi dem att bifalla oss.

Protokollet den 13 Mars 1672.

— —

Rikskanslern: Jag tyckte, att herr Johan intet var långt ifrån oss i går.

J. Gyldenstierna: Jo, E:rs Excellens, vi differera långt ifrån hvarandra, och efter jag i mitt sinne ännu intet är convictus, hoppas jag intet, att det illa tydes, att jag i följe af min edspligt råder min nådigaste konung efter mitt bästa samvete. Det præsupponeras, att denne explicationen är grundad in genuino sensu instrumenti pacis; och fast intet andra äro så klara, som jag tycker, vill jag likväl ge det med, men nu blir quæstio, om vi kunne, Imperio oåtspordt och utan någon plägad communication med Statibus, göra detta; 2) om det är e re nostrå, och 3) om det är nu de tempore. — Hvad justitiam anbelangar, så kan ingen neka det, att icke Imperium och Status äro en pars principalis paciscens med, och att de concurrera in explicatione instrumenti pacis och in negotiis concernentibus Imperium; skulle man nu gå dem förbi, så betager man ju dem den rätt, som de ha, att säga sin mening äfven så väl som begge Kronorne, och så mycket mer än de, derföre kunna de ha orsak att ombrageras, quia de illorum luditur corio: derföre kan jag intet se huru detta sine præjudicio tertii skall kunna ske. 2) Kan Sverige intet taga denna mutuam guarantiam så klart ex instrumento Sveco-Germanico, utan ex artic. III instrumenti Gallici. 3) Kommer Sverige till att movera den quæstionen om Circulo Burgundico med Gallia, emot Imperium, och annat mer sådant som lärer choquera både Kejsaren och Status och styrka dem i tankan, som de ha alltid haft, att Sverige intet har någon god intention emot Imperium, och att vi aldrig kunna vara utan vi alltid måtte ha krig. — 2) Tviflar jag mycket om det är e re Sveciæ att nu förena sig med Frankrike emot Imperium till en sådan explication. Sveriges maxime och interesse har hållits härtill före att vara detta, att snarare hjelpa till att dämpa och studsa Frankrikes desseiner, än som att främja dem. Nu står kungen i Frankrike med 100,000 man färdig att gripa Holland an, har ock redan Cöln, Mönster och andre fler på sin sida; hjelper nu Sverige under med, så sättes hela det evangeliske väsendet tillika med Holland i fara, och när han har kastat kull Holland, så transfererar han hela molem belli in Imperium, och således bli Status för svage att göra honom motstånd, der de nu kunne, om de conjunctim med Holland finge agera mot honom extra Imperium, vara suffisante nog att bryta hans magt och att komma honom till en raisonnabel fred. — 3) Tycker mig intet heller vara de tempore, att änteligen Sverige skall nu göra denne declarationen, när Frankrike som allramest desidererar densamme. 2) När Holland såsom en Hans M:ts allierade

skickar sin ambassadeur hit, då vilje vi äfven göra den explicationen, som vi aldrig gjort förr, dem till nachdel. 3) Om vi görat förr än vi communicera det Imperio, så choquera vi dem, och då få vi krig i hvar vrå; men om vi sitte stilla och temporisere något litet, så offendere vi ingen, och existente illo casu är tid nog att göra den förklarningen, till hvilken vi nu intet behöfva så mycket præcipitera oss, cum nostro et aliorum periculo. — — Vi ha suttit i någre och 20 år och aldrig condescenderat till denne explicationen, och våre provincier ha haft säkerhet nog.

Rikskanslern: Nego in totum. Kan herr Johan kalla det säkerhet, när de gingo och togo den ena efter den andra bort för oss, och ruinerade hela landet?

J. Gyldenstierna: Hvad gjorde Franrike dertill då?

Rikskanslern: Han gjorde mycket, när han declarerade dem det, att om de intet skulle desistera, så ville han omnibus viribus gå på dem löst. Jag må säga som det står i bibeln: Sola gratiâ salvati estis, non per opera, ne quis glorietur.

J. Gyldenstierna: Så länge vi betage Imperatori och Statibus den ombragen, att vi intet vilje skrifva dem leges före, eller stifta någon ordning in Imperio, så låta de oss väl sitta i fred.

— —

Rikskanslern: Herr Johan kan intet vara tillfreds med våre argumenter och intet vi med hans; som jag har fattat herr Johans mening, så lärer hans conclusion bli denna, att ehvad justice eller avantage Sverige kan ha eller vinna, så måste det likväl alltid sådant oaktadt sitta stilla les bras croisés, när den faran är, att Imperium scandaliseras.

J. Gyldenstierna: Nej, intet så, att Sverige skulle derföre negligera sin rätt eller sin säkerhet, utan min mening är det, att så menagera verket, att intet Imperium må taga alltför stort ombrage deraf, och heller dröja något till dess verket blir något mognare, än som præcipitera sig till något slut, förr än som vi få se hvad Imperator och Status Imperii ha i sinnet.

— —

Gr. Tott: Jag håller den avantagen, som Kronorne igenom denne explicationen vinna, äfven så considerabel som våre tyske provincier.

J. Gyldenstierna: Jag håller före, att hon skadar oss mer än gagnar.

Rikskanslern: Contra negantem principia non est disputandum.

J. Gyldenstierna: Mitt principium är det, att allt hvad som är till Kronornes säkerhet bör väl iakttagas, men Imperium, som concurrerar med häruti, bör ha part deraf förr än något slutes.

— —

Protokollet den 14 Mars 1672.

— —

J. Gyldenstierna: Jag sätter det fundamentet, att om Kejsaren och Imperium intet

får något göra till Sveriges præjudice, så få intet heller *vi* något sluta, till deras præjudice, med Frankrike.

Rikskanslern: Om Frankrike och Imperium sluta något, som är emot instrumentum pacis till Sveriges præjudice, så bör Sverige intet akta det; men här är helt en annan casus. Imperium kommer och vill assistera Holland; Frankrike och Sverige säga nej; hvarföre? Ty J äre uti instrumento pacis förbundne att intet görat: om nu Imperator eller Status intet ville acquiescera dervid, skulle då begge Kronorne afstå sin rätt och enervera instrumentum pacis för deras skull.

J. Gyldenstierna: Äfven som Hans M:t kan göra en sådan position, att om Frankrike och Imperium sluta något emot Sveriges intresse och genuinum sensum instrumenti pacis, så aktar Hans M:t intet det slutet, så kan Imperinm ock säga 1) att den artikeln är intet så klar för Sverige, och fast Frankrike tillika med oss gör den explicationen, så aktar Imperium intet det, eftersom de concurrera med såsom pars principalis paciscens, och de eorum luditur corio.

Rikskanslern: Jag vill gå rätt academice ihop med herr Johan och upptaga hans eget argument. Herr Johans argument är detta: att hvilken som tyder instrumentum pacis mot Hans M:ts interesse och emot genuinum sensum, den bör intet höras; nu subsumerar jag: Imperator och Imperium vilja tyda instrumentum pacis mot Hans M:ts interesse och dess rätta förstånd; ergo böra de intet höras.

Majorem måtte herr Johan concedera mig, förty den är hans och han är deruti med mig ense.

Minorem vill jag då bevisa, att efter major pars alltid concluderar, och begge kronorne Sverige och Frankrike äro ense derom, att instrumentum pacis så bör förstås, så concluderar jag ock derpå, att det måtte vara sannare och rättare, som de båda säga, fastän Imperium såsom tertius opponerar sig.

J. Gyldenstierna: Minorem concederar jag intet. E:rs Excellens ponerar det, att Imperium går emot genuinum sensum instrumenti pacis, och att orden deruti äro alldeles klara och kraftiga. Men det concederar jag intet, och säger alltså, att Imperium går emot denne förklaringen, som begge kronorne göra, och då måste vi se till om icke Imperium har rätt att säga något häruti förr, än af begge kronorne slutes, att den explicationen, som vi nu intendera, skall vara genuinus sensus.

— —

Protokollet den 15 Mars 1672.

Johan Gyldenstiernas votum.

— —

J. Gyldenstierna: Så mycket jag har kunnat märka, så formerades i går den status controversiæ, som nu skall voteras om: nemligen om de conjuncturer, som ha varit sedan det senaste senatus consultum fattades, äro af den vigt att förändra den

förre resolutionen, som före jul blef tagen in negotio Gallico. Hvad denne quæstionen vidkommer, så finner jag af de bref, som sedan äro inkomne, fyra ting vara passerade, som meritera att reflectera på: 1) Att Spanien har resolverat till att assistera Holland. 2) Prinsens af Oranien evection till sine förfäders charger. 3) Chur-Brandenburgs förbindning med Holland. 4) Är holländske ambassadeuren sedan hitkommen. Hvilket allt, så väl som annat mer, som ministrarnes bref hafva medbragt, styrker mig till att continuera i de förre tankar jag har haft, och snarare råda till att afbida tiden, till dess verket blir något mognare, än såsom att för mycket hasta sig till något slut. Jag tror, att vi ha tagit detta för ett fundament, att Sverige bör söka till att ha begge sjömagterne till vänner, eller ock åtminstone en, och då combinera sig helst med den, som har likaste interesse med Sverige. Nu synes fuller England vara den, som Sverige bäst kan förbinda sig med, men det är intet väl att lita på, icke heller lärer denne Englands och Frankrikes sammansättning blifva af longue durée.

Rationes dertill äro desse:

1) När England ser, att Spanien har declarerat sig för Holland, så lärer största delen af dem i England, som ha sine commercier på Spanien, för den nytta, som deraf flyter, falla på andre tankar: hvarigenom lätteligen kan yppas split och oenighet i landet.

2) Gifva Lejonbergs bref oss det samma vid handen, ty ehuruväl att han i det ena brefvet skrifver, att konungen i England vill continuera uti det, som han med Gallia hafver slutit, så förmäler han likväl uti det andra af samma dato, att populacen är illa dermed tillfreds, och att en oreda lätteligen synes kunna deraf förorsakas.

3) Lärer prinsen af Orange, som är med så nära blodsband förbunden med kungen i England, mycket kunna cooperera till en god intelligence igen, och så framt Holland gifver England god satisfaction, så lärer det draga sig utur verket och följa de gamle maximer, snarare att hindra än som att hjelpa till att Frankrike blir alltför considerable.

4) Lärer Spaniens engagement med Holland förorsaka ändringar i consilierne, både der och särdeles in Imperio, det som Hans Maj:t mest bör anse. Spanien och Imperium ha merendels conjuncta consilia, i de saker besynnerligen som concernera Imperium och tranquillitatem Septemtrionis. Derföre tror jag aldrig, att Spanien hade declarerat sig för Holland, om icke Kejsaren hade det samma i sinnet, fast det intet så esclatterar ännu; att Kejsaren, Chur-Brandenburg och andre flere än sitta stilla, sker derföre, att kungen i Frankrike icke måtte få anledning först att anfalla Imperium, men när han kommer i actualiteter med Holland, då läre de först visa, hvad de ha i sinnet. Och fast Imperator och Chur-Brandenburg ha diversum scopum, likväl inciterar detta ena dem aldramest att combinera sig med hvarandra, så väl som ock med Saxen och Lüneburg, på det Frankrike icke måtte bli alltför mägtigt och få härigenom tillfälle att sätta sig så fast vid Rhenströmmen och andre orter in Imperio, att de sedan intet kunna få honom dädan.

För desse och andre mer skäl, tyckes mig bäst vara att afbida tiden något

litet, till dess verket blir mognare. I medlertid få vi se, hvad England ännu resolverar till, 2) hvad Imperator, Chur-Brandenburg och andre in Imperio göra: dock intet alldeles sitta stilla, utan vara betänkte på att sätta oss sjelfve i positur så väl, som vi nånsin kunna, 2) traktera med ministrarne, och med desse § om reciproca guarantia, om fästningarne in Imperio och andra flera söka att trainera verket något litet och att vinna tiden. 3) Remonstrera kungen i Frankrike, att H. M:t intet gerna nu vill ombragera Imperium, men eljest göra alla goda officia till en raisonabel fred. 4) Traktera i medlertid med Holland, hvars offerter jag håller mycket considerables; kanske vi torde nu igenom tractater med dem vinna mera än eljest igenom ett blodigt krig. Skulle Holland nu alldeles stötas för hufvudet och dem allt hopp om hjelp afskäras här, så lärer ske äfven detsamma, som man har sagt om den fransöske ambassadeuren, att Holland lärer engagera Danmark och gifva dem 10 tunnor guld, dertill med armera Chur-Brandenburg och Lüneburg, som kunna falla in i H. M:ts provincier när de vilja, helst när de bli understödde af Imperatore. Derföre är mitt råd att afvakta tiden och laga så att vi ha fritt arbitrium och fria händer. Hvilket allt jag vill skrifteligen bättre deducera och med rationibus bevisa. Jag håller eljest ock det katholska verket mycket suspect och tror visst, att denne store armaturen är emot det evangeliske väsendet. På kungen i England är intet till att förlåta sig, och om de tillika med Gallia, Cöln, Mönster och andre flere colludera, så lärer Sverige, sedan Holland blir öfverrumpladt, intet vara capabelt till att taga emot, fast mindre att afvärja det onda uppsåtet, som de ha emot de evangeliske. Detta är min oförgripeliga mening, och att vi intet sku sitta alldeles stilla, utan taga 1 eller 200,000 rdr att värfva för, och sedan sätta vår flotta i så god positur, som vi kunne, så läre vi bli så mycket mera considererade både hos Frankrike och Holland och således obtinera större fördelar och bättre conditioner än som vi nu göre. För det öfriga är jag både villig och skyldig att följa det, som maxima pars senatus godtfinner, och önskar, att Gud ville så dirigera och välsigna verket, att allt måtte lända Hans gudomliga namn till ära, Hans M:t till lycka och beröm och vårt kära fädernesland till nytta och välfärd.

III.

Om statens nöd och förvaltningens desorganisation vid tidpunkten af det Franska förbundets afslutande.

(Excerpt ur rådsprotokollen.)

I Juni 1671 var nöden hos garnisonerna i Pomern så stor, att soldaterna skarvis rymde till kurfurstens af Brandenburg värfningar.

1 Mars 1672. **Riksamiralen** sade, att med amiralitetet var så slätt bestält, att det sökte att uppnegociera penningar till 12 proc., men inga kunde få. Antingen

går flottan under eller måste den hjelpas. — Banken skulle disponeras till förskott, emedan kopparräntan redan var assignerad.

Rikskanslern: öfverläggom, om huru K. M:t må komma till penningar utom staten. Manufakturerna kosta grufligt: för 4 Rdr utgifves 100:de; man borde gripa till de medlen. **Claës Tott:** kunde K. M:t betala kontant, skulle 100 proc. sparas. Nu gå de vid negociationen bort. **Claës Tott:** odieust med förslag, som den enskilte mistar igenom, men det publica går före det privata; hvilket alla vore ense om.

Den 16 Mars 1672. (Då punkterna i franska tractaten adjousterades). Sedan discurerades om militiens slätta tillstånd och ibland annat remonstrerade **Riksfältherren,** att den sedan anno 48 tagit af till 18,000 man. Uti Pomern och särdeles i Wismar lupo knektarne, 12 à 16 isänder, bort, emedan de intet underhåll hade. **Claës Tott,** som nyss varit Gen. Guvernör i Lifland, sade: der voro 3,000 man skåniskt folk och nu äro der 300. Schultz berättar mig ock, att 200 af de österbottniske knektarne ligga dödssjuka af hunger. Resolverades, att detta beklagades enhälligen och skulle kommissarien Palmqvist sätta upp ett "ohngefär," huru statsverket står och hvar medel skola tagas.

Claës Tott begärde, att han in antecessum måtte få bref till Cammar-Collegium, att de öfverlägga med honom, att han må få de till fästningsbyggnaderne bestämda 20,000 Rdr, annars dö knektarne under tiden af hunger. **Joh. Gyldenstierna:** order till Cammar-Collegium, att de taga medel, hvar de kunna.

N. Brahe: idem, hjertat må brista på en, när man hör sådant.

Ceteri: idem Resolverades: reitereras order om de 20,000 Rdr.

Den 29 Mars 1672. Diskussionen togs upp om eländet vid fästningarne.

Rikskanslern: jag vet för Gud ej, huru verket står. och ante plenariam informationem kan jag intet på en liten representation votera derom. Mig tyckes bäst låta personalstaten stå och se, hvar medlen till bristen skola tagas.

Rålamb: sakerna stå så, att fundamental kunskap behöfves i verket.

Claës Tott: men kunna garnisonerna i Wismar, som löpa bort, och de, som i Lifland och annorstädes dö af hunger, tåla, tills dess vi få göra Staten. När soldaten är borta eller död, så är hans stat gjorder. **Rålamb:** hvems är skulden, utan de sjelfvas, som ha medlen om händer i provinserna. När de betjente taga medlen bort, måste soldaten crepera. **Joh. Gab. Stenbock:** alla garnisonerna, som äro i Sveriges incorporerade provinser, dem ha vi försett. Vi ha intet att göra med provinserna. **Rikskanslern:** anordningarne till deras underhåll måste gå först ut. **Rålamb:** enligt den disposition, som engång är gjord, att provinserna skola draga sig sjelfva, hade de der på orterna medel i disposition: anordningar kunna ej komma härifrån.

Riksfältherren: der äro inga medel. **Rikskanslern:** annat inga medel och medel, som ej räcka till. **Riksfältherren:** accisen och licenten äro de enda och de draga ej mycket. **Rikskanslern:** Jag kan ej tala i en obekant sak, men det finner jag underligt, att alla klaga: militien klagar, amiralitetet klagar, collegierna få intet det de skola ha, intet garnisonerna, intet de betjente hvarken i militien eller i de civile tjenstene; intet kan jag veta, hvart det tager vägen. Privati bli rika, men konungen och publicum lider. Jag ville önska, att jag finge ett års riktig räkenskap på in-

trader och utgifter mot hvartandra balancerade. Cammaren säger, att den kan intet görat, efter som böcker ifrån collegier och provinser intet komma i rättan tid in. Men om jag hade en bokhållare, som gjorde mig det, fuller torde jag det ett år eller högst två tåla; men blefve han längre ute, så läte jag visst taga honom vid hufvudet. **Rålamb:** Cammar-Collegium har ej en utan flera gånger representerat, att verket aldrig kan komma i stånd, der så går, och då befalltes oss att beordra vederbörande infinna sig med riktiga böcker och räkningar, men vi uträtta lika mycket. Der är ingen, som parerar order, ja, många som icke sköta om att svara oss en gång, när vi på embetets vägnar något skrifva dem till. **Rikskanslern:** Cammaren skulle sätta upp en lista till exemplar bestraffning. **Claës Tott:** men skola ej de pressentaste sakerna först hjelpas, att ej knektarne dö. **Rålamb:** om vi tio gånger beordra något, ja, om konungen sjelf skrifver dem till, så lyda de intet ändå. **Chr. Horn:** om de så få regera och intet parera order, så måste fuller illa gå. **Joh. Gab. Stenbock:** ingen är, som aktar konungens order mer, utan de låta, som de vilja. *Resolverades:* sådant tycktes enhälligen vara illa och oförsvarligt och att det nödvändigt med skarpa allvaran bör remedieras och förekommas.

Den 13 April. **Gustaf Kurck** berättade, att bref kommit från L. Creutz, hvari representeras finska militiens slätta tillstånd, och om den intet snart hjelpes, håller han före, att den alldeles förloras; ty alla militiehemman äro mest öde.

Den 23 April. **G. Kurck** berättade, att de knektar, som voro till Stockholm komna till att arbeta på den skansen, som anläggas skulle, gå alldeles nakna, och, som det är både nesligt för de fremmande ministrarne och ogörligt för dem att arbeta utan kläder, begärde han, att H. M:t ville beordra Cammar-Collegium att förse dem med kläder, skor och strumpor. Resolutionen innehöll: att bref derom till Cammar-Collegium skulle afgå.

Den 23 April. (Riksfältherren Sobieskys votum in comitiis Polonicis lästes upp.) Tott beklagade, att våra fästningar och magaziner voro i äfven så slätt tillstånd, som i ofvan bemälte votum om de polske berättades, och fruktade, att oss händer samma olycka engång, som dem lärer hända. **Rålamb:** (redogörelse för årets stat.) Ordinarie inkomster äro 30 T:r guld och 40,000 d:r S:mt; utgifterne: 29 T:r guld och 19,000 d:r S:mt utan att considerera provinserna. Således stiga inkomsterna något öfver utgifterna, men de äro i förväg graverade, så att defecten blir 8 T:r guld och något öfver. Hvar taga medel? **Seop:** ändtligen måste halfva löningarne tagas. **G. Kurck:** det hjelper ändock intet, utan Riksens Ständer måste draga H. M:t under armarne. Andra föreslogo att få Gripenstierna till försträckningar. Äfven skatteförhöjningar omtaltes, men man våga dem ej; bortarrendering af inkomsterne vågades ej heller. **Rikskanslern:** det är en vigtig sak, quia agitur de salute reipublicæ: skulle vi nu säga hvar sin mening eller taga tid att betänka oss. Det sednare beslöts.

Den 3 Maj. **Rikskanslern:** hvad säga vi då nu till statsverket? **Chr. Horn:** om Cammaren och den Kgl. Regeringen intet veta af någon utväg, intet veta vi. **Rikskanslern** gjorde många svårigheter att komma fram med sitt project. Omsider sade han: jag fruktar, att det lärer hållas ridicule, om jag säger, att jag finner verket

så, att intet allenast staten kan gå ut och de 9 T:r gulds defect ersättas, utan medel nog finnas till att hålla 8,000 man i Tyskland. Han hade skriftligen affattat sin mening, den han hänsköt till Cammaren. Förslaget stödde sig på förhöjningen af tull och på subsidierna.

Den 9 Maj. **Riksdrotset** beklagade högeligen, att justitien så lamt handterades och att så få infinna sig vid sakerna (Joh. Gyldenstierna, Sten Bielke, G. Kurck, Th. Bonde och E. Fleming voro de enda närvarande) och befallte det måtte till protokoll tagas, att han för sin person måtte vara undskyllad, att intet så tillgår som sig bör. Han för sin person kan intet taga det på sitt samvete, ej heller är det för Gud eller menniskor försvarligt. Vi straffa andra för det de göra orätt; men vi äro de, som göra aldramest orätt, häruppe. Jag vill nu för min nådige Konung heldre begära mitt afsked och intet bekymra mig om justitien än som längre tåla, att hon så handteras.

Den 14 Maj. **Tott** begärde af subsidierna till Lifland. **Joh. Gyldenstierna:** det kan hjelpa på ett år, men sedan kanske tagas de till annat. Man måste vara betänkt på sådana medel, som bli stadige: reduction och revision borde anställas. **Tott:** derpå är ej att göra facit i år. **Joh. Gyldenstierna:** men hade vi begynt i fjol, så hade vi haft medel i år. Eljest tyckes mig, att de, som fått gods der, böra contribuera. **Cl. Tott:** jag vet inga andra medel än subsidierna; men de, som besitta stora län, borde till ett tacksamhetstecken gifva något. För fattigdom skull ansågs landet ej kunna contribuera. Ville de i rådet gå först, skulle kanske länsinnehafvarne kunna gifva 50,000 D:r. Tott sjelf hade gifvit. Riksfältherren lofvade göra detsamma. Resolution: Genral-Gouverneuren skulle söka disponera en och annan att gifva efter råd och ämne.

Den 11 Juli. **Cl. Tott** beklagar, att soldaten dör bort af hunger i Lifland. **Riksdrotset:** Jag har suttit här i 40 år och aldrig har jag hört sådana lamentationer som nu. **Rikskanslern:** intet förstår jag, hvarföre folket ej får penningar, när de äro till fångs. Till Pomern äro penningar destinerade af subsidierna och 200,000 äro fallna. — 5 månaders löningar äro anordnade till Lifland. **Cl. Tott:** anordningarne ha vi fuller fått, men Landshöfdingarne undskylla sig, att de intet kunna samla för allmogens fattigdoms skull. Jag begär intet nytt, blott att Cammaren exeqverar anordningarne. **G. Banèr Person:** det står mycket på administrationen; ty jag vet, att ofta äro medel hos tullnären, men förr får soldaten svälta ihjel, än han törs ge ut dem; ty dispositionen är honom betagen, fast han känner det nödigaste i provinsen. **Rikskanslern:** Knapphet är det ej; men det ligger hos administrationen. Jag säger rent ut, att Cammarväsendet är så desperat, att jag vill hålla det vara en nåd, om K. M:t vill befalla mig sitta i Cammaren. Jag vill sätta min hals, om sådana lamentationer skulle höras. Cammaren har aldrig stått bättre än nu. Det skall kosta min hals, om ej annorledes skall tillgå och E. M:t skall finna, att det intet skall vara castellen i luften, som jag går på. . . . . .

Den 29 Augusti. Det inberättades att de 1,200 knektarne ej kunna sätta en spade i marken, alldenstund materialierna intet duga. **Rikskanslern:** för Gud må inqvireras efter hvem, som är vållande. Bref skulle afgå till Krigs Collegium.

Den 13 September. (Vid fråga om trupperna i Tyskland.) **Rikskanslern:** brist är i medlen af 141,071 d:r. Borde betäckas med subsidier af Hamburg eller ett förskott. Derföre borde Kleyhe beordras att negociera med Hamburg; hvilket beslöts.

Den 23 October. Riksskattmästaren frågade, hvar Cammaren skulle få penningar till de dagliga utgifterna, efter som handpenningarne längst äro alle. (Redan d. 7 Augusti var den franska subsidien bortassignerad.)

Rättelser och Tillägg.

Sid. 5, r. 19 står: förslager, läs: förslag.
„ 6, not. 6 uteglömdt: Estland 14,447
290,037 läs: 289,786.
„ 11, not. 7 står: Mignet: Negociations etc. läs: Négociations relatives à la Succession d'Espagne sous Louis XIV (Documents inédits sur l'Histoire de France).
„ 16, r. 21 „ vänner läs: vänner,
„ 19, not. 1 „ 15 à 16 hommes läs: $\frac{15}{m}$ à $\frac{16}{m}$ hommes
„ 21, r. 4 „ målsmanneu, läs: målsmannen.
„ 23, r. 18 „ skadad, läs: skakad
„ 44, r. 5 „ förbindelse, läs: förbindelsè
„ 45, r. 25 „ victoriæ, läs: victoria
„ 63, r. 4 „ fansmannen läs: fransmannen
„ 68 not. 1 „ å läs: i

Om Ordfogningen i den äldre Eddan.

Af

THEODOR WISÉN.

Vid behandlingen af ett språks syntax kan man vara tveksam, huruvida början bör göras med framställningen af verbet och dess functioner eller med de till nomina hörande förhållanden. Man har å ena sidan ansett verbalförhållandena i främsta rummet böra tagas i betraktande derföre, att i en enda verbalform en hel sats kan vara innesluten, hvilket deremot aldrig kan vara fallet med ett nomen; å andra sidan har man funnit naturligast att utgå från den ordclass, inom hvilken subjectet vanligen hemtas, då detta dock är det grundord, hvartill både prædicatet sjelft och andra bestämningar i satsen medelbart eller omedelbart låta sig hänföras. Denna fråga, ehuru hon icke saknar sitt theoretiska interesse, är dock i praktiskt afseende af mindre vigt, isynnerhet i en afhandling som denna, hvilken icke gör anspråk på att fullständigt behandla utan blott att lemna bidrag till ett språks syntax under en viss period. För att underlätta jemförelsen med G. F. V. Lunds Ordfogningslära vilja vi, så vidt möjligt är, företaga de syntaktiska frågorna i ungefärligen samma ordning, och göra sålunda början med de till nomina hörande företeelser.

De nordiska språken hafva, såsom bekant, trefaldigt kön för nomina. Hvilket af dessa tre genera är det ursprungligaste, är en fråga, som blifvit olika besvarad af den germaniskt-skandinaviska språkforskningens ypperste målsmän. Rask anser neutrum vara det enklaste genus och det som längst bibehållit sig i språket, följaktligen det ursprungligaste. Han har ock i sina grammatiska arbeten gifvit det plats framför masculinum och femininum. Närmaste rummet intill neutrum anvisar Rask åt masculinum, hvadan sålunda femininum blifver det tredje i ordningen. För Grimm deremot framstår masculinum såsom

det mest lefvande, kraftigaste och ursprungligaste. De masculina formerna utmärka sig framför de feminina genom större consonant-rikedom, kortare vocaler samt större alstringskraft, i det både åtskilliga feminina casusformer synas vara bildade af masculina samt nya feminina ord (mobilia) härledas af masculiner, hvartill kommer, att ursprungligen masculina pronomina företräda både masculinum och femininum — allt bevis för masculinformernas ursprunglighet. Grimm anser vidare neutrum för en yngre bildning än både masculinum och femininum, slutande härtill dels af neutri urbetydelse, som synes hafva betecknat icke så mycket könlöshet som snarare outveckladt kön, dels af dess former, som upptagit flere både masculina och feminina kännemärken, dels ock af den inom de forngermaniska språken gällande syntaktiska regel, att adjectiver och pronomina, som på samma gång afse ett masculint och ett feminint substantivum, stå i neutrum. Grimms åsigt kan numera anses såsom den allmänt gällande; den synes ock vara stödd på sådana vetenskapliga grunder, att en framställning af substantivernas genusförhållanden måste följa den af honom anvisade ordningen.

Betrakta vi till en början substantivernas naturliga genus, som grundar sig på iakttagelse af könsskilnaden hos lefvande varelser, äro till följd af sin betydelse de benämningar masculina, som afse män eller menniskor eller väsenden, som tänkas lika med menniskan i könsförhållanden. De vigtigaste i Eddan förekommande äro följande: 1) allmänna benämningar på män, såsom *maðr, gumi, verr, karl, greppr, seggr, halr, höldr, rekkr, þegn, sveinn, drengr, kappi, einheri,* samt de endast i pluralis förekommande *fírar, fyrðar, virðar, ýtar, bragnar, ljónar;* hvart och ett af dessa ord uttrycker väl ursprungligen någon särskild mannens egenskap såsom ungdom, raskhet, stridbarhet o. d., men denna ursprungliga betydelse är ofta så försvagad, att den nästan är omärklig; 2) ord, som uttrycka slägtskap, dels sådan, som angifves med särskilda ord, såsom *afi, faðir, sonr, burr, mögr, húnn, bróðir, hlýri, arfi, arfþegi,* dels allmän och mera obestämd, hvilken betecknas med *niðr, mágr, náungr, frændi, sifi, sifjungr,* m. fl.; 3) de i fornspråket mångfaldigt vexlande benämningarna på konung, hjelte, furste, hög person; hit hänförliga äro: *dróttinn, konúngr, þjóðan, fylkir, deilir, döglingr, mildingr, skati, lofðungr, hildingr, vísi, vísir, þengill, tiggi, stillir, bragr, stjóri, spillir (bauga), siklingr, rögnir, jaðarr, jöfurr, öðlingr, stýrir, ræsir, gramr, víkingr, hringbroti, hringdrífi, herra,*

hersir, jarl, m. fl.; 4) ord, med hvilka män betecknas i alla andra förhållanden eller med andre egenskaper, än dem, som ofvanföre särskildt blifvit nämnda, t. ex. *vörðr, bryti, hórr, þjófr, bani, þulr, afglapi, fimbulfambi, dólgr, andskoti, fiándi, yggjungr, hröðuðr, oepir, skókr, gestr, bandingi, þjónar, þræll, sinni, árr,* m. fl. Masculina äro äfven de flesta benämningar på väsenden, som i likhet med menniskan föreställdes såsom egande tankeförmåga, t. ex. *vèar, rögnar, tífar, tívar, álfar, vanir, ásliðar, bergdanir,* alla i äldre språket pluralia tantum; äfven i singularis förekomma *áss, (fimbul-)týr, þurs, jötunn, dvergr, bergbúi, hveðrungr.*

Bland feminina ord anföra vi benämningar på qvinnor, unga eller gamla, gifta eller ogifta, såsom *brúðr, drós, eyrarúna, hörgefn, kerling, kona, kván, kvæn, mær, mey, snót;* ord, som uttrycka slägtgrader inom detta område äro *móðir, dóttir, systir, systrunga, nipt.* Qvinnor i särskilda förhållanden eller med särskilda egenskaper betecknas med ord, sådana som *ambátt, amma, þý, skoekja, leika, geitakyrtla, gengilbeina;* såsom dylika substantiver kunna äfven anses de för betydelsens skuld till femininum inskränkta adjectiverna *vergjörn, verlaus, versæl.* — Öfvermenskliga varelser af qvinligt kön betecknas med orden: *asynjur, dís, norn, urðr, valkyrja, vala, vættr, hamingja, fylgja.* Anmärkningsvärd är fornspråkets rikedom på beteckningar af jättinnor; man finner, utom några neutra, följande feminina namn: *fála, gýgr, hála, íviðja, simul, kvelðríða, mýrkríða, túnríða.*

Bland neutrala benämningar på menniskor och med dem analogt uppfattade varelser finna vi substantiver, som, emedan de lemna könet oafgjordt, kunna prædiceras om både manliga och qvinliga väsenden och just derföre äro neutra. Hit böra hänföras, utom *goð*, genusnamnet på guddomlighet, samt det dermed likställda *regin,* orden *barn, jóð, systkin, hjón;* likaså äro *skáld, man* (mancipium), neutra, emedan de kunna beteckna båda könen, om än det förra företrädesvis säges om män, det senare om qvinnor. Hvarföre *víf* och *fljóð* blifvit neutra söker Grimm att förklara med den icke osannolika förmodan, att orden i äldre tider kunnat hänföras äfven till masculiner. Så förklarar han äfven, att *tröll* och *skass* äro neutra, derföre att de användas om begge könen. Vi tro dock, att båda dessa ord samt *flagð* och *gífr* ursprungligen och i äldsta språket begagnats endast om femininer; *tröll* uppgifves väl äfven af Egilsson kunna beteckna både jättar och jättinnor, men han anför ej från äldre ur-

kunder något afgörande bevisställe härför; det masculina *tröllkarl* är troligen en senare bildning och förekommer ej i poetiska språket, som deremot har det feminina *tröllkona*. Analogier från nyare språken gifva ock stöd åt vår förmodan, att dessa neutra äro skymfliga benämningar egentligen endast på varelser af qvinligt kön.

Det fornnordiska språket saknar ett genus commune i egentlig mening. Men denna brist afhjelpes dels derigenom att, såsom vi redan nämnt, neutrum kan innefatta både masculinum och femininum — ett språkbruk, hvartill vi längre fram återkomma —, dels derigenom att masculinum kan användas såsom det allmänt personliga genus. I synnerhet tyckas pluralformerna af mäns benämningar kunna på detta sätt brukas; ofta kan sålunda under orden *halir* (ex. Völ. 52, 56), *firar* (Háv. 25), *ýta synir* (Háv. 165), *menn* (Grimn. 31, Sigrdr. 18), m. fl., hela menniskoslägtet, både män och qvinnor, vara inbegripet. Att verkligen qvinnokönet kan ingå i dessa och dylika ords sfer, är tydligt af ställen, sådana som Vafthr. 44, 45, der på frågan: *hvat lifir manna* . . . svaras: *Líf* (fem.) *ok Lífþrasir*. Likaså betecknar *æsir* både asar och asynjor, såsom äfven *álfar, vanir, þursar, dvergar*, o. s. v., kunna omfatta båda könen (se t. ex. Oeg. 2, Sigrdr. 18, Alvísm. 23 m. fl. st.). Den obestämda personen *man* uttryckes stundom med *maðr, menn, konir*, o. s. v., och fastän dessa ord i främsta rummet afse män, följer dock af det allmänna och obestämda i dylika uttryck, att äfven femininum kan vara afsedt; *maðr* kan brukas till och med på sådana ställen, der sammanhanget tydligen visar, att det åsyftar endast qvinnor, t. ex. Sig. III, 49, *vilkat ek mann aldri týna*. Att masculina substantiver (vanligen i singularis) kunna prædiceras om femininer, är mindre underligt, då språket har brist på substantiva mobilia; sålunda finna vi *bragr* och *foeðir* (Sig. III, 15, 31) nyttjade om qvinna. I Eddan är detta språkbruk jemnförelsevis långt sällsyntare än i senare skrifter, och sådana bildningar, som *kvennmaðr, kvennskörungr*, påträffas der icke. Mera oväntadt är att finna masculinformer äfven af pronomina och adjectiver, som lätteligen kunnat användas i vederbörligt genus, beteckna femininer, t. ex. Rígsm. 4, *krása beztr* = ferculorum optimum (af Kph. ordagrannt återgifvet: ferculorum optimus); så brukas i Sig. I, 33, *annars* för *annarrar*, ehuru af nästa rad synes, att ordet åsyftar Grimhild; på samma sätt brukas i Sig. III, 47, 48, masc. *þeir*

er och *allir*, ehuru af svaret i sistnämnda strofen framgår, att endast qvinnor varit tilltalade, och i Háv. 156 måste *þeir villir* refereras till *túnriður*.

Af substantiva mobilia finnas några exempel: *vinr, vina, (eðlvina), fóstri, fóstra, friðill, friðla, konr, kona, haptr, hapta, hernumi, hernuma*, samt djurnamnen *björn, bera, naðr, naðra*.

Naturligt kön hos djur kan språket utmärka antingen genom ord af olika rot, såsom *þjórr, kú, hundr, tík, hafr, geit*, eller genom motion, såsom *naðr, naðra*. Men i de allraflesta fall lemnar språket djurens naturliga kön derhän och åtnöjer sig med ett s. k. genus epicoenum, som lika väl uttrycker manligt som qvinligt kön. Den gemensamma benämningen *dýr* är neutral. I afseende på däggdjuren gäller såsom regel, att masculinum är epicoenum, t. ex. *hestr, hulkvir, jór, marr, drösull, hreinn, hjörtr, (api), freki, geri, vargr, úlfr, vitnir, otr, garmr, rakki, köttr, íkorni, dreki*; äfven namn på ungar inom denna class äro masculina, t. ex. *hvelpr, kálfr, dýrkálfr*; neutra äro: *grey, hross* och pl. *rökn*, samt möjligen plur. *öxn* (enligt Egilsson). Det för foglar generiska namnet *fugl* är masculinum. Här möta oss dock flere feminina såsom epicoena, såsom *gás, alpt, ugla, kráka*; men *ari, örn, hrafn*, äro masculina. Benämningarna *ormr, yrmlingr* äro masculina. Allmänna namnet på fiskar är masculinum: *fiskr, fjörsungr*; större fiskar benämnas med masculiner, såsom *hvalr, lax*; mindre äro feminina, såsom *sild*.

Inom vextriket omvexla namn af olika genus. De generiska uttrycken *baðmr, börr, þollr, viðr*, äro alla masculiner; det neutrala *trè* synes icke så mycket vara ett allmänt namn på alla stora vexter, utan egentligen beteckna den hårde, faste stammen; jfr grek. δόρυ. Verlds-träet *askr, (adalþollr, mjötviðr)* är masculinum; så ock *apaldr, álmr, þorn*; feminina äro *eik, ösp, fura, þöll* samt allmänna namnet *urt*. Det af vexter alstrade är vanligen neutrum, såsom *akarn, barr, bygg*, likasom den animala producten *egg*.

Collectiva benämningar på menniskor eller lefvande varelser finnas af alla genera; det kan vara tillräckligt att erinra om masc. *herr*, fem. *öld, aldir*, neutr. *lið*.

Grunderna för det grammatiska könets olikhet kunna vi numera i de flesta fall icke finna. Vi äro allt för fjerran ifrån den tid, då den naturlige könsskilnaden öfverfördes äfven på sådana nomina, som intet egentligt lefvande uttrycka, för att med säkerhet kunna i den saken något afgöra. Redan i de

äldsta språken och isynnerhet i dessa, äro substantiverna fördelade på de olika genera med en fasthet och bestämdhet, som man saknar i de nyare språken. Särskildt är det att beklaga, att den lefvande friskhet och omvexling, som af en sträng genusskilnad måste vara en följd, hotar att snart gå förlorad för vårt modersmål, der man börjat sammanföra masculinum och femininum till ett genus commune, och kanske kommer den tid, då man behandlar allt icke-lefvande såsom neutrum.

Hos några ord kunna vi medelst mythologiens tillhjelp inse anledningen till det kön de erhållit. Det är nämnligen en följd af verklig personification, att vissa ord fått sådana genusbestämningar, som de ega. Hit höra, strängt taget, alla uttryck på guddomligheter af alla slag, men vi räkna hit blott de ord, som beteckna elementer, naturföreteelser, o. d., hvilkas personlighet väl omtalas i mythologiska urkunder, men som i vanliga fall blifva omtalade och behandlade såsom andra ord med grammatiskt genus. *Sól* är Mundilfares dotter och *máni* hans son; derföre är *sól* fem. och *máni* masc. Men orden *tungl*, n., och *stjarna*, f., äro utom det naturliga könets område. Af mythologiska grunder är *dagr* masculinum, men *nótt* femininum. Nattens dotter är *jörð*, som derföre är fem. De allraflesta benämningarna på elden äro masculina, såsom *eldr*, *furr*, *hyrr*, *vágr*, *forbrennir*, *hröðuðr*, *funi*, *logi*, *eimr*, *hripuðr* m. fl.; i sanskrit-skrifter omtalas också en masculin elds-gud. I benämningarna *hel*, *urðr*, och några andra, är det ännu möjligt att spåra ett naturligt genus, men snart blir all relation till ett personligt oss omöjlig och gäller detta isynnerhet, då vi komma in på det liflösas område. Anmärkas kan, att metallers namn, såsom *gull*, *silfr*, *járn*, äro neutra, men *málmr* är masculinum. För öfrigt vexlar könet inom hela detta område på så många sätt, att en sträng gruppering icke är verkställbar. Då framställningen af ordens grammatiska kön icke egentligen tillhör syntaxen och dessutom vinner sitt största interesse genom jemnförelsen med beslägtade språk, vilja vi här blott hänvisa till Grimms fullständiga undersökningar härom i hans "Deutsche Grammatik", III, sidd. 344—563.

I afseende på numerus är att märka, det åtskilliga nomina alltid eller oftast brukas i singularis, andra deremot endast eller oftast i pluralis. Nomina propria kunna icke hafva pluralis, såvida icke flere personer med samma namn på en gång skola betecknas, t. ex. *Frekar báðir, tveir Haddingjar*, Hyndl. 18, 22; eller ock kan pluralen beteckna *"män sådana som"*, t. ex.

Völundar, Hamd. 7, = män så skicklige som Völund; i senare fallet är nomen proprium nära att öfvergå till appellativum. Singularis ensamt förekommer af ord, som hafva en collectiv betydelse, d. v. s. sådana som beteckna en massa. Hit höra: *valr, ríkmenni, faðerni, auðr, matr, öldr, skör, haddr, járn*, m. fl. Förekomma dessa i pluralis, så få de betydelser af delar, stycken af den massa, som singularis uttrycker, t. ex. pl. *járn*, stycken af jern, d. v. s. vapen; *matir*, matbitar; pl. *skarar* förekommer Vkv. 23, 33, Guð. II, 19, emedan det är fråga om flere personers hufvudhår. (Lüning uppgifver oriktigt, att plur. af *valr* förekommer i Hyndl. 8 och Sig. III, 63.) Vidare förekomma många substantiva abstracta endast i sing. Adjectiver kunna äfven hafva collectiv betydelse i sing.; så förekomma isynnerhet *margr* och *fár*, antingen ensamt eller med ett substantivum, t. ex. *margr*, Háv. 74; *mörg* Háv. 101; *mart*, Háv. 39; *fleira*, Hyndl. 30, 33; *flestr*, Oddr. 15; *fár*, Háv. 160; *fá*, Sig. II, 10; *fátt*, Hamd. 2; *færi*, Sig. III, 50; jfr Grimn. 15, Háv. 93, Hým. 9, Hyndl. 3, Sig. II, 1, Fafn. 6, 24, Sigrdr. 29, Sig. III, 2, 38, 44, Atlm. 11, 33, 81, etc. Pronomen *þat* kan, ehuru stående i sing., afse ord i plur., t. ex. Háv. 40, *vápnum ok váðum . . ., þat er á sjálfum sýnst;* äfven pronomina *hvat, hotvetna, hverr*, äro collectiva och kunna derföre refereras till en pluralis, t. ex. Helr. 7, *allir . . ., hverr er kunni.* Slutligen kan af nästan hvilket substantiv som heldst singularis användas collectivt, då ordet icke åsyftar något visst föremål, utan står såsom repræsentant för arten, slägtet, o. s. v. Så står på många ställen i Háv. *maðr*, med samma mening som om der stått *menn;* jfr. Háv. 147, *þjóðans kona*, m. fl. st.

Många nomina abstracta och andra ord, som i nyare språken kunna brukas blott i singularis, förekomma hos de gamle äfven i pluralis. Härmed betecknas yttringar af en affect, delar af något helt o. d. I Eddan förekomma många plur. tantum, t. ex. *glý, græti, svik, einmæli, froeði, gjöld, iðir, bráðir, krásir, orlög*, utom de förut nämnda masc. *fírar, lýðir*, m. fl. Ofta förekomma i pluralis: *sútir, sóttir, harmar, sakar, heiptir, boetr, hefndir, hjálpir, ástir, hleyti, álit, eggjar* (äfven om ett svärd), *hús; brjóst* har möjligen i äldsta tider varit plur. tantum, ty i Háv. 8, 9, Fafn. 24, begagnas dat. plur. om en menniskas bröst; moesog. *brusts* är ock plur. tantum. Hos vissa ord har pluralis något förändrad betydelse i förhållande till singularis; det vanliga är, att sing. har abstract betydelse och plur. concret; t. ex. *nauðr*, nödvän-

dighet, *nauðir,* fjeltrar; *sjón,* syn, *sjónir,* ögon; *veiði,* jagt, *veiðar,* villebråd; *öld,* tid, *aldir,* menniskor; *trygð,* förtroende, *trygðir,* trohetslöften; *vèl,* listigt sinne, *vèlar,* konstverk. Substantiva, som vanligen äro abstracta, kunna någon gång beteckna handlingar eller concreta föremål: exempel derpå äro: Völ. 1, *vèl Valföður* = Valfaders bedrifter; Vkv. 18, *görva vèl* = smida konstverk; Völ. 31, *hljóð Heimdallar* = Heimdalls horn; Völ. 25, *angan;* Háv. 46, *gaman;* H. H. I, 5, *munuð;* Guð. I, 24, *sorg, vinspell;* Atlm. 57, *barnoeska;* Atlm. 92, *sómi;* Grimn. 21, *valglaumr;* Guðr. II, 15, *fylgja,* brukas alla att beteckna personer; Háv. 35, *boen* = det man tigger sig till; Háv. 95, *munr* = det man åstundar; Guðhv. 17, *fjör* = inre, ädlare delar af kroppen.

Singularis kan utan tillägg af *einn* eller dyl. uttrycka enheten i motsats mot ett flertal: Skirn. 32, *löng er nótt, langar 'ro tvær.*

Likasom vissa substantiver, i synnerhet de som uttrycka character, lefnadssätt, egenskaper o. d., i både användning och betydelse närma sig adjectiverna, så kunna ock dessa senare brukas såsom substantiver. Detta gäller om de flesta genera. numeri, casus och gradus af adjectiver, likvisst med någon olikhet i användningen. Vi taga här först i betraktande masculin- och feminin-formerna, och finna, att med de förre betecknas antingen lefvande varelser i allmänhet (d. v. s. gudar, menniskor och djur och icke, såsom Lund, gr. §. 85 a) uppgifver, blott menniskor) eller ock ett manligt individuum, med de senare blott ett qvinligt. Om de neutrala formerna skola vi sedan tala. I allmänhet gäller för Eddaspråket, att starka adjectiver substantiveras vida oftare än svaga, och att en stor mängd dylika ord äro s. k. epitheta ornantia för gudar, hjeltar, konungar och deras gemåler; substantiveringen medförde den fördel, att hvarken nomina propria eller de personliga pronomina så ofta behöfde begagnas. Bland starka substantiverade adjectiver i masculinum märka vi: 1) nom. sing. masc.: ord, som mera beteckna antal än qvalitet, såsom Háv. 29, *margr;* Fafn. 6, Br. 15, Atlm. 81, *fár;* Oddr. 15, *flestr;* hedrande benämningar, såsom Hym. 39, *þróttöflugr;* Hamh. 31, *harðhugaðr;* Sig. III, 22, *hergjarn;* ibm. 25, *rammhugaðr;* Br. 18, *móðigr,* Akv. 19, *froekn;* Atlm. 5, *fríðr;* ibm 51, 88, *röskr;* Hamd. 12, *moerr;* hit kan äfven räknas H. Hi. 37, *ítrborinn;* dessutom flere benämningar på menniskor af en viss beskaffenhet såsom Háv. 6, *horskr, þögull;* ibm 34, *ljúfr;* ibm 47, *glöggr,* ibm 65, *leiðr;* ibm 69, *kvikr;* ibm 70, *haltr, handarvanr, daufr, blindr, brendr;* ibm

76, *dauðr;* ibm 89, *haltr;* 2) gen. sg. masc., Háv. 10, *válaðs;* ibm 103, *ósnotrs;* jfr Fafn. 11, Œg. 23; 3) acc. sg. masc., H. H. II, 1, *úlfgrán;* Br. 1, Akv. 20, *froeknan;* jfr Rígsm. 18, Sgrdr. 29, Sig. III, 21, Atlm. 61, Hamd. 13; 4) dat. sg. eller plur. masc. (meningen får afgöra), Háv. 6, *vörum;* ibm 39, *leiðum, ljúfum;* jfr Háv. 68, 107, 136; Hyndl. 2, 3; H. H. II, 46; Fafn. 16, 31; Sgrdr. 22; Sig. III, 39, 54; Helr. 11; Guð. II, 3; Oddr. 32; Atlm. 33, 60; Guðhv. 10; 5) voc. sing. masc., Œg. 42, *vèsall;* Sig. I, 8, *snotr;* Akv. 15, *ríkr;* ibm 36, *móðugr;* 6) nom. pl. masc., Völ. 48, Sig. III, 41, 48, Br. 12, 15, Helr. 7, Atlm. 46, *allir;* Grimn. 18, 22, Alv. 5, Hyndl. 43, *fáir;* Akv. 13, Atlm. 4, *froeknir;* jfr Rigsm. 36, Hyndl. 14, 48; Fafn. 17, 30; Br. 4; Atlm. 33, 60, 63, 92; Guðhv. 7; Hamd. 11, 17, 20; 7) gen. pl. masc., H. Hi. 11, *aldauðra;* jfr Sig. II, 25; III, 54; Akv. 33; Atlm. 64; Sig. III, 59, *góðra,* bör väl enligt Lünings förslag ändras till *góðir;* 8) acc. pl. masc., Harb. 8, Sig. III, 18, *góða;* jfr Guð. II, 42; Atlm. 73. Särskildt bör anmärkas: Harb. 60, *gramir,* om gudarne; Völ. 50, *neffölr,* om örnen; Oddr. 2, *stjórnbitlaðr, svartr,* ibm 28, *hófgullin,* om hästar. — Med præposition förekomma ofta dylika masculiner, t. ex. Háv. 5, 19, 30, 58, 62, 63, 92; Vafth. 10; Harb. 12; H. Hi. 24; Fafn. 17; Sig. III, 22; Guð. I, 13; II, 4; III, 5; Guðhv. 7; Oddr. 2.

Då femininum icke kan brukas såsom allmänt personligt genus, följer deraf att det endast begagnas att beteckna qvinliga individer. De allra flesta substantiverade femininer i Eddan äro derföre benämningar, som tillades qvinnor såsom hederstitlar, och som afse deras klokhet, godhet, ädelhet, utseende, o. s. v. Vi anföra 1) nom. sg., Oddr. 8, *mild;* Akv. 43, Atlm. 12, *björt;* Atlm. 10, *horsk;* ibm 72, *stórhuguð;* 2) dat. sg., Vegt. 8, *vittugri;* Sig. I, 49, *góðri;* Atlm. 3, 12, *vitri;* ibm 6, *sviðri;* ibm 62, *ríkri;* ibm 64, *hoskri;* ibm 93, *moerri;* ibm 98, *ungri;* 3) acc. sg., Atlm. 10, *dróttláta;* 4) voc. sg., H. H. II, 24, *alvitr;* ibm 43, *gullvarið, solbjört, suðroen;* samt det skymfande tilltalsordet, Guð. I, 24, *þjóðleið;* 5) nom. plur., Atlm. 8, *moerar;* ibm 29, *ljósar;* 6) voc. plur., Atlm. 33, *horskar.* — Substantiverad femininform, styrd af præposition, förekommer icke, så vidt vi minnas.

Participier kunna ock substantiveras. Participia præsentis antaga icke allenast betydelse af ett substantivum utan erhålla äfven i sådan användning en särskild form i pluralis. Denna pluralform är mycket oftare förekommande än

singularis af præs. part. och kan till och med användas, der blott en enda person åsyftas, t. ex. Guð II, 5, *eigendr* = Sigurd. — Nom. och acc. plur. masc. af præs. part. äro de oftast förekommande, ss. Háv. 23, *viðhlæjendr;* ibm 24, *vilmælendr, formælendr;* ibm 28, *haldendr;* jfr Háv. 2, 40, 58, 62; Harb. 42; Hyndl. 32; Akv. 2, 9, 12, 27; dat. pl. af samma participium förekommer Sgrdr. 3, H. Hi. 24, Guð. II, 4. I singularis finnes præs. part. substantiveradt Fafn. 31, Hamh. 10, Háv. 133. Præteritum part. substantiveras: nom. sg. masc., H. Hi. 37, *ítrborinn;* nom. plur. masc., Guð. II, 19, *gyrðir;* dat. pl. masc., Atlm. 45, *komnum;* nom. f. sg., Atlm. 47, *sælborin;* acc. f. sg., Völ. 26, *borna;* nom. pl. f., Atlm. 29, *fagrbúnar.*

Neutrala pluralisformer, som afse både masc. och fem. gemensamt, finnas äfven substantiverade såväl af adjectiver som participier: H. H. I, 43, *gröm;* Atlm. 21, *velborin.*

Dessutom finner man masculin- och femininformer substantiverade af pronominal-adjectiver. Af pronomina demonstrativa förekommer oftast *sá, sú, þat,* substantiveradt; exempel finnas i stor mängd, hvaraf vi nämna: Völ. 20, 35, 42, 43; Háv. 9; Vafth. 18; Grimn. 39; Hým. 11; Œg. 33, 35; Harb. 8; Hyndl. 43; Sig. II, 11, etc. Pronomen *þessi, þetta,* förekommer i Eddan långt mera sällan än i det senare språket; det är substantiveradt i acc. sg. masc., Guð. II, 30. och i acc. sg. fem., Vafth. 46. — Pronomen *hinn, hin, hitt,* substantiveras mycket sällan i masc. och fem.; ex. *hinn ..., er ...,* Háv. 8. — Af interrogativer träffas substantiverade former: Völ. 9, *hverr;* Háv. 139, Sgrdr. 35, *hvers;* H. H. II, 1, *hvern* (endast denna accusativformen står substantiviskt); Völ. 29, H. H. II, 4, *hverir;* Vafth. 9, *hvárr;* interrog. dativen *hveim* står oftare ss. substantivum än ss. adjectivum, hvarpå exempel ses i Vegt. 10; Skirn. 1, 2; Œg. 8; Sig. III, 12. Af indefinita pronomina användas på samma sätt: Háv. 7, 14, 17, 53, 54, 55, etc. *hverr;* Œg, 47, Skirn. 27, *hveim;* Atlm. 100, *hvárgi;* Háv. 61, 76, *einn;* Háv. 122, *einhverjum;* Harb. 30, *einhverja;* Völ. 32, *nökkurr;* Sig. III, 54, *nökkurum;* Háv. 68, *sumr;* Br. 4, Sgrdr. 30, *sumir;* Oddr. 1, *engi;* Sig. II, 23, *engr.* *Annarr* substantiveras särdeles ofta och mest i casus obliqui, t. ex. Völ. 45, Háv. 34, 46, 57, 74, 116, 125, 132; Hým. 8; Sig. I, 33, 36; II, 4; Fafn. 24; Sgrdr. 7; Sig. III, 40; Helr. 1; Atlm. 12; Hamd. 8. På en stor mängd ställen förekommer *annarr* utan bosstående substantivum, men likväl icke substantiveradt; till adjectivet har

man då att i tanken supplera en form af ett i satsen nämndt substantivum, t. ex. Háv. 8, *er maðr eiga skal annars* (ɔ: *manns) brjóstum í;* ibm 92, *ástar firna skyli engi maðr annan* (ɔ: *mann) aldregi.* Härmed jemnförliga ställen äro: Völ. 35, 43, 46; Háv. 9, 29, 64, 74, 93; Grimn. 39; Harb. 22, 56; Vkv. 21; H. H. I, 24; Fafn. 36; Helr. 12; Oddr. 24; Hamd. 14, 15.

Äfven neutrum sing. af adjectivernas starka böjningsform kan substantiveras. Det substantiverade neutrum betecknar begreppet i allmänhet och kan derföre användas till uttryckande af locala, temporala, quantitativa och modala förhållanden och synnerligen ofta tillfogas det såväl transitiva som intransitiva verber för att angifva det sätt, hvarpå handlingen yttrar sig, eller ock handlingens omfång. Det är derföre oftast accusativus som substantiveras, och många neutra acc. sg. hafva, genom att ofta på detta sätt användas, nästan fått adverbial betydelse. Bruket af dylika neutra är dock icke alldeles oinskränkt; icke alla adjectivers neutralformer kunna i det äldre språket så användas, och icke alla verber kunna på detta sätt närmare bestämmas. Nominativus neutr. förekommer jemnförelsevis sällan; fornspråket led icke brist på substantiver, som lämpligare kunde användas såsom subjecter, och i Eddan följer det redan af innehållets beskaffenhet, att hufvudsakligen substantiva concreta användas såsom subjecter. I nominativus brukas såsom substantiver neutralformerna *alt, mart, hálft* (Atlm. 95), *fátt, slíkt;* i genitivus *alls, margs, mikils, fás, góðs, ills, nýss* (H. H. II, 7), *slíks;* i dativus *öllu, mörgu,* (Fafn. 40), *miklu* (Grimn. 51), *litlu* (Atlm. 33), *góðu* (Atlm. 66), *illu* (Háv. 129, Sgrdr. 57), *sönnu* (Sgrdr. 25), *ósönnu* (H. H. I, 36), *fögru* (Háv. 131), *hörðu* (Atlm. 78), samt de vid comparativer vanliga bestämningarna *miklu, hálfu,* o. s. v. Dessutom förekomma substantiveringar i dativus ofta efter præpositioner, såsom Háv. 32, *at fá;* ibm 51, *í litlu;* Hým. 15, Sig. I, 38, *með öllu;* H. H. II, 24, *at öllu;* Harb. 22, *í slíku;* Hyndl. 10, *í nýju;* H. Hi. 33, *at góðu;* Sgrdr. 32, 37, *við illu;* Sgrdr. 1, *fyr skömmu.*

Accusativen begagnas, såsom redan blifvit nämndt, oftast substantiverad såsom bibestämning åt ett verbum. Isynnerhet är detta fallet vid verba sentiendi och dicendi. Vi ordna exemplen efter verberna; *mæla: þarft, mart, fagrt,* o. s. v. Jfr Háv. 18, 26, 44, 90, 91; Vafth. 10; Œg. 5; H. H. I, 45; II, 22; Sig. III, 60; *segja:* Háv. 103, 125; Vafth. 43; Harb. 50; Skirn. 7, Hyndl. 30; Sig. I, 11, 12, 14, 18; III, 68; Atlm. 43, 45; *hjala;* Sig. I,

6; *gala:* Háv. 28, Œg. 31, Oddr. 8; *hyggja:* Háv. 44, 89, 90; Sig. I, 24; III, 14; Br. 16; Atlm. 33; Guðhv. 14; *vita:* Háv. 11, 25, 53; Vafth. 9; Sig. I, 25, 26; Fafn. 12, 14; *muna:* Grimn. 52, H. H. I, 36: *geta:* Háv. 43, 44, 104, 131; *vinna:* Sig. III, 17; *hafa:* Háv. 79, Harb. 37; *sjá, sjásk:* Völ. 23, Hyndl. 43, H. Hi. 11, 12; Sig. I, 20, 22; *vilja:* Hyndl. 17, 18, 30, 33, 35, 38; jfr för öfrigt uttryck, sådana som: Háv. 44, *bazt lifa;* Sig. III, 61, *lifa óþarft;* Skirn. 7, *vera samt;* Vkv. 17, *kunna hagast;* Háv. 73, *meira viðra;* ibm 78, *gánga fram drjúgt;* Alv. 20, *viðast fara;* Hým. 20, *róa lengra;* Háv. 151, *fljúga stint;* ibm 153, *brenna breitt;* Atlm. 16, *brenna brátt;* Hamh. 25, *bíta hvassara;* Völ. 47, *hátt blása;* Harb. 47, *oepa hæra;* Sig. II, 15, *hlæja hátt;* Br. 11, *hátt kalla;* Atlm. 36, *hátt hrikta;* Atlm. 52, *hljótt eiga;* ibm 82, *láta lítit;* o. s. v. Äfven vid participier kunna dylike accusativer stå, t. ex. Völ. 17, *lítt megandi;* ibm 24, *vítt um komnar.* Accusativus med præposition står Atlm. 49, *um alt annat.*

I likhet med adjectiver kunna äfven participia præt. substantiveras i neutrum; jfr Háv. 146, *óbeðit;* Sig. 1, 10, *hugat mæla;* ibm 46, *hafa lítt unat;* H. H. II, 7, *lítt steikt;* Sig. I, 24, 40, *at soguru.*

I neutrum substantiveras cardinaltal, styrda af en præposition, då en delning skall uttryckas; t. ex Hýmiskv. 12, *brotna í tvau;* ibm 29, *bresta í tvau.* Man har här felaktigt vela läsa *í tvá* och underförstå *hluti.*

Neutrum af pronominaladjectiver, och isynnerhet indefinita, användas på samma sätt. Jfr H. H. I, 5, *eitt;* Atlm. 21, *sams;* ibm 64, *sums;* H. H. II, 4, *hvers;* ibm 46, *enskis;* Háv. 94, *öngu;* ibm 134, *einugi;* Hým. 33, *at hváru;* Hyndl. 49, *enqu;* H. H. II, 24, *nökkvi;* Atlm. 25, *fyr nökkvi;* Fafn. 25, Atlm. 89, *sumu.* Pronomina *hitt* och *þat* stå ofta substantiverade, då de afse ett ord, ett uttryck eller en hel sats, och skola vi på vederbörliga ställen anmärka detta språkbruk. En egen användning af pron. poss. neutr. finnes i Háv. 130, der *þitt* står nära likbetydande med *þik.* Neutrum användes, då två eller flere personer af olika kön skola på samma gång afses, t. ex. Helr. 12, *hvártki okkart;* Atlm. 85, *hvártki;* ibm 96, *hvert várt;* Hamd. 9, *ykru hváru.*

Substantiveringar af svaga adjectivformer äro vida sällsyntare än de fall, vi redan hafva behandlat. Vi tala icke nu om de många adjectivformer, som så ofta blifvit använda i svag böjning såsom substantiver, att de numera icke

förekomma i stark form och sålunda i syntaktiskt afseende icke kunna betraktas annorlunda än som verkliga substantiver utan blott om de tillfälliga substantiveringar, hvilka dessa böjningsformer erbjuda, t. ex. nom. sg. masc.: Völ. 64, *hinn ríki* (Skirn. 1, 2, *enn fróði*, af Grimm, gr. IV, 549, ansedt ss. substantiveradt, torde ej böra räknas hit); Atlm. 98, *inn húnski;* Hamd. 14, *hinn sundrmoeðri;* dat. sg. masc.: Sig. III, 64, *enum húnska;* Akv. 19, *enum átta;* acc. sg. masc. Sig. III, 63, *inn húnska;* nom. eller voc. sg. fem: Völ. 32, *hin aldna;* H. H. II, 16, *in góða;* ibm 46, *in konungborna;* Akv. 35, *in skirleita:* ibm 39, *in gaglbjarta;* Hamd. 5, *in kvistskoeða;* acc. sg. fem.: Harb. 30, *ena línhvítu, ena gullbjörtu.* Hit kunna ock räknas de substantiverade comparativerna: Háv. 126, *inn betri, inn verri;* Œg. 22, 23, *þeim enum slævurum.* Former af gen. sg., dat. sg. fem. och samtlige casus i pl. af masc. och fem. förekomma icke substantiverade. Neutra förekomma: i nom. sg.: Œg. 44, *þat it litla;* i acc. sg.: Atlm. 59, *vinna it vergasta;* ibm 88, Vafth. 42, *segja it sannasta;* H. Hi. 40, *it næsta;* Guð. II, 18, Atlm. 1, Fafn. 4, Hyndl. 26, H. Hi. 29, Háv. 27, 75, 76, Vafth. 22, 23, Grimn. 15, *it sama;* detta sista ofta rent adverbialt.

Infinitiver förekomma icke i Eddan substantiverade, ej heller finnes någon egentlig substantivering af adverbier, om de än ofta kunna lämpligen öfversättas med ett substantivum. Man skulle såsom substantiveradt kunna anse *ní* i Atlm. 46, men det synes vara bättre att läsa *níkváðu.* Ordcomplexer eller satser i sin helhet kunna på visst sätt betraktas såsom neutra, emedan ett neutralt pronomen ofta står till dem hänvisande, men kunna för öfrigt icke repræsentera ett substantivum.

Den andra stora hufvudclassen af nomina, eller adjectiverna, är med några få undantag mägtig af tu böjningssätt, hvilka nu vanligen efter Grimm benämnas det starka och det svaga. Man har bestämt skilnaden emellan den starka och svaga flexionen sålunda, att den förra betecknar det obestämda, allmänna, abstracta, den senare det bestämda, enskilda, concreta. Om man tillägger, att den starka böjningen äfven kan beteckna det bestämda och individualiserade, så har man, hvad Eddaspråket angår, träffat det riktiga. Starka adjectivformer äro till vida öfvervägande antal förekommande och användes ofta äfven der man kunnat vänta, att individualiseringen skulle särskildt betecknas. Då adjectivet står prædicativt, måste alltid den starka formen begagnas, naturligtvis med undantag för de ord, som böjas endast svagt. Såsom attribut står adjectivet, såväl det

starka som det svaga, oftare före än efter sitt substantivum, ehuru i detta afseende en stor frihet måste vara rådande isynnerhet inom poesien. Grimm lemnar (gr. IV, 549, 550) en tillräckligt fullständig exempelsamling af de fall, då det svaga adjectivet med artikel står före eller efter substantivet, och för besparande af utrymme tillåta vi oss att dit hänvisa. Substantivet kan icke stå emellan artikeln och adjectivet; på ett enda ställe följa två svaga adjectiver efter artikeln, nämnl. Guð. III, 3, *at inum hvíta helga steini*. Ofta föregås artikeln *hinn* af demonstrativet *sá, sú, þat,* utan att den hänvisande betydelsen derigenom blir synnerligen starkare. Egentligen bör pronomen *sá* anses substantiveradt och det följande *hinn* med sitt adjectivum uppfattas såsom apposition dertill. Derföre kan ock *sá* stå genom några ord skildt ifrån artikeln och adjectivet, t. ex. Vafth. 32, *hvè sá börn gat, enn baldni jötunn;* Fafn. 29, *lengi liggja lètir þú þann lyngvi í, inn aldna jötun;* Œg. 22, 23. Men då *sá* och *hinn* ställdes bredvid hvarandra, försvagades betydelsen något, så att de tillsammans bilda blott en artikel, hvilken dock måhända har något större eftertryck än det enkla *hinn.* Derföre användes *sá inn* att beteckna det som gör ett starkare intryck på ett eller annat sätt; isynnerhet begagnas denna sammanställning vid attributer till föremål, som ingifva afsky och förskräckelse. Också äro de flesta epitheter till jättar, o. dyl., föregångna af *sá inn;* jfr Vafth. 1, 5, 32, 35; Grimn. 11, 50; Œg. 54; Harb. 15, 19; Skirn. 10, 25; Fafn. 26, 29, 38; Vkv. 16; i några andra fall användas dessa ord såsom artikel i Háv. 93; Grimn 41; Alv. 6, 7; Hamh. 13; Harb. 19, 32; Sig. I, 30; Sgrdr 4; Sig. III, 18; Guðhv. 16; efter substantivet stå de med sitt adjectivum i Harb. 44, Vkv. 16, Oddr. 9, Akv. 5. Pronomen *sá* ensamt, utan *hinn,* kan icke stå som artikel vid adjectivet; det af Grimm (gr. IV, 379) anförda exempel är icke hemtadt från de äkte Eddasångerne, utan från Sólarljóð. I stället för *sá* brukas pron. *þessi* i Harb. 43, *þessi in hnoefiligu orð.* Pronomen possessivum står alltid näst före artikeln och adjectivet, antingen dessa stå före eller efter substantivet, t. ex. Fafn. 6, 28, *minn inn hvassi hjörr;* Vkv. 37, *þræll minn in bezti;* jfr Háv. 105, Fafn. 1, 29; Guðhv. 4; Hamd. 7, 29; pronomen indefinitum kan ställas emellan adjectivet och substantivet, t. ex. Skirn. 21, *ena níundu hverja nótt.* Part. præt. kan äfven hafva svag böjning, t. ex. Alv. 30, *en Nörvi kenda;* Alv. 12, synes det vara skäl att antaga Lünings förslag att läsa *enn Háva kendi* för *er á kendi.* Pron. *sá* förekommer ensamt

på några ställen framför adjectiver, men att det då är verkligt demonstrativum och icke artikel, synes deraf att adjectiverna behålla sin starka form; jfr Hyndl. 34, *þann náðgöfgan mann;* Vkv. 17, *sá... fránn mækir;* Oddr. 16, *sjá móðr konungr.* Att dat. plur. äfven i svaga flexionen slutas på *-um,* finner man af Háv. 79; Œg. 22, 23; Harb. 44. Af alla adjectiver, som bibehållit sin natur, kunna endast ordningstal stå prædicativt i svag form; jfr Völ. 20; Háv. 150—164; Vafth. 20—42; Grimn. 6—16; Sig. II, 22; Sgrdr. 22—37; Guð. I, 6; dock bör härifrån undantagas *annarr.*

Är användandet af den svaga formen beroende af artikelns närvaro eller är denne blott för större tydlighets skuld blifven sammanställd med den svaga flexionen? Grimm är af den åsigt, att adjectivet behåller stark böjning, så ofta icke artikeln hämmande träder i vägen; andre mena, att den svaga formen i sig sjelf är tillräckligt bestämd, och att artikeln så mycket mindre kan vara ett nödvändigt och ursprungligt bihang till denna flexion, som han i äldsta språket ännu ej förefanns. Det verkliga förhållandet inom fornspråket, sådant det föreligger i Eddans sånger, är att artikeln enligt regeln måste föregå adjectivet. De få undantagen härifrån äro följande: der stark flexion icke finnes, såsom vid comparativer, ordningstal, m. fl., måste den svaga alltid begagnas; äfven sådana adjectiver, som närma sig till eller rentaf öfvergått till substantivbetydelse, stå utan artikel i svag form, t. ex. Br. 16, *ríða glaums andvani;* H. H. II, 31, *vera auðs andvani;* Sig. I, 34, *fullkvæni vera;* Vafth. 8, Harb. 32, och troligen äfven Sig. I, 2, *þurfi;* likaledes då vissa betydelser fordra svag form, t. ex. Vkv. 25, *at sama hófi;* sådana adjectiver, som ofta förenas med samma substantiver, så att deraf uppkommer en vanligen ofta upprepad ordformel, hafva äfvenledes svag form utan artikel, och är detta isynnerhet händelsen vid nomina propria, vid hvilka adjectivet ställes efteråt såsom ett slags tillnamn, t. ex. Hyndl. 8, *Óttarr ungi;* Sig. III, 1, *Völsungr ungi;* ibm 2, *Sigurðr ungi;* Vkv. 1, 3, 10, *Alvitr unga;* Sig. III, 2, *Guðrunu ungu;* Hyndl. 27, *Auðr djúpauðga;* Oddr. 9, *mær fjörsjúka.* Lättast synes det svaga, attributiva adjectivet kunna undvara artikeln, då det står i vocativus, emedan såväl den tilltalade alltid måste tänkas tillräckligt individualiserad äfven utan artikelns tillhjelp, som ock vocativen till följd af sjelfva sin natur icke passar att sammanställas med artikeln. Grimm säger sig väl (gr. IV, 564) icke i Eddan hafva påträffat någon attributiv vocativ utan artikel, men sådana finnas dock, t. ex.

Alv. 8, *vísi gestr;* Sig. II, 18, *Völsungr ungi;* Sig. III, 25, *brúðr frumunga;* Atlm. 52, *kona váliga;* Hyndl. 16, ff., *Óttar heimski.* På de ställen, der svaga attributer följa efter substantiver med suffixartikeln, gör man säkerligen rättast att skilja substantivet och artikeln åt, så att man läser: Vkv. 37, *mey ina bráhvítu;* H. Hi. 1, *mey ina fegrstu;* Akv. 13, *mari ina melgreypu.*

Sedan vi redogjort för ofvanstående förhållanden, hvilka Lund antingen alldeles icke eller endast i förbigående omtalat, följa vi för jemnförelsens skuld hädanefter den ordning han iakttagit, hvarigenom läsaren bättre sättes i tillfälle att bedöma, hvad som Eddan har gemensamt med öfriga fornskrifter och hvad som för henne kan vara egendomligt. I de frågor, som redan äro af Lund tillräckligt belysta, tillåta vi oss att utan vidare redogörelse till honom hänvisa.

Subjectet måste vara ett substantivum eller ett såsom substantivum brukadt ord. Det kan utelemnas, då det antingen af sammanhanget lätt kan underförstås eller är tillräckligt antydt genom verbets personändelse; det måste (åtminstone i Eddan) utelemnas i alla impersonela constructioner. Prædicatet måste vara ett verbum, hvilket, om det ej är i och för sig nog fullständigt, närmare kan bestämmas genom prædicativa substantiver, adjectiver och pronominer, genom en casus, en præposition med casus, ett adverbium, o. s. v. Prædicatet kan utelemnas endast i det fall, att det af sammanhanget lätteligen kan suppleras.

Ett substantivt ord kan närmare bestämmas medelst apposition af ett annet substantivum; vi inskränka appositionen endast till det fall, att appositum omedelbarligen är att hänföra till hufvudordet, och räkna således icke dit sådana ställen, der det bestämmande ordet är en prædicatsfyllnad, ehuru Lund (§. 13) upptagit äfven detta språkbruk såsom en art af apposition. I Eddan förekomma appositioner allraoftast i nominativus, dernäst i accusativus, samt jemnförelsevis mera sällan i dativus och genitivus; det gäller äfven som regel, att appositionen ställes efter det ord, som hon bestämmer. Appositionen kan vara af flere slag. Vanligen är hon antingen epithetisk eller epexegetisk; den förra vidfogar en bestämning, som oftast icke åsyftar att vara annat än en prydande fyllnad och som i alla händelser närmar sig egenskapen af ett attribut; den senare lemnar en bestämning, som nödvändigt fordras för att göra uttrycket tydligt och lätt uppfattligt. Såväl det förra som senare slaget tillägges företrädesvis nomina propria eller pronomina personalia. Den epithetiska

appositionen blifver ofta ett stående uttryck, som upprepas hvarje gång en anledning dertill förefinnes; jfr Guð. I, 12, 16, 17, 18, 23, 24, 25. Ofta uttrycker appositionen endast med någon ringa förändring detsamma, som redan är genom hufvudordet betecknadt; t. ex. Völ. 6, 9, 27, *regin öll..., ginnheilög goð;* Vkv. 9, *hrísi allþurr fura, viðr enn vindþurri;* då hufvudordet är en collectiv singularis, kan appositionen stå i pluralis, ss. Vegt. 11, *mjöðr, skírar veigar;* H. H. II, 41, *er val vitu, varmar bráðir.* Sällsynt är att till ett nomen concretum ställes ett abstractum i apposition, ss. i Guð. I, 24, *þik..., sorg sára ok vinspell.* Den epexegetiska appositionen kan vid öfversättning till nysvenskan inledas med "nämnligen", hvilket icke i fornspråket uttrycktes med ett särskildt ord; jfr Oddr. 10, *hollar vættir, Frigg ok Freyja ok fleiri goð;* Guð. II, 23, *böl mörg, urt alls viðar ok akarninn, umdögg arins, iðrar blótnar, svíns lifr soðin.* En apposition kan följa på en annan af samma slag, ss. H. Hi. 1, *sáttu Sigrlinn, Svafnis dóttur, meyna fegrstu;* Br. 14, *vaknaði Brynhildr, Buðla dóttir, dís skjöldunga;* Völ. 36, *ek sá Baldri, blóðgum tívor, Óðins barni, orlög folgin;* två vocativer följa äfven ofta på hvarandra, så att man skulle kunna anse den senare vara en apposition till den andre, t. ex. Völ. 30, *seg þú mèr þat, Völundr, vísi álfa;* ibm 37, *upp rístu, þakráðr, þræll minn;* H. Hi. 10, *Hjörvardr..., fólks oddviti;* H. H. I, 54, *vísi, áttstafr Yngva;* Guð. III, 1, *Atli, Buðla sonr;* ibm 2, *Guðrún, Gjúka dóttir.* Efter en epexegetisk apposition kan följa en epithetisk, t. ex. Völ. 61, *þeir Höðr ok Baldr... valtívar;* Harb. 15, *vit Hrungnir, sá inn stórúðgi jötunn.* I afseende på appositionens plats bör anmärkas, att hon ofta genom en versrad skiljes från hufvudordet, t. ex. Völ. 6, 9, 27; H. H. I, 54; H. Hi. 6, 10; Oddr. 21; Akv. 18, 35; Harb. 8; Hyndl. 6; Sig. I, 47; för att uppnå detta, kan en parenthes skjutas emellan appositionen och hufvudordet, t. ex. Atlm. 6, Sig. I, 24, eller appositionen rentaf flyttas in i en annan sats, t. ex. Grimn. 2, Hým. 30. Då appositionen står före hufvudordet, äro ofta de tvenne begreppen närmare förenade med hvarandra (synthetisk apposition), t. ex. Völ. 55; Œg. 57, 59, 61, 63; Sig. I, 27; består appositionen af ett enda ord, står den vanligen efter hufvudordet, men är likväl synthetisk, t. ex. Háv. 161, *þjóðreyrir dvergr;* Hyndl. 1, *Hyndla systir;* ibm 13, *Hlèðís gyðja;* Rigsm. 42, *Ríg jarl.* — Att appositionen icke behöfver rätta sig i genus efter hufvudordet, förstås af sig sjelft; jfr Völ. 51. — Appositionen till ett pronomen possessivum står i genitivus,

om detta företräder en genitivus af pron. personalia; t. ex. Helr. 6, *vára...*, *átta systra;* Hamd. 25, *okkarrar, broeðra sammoeðra.*

Synnerligen ofta förekomma appositioner till personliga pronomina; jfr Völ. 61; Œg. 19, 26 m. fl. st. De brukas vanligast vid andra och tredje personens pronomina; mindre ofta vid 1 sg. ss. Atlm. 77, *dylja munk...*, *dóttir Grímildar;* Œg. 6, *þyrstr ek kom...*, *Loptr.* Personalpronominet behöfver icke vara särskildt uttryckt, ehuru det sällan utelemnas, t. ex. Fafn. 24, Atlm. 51; i H. H. II, 4, kan man fatta *hermegir* antingen såsom apposition till ett underförstådt *þèr* eller såsom vocativus. Det språkbruket är äfven i Eddan mycket vanligt, att till ett dualt eller pluralt pronomen sättes blott ett nomen proprium ss. apposition, och man får af sammanhanget sluta, hvilken eller hvilka personer derjemnte äro åsyftade; jfr Harb. 15; Skirn. 20, 24; Hyndl. 44; Vkv. 38, 39; Sig. I, 34; II, 17; III, 8, 52; Guð. III, 2; Akv. 14; Atlm. 40; Guðhv. 3. Detta uttryckssätt, som enligt vår tanke är att anse såsom elliptiskt (Grimm, gr. IV, 295, antager ingen ellips i dessa formler), undvikes alltid, då någon otydlighet genom dess användande skulle uppstå; jfr Grimn. 7; Œg. 26; H. H. II, 3; Guð. II, 16. Det är vidare att märka, att pronomen aldrig kan utelemnas vid elliptiska appositioner, och att det i regeln ställes näst före det i apposition stående nomen proprium; endast i Helr. 14 hafva vi funnit ord inskjutna emellan pronomen och namnet. — Pronomina *hvárr* och *hvártveggi* åtföljas af en tvåledad apposition; jfr Vafth. 9; Sig. II, 19.

Om substantivers närmare bestämning genom attributer hafva vi redan talat. I stället för ett attribut kan en præposition med sin casus stå såsom bestämning till ett substantivum. Detta språkbruk är dock temligen inskränkt till sin användning; antingen betecknas dermed härkomst, hemvist, t. ex. Hamh. 22, *or Nóatunum;* H. H. II, 23, 40, 43, *frá Sevafjöllum;* Sig. II, 18, *karl af bergi;* Helr. 2, *af Vallandi;* ibm 3, *or steini;* eller ock afses något, tillhörande den yttre utstyrseln, såsom drägt, rustning o. dyl.; jfr Vafth. 37, *jötunn í arnar ham;* Grimn. 24, *Bilskirnir með bugum;* H. H. II, 1, Sig. I, 15, III, 38, Hamd. 26, *í brynju;* H. H. II, 12, Fafn. 44, Helr. 7, Hamd. 20, *und hjálmi (undir hjálmum);* Sig. 3, 35; *á hestum;* H. H. I, 41, *und söðli.* I sitt slag enstående är constructionen i Oddr. 9, *börn við bana Högna,* "liberi prognati ex Hoegnii percussore".

I sammanhang med regeln, att prædicatsverbets person och numerus rättar sig efter subjectet, nämner Lund, att duala personalpronomina styra verbet i pluralis. Detta är också det vanliga förhållandet; jfr Hým. 6, 11; Œg. 9, 18, m. fl. st. Men i Eddan finnes på några ställen använd en verbalform, som tillhör 1 dual. ind. eller imperat. Oftast förekommer den senare modusformen och då med uteslutet personalpronomen; vid indic. utsättes pron. *vit*, ss. Harb. 59, *ef vit finnumk;* Skirn. 10, *báðir vit komumk.* Såsom enstaka undantag från den allmänna regeln äro att anse de fall, der verbet står i singularis vid ett pluralt subject; ur Eddan hafva vi antecknat: H. H. I, 54, *þèr samir bæði vel;* ibm 49, *þó er i sogn út sjau þúsundir.*

Om de egendomliga användningarna af 1 och 2 pl., då blott en person åsyftas, äfvensom om de olika sätten att uttrycka den obestämda personen man, skola vi framdeles tala.

Attributivt eller prædicativt stående adjectiver eller participier skola i numerus, genus och casus rätta sig efter det substantivum eller pronomen de afse. Om attributet eller prædicativet hänföres till två eller flere subjecter i singularis, sättes det i pluralis, t. ex. Völ. 17, *fundu ... lítt megandi Ask och Emblu orlöglausa;* Œg. 13, *jós ok armbauga mundu æ vera beggja vanr;* Hyndl. 20, 24, *kunna ek báða Brodd ok Hörfi.* I det gamla språket blef denna congruens ofta iakttagen äfven vid de med hjelpverbet *hafa* bildade periphrastiska tidsformer, så att præteritum participii rättar sig efter en accusativ icke allenast i casus utan äfven i genus och numerus. Jfr Völ. 2, *mik foedda höfðu;* ibm 12, *hefi ek dverga rètt um talda;* ibm 29, *hefði lopt alt blandit eðr mey gefna;* ibm 60, *töflur, þærs áttar höfðu;* Grimn. 5, 12, 16, *hefir görva sali;* Hamh. 7, 8, *hafa hamar um fólginn;* Harb. 37, *höfðu vèlta þjóð alla;* ibm 51, *hefir þú mik dvaldan;* H. Hi. 29, *þik lostna hefir;* ibm 30, *þik dvalda hefir;* ibm 32, *mik hefir gloepr sóttan; ek hefi kerna brúði;* ibm 37, *mik hefir sendan;* H. H. I, 18, *ek hefi Höðbrodd kveðinn konung óneisan;* ibm 23, *hefir þu kannaða koni;* ibm 35, *hefir örnu sadda;* II, 6, *hefir hildi vakta, eða gögl alin;* ibm 28, *hefi nipti grætta;* ibm 29, *eiðar, þeir er hafðir unna;* ibm 35, *hafði hrædda görva fjándr sína;* ibm 45, *hefi hvílu görva;* Fafn. 25, *hefir bróður benjaðan;* ibm 37, *er hann ráðinn hefir;* ibm 41, *hefir dóttur alna;* ibm 42, *þann hafa görvan;* Sgrdr. 35, *hafir feldan föður;* Sig. III, 55, *mik sára svikna höfðut;* Br. 2, *hefir selda eiða, alla logna;* ibm

3, *þik hefir hvattan;* ibm 6, *höfum Sigurð högginn;* ibm 8, *sonu getna hafði;* Akv. 36, *hefir hjörtu tuggin*; Atlm. 37, *ek hefi ykkr brenda;* ibm 41, *höfum einn feldan, lamdan;* ibm 78, *hefi þik mintan;* Guðhv. 6, *hefir okkr hvatta;* Hamd. 20, *hafit mey tradda.* Äfven vid ellips af *hafa* användes dylik construction, t. ex. Atlm. 52, *firðan mik frændum, fè opt svikinn.* Skall den periphrastiska verbalformen afse en neutral accusativ, så är det redan tvetydigt, huruvida participiet är congruent med accusativen eller om det s. k. supinum skall tänkas vara användt, t. ex. Háv. 66, *hafða eitt etit;* Harb. 39, *skip mitt, er ek skorðat hafðak;* Vegt. 9, *hefir aukit erfit sinni;* H. H. II, 14, *hefi munráð brotið.* Dylika periphrastiska tempora kunna bildas genom *láta* och *eiga*, och man finner, att äfven vid dessa participiet construeras på samma sätt, t. ex. Háv. 110, *Suttung svikinn hann lèt ok grætta Gunnlöðu;* Grimn. 18, *lætr Sæhrimni soðinn;* Œg. 42, *gulli keypta lèztu Gýmis dóttur;* Hyndl. 11, *láttu forna niðja talda ok uppbornar ættir manna;* H. Hi. 17, *hann lèt teknar brúðir;* ibm 24, *þú lèzt höggvinn Hata;* H. H. I, 10, *lèt Hunding veginn;* Fafn. 27, *láta eisköld etinn;* Srgdr. 24, *lætr verri orð kveðin;* H. H. I, 38, *áttu vit úlfa alna;* Akv. 30, *þú áttir eiða svarða ok nefnda.* Om ingen accusativus finnes uttryckt, till hvilken præt. partic. bör hänföras, sättes det i neutrum singularis, t. ex. Háv. 129, *lát þèr at góðu getið;* Sgrdr. 25, *láttu farit;* Œg. 52, *þú lèzt boðit.* Så småningom blef det regel, att det med *hafa* förenade præteritum part., utan afseende på i satsen stående accusativers genus eller numerus, sattes i neutralformen; af detta språkbruk, som långt oftare användes i den senare literaturen, finnas dock redan i Eddan mångfaldiga exempel. Man finner äfven båda uttryckssätten ställda bredvid hvarandra, utan någon märkbar skilnad emellan det ena och det andra, t. ex. H. Hi. 15, *úrgan stafn ek hefi opt búit ok kvaldar kveldriður;* H. H. I, 36, *þú hefir etnar úlfa krásir ok broeðr þínum at bana orðit.*

I afseende på attributets och prædicativets congruens är vidare att märka, det vid sådana personbenämningar, som äro af annat genus än personens naturliga, ingen egentlig constructio ad synesin kan ega rum. Endast så mycket inrymmes åt det naturliga könet, att en neutral personbenämning kan i en följande sats betecknas med ett masculint eller feminint pronomen; t. ex. H. Hi. 35, *reið á vargi fljóð eitt; hon vissi þat.* — Sig. I, 27, *fljóð er fagrt; hana Brynhildi bragnar nefna.* — Jfr Fafn. 15, *öll goð skolu geirum leika;... er*

þeir á brot fara; masculinum *þeir* kan här användas, emedan gudinnorna ej deltogo i den omtalade striden.

För de skandinaviskt-germaniska språken är den grundsats gemensam, att ett adjectivum, participium eller pronomen, som på samma gång afser ett masculint och ett feminint ord, sättes i neutrum; sålunda står, Völ. 18, *þau* betecknande Ask och Embla; Vafth. 23, *þau,* om sol och måne; ibm 45, *þau,* Lif och Lifthrasir; jfr Grimn. 7; Hamh. 12, 20; Skirn. 20, 39; Rígsm. 3, 5, 11, 12, 17, 21, 27, 29, 37; Hyndl. 15; H. H. I, 54; Sig. III, 8, 65; Helr. 13; Guð. I, 7; III, 4; Oddr. 20, 24; Akv. 40; Atlm. 10, 17, 21, 28, 29, 68, 96, 101; Guðhv. 19. — I Œg. 39, *handar em ek vanr, en þú hróðrs vitnis, böl er beggja þrá,* är i alla händelser *beggja* neutrum, om man än kan vara oviss, huruvida det afser ett masculinum och ett femininum eller ett femininum och ett neutrum. — Ett högst märkligt undantag från regeln finnes i Háv. 97, *nema einir viti slíkan löst saman,* der *einir* nödvändigtvis måste beteckna personer af olika kön; i Helr. 14, *munu við ofstríð konur ok karlar kvikvir foeðask,* måste *kvikvir* utan tvifvel refereras äfven till *konur,* men adjectivet har troligen såsom stående närmast *karlar* fått masculin form, och man bör då egentligen vid *konur* tänka sig ett feminint *kvikvar.*

Ett prædicativt ord kan i genus rätta sig efter ett fjermare i stället för ett närmare ord; jfr Atlm. 9, *kunni hon skil rúna; innti orðstafi..., váru svá viltar, at var vant at raða,* der *viltar* i genus öfverensstämmer med *rúna.* — Det af Lund, §. 4, anm. 5, från Hamd. 24 anförda exempel på bristande öfverensstämmelse i casus mellan ett substantivum och ett dithörande participium måste på annat sätt förklaras.

Skola subjecter af olika personer sammanfattas under en verbalform, så har första personen företräde framför den andra och den andra för den tredje; jfr Lund, §. 5.

Vid flere subjecter, sammanbundna med *ok,* står verbet i pluralis. Jfr Völ. 60; Vafth. 17, 18, 51; Grímn. 20; Vkv. 4; H. H. I, 28; II, 24; pluralis står äfven utan subjecternas förening med conjunction, t. ex. Guð. II, 29, *sárla drukku hrægífr, huginn hjartblóð saman.* Men verbet rättar sig äfven ofta i numerus endast efter det närmast stående subjectet och man måste då tänka det upprepadt i samma eller annan form vid det eller de öfriga subjecterna; jfr Rígsm. 45, *á Danr ok Danpr;* Vkv. 15, *Hlaðguðr ok Hervör borin var*

Hlöðve; Sig. I, 50, *mun horskr Gunnarr, Guthormr ok Högni;* Sgrdr 30, *sennur ok öl hefir verit;* Sig. III, 23; Oddr. 9, 18; Atlm. 87. Vid flere subjecter, som äro sammanbundna genom *hvártki, eða, en, nè* och dyl. står verbet regelmässigt i singularis, t. ex. Völ. 3, *vara sandr nè sær nè svalar unnir; jörð fannsk æva nè upphiminn.*

Vid pronominala subjecter äro äfven några egendomligheter i afseende på subjectets och prædicatets congruens att anmärka. Neutralformen *þat* begagnas såsom subject äfven då ett prædicativt nomen af annat kön i satsen förefinnes. Detta språkbruk synas både Grimm (gr. IV, 276) och Lund (§. 6, anm. 4) vilja frånkänna Eddans sånger, men exempel deraf finnas i ŒEg. 54, *var þat sá inn lævísi Loki;* H. H. I, 52, *svipr einn var þat;* II, 2, *era þat karls ætt;* ibm 3, *þat er litil vá;* Sgrdr 19, *þat eru bókrúnar, þat eru bjargrúnar;* jfr ibm 30, *fjöld er þat er fira tregr.* Står ett adjectivum attributivt till *þat,* bibehålles neutralformen, t. ex. Hyndl. 16, 20, 21 etc., *alt þat er ætt þín.* Ofta rättar sig likväl det pronominala subjectet efter prædicatsordets genus, t. ex. H. Hi. 25, *sá er þèr makligr maðr;* ibm 27, *var sú ein vættr;* ibm 40, *sjá mun í heimi hinztr fundr vera;* ibm 3, *þat er vina kynni;* H. H. I, 6, *sá er varga vinr;* Sig. III, 62, *sú mun í heimi hinzt boen vera;* Atlm. 45, *sú var hinzt kveðja.* Bibehålles det neutrala *þat,* kan verbet *vera* vid dylika constructioner i numerus rätta sig efter det prædicativa substantivet, t. ex. H. H. II, 38, *hvárt eru þat svik ein;* ibm 39, *era þat svik ein,* anser man *era* = *eru-a;* jfr det nyss citerade stället i Sgrdr. 19. I andra fall är det sällsynt, att verbet rättar sig efter prædicativet, ss. Háv. 97, *alt eru ósköp.* — Congruens emellan tvenne correlaters kön är ej heller nödvändig vid användandet af pronomen interrogativum; t. ex. Harb. 9, *hvat þú heitir;* Sig. I, 1, *hvat þann þjóðkonung þegnar nefna.* — En imperativ kan stå i singularis, äfven om en plural vocativ angifver, att flere gersoner tilltalas, ss. i Guð. III, 9, *sè nu, seggir,* men detta innebär icke någon egentlig afvikelse från de allmänna congruenslagarne.

Någon gång användes såsom prædicativ ett substantivum, der man snarare väntat ett adjectivum, ss. Atlm. 102, *nár varð Atli,* hvarest *nár* = *dauðr.* Det är naturligt, att det prædicativa substantivet icke rättar sig i genus efter hufvudordet, såvida icke ett mobilt ord finnes att använda; jfr Völ. 25, *æ var hon angan illrar þjóðar;* Háv. 95, 147; m. fl. st.

Impersonela constructioner förekomma i stor mängd i Eddan, ehuru icke så talrikt som i senare språket. De yngre sångerne, såsom Atlamál m. fl., äro ock rikare på dylika uttryck än de äldre. Äfven enkla verbalformer brukas impersonelt af såväl transitiva som intransitiva verber, men det största antalet af impersonalia bildas af *vera, verða,* eller ett annat osjelfständigt verbum (antingen i 3 sing. ind. eller conj., eller i infin.), samt ett neutralt adjectivum eller participium præteriti; det osjelfständiga verbet kan äfven tillsammans med ett adverbium eller med en præposition och derpå följande casus bilda ett impersonelt uttryck. Vid de i Eddan förekommande constructioner af sådan beskaffenhet, att de kunna kallas impersonela, står a l d r i g subjectet uttryckt. Lund angifver visserligen (gr. §. 10, mom. 2 och 3), dels att en infinitivus, dels att *þat* eller ett annat pronomen eller ett substantivum skulle såsom subject kunna tillfogas ett opersonligt uttryck, men detta gäller åtminstone icke Eddans språkbruk. Detta påstående kan möjligen synas vågadt vid betraktande af talesätt, sådana som Atlm. 49, *þat brá um alt annat;* Hým. 33. *þat er til kostar;* Œg. 33, *þat er válítit;* H. H, II, 20. *þat er þèr bliðara;* men man finner vid närmare undersökning af dessa ställen, att *þat* bibehållit sin demonstrativa betydelse. — Neutrum af ett adjectivum eller præt. partic. förenas med 3 sing. præs. ind. af *vera* till opersonligt uttryck i Völ. 8, 46, 55; Háv. 1, 37, 107, 125, 127; Grímn. 9, 10; Œg. 30, 49; Hamh. 7; Harb. 56; Skirn. 10, 22; Hyndl. 4, 9; H. Hi. 12, 21, 23, 29, 31, 38; H. H. I, 55; II, 24; Sig. I, 18, 51; II, 25; Fafn. 40; Sig. III, 16, 21, 45, 64; Guð. III, 1; Akv. 17, 43; Atlm. 12, 23, 27, 37, 51, 90; Hamd. 4, 12, 28; adjectivet kan stå äfven i comparativus eller superlativus, t. ex. Háv. 8, 53, 69; H. Hi. 34; H. H. II, 21. Med 3 sing. præs. conj. af *vera* bildas impersonalia i Sig. I, 26; III, 62; med 3 sing. præt. ind. af samma verbum: Alv. 4; Hamh. 24; Harb. 26; H. Hi. 5, 35; Br. 12; Oddr. 19; Akv. 32; Atlm. 3, 9, 12, 28, 49, 50, 72, 74, 87; Hamd. 18; med 3 sing. præt. conj. af samma verbum: Œg. 9, 27; H. H. II, 31; Sig. I, 5; Atlm. 90. Med enkla och sammansatta tempora af *verða* danas impersonalia: jfr Alv. 8; Œg. 52, 57; Sig. I, 44; II, 22; Br. 10; med former af verbet *þikkja:* Alv. 1; Hamh. 23; Harb. 49; Vkv. 17; Atlm. 8, 9, 30; Hamd. 9; med præt. af verbet *liggja* är bildadt ett opersonligt uttryck i Sig. I, 21, *lá mèr ljósast.* I förening med adverbier bildar *vera* impersonalia, t. ex. Œg. 36, *þèra (= þèr-er-a) verr;* Br. 12, *var fram kvelda;* Atlm. 63,

var snemma dags; H. H. I, 28; *svá var ..., sem ...;* likaledes står *þikkja* impersonelt med adverbium i Atlm. 68, *at mèr vel þikki.* I Harb. 6 står *er* impersonelt utan annan bestämning än en följande comparativsats. Med en præposition och följande casus förenas *vera* till impersonelt uttryck, t. ex. Hyndl. 41, *er í ráði;* H. H. I, 15, *var und hjálmum;* jfr Sig. III, 40. Infinitiven *vera* eller *verða* kan ofta utelemnas i impersonela constructioner, ss. Háv. 66, *mundi boðit;* Sig. III, 40, *þá mun á hefndum;* Vkv. 39; detta är isynnerhet fallet, der det opersonliga uttrycket är förlagdt till en (prædicativ accusativus med) infinitivus, beroende af *láta, sjá, kveða, ætla, vita,* t. ex. Háv. 129; Œg. 52; Hým. 32; Hyndl. 7; Sig. II, 10; Sgrdr. 25; Atlm. 60, 72; Hamd. 25; dock är infinitiven äfven ofta uttryckt, t. ex. Háv. 131; Grimn. 23; H. Hi. 19; H. H. II, 46. Det bör äfven anmärkas, att impersonalia medelst neutr. præt. partic. förekomma endast af sådana verber, som äro intransitiva eller styra genitivus eller dativus. (Hamd. 4, *ykkr er þrungit,* anföres oriktigt af Lüning och Lund, §. 10, 4, såsom exempel på en accusativus i dylik construction).

Andra verber kunna utan förening med någon neutralform bilda impersonela uttryck. Någon sträng gruppering efter deras betydelse låter sig icke heller här verkställa; vi lemna derföre blott en öfversigt af de i Eddan förekommande: Völ. 61, *mun batna;* Háv. 22, *at morni kemr* (jfr Hamh. 24); ibm 39, *varir;* ibm 73, *viðrir;* ibm 117, *tíðir;* Vafth. 1, *tíðir;* ibm 31, *óx;* ibm 31, *fleygði;* ibm 44, *líðir;* Grimn. 26, *drýpr;* Alv. 10, 12, m. fl., *vörumk;* Hamh. 27, *lysti;* Skirn. 24, *tíðir;* Hyndl. 17, 18, *varða;* ibm 30, 33, m. fl., *vörumk;* ibm 45, *lystir;* Vkv. 29, *kell;* H. Hi. 5, *þraut;* H. H. I, 3, *braut;* ibm 15, *brá;* ibm 17, *líddi;* ibm 45; *dugir;* II, 4, 5, *lystir;* ibm 8, *bar;* ibm 22, *dugir;* ibm 34, *bregði;* ibm 40, *lystir;* Sig. I, 45, *minnir;* II, 14, *þrymr;* ibm 15, *munar;* III, 17, *samir;* ibm 31, *viti;* ibm 39, *lèk;* Helr. 1, *soemði;* ibm 2, 5, 6, *lystir;* Guð. II, 27, *samir;* Akv. 11, *missi;* ibm 30, *gangi;* Atlm. 2, *rèzk;* ibm 10, 14, *dreymdi;* ibm 14, *mun ganga;* ibm 20, *dreymir;* ibm 28, *lýsti;* ibm 32, *fari;* ibm 32, *eigi;* ibm 33, *missir;* ibm 33, *ræðr;* ibm 50, *líddi;* ibm 53, 65, *gengsk;* ibm 56, *lystir;* ibm 64, *hafi gengit;* ibm 67, *mun goeða;* ibm 77, *mun glaða;* ibm 98, *drap;* Guðhv. 2, *tregr.* Bland dessa impersonalia finnas både sådana, som construeras med en dativus eller genitivus, och fullkomligt transitiva ord, som styra en accusativus.

Att apposition, attribut och prædicativ skola öfverensstämma i casus med det ord, till hvilket de böra hänföras, är en allmänt gällande regel. Det undantagsförhållande, som kan ega rum vid apposition till ett pronomen possessivum, hafva vi redan anmärkt. — Ord, som vid indelningar, motsättningar, jemnförelser, o. dyl., äro ställda i parallelism, stå i samme casus, men icke nödvändigt i samme numerus. Detta eger ofta rum vid partiklarne *sem* och *nema*, då de icke åtföljas af eget prædicatsverbum; egentligen äro dylika uttryck att anse såsom en förkortning af satser, hvilke, om de voro fullständigt uttryckte, skulle göra framställningen tavtologisk och osmaklig. I afseende på ordet *sem* jfr Háv. 77, *svá er auðr sem augabragð;* Vafth. 2, *engi jötun ek hugða jafnramman sem Vafþrúðni;* Œg. 21, *at hon viti, sem ek;* ibm 43: Hamh. 10; Harb. 35; Skirn. 31; H. H. I, 18; Guð. II, 12; på somliga ställen vexlar numerus, t. ex. Œg. 24, *draptu sem Völur;* Hamh. 15; H. H. I, 6; II, 3, 41; Fafn. 2, 3; Guð. I, 1; II, 11: särskildt bör anmärkas Alv. 4, *ek á brúðar ráð sem faðir* (såsom en fader har, d. v. s. i min egenskap af fader). I dylika uttryck förekommer *sem* åtföljdt nästan endast af en nominativ eller accusativ; ty vid ställen sådana som Akv. 16, *sem hjálmum aringreypum,* är det rent copulativt. — Med *nema* eger ett liknande förhållande rum, men detta brukar åtföljas af hvilken casus som heldst, t. ex. Grimn. 2, *manngi bauð, nema Agnarr;* H. H. I, 37, *eiga segg nema Sinfjötla;* Oddr. 13, *meyju, nema mèr einni;* Vkv. 26, *ek hefi hefnt harma allra nema einna;* jfr Háv. 164; Œg. 11; Vkv. 24; Sgrdr. 23; Akv. 38; i Háv. 96, måste vid orden *nema at lifa* substantivet *yndi* tänkas upprepadt.

Om nominativus såsom subjectets casus är intet för Eddan egendomligt att anmärka, hvarföre endast den prædicative nominativen förtjenar att närmare tagas i betraktande. I vissa uttryck, ss. Völ. 14, *mál er telja,* H. H. II, 47, *mál er at ríða,* o. dyl., kan det vara tvifvelaktigt, om nominativen bör fattas såsom subject eller såsom prædicativ; åtminstone är det nyare språket benäget att i dylika constructioner inskjuta ett tonlöst neutralpronomen såsom grammatiskt subject, hvarigenom det egentliga grundordet förvandlas till prædicativ. Rättast torde dock vara att i fornspråket anse dylike nominativer äfven såsom grammatiska subjecter. — De verber, som oftast stå förenade med två nominativer äro *vera, verða, þikkja, þikkjask, heita;* exempel härpå finnas i så stor mängd, att något bevisställe här ej behöfver anföras. Likaledes vid passiva

uttryck, t. ex. Œg. 34, 35, *vera gísl um sendr;* Fafn. 24, *hverr óblauðastr er alinn;* Sig. III, 24, *Guðrún var sofnud sorgalaus;* Helr. 12, *sem hann minn bróðir um borinn væri;* Atlm. 57, *löskr mun hann æ heitinn;* m. fl. st. — Någon gång står ett substantivum prædicativt i nominativus, t. ex. Háv. 148, *þeir er vilja læknar lifa;* Œg. 48, *þú munt vaka vörðr goða.* Adjectiviskt prædicativ i nominativus förekommer mycket ofta vid verber, isynnerhet vid dem, som betyda gå, stå, sitta, ligga, färdas, o. s. v. Jfr Völ. 19, Grimn. 33, Vegt. 11, H. H. I, 47, *standa;* Völ. 21, Vkv. 36, H. H. I, 5, II, 34, Guð. I, 1, 7, Hamd. 10, *sitja;* Grimn. 37, H. H. II, 26, Sig. I, 11, III, 65, Guð. II, 11, Oddr. 5, Akv. 21, Atlm. 51, *liggja;* Vkv. 4, 20, Vafth. 4, H. Hi. 31, Sgrdr. 10, *koma;* Vkv. 27, 34, H. H. I, 27, Fafn. 2, Sig. III, 8, 9, 41, Guð. II, 5, 19, Atlm. 40, Hamd. 11, *ganga;* Vafth. 4, Œg. 31, H. H. I, 13, II, 36, Sig. I, 10, Akv. 12, Atlm. 90, 102, *fara;* Háv. 60, Br. 5, 16, Akv. 29, *ríða;* Vafth. 48, *líða;* Háv. 50, Vkv. 9, Akv. 42, *brenna;* Völ. 48, *skjálfa;* Grimn. 2, Guð. II, 26, *ráða;* Grimn. 13, *stökkva;* Hamh. 20, *aka;* Œg. 40, Guð. II, 33, *hafa;* ibm 62, *svelta;* Hamh. 24, *eta;* Vkv. 11, Sig. III, 24, *vakna;* H. H. I, 36, *skríða;* II, 3, *skæva;* ibm 19, *doema;* ibm 28, *græta;* ibm 41, Sig. II, 23, *sjá;* H. H. II, 43, Sig. II, 17, Guð. I, 6, *falla;* Sig. I, 17, Fafn. 8, Guð. I, 4, *lifa;* Sgrdr. 27, Sig. III, 38, *vega;* Sgrdr. 29, *deila;* Sig. III, 31, *hlæja;* ibm 45, *hverfa;* Br. 4, *leggja;* Guð. I, 15, III, 4, *hníga;* II, 5, *fregna;* Akv. 25, Atlm. 32, 38, *kveða;* Akv. 33, *þiggja;* ibm 35, *velja;* Atlm. 32, *sigla;* ibm 56, *bíða;* Guðhv. 5, *hefna;* ibm 19, *vitja;* Grimn. 42, *taka.* Äfven vid reflexivformer kan en nominativus stå prædicativt, t. ex. Œg. 18, *vegask;* Skirn. 24, *finnask;* Rígsm. 10, *nefnask;* Hyndl. 28, Guð. II, 18, Atlm. 28, 58, *látask;* Vkv. 27, 36, *hefjask;* Sig. I, 53, *skiljask;* III, 44, *komask;* Atlm. 19, *deilask;* ibm 35, *bregðask;* ibm 40, *verpask;* ibm 56, *reynask.* Slutligen må anmärkas, att en prædicativ nominativ kan förekomma utan att något annat substantivum i samme casus finnes i satsen, t. ex. Sig. III, 16, *gott er unandi auði stýra ok sitjandi sælu njóta.*

Språket saknar egen form för vocativus och måste derföre i utrop och tilltal använda nominativens form. Såsom attribut till en vocativ kan adjectivet stå antingen i sin starka böjning, t. ex. Œg. 57, 59, m. fl., *rög vættr;* Rígsm. 44, *Konr ungr;* H. Hi. 2, *fugl fróðhugaðr;* Sig. 10, *ítr konungr*, m. fl. st.; eller användes den svaga flexionen, och kan i detta fall artikeln både bibehållas

och utelemnas; jfr Sig. I, 23, *inn ítri öðlingr;* Fafn. 5, *inn fráneygi sveinn;* ibm 19, *inn fráni ormr;* Akv. 6, *seggr inn oeri;* Sig. II, 11, *Völsungr ungi;* III, 25, *brúðr frumunga;* Hyndl. 16, etc. *Óttarr heimski;* Alv. 8, *vísi gestr,* m. fl. st. — Den fördubblade artikeln *sá inn* kan icke förenas med ett attribut till en vocativus. — Vid utrop eller tilltal under häftig smärta och sinnesrörelse upprepas vocativen; i Fafn. 1, säger den dödligt sårade Fafnir till Sigurd: *sveinn ok sveinn!* — Efter en interjection står vocativen i jublande utrop; jfr Vkv. 27, *vel ek, verða ek á fitjum.* Detta ställe är dock tolkadt på olika sätt, i det somlige fatta *vel* såsom partikel, andre åter såsom præsens af *velja* eller *vilja.* Den förstnämnda tolkningen synes böra föredragas.

I accusativus står det transitiva verbets object. Bruket af accusativus är dock icke inskränkt härtill, utan kan han förekomma såsom närmare bestämning äfven i andra fall. — Huruvida denne casus. såsom Lund (§. 16) angifver, begagnas då ett begrepp framställes eller nämnes i allmänhet, synes icke vara af Eddans språkbruk bekräftadt; åtminstone finner man af det ofvan anförda stället, Sig. III, 16, *gott er unandi stýra ok sitjande njóta,* att prædicativet i ett obestämdt infinitiviskt uttryck icke står i accusativus, utan i nominativus. — De transitiva verbernas förening med en enkel objectsaccusativ erbjuder i Eddan icke något afvikande från det vanliga språkbruket, hvarföre här icke är behöfligt att företaga dessa constructioner till närmare behandling. Blott det må anmärkas, att man i fornspråket i ett eller annat fall tänkte sig en direct behandling af något, der nyare språket begagnar ett annat föreställnings- och uttrycks-sätt (t. ex. Völ. 38, *Frigg grèt vá Valhallar;* Akv. 38, *hon grèt broeðr sína berharða;* Vafth. 4, *orðum mæla jötun),* och att man i nyare språket tänker sig ett direct object vid många verber, som i fornspråket construeras med genitivus eller dativus. Om dessa förhållanden lemnar ordboken närmare upplysning.

Vid verba proficiscendi står accusativus för att uttrycka stället, hvaröfver rörelsen tänkes ske. I Eddan förekomma verberna *fara, koma, ganga, vaða, ríða, aka, róa, klífa, stökkva, stíga, þyrja, renna,* på detta sätt construerade. Jfr Sig. II, 2, *margan fors fara;* Oddr. 3, *fara moldveg slèttan;* Alv. 20, *fara víðast;* Vafth. 43, *níu koma heima;* Rigsm. 1, 14, 23, *ganga brautir;* Vkv. 7, 15, 28, Oddr. 3, *ganga endlangan sal;* Sig. III, 8, *ganga ísa ok jökla* (vi föredraga Egilssons tolkning: "planities glaciales et montes congelatos, i. e.

loca tristia et desolata, peragrare," framför den vanliga); Völ. 45, *vaða strauma;* Grimn. 29, *þær vaða;* Sig. II, 4, *Vaðgelmi vaða;* Völ. 24, *ríða grund;* Vafth. 47, *ríða brautir;* Rigsm. 34, *ríða veg, fjöll;* ibm 43, *ríða kjörr ok skóga;* H. H. II, 47, *ríða brautir;* Sig. I, 18, *ríða braut;* II, 16, *ríða unnir, haf;* Fafn. 26, *ríða fjöll;* Guðr. II, 34, *land ríða;* Akv. 3, *ríða Myrkvið;* Rigsm. 36, *aka brautir;* Alv. 24, *er menn róa;* Hým. 20, *róa lengra;* H. H. II, 20, *bergskorar klífa;* Hamh. 27, *stökkva endlangan sal;* Guð. II, 34, *stíga þurt land* (oriktigt förklaradt af Egilsson s. v. *stíga);* Akv. 13, *þyrja Myrkvið;* H. H. I, 46, *renna dala, hlíðir.* Märkligt är, att *sitja* kan förenas med en dylik accusativ, ss. i Skirn. 3, *sitja endlanga sali.*

Till andra verber fogas en accusativ antingen af samma rot som verbet eller åtminstone af beslägtad betydelse. Denna construction innebär egentligen ett öfverflödigt upprepande af det redan genom verbet uttryckta begreppet. Jfr Völ. 20, *þær lög lögðu;* Œg. 62, *lifa langan aldr;* Harb. 53, *ráð ráða;* H. H. I, 41, *mart skeið ríða;* Sig. I, 29, *sofa svefn;* Fafn. 23, 30, *vega sigr;* Guð. I, 21, *sverja eiða;* Oddr. 8, *gala galdra;* Akv. 3, *ríða örindi;* Atlm. 68, *leika leik.* Det är möjligt, att hit äfven bör hänföras uttrycket i Sigrdr. 37, *hvern veg at vegi.*

Med accusativus förenas åtskilliga impersonela verber; äfven här uttrycker accusativus tydligen det directa objectet för verbet, och det är derföre ett oriktigt och förvillande språkbruk att benämna honom subjects-accusativ, om man än vid öfversättning till nyare språket ofta kan låta nämnde casus intaga subjectets plats. Jfr Háv. 73, *viðra fjöld;* Alv. 10, ff. *vörumk (= varir mik);* Vafth. 1, *mik tíðir;* ibm 44, *inn moera fimbulvetr líðr;* Hyndl. 45, *lystir mik;* Vkv. 29, *kell mik;* H. Hi. 45, *mara þraut óra;* H. H. I, 3, *borgir braut;* ibm 17, *líddi randa rym;* Atlm. 50, *miðjan dag líddi;* Sig. I, 45, *minnir þik;* II, 14, *þrymr orlögsimu;* ibm 15, *munar tiggja;* Akv. 10, *dreymdi dróttláta;* ibm 14, *dreymdi mik;* ibm 20, *dreymdi örnu* (således betecknar accusativen både personen, som drömmer, och föremålen, som visa sig i drömmen); ibm 28, *litu lýsti;* Atlm. 77, *mun glaða þik;* Guðhv. 2, *tregr ykkr.*

Vid många verber står, utom det egentliga objectet, ännu en accusativus, som närmare bestämmer och fullständiggör prædicatet. Denne prædicative accusativus kan vara ett substantivum, adjectivum eller participium. De fall, der

begge accusativerne äro substantiver, äro temligen fåtaliga; sådant inträffar endast efter verberna *heita, kalla* och *nefna;* jfr Völ. 20, 25; Grimn. 49; Harb. 45; Sig. I, 27; II, 18; Helr. 7; ett pronominalt object är ofta uteslutet, så att satsen innehåller endast den prædicative accusativen, t. ex. Alv. 11, 13, 15, etc.; Rígsm. 7, 18, 36. Talrikare äro de fall, der ett adjectivum är prædicativ; detta kan förekomma vid verberna *sjá, finna, ráða, vilja, muna, hyggja, vita, kunna; kveða, fregna, segja, telja, kalla, mæla, látask; görva, láta, hafa, eiga, bíða, bera, setja, skera, drepa, drekka, (yrða?* Atlm. 22) m. fl.; jfr Völ. 1, 17, 26; Háv. 11, 124, 147 ff.; Vafth. 6, 20, 24, 26 ff.; Hým. 15, 20, 28, 29; Œg. 45; Hamh. 2, 15, 17, 31; Harb. 60; Hyndl. 42; Vkv. 4; H. Hi. 17, 36; H. H. I, 40; II, 10, 25; Sig. I, 26, 40; II, 24; Fafn. 9, 12, 14, 40; Sgrdr. 19, 21, 22 ff.; Sig. III, 59; Br. 16, 17; Helr. 5; Guð. I, 3, 4, 17; II, 3, 30; III, 10; Oddr. 9, 16; Akv. 7, 30; Atlm. 22, 58, 91, 97; Guðhv. 1, 17; Hamd. 18. Härvid bör märkas, att på de ställen, der prædicativet är ett ordningstal eller ett adjectivum i högre grad, man ofta måste i nysvenskan med tvenne satser återgifva hvad fornspråket uttryckt i en enda; t. ex. Völ. 1, *fornspjöll, þau er fremst um man* = fornsägner, som äro de första jag minnes; jfr Hamh. 2, *hann þat orða alls fyrst um kvað;* H. Hi. 17, *þann vissa ek ámátkastan jötun* = han var den starkaste jätte, som jag kände. Då fråga är om en ordningsföljd, användes ofta en prædicativ accusativus; i sådana uttryck, som de nyss från Völ. 1, och Hamh. 2 anförda bör man derföre icke fatta *fremst* och *fyrst* adverbielt utan såsom prædicativer. Grimm (gr. IV, 937) synes icke vara fullt viss, huruvida vid fråga om personer ett adjectivum kan i fornspråket stå i stället för adverbier, som nyare språket i dylika fall nyttjar, eller icke, men att så är, synes tydligt af Hamh. 31, *þrym drap hann fyrstan* (jfr Grimn. 42, *hverr er tekr fyrstr á funa).* Ordningstal, som stå prædicativt, kunna, såsom bekant, vara åtföljda af artikel; såsom sådant är äfven *it efsta* att anse; jfr Oddr. 16. — Participia præteriti vidfogas ofta prædicativt en objectsaccusativ; vi hafva redan afhandlat förhållandet vid de periphrastiska verbalformer, som bildas med *hafa, láta* och *eiga.* En liknande construction användes vid *muna, sjá, geta, kveða, vita, finna, kjósa, görva, hyggja,* t. ex. Völ. 2, *ek man jötna ár um borna;* Hým. 14, *hann sá gýgjar græti kominn;* Hyndl. 10, *hörg hann gerði hlaðinn;* ett pronominalt object kan äfven här uteslutas, t. ex. H. H. II, 27, *lifna munda ek*

nú kjósa, ɔ: *þá* etc.; Sgrdr. 15, *á skildi kvað (þær) ristnar.* Till participium præteriti kan ytterligare sluta sig en accusativus, så att trenne sådane casus i satsen förekomma: H. H. I, 18, *ek hefi Hödbrodd kveðinn konung oneisan;* Fafn. 23, *þik kveð ek óblauðastan alinn.* — Högst sällan förekommer præsens partic. såsom prædicativ i accusativus; jfr Akv. 31, *lifanda gram lagði i garð.* — Man behöfver ingalunda vid dessa uttryck antaga en ellips af *vera* eller ett liknande verbum.

Till såväl transitiva som intransitiva verber kan fogas en accusativus, vanligen af ett neutralt adjectivum eller pronomen, för att beteckna handlingens innehåll och omfång. Denne accusativ qvarstår äfven om satsen öfvergår till passiv. Om dessa neutra, som ofta kunna uppfattas nästan adverbielt, är förut taladt. Här anföra vi blott en dylik användning af substantiver, som dock ej heller äro långt ifrån att brukas såsom rena adverbier: Œg. 15, *hyggsk vætr hvatr fyrir;* Vafth. 3, *fjöld ek fór, fjöld ek freistaða, fjöld ek reynda regin;* Sig. II, 9, *hræðumk hót þín ekki lyt (?).*

Accusativus användes att beteckna utsträckning i rummet. Detta är blott en speciel användning af den nyss omtalade innehållets accusativ. Både det obestämda och bestämda måttet kan härmed angifvas, t. ex. Völ. 23, *sá hon vítt ok um vítt of veröld hverja;* ibm 24, *sá hon valkyrjur vítt um komnar;* Harb. 50, *langt mundir þú nú kominn;* Völ. 56, *gengr níu fet.* — På samma sätt betecknas såväl bestämda som obestämda tidsrymder; jfr Völ. 40, *sjá lengra;* Háv. 40, *viðrgefendr erusk lengst vinir;* ibm 50, *fimm daga;* ibm 59, *mál ok misseri;* Grimn. 2, *átta nætr;* Hym. 6, *dag þann;* Œg. 23, *átta vetr;* Harb. 16, *fimm vetr;* Rigsm. 6, *þrjár nætr;* ibm 9, *gerstan dag;* Skirn. 30; Rigsm. 11, *þrungin doegr;* ibm 18, 30; Vkv. 3, 39; H. Hi. 24, 26; H. H. I, 10, *skamt lèt bíða;* Sig. I, 20, *sjá lengra:* ibm 31, 43; III, 2, 6, 8, 14; Guð. I, 8, 9; II, 13, 34; Oddr. 7, 15; Akv. 16; Atlm. 36, 50, 78, 85. På många af dessa ställen är icke sjelfva utsträckningen i tiden skarpt betonad, utan accusativen utmärker blott att handlingen sker under loppet af den tiderymd, som ordet angifver; jfr ytterligare Völ. 22, *drekkr mjöð Mímir morgin hverjan;* Vafth. 14, 23, 41; Grimn. 8, 14, 15, 20, 29, 30; Hym. 39; Skirn. 21; H. Hi. 39, *þetta sinn;* H. H. I, 16; Sig. I, 25, *doegr eitt.* — Hit bör troligen äfven hänföras Skirn. 31, *þitt geð grípi þik morn morni,* om man får öfversätta: "ditt sinne må oroa dig under den ene morgonen till den andre,"

d. v. s. från den ene dagen till den andre. Med afseende på detta ställe anför Egilsson tvenne tolkningar, som äro lika litet tillfredsställande; under ordet *grípa* öfversätter han: *morn grípi þitt geð* = "ægritudo animum tuum occupet;" men under orden *morn, morna,* förklarar han: *þik morn morni* = "te tabes tabefaciat." Antager man den förra tolkningen, blir *þik* öfverflödigt, och gillar man den senare, blir det lika svårt att förklara *þitt geð grípi.* Det synes derföre vara bättre att fatta *morn* såsom en accusativus temporis af *morgin.*

Någon gång kan accusativus utan præposition uttrycka stället, hvartill rörelsen sker. Detta språkbruk synes vara för Eddan egendomligt; prosan har icke bibehållit förmågan att ensamt med casus uttrycka detta förhållande; jfr H. Hi. 26, *stè hon land af legi;* Atlm. 10, *þau Högni fóru sæing;* ibm 52, *sendut systr helju;* Guðhv. 13, *ek land um stèk.* Vi räkna äfven hit Völ. 14, *þeir er sóttu Aurvanga sjöt til Jöruvalla,* der *Aurvanga sjöt* bör uppfattas såsom stället hvartill rörelsen skedde. Arnemagn. editionen öfversätter mindre riktigt: *aurvanga sjöt* = per terrestres regiones.

Bruket af accusativus absolutus är temligen inskränkt. Jfr Rígsm. 15, *skör var fyr enni, skyrtu þröngva;* ibm 26, *kinga var á bringu, síðar sloeður, serk bláfán.* (Vegt. 7, *kjapt vígfrekan ok kjálka neðan).* I Harb. 13, *harmljótan mèr þikkir í því,* bör *harmljótan* fattas ss. subst. neutrum, och ingalunda såsom absolut accusativ *(harm ljótan).* — Absolut förekomma ofta *ár, fjöld, vætr,* hvilka brukas rentaf såsom adverbier. Accusativus sing. masc. af adjectivernas starka form står äfven absolut och adverbielt, t. ex. *saman, kröpturligan* (Hým. 28), *framan* (Vegt. 7) m. fl.; jfr Grimm, gr. III, 95, 96. — I Sig. I, 28, *hvat er mik at því,* synes accusativus hafva blifvit förvexlad med dativus, ty man kan ej gerna anse *mik* såsom absolut accusativ och öfversätta: "i anseende till mig."

Redan vid första betraktandet af de constructioner, hvari dativus ingår, finner man, att i fornnordiska språket denne casus begagnas i många fall, der andra och äfven närbeslägtade språk använda accusativus, hvars sfer derigenom blifvit betydligen inskränkt. Dativus är nämnligen tillika instrumentalis och står såsom sådan vid en stor mängd rörelseverber, der nyare språken mera abstract använda en enkel objectsaccusativ. Grimm har visat, att der, hvarest accusativus och dativus i enskilda structurer beröra och företräda hvarandra, det dativa uttrycket alltid är friskare, lifligare och ursprungligare. Han har äfven fästat

uppmärksamheten derpå, att dativens natur innebär något personligt, så att till och med den ofta förekommande dativus rei så att säga personificerar begreppet; detta senare gäller naturligtvis hufvudsakligen om den egentlige dativus, hvars allmännaste betydelse är att angifva den eller det, hvarpå handlingen syftar eller med afseende hvarpå satsens innehåll utsäges.

Dativus commodi et incommodi förekommer temligen ofta. Jfr Háv. 75, *ordstírr deyr aldregi hveim er sèr góðan getr;* ibm 78, *metnaðr hanum þróask;* ibm 142, *orð mèr af orði orðs leitaði;* ibm 149, *bítað þeim vápn;* Fafn. 9, *heiptyrði ein telr þú þèr;* Sig. III, 25, *þèr broeðr lifa;* Atlm. 97, *er sèr nè attið;* Háv. 10, 25, 28, 39, 95; Hamh. 6; Hým. 18; Vafth. 23, 25; Œg. 3, 62; Vegt. 10, 11; Skirn. 29, 36; Vkv. 29; Atlm. 37, 38, 74, 82; Guðhv. 14; H. H. I, 5, 36; II, 26, 27, 31, etc. Att dat. comm. et incomm. bör hänföras till prædicatet i sin helhet, torde knappast behöfva anmärkas. Vid verberna *vera* och *verða* står denne dativus med ett pronomen för att uttrycka hvad som vederfares en person, t. ex. Guð. III, 1, *hvat er þèr, Atli;* Vafth. 52, *hvat verðr Óðni;* Œg. 40, *þat varð þinni konu;* H. Hi. 38, *hvat varð Helga;* Atlm. 12, *hvat varð vitri;* Skirn. 14, *hvat er þat hlym hlymja.* I allmänhet betecknar *vera* med dativus det, som "är för någon", d. v. s. det som någon har, likasom *verða* med dativus betecknar det som kommer att hända någon, eller det som någon får: jfr Akv. 7, *hverju eru þeirra hjölt or gulli;* Atlm. 1, *yggr var þeim síðan;* Háv. 6, *sjaldan verðr víti vörum;* Háv. 3, 45, 55, 72, 108; ibm 6, 37, 119, 149; Œg. 49; Fafn. 9, 19, 20, 22; etc. Äfven i impersonela constructioner begagnas dylika uttryck, ss. Œg. 30, *era þèr vamma vant;* Skirn. 22, *era mèr gulls vant.* Dativen sättes äfven då *vera* eller *verða* är utelemnadt, t. ex. Vafth. 1, *kveð ek mèr forvitni (vera);* Hyndl. 7, *draums ætlig þèr (vera);* Atlm. 14, *ykkr mun ástkynni (verða);* ibm 75, *skömm mun ró reiði (verða);* han kan äfven förekomma såsom suffix till ett verbum, ss. *sú erumk (er mèr) líkn;* H. H. I, 25, *ván erum rómu;* Atlm. 74, *lyst várumk.*

Dativus står jemnte accusativus vid en stor mängd transitiva verber för att uttrycka det aflägsnare objectet. Antalet af de verber, som på detta sätt i Eddan construeras, är icke obetydligt, men de äro alla antingen sådana, som betyda: säga, meddela, utlofva något åt någon, eller sådana, som betyda: gifva, öfverlemna, förskaffa något åt någon. Till endera af dessa allmänna betydelser låter nästan hvarje verbum hänföra sig, som förekommer på detta

sätt construeradt. I Eddan begagnas sålunda verberna: *segja, telja, kenna, vísa, kveða, heita, sverja; gefa, fá, geta, gera, görva, veita, vinna, skapa, bera, foera, selja, senda, gjalda, heimta, finna, kjósa, velja, kaupa, mæla, gala, bjóða, væla, launa, gipta, boeta, fastna, fela, deila, leifa, oexa;* t. ex. Vkv. 30, *seg þú mèr þat;* Völ. 14, *telja dverga ljóna kindum;* Harb. 7, *ek mun þèr stöðna kenna;* ibm 55, *vísa þú mèr leiðina;* Vegt. 8, *vittugri valgaldr kveða;* Sig. I, 35, *heitr þú fljótliga för fylkis móður;* Guð. I, 21, *sverja Sigurði eiða;* Œg. 12, *mar ok mæki gef ek þèr;* Hým. 3, *önn fèkk jötni halr;* Œg. 8, *hveim þeir skolu gambansumbl um geta;* Hyndl. 10, *hörg hann mèr gerði;* Rígsm. 35, *öllum veita meiðmar;* Vkv. 31, *vinna eiða mèr;* H. H. I, 2, *skapa öðlingi aldr;* Vkv. 24, *bar hann Völundi;* Œg. 3, *joll ok áfu foeri ek ása sonum;* Vkv. 23, *þær skálar seldi hann Niðaði;* ibm 23, *jarknasteina sendi hann konu;* Œg. 12, *gjalda ásum öfund;* Hamh. 18, *nema þú þinn hamar þèr um heimtir;* Sig. II, 1, *finn mèr lindar loga;* Völ. 20, *kjósa líf alda börnum;* ibm 23, *valdi henni Herföðr hrínga ok men;* Háv. 51, *opt kaupir sèr í litlu lof;* ibm 97, *ef þú vilt þèr mæla man* (amorem puellæ sibi verbis conciliare); ibm 161, *afl gól hann ásum;* Grimn. 2, *mèr manngi mat nè bauð;* ibm 6, *Valaskjálf heitir, er vælti sèr áss;* Harb. 59, *launa mun ek þèr farsynjun;* Rígsm. 20, *geitakyrtlu giptu Karli;* H. Hi. 27, *ef ek boeti harma þèr;* Sig. I, 39, *mundu fastna þèr fóstru Heimis;* Sig. III, 4, *mey frumunga fal hann megi Gjúka;* Br. 4, *sumir Guthormi af gera* (i st. f. accus.) *deildu;* Atlm. 94, *lönd, þau er mèr leifði Buðli;* ibm 102, *niðjum stríð oexti;* m. fl. st. — Man finner huru nära denne dativus står den ofvan omtalade dativus commodi et incommodi; någon sträng skilnad kan icke uppdragas dem emellan, och i sjelfva verket är dativen vid nu uppräknade verber af samma art som den nyssnämnde. Vid satsens förvandling till passiv qvarstår dativen oförändrad, t. ex. Völ. 29, *hverir hefði ætt jötuns Óðs mey gefna;* Háv. 129, *lát þèr at góðu getið;* ibm 139, *Óðni gefinn;* Grimn. 5 ff., *hefir sèr um görva sali;* jfr Œg. 9, 48, 52, etc.

I ofvanstående fall kan det icke vara tvifvelaktigt, att den egentlige dativus är använd. Deremot blir det ofta svårt att afgöra, huruvida dativus i inskränkt betydelse eller instrumentalis är använd vid alla de verber, som icke äro i egentlig mening transitiva, men som kunna förenas med en dylik casus. — Med dativus angifves det, hvartill handlingen syftar; med instrumentalis betecknas

redskapet, hvarmed handlingen utföres. Det synes väl, såsom dessa begrepp utan svårighet borde kunna åtskiljas, men då många verbers ursprungliga betydelse är antingen dunkel eller alldeles okänd, blir afgörandet svårt eller omöjligt. Icke ens genom analogier låter saken sig alltid med bestämdhet afgöra, ty olika verber inom samma begreppskategori finnas construerade med olika casus. Författare, som behandlat detta ämne, hafva derföre på ett temligen olika sätt grupperat dessa verber. Mot Lund synes den anmärkning i allmänhet kunna göras, att han lemnat för litet utrymme åt instrumentalis.

Med dativus förenas de verber, som beteckna gunstig eller ogunstig sinnesstämning, nyttig eller skadlig handling, eller i allmänhet uttrycka interesse för eller emot någonting. Älska, hata, medgifva, bestrida, skona, hota, beskydda, skada, upptaga väl eller illa, taga sig till vara för något, stämpla mot någon, o. s. v. äro de betydelser, som närmast höra hit. Eddan erbjuder följande verber af denna class: *unna, fullhyggja, fagna, heilsa, nenna, oegja, frýja, níta, stríða, þyrma, árna, hlýja, hjálpa, fulltýja, fulltingja, bjarga, forða, hlífa, verja, verjask, varask, varða;* t. ex. H. H. II, 13, *lèzk hon unna syni Sigmundar*; Guðhv. 15, *er ek minna barna bazt fullhugðak;* Atlm. 45, *hon fagnaði komnum;* Sig. I, 5, *dróttinn heilsar vel hilmi komnum;* Skirn. 38, *þú munt nenna Njarðar syni;* Guð. I, 10, *hon oegði mèr;* Sig. III, 33, *frýra maðr þèr;* Atlm. 67, *ek vil því níta;* Hamd. 8, *Atla þóttisk þú stríða;* Völ. 46, *mun engi maðr öðrum þyrma;* Atlm. 60, *árna ánauðgum;* Háv. 49, *hlýrat henni börkr nè barr;* ibm 147, *þat þèr hjálpa mun;* Fafn. 6, *hendr mèr fulltýðu;* Hamd. 13, *hve mun jarpskamr okkr fulltingja;* H. Hi. 27, *vættr, er barg öðlings skipum;* Harb. 12, *mun ek forða fjörvi mínu;* H. H. I, 53, *þær er grami hlífðu;* Alv. 8, *muna þèr verða of varit;* Akv. 19, *svá skal froekn fjándum verjask;* Sig. II, 1, *kannat sèr við víti varask;* Akv. 14, *verðir sátu úti at varða þeim Gunnari.* Hit sluta sig nära de verber, som beteckna tillfredsställelse eller missnöje med något, såsom *una, angra, gamna,* t. ex. Harb. 30, *gamni mær undi;* Sig. I, 34, *ef meintregar mèr angraðit;* Akv. 11, *gamna greystóði.* Äfvenledes construeras de verber, som uttrycka förtroende, hörsamhet, lydaktighet eller deras motsatser, med dativus, ss. *trúa, treystask, lýða, hlýða, fylgja, vèla, kvíða;* t. ex. Háv. 83, *meyjar orðum skyli manngi trúa;* H. Hi. 22, *ef afli treystisk;* ibm 41, *ef þú vill mínu máli lýða;* Hyndl. 24, *hlýð þú sögu minni;* Hým. 11, *fylgir hánum hróðrs-andskoti;*

Harb. 34, *nema þú mèr veltir;* Fafn. 40, *era konunglikt kvíða mörgu.* I dativus ställes äfven den man råder, hänvisar, bjuder, beherrskar, har magt öfver, vid verberna *ráða, ráðask, vísa, bjóða, etja, stýra, valda, bella, vinna, kunna;* t. ex. Vafth. 1, *ráð þú mèr;* Háv. 113, *ráðumk þèr, Loddfáfnir;* H. H. I, 19, *nema þú hánum vísir valstefnu til;* ibm 51, *bjóði þèr Hrings sonum;* Harb. 24, *atta ek jöfrum;* H. H. I, 32, *sá er liði stýrir;* Grimn. 13, *valda vèum;* Atlm. 55, *bellit því bragði;* Vkv. 39, *vætr hánum vinna kunnak;* Br. 15, *fár kunni þeim fljóðalátum;* hit synas äfven följande constructioner böra räknas: Vkv. 15, *stilti röddu;* Atlm. 57, *högum vèr hálfyrkjum;* samt möjligen Hamd. 23, *mega tveir menn einir tíu hundruðum Gotna binda eða berja,* och Sig. I, 34, *mun ek Guðrúnu ganga at eiga;* III, 56, *muntu Oddrúnu eiga vilja.* — Det föremål, till hvilket man närmar sig eller från hvilket man aflägsnar sig, står i dativus vid verberna *koma, ganga, gangask, moeta, gegna, ná, snúna, fallask;* t. ex. Vkv. 5, *ef hánum koma gerði;* ibm 9, *gèkk brunni* (med bibehållande af codicis regii läsart); Atlm. 65, *ills gengsk þèr aldri;* Rígsm. 36, *moetti hann mjófingerði hvítri ok horskri;* Sig. I, 38, *hví gegnir þat;* OEg. 62, *ok máttira þú þá nesti ná;* Harb. 17, *hversu snúnuðu konur yðrar;* Hamh. 10, *opt sitjanda sögur um fallask;* såsom föremålets dativus, och icke såsom instrumentalis, bör enligt vår tanke äfven *sjónum* uppfattas i Hým. 13, *jötunn sjónum leiddi sinn andskota.* Troligen är denna betydelse och användning af dativus den ursprungligaste; den står ock mycket nära det aflägsnare objectets dativ. Vi återfinna längre fram samma begagnande af dativus vid några andra verber, som derjemnte styra en annan casus.

Den första stora grupp af verber, som i fornspråket förenas med instrumentalis, bildas af sådana, som beteckna en rörelse. Dylik användning af instrumentalis är mycket vanlig, ty såsom instrument uppfattas icke allenast det man äfven nu vanligen tänker såsom sådant, t. ex. kroppslemmar, vapen, verktyg och allt annat dylikt, medelst hvars tillhjelp något utföres, utan äfven ofta det enda och egentliga föremålet, hvarpå handlingen kan sägas inverka och som derföre enligt bruket i andra språk borde stått i accusativus. Äfven i fornnordiska språket omvexlar i vissa fall användningen af accusativus och af dativus (instrum.), men den sistnämnde casus är vida mera vanlig och de allraflesta constructioner af dylik art hafva oförändradt bibehållit sig äfven i det senare prosaspråket. Af de i Eddan förekommande verber kunna följande hänföras till denna class,

nämnl. *koma, yppa, slá, skipta, kasta, drepa, verpa, verpask, fleygja, strá, sóa, snúa, bregða, bregðask, vinda, veifa, hrinda, hreyta, beita, stökkva, steypa, slöngva, slyngva, heyja, lúka, hlaða, hloeða, slíta, svipta, vixla, skjóta.* Jfr Grimn. 45, *þat skal inn koma öllum ásum;* Hým. 33; Œg. 63; Völ. 4, *Burs synir bjóðum um yptu;* Grimn. 45; Atlm. 45; Guð. I, 1, *slá höndum* (men Sig. III, 25, 29, *slá hendr);* Oddr. 11, *arfi skipta;* Háv. 43, *gjöfum skipta;* ibm 123, *orðum skipta,* o. s. v. (men Atlm. 34, *þá hygg ek sköp skiptu;* hvarken Lund eller Dietrich uppfatta dativus vid *skipta* såsom instrumentalis); H. H. II, 42, *fyrr . . . en þú blóðugri brynju kastir;* Guð. II, 5, *drap höfði* (men Harb. 27, *drepa þik);* Völ. 5, *sól varp sunnan hendi inni hoegri;* Œg. 59, *upp ek þèr verp;* Sig. III, 29, *kona varp öndu, en konungr fjörvi;* vid *verpa* står instrumentalis att beteckna äfven det, som icke genom en fysisk kraftyttring sättes i rörelse, t. ex. Rígsm. 32, *hundum verpa* (mycken likhet härmed har constructionen vid *etja,* och man kan bland annat häraf se, huru svårt det är att uppdraga en bestämd skiljegräns emellan dativus och instrumentalis); Vafth. 7, *hvat er þat manna, er verpumk orði á;* Atlm. 40, *urpusk á orðum;* Rígsm. 43, *kólfi fleygði;* Guð. II, 18, *hauki fleygja;* Grimn. 9, *brynjum er um bekki strát* (i accusativus står föremålet, öfver hvilket någonting utströs, t. ex. Hamh. 22, *bekki stráit;* Rígsm. 24, *gólf var strát);* Atlm. 39, *gulli sèri in gaglbjarta;* H. H. I, 26, *siklingar snèru upp vefnistingum* (äfven med accusativus, ss. Völ. 40, *þá kná Vala vígbönd snúa;* H. H. I, 3, *snèru þær orlögþáttu);* Rígsm. 32, *sverðum bregða;* H. H. I, 44, *ónýtum orðum at bregðask;* Hým. 27, *vatt upp lögfáki;* Akv. 6, *höfði vatt* (men äfven med accus., t. ex. Sgrdr. 12, *þær um vindr,* och troligen äfven Harb. 18, *þær or sandi sima undu);* Hým. 36, *veifði hann Mjöllni;* Akv. 19, *enum átta hratt hann í eld;* Rígsm. 35, *hringum hreytti;* Atlm. 44; Rígsm. 42, *brögðum beitti* (men Guðhv. 18, *beittu, Sigurðr, enn blakka mar);* H. Hi. 33, *mèr hefir stillir stökt til eyrar;* H. H. I, 29, *Œgis dóttir stagstjórnmörum steypa vildi;* Atlm. 44, *slöngði svá silfri;* H. H. I, 44, *væri soemra gunni at heyja* (men Harb. 30, *löng þing háðak);* Atlm. 20, 72, *lokit því lètu* (men Guð. II, 35, *grind upp luku;* i betydelsen "omgifva någon med något" construeras *lúka* med acc. och dat., t. ex. Háv. 114, *svá at hon lyki þik liðum;* Grimm och Lund hänföra *lúka* till de verber, som styra egentlig dativus, ehuru den förre säger, att i denna structur dativus har "instrumental färg."); Guð. II, 26, *hlaða spjöldum* (accus

i Guðhv. 20, *hlaðit èr, jarlar, eikiköstinn)*; Sig. I, 13, *gulli hloeða á Grana bógu;* ibm 32, *málum slíta* (accusativus brukas oftare; ex. Atlm. 67, *sleit ek þá sáttir)*; Oddr. 3, *svipti hon söðli af svöngum jó;* Sig. I, 37, 42, *litum, hömum vixla;* Guð. II, 18, *örum at skjóta;* läser man, med Rask och Egilsson, H. H. II, 23, *opt náir hreifa granstóð Gríðar Granmars sonum,* så bör äfven verbet *hreifa* hänföras till denna grupp.

De verber, som beteckna förlust eller förstöring, äro så talrika, att de kunna bilda en egen class bland dem, som construeras med instrumentalis. De tyckas alla hafva ursprungligen varit rörelseverber, med undantag af några få, som blott i vissa phraser fått en dylik betydelse och derföre endast per analogiam construeras med denne casus. Flere af de nyssnämnda verberna, såsom *sóa, slíta, steypa,* m. fl. skulle kunna hänföras äfven hit, emedan de stundom förekomma i den speciela betydelsen förstöra. Då skiftningen emellan de olika betydelserna hos ett och samma verbum är noggrannt angifven i Egilssons och Lünings ordböcker, upptaga vi icke här ånyo sådana verber, som redan blifvit nämnda, utan blott följande: *spilla, fara, bana, drekja, týna, láta, sofa, hafna, renna, glata, eyða, bergja, snýta, blóta.* Jfr Völ. 46, *sifjum spilla;* H. H. I, 14, *hann hafði farit allri ætt* (likaså står dat. Fafn. 5, 23, H. Hi. 13, Œg. 57, Sgrdr. 25, men accusativus i Vafth. 46, *þessa hefir Fenrir farit;* ibm 47, *hana Fenrir fari)*; H. Hi. 26, *buðlungs mönnum bana;* ibm 19, *ek drekta Hlöðvarðs sonum;* ibm 37, *öndu týna;* Sig. III, 15, *fjörvi láta;* ibm 11, 58, *sofa lífi;* Atlm. 66, *höfnum opt góðu;* Br. 17, *er þit blóði báðir rendut;* Helr. 4, *þú hefir Gjúka um glatat börnum;* Guð. I, 21, *eyða landi;* Œg. 9, *ölvi bergja;* Atlm. 82, *snýtt hefir þú sifjungum;* ibm 75, *blótt sem vilt börnum.* Äfven rörande dessa constructioner äro icke språkforskarne ense. Lund hänför de flesta af nu nämnda verber till dem, som förenas med instrumentalis, hvaremot Dietrich anser dativus i egentlig mening här merendels vara använd. Såsom till betydelsen motsatt de nu nämnda förstöringsverberna anför Dietrich särskildt verbet *halda,* hvilket ock enligt hans åsigt icke styr instrumentalis, utan egentlig dativus. Äfven Lund (§. 37) synes gilla en sådan uppfattning. Det kan visserligen icke nekas, att *halda* i åtskilliga phraser kan återgifvas med ord, som till betydelse närma sig *hlífa, þyrma, stýra,* men den äldsta bemärkelsen hos verbet måste väl antagas hafva varit: "hålla uti, hålla fast, så att något förblifver på sin plats", och denna betydelse bör kunna uppfattas så-

som förenlig med instrumentalis, lika väl som de s. k. rörelseverbernas. I Eddan förenas *halda* ofta med dativus, t. ex. Völ. 24, *Skuld hèlt skildi;* Br. 18, *eiðum halda,* o. s. v.; med accusativus står *halda* i H. H. II, 20, *geitr um halda.*

Mera otvetydigt är instrumentalis använd i de constructioner vi nu gå att anföra. Många bland de verber, som härnedan uppräknas, kunde äfven hänföras till de nyss afhandlade s. k. rörelseverberna, men då dativens instrumentala betydelse här är lättare att finna, dels emedan nyare språket i dessa fall begagnar uttryck, som mycket likna fornspråkets, dels emedan vid de flesta här uppräknade verber en särskild objectsaccusativus finnes uttryckt och man sålunda icke här kan uppfatta dativen såsom verbalobject, torde det icke befinnas olämpligt att på ett ställe lemna en öfversigt af de hittills icke omnämnda instrumentala structurer i Eddan. Med dativus uttryckas i dessa constructioner: allahanda organer och redskap, hvarmed något uppfattas eller utföres; det hvarpå man färdas; det hvarmed något förses, blandas, uppfylles, förökas, prydes; det hvarmed något köpes, betalas, lönas, eller hvarom man ingår vad, o. s. v. Slutligen öfvergår instrumentalis till att blott beteckna något, som åtföljer handlingen, eller att angifva sättet, hvarpå handlingen yttrar sig, så att dess betydelse blir nästan rent modal. Något strängt åtskiljande af den instrumentala och den modala betydelsen låter sig ofta icke göra. Olikheterna i användningen och betydelsen af dativus i dylika constructioner inses tydligen af följande exempel: Völ. 6, *árum at telja;* ibm 26, *geirum studdu;* ibm 29, *hverir hefði lopt alt lævi blandit;* ibm 31, *á sèr hon ausask aurgum forsi;* ibm 33, *fyllisk fjörvi feigra manna, rýðr ragna sjöt rauðum dreyra;* ibm 42, *á fellr austan söxum* (icke: *saurum) ok sverðum;* ibm 55, *lætr hann megi hveðrungs mund* (= med handen) *um standa hjör til hjarta;* Háv. 7, *þunnu hljóði þegir, eyrum hlýðir, en augum skoðar;* ibm 37, *feti ganga (feti* är dativus modalis och icke beroende af comp. *framar);* ibm 43, *geði blanda;* ibm 70, *haltr ríðr hrossi;* ibm 89, *sem aki jó óbryddum;* ibm 104, *mörgum orðum mæla;* ibm 106, *svá hætta ek höfði;* ibm 120, *hrísi vex ok háva grasi vegr;* ibm 126, *þrimr orðum senna;* ibm 151, *sjónum sjá;* ibm 164, *armi verja;* Vafth. 4, *orðum mæla;* ibm 19, *höfði veðja;* Grimn. 6, *blíð regin silfri þöktu sali;* ibm 17, *hrísi vex ok há grasi;* ibm 29, *ásbrú brenn öll loga;* ibm 30, *ríða jóm;* ibm 48, *einu nafni hètumk aldregi;* Alv. 5, *hverr hefir þik baugum borit;* ibm 18, *ský skúrum blandask;* Hým. 22, *egndi á*

öngul uxa höfði; ibm 23, *hamri kníði háfjall;* Œg. 1, *feti ganga;* ibm 3, *blanda meini mjöð;* ibm 4, *ef þú eyss hrópi ok rógi á holl regin;* ibm 5, 19, *sáryrðum sakask;* ibm 10, 16, 18, *kveðja lastastöfum;* ibm 24, *fara vitka líki;* ibm 48, *aurgu baki þú munt æ vera* (sällsynt användning af dat. vid *vera);* ibm 49, *leika lausum hala;* ibm 49, 50, *görnum binda;* Hamh. 12, 15, 17, 19, *binda brúðar líni;* ibm 21, *brann jörð loga;* ibm 30, *vígit okkr saman Várar hendi;* Harb. 21, *illum huga launaðir þú gódar gjafar;* ibm 29, *grjóti þeir mik börðu;* ibm 53, *ró þú hingat bátinum;* Skirn. 26, *tamsvendi ek þik drep;* ibm 40, *stíga feti;* Rígsm. 7, 18, 31, *jósu vatni;* ibm 18, *kona sveip ripti rauðan ok rjódan;* ibm 22, *heita öðrum nöfnum;* ibm 24, *fingrum at leika;* ibm 31, *silki vefja;* ibm 34, *hesti hleypti;* ibm 44, *hestum ríða;* ibm 45, *kjól at ríða;* Hyndl. 8, *þeir hafa veðjat Vala málmi;* ibm 10, *rauð hann blóði;* ibm 41, *haf gengr hríðum;* ibm 42, *sif sifjaðr;* Vkv. 5, *lukði lind bauga;* ibm 23, 33, *svípa silfri;* ibm 26, *bar hann hana bjóri;* H. Hi. 12, *skjöldum er tjaldat;* ibm 26, *afli bera;* ibm 41, *ástum leiða;* ibm 42, *armi verja;* H. H. I, 9, *álmr nam at vaxa yndis ljóma;* ibm 41, *hafða ek þèr móðri riðit;* H. H. II, 7, *ætt ara oddum saddak;* ibm 21, *ónýtum orðum at deila;* ibm 38, *oddum keyrit;* ibm 43, *grætr þú grimmum tárum;* Sig. I, 15, *höggva hvössu sverði;* ibm 30, *mundi kaupa;* ibm 40, *vèlum beita brúði;* ibm 49, *þó èr víf konungs vèlum beittuð;* II, 12, *hjörvi kveðja Fáfni fjár;* Fafn. 4, *hefk þik vápnum vegit;* ibm 15, *geirum leika;* ibm 18, *eitri ek fnæsta;* ibm 41, *mundi kaupa;* ibm 43, *stakk þorni;* ibm 44, *Vingskorni reið* (enligt Köpenhamns-upplagan); Sgrdr 3, *líta óreiðum augum;* ibm 25, *sönnu sagðr;* Sig. III, 13, *sveip sínum hug;* ibm 17, *sverði rofna;* ibm 37, 45, *höfnum, meiðmum deila;* ibm 40, *aldri leiða;* ibm 45, *miðla eggjum;* ibm 58, *hánum er Guðrún grimm snörpum eggjum* (dativen är här närmare bestämning till adjectivet); ibm 63, *tjalda tjöldum ok skjöldum;* ibm 65, *heita hjóna nafni;* ibm 66, *hringi litkuð* (lika med constructionen i str. 58); Br. 11, *ykkr mun Atli eggjar rjóða;* Helr. 9, *lauk hann mik skjöldum;* Guð. I, 10, *hörðum höggum mik keyrði;* ibm 27, *eitri fnæsti;* II, 1, *gulli reifði;* ibm 37, *læblöndnum hjör leggja mik í gögnum;* III, 2, *líni verja;* ibm 8, *sverði reka;* Oddr. 7, *varði mey varmri blæju;* ibm 17, *goeða gulli rauðu;* Akv. 2, *kallaði kaldri röddu;* ibm 3, *ríða mar inum melgreypa;* ibm 11, *bíta þreftönnum;* ibm 13, *fetum þyrja;* ibm 19, *höggva sverði;* ibm 20,

gulli kaupa; ibm 28, *ykvit èr hvelvögnum;* ibm 29, *Atli reið glaummönum;* ibm 31, *hendi kníði;* ibm 39, *hringum reifa;* ibm 41, *hon beð broddi gaf blóð at drekka;* ibm 41, *leysti hvelpa hendi;* Atlm. 13, *gulli reifa;* ibm 17, *munn oss mörg hefði;* ibm 19, *dreifði oss blóði;* ibm 35, *róa námu ríki;* ibm 35, *beystu bakföllum;* ibm 38, *auka orði;* ibm 42, *skjöldum hlífðusk;* ibm 49, *skapa sókn sverðum;* ibm 50, *flóði völlr blóði;* ibm 66, *hugga mani, mætum ágætum, silfri snæhvítu;* ibm 68, *goeða gulli ok hálsmenjum;* ibm 70, *leika skjöldum;* Guðhv. 1, *hvetja grimmum orðum;* ibm 2, *traddi jóm;* ibm 16, *goeða gulli;* ibm 16, *auri tröddu;* Hamd. 3, *jóm traddi;* ibm 11, *líða mörum húnlenzkum.* Mycket ofta användes dativus instrumentalis eller modi vid participia præteriti, t. ex. Völ. 4, 19, 30, 44, 63; Háv. 12, 139, 141; OEg. 32, 42, 56; Vegt. 9, *snivin snjófi, slegin regni, drifin döggu;* ibm 10; Rígsm. 4, 29; Hyndl. 10, 27, 37, 42, 48; Vkv. 32, 34; H. Hi 5; H. H. I, 15, 23, 47, 49; II, 6, 36, 42, 43; Sig. II, 16; Fafn. 32, 40, 42; Sgrdr. 35; Sig. III, 34, 64; Br. 1, 6, 16, 19; Helr. 1; Guð. I, 3, 14; II, 4, 19, 21, 26, 40; Oddr. 5, 19; Akv. 8, 14, 15, 21, 29, 31, 32; Atlm. 1, 44, 84; Hamd. 7. — Såsom instrumentalis är deremot icke att anse den vid partic. præt. *borinn* och *alinn* förekommande dativ, hvilken alldeles motsvarar den latinske ablativus originis; jfr Vafth. 25, *nótt var Nörvi borin;* ibm 38, *varðat hann ásum alinn;* Rígsm. 39; Hyndl. 12, 27; Vkv. 15; Sig. I, 3; Fafn. 1; Sig. III, 15, 54; Guð. I, 25; Hamd. 2. Samma förhållande uttryckes äfven med præpositionen *frá* och dativus, t. ex. Hyndl. 24, *allir bornir frá Jörmunreki.*

På några ställen närmar sig instrumentalis till motsvarighet mot ablativus causæ, t. ex. Háv. 40, *vápnum ok váðum skolu vinir gleðjask;* Vkv. 24, *þá nam Böðvildr baugi at hrósa* (*hrósa* är egentligen ett rörelseverbum); H. H. II, 41, *nú em ek svá fegin fundi okkrum;* OEg. 62, *svelta hungri.* I öfrigt förekommer den causala betydelsen nästan endast hos de såsom partiklar brukade orden *hví* och *því.*

Dativus i egentlig mening förenas med några impersonela verber, ss. *duga, sama, soema, ganga, synask,* m. fl., samt till det både såsom personligt och opersonligt brukade *þikkja.* Jfr H. H. I, 45; Sig. III, 17; Helr. 1; Akv. 30; Vkv. 20; Atlm. 98, m. fl. st. — I afseende på formen af 3 sg. præs. ind. af *þikkja* förtjena att anmärkas läsarterna *þikki mèr* i Alv. 2, Hamh. 27 och H. H. II, 17. — Dativus står äfven mycket ofta vid sådana impersonela uttryck, som

bestå af verbet *vera* och en neutral adjectivform, men kan i dessa fall uppfattas antingen såsom en dat. commodi eller såsom närmast hänförlig till adjectivet.

Några verber construeras med tvenne dativer. Det enklaste hithörande fall är, då en dativus åtföljes af ett oblikt prædicativ i samma casus. Eddan lemnar exempel härpå i Sig. III, 37, *þá er mèr jóðungri eiga seldi ok mèr jóðungri aura taldi;* ibm 59, *soemri væri Guðrún frumver sínum at fylgja dauðum;* i Atlm. 98, *kvöl þótti kvikri at koma í hús Atla,* är *kvikri* prædicativ till ett underförstådt *henni;* hit bör äfven hänföras Harb. 4, *árligum verkum hrósar þú verðinum,* hvilket är det enda exempel på ett substantivum såsom prædicativ i dylika structurer. — De öfriga constructionerna med två dativer vid ett verbum måste på annat sätt uppfattas; vanligen kan den ene anses såsom dativus personæ och den andre såsom dativus rei eller instrumentalis (ablativus). Jfr Alv. 8, *meyjar ástum muna þèr verða of varið;* Hamd. 8, *skyldi hverr öðrum verja sverði sárbeitu;* Œg. 12, Harb. 42, *boeta þèr baugi;* Œg. 62, *hoeta mèr hamri;* Harb. 39, *oegðu mèr járnlurki;* ibm 59, *þú mèr skoetingu einni svarar;* H. H. I, 18, *hefir minn faðir meyju sinni heitit Grannmars syni,* och Atlm. 78, *hèt ek þèr hörðu* (Dietrich uppfattar båda dativerne vid *heita* såsom brukade i egentlig mening); H. H. I, 36, *þú öðlingum ósönnu bregðr;* Fafn. 8; Helr. 13; Guð. III, 10, *sú er Guðrúnu grandi vænti;* Atlm. 33, *mörgum ræðr litlu;* Háv. 94, *una sèr öngu;* Sgrdr. 12, *gjalda heiptum harm þèr.* — Med accusativus personæ och dativus rei construeras åtskilliga verba privandi, t. ex. Háv. 12, *hann stelr geði guma;* Hamh. 2; Sgrdr. 29; Vegt. 12, 13, *Óðins son aldri ræna;* Guðhv. 17; Vkv. 16, *sníðit èr hann sina magni;* ibm 27, *þeim mik námu rekkar;* Br. 1; Guð. II, 31, 42; Atlm. 40, *at firra yðr lífi;* ibm 52; Sig. I, 29; Atlm. 52, *fè opt svikinn;* Br. 16, *afli gengin;* likaledes vid *leyna* (betaga någon kunskap om något), t. ex. Oddr. 27, *þeir Guðrúnu leyndu því.* — Verbet *meina* styr dativus personæ och accusativus rei, t. ex. Sig. III, 43, *vita ef meini morðför konu.* — Med dativus personæ och accusativus rei construeras *hefna* endast i Vegt. 14, *hverr mun heipt Heði hefnt of vinna.* — Några få med *fyrir* sammansatta verber styra dativus jemnte en annan casus, t. ex. Œg. 59, *þèr skal Mjölnir mál fyrnema* (hvilket dock äfven skrifves åtskildt: *fyr nema);* Skirn. 34, *hve ek fyrirbýð, hve*

ek fyrirbanna manna glaum mani, manna nyt mani; Br. 3, *fyrman hon Guðrúnu góðra ráða.*

I passiva constructioner förekommer dativus ofta använd, egentligen för att beteckna ett resultat eller en uppgift för den handlande personen (d. v. s. egentligen såsom dat. commodi), men sedan för att helt enkelt uttrycka agenten, t. ex. Fafn. 21, *ráð er þèr ráðit,* der *þèr* icke är styrdt af *ráðit,* utan bör öfversättas = "af dig".

Dativus användes för att uttrycka det, i anseende hvartill något utsäges om en person eller sak, vanligen för att beteckna sinnelag, utseende, o. dyl. Jfr Háv. 21, *vèsall maðr ok illa skapi;* Rígsm. 7, *hörfi svartan;* H. H. I, 1, *inn hugum stóra;* Sig. I, 7, *ítr áliti;* ibm 27, *fagrt álitum;* ibm 28, 29, *fögr áliti;* III, 18, *áttum góða;* ibm 33, *önd síðari* (vitâ posterior); ibm 67, *eðlum góðir;* Guðhv, 4, 8, Hamd. 6, 25, 27, *inn hugum stóri.*

Af dativens allmänna betydelse att uttrycka en hänsyn, hvarå prædicatet syftar, följer att han understundom kan begagnas i rent final bemärkelse. Jfr Skirn. 13, *einu doegri mèr var aldr um skapaðr;* Hyndl. 23, *áni ok ómi váru bornir Arngríms synir;* ibm 48, *illu heilli;* Helr. 4, *heilli verstu borin;* Guð. I, 22, *illu heilli;* Sig. III, 17, 44, *einu því Högni andsvör veitti,* hvarest *einu því* = "endast i den syftningen." — Af nyss anförda exempel ur Skirn. 13 kan man finna, huru lätt öfvergången är till dat. temporis, hvilken dock icke alltid behåller sin ursprungliga bemärkelse att beteckna tidpunkten, intill hvilken något säges ske, utan ofta brukas såsom allmän tidsbestämmelse. Jfr. Völ. 58, *öðru sinni;* Vafth. 29, 35, *orófi vetra;* Hamh. 26, 28, *átta nóttum;* Háv. 113; Hým. 9, 35; Vkv. 6; Fafn. 10; Sig. III, 30; Br. 9, *einu sinni;* Helr. 12; Guð. I, 14; II, 10; III, 4; Oddr. 29; Guðhv. 14; Hamd. 12. — Mera sällan begagnas dativus loci, t. ex. Rígsm. 44, *sat kvisti;* hit kan hänföras Grimn. 2, *átta nætr sat ek milli elda hèr* (äfvenså det i inledningen till Harb. förekommande *öðrum megin sundsins).* Relativet *er* kan möjligen anses ss. en dat. loci i Fafn. 14.

Vid comparativer användes den s. k. dativus proportionalis. Jfr Vkv. 25, *miklu betri;* H. Hi. 8, *fjórum fǽra;* ibm 16, *níu röstum neðar;* ibm 32, *miklu meiri;* H. H. I, 25, *hálfu fleira;* ibm 44, *miklu soemra;* II, 19, *því fyrr;* ibm 21, *miklu soemra;* Fafn. 34, 38, *höfði skemra;* Br. 7, *litlu lengr;* ibm 14, *litlu fyr dag* (ty i uttrycket ligger ett comparativt begrepp); Guð. II,

12, *öllu betr* (i allo bättre); ibm 42, *litlu fyr dag;* Oddr. 27, *hálfu heldr;* Akv. 23, *hálfu meir;* Atlm. 28, *hálfu fleiri;* ibm 66, *hálfu hógligra;* Hamd. 2, *hálfu fremr;* Hým. 15, 19. På samma sätt förekommer dativus vid superlativer, t. ex. Hyndl. 31, *hóti beztr;* H. H. I, 49, *miklu mest;* Fafn. 40, *miklu fegrsta.* — Då *en* uteslutes efter en comparativus, användes dativus, t. ex. Völ. 36, *völlum hæri;* ibm 63, *sólu fegra;* Háv. 10, *auði betra;* ibm 37, *framar vápnum sínum;* ibm 50, 126; Hým. 30; Œg. 36, 43; Harb. 18 (i Harb. 43 företräder relativet *er* en dativus); ibm 47; Rígsm. 26; Hyndl. 42; H. Hi. 8; H. H. I, 39; II, 3, 36; Sig. II, 17; Fafn. 16; Sgrdr. 13; Sig. III, 15, 47, 53; Br. 12; Helr. 11; Guð. I, 19; II, 3; Guðhv. 10. Äfven denna användning af dativus kan förekomma efter en superlativus, t. ex. Sig. I, 7, *hæstr borinn hverjum jöfri.*

Med dativus finnas förenade adjectiver och adverbier, som beteckna vänligt eller fiendtligt sinnelag, glädje eller sorg, nytta eller skada, likhet eller olikhet, närhet eller aflägsenhet, slägtskap, bekantskap, vana, lätthet, lydnad, pligt, trohet, eller deras motsatser, m. fl. Hit hänförliga fall äro: Völ. 39, *Loka áþekkjan;* ibm 44, *sólu fjarri;* Háv. 71, *brautu nær;* ibm 73, *nótt verðr feginn;* ibm 90, *brigðr er karla hugr konum;* ibm 94, *hjarta nær;* ibm 97, *nær apni;* ibm 100, *nær morni;* ibm 125, *alt er betra en sè brigðum at vera;* ibm 129, *illu feginn;* ibm 130, *gjalti glíkir;* ibm 154, *öllum nytsamlikt at nema;* ibm 165, *allþörf ýta sonum, óþörf jötna sonum;* Grimn. 4, *ásum ok álfum nær;* ibm 9, 10, *mjök er auðkent, þeim er ...;* ibm 28, *gumnum nær;* Hým. 2, *glíkr megi;* ibm 7, *mjök leiða sèr;* ibm 21. *Óðni sifjaðr;* ibm 28, *þrágirni vanr;* Œg. 27, *Baldri líkan;* ibm 31, *þèr reiðir;* ibm 41, *því næst;* ibm 45, *því hróðugr;* Harb. 18, *oss hollar;* ibm 29, *gagni fegnir;* ibm 48, *þat er þèr skyldara;* ibm 54, *firr sundi;* Vegt. 9, *mèr ókunnra;* Skirn. 6, 7, *mèr tíðr;* ibm 19, *þèr óleiðastr;* ibm 27, *þèr leiðr;* ibm 33, *þèr reiðr;* Hyndl. 24, *grimr;* ibm 42, *sifjaðr;* Vkv. 14, 17, *fjarri;* H. Hi. 15, *atall, gramr;* ibm 25, *leiðr, makligr;* ibm 28, *leiðr;* ibm 34, *soemra;* ibm 40, *it næsta;* H. H. I, 27, *fjarri;* ibm 40, *vanr;* ibm 44, *soemra;* II, 2, *soemri;* ibm 9, *ámunr;* ibm 20, *bliðr;* ibm 34, *vanr;* ibm 41, *fegin;* Fafn. 4, *ókunnigr;* ibm 8, *fjarri;* ibm 25, *feginn;* Sgrdr. 27, *nær;* ibm 31, *betra;* Sig. III, 12, *lèttari;* ibm 13, *soemst, bezt;* ibm 15, *betri;* ibm 27, *þeim slíkr;* ibm 36, *líkr;* ibm 54, *skoeðr;* ibm 56, *góðr;* ibm 58, *grimmr;* ibm 59, *líkr;*

Br. 16, *grimt;* Helr. 8, *ofreiðr;* Guð. II, 8, *feginn;* ibm 19, *líkr;* ibm 38, *leiðr;* Akv. 7, *soemr;* ibm 23, 25, *ólíkt;* ibm 26, *fjarri;* Atlm. 37, *firr;* ibm 64, *hollr;* ibm 86, *grimmr;* Guðhv. 3, *glíkr;* ibm 10, *betri;* ibm 13, *gramr;* ibm 16, *harðastr;* Hamd. 8, *verra;* ibm 10, *nær.*

Dativus kan äfven stå beroende af substantiver, som till betydelsen äro beslägtade med de verber och adjectiver, hvilka bruka förenas med denne casus. Hos flere af dessa substantiver tyckes ett verbalbegrepp likasom finnas qvar, af hvilket man tänker sig dativen bero; andra återigen närma sig adjectivernas natur. Jfr Háv. 23, 24, 41, *vinr sèr;* ibm 42, *vin sínum vinr* (men i samma strof *þess vin* och *óvinar síns vinar vinr);* ibm 116, *þèr at eyrarúnu;* ibm 121, *þèr at gamanrúnum;* ibm 122, *at flaumslitum vin þínum;* ibm 125, *vinr öðrum;* ibm 128, *þèr bölvi at;* ibm 137, *öllum at upploki;* Œg. 2, *þèr vinr;* Hamh. 23, *jötni at gamni;* Vegt. 12, 13, *at bana Baldri;* H. Hi. 18, *í þverst þèr;* Sig. I, 20, *angr Sigurði;* ibm 44, *gamans Gunnari;* Sgrdr. 19, *at heillum sèr;* ibm 28, *at kossi þèr;* Sig. III, 14, 43, *at rúnum sèr;* ibm 38, *mörgum manni at munar stríði;* ibm 44, *mörgum manni at móðtrega;* Guð. II, 14, *at gamni mèr;* Oddr. 11, 29, *til hjálpar þèr, sèr;* Atlm. 100, *okkr til ágætis;* Guðhv. 12, *mèr at rúnum.* — Särskild uppmärksamhet förtjenar det af Lund, §. 47, afhandlade språkbruk, enligt hvilket dativus står i stället för genitivus eller pronomen possessivum, isynnerhet vid ord, som beteckna kroppsdelar; t. ex. Völ. 55, *til hjarta megi hveðrungs;* ibm 65, *sèr í fjöðrum;* Háv. 36, *hjarta þeim;* ibm 114, *konu í faðmi;* Vafth. 33, *undir hendi hrímþursi;* ibm 54, 55, *í eyra syni;* Hým. 23, *háfjall hnitbróður;* ibm 31, *karli hjálmstofn;* ibm 34, *sèr á höfuð;* ibm 36, *sèr af herðum;* Œg. 14, *í hendi mèr;* ibm 26, *þèr í baðm;* ibm 31, *flá er þèr tunga;* ibm 34, *þèr í munn;* ibm 57, *þèr hálsi af;* ibm 61, *þèr beina hvat;* ibm 65, *á baki þèr;* Hamh. 6, *mörum sínum mön jafnaði* (man finner häraf, huru nära denna användning af dativus gränsar till dativus commodi); ibm 29, *þèr af höndum;* Skirn. 23, *þèr hálsi af;* Hyndl. 48, *Óttari at hendi (at hendi* kan anses såsom en sammansatt præposition); Vkv. 11, *sèr á höndum;* ibm 16, *augu ormi;* H. Hi. 4, *hánum á armi;* ibm 16, *þèr á baðmi;* ibm 22, *mèr í krymmur;* ibm 40, *buðlungi undir* (sårade ställen); ibm 40, *hjarta mèr;* H. H. I, 30, *Rán or hendi;* ibm 40, *þèr at hendi;* ibm 40, *broeðr þínum brjóst;* II, 20, *þèr í hendi;* ibm 23, *þèr at armi;* ibm 27, *þèr í faðmi;* ibm 28,

hildingum á hálsi; ibm 31, *pèr um höfði;* ibm 42, *hendr Högna magi;* ibm 43, *á brjóst grami;* ibm 44, *mèr á brjósti;* ibm 45, *pèr í faðmi;* ibm 46, *á armi ólifðum;* Sig. I, 26, *sèr fyr höndum;* II, 24, *pèr á pvær hliðir;* ibm 26, *bana á baki;* Sgrdr. 14, *sèr á höfði;* Sig. III, 4, *at armi sèr;* ibm 6, *mèr á armi;* ibm 21, *til hjarta Sigurði;* ibm 32, *fyr augum pèr;* ibm 32, *broeðr pínum blóðukt sár;* ibm 44, *fyr knè móður;* ibm 63, *mèr á hlið;* ibm 64; ibm 66, *hánum á hæl;* Helr. 13, *Sigurði á armi;* Guð. I, 27, *Brynhildi or augum;* II, 40, 41, *mèr af hendi;* Oddr. 8, *fyr knè meyju;* ibm 10, *mèr af höndum;* ibm 22, *Gunnari til hjarta;* Akv. 21, *mèr í hendi;* ibm 21, *or brjósti ballriða;* ibm 22, *Hjalla or brjósti;* ibm 27, *á höndum börnum;* Atlm. 48, *henni hendr;* ibm 73, *í faðm móður;* ibm 97, *oss á hönd;* Guðhv. 17, *til fjörs Gunnari;* Hamd. 21, *í hendi sèr.* — Samma construction begagnas vid några få andra substantiver, såsom *hugr, för, sinni,* m. fl., hvarpå exempel ses i Völ. 51, *peim í för;* Háv. 162, *hugi hvítarmri konu;* Hamh. 31, *Hlorriða hugr;* Vkv. 17, *Niðaði á linda;* Sgrdr. 20, *pèr í hug;* Sig. III, 3, *peim í sinni;* ibm 12, *feðr í sinni;* ibm 39, *mèr í mun;* Guð. I, 9, *binda skúa hersis kván;* III, 1, *pèr í hug;* ibm 10, *Atla hugr;* Atlm. 49, *peim hugr;* ibm 87, *í hug henni;* Guðhv. 14, *á beð pjóðkonungi.* — I stället för dativus kan i dylika structurer stå ett adverbium, t. ex. Rígsm. 8, *var par á höndum = var honum á höndum.* Omvändt kan dativen vara beroende af ett adverbium, som står i ett substantivs ställe, t. ex. Háv. 119, *ofarla bíta einum hal;* ibm 106, *yfir ok undir stóðumk jötna vegir,* i hvilket senare exempel dativen blifvit suffigerad en verbalform, likasom i Fafn. 1, *stöndumk til hjarta hjörr.* — En genitivus kan ofta träda i stället för dativus i dessa constructioner; i vissa fall uppkommer dock en bestämd skilnad i meningen, allt eftersom den ene eller andre casus begagnas, ty dativus bibehåller äfven här sin natur att beteckna något personligt, d. v. s. lefvande. Så kunde t. ex. i Fafn. 27, *Fáfnis hjarta,* dativus *Fáfni* icke gerna användas, emedan Fafnir redan var död; i Akv. 21, säges *hjarta Högna* (genitivus), emedan Högne måste vara död, innan Gunnar kan få hans hjerta i sin hand; deremot uttrycker dativus *ballriða* i samma strof, att hjertat skulle skäras ur Högnes bröst, medan han lefde. Såsom ett ovanligt undantag måste anses Sig. III, 64, *enum húnska á hlið aðra,* der Brynhild uttrycker sig såsom Sigurd ännu lefde.

Några dativformer förekomma fullkomligt adverbialiserade, t. ex. Völ. 2,

Háv. 46, *forðum;* Hým. 6, *drjúgum;* Atlm. 33, 92, 95, *stórum;* möjligen äfven Háv. 138, *heiptum.* Jfr GRIMM, gr. III, 94.

Angående genitivens allmänna betydelse samt bruket af genitivus conjunctivus et possessivus lemnar LUND, §§ 55 och 56, tillräckliga upplysningar äfven i afseende på Eddans språkbruk. Blott det må anmärkas, att, ehuru genitivus kan uttrycka slägtskapsförhållande i allmänhet, han oftast här användes att beteckna härkomst, emedan till personnamn brukar fogas en apposition, som angifver börden, hvaremot nästan aldrig föräldrarne benämnas efter barnen. — Då LUND säger (§. 56. anm. 1), att i skaldespråket förekomma öfver måttan talrika omskrifningar, bildade af flere ord, som styra hvarandra i genitivus, ofta genom en rad af 4—6 af hvarandra afhängiga genitiver, så måste härifrån alldeles undantagas Eddans sånger, der constructioner, sådana som Skirn. 12, *andspillis vanr góðrar meyjar Gýmis,* höra till sällsyntheterna (i det andra af LUND anförda exempel ur Hým. 23 är det bättre att fatta *hnitbróður* såsom dativus än som genitivus).

Genitivus objectivus har en temligen inskränkt användning. Han brukas oftast vid ord, som uttrycka väntan, förhoppning, längtan, behof, ersättning, hämnd, exempel, o. s. v. Jfr Háv. 3, 4, 5, *elds, vatns, vits er þörf;* ibm 20, *maga mál;* ibm 37, *geirs þörf;* ibm 39, *fjár þörf;* ibm 58, *síns verka á vit;* ibm 64, *orða þeirra gjöld;* ibm 67, *sólar sýn;* ibm 72, *handar væni;* ibm 105, *iðgjöld sins ins heila hugar;* ibm 118, *gjöld ens góða hugar;* ibm 124, *góðs laun;* ibm 149, *þörf mikil hapts;* ibm 160, *ek kann allra skil;* Vafth. 32, *gýgjar gaman;* Grimn. 3, *drykkjar gjöld;* ibm 14, *Freyja ræðr sessa kostum;* Alv. 3, *á vit vagna vers;* ibm 4, *brúðar ráð;* ibm 5, *í ráðum fljóðs;* Hým. 1, *örkostr hvera;* Œg. 39, *beggja þrá;* ibm 40, *öln nè penning hafðir þú aldregi þess vanrèttis;* Harb. 25, *mikils vald;* ibm 48, *hans mundu fund vilja;* Skirn. 2, *illra orða ón;* ibm 11, *at andspilli ens unga mans;* ibm 12, *andspillis vanr meyjar;* ibm 34, *manna glaumr, manna nyt;* Vkv. 18, *þess bót;* H. Hi 24, *bölva boetr;* ibm 43, *Rógheims á vit;* H. H. I, 12, *ván veðrs ens mikla ok gremi Óðins;* ibm 25, *ván erum rómu;* II, 33, *harms at gjöldum;* ibm 42, *þess bót;* ibm 48, *grams vánir;* Sig. I, 43, *slíks doemi;* II, 4, *ósaðra orða limar;* ibm 13, *fangs ván;* ibm 15, *hefnd föður;* Fafn. 35, *úlfs ván;* Sig. III, 40, *á hefndum harma minna;* Br. 18, *á vit mín* (hvaraf synes, att i dessa constructioner genitivus af pronomen personale icke utbytes mot ett

possessivum); Guð. I, 4, *fimm vera forspell;* II, 20, *vinna trygðir margra súta;* ibm 29, *vánir vígrisins;* ibm 37, *vilsinnis* (eller enligt Lünings förslag: *valsinnis) spá;* III, 3, *alls þess eiða vinna;* Oddr. 13, *slíks doemi;* ibm 20, *þess hefndir;* Akv. 32, *lands síns á vit;* ibm 33, *gjöld rögnis;* ibm 41, *gjöld broeðra;* ibm 43, *þriggja þjóðkonunga banord;* Atlm. 9, *kunni hon skil rúna;* ibm 13, *ákka ek þess kynni;* ibm 21, *sams doemi;* ibm 67, *ón er þess;* ibm 83, *doemi heimsku harðræðis;* ibm 88, *bands þörf;* ibm 88, *lífs vón;* ibm 102, *dvöl doegra;* Guðhv. 5, *broeðra hefndir;* ibm 9, *móðug spjöll hlýra;* ibm 12, *bölva boetr;* Hamd. 1, *bölva sútir;* ibm 30, *úlfa doemi.*

På somliga ställen tyckes genitiven beteckna reciprocitet, t. ex. Háv. 31, *aldar róg.*

Participia præsentis finnas construerade med genitivus, äfven om verbet brukar styra en annan casus, t. ex. Völ. 20, *meyjar margs vitandi;* Akv. 37, *gulls miðlendr;* Atlm. 4, *fárs var hann flýtandi;* äfven kan till participiet fogas en genitivus af beslägtad betydelse, t. ex. Háv. 17, *vitandi vits.*

Genitivus generis användes mycket ofta i Eddan. På många ställen är han ganska svår att skilja ifrån genitivus partitivus; det synes såsom i många uttryck ett partitivt begrepp ursprungligen varit betecknadt, men att sedermera, då motsatsen emellan det hela och delarne icke alltid blef skarpt framhållen, genitiven blott utmärker arten eller ämnet (genitivus materiæ), hvartill något är att hänföra. På andra ställen deremot är skilnaden emellan desse begge genitiver ganska tydlig. Genitivus generis kan bero af substantiver eller substantiverade neutralformer af ett adjectivum, samt af räkneord, pronomina och adverbier. Jfr. Völ. 5, *hvat megins;* ibm 9, *dverga dróttir;* ibm 14, *ljóna kindum;* ibm 40, *fjöld froeða;* Háv. 7, *fróðra hverr;* ibm 11, *ofdrykkja öls;* ibm 14, 17, *gumna hverr;* ibm 53, 54, 55, *manna hverr;* ibm 53, *þeim fyrða;* ibm 61; ibm 63, *ráðsnotra hverr;* ibm 105, 141, *drykk ins dýra mjaðar;* Vafth 7, *þat manna;* ibm 29, 35, *órofi vetra;* ibm 44, *hvat manna;* ibm 49, *þrjár þjóðar meyja;* ibm 55, *ey manns* (enligt äldre upplagor; i nyare läses *ey manni;* den gamla läsarten bör enligt vår tanke föredragas); Grimn. 23, *fimm hundruð dura, átta hundruð einherja;* ibm 24, *fimm hundruð gólfa;* ibm 25, *skaptker mjaðar;* ibm 34, *hverr ósviðra apa;* Alv. 2, 3, 5, 9; Hým. 7, *níu hundruð höfða;* ibm 38, *hverr görr goðmálugra;* Œg. 2, *ása manngi;* ibm 6, *mæran drykk mjaðar;* ibm 8, 30, 47, 61; Hamh. 2,

3, 9, 12, *þat orða;* ibm 23, *fjöld meiðma, fjöld menja;* ibm 24, *sáld þrjú mjaðar;* ibm 32, *hringa fjöld;* Harb. 23, *jötna ætt;* ibm 24, *þræla kyn;* Vegt. 9, *hvat er manna þat;* ibm 18, *svá komit manna meir aptr á vit* (genitiven *manna* beror af *meir* och icke af *á vit;* EGILSSON, lex. pag. 558, förklarar uttrycket alldeles felaktigt); Skirn. 8, *jötna ætt;* ibm 27, *manna hveim;* Rigsm. 13, *þræla ættir;* ibm 22, *karla ættir;* Hyndl. 11, *ættir manna;* ibm 45, *fátt fríðra kosta;* Vkv. 16, *sina magni;* ibm 20, *fjöld menja;* H. Hi. 28, *þrennar mundir meyja;* ibm 31, *hvat nýra spjalla;* ibm 38, *þeim gumna;* H. H. I, 25, *tólf hundruð manna;* ibm 26, *mildinga mengi;* ibm 36, *fátt fornra spjalla;* ibm 49, *mengi þeirra;* H. H. II, 7, *þat nýss;* Sig. II, 1, *hvat er þat fiska;* ibm 23, *engr gumna;* ibm 25, *koenna hverr;* Fafn. 10, *fyrða hverr, alda hverr;* ibm 27, *dreyra drykk;* Sig. III, 2, *meiðma fjöld;* ibm 12, *hveim hölda;* ibm 23, *fóta lutr;* ibm 54, *góðra nökkurum; skatna mengi;* Br. 5, *þat orða;* ibm 8, *Gota mengi;* ibm 16, *öll ætt Niflunga;* Guð. I, 15, *regns dropi;* ibm 24, *alda hverr;* II, 25, *fjöld fjár;* ibm 32, *lýða sinni;* III, 5, *þriggja tega manna;* ibm 7, *sjau hundruð manna;* Oddr. 3, *þat orða;* Akv. 4, *Húna mengi;* ibm 31, *skatna mengi;* ibm 36, *manna valbráðir;* Atlm. 3, *lag orða;* ibm 8, *margs beini* (ovanligt fall, att genitiven är en neutralform af adjectivum); ibm 8, *fjöld horna;* ibm 91, *herr manna;* ibm 92, *sómi margs manna tiginna* (ett festtåg af en mängd adlige män); ibm 92, *fjöld fjár;* ibm 93, *meiðma fjöld;* ibm 93, *þræla þrjá tigu;* Guðhv. 18, *fjöld bölva, fjöld harma;* Hamd. 23, *tíu hundruðum Gotna;* ibm 31, *valr Gotna.*

För att med starkt eftertryck framhålla ett begrepp kan till ett substantivum fogas dess egen genitivform i pluralis. Jfr Skirn. 14, *hvat er þat hlym hlymja;* Harb. 1, 2; Hyndl. 1; Guð. II, 1. Detta språkbruk är egendomligt för Eddan. (GRIMM anför, gr. IV. 726, analoga exempel ur fornhögtyskan).

Genitivus epexegeticus förekommer på några ställen. Jfr Völ 48, *Yggdrasils askr;* Grimn. 21, *þjóðvitnis fiskr* (att taga dessa ord tillsammans synes gifva bästa meningen på detta omtvistade ställe); Grimn. 29—44, *askr Yggdrasils;* Hamh. 13, 15, 19, *men Brisinga;* H. Hi. 6, H. H. I, 8, *Helga nafn;* Akv. 5, *völlr Gnítaheiðar.*

Genitivus partitivus förekommer beroende af substantiver, bland hvilka särskildt må märkas sådana, som hafva en superlativ betydelse; oftare beror den af adjectiver af hvad genus som heldst och i synnerhet då de stå i comparativus eller

superlativus, samt äfven af pronomina och adverbier. Det styrande ordet kan till och med vara utelemnadt, då meningen i alla fall är tydlig. — Jfr Völ. 3, *ár var alda;* ibm 10, *mæztr dverga allra;* ibm 32, *einna nökkurr* (af detta språkbruk lemnas en riktig förklaring i Egilssons lex., pag. 126); Háv. 63, *einna hvatastr;* ibm 77, *valtastr vina;* ibm 101, *vætki þess vífs;* Vafth. 7, *hesta beztr;* ibm 28; Grimn. 18, 24, 43, 44; Œg. 12, *mar ok mæki gef ek þèr míns fjár;* ibm 13; ibm 35, *ása jaðarr;* ibm 37; Hamh. 2, 3, 9, 12, *alls fyrst;* ibm 2, *jarðar hvergi;* ibm 15; Skirn. 7; ibm 17, *hvat er þat álfa;* ibm 18, *emkat ek álfa;* ibm 33, *ása bragr;* ibm 40, *hvat þíns eða míns munar;* Rígsm. 4, *krása beztr* (jfr ofvan sid. 4); Hyndl. 11, 14, 15, 39; Vkv. 2; ibm 7, *sjau húndruð allra* (jfr Lund, gr. sid. 156); H. Hi. 8, 25; H. H. I, 1, 2, 50; II, 26, *allra flèstir;* Sig. I, 12, 14, 18, *hvat minnar æfi;* Fafn. 17, *einna hvatastr;* ibm 23; Sig. III, 15, *bragr kvenna;* ibm 32, *kvenna verðust;* ibm 33, *hann ykkar;* ibm 37, *engi lut auðins fjár;* Br. 5, *alls fyrst;* ibm 12, *fram var kvelda;* (Helr. 3, *okkar oeðri,* enligt Köpenhamns-uppl.); ibm 9, *hvergi lands;* Guð. I, 3; ibm 9, *síðar sams misseris;* ibm 17, *mèstar allra manna;* II, 30, *allra ættgöfgastan;* III, 5, *nè einir þriggja tiga manna;* Oddr. 3, *fyrst alls;* ibm 4, *hvat er hlæst Húnalands;* Akv. 7; Atlm. 63, *snemma dags;* Guðhv. 15, *minna barna bazt;* ibm 16, *harðast harma minna;* Hamd. 4, *èr lifið einir þátta ættar minnar.*

Genitivus descriptivus användes någon gång. Hit skulle höra Háv. 72, *tveir 'ro eins herjar,* enligt skrifsättet i de flesta upplagor (läsarten *einherjar* synes dock böra föredragas); jfr Háv. 133, *hvers þeir 'ro kyns;* Hyndl. 23, *böls margskonar;* ibm 26, *var Gjúka ættar;* ibm 29, *hon var jötna ættar ok Aurboðu;* ibm 31, *Hrimnis kindar;* ibm 34, *rögna kindar;* Sig. I, 32, *alls hugar;* Guð. I, 24, *urðr illrar skepnu;* II, 22, *hvers kyns;* ibm 40, *sorgmóðs sefa* (nästan adverbielt); Atlm. 41, *liðs var sá yðars.* — Ofta kan en dylik genitivus i det närmaste motsvara ett adjectivum, t. ex. Háv. 28, *staðlausu stafir* = "verba vanitatis = verba vana"; Vegt. 8, *nás orð* = "vox funeris, i. e. vox funesta"; H. H. I, 31, *með hermdar hug;* ibm 47, *hermdar litr;* Sgrdr. 27, *fornjósnar augu;* Atlm. 21, *grand svefna* = "noxa somniorum, i. e. periculosa insomnia"; ibm 83, *heimska harðræðis* = "vecordia crudelis facinoris, i. e. facinus crudele et vecors." — Under denne genitivus vill Lund subsumera de i Hyndl. 7 och H. Hi. 19 förekommande uttrycken *draums ætlig*

þèr och *draums kveð ek þèr vera,* hvilket väl varit möjligt, om här stått accus. *þik,* men dativen *þèr* föranleder att söka en annan förklaring.

Äfven verber construeras i fornspråket med genitiver; det nyare språket har förlorat förmågan af denna rection. Då verbet förenas med genitivus, ligger deruti en mindre objectivisering, än om det varit åtföljdt af en accusativus. Hit höra sådana verber, som uttrycka längtan efter något, kännedom eller undersökning af något, besittning eller saknad af något, hämnd, vedergällning, ånger, blygsel, o. s. v. I Eddan förekomma: *kenna, kennask, vita, kunna, geta, fregna, spyrja, vitja, leita, gá, gæta, gætask, minnask, iðrask, skammask, batna, gjalda, hefna, reka, kosta, freista, njóta, nýta, þiggja, fá, mista, synja, dylja, þegja, sakna, vilnask, vænta, vætta, bíða, biðja, æsta;* t. ex. Völ. 7, *afls kostuðu, alls freista;* ibm 22, *hví freistið mín;* ibm 55, *er hefnt föður;* ibm 61, *böls mun batna;* ibm 63, *yndis njóta;* Háv. 2, *freista frama;* ibm 19, *geðs vita* (vanligare med accusativus); ibm 20, *kunna máls (kunna* har vanligen accusativus); ibm 25, *freista;* ibm 32, *fá verðar;* ibm 59, *þess kann maðr mjötuðs;* ibm 60, *skúa ok bróka skammask;* ibm 70, *nýtr mangi nás;* ibm 95, *vættak míns munar;* ibm 102, *góðs geta;* ibm 107, *vel keypts litar ek hefi notið;* ibm 108, *ef ek Gunnlaðar nè nytak;* ibm 109, *Háva ráðs at fregna (Háva* är genitivus, och icke accusativus ss. Lund antager i §. 63); ibm 115, *gá þings nè þjóðans máls;* Vafth. 1, *vitja Vafþrúðnis;* ibm 5, *freista orðspeki;* ibm 11, 13, 15, 17, *freista frama;* Grimn. 17, *at hefna föður;* Hým. 18, *þess vænti ek;* Œg. 38, *handar geta;* ibm 39, *bíða ragna rökrs;* Hamh. 1, *hamars saknaði;* ibm 18, *þegi þú þeirra orða;* ibm 29, 32, *biðja brúðfjár;* Harb. 9, *hins spyrja;* ibm 14, *þín bíða;* ibm 16, *margs at freista, mans at kosta;* ibm 41, *þess geta;* Rígsm. 9, *magns um kosta;* ibm 12, *geita gættu;* ibm 37, *báðu hennar;* ibm 37, *aldrs nutu;* Hyndl. 6, *freista mín;* ibm 28, *þess at hefna;* Vkv. 5, *bíða kvánar;* ibm 10, *eins saknaði;* ibm 26, *hefna harma;* ibm 29, *vilnumk þess;* H. Hi. 38, *harma leita;* ibm 43, *hefna sonar;* H. H. I, 10, *vígs at bíða;* ibm 21, *leiðar at biðja;* ibm 54, 55, *njóta virða, Högna dóttur;* II, 4, *hvers bíðit èr;* ibm 5, *bíðum byrjar;* ibm 8, 9, *seva hefna;* ibm 31, *hefna dauða;* ibm 44, *mista munar ok landa;* Sig. I, 9, *föður um hefna;* ibm 9, *alls harms reka;* ibm 29, *gára þú manna;* ibm 32, 48, *get þú þess;* II, 5, *fjár njóta;* ibm 10, *föður missa;* ibm 11, *harms reka;* Fafn. 29, *sverðs njóta;* ibm 33, *bróður*

hefna; Sig. III, 3, *biðja Brynhildar;* ibm 7, *iðrumk eptir þess;* ibm 16, *sælu njóta;* ibm 50, *mín at vitja;* ibm 55, *margs minnask;* Br. 3, 7, 10, *njóta;* ibm 10, *hefna;* ibm 18, *biðja;* Helr. 1, 2, *vitja;* Guð. I, 20, *sakna;* ibm 21, *njóta;* ibm 22, *biðja;* ibm 24, *þegja orða;* ibm 26, *þess hefi ek gangs goldit;* II, 9, *vita manna;* ibm 17, *spyrja;* ibm 41, *nýta;* III, 8, *reka;* ibm 8, *synja lýta;* ibm 11, *svá þá Guðrún sinna harma (þiggja* har betydelsen taga hämnd); Oddr. 6, *leita;* ibm 24, *synja;* ibm 25, *freista;* Akv. 11, *missa;* ibm 17, *leita;* ibm 39, *gá;* ibm 43, *hefna;* Atlm. 7, *gá;* ibm 9, *gæta;* ibm 10, *dylja;* ibm 13, *leita;* ibm 21, *gættask;* ibm 51, *missa;* ibm 52, *njóta;* ibm 52, *slíks kennask;* ibm 53, *geta;* ibm 56, *bíða;* ibm 58, *gjalda vás;* ibm 59, *kenna odds;* ibm 60, *gættask þess;* ibm 64, *missa;* ibm 66, *synja;* ibm 70, *gá;* ibm 81, *vita;* ibm 87, *bíða;* ibm 88, *kenna;* ibm 90, *biðja;* ibm 97, *hræzlu þat vissi;* Guðhv. 3, 5, *hefna;* ibm 8, 19, *vitja;* Hamd. 2, *hefna;* ibm 7, *gá;* ibm 9, *biðja;* ibm 11, *hefna;* ibm 25, *æstir okkarrar kvámu.* Möjligen bör hit hänföras Guð. I, 26, *þeirrar sýnar sámk ey,* der *sjásk* tyckes vara construeradt i likhet med *iðrask.* I Háv. 81, *á skip skal skriðar orka,* är *orka* construeradt med genitivus, såvida man icke vill antaga en ellips af præp. *til,* hvilket dock ej är behöfligt. — Hit höra äfven de impersonela uttrycken: Hyndl. 7, *draums ætlig þèr* (ɔ: *vera);* H. Hi. 19, *draums kveð ek þèr vera;* Atlm. 65, *ills gengsk þèr aldri;* hvilka äro construerade i analogi med de verber, som uttrycka delaktighet eller öfverflöd af något. — Flere af här ofvan uppräknade verber, äfvensom några andra, construeras med genitivus rei och dativus personæ, t. ex. Háv. 4, *geta sèr orðs;* ibm 19, *opt fær hloegis;* ibm 36, *biðja sèr matar;* ibm 101, *leitaði mèr háðungar;* ibm 106, *lètumk rums fá;* ibm 113, *leita;* ibm 127, *þá er þèr böls beðit;* ibm 137, *biðja;* Œg. 33, *fá sèr hóss;* Hamh. 3, *ljá mèr fjaðrhams;* Harb. 54, *þèr skal fars synja;* Skirn. 39, 41, *unna Njarðar syni gamans;* H. Hi. 5, *var oss synjat dóttur;* H. H. II, 32, *biðja;* Sig. I, 20, *fær mèr ekka;* ibm 45, *unna Guðrúnu góðra ráða;* II, 10, *hefna hlýra harms;* ibm 15, *synja;* Fafn. 26, *frýja mèr hvats hugar;* ibm 36, *synja;* Sig. III, 31, *at þèr góðs viti;* Br. 3, *fyrman hon Guðrúnu góðra ráða;* Guð. I, 8, *leita;* II, 32, *burum sínum bölva vætti.* Hos åtskilliga verber förekommer en accusativus personæ jemnte en genitivus rei, t. ex. Völ. 1, *hljóðs bið ek allar helgar kindir;* ibm 22, *hvers fregnit mik;* Háv. 18, *ókynnis þess vár þik engi maðr;* ibm 74, *skylit þann vitka*

vár; ibm 92, *ástar firna skyli engi maðr annan;* ibm 93, *firna;* Háv. 152, *er mik heipta kveðr;* Alv. 5. *fjarra fleina þik munu fáir kunna;* Œg. 64, *þaz mik hvatti hugr* (genitiven är innesluten i *þaz);* Harb. 29, *biðja mik friðar;* Skirn. 1, *beiða okkarn mála mög* (äfven med acc. rei, t. ex. Br. 15); H. Hi. 35, *er hann fylgju beiddi;* H. H. I, 11, *kvöddu Sigmundar bur auðs ok hrínga;* Sig. I, 3, *þess mun konungr Geiti spyrja;* ibm 3, *kveðja;* ibm 45, *minnir þik eiða;* II, 12, *kveðja bróður arfs, Fáfni fjár;* Sgrdr. 32, *eggja konu ofgamans;* Sig. III, 42, *letja sik langrar göngu;* ibm 44, *letja;* ibm 62, *biðja þik boenar einar;* Guð. I, 2, *letja;* ibm 23, *beiða;* II, 5, *jó frá ek spjalla;* Atlm. 37, *bað ek ykkr kvámu.*

Genitivus fogas äfven till åtskilliga adjectiver. Om deras betydelse upplyser Lund, gr. §. 64. Jfr Völ. 8, *vettugis vant* (ofta i impersonela constructioner); ibm 53, *veggbergs vísir;* ibm 56, *neppr frá naðri niðs ókviðnum;* Háv. 38, *matar góðr, fjár gjöfull;* ibm 46, *villr vega;* ibm 68, *alls vesall;* ibm 107, *fás er fróðum vant;* ibm 156, *villir sinna heimhama;* ibm 163, *ljóða þessa vanr;* Vafth. 8, *laðar þurfi;* ibm 48, *fróðgeðjaðar fara;* Hým. 9, *görr ills hugar;* Œg. 13, 30, 39, *vanr;* ibm 53, *fullr mjaðar;* Vkv. 29, *vilja lauss;* H. Hi. 34, *góðs verðr;* H. H. I, 5, *andvanr átu;* ibm 52, *alltrauðr flugar;* ibm 53, *sárvitr fluga;* II, 31, *auðs andvani;* ibm 46, *enskis örvænt;* Sig. I, 2, *máls er þarfi (þurfi?);* ibm 7, *glöggr flugar;* II, 18, *flótta trauðr;* ibm 22, *heilla auðit;* ibm 23, *hjörleiks hvatr;* Fafn. 38, *einvaldi þess fjár;* Sgrdr, 5, *fullr ljóða;* ibm 36, *er vant vits;* Sig. III, 9, *vön geng ek vilja;* ibm 14, *alls fulltrúi;* ibm 32, *verðust þess;* ibm 51, *lífs örvæn;* Br. 2, *eiða fulltrúi;* ibm 4, *meins lystir;* ibm 16, *glaums andvani;* Helr. 13, *þess vís;* Guð. I, 23, *vön vers ok barna;* II, 10, *trauðr góðs hugar;* ibm 36, *full ills hugar;* ibm 41, *glaums andvana;* Oddr. 11, *þess verð;* Akv. 7, *salhús sverða full;* Atlm. 12, *vant er stafs;* ibm 55, *þess görvir;* ibm 58, *vesall vígs;* ibm 64, *sums sjálfskapa;* ibm 74, *lyst þess;* Hamd. 9, 28, *vant.* — Äfven adjectivet *gamall* construeras med genitivus, t. ex. H. H. I, 6, *doegrs eins gamall;* ålder kan äfven betecknas medelst en beskrifvande genitiv vid verbum *vera,* t. ex. H. H. I, 10, *fylkir var fimtán vetra;* Helr. 6, *var ek vetra tólf.* — På samma sätt betecknas utsträckningens storlek, t. ex. Vafth. 18, *hundrað rasta hann er á hverjan veg;* Hým. 5, *hver, rastar djúpan.*

Genitivus temporis uttrycker tiden, inom hvilken något sker; t. ex. Háv.

109, *ens hindra dags;* H. Hi. 33, *þriggja nátta;* H. H. I, 19, Guð. II, 42, *fára nátta;* Sgrdr. 25, *annars dags;* det af Lund, gr. §. 67, från Guð. I, 9, anförda *sams misseris* är icke genitivus temporis.

Genitivus loci betecknar stället, inom hvilket rörelsen sker eller handlingen timar. En dylik genitivus står i Eddan alltid åtföljd af ett attribut. Jfr. Hamh. 3, *gèngu þeir fagra Feyju túna;* ibm 9, *moetti hann þór miðra garða;* Rígsm. 2, *gèkk hann miðrar brautar;* ibm 3, *miðra fletja;* ibm 4, *miðra skutla;* ibm 5, *miðrar rekkju;* ibm 6, *miðrar brautar;* ibm 11, *miðra fletja;* ibm 17, *miðrar rekkju;* ibm 27, *miðra fletja;* ibm 30, *miðrar brautar.*

Genom ellips måste förklaras uttrycket, Helr. 8, *ganga heljar.* Det svåra stället i Háv. 52, *litilla sanda, litilla sæva,* förklarar Egilsson genom ellips af *ván,* hvadan dessa ord böra anses såsom objectiva genitiver.

Det är redan omtaladt, huru genitiverne *alls* och *allra* kunna förekomma vid räkneord nästan såsom adverbier. De finnas adverbialiserade äfven i andra sammanställningar, och dessutom påträffas några genitiv-adverbier, härledda dels af substantiver, dels af adjectiver. Dylika bildningar förekomma dock i Eddan mycket sparsammare än i det öfriga språket, och de användas mera sällan i de äldre än i de yngre sångerne. Jfr Hým. 31, *foerðisk allra í ásmegin;* Harb. 28, *er sakir 'ro alls öngar;* H. H. I, 41, *forbergis;* Br. 3, *þik hefir Brynhildr heiptar hvattan;* Helr. 14, *alls til lengi;* Atlm. 6, *kona kapps gálig;* ibm 14, *ganga mun ykkr andæris;* ibm 37, *bragðs skolut höggnir;* ibm 86; *sátu samtýnis;* likaså *alls* i Atlm. 8, *margs var alls beini,* och ibm 92, *margs var alls sómi.*

I stället för en genitivus partitivus kan brukas ett pronomen possessivum; t. ex. Helr. 3, *ek mun okkur oeðri þikkja* (der likväl i Köpenhamns-upplagan läses *okkar);* ibm 12, *hvártki knátti hönd yfir annat okkart leggja;* Atlm. 96, *skipi hvert várt stýrði;* Hamd. 9, *orðs þikkir enn vant ykkru hváru.*

Jemnte det vi hänvisa till Lunds syntax, §§. 84 ff., rörande bruket af adjectiver och adverbier, samt till det som redan blifvit nämndt såväl om substantiverade som attributivt eller prædicativt stående adjectiver, må här blott anmärkas, att fornspråket i vissa fall begagnar adjectiver, der nyare språket vanligen nyttjar adverbier eller i allmänhet väljer ett annat uttryckssätt. Jfr Grimn. 8, *þars en gullbjarta Valhöll víd of þrumir;* ibm 42, *fyrstr;* ibm 54, *at einum mèr;* Oddr. 15, *fimm vetr eina;* Harb. 29, *urðu þeir fyrri at biðja;* Skirn. 31, *í önn ofanverða;* Vkv. 9, *hár brann hrísi* (enligt

läsarten i cod. reg.); Helr. 10, *lèt hann hávan brenna her alls viðar;* Hamh. 21, *váru hafrar skyndir at sköklum;* ibm 27, *hann utan stökk endlangan sal;* Vkv. 15, *hon um gèkk endlangan sal;* Atlm. 25, *at endlöngu húsi;* H. H. I, 3, *und mánasal miðjan festu;* ibm. 35, II, 18, *í flota miðjum;* Akv. 37, *í sæti miðju;* Atlm 23, *í gögnum þik miðjan,* m. fl. st. — Större uppmärksamhet förtjena de fall, der ett adverbium kan anses stå i stället för ett substantivum eller adjectivum, ehuru någon egentlig substantivering eller adjectivering icke kan sägas ega rum. Jfr Völ. 32, *austr sat hin aldna;* Háv. 16, *alt geð guma er þá senn uppi;* ibm 21, *vesall maðr ok illa skapi;* ibm 49, 62, *svá er maðr;* ibm 68, *af verkum vel (= af góðum verkum);* ibm 119, *bíta ofarla* (= capiti noxam adferre); ibm 136, *geta vel váluðum;* ibm 160, *kunna svá;* Vafth. 3, *hvè Vafþrúðnis salakynni sè;* ibm 11, 13, ff., *hvè... heitir;* Grimn. 23, 24, *svá* (= så många); ibm 23, *ganga senn;* ibm 35, *bítr ofan;* Alv. 14, *hversu máni heitir;* Œg. 2, 13, m. fl., *vera inni;* ibm 39, *úlfgi hefir ok vel;* Hamh. 14, *senn váru æsir;* ibm 15, *vissi han vel fram;* Harb. 4, *veiztattu fyrir görla;* ibm 23, 29, 30, *ek var austr;* ibm 47, *mun koma þèr illa;* Skirn. 5, 7, *vera saman, samt;* ibm 37, *unna Vaningja vel;* Rigsm. 42, *kunna betr;* Hyndl. 30, 33. 35, *vita svá;* Vkv. 14, *fjarri hugða ek várt land;* H. Hi. 16, *neðar vera;* ibm 20, *aptarla vera;* Sig. I, 2, *er horskr konungr heima;* ibm 12, 14, *hvat mun enn* (= öfrigt) *æfi minnar;* ibm 20, 22, *sjá fram;* Atlm. 37, *orð kvað Vingi, þaz án væri* (= som måtte blifvit osagdt); Hamd. 2, *þat var hálfu fremr;* att fornspråket medgaf en friare användning af adverbier i dylika constructioner, än det nyare språket kan tillåta, inses ännu tydligare af Sgrdr. 22, *at þú vammalaust verir (= vammalauss);* Sig. III, 61, *Jörmunrekr óþarft lifir (= óþarfr);* Guð. II, 30, *fundit fylki ættgöfgastan ok framast (= framastan).* Likaledes stå adverbier i stället för pronomina, t. ex. H. H. I, 4, *þar* (i st. f. en genitivus) *á milli;* Rígsm. 8, *var þar* (i st. f. en dativus); H. H. II, 1, *þar er* (i st. f. en accusativus).

Adjectivet kan, ehuru stående i positivus, hafva ett slags comparativ betydelse, t. ex. H. H. I, 24, *seint kvað at telja,* fullkomligt motsvarande det latinska: "longum est enumerare;" jfr Akv. 17, *langt er at leita lýða sinnis til.* Alldeles på samma sätt begagnas participiet *seinat,* t. ex. Akv. 17, *seinat er at samna Niflungum;* Atlm. 27, *seinat er at segja.* — Omvändt står com-

parativus skenbarligen i stället för positivus, t. ex. Háv. 35, 36, *bú er betra, þótt lítit sè;* ibm 33, *þótt hann sè firr farinn;* ibm 71, *sonr er betri, þótt sè síð of alinn;* Atlm. 60, *gerva svá færi.* — Likasom i latinet, står comparativus då det är fråga om företräde emellan två, i hvilket fall nyare språket vanligen begagnar superlativus, t. ex. Háv. 122, *vin þínum ver þú aldregi fyrri at fláumslítum;* Vafth. 7, *nema þú inn snotrari sèr;* Harb. 29, *þeir urðu fyrri at biðja;* Br. 5, *frændr mínir fyrri ríða;* Helr. 3, *ek mun oeðri þikkja;* i Hyndl. 19, *hinn eldri var Álfr,* är comparativus använd, ehuru fråga tyckes vara om tre bröder. — Comparativus förekommer vanligen utan föregående artikel, emedan individualiseringen här redan genom sjelfva användningen af den högre graden är tillräckligt antydd; dock finnas på några ställen comparativformer äfven med artikel, t. ex. Œg. 22. 23, *enum slævurum,* och i Háv. 126, *inn betri, inn verri;* på dessa ställen har möjligen artikeln blifvit använd, emedan adjectiverna äro substantiverade. Jfr Sig. III, 33, *vera afl it meira;* Oddr. 9, *hon ekki kvað orð it fyrra;* ibm 17, *kvaða hann ina oeðri alna myndu mey.* — Positivus af såväl adjectiver som adverbier förstärkes understundom genom att tillägga ett eller flere ord, t. ex. Völ. 40, *heldr um harðgjör;* Háv. 26, *til mart;* ibm 53, *vel mart* (det i samma strof förekommande *fyrða* förstärker ingalunda *fegrst,* såsom Lund uppgifver i §. 90, utan är en genitivus plur., hörande till *þeim);* ibm 54, 55, *til snotr;* ibm 56, *til doelskr;* ibm 60, *til vel;* ibm 65, *mikilsti snemma, til síð;* ibm 87, *til snemma;* Grimn. 1, *heldr til mikill;* Hým. 16, *vel fullmikill;* Œg. 5, *til mart;* Harb. 51, *heldr hefir þú nú mik dvaldan* (hvaraf synes, att participier i detta fall äro att anse såsom positiver); Vkv. 18, *heldr hvatt;* H. H. II, 22, *hölzti snjallir* (enligt Egilsson är *hölzti = helzt till);* ibm 45, *angrlausa mjök;* Sig. I, 10, *heldr horskliga;* Sgrdr. 29, *til öfug;* Sig. III, 26, *til ungan;* ibm 34, *til ung;* Br. 17, *til görva;* Helr. 14, *alls til lengi;* Oddr. 19, *heldr válitið;* Atlm. 35, *heldr reiðir;* ibm 63, *heldr snemma;* ibm 95, *heldr var ek hoeg sjaldan.* — Comparativus kan närmare bestämmas eller förstärkas på sätt, som ses af följande exempel: Háv. 60, *nè in heldr;* ibm 95, *þeygi at heldr;* Vafth. 7, *inn snotrari;* Hamh. 25, *nè inn meira;* Harb. 14, *inn harðara;* Skirn. 13, *heldr betri;* ibm 33, *enn fyrr;* Hyndl. 17, 18, 30, ff., *enn lengra;* H. H. I, 12, *nè in heldr;* II, 2, *heldr soemri;* Sig. I, 14, *enn fleira;* ibm 16, *at heldr;* ibm 21, *nè in heldr;* ibm 26, *at heldr;* Fafn. 19, *at meiri;* Sgrdr. 36, *nè*

in heldr; Sig. III, 18, *in sælli;* ibm 26, *enn nær (nær* bör sannolikt fattas ss. en comparativ); ibm 58, *þvígit lengra* (comparativen är här bestämd genom *at,* som är suffigeradt det föregående ordet); ibm 61, *at fleiri;* Guð. I, 10, *in betra;* II, 10, *þess at fleiri;* Oddr. 8, *þvígit fleira;* Atlm. 61, *enn lengr;* Guðhv. 3, *nè in heldr;* ibm 21, *at minni.* I stället för *nè* kan i dylika structurer begagnas suffix-negationen *-a* eller *-at,* t. ex. Atlm. 29, *lètuat heldr segjask;* ibm 58, *hèlta in lengr rúmi.* Att comparativer kunna närmare bestämmas genom en dativus, är förut visadt. — Likaså kunna superlativer bestämmas genom en dativus, eller genom endera utaf genitiverne *allra* och *einna* (jfr Háv. 63, Fafn. 17, H. H. II, 26, Guð. II, 30; märkvärdigt nog kan till ordet *nökkurr* äfven fogas förstärkningen *einna,* t. ex. Völ. 32, *einna nökkur);* genom genitiv. *einna* betecknas den absolut högste graden. En ringa förstärkning uttryckes genom *hóti,* t. ex. Hyndl. 31, *hóti beztr;* en större betecknas med *mjök,* t. ex. H. Hi. 15, *mjök gramastr.* Likaledes förstärkes superlativus genom en med *sem* inledd sats, i hvilken superlativen vanligen blir indragen, t. ex. Vkv. 17, *sem ek hagast kunna, sem mèr hoegst þótti.*

Rörande räkneordens användning är att anmärka, det antal betecknas genom subtraction, t. ex. H. Hi. 8, *fjórum færa en fimm togu.* Att räkneord bestämmas genom genitiverne *allra* och *alls,* är förut omtaladt; i betydelsen "integer" står *allr* vid ett räkneord i hvilken casus som heldst, t. ex. Háv. 139, *nætr allar níu;* Oddr. 7, *fimm vetr alla.* På samma sätt brukar äfven till räkneord fogas adverbiet *saman,* t. ex. Rígsm. 6, 18, 30, *þrjár nætr saman;* detta *saman* kan ställas äfven vid ordet *einn,* t. ex. Fafn. 2, *geng ek einn saman;* Háv. 46, *fór ek einn saman.* Numeralia, styrda af en præposition, kunna stå i samma förhållande som en enkel casus; t. ex. Grimn. 23, 24, *fimm hundruð dura (gólfa) ok um fjórum togum,* der præpositionen *um* med sin casus är alldeles likställd med *fimm hundruð.* Distributiver kunna användas i stället för cardinalia, t. ex. Guð. II, 24, *konungar þrennir;* H. Hí. 28, *þrennar mundir meyja.* Bestämdt tal i stället för obestämdt synes vara användt i Guð. I, 24, *sorg sára sjau konunga.*

Pronomina personalia utelemnas jemnförelsevis sällan, ehuru i de flesta fall verbaländelsen lemnar tillräcklig ledning för bestämmandet af subjectets person och numerus. Vid betraktande af de ställen, der pronomen personale är utelemnadt, finner man, att vanligen samma subject nyss förut blifvit

nämndt, så att det icke är svårt för den hörande eller läsande att fatta, hvilken person det är som åsyftas. Man kan äfven anse såsom regel, att, då flere verber äro genom en conjunction förenade, pronomen personale utsättes blott vid det första, t. ex. Hým. 15, *lètu þeir... ok báru;* ibm 26, *at þú haf... eða festir;* Œg. 37, *hann nè grætir... ok leysir;* ibm 53, *heill ver þú ok tak við;* om pronomen upprepas äfven på det andra stället, så förekommer det der vanligen suffigeradt verbalformen, t. ex. Harb. 23, *ek var austr ok jötna barðak;* ibm 24, *var ek ok fylgðak;* ibm 29, 30; H. H. II, 7, *ek tók ok saddak;* Vkv. 32, *sneið ek ok lagðak;* Sig. II, 18, *gladdak ok hafðak;* Oddr. 11, *hèt ek ok efndak.* Sällsynt är att påträffa ställen, der pronomen upprepas vid hvart och ett af de förenade verberna, t. ex. Vkv. 18, *sat hann nè hann svaf ávalt ok hann sló hamri, vèl görði hann;* med afsigt har uttrycket blifvit tungt genom upprepandet af *hann.* — Såsom verkliga ellipser äro att anse alla utelemningar af pronomen personale såsom object, t. ex. Rígsm. 7, 18, *jósu vatni* (ↄ: *hann);* ibm 37, *giptu jarli* (ↄ: *hana);* Vkv. 24, *at segja* (ↄ: *þat);* Helr. 9, *randir snurtu* (ↄ: *mik);* o. s. v. — I Eddan förekommer mycket ofta pron. personale af 1 sing. suffigeradt, och det äfven om samma pronomen i sjelfständig form står bredvid verbet; pronomen *ek* kan till och med förekomma två gånger i suffixen, t. ex. Háv. 151, *ek stöðvigak;* ibm 153, *ek bjargigak;* Helr. 13, *ek vildigak;* Oddr. 32, *ek máttigak;* o. s. v. Då det icke tillhör syntaxen att redogöra för dessa suffixers olika form, hänvisa vi läsaren till Gislasons skrift "um frumparta íslenzkrar túngu," sid. 228, ff., der alla hithörande ställen äro uppräknade och ordnade. — Pronomen *þú* kan äfven vidfogas andra ord, hvarom se närmare hos Gislason, anf. st. sid. 233. — Till någon annan verbalform än första personens kan icke *k (= ek)* suffigeras, hvarföre det är alldeles oriktigt af Lund (gr. §. 189, 1) anm.) att i Atlm. 77 anse *munk* såsom 3 sing. Att Gudrun i samme sång, str. 89, talar om sig sjelf i 3 personen, hindrar icke, att hon på andra ställen kan begagna 1 personen. Det är för öfrigt icke ovanligt att i Eddan finna den tredje personen använd i stället för första eller andra, t. ex. Hyndl. 4, *þór mun hon blóta;* Vkv. 12, *byr sima = mik;* H. H. II, 7, *niðr Ylfinga = ek* (men i fortsättningen af samma strof *er ek tók);* ibm 33, *bróðir = ek;* ibm 42, *konung = þik;* ibm 43, *grami = mèr;* ibm 45, *lofðungi = þèr;* ibm 46, *olifðum = mèr;* Sig. I, 2, *maðr ókunnigr;* ibm 3, *hilmis = mín;* ibm 14, *hilmi =*

= *mèr;* ibm 16, *fylki* = *mèr;* ibm 25, *þengill* = *þú;* ibm 25, *lýgr* = *ek lýg;* ibm 26, *vill* = *vil ek* (men i föregående helmingen *vilkat ek);* ibm 32, *grams* = *mínu;* ibm 33, 34, 47; Sig. II, 13, 15, 18; III, 39, *menskögul;* ibm 40, 51, 67; Atlm. 75, *börnum* = *oss;* ibm 88; Guðhv. 8, *geirnjöðr.* I stället för 1 personens pronomen säger den talande äfven sitt eget namn, t. ex. Œg. 12, *Bragi;* Skirn. 39, *Gerðr;* H. H. II, 43, *Helgi;* Sig. I, 3, *Geiti;* ibm 8, *Sigurði;* ibm 24, 26, *Sigurðr;* ibm 36, *Sigurðar;* ibm 37, *Grípir.* — Pronomen personale står stunbom öfverflödigt och anakoluthiskt, t. ex. Grimn. 34, *Góinn ok Móinn þeir 'ro Grafvitnis synir;* Guðhv. 9, *Guðrún grátandi gèkk hon;* Grimn. 44, *askr Yggdrasils hann er;* isynnerhet förekommer detta språkbruk efter uppräknandet af en mängd nomina propria, hvilka sedan genom pron. personale sammanfattas till en enhet, ss. i Grimn. 27, 28, 29, 36. — Ett dualt pronomen personale kan förstärkas genom *tveir* eller *báðir,* t. ex. Akv. 27, *vit tveir;* Skirn. 10, *báðir vit;* Hamh. 12, *vit tvau.* — Första personen pluralis användes äfven då det är fråga blott om en person, t. ex. Hyndl. 6, *á oss;* Vkv. 31, *þótt vèr kván eigim;* Sig. III, 59, *oss;* likaså brukas motsvarande possessiver, t. ex. Vkv. 13, *vára aura;* ibm 14, *várt land.* — I tilltal begagnas äfven 2 plur. i st. f. 2 sing., t. ex. Rígsm. 44, *heldr mætti þèr;* Hamd. 20, *roeðit èr um ráð;* etc. — Den obestämda personen man återgifves genom en verbalform i 3 sing., utan särskild beteckning af något subject, t. ex. Háv. 1, *gáttir allar, áðr gangi fram, um skoðask skyli;* ibm 34, *ganga skal, skala gestr vera ey í einum stað;* ibm 39, 51, 80, 81, 82; ibm 89, *sem aki jó óbryddum;* ibm 101, 110, 138, 145; Vafth. 9; Alv. 1; Hamh. 2, *er eigi veit;* Hyndl. 17, 18, ff., *at viti svá* (= att man vet det); Vkv. 39, *sagði;* Sig. I, 19, *skala fregna;* ibm 53, *munat sköpum vinna;* II, 19, *ef berjask skal;* Fafn. 17, *þá þat finnr, er með fleirum kemr;* Sgrdr. 7, 9, 10, 11, *skal rista;* ibm 8, *skal signa;* ibm 12, *þær um vindr, vefr, setr;* ibm 25, *nema sèr góðan geti* (förut i samma strof är 2 personen begagnad); ibm 34, *haug skal göra;* Sig. III, 12, *skalat úlf ala;* Br. 18, *þá reyndi þat;* Atlm. 48, *bera varð þann síðan;* ibm 69, *ef höggr tág undan;* ibm 94, *gerðit hlut þiggja.* Äfven genom en verbalform i 3 plur. kan den obestämda personen betecknas, och måste äfven i detta fall pron. personale alltid utelemnas; jfr Völ. 20, 25, *hètu;* Háv. 112, *þögðu;* ibm 140, *seldu;* Vafth. 24, 26, 28, ff., *kveða;* Grimn. 13, *kveða;* ibm 42, *hefja;* ibm 49, *hètu;* Alv. 1, *breiða;* ibm 15, 19,

ff., *kalla;* Hým. 29, *báru;* Œg. 24, *kóðu;* Rígsm. 1, *kváðu;* Vkv. 38, *sögðu;* H. H. I, 7, *kváðu;* Sig. II, 18, *hètu;* Fafn. 7, 12, *kveða;* Sgrdr. 22, *kveða;* Sig. III, 55, *fóru;* Guð. II, 38, *dreyma;* Akv. 20, *frágu;* Atlm. 49, *kváðu;* ibm 91, *lètu;* Guðhv. 4, *vöktu;* Hamd. 12, *kóðu;* äfven 3 conj. kan sålunda användas, t. ex. Sig. III, 63, 64, *tjaldi brenni.* Man finner äfven en af ett verbum styrd infinitivus brukad i denna mening, men alltid utan accus. subjecti; t. ex. Háv. 112, *of rúnar heyrða ek doema;* Oddr. 1, *heyrða ek segja;* ibm 17, *mik bað hann goeða;* H. H. I, 22, *biðit skjótliga ganga.* I föreskrifter eller förmaningar kan 2 sing. stå i stället för det obestämda man, t. ex. Háv. 43, *veiztu ef þú vin átt;* m. fl. st.; Sgrdr. 25, *ef þú þegir, þá þikkir þú.* Stundom användes ett subject af obestämd, allmän betydelse, ss. Háv. 60, 87, 92, 93, m. fl. st., *maðr;* ibm 102, *gumi;* ibm 130, *halir;* Vafth. 36, Atlm. 83, *menn;* H. Hi, 14, *konir;* Sig. I, 1, *þegnar;* m. fl. st.

Om artikeln vid adjectivernas svaga böjningsformer är förut taladt. Suffixartikeln förekommer mycket sällan i Eddan och borde säkerligen borttagas från de ställen der han finnes; jfr Völ. 27, *goðin öll;* Œg. 52, *vömmin vár;* ibm 58, *við úlfinn;* Guð. II, 23, *akarninn;* Guðhv. 20, *eikiköstinn;* på somliga ställen, der han ännu finnes i upplagorna, bör han tydligen hänföras till det efterföljande adjectivet, hvarföre man bör läsa Vkv. 37, *mey ina bráhvítu;* H. Hi. 1, *mey ina fegrstu;* Akv. 13, *mari ina melgreypu* (i stället för *meyna bráhvítu, meyna fegrstu, marina melgreypu),* likasom man redan ändrat det i de äldre upplagorna förekommande *at sólinni suðrhöllu* (Akv. 30) till *at sól inni suðrhöllu* (i Sig. I, 11, der Rask läser *orminn frána,* hafva både den Köpenhamnska och nyare upplagor *orm inn frána).* Harbarðsljóð öfverensstämmer dock icke i detta afseende med det öfriga Eddaspråket, ty i denne sång förekommer suffixartikeln på många ställen, ss. i str. 1, *fyr sundit;* ibm 2, *um váginn;* ibm 3, *um sundit;* ibm 3, *matrinn betri;* ibm 4, *hrósar þú verðinum;* ibm 7, *stýr þú eikjunni;* ibm 7, *ek mun þèr stöðna kenna;* ibm 7, *hverr á skipit;* ibm 7, *við landit;* ibm 8, *um sundit;* ibm 13, *um váginn;* ibm 15, *var höfuðit;* ibm 29, *ána varðak;* ibm 40, *ek vark í hernum;* ibm 53, *ró þú bátinum;* ibm 55, *vísa þú mèr leiðina;* ibm 55, *um váginn;* ibm 56, *til stokksins, til steinsins, til vegsins.* Att artikeln så ofta förekommer i Harbarðsljóð, kan möjligen förklaras deraf, att framställningen här närmar sig det lägre samtalsspråket. — I Eddan finnes intet spår till användningen af *einn*

såsom obestämd artikel. — På ett enda ställe förekommer den för de nordiska språken egendomliga användningen af pronomen possessivum och ett substantivum i stället för ett personligt pronomen (jfr GRIMM, gr. IV, 295; RYDQVIST, Sv. Spr. Lagar, II, 341; LUND, gr. §. 201, anm. 1), nämnligen i Harb. 13, *skylda ek launa kögursveini þínum kanginyrði.* I nyare språken kan både första och andra personens pronomen ersättas genom en dylik beteckning, äfvensom detta språkbruk användes både i föraktligt och smekande eller beklagande tilltal, men af de exempel, som LUND och RYDQVIST anföra, vill det synas, såsom i fornspråken endast andra personen kunde på detta sätt betecknas och detta blott i föraktlig mening. — I öfrigt företer Eddan intet anmärkningsvärdt med afseende på bruket af pronomina och pronominalia, hvarföre vi hänvisa till LUND, gr. §§. 93—99 och §§. 193—203, samt, hvad vissa classer af pronomina beträffar, till de längre fram behandlade satser, som inledas genom ett pronomen. — Rörande sjelfva flexionen af ordet *sjálfr* må nämnas, att detta, som annars alltid har stark böjning, synes förekomma i svag form i Guð. II, 24, *áðr hon sjálfa mik sótti at máli.* Om detta antagande är riktigt, blir meningen åtminstone bättre än om man uppfattar *sjálfa* såsom accusativus och refererar det till *mik.*

Verbernas activa form kan hafva transitiv eller intransitiv betydelse. Transitiva verber förekomma äfven utan object, t. ex. Háv. 27, *er fregna kann ok segja it sama;* ibm 69, *eld sá ek uppbrenna auðgum manni fyrir;* ibm 165, *heill sá er kváð, heill sá er kann, njóti sá er nam;* Hým. 33, *Týr leitaði tysvar hroera;* Sig. I, 5, *þigq þú hèr;* m. fl. st. Äfven sådana verber, som förenas med en genitivus eller dativus, stå ofta absolut, t. ex. Grimn. 21, *unir þjóðvitnis fiskr;* Harb. 56, *litið er at synja;* Sig. III, 68, *svá mun ek láta;* Guð. II, 20, *ef ek trúa gerða;* o. s. v. I stället för en accusativus eller annan casus kunna många verber hafva till närmare bestämning en præposition med åtföljande casus, ofta utan att någon synnerlig skilnad emellan det ena eller andra uttryckssättet är märkbar, t. ex. Háv. 92, *opt fá á horskan, er á heimskan nè fá, lostfagrir litir;* Vafth. 6, *nú em ek kominn á þik sjálfan sjá;* Œg. 25, *orlögum ykkrum skylit aldregi segja segqjum frá;* Harb. 8, 9, *segja til nafns þíns (míns);* Br. 1, *hvat hefir Sigurðr til saka unnit;* ibm 4, *sumir af gera deildu;* o. s. v. — Någon egentlig passiv-form finnes, såsom bekant, icke i det fornnordiska språket, men genom suffigering af pronomen reflexivum *mik* (suffixen *mk* vid

första personen tillhör blott det äldre språket), *sik*, o. s. v., är bildad en reflexiv- eller medial-form, som så småningom har öfvergått till passivum. Det äldre språket i allmänhet och Eddan i synnerhet bildar vanligen de passiva uttrycken genom omskrifningar; dock förekomma äfven här några ställen, der medialformen närmar sig passiv betydelse, t. ex. Völ. 3, *jörð fannsk æva;* ibm 10, *mannlíkun mörg görðusk;* ibm 60, *finnask;* Hyndl. 18, *ólusk i ætt þar oeztir kappar;* Helr. 14, *munu konur ok karlar foeðask;* Akv. 13, *hristisk öll Húnmörk;* H. Hi. 21, *öll muntu lemjask* Reflexivformen kan antingen uttrycka, att subjectet tillika är egentligt object för handlingen, t, ex. Rígsm. 5, *meir lagðisk hann;* ibm 11, *meir settisk hon;* eller också kan den uppfattas såsom dynamiskt eller interessets medium, t. ex. Skirn. 8, 9, *þat sverð, er sjálft vegisk (mun vegask)* = det svärd, som af egna krafter kämpar; Sig. III, 6, *nam hon at mælask* (tala för sig sjelf); Sgrdr. 31, *berjask er betra;* Háv. 78, *ef eignask getr fè eða fljóðs munuð;* Háv. 113, 114, ff., *ráðumk þèr, Loddfáfnir;* o. s. v. Den reflexiva betydelsen framstår icke alltid för oss fullt tydlig, emedan den hos vissa verber har så småningom aflägsnat sig från motsvarighet med activ-formens betydelse, hvarföre activum och reflexivum i nyare språket vanligen återgifvas med helt olika verber, t. ex. Atlm. 38, *hirða þú oss hræða* (att skrämma oss); Helr. 9, *er hvergi lands hræðask kynni* (som icke kunde frukta). I det sista exemplet låter reflexivformens nya betydelse ganska lätt återföra sig till öfverensstämmelse med activets, men det ligger här och i många liknande fall nära till hands att uppfatta reflexivformen såsom ett verbum för sig med särskild, transitiv eller intransitiv betydelse (deponens), och att detta inträffat, visar språkbruket på många ställen; jfr Sig. II, 9, *hót þín hræðumk ekki lyt.* I Eddan finnas flere både transitiva och intransitiva deponentia utan motsvarande activform, t. ex. Háv. 78, *þróask;* Skirn. 16, *óumk* (i det senare språket förekommer activum *óa);* m. fl. — Om reflexivformer och deponentier i Eddan jfr för öfrigt Völ. 31, 33, 37, 46, 47, 48, 50, 65; Háv. 27, 30, 46, 48, 56, 59, 60, 78, 113, 131, 142, 163; Vafth. 9, 27, 40, 45, 49, 52; Grimn. 4, 17, 18, 20, 25, 46, 48, 54; Alv. 1, 18; Hým. 24, 31; Œg. 25, 41, 60; Hamh. 10, 13, 29; Harb. 13, 27, 28, 33, 40; Skirn. 11, 14, 29, 33, 36; Rígsm, 3, 5, 17, 27, 33, 42; Hyndl. 15, 28, 46, 47; Vkv. 1, 3, 4, 16, 20, 27, 28, 29, 36; H. Hi. 11, 12, 24, 28, 33; H. H. I, 14, 30, 44, 48; II, 7, 11, 14, 16, 25, 27, 30, 48; Sig. I,

8, 17, 22, 23, 24, 45, 53; II, 1, 9, 16; Fafn. 5, 6, 7, 31, 36; Sgrdr. 15, 31, 32, 37; Sig. III, 7, 10, 26, 33, 36, 37, 44, 51, 55; Br. 15; Helr. 9, 14; Guð. I, 1, 26; II, 6, 16; Oddr. 14, 20, 33; Akv. 2, 13, 19, 23, 25, 27, 34; Atlm. 3, 11, 12, 13, 14, 21, 22, 25, 27, 28, 29, 30, 33, 35, 40, 42, 46, 47, 49, 51, 52, 53, 56, 58, 59, 60, 65, 75, 81, 84, 88, 100; Guðhv. 7, 8, 11, 19; Hamd. 21, 22, 30, — Vid reflexivformer står ofta en præposition, som är att hänföra till det suffigerade pronominet, t. ex. Völ. 50, *hefisk lind fyrir* = *hefr lind fyrir sèr;* Háv. 1, *um skoðask* = *skoða um sik;* ibm 7, *nýsask fyrir* = *nýsa fyrir sèr;* ibm 106, *jötna vegir stóðumk yfir* = *j. v. stóðu yfir mèr;* ibm 108, *lögðumk arm yfir* = *lagði arm yfir mèr;* Vafth. 7, *verpumk orði á* = *verpr orði á mik;* Grimn. 1, *brennumk feldr fyrir* = *brennr feldr fyrir mèr;* Œg. 15, *hyggsk hvatr fyrir;* Hamh. 1, *um at þreifask;* Atlm. 49, *slítask af brynjur;* äfvenledes vid reciproka uttryck, såsom Atlm. 34, *sásk til siðan;* ibm 40, *urpusk á orðum* (der præpositionen *á* icke får refereras till *orðum);* ibm 95; *báruzk róg milli;* i dylika constructioner har verbet icke egentligen reflexiv betydelse utan bör blott anses såsom en yttre hopfogning af activformen med ett pronomen. Likaledes kan ett dylikt pronominalsuffix beteckna det directa eller aflägsnare objectet samt en subjects-accusativ (eller nominativ) till en infinitivus, t. ex. Háv. 15, *ósnjallr maðr hyggsk munu ey lifa;* ibm 25, *ósnotr maðr þikkisk alt vita;* ibm 98, *unna þóttumk;* ibm 106, *Rata munn lètumk rúms um fá (= lèt mèr);* Alv. 5, *er í ráðum telsk fljóðs ens fagrglóa* (ɔ: *vera);* ibm 10, 42, ff., *vörumk* = *varir mik;* Hým. 17, *Vèorr kvazk vilja;* Œg. 9, *ölvi bergja lèztu eigi mundu;* Hamh. 17, *ef ek bindask læt;* Rigsm. 33, *son kvezk eiga;* Hyndl. 28, *þess lèzk Vali verðr at hefna;* H. Hi. 11, *hyggsk aldauðra arfi at ráða;* H. H, I, 37, *kvaztu engi mann eiga vilja;* II; 13, *lèzk hon unna syni Sigmundar;* ibm 15, *hafa kvazk hon Helga hylli skyldu;* ibm 38, *er ek sjá þikkjumk;* ibm 39, *er þú sjá þikkisk;* Sig. I, 8, 30; ibm 32, *ek unna þóttumk;* II, 8, *þat vita þikkjumk;* Fafn. 1, *stöndumk til hjarta hjörr;* ibm 5, *hví hvetjask lèzt;* ibm 16, *einn rammari hugðumk vera;* Sgrdr. 37, *langt líf þikkjumkak lofðungs vita;* Guðr. II, 12, *úlfar þóttumk;* ibm 18, *gerr lèzk Gunnarr gull at bjóða;* ibm 36, *ek vera þóttumk full ills hugar;* Oddr, 23, *Atli kvazk eigi vilja;* ibm 33, *unna þóttumk;* Akv. 5, *völl lèzk ykkr ok mundu gefa;* Atlm, 28, *lètusk þeir fúsir;* ibm 71, *samr lèzk ok Atli at sina*

görva; ibm 89, *látumk því valda;* ibm 94, *lèztu þèr alt þikkja;* Hamd. 8, *Atla þóttisk þú stríða;* ibm 29, *hvöttumk at dísir; görðumk at vígi.* — Den mediala betydelsen öfvergår lätt till reciprok; endast i dualis eller pluralis af verbum finitum samt uti infinitivus kan den reciproka betydelsen förekomma; jfr Völ. 6, 9, 27, 29, *gættusk;* ibm 7, *hittusk;* ibm 30, *á gengusk eiðar;* ibm 46, *berjask;* ibm 59, *finnask;* Háv. 31, *rekask;* ibm 40, *gleðjask;* Vafth. 17, 18, *finnask;* ibm 41, *höggvask;* OEg. 5, 19, *sakask;* ibm 18, *vegizk;* Harb. 59, *ef vit finnumk;* Skirn. 5, *trúask;* ibm 24, *finnisk;* Rígsm. 24, *sásk;* H. H. I, 38, *berjask;* Sig. III, 1, *seldusk eiða;* Akv. 40, *faðmask;* Atlm. 34, *sásk;* ibm 34, *skildusk;* ibm 40, *urpusk;* ibm 46, *sættask;* ibm 86, *sendusk fárhugi, hendusk heiptyrði;* ibm 95, *börðuzk;* ibm 95, *báruzk.* Det förtjenar anmärkas, att äfven verberna *vera* och *verða,* då de åtföljas af ett complement, kunna hafva reciprok betydelse, t, ex. Völ. 46, *broeðr at bönum verðask;* Háv. 31, *gumnar erusk gagnhollir;* ibm 40, *erusk lengst vinir.*

Huru tempora i passivum bildas medelst omskrifning, tillhör formläran att framställa. Här må i förbigående anmärkas såsom en egendomlighet för Eddan, att omskrifningar med *verða* äro jemnförelsevis ganska sällsynta, jfr Vafth. 38; OEg. 57; Hyndl. 34, 42; Vkv. 20; H. Hi. 36; Sig. II, 6; Sgrdr. 8; Sig. III, 44; Br. 11. — Det är tydligt, att på många ställen omskrifningarna med *vera* hafva samma betydelse som de medelst *verða* bildade.

Det fornnordiska språket kan, såsom bekant, icke utan periphras bilda flere än tvenne tempora, hvilka man vanligen benämner præsens och præteritum. Dessa uttrycka dock icke egentligen närvarande och förfluten tid, utan de beteckna, huruvida handlingen är fulländad eller icke. Det s. k. præsens innesluter derföre icke allenast det närvarande, tänkt såsom sträckande sig in i framtiden, utan äfven och egentligen det tillkommande. I många fall äro dessa tempora tillräckliga för språkets behof, ehuru man äfven i Eddan finner, att periphrastiska tempora, genom hvilka uttrycken blifva mera bestämda, ganska ofta användas. Præteritum är i fornspråket en allmän beteckning af något afslutadt, fulländadt; det motsvarar både imperfectum, perfectum, plusquamperfectum och aoristus i andra språk. Genom secundära, sammansatta beteckningar kan dock språket uttrycka t. ex. en fulländad handling med bestämd hänsyn och motsättning till nutiden (perfectum absolutum), likasom det på samma sätt kan beteckna något tillkommande med särskildt afseende på det närvarande,

o. s. v. I användningen af såväl de enkla som sammansatta tempora skiljer Eddan sig icke från det öfriga språket, hvarföre vi hänvisa till Lund, §§. 107—115; §. 132, m. fl. st. — Här må tilläggas, att præteritum kan användas i ordspråk, t. ex. H. Hi. 6, *örn gól arla,* äfvensom det motsvarar imperfectum conatus, t. ex. Guð. I, 2. *þeir er harðs hugar hana löttu.* Likaledes brukas præteritum att utmärka en uppfattning, som man väl fortfarande har, men som uttryckes blott sådan den var en gång i forna tider, t. ex. H. Hi. 17, *þann vissa ek ámatkastan jötun* (Hrimgerd uttrycker nämnl. sin åsigt om fadren, sådan den var medan han lefde); Guð. I, 17, *ykkar vissa ek ástir mestar;* härmed sammanhänger det språkbruk, att præteritum användes i stället för præsens för att liksom gifva uttrycket en höfligare form, äfvensom i ironiska och bittra svar, t. ex. Œg. 23, 24, *ok hugða ek þat args óðal* (i stället för *hýgg ek*); Vkv. 14, *fjarri hugða ek várt land fjöllum Rínar.*

Indicativus utsäger någonting direct (äfven i frågande, nekande eller betingande form) och detta egentligen utan någon särskild beteckning af det utsagdas förhållande till verkligheten. Men då man måste antaga såsom allmän förutsättning för uppfattningen af all utsaga, att det talas om verkligheten, blir indicativus den modus, som betecknar någonting såsom verkligt, factiskt. Bruket af indicativus i fornnordiska språket öfverensstämmer med förhållandet i andra språk (jfr Lund, §. 105, ff.). Conjunctivus uttrycker något såsom blott tänkt föreställning; om det utsagda är verkligt eller icke verkligt o. s. v. lemnas alldeles derhän. Conjunctivus i isländskan motsvarar både conjunctivus och optativus i grekiskan; Grimm anser honom ock ursprungligen vara optativ och Bopp sammanställer honom i formelt afseende med den sanskritske potentialis. Bruket af conjunctivus är i Eddan, såsom i den öfriga fornliteraturen, något vacklande, emedan språket dels genom hjelpverber dels genom sjelfva ordställningen eller genom satsförbindelsen o. s. v. kunde utan användning af annan modus än indicativus beteckna hvad som t. ex. efter latinskt språkbruk borde uttryckas med conjunctivus (jfr Lund, §. 116, ff.); i vissa fall är dock bruket af conjunctivus i Eddan ganska stadgadt.

I hufvudsatser kan conjunctivus stå optativt, hortativt eller jussivt. Den närmar sig naturligtvis i dessa senare betydelser intill modus imperativus, hvars bristande personer den ersätter; jfr Háv. 1, 14, 32, 39, 41, 53, 54, 55, 60, 63, 64, 74, 83, 87, 88, 92, 117, ff.; Vafth. 4, 6, 7, 10; Alv. 3; Œg. 25,

65; Vegt. 18; Skirn. 5, 27, 28, 29, 31, 34, 35; Vkv. 27; H. H. I, 43, 50, 51; II, 29; Sig. II, 9; Fafn. 34, 38; Sig. III, 63, 64, 65; Guð. I, 23; II, 9; Oddr. 10, 24, 32; Akv. 12, 30; Atlm. 31, 32, 33, 37, 54, 55, 74, 88; Guðhv. 20, 21; Hamd. 20. Conjunctivus kan stå parallelt med en imperativus, äfven der den senare modus kunde använda egen form, t. ex. Háv. 136, *gest þú nè geyja nè á grind hrækir;* Fafn. 20, *þú ráð nemir ok ríð heim hèðan.* Med en negation står conjunctivus prohibitivt, t. ex. Vafth. 7, *út þú nè komir;* H. H. II, 30, *skriðiat þat skip; rennia sá marr;* ibm 31; Sgrdr. 22, *síðr þú hefnir;* Sig. III, 44, *letia maðr hana langrar göngu.* Äfven præt. conj. användes i önskningar, vanligen i sådana, som omöjligen kunna uppfyllas, äfvensom i harmfulla utrop, t. ex. Vkv. 39, *æva skyldi;* H. Hi. 16, *þú skyldir níu röstum neðar vera* (men i fortsättningen af samma strof följer præs. *vaxi þèr);* conjunctivformerna *vilja* och *vilda* användas äfven för att hofsamt framställa en önskan eller bön, t. ex. Alv. 7, *eiga vilja;* Hým. 9, *ek viljak;* Skirn. 3, *ek vilja vita;* Vkv. 35; H. H. I, 43; II, 14; Sig. I, 40; Atlm. 54. Äfven i andra fall brukas conjunctivus såsom ett försigtigt, mildradt påstående om något visst och säkert; han kan vidare användas i concessiv och potential betydelse, äfvensom i dubitativa frågor; jfr Harb. 32, *liðs þíns væra ek þa þurfi;* Skirn. 4, *hví um segjak þèr;* H. Hi. 33, *þriggja nátta skylak þar koma;* Sig. I, 8, *gerr en ek spyrja;* III, 32, *þú værir þess verðust kvenna;* ibm 35, *en þeirra fór þörfgi væri;* Atlm. 60, *hví mynim hèr vilja heyra;* ibm 83, *vili mèr enn væri at vega þik sjálfan;* Guðhv. 5, *knættim hefna;* Hamd. 15, *hvat megi fótr foeti veita.* Den optativa bemärkelsen kan conjunctivus behålla äfven i relativsatser (men icke i andre bisatser), t. ex. Harb. 60, *far þú nú þars þik hafi allan gramir;* Fafn. 21, *ligg þar er þik hel hafi;* Sig. III, 44, *þars hon aptrborin aldri verði;* m. fl. st.

I hypothetiska perioder stå oftast såväl försatsen som eftersatsen i indicativus, då både vilkoret och hufvudsatsen uttrycker något verkligt. Exempel härpå finnas i stor mängd i Eddan: jfr Háv. 15, 16, 23, 25, 34, 40, 43, 44, 54, 61, 67, 78, 79, 88, 102, 113, ff., 117, 122, 131, 149, 150, 151, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162; Grimn. 38; Alv. 8; Hým. 6 (med utesluten eftersats); Œg. 4, 5, 50, 51, 52; Hamh. 13, 17; Harb. 13, 47, 59; Skirn. 2, 9, 24, 36; H. Hi. 2, 4, 6, 21, 22, 33, 36, 38, 41; H. H. II, 7, 19 (protasis i præteritum och apodosis i præsens); Sig. I, 8, 12, 30; II, 3,

7, 15, 19, 20, 21, 22, 24; Fafn. 3, 6, 11, 36, 37; Sgrdr. 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 25, 26, 31, 56; Sig. III, 55, 56; Helr. 2, 5, 6; Guð. II, 32; Oddr. 22; Atlm. 14, 30, 38, 41, 59, 65, 69, 75, 77. Försatsen kan äfven stå i indicativus och eftersatsen i imperativus, t. ex. Háv. 120; Hamh. 29; Harb. 8; H. Hi. 27; H. H. II, 40; Sig. I, 6, 27; II, 3; Sgrdr. 19; till en försats i indicativus kan fogas en eftersats i conj. opt., t. ex. Háv. 163. — Försatsen kan ock stå i conjunctivus och eftersatsen antingen i indicativus (jfr Lund, §. 119, a), t. ex. Hým. 17; Harb. 18, 23, 25, 27, 33, 50; Fafn. 40 (protasis i præt. och apod. i præs.); Br. 7; Guð. II, 12, 28; Akv. 14; Atlm. 7, 12, 70, 87; Guðhv. 3; eller ock står eftersatsen i imperativus, t. ex. Grimn. 53; Œg. 15; Oddr. 5; Akv. 11. — Af två coordinerade försatser kan den ene stå i indicativus och den andre i conjunctivus, då på senare stället partikeln *ef* icke upprepas. Begge satserne stå i samma förhållande till eftersatsen, men på det första stället är relationen tillräckligt angifven blott och bart genom conditionalpartikeln och ordställningen i det hela; jfr Háv. 29, *margr þá fróðr þikkisk, ef hann freginn erat ok nái hann þurrfjallr þruma;* Vafth. 20, 22, *segðu þat, ef þitt oeði dugir ok þú vitir;* H. Hi. 21, *reimri* (enligt Ettmüllers emendation) *mun þèr ek þikkja, ef þú reyna knátt ok stíga ek á land af legi;* Sig. III, 18, *ef vèr foeðum . . . , knættim.* Om både vilkoret och innehållet i hufvudsatsen utsägas såsom blott antagna utanför verkligheten, användes conjunctivus i båda satserne (i afseende på betydelsen af conjunctivens tempora i dylike satser jfr Lund, gr. §. 118), t. ex. Œg. 14, *ef fyr utan værak, höfuð þitt bæra ek;* Atlm. 31, *eigi hann jötnar, ef hann at yðr lygi*; Œg. 27, 43, 54; H. H. II, 31, 48; Sig. I. 53; Fafn. 7, 32, 35; Sig. III, 3, 59; Hamd. 22, 28, 29. I Háv. 38, *at leið sè laun ef þægi,* är apodosis en i conjunctivus stående följdsats, hvarföre protasis har samme modus. Att conjunctivus i den ene eller andre af satserne kan ersättas af ett hjelpverbum, är tydligt af flere ofvan uppräknade exempel. Negativa försatser, som inledas med *nema,* hafva conjunctivus, men eftersatsen står vanligen i indicativus; jfr Háv. 19, 26, 28, 32, 71, 97, 113, 127; Vafth. 7; Hým. 28; Œg. 9, 41; Hamh. 8, 11, 18; Harb. 11, 12, 34; Skirn. 23; H. Hi. 7; H. H. I, 19; II, 31, 34; Sig. I, 29; Fafn. 26 (äfven eftersatsen i conj.); Sgrdr. 25; Sig. III, 11, 37; Guð. II, 30; Oddr. 17; Atlm. 13, 65. Med indicativus står *nema* endast i Oddr. 23 och Guð. III, 4. I stället för *nema* kan stå *ef nè* med conjunctivus, t. ex. Háv. 108

122; H. Hi. 20; Fafn. 29; eller *ef* och suffixnegationen *-at,* ss. i Háv. 66; H. Hi. 18; Sig. I, 34. Äfven indicativus förekommer efter *ef* och verbalsuffixen *-at,* t. ex. Háv. 29; Sig. II, 11; Akv. 11.

Comparativsatser kunna vara af tu slag. Antingen beteckna de en likhet och bestämma hufvudsatsen närmare till sättet, eller innehålla de en jemnförelse, som bestämmer honom närmare till graden. Den förra arten af jemnförelsesatser inledes vanligen genom *sem,* hvilket oftast motsvaras i hufvudsatsen af ordet *svá,* som dock kan utelemnas. Skilnaden emellan indicativus och conjunctivus i de satser, som börja med *sem,* iakttages ganska strängt i Eddan, ty conjunctivus användes alltid vid blott antagna jemnförelser, hvilka ligga utanför verklighetens område, likasom indicativus alltid betecknar en verklig bestämning till hufvudsatsen. Jfr Œg. 14, *veit ek ef fyr utan værak svá sem fyr innan emk;* Háv. 11, *era svá gott, sem gott kveða, öl alda sona;* Guð. I, 18, *svá var minn Sigurðr, sem væri geirlaukr eða væri bjartr steinn.* Comparativsatsen har oftast samma tempus som hufvudsatsen; någon gång eger en afvikelse härifrån rum, ss. Oddr. 10, *svá hjálpi þèr hollar vættir, sem þú feldir mèr fár af höndum;* Harb. 42, *boeta skal, sem jafnendr unnu.* Med indicativus står *sem* uti Völ. 10; Háv. 22; Harb. 12; Vegt. 17; Vkv. 17; H. H. I, 28; Sig. I, 12, 53; II, 9; Fafn. 36; Sgrdr. 21; Guð. I, 21; II, 2; Akv. 9, 26, 30; Atlm. 9, 30, 32, 56, 75, 79, 82; Guðhv. 3; med conjunctivus är *sem* construeradt i Háv. 32, 89; Harb. 6; Hyndl. 23, 45, 46, 47; H. H. I, 28; II, 35, 45; Sig. I, 41; III, 56; Helr. 12; Guð. I, 13, 19; II, 28; Oddr. 12, 21; Atlm. 66, 94, 101; Guðhv. 15; Hamd. 26. Limiterande jemnförelsesatser betecknas med *svá at,* och kan derefter följa antingen indicativus eller conjunctivus, t. ex. Œg. 54, *einn ek veit, svá at ek vita þikkjumk*; H. H. I, 39, *faðir varattu fenrisúlfa, svá at ek muna.* Medelst *svá at* kan också blott betecknas en hufvudsatsen samtidigt åtföljande omständighet, hvarigenom dessa partiklar äro nära att öfvergå till temporal betydelse; jfr Háv. 99, *svá kom ek næst, at in nýta var vigdrótt öll um vakin;* Guð. I, 8, *þat ek alt um beið ein misseri, svá at mèr maðr engi munar leitaði;* Guðhv. 8, *svá komask meir aptr... at þú erfi drykkir (komask* synes böra enligt Finn Magnusens förslag ändras till *kemst);* Oddr. 15, *fimm vetr eina, svá at minn faðir lifði.* Efter en comparativus följer en jemnförelsesats med *at* för att närmare bestämma i hvad mån det comparativa begreppet kan prædiceras om hufvudsatsens innehåll,

t. ex. Fafn. 19, *heipt at meiri verðr hölda sonum, at þann hjálm hafi;* Sig. III, 12, *hveim verðr hefnd lèttari, at sonr lifi;* Guð. II, 10, *þess áttu, Guðrún, græti at fleiri, at hjarta mitt hrafnar slíti;* Guðhv. 21, *sorg at minni, at þetta tregrof um talit væri;* samma uttryckssätt förekommer på ett ställe efter en superlativus, nämnligen Háv. 13, *því er öldr baztr, at aptr of heimtir hverr sit geð gumi.* Efter comparativer och ordet *annarr* stå jemnförelsesatser, inledda med *en,* såväl i indicativus som conjunctivus, t. ex. Háv. 39, *mart gengr verr en varir;* Rígsm. 45, *oeðra óðal en þèr hafit;* H. H. II, 13, *en hon seð hafði;* Sgrdr. 24, *en viti* (Hyndl. 43, *fáir sjá nu fram um lengra, en Óðinn mun úlfi moeta,* är *en = en nær).* Då samma verbum passar i båda satserne, upprepas det vanligen icke på det andra stället, men i Eddan följer understundom efter *en* præsens conj. af *vera,* t. ex. Skirn. 13, *kostir 'ro betri heldr en at klökkva sè;* jfr Háv. 10, 11, 70, 125, 146; H. H. I, 44; Fafn. 30, 31; Sgrdr. 26, 31. — Man har ansett, att i stället för *en* står *sem* i Akv. 16, och *nema* i H. H. I, 20, men dessa ställen synas bättre kunna tolkas på annat sätt.

Objectsatser inledas med *at* och förekomma construerade dels med indicativus, dels med conjunctivus. Indicativus brukas efter verberna *vita, marka, merkja, finna, segja, spyrja, fregna, skapa, sjá,* m. fl.; en neutralform af pronomen demonstrativum föregår ofta objectsatsen. Jfr Háv. 21, *hitki hann veit, at hann er vamma vanr;* ibm 24, *þat finnr, at hann á formælendr fá;* ibm 26, *þat veit, at hann ekki kann;* ibm 63, *hann þat finnr, at engi er einna hvatastr;* ibm 76, 139, 163; Grimn. 38; Œg. 19, 64; Vkv. 6, *þat spyrr Niðuðr, at Völundr sat í Úlfdölum;* H. Hi. 35; H. H. I, 45, *þeir hafa markat at hug hafa;* II, 1, *segðu, at Helgi man;* ibm 22, *þeir merkt hafa, at hug hafa;* Sig. I, 25; II, 2, *skóp oss í árdaga, at ek skylda í vatni vaða;* Fafn. 8, *þú fant, at ek lauss lifi;* ibm 17; Sgrdr. 8, 32; Sig. III, 37, *þat sagði, at hvárki lèzk höfnum deila;* ibm 40; Guð. III, 3, *mun ek alls þess eiða vinna, at ek áttak;* Oddr. 2, *þat frá Oddrún, at sú mær hafði miklar sóttir;* Akv. 15, *systir fann, at þeir í sal kvámu;* Atlm. 47, *sá þá sælborin, at þeir sárt lèku;* Hamd. 20, *segja fóru, at sènir varu.* Efter andra verber, såsom *hyggja, vilja, biðja,* m. fl., följer alltid conjunctivus; några andra, t. ex. *segja, vita,* m. fl., hvilka understundom construeras med indicativus, styra conjunctivus i objectsatsen, då en tanke, mening, yttrande, önskan, o. s. v., blott såsom

sådana angifvas, utan afseende derpå, om satsens innehåll öfverensstämmer med verkligheten eller icke; jfr Völ. 1, *vildu at ek framtelja;* Háv. 98, *hitt ek hugða, at ek hafa mynda geð hennar;* ibm 110, *hygg ek at unnit hafi;* Vafth. 10; Grimn. 20, *óumk ek, at hann aptr nè komit;* ibm 34; ibm 36, *vil ek at mèr horn beri;* ibm 54; Alv. 10, 12, ff., *vörumk at vitir;* Hým. 18, *þess vænti ek, at myni;* Œg. 6, *at biðja, at mèr einn gefi drykk;* ibm 16, *bið ek, at þú kveðira;* ibm 18, 21, 28, 29, 31; Harb. 4; ibm 5, *þat segir þú nú, at mín móðir dauð sè;* ibm 49; Skirn. 7; ibm 16, *ek hitt óumk, at hèr sè minn bróðurbani;* ibm 24, *ek hins get, at ykr vega tíði;* ibm 37, *hafða ek þat ætlat, at myndak;* Rígsm. 12; Hyndl. 4, *þess biðja at lati;* ibm 13; Vkv. 10, *hugði at hefði;* ibm 20, *sýndisk at væri;* ibm 21, *segita, at it mik fyndit;* ibm 29, *vilnumk ek þess nú, at ek doema;* H. Hi. 20; ibm 34, *sagðir þú, at Heðinn væri;* ibm 41; H. H. I, 17; ibm 34, *segðu þat, at sè;* II, 9, *hvat vissir þú, at þeir sè;* ibm 40; Sig. I, 47, *mun hon segja, at þú eigi eiðum þyrmir;* Fafn. 8, *því bregðr þú mèr, at til fjarri sják;* ibm 13, 22; Sgrdr. 12, ibm 22, 23, ff., *þat ræð ek þèr, at ...;* Sig. III, 31; ibm 35; Helr. 13, *því brá mèr Guðrún, at ek svæfak;* Guð. III, 3, *mèr fyrmundu broeðr, at ek ætta ver;* ibm 37; II, 2, *sagði at svæfit;* Oddr. 11, *hèt ek, at ek skyldak;* Akv. 8; Atlm. 19; ibm 21, *gættisk þess Glaumvör, at væri grand svefna;* ibm 54, *sjá ek þat mætta, at hon sèr nè yndit;* ibm 80; ibm 86, *gat fyr Guðrúnu, at hann væri grimmr;* Guðhv. 19, *vit mæltum, at þú myndir vitja.* I vanligaste fall äro hufvudsatsen och objectsatsen samtidiga och hafva då samma tempus; äro de af olika tid, angifves detta naturligtvis genom olika tidsformer, såsom man finner af Háv. 139, Fafn. 8, H. H. II, 9, m. fl. st. — Efter impersonela uttryck, efter substantiver, adjectiver och pronominer följa förklarande objectsatser, hvilkas modusförhållanden fullkomligt öfverensstämma med de redan afhandlade satserne, som bero af ett transitivt verbum; jfr Œg. 40, *þat varð þinni konu, at hon átti mög við mèr;* Sig. III, 14, *þat var eigi títt, at kvánir gèngu;* ibm 58, *þat mun verða, at Atli mun öndu týna;* Helr. 13, *þar var ek þess vís, at þau vèltu mik;* med conjunctivus finnas dylike satser construerade i Háv. 18, *ókynnis þess, at þú gangir snemma at sofa;* ibm 26; ibm 108, *ifi er mèr á, at ek væra enn kominn;* ibm 132, *við þat it priðja, at þjófar nè leiki;* Hyndl. 41, *þá er í ráði, at regn um þrjóti;* H. Hi. 33, *if er mèr á því, at ek aptr koma;* Sig. II, 12, *era þat hoeft, at þú skylir kveðja;* III, 32, *þú*

værir þess verðust, at hjoggim...; Br. 8, *væria þat soemt, at hann svá rèði* (de två sista exemplen hänföras af Lund oriktigt till finalsatser); Atlm. 27, *mart er mjök glíkligt, at munim skammæir;* ibm 64, *sums ertu sjálfskapa, at hafi svá gengit;* Hamd. 30, *úlfa doemi, at vit mynim sjálfir um sakask;* Hyndl. 17, ff., *varði, at viti svá;* Guð. III, 1. Då conjunctivus användes i objectsatsen, kan *at* utelemnas, t. ex. H. Hi. 42, *mælt hafða ek þat, myndiga ek verja;* Sgrdr 7, *ef þú vill annars kvæn vèlit þik í trygð;* Br. 16; Guð. II, 41; Atlm. 15, 17, 22, 25, 26; i de sista exemplen omvexlar conjunctivus utan *at* med en construction i accusativus och infinitivus. Äfven imperativus förekommer i objectsatser, omvexlande med conjunctivus, t. ex. Vkv. 31, *eiða skaltu mèr vinna, at þú kveljat kván Völundar nè brúði at bana verðir;* Hým. 26, *mundu vinna verk hálft, at þú heim hvali haf til boejar, eða flotbrúsa festir okkarn;* Sgrdr. 24, *ræð ek þèr, at þú þingi á deilit við heimska hali;* i dessa constructioner kan man icke gerna antaga, att imperativen står verkligen beroende af det föregående verbet, utan man bör uppfatta partikeln *at* såsom inledande oratio directa.

Finalsatser kunna inledas med *at, heldr* och *síðr,* samt stå alltid i conjunctivus. Jfr Háv. 113, ff., *ráðumk þèr, Loddfáfnir, at þú ráð nemir;* Harb. 32, *liðs þíns væra ek þá þúrfi, at ek hèlda þeirri mey* (præt. conj. uttrycker en icke förverkligad afsigt); Skirn. 19, *þau mun ek þèr gefa, at þú kveðir;* Oddr. 26, *buðu vit þegnum bauga rauða, at þeir eigi til Atla segði;* Atlm. 2, *af bragði boð sendi, at kvæmi brátt mágar;* ibm 60, *at árna ánauðgum, at undan gengi;* Guðhv. 13, *at lifa skyldak;* Œg. 53, *tak við hrímkalki, heldr þú hana eina látir vera;* ibm 10, *lát úlfs föður sitja, síðr oss Loki kveði;* ibm 12, *boetir þèr, síðr þú ásum öfund um gjaldir;* Háv. 130, *síðr þitt um heilli halir.*

Följdsatser inledas med *svá at* (hvilka ord ofta stå på något afstånd ifrån hvarandra, men icke i Eddan finnas sammandragna till ett ord) och construeras med indicativus, då följden framställes såsom factisk, men med conjunctivus, då hon blott tänkes i sammanhang med hufvudsatsen. Om indicativens användning i följdsatser jfr Vkv. 11, *sat hann svá lengi, at hann sofnaði;* Sig. III, 29, *svá sló hon sínar hendr, at kváðu við kalkar í vá ok gullu við gæss í tuni;* Háv. 150, 156, 158; Hým. 25; Œg. 7, 47, 61; Harb. 26; Hyndl. 47; Vkv. 25, 26; Sig. III, 25; Guð. I, 16; Oddr. 7, 9, 32, Atlm. 9,

40, 44; ibm 48, *annan rèð hon höggva, svá at sá upp reisat;* ibm 56, 62. Conjunctivus brukas i Háv. 38, *fannka ek svá matar góðan, at ei væri þiggja þegit eða svá gjöflan, at leið sè laun;* ibm 88, 114; ibm 115, *hon svá görir, at þú gáir eigi þings;* ibm 134, *erat maðr svá góðr, at galli nè fylgi;* ibm 151, 153; Harb. 49; Skirn. 5, *svá mikla, at þú mèr nè segir;* Hyndl. 9, *skylt er at veita, svá at skati enn ungi föðurleifð hafi eptir frændr sína;* ibm 44, *ber þú minnisöl mínum gesti, svá hann öll muni orð at tína* (i de båda sista exemplen är conjunctivus använd, derföre att följdsatsen har en bibetydelse af afsigt); Vkv. 35, *erat svá maðr hár, at þik neðan skjóti* (i detta och dylika fall, då beskaffenheten af något skall särskildt framhållas, brukas alltid conjunctivus); H. H. II, 34, 49; Fafn, 39; Sig. III, 62; Guð. II, 26; Atlm. 17, *hristi svá hramma, at vit hrædd yrðim* (följdsatsen har här conjunctivus, emedan den är att hänföra till en annan sats, som sjelf har conjunctivus); ibm 54, *kostit svá keppa, at klökkvi Guðrún* (följdsatsen står i conj., emedan den beror af en conj. hortativus); Hamd. 8, *svá skyldi hverr verja, at sèr nè stríddit.* Begge satserne hafva vanligen samma tempus, dock kan efter ett præteritum i hufvudsatsen följa præsens i bisatsen, om följden särskildt skall utmärkas såsom fortfarande och bestående, t. ex. Oddr. 20, *þess lèt hon harðar hefnðir verða, svá at vèr öll höfum oernar raunir.* En ovanlig tempusvexling finnes i H. H. I, 26, *svá brá stýrir, at... vakði ok... sjá ok... snèru,* der *sjá* bör uppfattas såsom historiskt præsens. En följdsats kan inledas med *svá* ensamt, ss. i ofvan anförda exempel ur Hyndl. 44, och i Oddr. 7, *hann varði mey, svá hon sinn föður leyndi;* ätvenledes ensamt med *at,* då conjunctivus följer, t. ex. Atlm. 68, *mundu nè vinna þess ekki, at mèr vel þikki.* Är bisatsen alldeles samtidig med handlingen i hufvudsatsen, och satserne icke egentligen stå till hvarandra i förhållande af grund och följd, så betecknar bisatsen blott en beledsagande omständighet, t. ex. Grimn. 2, *sat ek hèr, svá at mèr manngi mat nè bauð;* OEg. 1, *segðu þat, svá at þú gangir;* Sig. III, 3, *þeir fóru, svá at þeim Sigurðr reið í sinni;* desse satser äro nära att sammanfalla med andra dylike, som blifvit behandlade under comparativsatser.

Causalsatser betecknas med *því at* (ofta åtskilda genom andra ord) eller *alls.* De förekomma nästan endast construerade med indicativus, samt hafva vanligen samma tempus som den sats, till hvilken de äro att hänföra, t. ex. H. H. I, 11, *kvöddu síðan Sigmundar bur, þvíat þeir áttu jöfri at gjalda*

fjárnam mikit; Háv. 6, *sjaldan verdr víti vörum, þvíat óbrigðra vin fær maðr aldregi;* Vafth. 2, *letja ek munda, þvíat ek hugða;* någon gång inträffar vexling af tempora, ss. H. H. II, 28, *trauðr em ek trega at segja, þvíat ek hefi nipti grætta;* Vafth. 43, *ek kann segja satt þvíat hvern hefi ek heim um komit.* Jfr i afseende på constructionen med *þvíat:* Háv. 1, 9, 37, 54, 83, 118, 120, 124, 138; Grimn. 29, 42; Alv. 4; Œg. 8, 21, 45, 47, 64; Skirn. 4; Vkv. 26; Sig. I, 20, 23, 28; II, 25; Fafn. 10, 30; Sgrdr. 24; Sig. III, 58, 61, 67; Guð. II, 23, 28; Oddr. 29; Atlm. 12. Med *alls* inledas causalsatser i Vafth. 1, 11, 13, 15, 17; Grimn. 3; Alv. 9; Harb. 55, 59; H. Hi. 7; Sig. I, 25; II, 19; Fafn. 12, 14, 39; Sgrdr. 20; Sig. III, 13; Akv. 6; Hamd. 26; Atlm. 27, *forðumka för þó, alls þó er fara ætlat.* En icke verklig grund betecknas genom conjunctivus, t. ex. Sig. III, 31, *hlæra þú af því, at þèr góðs viti;* Oddr. 11, *hnèkat ek af því, at þú værir þess verð aldregi.* Med conjunctivus finnes *alls* construeradt, t. ex. Vafth. 38, 40, *segðu, alls þú vitir;* indicativus och conjunctivus omvexla efter *alls* i Vafth. 24, 26, ff., *segðu þat, alls þik svinnan kveða ok þú vitir;* den senare leden af causalsatsen utsäger något blott antaget. — För öfrigt förekomma causalsatser, inledda genom partikeln *er,* hvilka lämpligare kunna omnämnas i sammanhang med andre satser, med hvilka de såväl till utseende som betydelse nästan sammanfalla.

Directa frågesatser inledas vanligen medelst interrogativa pronomina eller partiklar, och construeras allraoftast med indicativus. De frågande pronomina användas temligen sällan i casus obliqui af masc. och fem. — Jfr följande ställen, der öfverallt indicativus hegagnas: Völ. 22, *hvers fregnit mik;* ibm 22, *hví freistið mín;* Háv. 2, *hvar skal sitja sjá;* ibm 49, *hvat skal hann lengi lifa;* ibm 110, *hvat skal trúa;* Vafth. 7, *hvat er þat;* ibm 9, *hví þú mælisk;* ibm 11, 13, ff., *hvè... heitir;* ibm 20, 22, 24, ff., *hvaðan;* ibm 40, 44, *hvat;* ibm 46, *hvaðan;* ibm 48, *hverjar 'ro þær meyjar;* ibm 50, *hverir ráða æsir;* ibm 52, 54, Alv. 2, *hvat;* ibm 2, *hví;* ibm 5, *hvat;* ibm 5, *hverr hefir borit;* ibm 10, 12, ff., *hvè... heitir;* ibm 14, *hversu máni heitir;* Œg. 1, *hvat;* ibm 7, 19, *hví;* ibm 44, *hvat;* ibm 47, 58, *hví;* Hamh. 7, *hvat;* ibm 7, *hví;* ibm 25, *hvar;* ibm 27, *hví;* Harb. 1, 2, *hverr er sá sveinn, karl;* ibm 7, *hverr á skipit* (frågan sammanbindes här genom *eða* med den föregående imperative satsen, hvilket språkbruk annars är ovanligt i Eddan; jfr Lund, gr. §. 168, d.); ibm 11, 15, *hvat;* ibm 17, *hversu snúnuðu yðr konur yðrar;* ibm 18, 19,

ff., *hvat vantu;* ibm 43, *hvar;* Vegt. 9, *hvat;* ibm 10, *hveim eru bekkir sánir;* ibm 12, 14, *hverr mun verða, vinna;* Skirn. 3, *hví;* ibm 11, *hve ek komumk;* ibm 17, *hvat;* ibm 17, *hví;* ibm 40, Rígsm. 44, Hyndl. 11, *hvat;* Vkv. 12, *hverir 'ro jöfrar;* ibm 13, *hvar;* ibm 30, *af heilum hvat varð* (hvaraf synes, att frågeordet icke nödvändigt står främst i satsen); H. Hi. 12, *hverir 'ro höldar;* ibm 31, 38, *hvat;* H. H. I, 32, *hverr er landreki;* ibm 47, *hví;* II, 4, *hverir, hvar, hvers, hvert;* ibm 6, 9, 16, 17, 42; Sig. I, 1, 6, 8, 14, 16, 28, 30, 38, 44, 46, 48; II, 1; ibm 3, *hver gjöld;* ibm 16, 17; Fafn. 1, *hverjum ertu sveini um borinn;* ibm 5; ibm 12, *hverjar 'ro þær nornir;* Sgrdr. 1; Sig. III, 12, *hveim hölda;* ibm 31; Br. 1, 5; Helr. 2; Guð. II, 9; III, 1; Oddr. 6; Akv. 6, 8, 15; Guðhv. 2; Hamd. 13. Stundom föregås frågesatsen af en särskild uppmaning till den tillfrågade att besvara spörsmålet, såsom man kan se på flere ställen i Vafth. och Sig. I, m. fl., men frågesatsen bör icke desto mindre anses såsom direct och bör derföre (såsom i nyare upplagor vanligen sker) genom ett colon skiljas från den föregående. Directa frågor förekomma äfven utan något särskildt frågeord, i hvilket fall verbet gerna ställes främst i meningen och andra personens pronomen ofta suffigeras verbalformen; jfr Alv. 2, *vartú í nótt með ná;* Hým. 6, *veiztu ef þiggjum;* ibm 26, *mundu of vinna;* Œg. 23; Hamh. 3, 7, 10; Harb. 57; Skirn. 23, 25; Hyndl. 17, 18, 30, 33, 35; Vkv. 28, 38; H. Hi. 1, 2; H. H. I, 23; Sig. I, 2, 10, 43, 44, 50; Fafn. 3; Sig. III, 16; Guð. III, 1; Hamd. 23. Härvid bör särskildt märkas den icke sällsynta användningen af ett interrogativt *veiztu* med en efterföljande hypothetisk period, hvarvid man egentligen får underförstå ett object till *veiztu,* t. ex. Háv. 43, *veiztu ef* = "scin', quid faciendum sit, si" etc.; jfr Háv. 120, Œg. 4, 27, 43, 50, 51, m. fl. st. (en dylik construction förefinnes vid det icke frågande *veit ek* i Œg. 14). Frågor, som bestå af flere leder, kunna betecknas på olika sätt, t. ex. Völ. 22, 31, ff., *vituð èr enn eða hvat;* Skirn. 12, *hvárt ertu feigr, eða ertu framgenginn;* H. Hi. 27, *var sú ein, eða fóru fleiri;* H. H. II, 6, *hvar hefir þú hildi vakta eða gögl alin;* ibm 38, *hvárt eru þat svik ein eða ragna rök; ríða menn eða er heimför gefin;* Sig. I, 48, *mun ek saðr vera eða lýgr kona;* Oddr. 4, *hvat er frægst eða hvat er hlæst;* det disjunctiva *hvárt* står utan att vara åtföljdt af *eða* i Sig. I, 32. Directa frågor, som innebära en undran, tvekan eller ovisshet,

kunna stå i conjunctivus (se ofvan sid. 65), t. ex. Hamd. 15, *hvat megi;* Atlm. 60, *hví mynim;* Skirn. 4, *hví um segjak;* Vafth. 28, *hverr Ása elztr yrði.*

De indirecta frågesatserne äro i sina modalförhållanden ganska lika de objectsatser, som inledas med *at.* I tempus öfverensstämma de oftast med hufvudsatsen, t. ex. Völ. 5, *sól þat nè vissi, hvar hon sali átti;* Háv. 1, *óvíst er at vita, hvar óvinir sitja;* o. s. v. Dock förekommer stundom en olikhet emellan hufvudsatsens och bisatsens tempora, t. ex. Hým. 38, *èr heyrt hafit, hver laun hann fèkk;* H. H. II, 1, *Helgi man, hvern feldu;* Atlm. 88, *segit, hverr vá.* Nedanstående exempel visa, dels huru satsförbindelsen betecknas, dels efter hvilka verber den ene eller andre modus vanligen brukar följa; i hufvudsatsen förekommer ofta en neutralform af ett pronomen, som hänvisar på bisatsen. Constructioner med indicativus förefinnas i Völ. 9, *um þat gættusk, hverr;* ibm 22, *veit ek, hvar;* ibm 27, *um þat gættusk, hvárt... eða;* ibm 29, *um þat gættusk, hverir... eðr;* Háv. 17, *veit, hverju;* ibm 20, *vitu nær;* ibm 25, *hitki hann veit, hvat;* ibm 37, *vita nær verðr;* ibm 139, *veit, hvers;* ibm 145, *veiztu hve;* Vafth. 55, *þat veit, hvat;* Grimn. 18, *þat vitu, við hvat;* ibm 22, *þat vitu, hve er;* Hým. 6, *veiztu ef þiggjum;* Œg. 42, *veizta þú, hve;* Hamh. 2, *heyrðu nu, hvat;* Skirn. 34, *heyri, hve;* ibm 38, *vita nær;* Sig. I, 12, 18, *seg hvat;* ibm 26, *vita hvat;* Fafn. 3, *veiztu af hverju;* ibm 24, *vita hverr;* Sig. III, 19, *veit hvaðan;* ibm 27, *veit, hví;* ibm 34, *veiztu, hve;* ibm 55, *á ek minnask, hve;* Br. 13, *hyggja toeði, hvat;* ibm 18, *reyndi þat, hve;* Helr. 5, *mun segja, hve;* Guð. III, 11, *sáat hve;* Oddr. 1, *heyrða segja, hve;* ibm 13, *man ek, hvat;* ibm 30, *heyra hve;* ibm 33, *undrumk þat, hví;* Atlm. 3, *heyrði hvat;* Guðhv. 19, *minnstu, hvat.* Exempel på conjunctivus i dylike satser förekomma i Háv. 109, *spurðu ef;* Vafth. 3, *hitt vil ek vita, hve;* ibm 6, *hitt vil ek vita ef;* ibm 9, *freista, hvárr... eða;* ibm 42, *segðu hví þú vitir* (hvilket svarar emot *alls þú vitir* i föregående strofer); Hamh. 14, *um þat rèðu, hve;* Harb. 9, *hins spyrja, hvat;* Vegt. 1, *um þat rèðu, hví;* Skirn. 1, 2, *þess at fregna hveim;* Vkv. 5, *beið ef;* H. H. I, 16, *frá at því, ef;* Sig. I, 3, *þess spyrja, hverr;* Sgrdr. 37, *at þú sjáir, hvern veg;* Sig. III, 13, *vissi þat, hvat;* ibm 43, *vita, ef meini;* Guð. II, 17, *frá, hvat; spyrja, hverr;* Akv. 20, *frágu, ef;* Atlm. 22, *ráð þú hvat;* ibm 30, *veitkat ek, hvárt (eða eigi* är uteslutet); ibm 33, *ræðr, hvè;* ibm 73, *frèttu, hvat;* ibm 76, *frètti, hvert.* Äfven efter andra uttryck, som till bety-

delse likna de nu uppräknade verberna, följa indirecta frågesatser, t. ex. Atlm. 34, *kom þá andspilli, hvat;* Sig. III, 38, *hugr var um þat, hvárt... eða;* likaledes efter *er* och ett adjectivum eller participium i neutrum, t. ex. Sig. II, 25, *ósýnt er, hvar;* H. Hi. 23, *era örvænt, nær;* H. H. II, 7, *er sagt, hvaðan.* Framför *ef* med conjunctivus måste man på några ställen supplera ett begrepp, t. ex. "att försöka" eller dyl.; jfr Hamh. 3, *mundu mèr fjaðrhams ljá, ef ek minn hamar mættak hitta;* Harb. 18, *ef oss at spökum yrði; ef oss hollar væri;* Guð. II, 20; Atlm 7, *buðu þeir, ef hann foeri;* på samma sätt bör förklaras Atlm. 46, *mælti, ef mundu sættask.*

Concessivsatser inledas med *þó at* eller *þótt* och construeras med conjunctivus. Stundom åtskiljas *þó at,* t. ex. Hamh. 4, *þó munda ek gefa, þótt væri, ok þó selja at væri.* Jfr Háv. 15, 23, 26, 29, 30, 33, 35, 36, 60, 68, 71, 88, 159; Grimn. 1; Hým. 28; Œg. 29, 33, 62; Harb. 12; Skirn. 22; Hyndl. 49; Vkv. 31; H. Hi. 6, 10, 20, 39; H. H. I, 44; II, 3, 21, 30, 39, 44; Sig. I, 22, 26, 28, 43; II, 10; Fafn. 8; Sgrdr. 21, 22, 26, 28, 29; Sig. III, 27, 51; Helr. 3; Guð. I, 12; II, 38; Atlm. 13, 51, 90, 95; Hamd. 31. Med *þó* inledes satsen i Sgrdr. 35. Ordet *hve* synes hafva concessiv betydelse i Guð. III, 9.

Temporalsatserne äro ganska enkla i sina modus- och tempusförhållanden. I Eddan construeras de satser, som inledas med *unz, meðan, síz, þegars, síðans,* nästan uteslutande med indicativus; de som inledas med *áðr* hafva antingen indicativus eller conjunctivus, allt efter som en verkligen inträdd eller inträdande handling skall betecknas, eller handlingen framställas såsom blott tänkt eller möjligen framdeles inträffande (jfr Egilsson, lex. pag. 34); dock användes conjunctivus någon gång äfven att beteckna en verklig handling. Med *unz* angifvas tidssatser i Völ. 8, 17; Háv. 14, 56; Vafth. 27, 40; Grimn. 4; Hým. 4, 6, 30; Œg. 41; Hamh. 5, 9; Harb. 56; Vegt. 12; Rígsm. 34; H. Hi. 17; H. H. I, 22; Sgrdr. 19; Sig. III, 3; Guð. II, 1, 3, 13, 30; Oddr. 3, 19, 31; Atlm. 8, 29, 50, 96; öfverallt på dessa ställen användes indicativus; med conjunctivus står *unz* i Sig. III, 43, *unz af mæli enn mein komi,* emedan en afsigt tillika betecknas; likaså i Vegt. 12, ff., om man enligt Lüning och Ettmüller läser *unz alt kunna.* Om bruket af *meðan* jfr Völ. 16; Háv. 9, 121; Skirn. 20; H. H. I, 35; Sig. I, 23, 41, 42; Fafn. 16, 28; Sgrdr. 4; Sig. III, 18, 55; Akv. 27; Atlm. 37, 39, 49, 56, 67, 94; *síz* användes i Grimn. 48;

ŒEg. 17, 32, 60; H. H. I, 39; Guð. II, 29; Atlm. 52; *þegars* finnes ibm 10, och *síðans* ibm 78. I afseende på *áðr* jfr Völ. 4, 38, 46, 48; Háv. 1; Vafth. 29, 35, 47, 54; Hým. 1, 15, 35, 37; Harb. 3; Skirn. 38, 40; Vegt. 15; H. Hi. 23, 37, 43 (med upprepadt *áðr);* H. H. II, 3, 37, 43, 47; Sgrdr. 34; Sig. III, 35, 45; Br. 4; Guð. II, 3, 6, 24, 31, 35; III, 7; Oddr. 16; Akv. 43; Atlm. 4, 34, 35, 59; Guðhv. 12, 16; Hamd. 19.

Med relativet *er,* antingen ensamt eller motsvaradt af ett demonstrativt *þá, þar, þat, hitt,* o. dyl., inledas beroende satser, som egentligen blott äro relativa adverbialsatser, men ofta kunna hafva temporal eller causal betydelse eller stå i st. f. en objectsats. Jfr Völ. 3, 21, 30, 54; Háv. 6, 22, 50, 80, 100; Vafth. 4, 32, 44, 47, 50; ŒEg. 9, 28, 33, 50; H. H. 24; H. H. II, 36, 43; Harb. 15; m. fl. st. Nästan öfverallt i desse satser begagnas indicativus, och ytterst sällan träffar man conjunctivus ss. i Sig. III, 68, *mart sagða ek, munda ek fleira, er mèr mjötuðr málrúm gæfi,* der conjunctivus användes, emedan temporalsatsen är hypothetisk.

Huru fornnordiska språket, som saknar ett declinabelt pronomen relativum, ersätter denna brist, samt huru relativa pronominalsatser förenas med hufvudsatsen, upplyser Lund i gr. §. 94, ff., dit vi hänvisa läsaren. Vanligen tillfoga relativsatserne blott en enkel bestämning till ett i hufvudsatsen angifvet föremål och construeras då i indicativus; skall en beskaffenhet eller afsigt särskildt framhållas, kan conjunctivus användas. Sålunda finnes conjunctivus begagnad i Háv. 59, *þess viðar er vinnask megi;* Grimn. 24, *ranna þeirra er ek rept vita;* Hým. 3, *þann ek öllum öl heita;* Harb. 8, *þá er ek gerva kunna;* Skirn. 8, *mar þann er mik beri;* Vkv. 35, *mál er mik tregi;* H. H. I, 50, *þeirra er kunni;* II, 30, *skríðiat þat skip, er und þèr skríði, rennia sá marr, er und þèr renni;* ibm 31, *bitia þèr þat sverð, er þú bregðir* (i de sista exemplen står conjunctivus i relativsatsen, emedan hufvudsatsen har samme modus); Sig. I, 16, *þat er verði;* III, 5, *vamm þat er væri;* Helr. 9, *er kynni;* bm 10, *þanns mèr foerði;* Atlm. 37, *þaz án væri* (conj. optat.); Guðhv. 18, *sú er gefi;* efter negativa uttryck förekommer conjunctivus icke sällan, t. ex. Háv. 21, *hitki hann veit, er hann vita þyrpti;* Sig. I, 22, *mann veit ek engi, þann er fleira sè;* II, 26, *öngr er fremri, sá er fold ryði;* Sgrdr. 23; Akv. 6; i Háv. 164, *er mik armi verr eða mín systir sè,* omvexlar indicativus med conjunctivus. Hypothetiska relativsatser inledas derigenom att relativet *er* (eller

sem) fogas till ett obestämdt pronomen, t. ex. Háv. 75, *orðstírr deyr aldregi hveim er sèr góðan getr;* ibm 125, *sifjum er þá blandat, hverr er segja ræðr;* Vafth. 10; Grimn. 42; Œg. 47; Skirn. 13; Fafn. 31, *hvat sem at hendi kemr;* Sgrdr. 19, 34; Sig. III, 42; Helr. 7; Guð. III, 11; Atlm. 20, *hvatki er þik dreymir* (relativa adverbialsatser af denna beskaffenhet finnas t. ex. i Atlm. 33, *hvegi er,* och ibm 103, *hvargi er).* Relativet är någon gång uteslutet, ss. i Völ. 45, *þann annars glepr eyrarúnu;* Vafth. 49, *þeirra í heimi eru;* Sig. I, 36, *þeirrar ek unna vel;* Sgrdr. 35, *hvers þú ert.* — I Atlm. 103 förekommer *sems (= sem þat es)* inledande relativsats. — Anomalt i casus står *þeir er* i Völ. 14; i Sig. III, 37, rättar sig relativet *þá er* efter det inskjutna *aura* i stället för att svara emot det föregående *fjár.* — Pronomen personale förekommer äfven i relativsatser, t. ex. Skirn. 11, *er þú;* Fafn. 1, *er þú;* ibm 4, *er hefk;* H. H. II, 32; Akv. 38. Består relativsatsen af två leder, kan den senare frigöra sig från den förre och ställas såsom en sjelfständig sats, t. ex. H. H. I, 32, *sá er liði stýrir ok hann feiknalið foerir at landi.* — Hvad beträffar dessa satser i öfrigt, jfr Völ. 1, 7, 19, 20, 30, 34, 58, 60, 64; Háv. 2, 3, 5, 7, 9, 11, 12, 17, 26, 27, 28, 36, 39, 43, 44, 49, 53, 54, 57, 58, 61, 62, 64, 73, 79, 83, 89, 91, 93, 103, 108, 120, 125, 133, 135, 137, 139, 143, 148, 154, 161, 164, 165; Vafth. 5, 7, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 22, 24, 36, 37; Grimn. 2, 4, 6, 12, 22, 25, 26, 32, 33; Alv. 8, 10, 12, 14 ff.; Hým. 7, 22, 30, 39; Œg. 2, 11, 13, 22, 23, 30, 35, 38, 39, 44, 55, 64, 65; Hamh. 2, 24, 26, 28, 29, 32; Harb. 1, 2, 5, 7, 8, 15, 16, 19, 22, 23, 24, 39, 42, 43, 44; Vegt. 6, 9, 16; Skirn. 9, 14, 21, 23, 25, 31, 35, 39, 41; Hyndl. 1, 7, 8, 14, 24; Vkv. 7, 8, 12, 15, 17, 23, 27, 31, 32, 33, 38, 39; H. Hi. 2, 3, 5, 9, 11, 14, 25, 26, 28, 35, 39, 43; H. H. I, 2, 5, 10, 13, 24, 33, 35, 53; II, 2, 9, 10, 16, 17, 27, 28, 29, 38, 39; Sig. I, 1, 3, 10, 11, 17, 19, 20, 21, 22, 32, 40; II, 1, 4, 10, 15, 23; Fafn. 12, 14, 23, 24, 29, 33, 34, 37, 38, 43, 44; Sgrdr. 11, 13, 15, 18, 27, 30, 36; Sig. III, 36, 62, 67; Br. 15; Helr. 10, 13; Guð. I, 3, 16, 23; II, 15, 16, 26, 32, 39; III, 3, 10; Oddr. 19; Akv. 5, 9, 23, 25, 31, 38, 42; Atlm. 1, 5, 6, 7, 12, 28, 30, 36, 49, 58, 62, 83, 84, 90, 94, 95, 97, 103; Guðhv. 10, 15; Hamd. 4, 9, 10, 29.

Om bruket af imperativus är intet att tillägga till det som redan i förbigående derom blifvit nämndt. Jfr Lunds gr. §. 133.

II. 78.

Infinitivus förekommer icke sjelf såsom substantivum men kan för att närmare bestämma och complettera begreppet sluta sig till ett annat ord, t. ex. till ett substantivum, adjectivum eller verbum. Vi fästa här blott uppmärksamheten på de fall, när infinitivus står med eller utan *at*. Efter de vanliga hjelpverberna förekommer infinitivus oftast utan *at*, och torde det vara öfverflödigt att uppvisa exempel på detta språkbruk. Följande ställen, der infinitivus står utan *at*, må särskildt anmärkas: Völ. 54, *ferr vega;* ibm 55, *kemr vega;* ibm 56, *gengr vega;* Háv. 21, *vita þyrpti;* ibm 38, *þegit þiggja;* ibm 98, *unna þóttumk;* Vafth. 6, *kominn sjá;* Grimn. 29, *doema ferr;* Hým. 8, *gekk bera;* ibm 17, *hverf soekja;* ibm 33, *leitaði hroera;* Œg. 62, *lifa ætla ek;* Skirn. 24, *vega tíði;* Harb. 26, *þorðir fisa;* Hyndl. 5, *seinn troða;* ibm 45, *sofa lystir;* Vkv. 1, *flugu drýgja;* ibm 9, *gekk steikja;* ibm 19, *drifu sjá;* ibm 37, *ganga roeða;* H. H. II, 37, 43, *sofa gangir;* ibm 48, *koma hygði;* Sig. I, 21, *ljósast líta eptir;* ibm 35, *mun hon biðja fýsa;* Fafn. 31, *hvötum er betra en sè óhvötum hafask;* ibm 40, *era konunglikt kvíða;* Sig. III, 13, *hvat hánum væri vinna soemzt, bezt;* ibm 37, *eiga seldi;* ibm 39, *lèk þiggja;* Guð. I, 22, *biðja fóru;* II, 5, *gekk roeða;* ibm 28, 31, *hirða þú gjalda, bjóða;* Akv. 14, *vitja kvæmi;* Atlm. 28, *fúsir upp rísa;* ibm 37, *flátt er til soekja;* ibm 38, *hugði vægja;* ibm 51, *yðr er þat kenna;* ibm 54, *eggja ykr auka;* ibm 54; *kostit svá keppa;* ibm 71, *samr lèzk Atli görva;* ibm 74, *ek ætla spilla;* ibm 76, *farnir væri leika;* ibm 87, *var skamt bíða;* ibm 90, *ilt er vèla;* Guðhv. 3, *mundut hefna leita;* ibm 9, *gèkk sitja;* Hamd. 12, *ilt er kenna;* m. fl. st. Vid hvilka ord infinitivus står åtföljd af *at*, finner man af följande exempel: Völ. 6, *morgin hètu... árum at telja;* ibm 24, *görvar at ríða;* Háv. 1, 37, *óvíst er at vita;* ibm 18, *gangir at sofa;* ibm 43, *fara at finna;* ibm 53, *fegrst at lifa;* ibm 67, *án við löst at lifa;* ibm 94, *öng er sótt verri en at una* (der inf. *at una* är complement till ett underförstådt *sótt*, som af lätt insedda skäl icke upprepas); ibm 96, *nema at lifa* (beroende af ett föregående *yndi*); ibm 109, *gengu at fregna;* ibm 120, *farðu at finna;* ibm 126, *alt er betra en sè* (ɔ: *gott*) *brigðum at vera;* ibm 153, *kann at gala;* ibm 154, *nytsamlikt at nema;* ibm 155, *kann at bjarga;* Vafth. 1, *mik tíðir at vitja;* ibm 5, *fór at freista;* Grimn. 9, 10, *koma at sjá;* ibm 17, *froekn at hefna;* ibm 21, *ofmikill at vaða;* ibm 23, *fara at vega;* ibm 43, *gengu at skapa;* Alv. 8, 9; Hým. 38; Œg. 3, 4, 6; Hamh. 12, 27, 30; Harb. 5;

ibm 13, *í því at vaða;* ibm 16, 40, 41, 47, 56; Skirn. 1, 2, 13, 17, 18, 19, 22, 32; Rigsm. 3, 5, 9, 17, 19, 24, 27, 29, 42, 45; Hyndl. 2, 9, 28, 43, 44; Vkv. 1, 24, 28; H. Hi. 11, 31, 34, 36, 37; H. H. I, 10, *lèt at bíða;* ibm 11, 17, 21, 24, 28, 44, 45, 51; II, 4, 5, 21, 22, 28; Sig. I, 2, 4, 18, 34; II, 15, 25; Fafn. 5, 24, 37; Sgrdr. 11, 36; Sig. III, 16, 17, 21, 41, 50, 59; Br. 3, 15, 18; Helr. 1, 10; Guð. I, 1, 6, 12; II, 17, 18, 21, 25, 27, 39; Oddr. 8, 14, 21, 25; Akv. 1, 3, 13, 14, 16, 17, 33, 35, 41, 43; Atlm. 9, 21, 22, 23, 27, 40, 46, 51 59, 60, 78, 82, 90, 101, 102; Guðhv. 2, 9; Hamd. 2, 11. Mycket ofta förekommer infinitivus med eller utan *at* i periphrastiska uttryck, t. ex. Völ. 37, *uam skjóta; nam vega;* ibm 57, *tekr sortna;* Háv. 29, *nái þruma;* ibm 40, *bíðr at verða;* ibm 67, *hafa náir;* ibm 78, *eignask getr;* ibm 122, *segja náir;* ibm 125, *segja ræðr;* ibm 142, *nam frævask;* Grimn. 7, *knegu glymja;* Hým. 35, *líta nam;* ibm 37, *liggja nam;* Hamh. 1, *nam at hrista, at dýja;* ibm 1, *rèð at þreifask;* Harb. 9, *knáttu hèr doema;* ibm 16, *vega knáttum;* ibm 29, *urðu at biðja* (omskrifningarna med *verða* uttrycka vanligen en nödvändighet); ibm 47 *ræð at vaða;* Vegt. 8, *nam kveða;* Rígsm. 2, *nam at ganga;* ibm 5, *rèzk at sofna;* ibm 8, 19, *nam at vaxa ok dafna;* ibm 9, *nam kosta, bast at binda;* ibm 14, *nam at ganga;* ibm 17, *rèð at sofna;* ibm 32, *nam at skelfa;* ibm 34, *nam at dýja, vekja,* m. fl.; ibm 35, *nam skipta;* ibm 38, *námu leika;* ibm 42, *eiga gat;* Hyndl. 48, *verða þola;* Vkv. 2, *nam at verja;* ibm 5, *koma gerði;* ibm 24, *nam at hrósa;* H. Hi. 5, *urðum vaða;* ibm 7, *bjóða ræðr;* ibm 9, *eiga getr;* ibm 24, *kná sofa;* ibm 26, *rèð skoða;* ibm 40, *tjá bloeða;* H. H. I, 9, *nam at vaxa;* ibm 31, *fljóta knáttu;* II, 12, *nam at soekja;* ibm 15, *nama mæla* (uttrycket är här rent periphrastiskt, utan all inchoativ bibetydelse); ibm 30, *forðask eigir;* ibm 34, *knega fagna;* Sig. I, 6, *mæla námu;* ibm 16, *mæla tekr;* ibm 20, *gerra segja;* ibm 23, *láttu nemask;* ibm 24, *verðr at skiljask;* Fafn. 6, *hrörask tekr;* ibm 7, *vaxa næðir;* ibm 34, *kná ráða;* Sgrdr. 19, *kná hafa;* Sig. III, 3, *eiga knætti;* ibm 4, *kyssa gerði;* ibm 6, *nam at mælask;* ibm 10, *nam hvetjask;* ibm 14, *nam heita;* ibm 30, *heyra knátti;* ibm 32, *knættir binda;* ibm 43, *nam hvetja;* ibm 48, *verða at vinna;* ibm 55, *á ek minnask;* ibm 56, *gerði verða;* Br. 13, *nam at hroera, at spjalla;* ibm 13, *hyggja toeði;* Helr. 12, *knátti leggja;* Guð. I, 9, *varð verða;* II, 11, *gerðiga ek hjúfra;* ibm 20, *trúa gerða;* III, 8, *verð synja;* Oddr. 9, *knátti*

sporna; ibm 9, *nam at mæla;* ibm 14, *nam at setjask;* ibm 16, *nam at mæla;* ibm 21, *gatk at unna;* ibm 29, *nam svigja;* ibm 30, *nam at heyra;* Akv. 36, *melta knáttu;* Atlm. 4, *nam at rísta;* ibm 9, *varð gæta;* ibm 10, *rèð vakna;* ibm 13, *launa eigim;* ibm 24, *ráðask geyja;* ibm 25, *gerðit vægja;* ibm 32, *eigi níta;* ibm 35, *róa námu;* ibm 35, *gerðut festa;* ibm 38, *varð at reyna;* ibm 48, *varð bera;* ibm 48, *rèð höggva;* ibm 51, 88, *tók at roeða;* ibm 64, *rèð at bregða;* ibm 69, *tekr at hníga;* ibm 94, *gerðit þiggja;* ibm 98, *nam hljóta;* ibm 102, *rèð heita;* ibm 103, *getr foeða;* Guðhv. 5, *knættim hefna;* Hamd. 19, *gerðut heyra;* ibm 22, *sjá knætta;* m. fl. st. — Af några redan anförda ställen synes, att äfven till substantiver fogas infinitiver med eller utan *at,* hvilket språkbruk motsvarar latinets gerundium eller gerundivum; jfr ytterligare Völ. 14, *mál er telja;* Háv. 111, *mál er at þylja;* Hým. 20, *fýsi at róa;* Skirn. 10, *mál fara, þyrja;* Hyndl. 2, *sverð at þiggja;* H. H. I, 45, *hug at bregða;* II, 19, *mál at vinna;* ibm 22, *hug at bregða;* ibm 47, *mál at ríða;* Guð. II, 4. *gnýr at heyra;* ibm 21, *full at drekka;* Oddr. 28, *hlymr at heyra;* Akv. 41, *blóð at drekka;* Atlm. 58, *dag at deyja;* ibm 59, *tóm teðja;* ibm 61, *kostr dvelja;* ibm 83; *vili at vega;* ibm 93, *meiðma fjöld þiggja;* ibm 98, *kvöl at koma;* i flere af dessa uttryck är infinitivens betydelse nära att öfvergå till passiv.

Efter flere verber följer en accusativus med infinitivus, hvilken construction vanligen motsvarar en objectsats. Några verber, ss. *láta, biðja, sjá,* m. fl., hafva ofta en liknande construction, men accusativen är icke der egentligen att anse såsom subject till infinitiven (jfr Lund, gr. §§. 144—145). Man skulle derföre kunna uppställa två slag af constructioner med accusativus och infinitivus, men då en bestämd gräns dem emellan torde vara omöjlig att uppdraga, nämna vi här blott de vigtigaste af de verber, som i Eddan förekomma på detta sätt construerade. Jfr Völ. 19, *vita;* ibm 39, *sjá;* (ibm 40, *kná?*); ibm 44, 45, *sjá;* ibm 55, *láta;* ibm 63, *sjá;* Háv. 23, 24, *hyggja;* ibm 69, 77, *sjá;* ibm 96, *finna;* ibm 105, 106, 118, *láta;* ibm 119, *sjá;* ibm 132, *biðja;* ibm 151, 153, 156, 158, *sjá;* Vafth. 2, *hyggja;* ibm 33, 37, *kveða;* Grimn. 4, *sjá;* ibm 12, *vita;* ibm 13, *kveða;* Hým. 3, *biðja;* Œg. 10, *láta;* Sig. II, 22. *heyra;* III, 43, *vilja;* Guð. II, 8, *heyra;* m. fl. st. — Ett prædicativt ord kan vid infinitivus förekomma antingen i nominativus, t. ex. Háv. 142, *nam ek frævask ok fróðr vera;* Sig. III, 16; eller i accusativus, t. ex. H. H. I, 22,

biðit búna verða. Genom attraction kan till en infinitivus fogas ett prædicativ i dativus, som afser en uttryckt eller blott underförstådd dativus i hufvudsatsen, t. ex. Háv. 125, *alt er betra en sè brigðum at vera;* Atlm. 98, *kvöl þótti kvikri at koma í hús Atla.*

I afseende på bruket af participierna må nämnas, att præsens partic. förekommer icke så ofta attributivt som præteritum part. Jfr Háv. 84, ff.; ibm 99, *með brennandum ljósum ok bornum viði,* m. fl. st. — Såsom prædicativ förekommer præsens partic. vid verberna *gánga, koma,* och några andra. Jfr Völ. 48, *skelfr Yggdrasils askr standandi;* ibm 65, *þar kemr dreki fljúgandi;* Háv. 104, *fátt gat ek þegjandi þar;* ibm 140, *oepandi nam;* Hým. 29, *sló hann sitjandi súlur í gögnum;* Rígsm. 1, *kváðu ganga Ríg stíganda;* ibm 33, *kom Rígr gangandi;* Hyndl. 46, *rant at oeði ey þreyjandi;* Vkv. 8, *kom líðandi;* ibm 27, *hlæjandi Völundr hófsk at lopti, grátandi Böðvildr gèkk or eyju;* ibm 36, *hlæjandi hófsk;* H. H. I, 27, *eisandi gèkk lofðungs floti;* Sig. III, 16, *unandi stýra, sitjandi njóta;* Br. 15, *hon grátandi görðisk at segja, þat er hlæjandi haulda beiddi;* Guð. II, 5, *gèkk ek grátandi;* ibm 32, *grátandi Grímildr greip við orði;* Oddr. 32, *kom skævandi;* Guðhv. 7, *hlæjandi Guðrún hvarf til skemmu;* ibm 9, *Guðrún grátandi gèkk.* — Efter en præposition användes participium præteriti i förening med ett substantivum sålunda, att den fullbordade handling, som genom participiet betecknas, nästan framstår såsom ett eget substantiviskt begrepp; t. ex. Háv. 71, *eptir genginn guma;* H. Hi. 42, *at liðinn fylki;* Guð. II, 25, *at jöfur fallinn;* adjectivet *dauðr* behandlas i detta fall såsom participium, t. ex. Harb. 14, *at Hrungni dauðan;* Vkv. 29, *síz mína sonu dauða;* Sig. III, 52, *at dauðan ver;* Guð. I, 5, 11, *at mög dauðan;* ibm 19, *at jöfur dauðan;* II, 25, *at föður dauðan;* ibm 36, *at frændr dauða.* Utan præposition förekommer ett liknande uttryck i Guð. II, 17, *ver veginn vildi gjalda.* Såsom af exemplen synes, är det vanligen vid betecknande af en persons död, som dessa constructioner förekomma.

Om bruket af copulativa, disjunctiva och adversativa conjunctioner (jfr för öfrigt Lund, gr. §§. 155—160) må här blott följande anmärkas. *Ok* står understundom adversativt, t. ex. H. Hi. 5, *höfum erfiði ok ekki örindi;* Fafn. 25, *bróður minn hefir þú benjaðan ok veld ek þó sjálfr sumu;* äfvenledes kan *ok* inleda eftersatsen, t. ex. Háv. 152, *ef mik særir þegn..., ok þann hal...;* i betydelsen "också" förekommer ordet på flere ställen, t. ex. Atlm.

65, *nema ek ok deyja;* ibm 78, *nú er ok aptann;* o. s. v. — Partikeln *en* står på många ställen icke egentligen adversativt utan betecknar blott öfvergången till en ny sats. — I stället för *eða* förekommer *ella* i Atlm. 37, *ella hèðan biðit;* jfr ibm 14, *eða ella hræðumk.* — Asyndeton förekommer gänska ofta, i synnerhet som språket har stor benägenhet till att sammanställa satser löst bredvid hvarandra; jfr Sig. III, 32; H. H. II, 20, 31; Vkv. 10; m. fl. st. — Om negationerna är att märka, det *nè* ofta förekommer såsom enkel negation, t. ex. Völ. 3, *sól þat nè vissi, máni þat nè vissi,* o. s. v.; äfven förekommer *nè* i förbindelse med suffixnegationen *-at,* t. ex. Grimn. 20, *at hann aptr nè komit;* Háv. 136, *gest þú nè geyja.* Oftare förekommer *nè* = nec, neque; jfr Vkv. 18, *sat hann nè hann svaf ávalt.* Flere nekande leder kunna sålunda sammanbindas, att på första stället står *æva, eigi, aldregi, hvárki,* eller dyl., samt på det eller de följande partikeln *nè,* t. ex. Völ. 3, *jörð fannsk æva, nè upphiminn;* Hamh. 2, *er eigi veit jarðar hvergi nè upphimins;* Háv. 133, *at háði hafðu aldregi gest nè ganganda;* Guð. I, 17, *undir þú hvárki úti nè inni;* eller ock står *nè* upprepadt t. ex. Sig. III, 4, *nè hann konu kyssa gerði, nè hefja sèr at armi.* Mycket ofta står suffixnegationen *-at* i förste leden och efterföljes af *nè,* t. ex. Völ. 3, *vara sandr nè sær nè svalar unnir;* Skirn. 18, *emkat ek álfa, nè ása sona, nè víssa vana.* I allmänhet tillhör suffixnegationen *-at* det första negativa uttrycket i raden, och på ställen, sådana som Sig. I, 29, *svefn þú nè sefr, nè um sakar doemir, gára þú manna,* böra de sista orden *gára þú manna* icke anses såsom en tredje led i uttrycket, utan såsom stående parallelt med de båda föregående lederne tillsammans. Den första negationen kan äfven utelemnas, t. ex. Akv. 9, *niðjar hvöttu Gunnar nè náungr annarr;* hvilket särskildt är händelsen, då uttrycket ändock har negativ mening, t. ex. Skirn. 17, *hvat er þat álfa, nè ása sona, nè víssa vana;* H. Hi. 6, *sið mundu hringum ráða nè Röðuls völlum.* Två negationer förstärka ofta hvarandra, t. ex. Hým. 32, *knákat ok segja aptr ævagi;* Akv. 39, *æva fljóð ekki;* Atlm. 3, *nè komskat;* ibm 45, *fóra fælt þeygi;* o. s. v. (Jfr Gislason, "um frump. ízl. túngu," sidd. 222 ff.; Lund, gr. §§. 170—174; Grimm, gr. III, 714, ff.).

Hvad beträffar ordställningen och satsförbindelsen i öfrigt, förtjenar måhända att anföras, det genom en icke ovanlig prolepsis den beroende satsens subject eller object indrages i hufvudsatsen, t. ex. Háv. 76, *ek veit einn at*

aldri deyr; ibm 110, *baugeið Óðinn hygg ek at unnit hafi;* Vkv. 5; m. fl. st. Ett adjectivum, som bör hänföras till ett sålunda omflyttadt substantivum, kan det oaktadt qvarstå i bisatsen, t. ex. Œg. 21, *aldar orlög hygg ek at hon öll um viti.* Omvändt kan hufvudsatsens subject indragas i en bisats, t. ex. Œg. 46, *þik finna nè máttu, þá er vágu verar;* Sig. I, 6, *mæla námu, þá er ráðspakir rekkar fundusk.* — Anakoluthiska uttryck förekomma på åtskilliga ställen, t. ex. Háv. 26, *ósnotr maðr..., þat er bazt at hann þegi;* Œg. 65, *eiga þín öll, er hèr inni er, leiki yfir logi;* H. H. II, 38, *ríða menn dauðir, er jóa yðra oddum keyrit;* Sig. II, 22, *þá,* svarande till ett föregående *úlf;* III, 55, *hve við mik fóru, þá er höfðut;* ibm 62, *oss öllum, þeim er sultu;* Guð. I, 7, *faðir ok móðir, fjórir broeðr, þau á vági vindr of lèk;* II, 39, *rifnir, roðnir, bornir..., beðit mik at tyggva;* Akv. 40; *óvarr Atli, óðan hafði hann sik drukkit.* Construction med accusativus och infinitivus omvexlar stundom med objectsats, t. ex. Guð. II, 41, *hugða ek mèr af hendi hvelpa losna, glaums andvana gylli báðir;* jfr Atlm. 15, 17, 22, 25, 26. — Compendiariskt uttryck finnes i Grimn. 4, *land ásum ok álfum nær;* ibm 28, *gumnum nær;* ibm 51, *öllum einherjum ok Óðins hylli;* Sig. III, 59, *hug oss um líkan;* m. fl. st. — Parentheser finnas inströdda här och der, t. ex. Oddr. 32, *hon skyli morna;* Atlm. 60, *gerva svá færi;* äfvenledes förekomma former af verberna *hyggja* och *kveða* ställda parenthetiskt utan inflytande på constructionen, t. ex. H. H. I, 24, *seint, kvað, at telja;* Vkv. 27, *vel ek, kvað Völundr, verða ek á fitjum;* Oddr. 3, *þær, hykk, mæltu þvígit fleira;* Atlm. 34, *þá, hygg ek, sköp skiptu.* — Prægnanta uttryck förekomma icke sällan t. ex. Vafth. 43, *hinnig deyja or helju halir;* Hamh. 26, 28, *svá var hon óðfús í Jötunheima;* Vegt. 14, *Baldrs bana á bál vega;* Vkv. 3, *meyjar fýstusk á myrkvan við;* ibm 23, 33, *senda jarknasteina or augum;* H. H. I, 22, *verða búna or Brandeyju;* II, 48, *kveð ek grams þinig groenask vánir;* Oddr. 23, *vilja mund at megi Gjúka;* Atlm. 41, *lemja til heljar;* ibm 53, *myrða til hnossa;* dessa och dylika uttryck böra ej förklaras genom antagande af ellips.

Förkortningar:

Völ. = Völuspá. — Háv. = Hávamál. — Vafth. = Vafþrúðnismál. — Grimn. = Grimnismál. — Alv. = Alvíssmál. — Hým. = Hýmiskviða. — Œg. = Œgisdrekka. — Hamh. = Hamarsheimt. — Harb. = Harbarðsljóð. — Vegt. = Vegtamskviða. — Skirn. = Skirnismál. — Rigsm. = Rígsmál. — Hyndl. = Hyndluljóð. — Vkv. = Völundarkviða. — H. Hi. = Helgakviða Hjörvarðssonar. — H. H. I, II. = Helgakviða Hundingsbana I, II. — Sig. I, II, III. = Sigurðarkviða I, II, III. — Fafn. = Fafnismál. — Sgrdr. = Sigrdrífumál. — Br. = Brot af Brynhildarkviðu. — Helr. = Helreið Brynhildar. — Guð. I, II, III. = Guðrúnarkviða I, II, III. — Oddr. = Oddrúnargrátr. — Akv. = Atlakviða. — Atlm. = Atlamál. — Guðhv. = Guðrúnarhvöt. — Hamd. = Hamdismál. — Möbii upplaga af den äldre Eddan (Leipzig 1860) ligger till grund för afhandlingens citater.

Rättelser:

Sid.	15	rad.	10	står:	blifven sammanställd;	läs:	sammanställd.
„	22	„	27	„	gersoner	„	personer.
„	27	„	2	„	Sig. II, 11,	„	Sig. II, 18.
„	32	„	26	„	*skömn*	„	*skömm.*
„	53	„	32	„	*vid*	„	*við.*

Rättelser i afhandl. om **Ordfogningen i den äldre Eddan.**

Pag. 8, rad. 3 och 4 nedifr. utgå orden: "hit kan äfven räknas H. Hi. 37, *itrborinn*."
„ 20, „ 6 uppifr. står: "neutral accusativ;" — läs: "neutral accusativ i sing."
„ 26, „ 2 nedifr. „ "Sig. 10;" „ "Sig. I, 10."
„ 32, „ 17 uppifr. „ "Skirn. 14;" „ "jfr Skirn. 14."
„ 33, „ 9 nedifr. „ "Vid satsens förvandling till passiv;" läs: "Vid det passiva participiet."

Examen critique des étymologies islandaises proposées dans le Dictionnaire du Patois Normand de MM. Duméril

par

ZACHARIAS COLLIN.

La Heimskringla raconte qu'une fois Rolf, fils de Rognvald Jarl, revenant d'une expédition maritime dans la mer Baltique, ravagea les côtes de la Vik. En ces temps, rien n'était plus commun que les "strandhögg." Les pirates du Nord ne les épargnaient pas plus à leurs compatriotes qu'aux habitants de la France ou de l'Angleterre, et, sauf la vengeance privée, ces violences demeuraient le plus souvent impunies. En Norvége, cet état des choses n'existait pourtant guère pendant le règne de Harald Hårfager. Il tenait le sceptre d'une main ferme et savait protéger ses sujets et faire obéir ceux qui étaient réfractaires à ses ordres. Harald avait "micit bann alagt at raena innanlands"; et lorsqu'il connut que Rolf avait enfreint les lois, il devint "mioc reiþur" et "lysti a þingi at han gerþi Rolf utlaga i Noregi." Sur ces entrefaites, la mère de Rolf, vainement cherchant à apaiser le courroux du roi, prophétisa que son fils:

"Muna vit Hilmirs Hiarþer
Hogur ef hann renner til scogar."

Rolf "s'en alla dans la forêt" prouver que le pressentiment du coeur maternel n'était pas trompeur. La France et l'Angleterre reconnurent bientôt que le loup était venu faire du ravage dans "les troupeaux du roi." On sait comment il vint en France, et comment il "eignadist þar Jarls riki micit, oc bygþi, mioc Norþmönnum, oc er þar siþan kallat Norþmandi" [1]).

[1]) On voit facilement que les citations données ci-dessus ont été empruntées à l'édition de Peringskiöld (V. I. p. 99).

L'assertion de la chronique, auparavant interprétée comme attribuant aux Norvégiens le mérite d'avoir fondé la colonie normande dans l'ancienne Neustrie, a de nos jours été vivement combattue. Il est impossible de nier tout à fait les arguments mis en avant pour prouver que la plupart des compagnons de Rolf étaient Danois. Il faut pourtant bien remarquer que le débat de la nationalité des frères d'armes de Rolf n'est qu'un débat d'orgueil national entre les Danois et les Norvégiens. Que les compagnons de cet aventurier soient venus de Danemark ou de Norvége, il nous importe pas plus que de connaitre la ville où naquit Homère. Quand il s'agit des traces que l'idiome des conquérants a laissées, en disparaissant, dans la province conquise, et que le parler populaire a conservées jusqu' à nous, il ne s'agit pas de revendiquer ces traces comme appartenant à tel ou tel dialecte scandinave. Vers 900 de notre ère, les changements qui séparèrent la "langue danoise" en plusieurs dialectes n'avaient guère commencé. Jusqu' alors, les différences étaient, sinon imperceptibles, du moins insignifiantes. On ne saurait douter, ni que "den danske Tunge [2]) i meget gamle Tider har haft ejendommelige Ord" *(Rask)*, ni que les dialectes qu'on parlait en Suède et en Norvége n'aient possédé de spécifiques mots dont les autres dialectes manquaient. Au total pourtant, on ne parlait à cette époque dans le Nord entier qu'une seule langue: celle des plus anciennes pierres runiques.

La tentative d'assigner à un certain nombre de mots normands des étymologies scandinaves, devrait donc avoir pour but d'établir l'identité de ceux-là avec des mots de la "langue danoise." Mais, à l'exception d'un petit nombre de monuments runiques (dont la plupart sont postérieurs à l'introduction du christianisme), rien nous reste de celle-ci. Ainsi, il est impossible de se faire une image fidèle de ce qu'elle était. On a cru longtemps que l'islandais, arraché à la refonte que subit la "langue danoise," et protégé par sa position isolée, était, non-seulement la fille ainée de celle-ci, mais la "langue danoise" elle-même. De nouvelles recherches ont, cependant, modifié cette idée et l'on est aujourd'hui obligé de reconnaître que l'ancienne langue du Nord n'existe plus. L'islandais, il est vrai, a subi moins d'altérations que le suédois, le danois et la langue norvégienne; mais il en a pourtant subi. C'est ce qu'on voit en comparant l'islandais avec les plus anciennes inscriptions runiques et avec ce qui nous

[2]) Il faut ici prendre cette locution au sens étroit qu' on y attache de nos jours.

reste de la langue du grand et généreux peuple des Goths. Une telle comparaison démontre à l'évidence que la langue des plus anciennes pierres runiques tient le milieu entre l'islandais et le gothique, et que les altérations qu'on découvre dans l'islandais sont postérieures à l'époque de celles-là [3]).

Le fait que nous venons de rappeler au lecteur, est un fait dont il y a grand compte à tenir. Comme on ne possède plus la langue à laquelle les mots normands dont nous allons traiter furent empruntés, il faut tâcher de trouver des principes qui puissent guider dans la recherche de leur origine. — "Les étymologies, dit M. Duméril [4]), que nous allons indiquer s'appuyent sur de capricieuses ressemblances que le sentiment de chacun apprécie à sa guise." En effet, une science qui procède de la sorte, ce nous semble, ne vaut pas beaucoup; et nous ne comprenons pas comment M. Duméril ait pu la trouver digne des louanges excessives qu'il lui prodigue aux premières pages de l'introduction de son livre. La science qui "retrouve dans les idiomes la généalogie des peuples et projette des clartés nouvelles dans la philosophie de l'histoire," doit être constituée d'une manière extraordinaire pour arriver à ce résultat, rien qu' en s'appuyant sur "de capricieuses ressemblances." Sans cela, il y a lieu à soupçonner que les prétendues clartés nouvelles ne soient que des feux follets qui nous laissent dans quelque marais où la science se noie dans la fange du caprice.

Néanmoins, pour l'honneur de la linguistique, nous croyons que cette science mérite une assez grande partie des louanges que lui donne M. Duméril. Qu'elle soit souvent traitée d'une telle façon que l'on doit largement faire la part du caprice, c'est là un fait qui ne peut être nié, mais c'est le cas de presque toutes les sciences. Du reste, cette faute tient aux savants et non pas à la science. "Le caprice," dit un linguiste éminent, "n'a eu aucune part dans la formation du langage." Nous croyons que c'est procéder d'une manière peu scientifique, que de lui en donner dans la linguistique, et nous croyons aussi qu' en suivant une méthode rigoureuse on le peut réduire à un minimum.

---

[3]) Voir De Danske Runemindesmaerker, forklarede af *P. G. Thorsen.*

[4]) Dictionnaire du Patois Normand, p. XXIII. — Ce livre a pour auteurs deux MM. de ce nom. L'introduction en tête du dict. est signé par M. *E. Duméril,* voilà pourquoi nous parlons de M. *Duméril.* Quand nous parlerons de MM. *Duméril,* nous voulons désigner cette partie du livre laquelle, suivant le titre, a deux auteurs.

Nous avons déjà remarqué que la "langue danoise," revêtant une forme plus analytique (pour user d'une expression consacrée, mais obscure), disparut sans laisser d'autres traces qu' un petit nombre de pierres runiques. Les écrits islandais, il est vrai, nous ont remis le vocabulaire d'un idiome que, de nos jours, on se plaît à honorer du nom d' *old-nordisk.* Mais quelque vénération qu' on ait pour les Islandais — vénération qui leur est due à juste titre — il faut avouer que l'idiome islandais est bien loin d'être identique avec la langue qui se parlait dans le Nord vers l'an 1000, et qu'il l'est encore moins avec celle qui y avait cours un siècle plus tôt [5]). Avant d'être employé en écrit, cet idiome avait subi l'influence d'un commerce très-vif avec les pays de l'Ouest et celle de l'introduction du christianisme. L'une et l'autre ont laissé des traces visibles. On trouve dans l'islandais un petit nombre de mots celtiques [6]), et un beaucoup plus grand nombre de mots qui paraissent provenir de l'anglo-saxon [7]). Il se peut donc qu'en cherchant dans l'islandais l'étymologie d'un mot normand, on s'arrête sur un mot qui n'est point islandais du tout. Il faut encore se rappeler que Rolf, et probablement la plupart de ses compagnons, avant de passer en France, était resté longtemps en Angleterre, car une grande partie de ce royaume se trouvait alors entre les mains des hommes du Nord. Aussi l'anglo-saxon, si l'on peut en croire la chronique, était-il très-familier à Rolf. Furieux lorsqu'on exigea de lui qu'il baisât le pied de son nouveau souverain, sa colère ne se déchargea ni en francique, ni en français [8]), ni en "nordique," mais — en anglo-saxon [9]). De même que Rolf, la plupart de ses compagnons avaient probablement séjourné en Angleterre

[5]) Pour ne pas être taxé d'ignorance, nous devons faire observer l'air très-antique de bien des mots poëtiques. — Nous aurions ici une excellente occasion de discuter l'importance de l'islandais à l'égard de l'orthographe suédoise, (importance qui est à peu près celle du sanscrit par rapport à l'orthographe de l'ancien grec), mais nous aimons mieux en réserver la discussion pour une autre fois.

[6]) En échange, le celtique en a emprunté quelques-uns à la "langue danoise." On peut s'en convaincre en parcourant un dictionnaire gaëlique.

[7]) Quant à l'influence de cet idiome sur le danois, *Gram* avait évidemment de très bonnes raisons d'y appeler l'attention.

[8]) J'espère qu' on me pardonnera cette anticipation; le français était à cette époque encore: *la langue vulgaire.*

[9]) On voit sans doute que l'exactitude de cette remarque repose entièrement sur la leçon: *bi god.*

assez de temps pour posséder l'anglo-saxon [10]). On conçoit donc facilement que, dès l'époque de la conquête, quelques mots ont pu franchir la Manche sur la flotte de Rolf. L'importation de ces étrangers pourrait, néanmoins, être considérée comme une suite de la conquête de Rolf; c'est-à-dire si la Normandie, avant et après ce moment, avait été exempte d'influences de la même sorte. Mais cela est bien loin d'avoir eu lieu. Au contraire; pendant les 5 siècles qui précédèrent et les autres 5 qui suivirent l'établissement des Normands dans la Neustrie, ces influences ne cessèrent jamais d'y opérer. Avant ce temps-là, des Saxons d'Allemagne s'y établirent à différentes reprises; après, il existait entre l'Angleterre et la Normandie un commerce très-vif [11]). — Il ne faut donc pas perdre de vue que beaucoup de mots qui paraissent provenir de la "langue danoise" puissent tout aussi bien être des fragments de la langue saxonne, y apportée au Ve siècle ou sous Charlemagne, ou des vagabonds arrivés de l'autre côté du détroit. Il est vrai que, malgré la grande ressemblance qui se trouve entre les dialectes scandinaves et bas-allemands — ressemblance aujourd'hui considérablement amoindrie par la longueur du temps — il y a des marques caractéristiques au moyen desquelles on peut déterminer la nationalité de la plupart des mots qui appartiennent aux uns ou aux autres. Mais pour que cela se puisse faire, il faut que les mots nous parviennent sans altérations. Et ceci est bien loin d'être le cas des mots normands en question. En effet, chaque langue, en recevant des mots étrangers, les revêt de sa propre forme. Il est impossible qu'un tel mot puisse être incorporé dans une langue étrangère sans

---

[10]) Observons aussi que des Saxons servaient quelquefois dans les rangs des aventuriers du Nord; ce qui donne lieu à supposer que parmi les compagnons de Rolf se trouvèrent aussi un certain nombre d'hommes de cette nation.

[11]) Ce n'est qu'en oubliant ceci un moment que le spirituel *Estrup* ait pu voir dans le *schippae* d'Orderic.-Vitalis un mot d'origine danoise (: *Schippae* kaldes Roerkarlene paa Skibet den Hvide som 1119 forgick tilligemed Henrik I^s^ Sönner; *Estrup*, Bemaerkninger paa en Reise i Normandiet, p. 154). A cette époque, il n'y avait guère aucun natif de Normandie qui sût le danois, et la forme du nom: *Schippae*, fait plutôt penser à un anglo-saxon: *scippa*, qu' à un danois: *skippi*. Dans les dictionnaires, on ne trouve ni l'un ni l'autre; mais je crois que le mot d'Orderic autoriserait plutôt à restituer celui-là que celui-ci. Du reste, je pense que la leçon prête un peu à la critique: il paraît qu' on a de très bonne heure employé les composés *skipveri*, isl., et (le même mot un peu corrompu:) *scipaere*, a.-s.

subir d'altérations; car chaque idiome a ses propres lois, faute desquelles il n'aurait pu se constituer langue [12]). Il va sans dire que les transformations considerables des voyelles et des consonnes qui s'ensuivent, causent beaucoup de difficultés quand il s'agit de parvenir aux étymologies, difficultés qui ne deviennent pas moindres quand les mots étrangers ne sont fixés par l'écriture qu'après quelques siècles d'usage exclusivement oral. Alors, il n'est plus vrai que "le temps éclaircit la vérité," comme prétendent Pindare et — l'Académie française [13]).

De toutes les langues qui, après la grande Migration des peuples, ont influencé le français, la "langue danoise" avait probablement le mieux conservé les anciennes terminaisons. Il n'est donc pas tout à fait déraisonnable d'attendre que, même dans la nouvelle patrie et malgré les transformations auxquelles ils ont été soumis, les mots, importés par Rolf et ses compagnons d'armes, en gardent encore quelques faibles vestiges [14]). De même que les mots

---

[12]) Pour obvier à quelques objections qu'on pourrait m' adresser sur ce que je viens de dire, je dois remarquer que je veux parler du langage du peuple. Quant à celui des gens instruits, il se comporte d'une tout autre manière envers les étrangers.

[13]) Eclaircissons ceci par un exemple. Le français ne souffre au commencement des mots ("im Anlaut") ni *gn*, ni *kn*, et change *n* en *l* (*r?*). D'où vient le normand *naqueter*, est-ce le même mot que *claqueter* du français? Si cette supposition est fondée, l'anglais *knock* (c'est-à-dire le primitif de ce mot), est-il identique avec *naqueter;* et a-t-il de son côté perdu le *k* parce que les Normands avaient oublié de le prononcer devant *n*?

[14]) M. *E. Duméril* pense que, non-seulement le dictionnaire, mais la prononciation même des paysans de cette province a gardé la trace de la conquête de Rolf. Voici ce qu'il écrit là-dessus: (dans le normand) "l'*a* se ferme assez pour se rapprocher de l'*e;* l'*u* remplace l'*o,* l'*eu;* l'*é* s'alonge; l'*ai* prend le son de l'*è,* et l'*oi* celui de l'*ei;* l'*i*, que la plupart des dialectes ajoutent fréquemment aux autres voyelles, n'y mouille que les syllabes commençant par un *l',* précédé d'une autre consonne, et les terminaisons en *er* qui sont précédées d'un *g,* ou que le changement habituel du *g* en *ch* et du *ch* en *k* rendrait trop dures. Ces spécialités, que les philologues ont déjà reconnues dans le dialecte normand du XII:e siècle, sont d'autant plus remarquables que l'islandais se distingue aussi des autres idiomes germaniques par les mêmes caractères; l'*i* y est comparativement fort rare et le *k* s'y substitue jusque toujours au *ch*." — Que l'*i* soit "comparativement fort rare" en islandais, c'est évidemment une nouvelle découverte. Il est aussi fort curieux d'apprendre que le *k* primitif "s'y substitue" au *ch* secondaire; et que "l'islandais se distingue des autres idiomes germani-

latins, les mots nordiques ont dû changer leurs terminaisons en *e*. Les terminaisons latines, il est vrai, n'ont pas toujours produit cette voyelle; et il ne faut pas non plus s'attendre à un *e* muet à la fin des mots scandinaves. Mais toujours est-il que la présence de cette lettre doit plus affirmer l'origine nordique des mots en question que son absence. Et, pour moi, je ne puis nier que les formes des mots *dale,* (vallée), *hogue* (monticule), *loque,* (boucle de cheveux), supposé que l' *e* muet y soit mis à juste titre, me paraissent plaider leur provenance des mots nordiques: *dal-r, haug-r, lock-r* [15]). Mais aussi faut-il observer qu' à l'exception de *loque,* qui peut tout aussi bien venir de l'anglais, ces mots ne se trouvent que dans quelques noms de lieux. S'il y a du vrai dans l'opinion que nous venons d'avancer, il y a de la présomption contre l'origine du mot *bru* de la même source. Le gothique *bruþ-s* demande un *bruð-r* nordique (l'islandais a aussi *bruða,* forme secondaire) et celui-ci demande un *brude* normand [16]). Au contraire, si le français recevait le *brût* allemand au le *bryd* anglo-saxon, la consonne finale, n'étant pas appuyée sur une voyelle, devait nécessairement être retranchée.

Laissant de côté quelques autres mots qui prêtent largement aux remarques faites à l'endroit du mot *bru,* nous allons considérer quelques mots que MM. Duméril tirent de l'islandais, mais qui ne s'y trouvent ni ne peuvent se trouver. Celui entre eux qui a le plus de prétentions d'être reconnu pour nordique est sans doute *hati,* "haine", que MM. Duméril font venir de *hata.* Il est clair que, s'il se forme un mot de ce verbe au moyen de l'*i* dérivatif, il signifiera ou *haine* ou celui qui hait. En effet, ce mot est formé et les poëtes l'em-

ques" par des caractères qui distinguent le normand du XII:e siècle des autres dialectes français. — M. *Saint-Marc Girardin* a bien raison: c'est depuis qu'on ne fait plus d'études qu'on ne cesse pas de faire des découvertes!

[15]) J'emploie le nominatif au lieu du thème. Le *r* étant = *ur,* ou peut-être, dans la "langue danoise," = *ar,* (cf. *Grimm,* G. d. deutschen Spr., p. 911) on voit facilement que le résultat est le même.

[16]) Quant à l'acception: nouvelle mariée, qu' a *bru* dans le normand, il faut observer que *brud* avait primitivement un sens beaucoup plus général. L' "áugau illrar bruðar" de la Völuspá n'était certainement pas la joie de la seule nouvelle mariée, et l'ancien-gothique, l'ancien-allemand et l'anglo-saxon ont de même ce mot en plusieurs acceptions. L'anglais du moyen âge lui donne encore le sens de *fille.* — Le normand n'a donc fait que restreindre la signification primitive d'une manière particulière, justement comme l'ont fait le français, l'anglais, l'allemand et les dialectes scandinaves.

ploient en ce dernier sens [17]). Quant au neutre de la même forme, il n'a pas été formé; car le moeso-gothique *hatis,* qui signifie *haine,* se retrouve aussi dans l'islandais. On voit que rien n'empêche que le normand *hati* ne soit le gothique *hatis.* Mais il est peu probable qu'il soit venu en Normandie par l'intermédiaire de l'islandais, car les seuls mots gothiques de cette formation qui se retrouvent dans l'islandais: *agis* et *hatis,* ont rejeté l'*i*, et se sont transformés en *ögr* et *hatr* [18]). Pour passer dans le français, ce dernier mot ne se serait guère changé en *hatir,* et supposer une telle transformation n'est point conforme aux règles d'une méthode rigoureuse. En observant comment les langues traitent les mots étrangers qu'ils reçoivent, on est conduit aux règles suivantes:

1) ces mots sont reçus tels qu'ils se trouvent dans la langue où ils ont été formés;
2) ces mots demeurent inaltérés, sauf les changements demandés par les lois phonétiques et grammaticales de la langue qui les reçoit;
3) les racines des mots étrangers demeurent mortes, et ne peuvent être employées à former de nouveaux mots [19]).

La dérivation islandaise du mot *hati* pèche contre les règles sous 1 et 2. D'abord, le *r* final, appartenant au corps du mot, n'avait pas dû être retranché [20]); puis, il faudrait supposer, dans la "langue danoise," l'existence d'une forme du gothique *hatis* qui n'est pas conforme aux analogies.

La dérivation islandaise du mot *gales* "joies, réjouissances," de *gala* [21]), n'a pas

---

[17]) Voir *Egilsson,* Lexicon ant. Ling. Septentr., s. v. hati.

[18]) Consulter sur ces mots, *Egilsson,* op. cit., *Schulze,* Gothisches Wörterbuch, et *Grimm,* D. Gram., II. p. 275. — Ce retranchement de l'*i* paraît avoir eu lieu par suite d'une tendance à éviter la confusion avec les mots en *ir* du genre masculin.

[19]) "En fait de langues, il faut se garder d'assertions générales," et il y a, convenons-en, quelques faits qui semblent contredire 2 et 3. Les discuter ici, nous mènerait trop loin; et nous croyons qu'ils sont bien loin de renverser les règles que nous venons de formuler.

[20]) La supposition que le *s* gothique eût été conservé à cette époque, nous paraît gratuite.

[21]) Si ce verbe, comme prétend le Dict. du Patois Norm., peut aussi signifier "se réjouir," cette acception, qui m'est inconnue, doit être secondaire. Il me semble qu'il y a ici confusion des racines *gal* (d'où *gala*) et *gil* (d'où le gothique *gailjan,* l'allemand *geil*, etc.) — Quant aux dérivés de la racine *gil* que possède le français, V. Etymologisches Wörtrb. von *Diez,* au mot *gala.*

plus de vraisemblance. L'islandais moderne, il est vrai, a le substantif *gala* [22]), qui pourrait donner un pluriel français: *gales*. Mais ce mot-là n'est que le féminin du masc. *gali,* et l'on ne voit pas trop comment ce qui signifiait "overgiven Person," que ce fût d'un genre ou d'autre, aurait pu devenir "joies, réjouissances." Une telle figure aurait été plus que hardie. Encore faut-il observer que *gali* vient peut-être de la racine *gil* et non pas de *gala*.

Notre dictionn. donne *licher,* v. n., "faire ripaille" comme provenant "sans doute" de l'allemand *"lecker,* friand" (nous présumons qu'il veut dire la racine verbale de ce mot), mais immédiatement après il declare que *"lichoire,* s. f., "bouche, langue, faconde" vient "sans doute" de l'islandais *leika,* "jouer, plaisanter." Voilà qui est étrange! Deux mots qui se ressemblent exactement, avoir deux étymologies aussi différentes! Toujours est-il que c'est bien singulier que la terminaison *oir* formant des féminins. Mais tant que MM. Duméril n'auront pas prouvé que la terminaison de leur *lichoire* provienne de l'islandais ou d'un autre dialecte germanique, il faudra bien croire que les Normands se sont plu à former des substantifs féminins au moyen de la terminaison *oir.* En ce cas, nous aurons probablement dans *lichoire* un échantillon du *slang* normand. Car la terminaison *oir* exprimant souvent l'instrument au moyen duquel l'action du verbe est exécutée, *lichoire* est évidemment l'instrument au moyen duquel on *liche,* et cet instrument étant la bouche et ses "appartenances," on voit sans difficulté comment *lichoire* parvient à signifier "bouche, langue, faconde."

Qu'on me permette — sans vouloir contester en aucune sorte l'élégance de nos ancêtres — de révoquer en doute l'origine islandaise du mot normand *faraud,* s. m., "élégant," bien que ce mot soit aussi du nombre de ceux qui viennent "sans doute" de l'islandais. La racine de *faraud* (la terminaison de ce mot est trop bien connue pour qu' il soit nécessaire d'en parler) est, selon MM. Duméril, l'islandais *fadr,* "élégant". "Le D, disent-ils, a disparu comme dans *fodr* dont on a fait *fourrage,"* — Je suppose que l'islandais *fadr,* dont parle notre dictionnaire, est identique avec le participe passé du verbe *fá, fáðr.* Selon *Egilsson,* il signifie: pictus, notatus, obductus, illitus; et les: *vopn harða fáin* (ɔ: *fáinn,* autre forme du p. p.) peuvent certainement se traduire:

---

[22]) V. *Jonsson,* Oldnordisk Ordbog, s. v.

les armes élégantes. — Malheureusement, il y a grande différence entre *fóðr* (pour employer la forme islandaise) et *fáðr*. Dans celui-là, le *d*, aussi bien que le *r*, appartient au thème; dans celui-ci, l'un et l'autre appartient à la terminaison. Ceux qui ont importé *foðr* dans le français ont à coup sûr, par la conservation de l'*r* aux dépens du *d*, prouvé qu'ils savaient leur langue à fond. Mais c'est ce qu'on ne pourrait guère dire des Normands s'ils formaient beaucoup de mots à l'instar de *faraud*.

Laissant à des linguistes plus philosophes que nous la besogne d'expliquer comment celui qui a de quoi *gleypa* [23]) peut mourir "*églavé*," c'est-à-dire de faim; ou pourquoi celui qui est *fáviss* doit devenir "*effabi*" h. e. pâle; ou bien pourquoi celui qui est *skafinn* (h. e. rasus) en islandais (du reste, ce mot ne s'employait guère autrefois en parlant d'une personne) peut devenir, en français, assez "brave, intrépide," pour commettre l'atroce acte d' "*escofier*," i. e. tuer, assassiner; — laissant, disons-nous, ces difficultés — et d'autres du même aloi — comme au-dessus de nos forces, nous allons aborder quelques questions de moindre élévation.

Au nombre des mots normands que MM. Duméril font venir de l'islandais, il y a plusieurs qui paraissent formés par composition, et d'autres auxquels certaines voyelles semblent attachées en guise de "*Vorschlag*" pour faciliter la prononciation. C'est là l'opinion de MM. Duméril. Cette manière d' expliquer comme *Vorschlag* d'autres voyelles que l'*e*, a déjà beaucoup d'arbitraire. Mais quand, comme MM. Duméril, on va jusqu' à croire que la marque de l'infinitif scandinave a été employée de la sorte par les Normands, c'est évidemment d'aller trop loin. Je n'entends certainement pas nier qu'on ait employé, du temps de Rolf, la préposition *at* pour marquer l'infinitif des verbes nordiques. Mais ce qui est bien certain, c'est que l'usage en était à cette époque très-restreint. Les chants eddiques l'attestent, et leur témoignage n'est pas réfuté par la vacillation qu'on observe, encore quelques siècles plus tard, dans l'emploi de cette préposition. Il ne faut donc pas croire que cette préposition pouvait s'unir aux infinitifs en sorte qu'elle accompagnât toujours le verbe, comme il est arrivé quelquefois à l'article français de former avec son substantif une union inséparable. Cela ferait supposer que ceux qui importèrent les verbes qu' énumère M. Du-

---

[23]) Ulfr gleypa mun aldaföðr. — Edda.

méril à la p. LXXXVI et s., eussent oublié leur propre langue, sans quoi ils n'auraient guère pu faire de telles bévues, ce qui n'est pas probable. Il faut donc absolument rejeter des dérivations telles que: *"Accravanter d'at krabba". Adous d'at dubba"* [24]), *"Agroussé d'at krusa," "Agoucer d'at gussa," Arodiver d'at reiða,"* etc. Au moins le faudra-t-il tant que l'on n'aura pas trouvé une seule analogie qui puisse résister à la critique. Mais peut-être M. Duméril voit-il en *accravanter,* etc. des mots composés où *at* entre en qualité d'élément déterminatif. A une telle interprétation des paroles de M. Duméril, à laquelle, du reste, elles ne se prêtent point, nous répondons qu' en ce cas il faut prouver par induction que le changement que l'arrivée de cet élément apporterait à la signification originelle du primitif, devrait contribuer à l'explication de la signification actuelle du dérivé. Il ne faut pas oublier non plus que de tels composés, doivent être formés selon les analogies de la langue à laquelle ils ont été empruntés. Sans cela, ils doivent être rejetés, quand même ils paraîtraient expliquer les faits qu'on veut éclaircir. On voit sur-le-champ ce que veut dire *at* dans les mots composés islandais: *atrenna, atsvif, atveizla,* etc. Il en est de même des mots anglo-saxons: *ateowan, atgár, atbaerst,* Des composés tels que *atkrabba, atdubba,* ne sont guère possibles, ce semble, ni en anglo-saxon ni en islandais; et partant ils ne le sont pas dans le normand non plus [25]).

Nous devons, en passant, faire mention de l'habitude de notre dictionnaire de placer en regard du mot normand un mot islandais, sans qu'on découvre la moindre trace de parenté entre les mots normands et les mots islandais. Il ne vaudrait pas la peine de discuter sérieusement la question de savoir si le normand *berge,* qui signifie "estomac des oiseaux," peut venir de l'isl. *berg,* qui "signifie une pierre;" *aingue,* "hameçon," de l'isl. *aungul; clopiner,* "boiter," de

---

[24]) Quant à ce mot, il ne peut être considéré comme islandais indigène; car il est, selon toute probabilité, d'origine saxonne. Au moins l'anglo-sax. a-t-il ce mot dans le sens primitif de *strike (Bosworth,* A. S. Dict., s. v. *dubban),* tandis que, dans l'islandais, il signifie: a) iföre Klaeder eller Rustning. — b) slaae till Ridder. *(Jonsson,* Old-Nord. Ordbog, s. v. *dubba).* Le sens matériel étant le premier, la priorité doit être reconnue à l'A.-S.

[25]) Remarquons aussi que l'union de cette particule avec les substantifs et les verbes était fort précaire; circonstance qui n'était pas favorable à l'exportation des composés de cette espèce.

l'isl. *klepp*, tumeur; *dévaler*, "descendre, tomber," de l'isl. *fall*, ou du verbe anglais *fall;* etc. Il suffit de mentionner ces bizarreries pour empêcher qu'elles ne trompent personne. Il n'en est pas de même des étymologies qui vont suivre. Voilà pourquoi nous allons y donner plus d'attention.

Le normand *blin* signifie "mouton" et provient, suivant MM. Duméril, de l'isl. *belja*. Il est fort possible que la "langue danoise" ait employé, à quelque époque, ce verbe pour dénoter le son que rend le mouton: l'allemand et l'anglais du moyen âge l'emploient d'un chien. Mais quelque possible que cela soit, il n'est guère probable que cette acception ait eu cours du temps de la conquête de Rolf. En ce cas, quelque moderne dialecte scandinave aurait dû en garder une trace; et c'est ce que je ne connais pas. Je pense donc que *blin* doit être reconnu pour identique avec le *Belin* [26]) du Roman du Renart. Et il n'est pas plus remarquable de trouver ce nom conservé en un dialecte français que de voir le *vulpes* latin chassé de la langue par le héros du roman que nous venons de nommer.

L'origine islandaise de *calard*, "poltron," n'est pas moins contestable que celle de *blin*. MM. Duméril le font venir de *kalinn* (p. p. du verbe *kala*, dont la racine est évidemment produite par le retranchement du *v* de la racine *kval)*. Ce mot se disait donc primitivement de celui qui grelotte, puis, par un changement du sens assez commun, il dénotait celui qui tremble de peur. Cela paraît assez plausible — sans l'être pourtant. Pour qu'il fût vrai, il faudrait supposer ou que l'islandais eût possédé un: *kalvard*, ce que l'on ne saurait prouver; ou que les Normands eussent l'habitude de former des mots hybrides, ce que l'on ne saurait pas prouver non plus [27]). Et supposer le mot *kalin* importé par les conquérants, et transformé plus tard en *calard* par leurs successeurs, ce serait faire une supposition toute gratuite.

---

[26]) Consulter sur ce nom *Grimm*, Reinhart Fuchs, p. CCXXIV. — Quant à l'élision de la première voyelle, la même difficulté se présente si l'on veut dériver *blin* de *belja*.

[27]) Je crois retrouver en *calard* une ancienne connaissance, et pense que ce mot est le *culvert* de la Chanson de Roland et le *coward* de l'anglais moderne. Cette étymologie a des difficultés, mais elles ne paraissent pas grandes. La forme anglaise et le nom du lièvre, *couart*, dans le Roman du Renart (Cf. *Grimm*, Op. cit., p. CCXXXV), prouvent que l'*e* de culvert a pu se changer en *a*, et le premier *a* est peut-être la suite d'une contraction toute particulière du latin *cauda* = *ca(l)e*.

Le mot précédent nous conduit tout naturellement au mot *boter*, "décapiter," qui, suivant MM. Duméril, vient" sans doute de l'islandais *búta*." Celui-ci de son côté vient du substantif *bút(r)*, est postérieur à ce mot et ne saurait guère être reconnu pour identique avec l'ancien-allemand *buzen* "schlagen, stossen," qui est un verbe "fort." Ce n'est pas seulement le sens un peu différent du verbe islandais: "hugge, skaere i Stumper," qui s'y oppose; le manque de *Lautverschiebung* est encore un obstacle assez sérieux. Du reste, il y a entre l'islandais: *bút(r)* et le français: *bout*, tant pour la forme que pour le sens, une aussi grande ressemblance qu'on serait presque tenté de croire à une transplantation du mot *bout* dans le sol d'Islande. Quant au *boter* normand, ce mot doit avec plus de raison être reconnu comme représentant l'italien *bottare* de *dibottare* [28]).

Bien que celui qui est *boté* ne tremblote plus, nous allons ici dire quelques mots sur le verbe normand: *fersir*, "transir, trembloter; de l'isl. *farsiuk*." MM. Duméril, il paraît, voient dans *fársiuk* ("farlig, overmaade syg") un mot simple, et dans *far* ou *fars* — nous ne connaissons pas leur manière de le diviser — l'élément chargé de la signification. Supposé que le mot: *farsiuk*, ait été introduit en Normandie, il est difficile de voir comment on serait parvenu à en former le verbe *fersir*. Que celui qui est "farlig, overmaade syg" puisse souvent et trembloter et transir, qui voudrait le nier. Mais si l'islandais avait formé un verbe de cet adjectif, il aurait probablement fait: *farsiúkna*, à l'analogie de *siúkna* de *siúk*, et si le normand (nous parlons de l'époque où l'on n'avait pas oublié la tradition linguistique des ancêtres norvégiens et danois) avait voulu former un tel verbe, il n'aurait probablement pas jeté la partie signifiante pour faire un verbe avec la partie purement et simplement déterminative. MM. Duméril auraient à peu de frais pu trouver une autre étymologie islandaise du mot en question, à savoir l'isl. *frjósan*, mot qui, tant pour la forme que pour le sens, correspond admirablement à *fersir*, (rien n'étant plus commun que la transposition de la consonne liquide *r*). Mais cet étymon-là aurait eu le tort d'être anglo-saxon, ancien-saxon, ou ancien-haut-allemand autant qu' islandais, et *fársiúk* ne se trouve que dans le dictionnaire de ce dernier idiome.

---

[28]) V. *Diez*, op. cit., s. v. *Bottare*. — *Buter* de *rebuter* est-il identique avec *bottare?*

Fifotte appelle-t-on en Normandie le "frai de poisson rejeté par la mer dont on se sert comme engrais," et *fifotte* est suivant notre dictionnaire composé de l'isl. *fisk* et de *fodra.* En effet, nous autres Suédois, nous disons *grön-fodra,* et je ne vois aucunement pourquoi on ne dirait pas tout de même: *fisk-fodra.* Mais tout homme du Nord voit facilement que cela signifierait: donner du poisson aux animaux, car dans le Nord on n'a pas aujourd'hui l'habitude de *"donner à manger"* aux champs, et rien ne porte à croire qu'on l'ait jamais eue. Du reste, nous n'avons pas affaire à *fisk-fodra,* mais bien à la *fifotte.* Il est évident que ce dont on irait *fisk-fodra,* serait du *fisk-foðr.* Et il est tout aussi évident que ceci donnerait, selon l'analogie du simple *foðr, fourre,* et non pas *fotte* [29]). L'étymologie de notre Dict. repose donc 1) sur une acception du mot *fodra* que ce verbe n'a jamais eue; 2) sur la formation d'un substantif dérivé du verbe *fodra* qu'on n'a jamais vu; et 3) sur une transformation de ce mot contraire à des analogies bien connues.

De l'islandais *flock(r)* vient, dit notre Dict., le norm. *flio, flo,* "troupeau." Il n'y qu'une seule difficulté qui empêche de reconnaître cette dérivation, c'est qu'on ne connait, que je sache, aucun exemple français du retranchement d'un son guttural géminé à la fin d'un mot. Pour ce qui concerne le normand, les mots *hoque, loque, lague* sont là qui le prouvent [30]). — Il en est à peu près de même du mot norm. *falle,* "gorge," "du v.-allem. ou de l'isl. *hals.*" Le *h* germanique, il est vrai, s'est quelquefois changé en *f,* mais alors il est suivi d'une consonne; et je ne connais pas d'exemple où cela ait eu lieu devant une voyelle.

Le norm. *fêle,* adj., "fort, courageux," vient "probablement de l'islandais *fella,* tuer, renverser," (lisez: renverser, tuer). En effet, l'islandais a de ce verbe formé le substantif masc. *fellir,* "qui sternit, dejicit, profligat." Mais ce *fellir* est substantif, et en outre un mot poëtique, et je ne connais dans le français pas un exemple qui puisse être allégué pour prouver qu'un substantif introduit du dehors s'est changé en adjectif sans qu' aucune désinence soit ajoutée comme marque de la transition. — Dans quelques localités de l'Orne, *fel* si-

---

[29]) MM. Duméril donnent eux-mêmes *affourré* comme normand.

[30]) Le nom *bec* (isl. *bekk)* mérite aussi notre attention, bien qu'il ne se soit conservé que dans quelques noms de lieux.

gnifie faible, et il vient, dit notre Dict., en cette acception de l'isl. "*feill*, vice, défaut." Je ne sais pas s'il existe un dictionnaire islandais où l'on trouve le mot *feill*. Mais ce qui est bien certain c'est qu'il n'est ni islandais, ni ancien-nordique. Le v.-allem. *vaelen* provient, selon M. *Wackernagel*, du latin *fallere* par l'intermédiaire du françcais *faillir;* et les langues du Nord ont emprunté à l'allemand le verbe *fela* et le substantif *fel* (ce sont-là les formes suédoises des mots mentionnés). Il est donc évidemment un coup dans l'eau que d'y vouloir chercher le primitif de *fel*. — Quant à l'origine des mots normands *fêle* et *fel*, il est vraisemblable qu'on ait ici devant soi deux adjectifs latins fortement contractés. Je soupçonne que le premier est *fidelis*, et que le second n'est qu' une corruption de *faible* lui-même.

Le normand *haule*, s. f., "fosse" vient de l'islandais *hol*, s. n., "dont la signification est la même." Observons qu'un *o* suivi d'un *l* final se change presque toujours en *ou*. Pour preuve que les Normands suivent l'usage français, on peut citer le nom de *Rolf*, devenu *Rou*. Si l'on veut absolument tirer *haule* de l'isl., il faut au moins avoir recours à *hola*, s. f. [31]).

Lague, s. f., "espèce, qualité, de l'isl. *lag*, ordre, que le patois normand emploie dans la même acception." Voilà bien des vérités en peu de mots! Remarquons d'abord que l'islandais *lag* est neutre. Quand des mots de ce genre ont été introduits en français, ils ont naturellement dû choisir entre le masculin et le féminin. Ce choix fut déterminé par la forme que leur donna la langue étrangère dans laquelle ils furent reçus. *Lag* a donc pu se faire féminin en Normandie tout aussi bien qu'il a pu se faire masculin en Suède. Ni la forme ni le genre ne doit empêcher qu'on ne reconnaisse *lague* pour "islandaise." Le sens ne le fait peut-être pas non plus; on voit assez bien comment *lag* serait parvenu à signifier: espèce, qualité. Ceux qui sont de la même société ("af samma lag") se ressemblent; puis, l'acception s'étant généralisée plus encore, le mot a fini par signifier: *espèce, qualité*. Cela est fort bien; mais il y a dans l'anglo-saxon le mot *lagu*, qui a la même signification que l'islandais *lag* [32]), qui est féminin et qui a pour terminaison (ou plutôt pour

---

[31]) De même *boel* ou *bel*, "probablement de l'isl. *bol*," ne peut dériver de ce dernier mot dans la forme qu'on trouve en tous les dialectes scandinaves, car *ból* doit nécessairement faire *bou* en normand.

[32]) Nous n'avons pas besoin de faire observer que le mot anglo-saxon n'est pas identi-

dernière lettre du thème) la voyelle *u*, laquelle pourrait servir d'expliquer l'*e* muet du normand *lague*.

De même, il est fort possible que le sens ne s'oppose pas à la dérivation du norm. *lider*, v. n., "glisser," de l'isl. *lida*. Mais il y a peut-être d'autres circonstances qui la font assez douteuse. Le français ne souffre pas la combinaison *sl* au commencement des mots (im Anlaut); ce qui paraît du reste une tradition héritée du latin. Si la langue a reçu des mots étrangers commençant par *sl*, elle a donc nécessairement dû s'en défaire; elle l'a pu de deux manières: soit en plaçant *e* comme *Vorschlag*, soit en rejetant la première consonne de la combinaison [33]). Peut-être pourrait-on de la sorte expliquer le normand *licher* du v.-all. *slicken*, "slingen, schlucken;" et le normand *lider* de l'anglo-saxon *slidan*. Quant à la relation entre celui-ci et l'islandais *lida*, l'ancienneté doit probablement être reconnue au mot anglo-saxon [34]). — Du reste, quand on pense à *slidan* comme primitif du normand *lider*, il ne faut pas oublier que celui-ci pourrait aussi dériver de l'anglo-saxon *glidan* ou de l'isl. *glida*, etc.

Au mot *lorique*, s. f., "chiffon," qui "probablement est une corruption de *loque*, en islandais *lokr*," notre Dict. tombe dans la même erreur que nous avons relevée en parlant de *faraud;* c'est-à-dire celle de traiter la terminaison comme appartenant au thème du mot.

Peuffe, s. f., "fripperie," de l'isl. *pelf*, dépouilles. Je n'ai pas pu trouver *pelf* dans les dictionnaires islandais qui sont à ma disposition; mais il est fort possible qu'on le trouve dans quelqu' un que je ne suis pas à même de consulter. Mais cela ne prouve pas que *pelf* soit islandais. Au contraire, il y a plusieurs raisons qui portent à croire que ce mot est d'origine romane. Ce n'est

---

que avec l'islandais *lag* quant à la formation. Par conséquent, l'un ne saurait provenir de l'autre.

[33]) Le français a aussi inséré un son guttural entre le *s* et le *l*, p. e. dans *esclave* de *slave*. Peut-être expliquerait-on de cette manière le *bisclaveret* de Marie de France, lequel *Grimm* prend pour une corruption de *bleiz garv* (Mythol., p. 1048). *Le Gonidec* donne *bleiz-laveret* comme synonyme de *bleiz-garô*, et il faudrait moins de changements pour faire *bis-claveret* de celui-là que de *bleiz-garô*. V. Diction. Français-Breton de *Le Gonidec*, éd. de *Villemarqué*, s. v. *loup-garou*.

[34]) Consulter sur ces changements le mémoire de *Garnett* dans ses Philogical Essays, p. 241 et s.

certainement pas le sens qui s'oppose à la dérivation islandaise, car personne ne niera que la friperie n'ait, en quelque sorte, affaire à des "dépouilles." Mais l'islandais n'a pas de racine d'où *pelf* pourrait provenir. Le verbe *pela* "apud Scanos notat levi manu tangere vel auferre" *(Ihre)*. Mais *pela*, de même que le danois *pille*, doit probablement être regardé comme importé, et l'anglais *peel*, s. et v., paraissant une corruption du verbe *pill* [35]), ces mots doivent tous être reconnus pour dérivés du verbe français *piller* dont le sens primitif fut celui de notre *pela*. De *pill* vient *pilfer*, et c'est problablement dans ce mot que nous devons chercher l'origine du norm. *peuffe*.

Varou, "loup-garou," est encore un nom qui "vient sans doute du norse *varg*, loup" et à l'appui de cette étymologie, MM. Duméril citent le mot *Wargus* de la loi Ripuaire. Je me doute beaucoup que les auteurs tiennent la citation de *Ducange* ou de notre immortel *Ihre*, car on la trouve mentionnée dans leurs dictionnaires. Mais il faut bien observer que cette loi ne parle pas d'un *loup-garou*, mais d'un *varg i veum:* "pro exule fere accipitur," et que ce mot, par conséquent, ne peut être employé comme une preuve de la dérivation avancée dans notre Dict. Il est vrai que les étymologistes ont reconnu l'identité de *varg-* avec *(v)ulf-* quant à l'origine primitive [36]), et partant il peut paraître indifférent si l'on fait venir *varou* de *varg* ou de *(v)ulf*. Mais quand il s'agit de "retrouver dans les idiomes la généalogie des peuples," il ne s'agit pas de remonter dans le temps autant qu'on peut pour chercher des ressemblances. Au contraire, ce que l'on cherche alors, ce ne sont point les ressemblances, ce sont les dissemblances. Il faut reconnaître la grande dissemblance de forme entre les noms *varg* et *(v)ulf*, dissemblance qui fait de *varg* un nom spécifiquement nordique. Et s'il pouvait être prouvé que *varou* n'est que le nom *varg-*, mis à la française, il faudrait inévitablement y voir une suite de l'influence de

---

[35]) Supposé que cette confusion ne dépende pas de l'origine différente des mots *peel* et *pill*. V. *Diez*, E. W., s. v. *pigliare*.

[36]) *Ihre* donne une autre explication du mot *varg;* V. Gl. S.-G., s. v. *warg* (2). *Pictet*, Les Orig. Indo-Europ. I, p. 432. pense aussi qu'il faut séparer *warg* des dérivés du nom sansc. *vrika*, et que "si l'on compare le goth. *gavargjan* (ang.-sax. *wyrgan*), maledicere, *vargitha*, maledictio, on reconnaîtra dans le nom germanique l'animal maudit." On voit cependant que M. *Pictet* fait ici un cercle vicieux. Le goth. *gavargjan* suppose pour primitif *varg-*, et celui-ci ne peut guère provenir de son propre dérivé. Le loup fut l'animal maudit parce qu'il était *varg;* il ne fut pas *varg* parce qu'il était l'animal maudit.

la langue du Nord. Mais si l'on conçoit pourquoi MM. Duméril, après avoir vainement cherché le non *verulf* dans les dictionnaires islandais, et après avoir vu le nom *varg* employé par les anciens *skalds*, dans le sens de *λυκανθρωπος*, ont cherché en *varg* l'origine de *varou*, on ne conçoit pas comment *varg* aurait pu se changer en *varou*. Quand même on supposerait, comme nous l'avons fait, que les terminaisons auraient exercé certaine influence sur la refonte française des mots islandais — les désinences n'ont jamais pu compter pour des syllabes accentuées. *Varou* n'aurait pu provenir de *vargr* (supposé même qu'on l'eût prononcé *wargur* ou *wargar*) si la syllabe finale n'était pas fortement accentuée; et c'est ce qu'elle ne fut jamais, depuis qu'on disait *vargr*. Encore faut-il observer que *g* ne s'élide pas dans le français quand il se trouve à la fin des mots, et qu'il n'est suivi que de la désinence. Si *hogue* est l'islandais *haug-r*, *warg-r* aurait dû devenir: *wargue*, ou bien, en conséquence d'autres transmutations, *gaugue*. Cela me parait si clair, que je crois qu'il faut de deux l'un: se passer de l'aide des analogies, ou abandonner la pensée de dériver *varou* de *varg*.

Mais en renonçant à la dérivation de *varou* de *varg*, il nous reste encore la tâche de voir si *varou*, quand on y suppose une autre origine, peut provenir de la langue du Nord. Cette origine n'est point douteuse: *varou* est composé de *ver-* et de *ulfr* [37]); en retranchant la consonne finale et en vocalisant le *l*, on a fait de *ulf ou*, lequel, uni a *var* (que le français littéraire a changé en *gar* ɔ: *gwar*), a fait *varou*. — Voyons si la "langue danoise" a pu avoir quelque part dans l'introduction de ce mot en France!

M. *Grimm* prétend que "das schwed. dän. *varulf*, *varulv* scheinen nach der roman. oder deutschen form" [38]). En effet, on ne trouve pas le mot *varulf* dans l'ancienne langue du Nord, si ce n'est parmi les noms poëtiques de l'épée [39]). Les éléments dont il est formé s'y trouvent tous les deux [40]),

---

[37]) Consulter sur les objections qui peuvent être faites à cette dérivation *Diez*, Etym. Wört., s. v. *loup-garou*.

[38]) *Grimm*, Deutsche Mythol., (2:me éd.) p. 1048.

[39]) *Egilsson*, op. cit., s. v. *verulfr*.

[40]) Néanmoins, le *jus indigenatus* de l'isl. *ver(r)* me paraît fort douteux. Ce mot est en isl., comme l'a remarqué M. *Thorsen* (Op. cit. p. 63), exclusivement usité dans la poësie; et la prose ne l'emploie que dans quelques composés. — Voici les raisons qui me portent à

l'idée du loup-garou y est aussi; mais *verulf* manque. Pour ce qui concerne l'opinion que des hommes peuvent être transformés en animaux, elle tient évidemment à la doctrine de la métempsycose, doctrine qui paraît si généralement reçue par les peuples ariens qu'on n'a certainement pas besoin de supposer l'identité de Odin avec le Bouddha Çakyamouni. Cette doctrine une fois enracinée, on conçoit comment le loup — "le fléau des troupeaux et la terreur

---

croire qu'il a été importé. La règle gothique qui prescrit l'insertion d'un *a* devant tout *i* suivi d'un *r* paraît régulièrement observée par les noms véritablement nordiques, (remarquons cependant le poëtique (et latino-anglo-saxon?) *firar*):

g. hairus — isl. hjörr
— fairguni — — björg
— airtha — — jörd
etc. etc.

L' *ai* gothique se transforme aussi en *ā* (ɔ: *á*):

g. air — isl. ár
— airus — — árr
— airinon — — árna
etc. etc.

Si le gothique *vair* avait suivi les règles qui régirent la langue nordique, il avait dû devenir: *vár,* et non pas *vĕr* qui est une forme éminemment anglo-saxonne. La justesse de notre observation est confirmée d'une manière fort remarquable par les inscriptions runiques. Dans Nordiske Runemindesmærker ved *C. C. Rafn,* (Kjbn 1856) on trouve deux fois *var* (la pierre de Tryggevelde, (p. 108), a: — — auft Gunnulf *var* sin; celle de Glavendrup (p. 114): — kuna auft *var* sin;). Et l'inscription de la pierre de Sjöring (p. 138) l'aurait aussi, si on admettait la correction de l'éditeur. Néanmoins, si on l'admet, je pense que les runes ne doivent pas être forcées afin de représenter l'islandais *ver,* mais qu'il faut lire *vair,* par analogie avec *stin,* etc. (Consulter là-dessus *Thorsen,* Op. cit. p. 97). *Rask,* il est vrai, a lu: *ver sinn,* sur la pierre de Glavendrup (Samlede Afhandlinger, 3, p. 406). Mais il est évident que l'illustre linguiste a rendu cette inscription trop islandaise.

Une autre question, intimement liée à celle que nous venons de débattre, est celle du rapport entre *ver* et l'élément dérivatif des noms tels que: *Romverjar,* etc. *Verjar* ne saurait être identique avec le *goth. vair,* car ceci fait au n. du pluriel *vairos,* et à cette terminaison correspond l'islandaise en *ar. Verjar* suppose un thème goth. en *ja,* et nous trouvons en effet, dans l'isl. le composé *skipveri* (*Egilsson,* op. cit., s. v. *verjar*) et dans l' A.-S. le nominatif du sing. *ware.* Il faut donc rejeter l'opinion de *Ihre* (Gloss. s. v. *wär*): frequenter utriusque Linguae (A.-S. et Isl.) vox *(ver)* occurrit in compositione. Du reste, *Ihre* en a lui-même vu la faiblesse; sans quoi il n'aurait pas suggéré l'idée de le deriver de *verja:* "quod inhabitare, incolere denotavit." *Veri* est un nom dérivé, c'est ce qui est bien sûr, et l'explication de *Ihre* ne laisse rien à désirer. — Quant à la parenté entre *ver* et *verja,* c'est là une tout autre question que nous n'entendons pas discuter ici.

des bergers, qui, répandu dans toute l'Asie tempérée ainsi qu'en Europe, a dû être, entre tous les animaux de proie, celui avec lequel les anciens Aryas ont eu à lutter à l'époque de leur vie pastorale" — a pu se procurer la place qu'il occupe dans les traditions ariennes. Mais il n'en est pas de même du nom de *varulf*. Cela peut fort bien être la traduction du grec *λυκανθρωπος*, et en ce cas les langues du Nord le tiennent des idiomes de l'Europe méridionale, probablement par l'intermédiaire de l'anglo-saxon.

Quant à la forme française *garou*, il est très-possible que la création en remonte à une époque assez reculée, et qu'elle ait eu lieu peu de temps après l'invasion des peuples germaniques. C'est qu'elle suppose la forme *vair*, forme qui ne se retrouve que dans l'ancien-gothique. Le français ne change pas *e* en *a*, en sorte que *garou* a dû se former par la suppression de la voyelle primitive de la diphthongue; procédé que cette langue a quelquefois employé.

Nous terminons ici nos remarques sur les mots d'origine nordique que donnent MM. Duméril comme encore usités en Normandie. Il s'en faut beaucoup qu'ils aient été tous passés en revue. Il en reste encore un assez grand nombre que nous n'avons pas abordés. Néanmoins, nous croyons avoir assez fait pour qu'on voie la justesse de l'opinion de M. *Estrup*, énoncée il y a près de cinquante ans: i Talesproget er der (en Normandie) sikkert kuns faa Spor tillbage af det gamle Danske. Nous croyons aussi avoir assez fait pour qu'on croie notre assertion, quand nous disons que le reste des étymologies islandaises de MM. *Duméril* ne sont pas plus sûres que celles que nous venons de signaler. Le "peu de traces" de la "langue danoise" qui peut-être se trouvent en Normandie, ce n'est pas le Dictionnaire du Patois Normand de MM. Duméril qui les ait ramassées. Loin de nous de vouloir retorquer contre les auteurs le jugement sévère que l'un d'eux a prononcé sur un de ses dévanciers, M. *Lamarche:* "il a voulu donner de la valeur (à ses étymologies) par des recherches de linguistique comparée qu'une critique assez circonspecte n'a malheureusement pas toujours dirigées." Þat verðr mörgum manni at um myrkvan staf villist: c'est là ce qui excuse les fautes que nous commettons tous.

A part les noms libres (qu'on me passe l'expression), les auteurs de notre Dict. y ont enregistré la plupart des terminaisons des noms de lieux, com-

posés à l'aide de désignations empruntées aux langues germaniques. C'est justement parmi ces noms de lieux qu'on doit s'attendre à trouver le mieux conservés les vestiges que les hommes du Nord ont pu laisser en Normandie. Ce sont les montagnes et les rivières qui oublient les dernières de parler les langues qu'on leur apprend. En Angleterre, en France, peut-être en Allemagne aussi, elles parlent des langues que les habitantes de ces pays ont désapprises depuis de longs siècles. Les premiers linguistes du Nord, MM. *Rask* et *Petersen,* ont cru reconnaître, dans les parties les plus méridionales des pays scandinaves, la trace de la race finnoise chassée de ces lieux il y a plus de mille ans. S'étonnerait-on donc de retrouver en Normandie des noms de lieux nordiques?

L'illustre historien des langues scandinaves, M. *Petersen,* a publié un excellent mémoire [41]) sur les noms de lieux normands, écrit avec ce jugement sain et critique qui caractérise tous les ouvrages de cet auteur. Nous n'avons pas le dessein de marcher sur ses brisées en répétant ce qu'il a dit. Mais une seule remarque qui pourra, au moins nous le croyons, contribuer à l'éclaircissement d'un de ses doutes, nous sera peut-être permise.

On emploie encore dans la Normandie les noms *Tostain* (Thorstein) et *Etain* (Eystein), deux noms dont l'origine nordique ne peut guère être mise en doute. Si l'orthographe par *ai* est correcte, cela nous porte a supposer que le rapport entre les deux éléments de la diphthongue *ai* ne fut plus au Xe siècle dans la "langue danoise" ce qu'il avait été dans les dialectes germaniques au cinquième. Il est évident, ce me semble, que le français n'aurait pas transformé le gothique *ai* en *a* (c.-à.-d. $\bar{a}$) si la première voyelle de la combinaison n'y avait eu une assez grande prépondérance. Cette suppression de l' *i*, peu fréquente en français, se fait bien souvent en anglo-saxon:

g.	haim-	devient	a. s.	hám
—	stain-	—	—	stán
—	haitan	—	—	hátan
—	gaidv	—	—	gád
—	gailjan	—	—	gál
	etc.			etc.

[41]) Inséré dans Nordisk Tidskrift for Oldkyndighed, II. p. 224.

Mais elle est, à peu d'exceptions près, inconnue aux langues du Nord. Les plus anciennes inscriptions runiques ont la combinaison *ai* intacte; l'islandais l'a affaiblie en *ei;* et plusieurs patois provinciaux la retiennent encore de nos jours. Il faut supposer, je pense, que la prépondérance de l'*a* disparut et que l'équilibre s'établit entre les deux éléments de la diphthongue [42]. En supposant cela, on s'explique comment les noms *Thorstein* et *Eystein* sont devenus *Tostain* et *Etain;* sans quoi ils se seraient changés en *Tostan* et *Etan*.

Le *m* nasalisé étant, quant à la prononciation, égal à l' *n*, il est clair que *heim-* (ou *haim-*) doit se transformer de la même manière que les noms cités et devenir *haim* (ou *hain*). — L'induction est bien pauvre, j'en conviens, n'ayant à l'appui que deux analogies; mais ceux qui prétendent que le normand *ham* est l'islandais *heim-* n'en citent aucune; et je crois qu'elle suffit pour prouver que le normand *ham* est l'anglo-saxon *hám*, raccourci comme dans les noms de lieux anglais [43].

---

[42]) Si cela n'avait pas eu lieu, l'islandais, qui a assez de prédilection pour l'*a*, ne l'aurait guère changé en *e*.

[43]) Consulter pourtant ce qui a été dit à propos du goth. *vair*. — Avec ce que je viens de dire dans le texte, je n'entends pas que le *ham* du fr. *hameau* soit anglo-s., ni que la terminaison *ham* des noms de lieux normands ait dû être importé d'Angleterre; mais seulement que cette terminaison est anglo-saxonne par la forme.

Om Verbets Rektion i Fornsvenskan.

Af

K. F. SÖDERWALL.

Språket likasom allt, hvilket uti tiden har sin tillvaro, är vexlingen och föränderligheten underkastadt. Men denna vexling är icke beroende af en nyckfull tillfällighet eller blind slump, den går hand i hand med det folks utveckling, för hvars lif språket är ett uttryck. Ett folks historia kan således sägas i viss mån afspeglas i dess språks utveckling, och kännedomen af den senare blifver en ej oväsendtlig fyllnad till den förra. Hos ett folk, som i öfriga afseenden går framåt, vore ett stillastående uti detta ej möjligt. Sålunda har äfven vårt språk från den tid, under hvilken det först blifver synligt i skrift — ty vi kunna med säkerhet känna språket först vid denna tid — genomgått ej obetydliga förändringar. Likasom andra af samma språkstam har det från en mera synthetisk karakter gått framåt uti analytisk riktning. Den formrikedom, som utmärker vårt fornspråk, om den också ej i så hög grad förekommer i detta som i flera andra äldre språk, har under tidens lopp till en stor del gått förlorad. Ordförrådet har äfven i viss mån blifvit ett annat dels genom gamla ords försvinnande eller förändrade betydelse, dels genom nyas bildande eller införande från främmande språk.

Vid betraktandet af företeelser på svenska språkutvecklingens område framställer sig först frågan: Hvilket är det språk, hvarifrån en sådan utveckling kan sägas hafva egt rum? Isländskan (eller något, som fattas dermed liktydigt) har svaret från flera utmärkta språkforskare lydt. Sålunda uttalas af Rask den åsigt, att det gamla språket från alla Nordiska länder är "fullkomligen detsamma som Isländskan" [1]), att "det nuvarande Isländska språket

[1]) Anvisning till Isländskan eller Nordiska Fornspråket. sid. XV.

tillförne var utbredt öfver hela Norden" [2]) o. s. v.; **Grimm** yttrar: "Das isländische betrachten wir nicht als einen dialect, sondern als den überrest des altn." [3]); **Lund**: "det danske og svenske sprog har sin rod i det gamle Nordiske Fællessprog, det Oldnordiske eller Gammel-Islandske" [4]). De olikheter med Isländska språkets bruk, som uti våra äldsta handskrifter förekomma, skulle då alla vara af senare ursprung och uti nämnda språk följaktligen att söka utgångspunkten för vårt. Vid skärskådandet af denna åsigt har dock **Rydqvist** [5]) ansett såsom sannolik den slutsats: "att en dialektskilnad mellan Svenskan å ena sidan, samt Isländskan och Norskan (kanske äfven Danskan) förevarit så långt tillbaka, som våra språklemningar uppgå." Ytterligare har denna sak blifvit med noggrannhet undersökt af **Säve** uti hans uppsats: Om språkskiljaktigheterna i Svenska och Isländska fornskrifter [6]), uti hvilken han visat, att Fornsvenskan, oaktadt de förluster, som den gjort, dock "uti ganska många, och det i rätt väsendtliga stycken stod fastare och vida mer oförvillad qvar på forngrunden, än den vestligare boende systern," och att "kanske de vigtigare olikheterna mellan den *yngre Fornsvenskan* (lagspråket) och den tidens Isländska icke äro uppkomna i en jämnförelsevis senare tid, utan äro att hänföra till en tidsålder före de äldsta nu kända *Norsk-Isländska* handskrifterna." Huru det resultat, hvartill sistnämnde forskare kommit med afseende på ordbildning och ordböjning, synes kunna bestyrkas af förhållandet med den punkt af ordfogningen, hvilken vi här företaga till behandling, skall ur det följande framgå.

Fornsvenskan, ehuru den i åtskilliga hänseenden befinner sig på en äldre ståndpnnkt än Isländskan, eger dock i jemförelse med denna vida mindre enhet och regelbundenhet, och visar sig redan vid sitt första framträdande i handskrifterna tydligt såsom stadd i utveckling, det vill här i viss mening säga — upplösning. Skälet härtill är lätt insedt. På Island uppkom under gynnsamma yttre förhållanden en i sitt slag klassisk litteratur, hvilken väl ledde sitt ur-

---

[2]) Anvisn. sid. XX.

[3]) Deutsche Grammatik. Dritte Ausgabe. sid. 487.

[4]) Om det oldnordiske Sprogs Forhold og Stilling til Nordens nuværende Sprog uti Antiqvarisk Tidskrift 1852—1854, sid. 22.

[5]) Svenska Språkets Lagar. I. sid. 19.

[6]) Upsala Universitets Årskrift. 1861.

sprung från Skandinaviens fastland, isynnerhet Norge, men genom den här utbildade vittra skolan erhöll sin egendomliga och bestämda karakter. Denna omständighet utöfvade i sin ordning inflytande på beskaffenheten af språket, som uti former och uttrycksätt erhöll en bestämdhet, hvilken såväl i det väsendtliga bibehöll fornspråkets natur, som äfven fortfarande blef nära nog stadgad norm för språkbruket — något hvartill äfven öns afskilda läge och frihet från politiska stormar var en medverkande orsak. Annorlunda visar sig förhållandet vara på Skandinaviska Nordens fastland, isynnerhet uti Sverige och Danmark. Af de politiska omhvälfningarne och söndringarne, den lifliga beröringen med Tyskland och bristen på nationel litterär odling blef följden, att språket tidigt började att förlora flera af sina mest fornartade drag och att enhet uti sättet för dess behandling kom att saknas. Denna de gamla språkformernas upplösning skedde visserligen vida hastigare uti Danskan [7]), dock visa redan de tidigare Svenska handskrifterna ett sträfvande i denna riktning. Denna period af språkets utveckling, under hvilken väl karakteren af det gamla i allmänhet bibehålles, men början af den småningom skeende upplösningen varseblifves, erbjuder för undersökningen icke ringa intresse.

I afseende på det moment af språket, hvilket vi här afhandla, skola vi finna, huru vårt gamla språk i allmänhet öfverensstämmer med Isländskan, men i vissa fall intager vid sidan af denna en fullkomligt sjelfständig ställning, samt huruledes det i sin utveckling småningom uppgifver sin fornartade karakter och närmar sig det nyares skick. För vårt ändamål blifver språket under sin äldre skepnad af hufvudsaklig vigt; det är ur de språkmonument, i hvilka de gamla kasusformerna qvarstå i orubbadt skick, som vi företrädesvis kunna hemta vår kunskap om denna sak. Dessa tillhöra i allmänhet tiden före Kalmare-Unionen; dock finnas äfven åtskilliga handskrifter från en något senare tid, uti hvilka ett regelbundet iakttagande af fornspråkets bruk i detta afseende eger rum. Det torde ej vara olämpligt att, innan vi gå till vårt egentliga ämne, först kasta en blick på de skrifter inom vår gamla litteratur, ur hvilka vi företrädesvis kunna hemta kännedom om detsamma, hvarvid vi äfven få tillfälle att egna vår uppmärksamhet åt ett par för vår språkhistoria i allmänhet vigtiga frågor.

[7]) Se Petersen: Det Danske Sprogs Historie. Uti Skånska dialekten bibehöll sig den äldre språkformen längre än uti de öfriga Danska dialekterna.

De äldsta och vigtigaste af denna tids litterära alster äro landskapslagarne. Visserligen hafva vi af vårt gamla språk ännu äldre, synnerligen vigtiga minnesmärken uti flera af våra runstenar, hvilka dock, dels emedan deras innehåll är af för ringa omfång för att kunna gifva en fullständig bild af språket och dessutom ofta svårt att tyda, dels emedan den språkliga egendomligheten uti de särskilda Skandinaviska länderna på dem ännu blott obetydligt framträder, här icke synnerligen kunna tagas i betraktande. Uti den till det skriftliga affattandet tidigaste bland nämnde lagar, den Äldre Vestgötalagen, hvilken vi ega uti en handskrift från slutet af 13:de århundradet, men hvilken blifvit författad under förra delen af detsamma, hafva vi det till tiden och i det hela äfven till språket mest ålderdomliga minnesmärke af vår litteratur. Från 14:de århundradet hafva vi de äldsta handskrifterna af alla de öfriga landskapslagarne (den af Upplandslagen äfvensom de till Vestgötalagen hörande Lydekini anteckningar anses vara från sjelfva år 1300 eller deromkring), hvartill äfven kommer den år 1347 antagna Magnus Erikssons Landslag [8]). Rörande dessa lagars uppkomst, ålder, handskrifter m. m., hänvisa vi till de noggranna underrättelser, som finnas uti de företal, med hvilka de särskilda lagarnes upplagor af sin utgifvare, Prof. Schlyter, blifvit försedda. Språket uti dem bibehåller i allmänhet den fornartade karakteren, oaktadt de afvikelser derifrån, som stundom visa sig. Bland dessa är en af de mest genomgripande bruket att bortkasta *r* uti gen. sing. och nom. plur. i nomina (isynnerhet i *-ar* uti subst. och *-ir* uti adj.) och pronomina. Detta eger rum mest uti Östgötalagen och Magnus Erikssons Landslag, dock äfven temligen allmänt uti Södermanna- och Vestmannalagarne, mindre ofta uti Vestgötalagen (isynnerhet uti I, III och IV) samt Upplands- och Gottlandslagarne, uti hvilken sistnämnda det ganska sällan sker [9]).

---

[8]) Från 15:de århundradet äro tvenne af våra äldre lagar: Stadslagen och Kristofers Landslag.

[9]) Isynnerhet af denna omständighet, betraktad i sammanhang med förhållandet uti våra nuvarande landskapsdialekter, har den Danske språkforskaren Lyngby (Antiqvarisk Tidsskrift 1860—1862, sidd. 260—262.) dragit den slutsats, att man redan uti landskapslagarnes språk kan till en del spåra inflytandet af nämnda dialekters egendomligheter. Särskildt anser L. förändrandet af ändelsen uti mask. pl. *-ar* till *-a* såväl uti Östgötalagen som nuvarande Östgötadialekten visa, att denna egenhet uti nämnda dialekt uppkommit redan vid tiden för denna lags äldsta' af Schlyter till grund för upplagan lagda handskrift. Samma författare yttrar äfven (Tidskrift for Philologi og Pædagogik. V. 2 sid. 96), att under tiden 1350—

Språket i dessa lagars t. o. m. äldsta handskrifter är ofta långt ifrån korrekt. Oberäknadt den mängd af skriffel och orthografiska inkonseqvenser, som träffas uti dem, finnas uti flera af dem åtskilliga upprepade grammatiska oriktigheter, hvilka häntyda på språkupplösningen. Detta är fallet isynnerhet med handskrifterna af Vestmannalagen I och Helsingelagen. Sådana språkföreteelser, som t. ex. det uti dessa ofta förekommande utbytet af ack. mot nom. och tvärtom, ack. mot dat. o. s. v., synas svårligen kunna förklaras endast genom afskrifvarens okunnighet eller slarf, utan hafva sannolikt sin grund äfven i den osäkerhet, som uti sjelfva språket redan insmugit sig.

Näst lagarne är inom vår äldre litteratur af största vigt uti språkhistoriskt hänseende den s. k. Codex Bureanus, som af Rydqvist och Stephens, hvilken uti Fornsvenskt Legendarium utgifvit densamme, förlägges till medlet af 14:de århundradet. Språket deruti har öfverallt en fornartad pregel och utmärker sig i allmänhet genom en regelbundenhet, hvilken vid denna tid icke alltid är så vanlig. Det företer dock ej få egenheter, hvilka likväl till stor del ej äro denna handskrift endast tillhörande. Det bortkastande af *r* uti gen. sing.

1500) Svenska språket till det mesta blifver Götiskt eller Östgötiskt, hvarpå han såsom kännetecken uppgifver, att mask. pl. ändas på *-a*. Att detta är en ursprungligen Östgötisk egenhet, synes oss väl vara möjligt, men hittills åtminstone ingalunda bevisadt. Å ena sidan förekommer denna ändelse allmänt icke allenast i Östgötalagens handskrift, utan äfven i den dermed ungefärligen samtidiga af Magnus Erikssons Landslag, hvarjemte, såsom anmärktes, den äfven finnes uti nästan alla de öfriga af våra gamla lagar, till en stor del desto oftare, af ju senare ålder de äro; å den andra är denna ingalunda inskränkt till Östgötadialekten, utan brukas äfven i Vestergötland (hvarest den af L. anses uppkommen efter Vestgötalagens affattande, dock saknas den, såsom vi sågo, icke heller i denna), Helsingland (se Uppränning till en Grammatik för Delsbomålet, utg. af Helsinglands Fornminnesällskap, sid. 15), Vesterbotten (se Unander: Allmogemålet i södra delen af Vesterbottens län, sid. V samt Widmark: Bidrag till kännedomen om Vesterbottens Landskapsmål, sid. 14), m. fl. landskap. Det torde derföre kunna anses ovisst, huruvida vi uti detta bortkastande af *r* uti *-ar* äro berättigade att se en ursprungligen Östgötisk egenhet, hvilken sedermera inträngt uti hela eller större delen af det öfriga rikets språk. Det synes snarare kunna fattas såsom en uti landets språk i allmänhet — i hvilket landskap den först visat sig eller uti hvilka den möjligen ej egt rum, torde vara svårt att bestämma — redan i slutet af 13:de århundradet (eller måhända förut) uppkommen egenhet, hvilken alltmer och mer tilltagit och utvecklat sig, så att den omsider blef så godt som genomgående och uti skriftspråket först genom Gustaf den I:stes Bibelöfversättning upphäfdes. — Uti de handskrifter, i hvilka bortkastandet af *r* uti *-ar* och *-ir* allmännare eger rum, förändras ofta *-ur (-or)* till *-u (-o)* uti både nom. och ack. pl., äfvensom en liknande form stundom brukas i gen. pl.

och nom. plur., hvilket vi anmärkte uti lagarne, förekommer äfven här, utsträckt, likasom fallet är i dessa, ofta till *-ur* (nom. och ack. samt gen. pl.). Adjektivändelsen *-liker* öfvergår här vanligen till *-likin*, likasom uti flera af våra medeltidsskrifter [1]. — Exempel på att impf. ind. sing. af svaga verb har ändelsen *-o* förekomma såsom: *munckren spurþo*, sid. 23; måhända är detta ett skriffel, af hvilka många här förekomma; men det torde äfven kunna uppfattas i likhet med det sätt, hvarpå Rydqvist [2]) uppfattar samma egenhet i impf. konj.: såsom beroende af den osäkerhet i språket, som inträdde vid "fornformernas upplösning och det nya språkets ojemna utveckling." Äfven andra om språkupplösningen påminnande eller från det vanliga bruket afvikande former, hvilka här och der förekomma, skulle kunna uppvisas. Beträffande egendomligheterna på ljudlärans och rättskrifningens område hänvisas till Rydqvist [3]). Utförlig redogörelse för nämnda handskrifts beskaffenhet och ålder finnes uti efterskriften till det af Stephens utgifna Legendariet.

Bland de skrifter, som sannolikt tillhöra denna tid, intager den bekanta Kununga ok Höfdingastyrelsen ett utmärkt rum. Den utgafs först 1634 af Joh. Bure, omtrycktes efter denna upplaga i Stockholm 1650, utgafs försedd med öfversättning, register och anmärkningar af Scheffer 1669. Då något manuskript af boken ej efter Bures tid har funnits att tillgå, har dess äkthet tidigt blifvit satt i fråga. Redan Scheffer antyder detta uti sin upplaga, men tillägger, "att personer icke saknades, som sade sig sett en temligen gammal handskrift." Sedermera har denna fråga af flera författare blifvit undersökt, senast med stor utförlighet och grundlighet af Rydqvist [4]) och Reuterdahl [5]). Under det att den förre af flera orsaker anser dess äkthet såsom otvifvelaktig, stannar den senare, efter att hafva uppställt skälen för och emot densamma, vid att anse det såsom sannolikast, att den härleder sig från "Johan Skytte — biträdd af Bure sjelf eller någon annan språkkännare." De betänkligheter från historisk synpunkt hvilka anföras af Reuterdahl, äro visserligen af vigt, men äro ingalunda omöjliga att häfva [6]). För öfrigt äro de grunder, som tala för

[1]) Jfr Rydqvist, II. sid. 428.
[2]) I. sid. 354.
[3]) I. sid. XXI.
[4]) I. sidd. XXI—XXVII. III. sidd. 298—303.
[5]) Reuterdahl: Svenska kyrkans historia, III. II. sidd. 451—454.
[6]) De hufvudsakliga grunder, på hvilka Reuterdahl stöder denna åsigt äro: bristen på

den åsigt, att arbetet tillhör vår medeltid, så vigtiga och många, dess fornartade skaplynne med afseende såväl på innehåll som form så afgjordt framträ-

---

gammal handskrift, till hvilken man efter bokens första utgifvande ej finner något spår, och det osannolika deruti att, om någon sådan funnits, JOHAN SKYTTE, ur hvilkens bibliothek skriften meddelats, eller hans barn, hvilka voro vänner af litteratur, skulle låtit den så spårlöst försvinna; den fasta plan och skickliga utförande, som i skriften visar sig, något som hos medeltidsförfattare ej är vanligt; att skriften, ehuru den, om den tillhör vår medeltid, i anseende till den bekantskap med biblen och kyrkliga författare, hvilken den röjer, måste hafva utgått från någon klerk eller klosterbroder, dock icke på långt när uttalar för kyrkan den undergifvenhet, som af en sådan författare väntas; "renlifves folk" nämnes blott i förbigående och ej i den uti våra medeltidsskrifter vanliga betydelsen af klosterfolk, utan betecknande menniskor af mera andeligt sinne och lefverne; den omständigheten, att åtskilliga materier här förekomma, som man ej kunnat vänta afhandlade under vår medeltid eller af en kyrkans man, såsom skilnaden mellan valrike och arfrike och det senares företräde, det som säges om en konungs pligter i afseende på handel och dess befrämjande, det som yttras angående krigsväsendet, hvilket afhandlas med insigt och förfarenhet, men hvarvid talas blott om "landvärn," "örlogsmän" och soldnärer, men intet antydes om den Svenska bondehären efter dess gamla skick; flere ord, hvilka anses såsom snarare ett slags efter ålderdomens språk bildade konstprodukter än såsom ur detsamma medvetslöst och naturligt utflutna; slutligen svårigheten att kunna fästa den vid någon viss tid eller person inom den Svenska medeltiden. — Då vi här framställa en åsigt motsatt den, som blifvit uttalad af en så betydande auktoritet, anse vi oss skyldiga att redogöra för de skäl, i följd af hvilka vi ej kunna anse ofvananförda grunder såsom bindande. Att BURE verkligen haft tillgång till en handskrift, visar sig af de anteckningar af hans hand, hvilka af RYDQVIST (III. sidd. 299—302) omnämnas, ehuru det alltid förblifver besynnerligt, att denna kunnat så spårlöst försvinna. Visserligen utmärker denna bok sig i afseende på plan och framställningssätt på ett ganska fördelaktigt sätt framför de flesta skrifter från vår medeltid, men något afgörande bevis mot hennes äkthet är det ingalunda; vi kunna härvid ihågkomma, att i detta afseende i viss mån jemförliga skrifter finnas äfven inom den Skandinaviska Norden, t. ex. den Norska Konungsskuggsjá. Det torde väl ej vara omöjligt, om ock mindre sannolikt, att någon utom det andliga ståndet kunnat åstadkomma ett arbete, som det ifrågavarande; men om också endast en klerikalisk person kan antagas såsom dess författare, torde väl äfven af en sådan ett politiskt arbete kunna skrifvas utan att inblanda det kyrkan angående, i synnerhet som i början af skriften det andliga ståndet, "renliwes folk," omnämnes såsom hafvande sin egen styrelseregel och stadga, således liggande utom syftemålet för boken, hvilken afhandlar "rätt verldslig lefnad." Den uti boken förekommande beskrifning på "renliwes folk," som af R. anses här ej brukas i den uti medeltidsskrifter allmänna bemärkelsen af klosterfolk, utan "betecknande menniskor af mera andligt sinne och lefverne," synes oss deremot träffa in just på de förra. Orden: *"the som hawa vidhr saght alt wärilzlikt godz, ock alla wärulzlika fikt, ock allan likamans lusta, ock än thär medh sin ägen wilia* (tydligen syftande på de trenne munklöftena: fattigdom, kyskhet, lydnad), *ock hawa änga akt andra, utan thiäna Gudhi allan tima i reen liwe sino, ock huxa änkte utan gudhlik ock andelik thing,"* och i

dande, att vi anse oss fullt berättigade att anse det såsom en dyrbar qvarlefva af vår medeltidslitteratur. Språket uti skriften synes gifva tillkänna, att urskriften,

---

synnerhet, "*thetta lefuerne hawär styrilse reghlo ock stadhgha sin, i huario renliwe liuärne, ther the mågho äy aff gånga,*" kunna endast tydas på munkar och nunnor. En af det andliga ståndet kan också hafva behandlat sådana frågor, som röra krigsväsendet; vi erinra oss i detta hänseende de af Vadstenamunken, sedermera Biskopen, Peter Månsson författade "Stridhskonst och Stridhslag;" för öfrigt anföres det, som angår dessa saker, hufvudsakligen efter Egidii auktoritet; detta är förmodligen äfven orsaken, hvarföre krigsväsendet just ej från specielt Svensk synpunkt afhandlas. Svårare torde synas att förklara de yttranden, som finnas här om arfrikets förträfflighet. Skilnaden mellan valrike och arfrike var väl måhända en under medeltiden ej diskuterad fråga, men att den dock hos vårt folk blifvit klar för medvetandet, visar sig af orden uti Magnus Erikssons Landslag Kg. 4: pr.: *nu ær til kunungx rikit i suerike kununger væliande ok eij æruande.* Under 14:de århundradets tronstridigheter och oroligheter samt aristokratiens tilltagande välde har behofvet af en stark, men lagbunden, ärftlig konungamagt utan tvifvel hos många blifvit kändt, och det synes ej otänkbart, att det hos en med studier och bildning utrustad man, som måhända genom börd eller samhällsställning stått närmare folket, kunnat finna sitt uttryck i en skrift sådan som den förevarande.

Men om också från historisk synpunkt tvifvelsmål emot bokens äkthet kunde tyckas berättigade, äro deremot de, som från lingvistisk kunna hysas, omöjligen hållbara. De ord, hvilka af Reuterdahl anföras såsom till sitt fornartade ursprung misstänkta, förekomma till en stor del verkligen i våra fornskrifter; så förekommer *understanda* allsicke sällsynt redan i landskapslagarne, t. ex. VGL. I. Br. 1, 2, II. A. 3; ÖGL. Eþs. 10: pr, Dr. 2:2, Vaþ. 15: 14; Vestm.L. I. G. 11: pr., o. s. v.; *franzcska* träffas under formen *franzesa* (hvilken möjligen är den manuskriptet tillhöriga), Cod. Bildst. 625; Leg. 335; *ojäflik (uiaflikcr)* läses VGL. II. Add. 9: 1; *amäle, afskedes, siälfwäxen, vidurskipte* finnas uti Isländskan *(ámæli, afskeiðis, siálfvaxen, viðrskipti)*; *forakt* förekommer uti handskrifter från vår medeltid (se t. ex. VGL. IV. 12, not. 24) uti en betydelse (præmeditatio), som är närslägtad med dess uti Kg. Styr. brukliga (providentia); *värilzman* uti betydelsen lekman träffas i Gottl.L. (*vereldsmaþr*; *värilzmän* förekommer uti denna skrift dock äfven uti den för densamma egendomliga betydelsen: verldens barn, menniskor). Då således flera af de till sin äkthet ifrågasatta orden kunna uppvisas såsom verkligen förekommande uti fornspråket i samma betydelse som den, hvaruti de förekomma i Kg. Styr., och då man ej kan begära, att uti en skrift blott sådana skola förekomma, hvilka kunna uppvisas uti andra från samma period, torde, om några få finnas endast i denna, den omständigheten ej kunna gifva skäl till tvifvel om dess äkthet, helst som dessa äro i full öfverensstämmelse med språkets anda och art.

Skulle man dock fortfarande vilja bestrida arbetets äkthet, kan dock ej Bure antagas vara den, som iklädt detsamma den fornartade drägten. Med afseende härpå hänvisa vi till Rydqvist, III. sidd. 298—303, hvarest omöjligheten af ett sådant antagande kan anses till fullo bevisad. Att en annan språkkännare från denna tid skulle kunnat verkställa hvad Bure ej kunnat, och det med ett arbete hvars utgifvare just denne är, synes högst otroligt, ja omöjligt — likasom det icke heller någonsin påståtts.

såsom Rydqvist antager [7]), härleder sig från 1300-talet. Fornspråkets egendomlighet uti böjning och ordfogning iakttages i allmänhet, ehuru åtskilligt i dessa hänseenden påminner om en senare tids bruk. Sådant synes kunna tillskrifvas hufvudsakligen afskrifvaren, likväl till ej ringa del äfven utgifvaren. Då afskrifter gjordes af ett äldre arbete, inträngde i dess språk småningom former och uttryck från afskrifningens tid. Verb och prepositioner, hvilka uti det äldre språket sättas med dat. eller gen., hafva här ofta ack. Detta bruk, hvartill vi finna början redan uti lagarne, är dock här ej så vanligt som uti åtskilliga skrifter redan från förra hälften af 15:de århundradet, t. ex. Eufemiavisorna. Till en del kunna de förklaras, såsom Rydqvist anmärker [8]), deraf att *-an* (ack. mask.) blifvit i följd af orätt läsning eller orätt upplöst förkortning satt för *-om* (dat. mask.), t. ex *medh howe ok fullan (= fullom) kärlek*, 24; *medh lydno ok gudhelikan rät*, 16; *af naturlikan rät*, 70. Men troligt är, att flera konstruktioner med ack. i st. f. gen. eller dat. icke härleda sig från utgifvarens okunnighet eller slarf, utan verkligen hafva grund i den handskrift, som blifvit följd. Sålunda förekomma med ackusativ konstruerade *styra*, *fylgia*, *vidhrsigia*, *skiuta*, m. fl. verb, hvilka under språkets äldre skick vanligen åtföljas af dativ. Dat. för ack. påträffas deremot endast på ett par ställen, ovisst om beroende på fel uti handskriften eller vid utgifvandet [9]), t. ex. *Gudh hawär mannenom giort herra*, 2; *aktar ey siäl ellr sannind ok ey dygd ella skiälum*, 29. För öfrigt iakttages verbens konstruktionssätt i allmänhet temligen noggrant efter fornspråkets bruk. Af prepositionerna äro i synnerhet *til* och *mællum (mællin)* vacklande med afseende på de med dem förenade kasus,

---

Sedan detta nedskrifvits, har, uti Snällposten 1865 N:o 25, öfver tredje bandet af Svenska kyrkans historia af Reuterdahl, införts en recension, uti hvilken särskildt de anmärkningar, hvilka från lingvistisk ståndpunkt göras af nämnde författare, till undersökning upptagas och tillbakavisas. Orsaken, hvarföre vi ej i likhet med artikelförfattaren uti Snällposten genomgått alla de af Reuterdahl anmärkta orden, är den, att vi ej ansett oss böra upptaga andra än dem, hvilka bestämdt kunna uppvisas såsom förekommande uti Nordiska fornspråket i samma betydelse som den, hvaruti de finnas i förevarande skrift.

[7]) I. sid. xxxiv; III. sid. 303.

[8]) I. sid. xxxiii.

[9]) Detta språkfel förekommer på flera ställen uti några till den Hadorphska upplagan af Alexanders Hist. fogade handlingar, hvilka af Rydqvist anses "utgifna efter dåliga afskrifter från 16:de eller 17:de århundradet."

hvilket är fallet redan uti de äldsta landskapslagarne [1]); men äfven de öfriga efter regeln med dativ konstruerade åtföljas här, likasom uti skrifter från 15:de århundradet, stundom af ackusativ, t. ex. *äpte sin naturlik skipilse, mitt mällin ängla ok värildzlik diur, til sina skiäla ok andelik thing,* 2; *mällin thesse tu,* 3; *af sin egin skipilse,* 4; *i sinna daga,* 11. Denna osäkerhet uti användandet af kasus visar sig äfven deruti, att till ett substantiv uti ackusativen fogas stundom ett adjektiv uti dativen och tvärtom, t. ex. *huar vil tha sik älla sin slektaman nokrom til kununglikt wald komma,* 11; *äpte sann skiälum,* 52.

Tiden för denna boks författande synes oss, såsom vi ofvan nämnt, böra förläggas till det 14:de århundradet, men de tryckta upplagorna vara gjorda efter någon handskrift från det 15:de, måhända dess senare del. Vi veta, med huru liten noggrannhet man under medeltiden oftast gick till väga vid böckers afskrifvande, i det man gaf mera modern pregel åt äldre tiders arbeten, äfvensom under 17:de århundradet vid utgifvandet af våra medeltidsskrifter. De från gammalt språkbruk afvikande dels nyare former och konstruktioner dels verkliga språkfel, som här möta oss, förekomma uti jemförelsevis så ringa mängd, att de här ej böra väcka förundran. Att sådane dock verkligen finnas, kan till och med vara ett ibland de skäl, som tala för arbetets äkthet: den, som egt så stor insigt i vårt fornspråk, som skulle fordrats för denna skrifts författande, hade utan tvifvel ej låtit några afvikelser derifrån komma sig till last.

Till de källor, ur hvilka vi kunna hemta vår kännedom om språket under ifrågavarande tid, få vi äfven räkna de på Svenska språket affattade diplomerna, som vi ega, ehuru i allmänhet först från slutet af 14:de århundradet. Af vigt för språkhistorien äro dessa i synnerhet såsom ej, likt flertalet af handskrifter från denna tid, grundade på äldre originaler, och således närmare uttryckande språket i dess verkliga skick. Vi finna också här flera exempel på den språkupplösning, som, mer och mer tilltagande, i det 15:de århundradet nådde sin höjd. Anmärkas bör dock, att dessa handlingar äro i allmänhet skrifna i ett slags kanslistil, uti hvilken ett ej ringa utländskt inflytande märkbart röjer sig, beträffande såväl ordförråd som former; i synnerhet i det sistnämnda afseendet har inflytandet af det Danska språket, uti hvilket nämnde

[1]) Jfr Rydqvist, II. sid. 603.

upplösning, såsom vi veta, skedde tidigare, här sannolikt mer än uti språket föröfrigt gjort sig gällande.

Bland de skrifter från 15:de århundradet, uti hvilka ett noggrannare iakttagande af fornspråkets bruk eger rum, nämna vi: den s. k. Codex Bildstenianus från förra delen af 15:de århundradet, af liknande innehåll med Codex Bureanus, likasom denne af Stephens utgifven uti Fornsvenskt Legendarium; Bonaventuras Betraktelser öfver Christi Lefverne och Legenden om Gregorius af Armenien, hvilka båda finnas bevarade uti en handskrift, som anses vara nedskrifven omkring 1420; den Heliga Birgittas Uppenbarelser, hvilka vi, med undantag af tvenne, såsom det förmodas med sierskans egen hand skrifna utkast troligen från 1360-talet, hafva uti handskrifter först från omkring medlet af 15:de århundredet.

Det sätt, hvarpå verbets förhållande till det deraf beroende substantivet uppfattas, erhåller uti språket sitt uttryck dels genom kasus, dels genom prepositioner. Vid afhandlandet af läran om verbets rektion fästa vi oss, då angifvandet af sättet för de senares användande hufvudsakligen tillhör ordboken, och då substantivet föregånget af någon bland dessa ej träder till verbet i omedelbart förhållande, egentligen endast vid verbets förening med de förra. De äldre språken hafva för uttryckande af de särskilda kasusbegreppen i jemförelse med de nyare en större rikedom på former, hvilken, ju längre språket framskrider i sin analytiska riktning, alltmera försvinner, dels genom ändelsernas bortfallande, dels derigenom att lika former användas för flera kasusbegrepp. Under det att sålunda vårt gamla språk eger fyra särskilda kasusformer, hafva dessa i det nyare sammansmält, i ett par fall till trenne, för öfrigt till tvenne. Af dessa kan dock blott den ena förekomma styrd af ett verb, hvarföre också i den nyare Svenskan läran om verbets rektion ej gerna kan göras till föremål för undersökning. Om vi vilja finna, huru lagarne härför hafva gestaltat sig i vårt språk, måste vi följaktligen vända oss till detsamma uti dess äldre skepnad. Vi skola sålunda söka att under jemförelse med de öfriga Germaniska språken och i synnerhet Isländskan [1]) framställa sättet för de Fornsvenska verbens rektion, hvarvid vi äfven skola

[1]) Då med afseende på verbets rektion Fornsvenskan och Isländskan oftast öfverens-

taga hänsyn till de förändringar, som språkets utveckling under den äldre tiden häruti medförde.

Verben konstrueras i Fornsvenskan likasom i öfriga Germaniska språk med endera af följande kasus: ackusativ, dativ, genitiv. Med hvilken kasus hvarje särskildt verb bör förenas, beror ytterst på uppfattningen af dettas betydelse. Men hvilken denna ursprungligen är, kan man icke alltid angifva, i följd hvaraf en bestämd förklaring af orsaken till dess konstruktion ofta svårligen kan göras. Det senare fördunklandet eller modifierandet af grundbetydelsen är också till en del orsaken till den förändring och omvexling, som eger rum i verbens konstruktion. För öfrigt visar sig tidigt i språket en benägenhet att från konstruktionen med genitiv och dativ, genom hvilka ett mera åskådligt, sinligt uttryck åstadkommes, öfvergå till den med ackusativ, hvilken slutligen i vårt språk blef den enda af ett verb styrda kasus.

Ackusativen uttrycker det omedelbara föremålet för verbets inverkan. Den kan således förenas egentligen endast med transitiva verb, med intransitiva endast såvidt som de i viss mån antaga transitiv betydelse. I allmänhet är bruket af ackusativen såsom objekt uti det äldre språket icke så vidsträckt som i det nyare. Verb, hvilka ursprungligen förenats med dativ eller genitiv, öfvergå småningom till konstruktionen med ackusativ. Den härtill redan i det äldre språket vid många verb skeende början skall i det följande vid behandlingen af dativen och genitiven påpekas.

Intransitiva verb kunna stundom antaga transitiv betydelse och sålunda förenas med objektsackusativ, t. ex. *græt sin bonda tapaþan*, Cod. Bur. 4; *hon sa sina dotter grata sin skaþa*, ibm 30; *þænkia mæþ þakom þina þino*, ibm 72; *syrghþe sin skaþa*, ibm 524; *thänk gudz miskund*, Birg. 65; jfr Cod. Bildst. 360, 580; Bonav. 1. Bland dessa äro särskildt att märka sådana, som uttrycka en rörelse, vid hvilka ackusativen betecknar stället, hvaröfver rörelsen sker, t. ex. *stigha staþen*, Cod. Bur. 496; *ganga manga stigha þranga*, ibm 152; *the gingo rættan vægh*, ibm 168.

Användandet af ackusativen vid opersonliga verb är i Fornsvenskan temligen inskränkt; såsom exempel på sådan konstruktion kunna vi anföra: *han*

---

stämma, anse vi oss i allmänhet ej behöfva påpeka förhållandet i den sistnämnda i annat fall, än då skiljaktighet mellan båda eger rum.

siælfwæn lyster, Upl.L. Kk. 4: 1; *þiit sum han lyster,* Vestm.L. I. B. 26; *gamblan karl lyste leka,* Cod. Bur. 157; *sagdhe keysaren söme rættan fara af værldhene,* Cod. Bildst. 319. Af samma kasus åtföljas vanligen äfven sådana opersonliga verb, hvilka annars brukas transitivt, t. ex. *skil* [3]) *þæm a bonda ok prest,* VGL. I. K. 14: 4; *nu skil böndær um bygning sina,* ÖGL. B. 11: 2; *svå som skil åt rätvisan konung ok girughan våldsman svå skil ok åt rätvis lagh ok orättan ok ogudhlikan stadhga,* Kg. Styr. 67; *mik gröter af glæþe,* Cod. Bur. 508.

Vid åtskilliga verb brukas tvenne ackusativer, den ena uttryckande det egentliga objektet, den andra en närmare bestämning till predikatet. Sådana äro: *kalla, næmna, hava, giva, lata, göra, döma, vita, biþia, öpa, sea,* m. fl.; t. ex. *kallar maþær man bykkiuhvælp,* VGL. I. R. 5: pr.; *sum annæn callar hæriansun þiuf æller liughara,* Södm.L. M. 34; *hvem hun barnafaþer næmpner,* Hels.L. þ. 12; *gör man sik malsman uskylra cono,* VGL. III. 106; *þa ma ai þan mann clanda eþa sakan um giara,* Gottl.L. 6: 3; *lata döma friþlösæn han firi arva ok æptimælændæ ok ugildan,* VGL. I. M. 1: 3; *lati siþæn dömæ ugildæn han til ugs ok til hangæ, til torf ok til tyæru, ugildæn firi arvæ ok æptirmælændæ,* ibm 8; *witi afraþ fyrræ utgiwit,* Södm.L. J. 10: 1; *biþi sva sær guþ hollæn ok vattum sinum,* VGL. I. þ. 14; *gavo liþughan rövaran,* Cod. Bur. 26; *æn han læte eigh lösan andream,* ibm 141; *en mæstare hafdhe bartholomeum kæran oc mæran patronum,* Cod. Bildst. 212; *öpte sik uslan,* ibm 268; jfr VGL. I. Md. 8, þ. 3: pr., 17, 19: 1, II. K. 3, Fr. 12, Dr. 4, 19, þ. 58; ÖGL. Kr. 14: 1; Upl.L. Kk. 2: pr.; Södm.L. Add. 1: 3, 11; MELL. Kg. 5: 8, 6: 5, Egn. 12; Cod. Bur. 9, 18, 156, 195, 198, 199, 508, 511, 518; Cod. Bildst. 87, 103, 212, 251, 268, 356, 358, 367, 384, 766, 771, o. s. v. Anmärkningsvärdt är bruket i Fornsvenskan att, när den senare ackusativen är ett adjektiv, stundom bortkasta dess ändelse, t. ex. *biþia sær sva gud holl oc vatum sinum,* VGL. I. K. 12: 2; *þa skal latæ dömæ hanæ ugill,* ibm B. 8; jfr ibm Md. 1: 3, 3: 1, S. 1, o. s. v.

I sammanhang härmed bör anmärkas det för de Germaniska språken ("lauter echt deutsche redensarten" [4]), egendomliga bruket af tvenne ackusativer, af

---

[3]) Detta verb brukas såsom opersonligt äfven med dativen, t. ex. *skil þem a bondæ oc presti,* VGL. I. K. 8: 2.

[4]) Grimm, IV. sid. 627.

hvilka den senare är ett adjektiv, i sådana talesätt som: *mön at sik mætta*, Cod. Bur. 71; *ät tik mättan ok ey fullan, drik tik otyrstan ok ey druknan*, Kg. Styr. 24.

Vid några verb förekomma tvenne ackusativer, af hvilka den ene uttrycker den påverkade personen, den andre handlingens innehåll eller verkan, t. ex *nu slar man annan fulla skenu*, ÖGL. Vaþ. 21; *slar man annæn pust*, Södm.L. M. 9: pr.; *þu kallaþi mik ukvæþinsorþ*, VGL. I. R. 5: pr., 2; *georgius manaþe*[5]) *kunungen þry þing*, Cod. Bur. 492; jfr Södm.L. M. 34 (hvarest sakens ackusativ är ställd tillsammans med en predikativ).

På ett för Fornsvenskan egendomligt sätt konstrueras äfven *kræfia* (jfr Lat. *posco*, Grek. *αἰτέω*) med dubbel ackusativ, t. ex. *maþer kræver man skuld*, VGL. I. R. 7: pr.; *nu kræwær man gæld annan*, Upl.L. Æ. 25: 1; jfr Vestm.L. II. Æ. 20: 1. Dock förekommer äfven likasom uti Isländskan sakens genitiv, t. ex. *han cræwer þem syna*, Södm.L. B. 25; *krævia þer alli sins*, ÖGL. ES. 15: 5; *mals krævia*, ibm B. 1: 2. Äfven träffas personen uttryckt med *af* och åtföljande dativ, t. ex. *bot af hanum kræfiæ*, Södm.L. M. 22: pr.; *kræfia af hanum gul*, Cod. Bildst. 411; jfr VGL. II. R. 16; Södm.L. B. 3, M. 22: pr.; Vestm.L. II. Æ. 12: 2; Hels.L. þ. 3: 1.

Om ackusativen och dativen samt ackusativen och genitiven efter verb skall i det följande handlas. Här må blott nämnas, att ackusativen vid konstruktionen med ackusativ och genitiv uttrycker personens begrepp, vid den med ackusativ och dativ sakens; vid båda ligger hufvudvigten på ackusativen.

Ackusativformerna *mik, þik, sik* brukas i Fornsvenskan såsom dativer. Tidigast förekommer detta bruk uti Äldre VGL., Biskop Bryniolfs stadga; redan uti Upl.L. hafva dessa nästan alldeles utträngt de gamla dativformerna *mær, þær, sær,* men uti de öfriga lagarne, med undantag af Gottl.L., hvarest endast de gamla brukas, omvexla formerna. Uti Isländskan förekomma spår af detta bruk redan i den äldre Eddan[6]). Härutaf får man äfven utan tvifvel förklara, att de reflexivt-passiva verbens ändelser *-mk* och *-sk* motsvara icke blott *mik* och *sik*, utan äfven *mær* och *sær*. Att såsom Lund anse detta bero på formernas likhet i språkets äldsta skick, synes vara vågadt, då man tager

[5]) Detta ord förekommer näppeligen i Isländskan; det saknas åtminstone uti Jonssons ordbok, och uti Fritzners citeras vid det endast Diplomatarium Norvegicum.

[6]) Jfr Lund, Oldnordisk Ordföjningslære, sid. 62.

i betraktande dels motsvarande former i andra äldre Germaniska språk, t. ex. Got. *mis, þus, sis,* Fht *mir, dir,* dels formerna på runstenarne, dels slutligen språkets allmänna gång, hvilken är att låta formerna för de särskilda kasus sammansmälta, icke att från en för flera kasus gemensam form öfvergå till olika. Snarare torde det böra anses såsom en redan i det äldre språket börjad förvexling af dessa kasus, hvilken slutar med de gamla dativformernas fullkomliga försvinnande.

Dativen har i vårt fornspråk, likasom i allmänhet uti de äldre Germaniska språken, en vidsträckt användning, hvilken dock inskränkes under språkets senare utveckling, då i dess ställe ackusativen eller preposition användas. Isynnerhet gäller detta om de Nordiska språken och Engelskan, i hvilka dativen upphört att finnas till såsom särskild form. Denna kasus tjenar uti ofvan anförda språk att uttrycka dels en handlings riktning mot ett föremål (den egentliga dativen), dels ett medel (den instrumentala dativen). Till hvilket af nämnda användningssätt dativen vid hvarje särskildt verb skall hänföras, är, då dettas grundbetydelse ofta blifvit fördunklad, ej alltid lätt att afgöra; hvarföre den äfven af de särskilda författarne, som undersökt detta ämne, på olika sätt uppfattats. Vi gå nu att först afhandla bruket af den egentliga dativen.

Uti nämnda egentliga betydelse brukas dativen vid de transitiva verben för att uttrycka det aflägsnare objektet, den person eller sak, på hvilken handlingen syftar och i riktning, till hvilken den verkställes. Af dessa verb böra isynnerhet de märkas, vid hvilka i detta afseende en annan uppfattning än uti det nyare språket eger rum. Sådana äro:

afla: t. ex. *aflar hænni barn,* VGL. I. G. 6: pr., II. G. 7. Ur betydelsen "förskaffa" har utvecklats den för Isländskan främmande betydelsen af detsamma, hvilken i vårt språk sedermera har bibehållit sig (ett härvid upplysande exempel är: *afla þön bos ok barna,* ÖGL. G. 29: 1, 2); uti Isländskan konstrueras det i betydelsen "förmå, orka med" (enl. Lund egentligen "upplyfta") med dativen (uti denna betydelse brukas det ej i Fornsvenskan), i betydelsen "förskaffa" med personens dativ och sakens genitiv eller ackusativ. Det ofvananförda exemplets ordagranna öfversättning är således: förskaffar barn åt henne. Denna konstruktion utbytes snart mot den med prepositionerna *mæþ* eller *viþer (viþ),* t. ex. *aflar barn mæþ hænni,* VGL. IV. 1; *aflar man flere barn meþ samu kunu,* Södm.L. Æ. 3: pr.; *nu aflar man barn mæþ kunu,* ÖGL. G. 5: pr.; *nu*

aflar bonde barn viþ huskunu sinu, ibm Æ. 25: 1; jfr VGL. II. G. 10, IV. 2; Upl.L. Æ. 19, 21: 1 [7]).

fæsta: t. ex. *fæster nokor kono æller mö manni*, VGL. II. Add. 8; *nu fæstir annar andrum kunu*, ÖGL. G. 4: pr.;

gipta: t. ex. *nu gipter man fostru sina fostra annars mans*, ÖGL. G. 29: 2; *han a kono manni gipta*, Upl.L. Æ. 3: pr.: *giftær bondæ þæm manni dotter sinæ*, VGL. I. A. 16: 2; *þy ma iak eigh gipta þær hanæ*, ibm G. 9: 5; *gipto sina dottor ungom svene*, Cod. Bur. 30; *giptum ey os mannum*, Cod. Bildst. 446; *hænna dotter giftes tha enom konung*, Hert. Fredr. 105; jfr VGL. I. A. 6: pr., II. A. 8, 21; Vestm.L. I. G. 3: 2, II. Æ. 9: 2; ÖGL. G. 23, 29: 2;

biuþa: t. ex. '*biuþa hanum mangats gærþ*, ÖGL. G. 8: pr.; *frændum sinum bruþlöpi biuþa*, ibm 8: 1; *han böþ hanum eig þæt*, VGL. II. Forn. 23; *manni oskiel biauþa*, Gottl.L. 37: pr.; *biauþa gutum laiþing*, Gottl.L. Hist. 6. Ofta saknas dock här antingen sakobjekt, t. ex. *utan nocor man hanum biuþa vili hem til sin*, Södm.L. Kp. 13: pr.; *biuþer ei bondum*, ibm Kk. 10: 1; jfr Upl.L. Kp. 10: pr.; eller personobjekt, då verbet ej sällan har betydelsen påbjuda: t. ex. *hælghudaghæ biuþa ok fastudaghæ*, Upl.L. Kk. 13: 1; *biuþær þing*, ibm Þ. 2: pr.; jfr ÖGL. Kr. 20: pr.; Södm.L. Kk. 10: 1; Vestm.L. II. Kr. 13: 2.

ærva: t. ex. *Ee hua sum ærfue fathur ælla mothor lösa pænninga*, VGL. II. K. 72: 1 (jfr *i bo ærft faþur elle moþor*, VGL. III. 134). Utan utsatt sakobjekt, t. ex. *þa ærvir bondin baþe sik* (var. *sär) ok sinum sunum*, ÖGL. G. 24; med personen uti ackusativ (då sakens ackusativ äfvenledes saknas), t. ex. *þa skulu barnin hana ærua*, ÖGL. Eþs. 18; eller föregången af prepositionen *æptir* (med eller utan utsatt sakobjekt), t. ex. *hulkin man sum ærvir æftir faþur sin ællær moþor*, VGL. I. Br. 2; *ma hon egh æpti han ærua*, ÖGL. G. 10: pr., *nu ærvir hon bygt bo æftir barn sin*, ÖGL. G. 22,

---

[7]) Uti dess nu i Svenskan qvarstående enda (med undantag af lagspråket, uti hvilket det ännu brukas i bemärkelsen förvärfva) betydelse förekommer det, såsom ofvan nämndt är, ej i Isländskan, hvilken uttrycker detta begrepp med *geta*. Detta verb brukas äfven uti denna bemärkelse i Fornsvenskan, t. ex. *maþær far sær apalkono gætær viþ barn*, VGL. I. A. 5; jfr ibm I. A. 8: 3, II. A. 7, 12. Uti nämnda bemärkelse brukas *afla* i det äldre språket endast om mannen *(gignere, procreare)*, senare äfven om qvinnan *(concipere)*, t. ex. *thön som helom jungfrudom afladhe, hon afladhe af them hälga anda*, Bonav. 42.

hawær son ællr dotter ærfft æptir faþur sin þæt goþz, Upl.L. Æ. 11: 2. För att förklara dessa konstruktionssätt, böra vi ihågkomma, att ordets grundbetydelse, såsom vi kunna finna af Isländskan, är: hålla arföl, och att dativen således betecknar den, för (d. v. s. efter) hvilken sådant hålles. Äfven uti Isländskan och Fornnorskan förekommer *erfa* uti den i vårt språk brukliga betydelsen; deremot synes konstruktionen med personens dativ vid detta verb icke finnas uti nämnda dialekter. Sålunda heter det: *erfa* (göra arföl efter) *föður sinn,* Fornmannasögur XI. 67; *alt þæt godz sem Brynildur kona Valþiofs erfde epptir barn sinn,* Diplomatarium Norvegicum II. 411.

stæmna, t. ex. *stæmpne siþan dræparænum annat þing,* VGL. II. Add. 7: 8; *æghandum þry þing stæmna,* MELL. B. 26: 5. För öfrigt brukas detta verb med endast ackusativ (sakens), t. ex. *stæmna þing,* MELL. DrVI. 6; jfr ÖGL. Vaþ. 6: pr., och endast dativ (personens), t. ex. *at hanum biskupær stæmpt hafþi,* Upl.L. Kk. 12: 2; jfr ÖGL. Kr. 29: 1, Vaþ. 6: 6; Södm.L. Kk. 9: 2; Smål.L. 9: 3; samt personens dativ (eller ackusativ) och preposition *(til* eller *firir)* med åtföljande kasus, t. ex. *huru man andrum til þing stæmnir,* Södm.L. þg. ind. 4; *stemni hanum til kirkiur,* Gottl.L. 30; *þa stemni honom firi ræfsingaþing,* VGL. II. Add. 9: 2; *vil nokor annan til svar stemnæ,* ibm 8; jfr Gottl.L. 30, 39; ÖGL. R. 21: pr.; Hels.L. þ. 3: 1; Smål.L. 11, 12: 1; MELL. þg. 9.

ægha i betydelsen: vara skyldig, t. ex. *þer eghu biskupi IIII marker,* VGL. I. G. 8: 2; *þær a han biskupe firi þrea markær,* ÖGL. Kr.. 15: 1; jfr VGL. II. K. 53, III. 20. Uti denna betydelse förekommer det ej i Isländska litteraturen, men väl uti den Fornnorska; se t. ex. Diplomatarium Norvegicum IV. 288, hvarest det förekommer i nämnda betydelse och konstruktion.

höta, t. ex. *höte hanom manga pino,* Cod. Bur. 140; *hötte þöm illan döþ,* ibm 501; *hötte hænne alskons pinor,* Cod. Bildst. 426. Uti Isländskan sättes detta verb med tvenne dativer.

þola, t. ex. *tuli sinom suenom änga ilgärninga,* Kg. Styr. 49.

Dativen sättes vid ett stort antal verb, hvilka uti det gamla språket uppfattas såsom intransitiva, fastän redan uti detta ett vacklande med afseende på deras uppfattning såsom sådana ofta inträdt. Vi märka bland dessa först dem, som i mera yttre bemärkelse uttrycka begreppet af riktning mot, samvaro hos,

vid hvilka dativen synes vara använd i sin ursprungliga betydelse. Sådana äro i Fornsvenskan:

möta (jfr Got. *gamôtian*), t. ex. *þa ma vaghn vaghne möta*, ÖGL. B. 4: pr.; *möter maþær manni*, VGL. I. FS. 2: 1; *hänne mötto*, Bonav. 25; jfr VGL. II. Forn. 3; Upl.L. Kg. 2, V. 17: 5; ÖGL. B. 37: pr.; Södm.L. Kg. 2, þj. 14, þg. 4: pr.

nalkas (Isl. *nálgaz* med ack.), t. ex. *nalkas hænne*, Cod. Bur. 23; *hon nalkadhis honom*, Bonav. 72; jfr ibm 105.

lita förekommer på runstenarne med dativen, t. ex. *Kiristir litin sahlu hōs*, R. U. 24.

sea, t. ex. *seiæ hinnu*, VGL. I. VS. 1: 1 (måhända likväl i stället för *seiæ a hinnu*).

niga, t. ex. *nighu barneno*, Cod. Bur. 71; *negh hans nadhom*, ibm. 145; *the niga honom*, Bonav. 3; *the nigo vare fru*, ibm 214.

knäfalla, t. ex. *knäfalla gyltom stokkom*, Cod. Bildst. 680.

boa i betydelsen: bo tillsammans med (om makar), t. ex. *han ma eigh bo hænni*, VGL. I. A. 8: 3; jfr ibm G. 3, 7. Uti Isländskan och vanligen äfven i Fornsvenskan åtföljes det i denna betydelse af *mæþ*, t. ex. *bo mæþ kunu sinni*, ÖGL. Æ. 7; jfr VGL. II. A. 12, G. 2, 14.

na, t. ex. *han ma eigh utvægum na*, VGL. I. J. 13: pr.; *nu nar han egh hemuld sinne ok egh leznum*, ÖGL. V. 13; *þer æi presti na kunnu*, Upl.L. Kk. 11: 1; jfr VGL. I. Md. 8, II. A. 19, J. 27.

svara synes äfven kunna hänföras till de verb, vid hvilka dativen användes för att, i mera yttre betydelse, angifva riktningen mot ett föremål, t. ex. *svarar bondin hanom*, Vestm.L. II. Kr. 24: 3; *tha svaradhe var herra ihesus änglenom*, Bonav. 187. Förenadt med dativen af ett substantiv, som uttrycker begreppet af en sak, har det betydelsen: svara för, t. ex. *svari hin sakum*, VGL. I. R. 11: 1, II. R. 27; *svaræ sak sinni*, ibm II. Forn. 48; *svari siælvir værkum sinum*, Vestm.L. I. G. 3: 2; jfr VGL. II. Dr. 11; Vestm.L. I. þg. 4, 5: pr.; ÖGL. Dr. 7: 1; Upl.L. Kg. 12: 1.

De som uttrycka begreppen gunst och ogunst, nytta och skada, tro, tjenst o. s. v.

biærga (jfr Got. *bairgan*, Forneng. *beorgan*, *gebeorgan*, t. ex. *volde ût þanon feore beorgan*, Beov. 1293; *scyld vel gebearg lif and lîce*, ibm 2571)

t. ex. *æng sinni biærga,* ÖGL. B. 18; *far han egh baþum burghit,* ÖGL. Kr. 6; *biærga sinu korne,* ibm 9; och dess biform *byrghia,* t. ex. *byrghia hö æller korne,* Upl.L. V. 10: 2; *akri sinum byrghia,* ibm 9: pr.; jfr Vestm.L. I. B. 8: 1, II. B. 10; MELL. B. 13: 4, 5.

hiælpa (Got. *hilpan* och Fornsachs. *helpan* med personens genitiv, Fht *helfan* och Mht *helfen* dels med dativ, dels med ackusativ, Forneng. *helpan* med dativ eller genitiv, t. ex. *him holtvodu helpan ne meahte,* Beov. 2341; *mæges helpan,* ibm 2880), t. ex. *siukum at hiælpa,* VGL. I. K. 14: 2, II. K. 28; *hiælpe hö ok korne,* ibm 52; *þera aptedöme hafar mangum hulpit til fordömelse,* S. Birg. Avtogr.; *hielpa armom mannom,* Kg. Styr. 20; jfr Upl.L. Kk. 12: pr.; ÖGL. Kr. 1, Vins. 6: 3; Hels.L. præf.; Södm.L. B. 33: 1, M. 30; Cod. Bur. 15, 23; Cod. Bildst. 287; Bonav. 166, 218; med ackusativ, t. ex. *hialpa þöm Longobardos,* Cod. Bur. 56. Anmärkningsvärdt är, att jemte dativen uttryckande personen, hvilken man hjelper, med detta verb kan förenas en ackusativ för att beteckna det, hvarmed man hjelper (uti Fornhögtyskan och Medelhögtyskan sättes för att uttrycka detta ofta en genitiv jemte dativen), t. ex. *hanum ett daxværki hialpæ,* Upl.L. V. 9: pr.

böta, i betydelsen: bota, t. ex. *böte siukum,* Cod. Bur. 78; *bötte svenenom,* ibm 526; *böte thinom benom,* Cod. Bildst. 108; jfr Cod. Bur. 204, 205, 513, 525; Cod. Bildst. 329, 641.

væria (Forneng. *verian* med ackusativ), t. ex. *væria sinni husfru,* ÖGL. G. 12: pr.; i betydelsen: hålla tillbaka, t. ex. *veria sicli eþa snori,* Gottl.L. 19: 16; föröfrigt vanligen med ackusativ, t. ex. *land at væriæ,* VGL. II. K. 4; *en bryþr veria aign o scipta,* Gottl.L. 28: 7; jfr Hels.L. Kg. 7; Södm.L. Þj. 12: 2.

ræfsa, t. ex. *han ræfsti huarium,* VGL. IV. 14: 11.

nefsa (förekommer ej i Isländskan; *nefst* finnes dock i Fornnorska urkunder), t. ex. *næfsæ illgæringxmannom ok vrangvisom,* Hels.L. Præf.; *näfs svå rövarum ok ilgerningsmannom,* Kg. Styr. 26; *nefste fast osidighum klærkum,* Cod. Bildst. 657; *jak skal näfsa honom,* Bonav. 193; jfr Kg. Styr. 68.

fylgia (Fht *folgen,* Mht *volgen* med dativ, stundom ackusativ om person, men vanligen genitiv om sak, Forneng. *fyligean* med dativ), t. ex. *nu a præstær likinu til iorþa fylgia,* ÖGL. Kr. 7: 1; *han fylgþe siþum oc mædfærþum broþrs sins,* VGL. IV. 14: 14; *fylghr naturlikom skipilsom,* Kg. Styr. 7; *sins faþurs*

gærnigum fylghia, S. Birg. Avtogr.; *fölgh minne ödmjukt,* Birg. 5; jfr VGL. II. O. 1: 6, Forn. 4; Upl.L. præf., M. 1: 3, 11: 1; Vestm.L. I. B. 45: 1, Kr. 9: 5; Gottl.L. 15: 1; Hels.L. V. 1; Södm.L. þg. 7; jfr Kg. Styr. 24, 26, 33. Med ackusativ, t. ex. *fölghþo iohannem,* Cod. Bur. 152; *fylgia of mykit kötlikan lusta,* Kg. Styr. 59.

þiæna, t. ex. *renn a then vara guthi scal thiæna,* Smål.L. 4: pr.; *sum þiana andrum mannum,* MELL. Kg. 12: 1; *þiænaþe þo giærna vare fru,* Cod. Bur. 28; *idar oc idrom syni þiena,* S. Birg. Avtogr.; *thiäna Guthi,* Kg. Styr. 3; jfr VGL. IV. 16: 12; Cod. Bur. 138, 174, 497; Cod. Bildst. 124; Kg. Styr. 54.

lyþa, t. ex. *þa lydu þair guz buþi,* Gottl.L. Hist. 4; *som hans kænnedomi lydde,* Cod. Bur. 151; jfr Kg. Styr. 15.

þaka, t. ex. *þakaþe guþi,* Cod. Bur. 169; jfr Bonav. 89, 118, 158.

lova, i betydelsen "prisa, berömma" (uti Isländskan i denna betydelse med ackusativ) förekommer med dativ, *lovadhe gudhi,* Cod. Bildst. 270; för öfrigt med ackusativ.

gagna, t. ex. *gagna mangom,* Cod. Bildst. 357.

skaþa (jfr Got. *gaskaþjan,* Forneng. *sceððan),* t. ex. *nu skaþar (fæ) kalvi,* ÖGL. B. 25: 1; *skaþar ængium ella akrum,* Vestm.L. I. B. 25; *skaþi hvarti hanum æller skapum hans,* Bjärk. 3: pr.; *rikeno ælla landom skadha,* Kg. Styr. 74; jfr Cod. Bur. 19; Södm.L. M. 33: 1; Kg. Styr. 30, 46, 75; med ackusativ, t. ex. *han vill han skaþa ælla hans hion,* ÖGL. Vaþ. 13: pr.; jfr Södm.L. B. 21: 2.

nadha (jfr Fht *genâdôn),* t. ex. *nadha hanum,* Cod. Bildst. 287.

spara (jfr Fht *sparên* med ackusativ), t. ex. *spar ondom mannom,* Birg. 73; *siälinne ok likamanom spars,* ibm 109; *spara naturinne,* Bonav. 135; *spardhe gregorio mik alra kärestom,* Gregor. 281.

misfirma (Isl. *misþyrma),* t. ex. *misfirmæ henne,* VGL. II. Dr. 41; *hænne can i þere gömo misfyrmæs,* Vestm.L. II. Æ. 2: 1; jfr ibm þg. 19; Södm.L. G. 3: 1.

väghia, t. ex. *ingen vil androm väghia,* Kg. Styr. 9; jfr ibm 77.

tro (jfr Got. *trauon* med dativ, *dú* eller *in, gatrauan* med dativ eller *in,* Forneng. *trûvian, getrûvian* med dativ eller genitiv, t. ex. *siðe ne trûvode leófes mannes,* Beov. 1994; *viðres ne trûvode,* ibm 2954), t. ex. *hanom*

trǫ, Cod. Bur. 101; *tro svå honom som tik sielvom,* Kg. Styr. 71; *trodhe gudz jarteknom,* Cod. Bildst. 54; äfven konstrueras det med *a* och ack., t. ex. *a krist skulu allir kristnir troæ,* Upl.L. Kk. 1: pr.; jfr Gottl.L. 1; Smål.L. 2: pr.

mistro, t. ex. *en men vilia henni mistroa um,* Gottl.L. 2: 2; *vil han nequarum mistroa um nequat,* ibm 25: 4; *kesaren mistroþe hænni,* Cod. Bur. 419; *mistro gudz sacramentis,* Cod. Bildst. 760.

trösta, t. ex. *ai ma sacr maþr þingfriþi um þroysta,* Gottl.L. 11: 1; *han tröste svå sinom fastom husom,* Kg. Styr. 30; jfr ibm 72.

snybba (förekommer ej i Isländskan), t. ex. *snybbde diæflom,* Cod. Bur. 172; *snybde petro,* ibm 103; *um tu näpse ella snybbe nokrom,* Kg. Styr. 24; *snöbdo honom,* Bonav. 14.

miskunna, t. ex. *miskunna sinom fatökdom,* Cod. Bur. 416; *miskunna thinne dottir,* Birg. 72; *miskunna mik syndoghom manne,* Patr. 17, 19.

varkunna, t. ex. *varkunnaþe salogom karle,* Cod. Bur. 135; *þinom döþ varkunna,* ibm 74; *badh them varkunna barneno,* Cod. Bildst. 268; *varkunna piltenom ihesu,* Bonav. 13; *varkunna thy hänne, varkunna oc varom herra ihesu,* ibm 33; jfr Cod. Bur. 144; Cod. Bildst. 316, 771; Bonav. 71, 121, 163, 172.

fagna, t. ex. *fagnaþe fægin sinom bröþrom,* Cod. Bur. 14; *hvar dagh fægnar thu minom limom, i gaar fægnaþe thu mik siælfvom,* Cod. Bildst. 715.

rögia, t. ex. *rögþe hanom fast,* Cod. Bur. 136.

hadhveta, t. ex, *hadhveta odödhelicom varom gudhom oc särdelis gudhunne arthemidi,* Gregor. 274; jfr ibm 275.

syrghia, i betydelsen "sörja för," t. ex. *vigslum syrgia,* Gottl.L. 8: 2. Verbet brukas äfven transitivt i betydelsen "besörja," t. ex. *thry bordh agho the hanom syrghiæ,* Smål.L. Kr. 12: pr.

neka (Isl. *neita;* formen *neta* finnes äfven i vårt fornspråk, t. ex. Vestm.L. II. Kr. 5: 4), t. ex. *þæn nekar guþi,* VGL. II. præf.; *thy nekadhe iak honom,* Bonav. 218. Med ackusativ t. ex. *nekaþe sin herra,* Cod. Bur. 100. Uti Isländskan är samma olikhet i dess konstruktion (se Fritzners Ordbok).

sæta (egentligen: ligga i försåt för), efterstråfva, följa, iakttaga, t. ex. *sætir ey fæmtum therra,* Smål.L. 12: 1. Med ackusativ t. ex. *nu sætir æi bi-*

skuþær stæmpnudagh (var. *stempno daghi) þeræ,* Upl.L. 4: pr.; *äkke säta sinom eghnom sinnom,* Bonav. 28.

banna, t. ex. *bannar hanom,* Cod. Bur. 19; *tha bannadhe han mönstreno,* Cod. Bildst. 296; jfr Cod. Bur. 166.

De som betyda: hålla, vårda, förmå, förorsaka, beherrska o. s. v.

halda (Got. *haldan* och Forneng. *healdan* med ackusativ), t. ex. *þu hælt hanum undir od ok æg,* VGL. I. Md. 3: pr.; *þa skal væþium halda,* ibm II. J. 14; *halda værsæþ sinni,* ÖGL. G. 17; *þa haldi halvum garþi,* Upl.L. V. 17: 5; *haldr senni aign,* Gottl.L. 28: 5; *halda cristendomi orum oc tro vari retri oc landi oru bygdu,* Gottl.L. 1; *gat eigh tarum haldet,* Cod. Bur. 12; jfr VGL. III. 88; Upl.L. V. 17: 5; Gottl.L. 6: 1; Vestm.L. II. M. 24: pr.; ÖGL. Vaþ. 6: pr., B. 21: 2, 42; Smål.L. 18: 1; MELL. B. 26: 4; Cod. Bur. 100; Cod. Bildst. 648. Med bruket af dativ omvexlar det af ackusativ (äfven i Isländskan finner man icke sällan ackusativ), t. ex. *nu gitær hvarti þera barnit haldit,* Upl.L. Æ. 23: 2; *som hionælagh vill halda,* Smål.L. 13: 8; jfr VGL. II. K. 3, IV. 19: 5; Gottl.L. 6: pr.; Vestm.L. II. M. 24: 7; Bjärk. 6: 1. Samma omvexling af konstruktionssätt finnes äfven hos de af detta verb bildade sammansatta, t. ex. *haldi fram* (bevise) *orþum sinum,* Hels.L. M. 7: pr.; *þy (folke) ena nat uppehalda,* Upl.L. Kp. 11; *botum uppihalda,* ibm M. 8; *haldi þen böter uppi,* Södm.L. M. 14: 1.

valda (Got. *valdan* med dativ, Forneng. *vealdan* med dativ eller genitiv, *gevealdan* med ackusativ, dativ eller genitiv, Fht *valtan* med genitiv; uti Isländskan sättes detta verb med dativ, någon gång med genitiv), t. ex. *eigh ulti iak þiufnaþe þem,* VGL. I. þ. 7: pr.; *hvar skilnæþi valdær,* Upl.L. V. 11: pr.; *valdi sielfr aign senni, valdi hafutlut sinum,* Gottl.L. 7: 1; jfr Vestm.L. II. Kg. 7: 6; ÖGL. Kr. 15: pr., 25: pr.; Södm.L. Kk. 15: 2. Med ackusativ, t. ex. *skilnaþ valder,* MELL. G. 2: 6.

varþa, vårda, bevara, t. ex. *han skal varþa hænni,* VGL. I. G. 6: 3; *þi varþar mandr,* Gottl.L. 36: pr.; jfr Upl.L. K. 7: 6, V. 6: pr.; Vestm.L. I. B. 8: 1; ÖGL. Dr. 11: pr.; Södm.L. Kk. 7: pr., B. 14: 2; ansvara för, t. ex. *varþa framliusum,* VGL. I. K. 8: pr.; *ikki skulu frænder hans verkum varþa,* ibm A. 9: 1; jfr ibm K. 10: 2, 20: pr., Md. 5: 2, II. Dr. 11; Upl.L. M. 47: 6; Gottl.L. 25: 6; Vestm.L. I. G. 3: 2; ÖGL. V. 32: 3; Hels.L. M. 2: 1, 38, V. 19: pr.; Smål. 4: 1, 6: 1, Uti betydelsen "angå" sättes det med ac-

kusativ, t. ex. *allt þæt kirkiu bygning ok kirkiu bot varþær,* Upl.L. K. 1: 2. Uti Isländskan sättes det med ackusativ i de betydelser, i hvilka det förekommer i Fornsvenskan. Den sammansatta formen *andvarþa (andverþa)* sättes äfven med dativ i samma betydelse som *varþa,* t. ex. *andverþi soyþi,* Gottl.L. 26: 1 [8]). Likaledes *framvarþa,* t. ex. *han skal hanum framvarþa,* Vestm.L. I. þ. 5: pr.

raþa, med dativ i betydelsen: råda öfver, ega, t. ex. *moþer skal raþa arkar lyklum,* VGL. I. A. 4: 2; *landum raþa,* Upl.L. Kg. 1; *giptamalum raþa,* ibm Æ. 3: pr.; jfr VGL. II. A. 6; Upl.L. M. 14, Æ. 2: pr.; Gottl.L. 21: 2; Vestm.L. I. G. 12, 15; II. M. 24: 8, ÖGL. ES. 4: pr., B. 8: pr.; MELL. G. 23: pr.; Cod. Bur. 63; Cod. Bildst. 299; Kg. Styr. 44; i denna betydelse konstrueras det äfven med *firir (for),* t. ex. *þa raþin allir lyþir firi fe,* Gottl.L. 13: 5; *raþa fore garþinum,* Bjärk. 30: 2; jfr VGL. A. 15, Add. 8; gifva råd, t. ex. *ræþ honom, som hon honom ræþ,* Cod. Bur. 29; här kan dock äfven det direkta objektet vara utsatt och verbet följaktligen hafva rent transitiv karakter, t. ex. *þe skulu kununge raþa þet,* MELL. Kg. 9: 2; slå, aga, t. ex. *far broþer raþa syster sinni,* VGL. II. Fr. 14, 15; jfr ibm III. 54; Upl.L. M. 13: pr.; ÖGL. EþS. 18, V. 10; MELL. B. 35: 5. Med ackusativ sättes det i betydelsen: skaffa, föranstalta, tillskynda, t. ex. *raþa þer æi bötær a,* Upl.L. Kk. 14: 8; *han havær annan raþit til slikra gierning ælla þylikra,* ÖGL. Eþs. 31: 1; uttyda, t. ex. *han riaþ draum þinna,* Gottl.L. Hist. 1.

styra (Forneng. *steoran* med dativ, Fht *stiuran* med ackusativ), t. ex. *styrþi þa goþer laghmaþer Vestrogötlandi,* VGL. IV. 15: 10; *Iufur sturþi hari* läses på runstenen vid Fjuckby [9]); *han skal rikeno styra,* S. Birg. Autogr.; *then råda må ok styra landom,* Kg. Styr. 6; *råder ok styrer allom mansens limmom,* ibm 7; *landom styra,* jfr ibm 17, 27. Med ackusativ, t. ex. *styra sit hvardaghsfolk ok härskap, styra land sin ok almoga,* Kg. Styr. 1; jfr ibm 12, 27, 56.

orka, t. ex. *orka egh eþi,* ÖGL. Kr. 13: pr.; *orka þe ei þem vitnum,* Södm.L. Kg. 12: 2; jfr Upl.L. Kk. 15: 6, M. 31: 1; Vestm.L. I. B. 9: pr.;

---

[8]) Uti betydelsen "antvarda, öfverlemna," sättes såväl *varþa* som *andvarþa* naturligtvis med dativ och ackusativ, t, ex. *andvarþi mannin rættum malseghandæ,* Upl.L. M. 32: pr.

[9]) Se Säve: Runstenen vid Fjuckby i Uppland, uti Nordisk Universitetstidskrift. III. 4, sid. 101.

ÖGL. Kr. 13: pr.; Hels.L. M. 15: 1, 17, 35; Södm.L. Kg. 12: 2; MELL. Dr. VI. 39; med ackusativ, t. ex. *orkar ei bötær,* Upl.L. M. 32: 1; jfr ibm Kg. 12: 1; Vestm.L. I. B. 4.

De som uttrycka begreppet likhet.

iamka, t. ex. *þa iamkin baþe sarum sinum,* ÖGL. Vaþ. 13: 2.

iæmnas, t. ex. *sinom ivirmannom vil han iæmnas,* Kg. Styr. 36.

likas, t. ex. *væl likas þe þem kompanom,* VGL. II. præf.

liknas, t. ex. *ängo likamliko liuse kan hon liknas,* Birg. 58; *kan äkke liknas thässum fridhenum,* Bonav. 118. Äfven med särskildt ackusativobjekt (hvilket ligger inneslutet i formerna *likas* och *liknas)* förekommer *likna,* t. ex. *liknadhe os hästom ok mulom,* Gregor. 274.

Några verb antaga genom sin förening med preposition (hvilken ofta sättes efter verbet) konstruktionen med dativ. Detta är i synnerhet fallet vid dem med *firi (for), viþer (viþ), til, af* sammansatta (om de med den förstnämnda sammansatta se nedan), t. ex. *viþ takæ hanom,* VGL. II. J. 5; *en han taki viþr barni siþan,* Gottl.L. 20: 15; *vidtaka gulleno,* Cod. Bildst. 578; *bana orþe viþerganga,* VGL. II. Dr. 31; *vil han viþerganga sak þerre,* ibm þ. 30; *gangr þu viþr ainum,* Gottl.L. 19: 30; *gangær man viþ barni,* Upl.L. Æ. 23: pr.; *hæti præstir viþ þrim markum,* ibm Kk. 12: 1; *utan han lagha botom viþ hæti,* ibm V. 1: 1; *han heti viþr beþi lassi oc siex oyrom,* Gottl.L. 6: 2; *vidhersigia flerum siælum,* Cod. Bildst. 356; *vidhersigia cristnom heggoma,* ibm 452; *vidhirsigia vilianom oc sinom astundilsom,* Bonav. 134; *vidhersæghiom wi allom ræt ok alle ærfd,* STYFFE I. 181 (urkund från år 1381); (med ackusativ, t. ex. *viþarsigar varuldina,* Cod. Bur. 28; *vidhr sagt alt värilzlikt godz ok alla värulzlika fikt ok allan likamans lusta,* Kg. Styr. 3;) *præsti til sighia,* ÖGL. Kr. 21; *til segia honum,* Gottl.L. 26: pr.; *nu kan biltughum manni nocot arf til falla,* Södm.L. Æ. 4: 1; *tilskipas varom fatabur,* Gregor. 281; *mik tilföghia them hälgha martyribus minom systrom,* ibm 287; *siþan afliþer þriþia manni,* ÖGL. G. 16: 1 (se Glossariet till denna lag: *afliþa); þa a han hanom afsighia,* Upl.L. J. 12: 1; *afsighis svenenum,* Vestm.L. I. þj. 15; *þa skal han hanum afsighia,* Hels.L. J. 11: pr.; *afhendis allu þi,* Gottl.L. 20: 13; *bole up sighiæ,* Södm.L. J. 11: pr.; *forestanda huseno,* Bonav. 18.

Bland opersonliga verb, hvilka i vårt äldre språk förenas med dativ, märka vi följande:

(til) bæra, t. ex. *byggi swa mykit hanum bær til,* Upl.L. V. 2: 4; *epti þy sum hwariu þeræ til rættæ bær,* Södm.L. J. 17; med ackusativ, t. ex. *mera æn han bær til,* Vestm.L. II. B. 21. Af detta verb har sannolikt utvecklat [1]) sig det nu brukliga *böra,* hvilket uti det äldre språket användes endast såsom opersonligt och äfven konstrueras med dativen, t. ex. *ii biscops hus som klærkom burþe sitia,* Cod. Bur. 144; *honom burdhe akta fadhir sins gärninga,* Bonav. 28.

hænda (Isl. *henda* dels personligt dels opersonligt med tvenne ackusativer), eg. gripa, fatta med händerna, brukas vanligen såsom personligt verb, men förekommer äfven såsom opersonligt med dativ, t. ex. *kan manni siþan hænda alt saman göræ hor, fræncimis spiæll, gudsiwilagh spiæll ellir sifscap spiæll,* Södm.L. Kk. 15: 3.

dröma (Isl. *dreyma* med ackusativ, Fht *troumen* med dativ), t. ex. *hanum drömde,* Cod. Bur. 174; *hænne drömde,* Cod. Bildst. 647; stundom sättes såsom subjekt sustantivet *dröm,* t. ex. *droymdi henni draumbr,* Gottl.L. Hist. 1; *drömde hanom dröm,* Cod. Bildst. 628.

hungra, t. ex. *tha hungradhe varom herra,* Bonav. 48.

syfia (uti Isländskan med ackusativ), t. ex. *hanum syfiadhe,* Cod. Bildst. 256.

angra, t. ex. *gudhi angradhe,* Birg. 86.

(at) gætas, t. ex. *giæz eig fæþernis frændum at,* VGL. II. A. 6; jfr Gottl.L. Add. 4.

nöghia, t. ex. *Huiliko hæræþe ei nögher at þy synamæn göra,* MELL. B. 24: pr.; *sum þem nöghir baþum a,* ibm DrVl. 19.

söma (Isl. *sama, soma* eller *sæma),* t. ex. *svå sum väl söme konungliko valde,* Kg. Styr. 14; *thet sömer ock väl kununge ok höfdinga,* ibm 35. Verbet kan äfven sättas med ackusativ (se ofvan sid. 13).

sæmia, t. ex. *sæmber egh baþum,* ÖGL. Vaþ. 6: 2; *en mannum sembr,* Gottl.L. Hist. 6; *sæmber a synar mannum a,* VGL. I. J. 16: pr.; jfr ibm II. J. 37, M. 3; ÖGL. Æ. 16: 1; Upl.L. Kk. 5, 6: 3, M. 47; Hels.L. Æ. 2: pr. [2]).

---

[1]) Jfr Rydqvist, I. sidd. 97—99.

[2]) I sammanhang med läran om dativen beroende af ett verb böra vi omnämna bruket af denna kasus efter ett transitivt verb för att beteckna personen vid sidan af ett oftast af

Dativen såsom instrumental uttrycker egentligen begreppet af medel och har uti Nordiska Fornspråket vidsträcktare användning än uti något af de Germaniska språken. Uti detta brukas den ej endast för att beteckna det, som vi uppfatta såsom medel eller verktyg, utan äfven det, som vi ej kunna tänka annorlunda än såsom det omedelbara föremålet för verbets inverkan, hvarvid begreppet af medel är fördunkladt, men dock måste antagas såsom liggande till grund. Den öfvergår till att uttrycka äfven åtföljande omständighet eller sätt, och kan således fattas såsom i allmänhet motsvarande ablativen uti Latinet. Uti det nyare språket åtföljas de verb, hvilka i det äldre förenas med denna kasus, dels af preposition, vanligen *med,* dels af ackusativ.

Bland de verb, som uti Fornsvenskan förenas med en dativ af instrumental art, framstår denne i synnerhet tydligt såsom sådan hos dem, vid hvilka den brukas för att beteckna kroppsdelen eller redskapet, hvarmed något verkställes. I denna användning förekommer den vid sådana verb, som *stigha, gripa, griæna, gnizla, riva, smidha, hugga,* t. ex. *stigher fotum af fosterlandhe,* VGL. II. A. 16; *grep handom likbarena,* Cod. Bur. 15; *grep handom gen sverþeno,* ibm 26; *griæna tannom,* ibm 19; *græniadho thannum,* Cod. Bildst. 246; *gnizlande sinom tannom,* Gregor. 274; *riva saghum sunder hans kiöt,* Cod. Bur. 422; *smidha hans ben thungum iærnum,* Cod. Bildst. 327; *sværdhe halshuggin,* ibm 123. Nära härtill sluter sig dativen vid de verb, som betyda: förse med, såsom: *hylia, klæþa,* t. ex. *ær þet hult halmi,* VGL. II. þ. 30; *klæþas vigþom klæþom,* Cod. Bur. 398; *gulle klædher,* Cod. Bildst. 428.

Med den instrumentala dativen sättas vidare:

blota (Got. *blôtan* åtföljes af personens ack., sakens dat., Forneng. *blôtan* af personens dat., sakens ack.; uti Isländskan sättes detta verb dels med personens ack. och sakens instrumentala dat, dels personens dat. och sakens ack., någon gång med en egentlig dat. betecknande personen och en instrumental utmärkande saken), t. ex. *blota synum oc dydrum,* Gottl.L. Hist. 1; deremot förekommer personens dativ uti uttrycket: *ængin skal afguþum blota,* Upl.L. Kk. 1: pr.; Hels.L. 1: pr.

---

preposition styrdt substantiv, vanligen uttryckande en kroppsdel, t. ex. *þer allir skulu taka i hand baþum,* VGL. I. J. 2: pr.; *takin henni orþ af baki,* Gottl.L. 2: 2; *slar þu manni tendr yr hafþi,* ibm 19: 25; *slar þu manni mungat i augun,* ibm 19: 28:

kalla, t. ex. *kalla sik aþru namni,* VGL. IV. 19: 1; *kallar maþær man oqvæþinsorþum,* Bjärk. 21: pr. [1]).

binda, t. ex. *binder han fullum bandum,* VGL. II. Add. 7: 19; *allt ir baugum bundit,* Gottl.L. Hist. 1; *barnum saman bundin,* ÖGL. 14: 3; *iarnom bundne,* Cod. Bur. 59: *bunden iarnom,* ibm 207; *þa ær ok köpfæstum bundit,* VGL. I. J. 2: pr.

böta (förut omtaladt i betydelsen: gifva bot åt, bota), ersätta, försona något genom något, t. ex. *böte sopn firi niu marcum,* VGL. I. K. 10: pr., 1; *böte ater fullum gialdum,* ÖGL. B. 25: pr.; *þa bytir tueim marcum penninga,* Gottl.L. 19: 6; jfr ibm 18: pr.; VGL. I. Md. 5: 3; äfven åtföljes det af ackusativ, t. ex. *böte IX markær,* Upl.L. Kk. 1: 3; *þa byti han þriar marcr,* Gottl.L. 2: 2; jfr ibm 2: 3, 4, 19: 7; VGL. I. K. 7: 33; ÖGL. Kr. 3: 1; eller af prepositionen *mæþ,* t. ex. *aptær bötæ mæþ niu marcum,* VGL. I. Md. 2; jfr ibm II. Dr. 7, 18, 29, 31. Person eller sak, för hvilken bötes, sättes i ackusativ, t. ex. *han atær böta,* VGL. II. Dr. 31; *böte þen þiufnaþ epti lanz laghum,* Södm.L. Kk. 14; jfr Vestm.L. I. Kr. 5: 6; Upl.L. þ. 11: pr.; Gottl.L. 14: 6, 19: pr.; ÖGL. Kr. 17.

væþia, t. ex. *væþi þa baþir þrim markum,* Upl.L. M. 47: 1; jfr Vestm.L. II. B. 13: pr.; Upl.L. þ. 13.

svara åtföljes af instrumental dativ uti sådana uttryck som: *svari sliku firi sum bonden skulde svara,* VGL. II. þ. 17; *svari slikum botum sum maþer,* MELL. SVI. 14: 1; jfr ibm þj. 30.

nytia, t. ex. *nytiadhe han stundom lättom ok blidhom ordhom, nytiadhe han hardhom ordhom ok eno rädhelico äptedöme,* Bonav. 148. Detta verbs vanliga konstruktion är den med ackusativ, t. ex. *sæthena skal han nytia,* VGL. II. K. 73: 7.

köpa, afsluta köp om, t. ex. *köper maþær iorþo sinni,* VGL. I. J. 4: 1, II. J. 10; vanligen åtföljes detta verb af ackusativ, t. ex. *köpa bökær,* ÖGL. Kr. 1. Med dativ sättes likaledes det häraf bildade *köpas viþer,* t. ex. *köpes men iorþum viþer,* VGL. II. J. 3; jfr ÖGL. ES. 8.

En särskild uppmärksamhet förtjenar dativen vid sådana verb, som uttrycka begreppet: "sätta i rörelse," vid hvilka dativen betecknar det i rörelse

[1]) Att detta äfven på annat sätt kan uttryckas, hafva vi förut sett (sid. 14).

satta föremålet. Till dessa höra största antalet af de verb, hvilka uti Fornsvenskan sättas med den instrumentala dativen. Sådana äro:

kasta, t. ex. *kastar stene*, ÖGL. Vaþ. 1: 1; *þyliku matte in kasta*, ibm 32: 4; *kasta op husum hans*, Vestm.L. II. J. 15: 6; *kastadhe værldsklædhum*, Cod. Bildst. 109; *stenum kastadher*, ibm 123; *kasta fædhernis sidhum*, ibm 453; jfr Upl.L. M. 4, 12: 5; MELL. DrVþ. 3: 1; Cod. Bur. 511; med ackusativ, t. ex. *kastar man annan utbyrþis*, Upl.L. Kg. 11: 2; *kasta sten*, MELL. SVþ. 4; *kaste þa up husit hans*, ibm B. 4: 5; *þa castaþo mæn stora linor*, Cod. Bur. 207; *sten kasta*, Kg. Styr. 53; jfr VGL. I. J. 13: pr.; (i ackusativen står den, på hvilken kastas, t. ex. *vændom ater at casta rætvisan man*, Cod. Bur. 198).

skiuta, t. ex. *skiutær spiute*, ÖGL. Vaþ. 1: 1; Upl.L. M. 4; MELL. DrVþ. 3: 1; med ackusativ, t. ex. *skapt skiuta*, Kg. Styr. 53; i betydelsen: skuffa, t. ex. *þa ma hanum ogildum i eld skiuta*, ÖGL. Eþs. 31: pr.; *skiautr þu manni*, Gottl.L. 8: 2; jfr ibm 19: 27; i denna bemärkelse förekommer det äfven med ackusativ, t. ex. *nu skiutær man annan i eld*, Upl.L. M. 19: 2; *vilde hana þer for ut sciuta for clint*, Cod. Bur. 516; jfr Södm.L. M. 33: 2; (men *skiutær diur*, ÖGL. B. 36: 3; jfr Vestm.L. II. B. 28: pr.; Upl.L. M. 7: pr.)

skiuva (förekommer ej i Isl.), t. ex. *skiuva manni*, VGL. II. Add. 7: 3; ÖGL. Eþs. 1: 2; med ackusativ, t. ex. *kan nocor skiuva annan i eld*, Södm.L. M. 33: 2, not. 38; *skiuwær man annan i eld*, Upl.L. M. 19: 2; MELL. Eþs. 5.

sa (jfr Got. *saian)*, t. ex. *þer skulu sa varsæþ sinne*, ÖGL. B. 1: 2; *er rughi sait a boli*, VGL. I. A. 24: pr.; med ackusativ *sæþ sina sa*, ÖGL. B. 9: 6; (i ackusativen sättes det, som besås, t. ex. *þa skal hwar sinæ træþu sa*, Upl.L. V. 1: pr.).

aka, t. ex. *aki swa in korni sinu saklöst*, Vestm.L. I. B. 22: 1.

döpa t. ex. *döpa thy barne*, Småll.L. 9: 1; med ackusativ, t. ex. *barn döpæ*, VGL. I. K. 1, II. K. 1; *döpte Cornelium*, Cod. Bur. 100.

fyrma, konfirmera, sättes, sannolikt på grund af analogien med *döpa*, någongång med dativ, t. ex. *fyrmæ systrum oc syskenum*, Smål.L. 2: pr.; föröfrigt, likasom Isl. *ferma*, med ackusativ.

vælta, t. ex. *stene vælta*, Vestm.L. II. M. 6: 4.

riþa, t. ex. *riþir man hæsti manz ella skyuti*, Vestm.L. I. B. 29; *riþer hæste*, ÖGL. B. 26: 2.

roa, t. ex. *roor skipi manz*, Vestm.L. I. B. 28.

samna och dess biform *sanka*, t. ex. *samna frændum sinum*, MELL. G. 4; *sankær han bruþframmu ok bruþmannum sinum*, Upl.L. Æ. 2: pr. Dessa verb förenas dock äfven i de äldre lagarne vanligen med ackusativ, t. ex. *han samnædhi hærvapn bryniur oc skyoldæ*, VGL. IV. 16: 16; *sanki þa frændæ flok sin*, Upl.L. Æ. 2: pr.; jfr VGL. IV. 16: 9; Södm.L. G. 2: pr.

flytia (i Isländskan med ackusativ), t. ex. *flyter tialdrum*, MELL. B. 22: 1; med ackusativ, t. ex. *flytær annar maþær hus sin*, VGL. I. J. 11, II. J. 23; *æn tialdrur vil flytia*, ibm I. J. 19: pr..

fælla (i Isländskan med ackusativ) förekommer konstrueradt med dativ i uttrycket: *felde tarum*, Cod. Bildst. 117.

rænna, låta löpa, t. ex. *ränna hästom*, Kg. Styr. 53; med ackusativ *rænde sit örs*, Cod. Bildst. 256; i betydelsen: sätta en dörr på hakar, så att den kan öppnas och tillslutas, t. ex. *þa skulu þer liþ tæpt hava ok rænt liþum sinum*, ÖGL. B. 13: 1; jfr ibm 14: 2.

koma, t. ex. *komber man egh hundi fran sik*, ÖGL. B. 24: 2; *þann maþr quam fyrsti eldi a land*, Gottl.L. Hist. 1; *kumma fram hemuls mannæ sinum*, Hels.L. V. 7; *han komber them badhom saman*, Bonav. 113; jfr Vestm.L. I. B. 18; Upl.L. Æ. 11: 1, 12; Gottl.L. 35: 1; Södm.L. Kk. 2: pr.; med ackusativ, t. ex. *han gat fyrst comet sit biscupsdöme til rættæ lydnu*, VGL. IV. 16: 4; *gita kumit han*, Cod. Bur. 206; *kom þöm saman diavulin ok þeofilum*, Cod. Bur. 29.

vræka i betydelsen: drifva, förmå, t. ex. *utan hænni vræki hunger til*, VGL. II. J. 5; för öfrigt alltid med ackusativ.

luka (jfr Got. *galûkan)*, stänga, t. ex. *kirkiu durum atr luka*, Gottl.L. 8: 1; betala (i denna betydelse förenas det uti Isländskan med ackusativen), t. ex. *luka þem afraþe*, ÖGL. B. 9: 6; med ackusativ, t. ex. *skuldir lucæ*, VGL. I. B. 7, A. 4: 2. Med dativ sättas äfven de häraf bildade svaga *lykkia* och *lykta*, t. ex. *lukte durum*, Cod. Bur. 520; *lyktat sinne talan*, Gregor. 296; stundom med ackusativ, t. ex. *hus ivir hanom lykkia*, ÖGL. Dr. 2: 1.

læsa, t. ex. *husum sinum uplæsæ*, Södm.L. þj. 12: pr.; *læste locom*, Cod. Bildst. 404; *læste up lasum*, ibm 276; jfr Cod. Bur. 25; med ackusativ: t. ex. *vil man hus sin ei uplæsa*, Söderm.L. þj. 12: 1.

lata up, t. ex. *læt up lucum,* Cod. Bildst. 404; med ackusativ, t. ex. *þæt hus uplata,* ÖGL. Vaþ. 32: 4; *latin up lukur,* Cod. Bildst. 602.

riva, t. ex. *aværkum ryva,* ÖGL. B. 8: 2; *river raom,* MELL. B. 2: 1; med ackusativ, t. ex. *rifr þu garþ mans up, rifr þu annat staurgolf,* Gottl.L. 26: 8; jfr Upl.L. J. 16: 3; Vestm.L. I. B. 40: 5.

rinda, t. ex. *hvarghin gitær han þerre sak mæþ laghum rundit,* VGL. I. B. 5.

nykkia, t. ex. *nykkir þu manni,* Gottl.L. 8: pr., 19: 27.

skipa, t. ex. *skipum þessum eþum swa,* VGL. II. Add. 13: 2, *skippaðhi sva stavi oc stole,* ibm IV. 16: 16; jfr Gottl.L. 40, 41; Hels.L. V. 1; med ackusativ, t. ex. *sin i mællin skipæ bæþi garþ ok iorþ,* VGL. I. J. 14; jfr Södm.L. B. 15: 1, 28: 1, Kp. 10: pr.; Kg. Styr. 15.

skipta, 1) dela, t. ex. *skipta viþ moþor sina arvi,* VGL. I. A. 2: 1; jfr ibm I. Md. 14: 1, II. A. 2; Gottl.L. 20: 1, 24: 5, Hist. 1; Smål.L. 18: pr.; äfven med personen tillagt i dativen, t. ex. *kollum skal arvi skipta sundær i tu,* VGL. I. A. 3: 1; med ackusativ, t. ex. *skipta huarium sin lot,* Upl.L. Æ. 11: 2; *þæt barn ma ei arf skipta,* Vestm.L. II. Æ. 16: pr.; jfr ibm Æ. 20: 1; med nämnda betydelse sammanhänger den af "förordna, handhafva," t. ex. *laghum skipta,* VGL. II, præf.; 2) byta, ombyta, t. ex. *æn skipta tue kirkium,* VGL. II. K. 73: 7; *skipta mæn eghnum,* Upl.L. J. 8: pr.; *skipt hamum;* Cod. Bildst. 620; *Marcellus skipte mæstarum,* ibm 105; *skipta um sysslomannom sinom, thes optare iak syslomannom skipte,* Kg. Styr. 41; *skipto swa iämpnom ordhom sina mällom,* Bonav. 84; jfr Gottl.L. 28: 2; Upl.L. Kp. 5 pr.; Vestm.L. I. B. 6: pr., 12, 33: 1, 35: pr.; Södm.L. J. 12: pr. Med dativ konstrueras äfven det häraf bildade *skiptas viþer,* t. ex. *skiptas mæn iorþum viþer,* ÖGL.ES. 4: pr.; jfr ibm ES. 6, 8, 11: 1, Vins. 9: 1; MELL.Egn 21: 1.

lysa, t. ex. *þa skal vighi lysa,* VGL. II. Dr. 1; *þa skal vighi a þingi lysæ,* VGL. I. Md. 1: pr.; *han a lagh lysa hænne,* Vestm.L. I. B. 37; jfr VGL. I. S. 1, B. 1: pr.; Gottl.L. 28: 2; Vestm.L. I. M. 20: pr.; þj. 16: 3; Bjärk. 19: 2; Södm.L. þj. 14; *þa lysin a þingi skipti sinu,* Gottl.L. 28: 2; med ackusativ, t. ex. *væl ær þem goþ lagh liusyr,* VGL. II. præf.; *hugh ok vilia sin lysa,* Kg. Styr. 2.

uphaita, t. ex. *buccum oc gaitum scal up haita,* Gottl.L. 45: pr.

lõna, dölja, t. ex. *löner han þy*, VGL. II. A. 23.

skripta, t. ex. *allum slikum malum skal af lande skripta*, VGL. II. G. 15; *biskups rætte bort skripta*, ÖGL. Kr. 13: 3; vanligen med ackusativ, t. ex. *man skripta*, Södm.L. Kk. 9: pr.; *skriptat sitt mal*, Gottl.L. 2: 2; jfr Vestm.L. I. Kr. 4: pr.

stæmma (Isl. *stemma* med ackusativ), t. ex. *vatne stæmma*, ÖGL. B. 8: pr.

höta, sätta störar i jorden (se glossariet till ÖGL.), t. ex. *stafrum höta*, ÖGL. B. 16.

rista (Isl. *hrista* med ackusativ), t. ex. *rista sino kofdhe*, Greg. 261; *ristande sino hofdhi*, ibm 277.

visa (jfr Forneng. *visian*, t. ex. *se þæm heaðo-rincum hider vîsade* Beov. 370), t. ex. *ai ma visa spiellum a annars garþ auman*, Gottl.L. 25: 6; *utan hærra visi manni sinum ælla bonde præli sinum*, ÖGL. Dr. 3: pr.; med ackusativ, t. ex. *þing visa*, VGL. I. Md. 3: pr.; *þa skal han tua mæn til visæ*, ibm II. þ. 52; jfr ibm III. 89; med tillagdt dativobjekt, t. ex. *atvistar manni skal þing visa*, VGL. I. Md. 3: 1.

Till rörelseverben sluta sig de, som betyda: förstöra, förlora; vid flera af dem synes åtminstone begreppet af rörelse bestämdt ligga till grund. Vi märka såsom sådana:

glöma, t. ex. *glöma guzzivia þy*, Vestm.L. I. Kr. 6: 1; *glömde han sinom draparom*, Cod. Bildst. 215; *glöma sannom gudhi*, ibm. 619; *um thu glömer visdomenom ok skälikhetenne*, Bonav. 136; *glöma blomstreno*, ibm 144; med ackusativ, t. ex. *hvi glömom vi han*, ibm 37.

spilla, t. ex. *vill maþær mylnu gæræ han ma eig sva gæræ at topt annærs mans spillir eig akri eig æng eig væghum manna eig forta grannæ ok eig mylnu þerre ær för var gör eig fiski værkum*, VGL. I. M. pr.; *laghom spilla*, Kg. Styr. 67; jfr VGL. I. M. 1; II. M. pr., 1; Gottl.L. 2: 2, 25: 5; Södm.L. Kk. 5: 1, B. 20: 5; med ackusativ, t. ex. *a þaim friþi ma engin firi andrum spiella hvatki hus eþa garþa*, Gottl.L. 9.

tapa, t. ex. *tapar klæþum sinum ællar andrum kustum sinum*, ÖGL. B. 37: pr.; äfven med ackusativ, t. ex. *tapar maþær grip sin*, VGL. I. þ. 13; *tapat ungan husbonda*, Cod. Bildst. 347; jfr Vestm.L. II. B. 17: 3.

glata, t. ex. *glatar þær ubornum*, Vestm. I. M. 7.

slæppa, t. ex. *slæppir maþer þiuvi*, VGL. II. þ. 31; *slæppa hanum*, Cod.

Bildst. 105; *släppir bradhinne,* Birg. 24; jfr VGL. III. 115, 116; Upl.L. M. ind. 39; Vestm.L. I. M. 5: pr., þj. 5: pr.; ÖGL. Vaþ. 33: 1; Bjärk. 11: 5; med ackusativ, t. ex. *slæppa sit hop,* Cod. Bur. 29; jfr Södm.L. B. 18: 3.

De med *firir (for)* sammansatta verb, hvilka betyda: förderfva, förstöra det begrepp, som ligger i handlingen, t. ex. *firirgær stiupbarni sin,* VGL. I. A. 15; *hawi foregiört allu arvuþi sinu,* Upl.L. J. 10; *hawi fore gangit arvuþi sinu,* ibm V. 20: 2; *þa hafvi forlöpit friþi sinum,* Hels.L. Kg. 10; *hawi forköpt penningum sinum,* Södm.L. þj. 12: 4; *han havir fiirihuggit friþi sinum,* ÖGL. Dr. 3: pr.; *gærsimum forhægþa,* ibm G. 18; *firisitit virþinginni,* ibm Vins. 6: 1; *firigivit sinum lut,* ibm R. 17; *firifarit arvuþi sinu,* ibm B. 9: 7; *han firiær sæþ sinni,* ibm B. 9: 8; *firivrakit sinum svinum,* ibm B. 41; *þa hafi firi burit allu þi sum hann bar,* Gottl.L. 37: 1; *ey ma han meira firi stiela þan sielfum sir,* ibm Add. 5: 1; med ackusativ, t. ex. *forgiorþe rikt fæþerne,* Cod. Bur. 513; *forgiort mykit godz,* Cod. Bildst. 555.

Såsom exempel på dativen använd vid verb för att uttrycka sätt eller åtföljande omständighet kunna vi anföra: *huggin fullum sarum,* ÖGL. Vaþ. 12: pr.; *nu sarghar bonde husfru sina fullum sarum,* ibm Vaþ. 10; *þigia smam som förra gaf ofstorum,* Cod. Bur. 18; *ran striþom strömom,* ibm 65; *Galienus hæt andro namne decius,* ibm 401 (jfr *kalla); skina liusum iærteknum,* Cod. Bildst. 216; *växande smam ok smam,* Birg. 36.

Några verb sättas med dativen af det substantiv, som uttrycker samma begrepp som verbet (äfven uti Isländskan finner man detta bruk [4]), dock synes ackusativen här vara den mest brukliga kasus). Sådana äro bland de transitiva *raþa, rana,* t. ex. *han ræþ han hælraþum,* VGL. I. Md. 3: 2, II. Dr. 8; *um maþer ræni man handrani,* ibm. II. R. ind. 12; *rænir maþer man handrani,* ibm II. Add. 3: 3; med ackusativ, t. ex. *rænir maþær man handran,* ibm I. R. 6; bland de intransitiva *lifa, dö, somna,* t. ex. *lifþi hælagastom lifnaþ,* Cod. Bur. 194; *do braþom döþa,* ibm 505; (jfr Got. *dáuþáu afdáuþjáidáu,* Marc. 7: 10); *dö æværþelikom döþa,* ibm 128; *do naturlikom dödh,* Cod. Bildst. 259; jfr Cod. Bur. 64, 526; Cod. Bildst. 116, 695; *sompnade lættum ok söthum sompne,* Cod. Bildst. 258. Stundom träffas substantivet åtföljdt af prepo-

---

[4]) Jfr Dietrich: Über den Nordische Dativ, sidd. 78, 79, uti Haupt's Zeitschrift für Deutsches Alterthum, Achter Band.

sitionen *medh,* t, ex. *doo mz bradom död,* Birg. 88; *lifwa mz lifveno,* Gregor. 295; äfvensom af ackusativ, t. ex. *sova langan symn,* Cod. Bur. 523.

Genitiven sättes vid verb för att beteckna subjektets delaktighet uti eller sammanhang med ett föremål äfvensom sträfvandet efter eller upphäfvandet af detta sammanhang, ehuru detta begrepp ofta är mindre starkt framträdande. Genitiven sättes dels sjelf såsom omedelbart objekt, hvartill stundom fogas ett aflägsnare objekt uti dativen, dels såsom bibestämning vid sidan af ett genom ackusativen uttryckt omedelbart objekt. Det förra eger rum vid följande verb:

afla (jfr sid. 15), t. ex. *nu afla þön bos ok barna,* ÖGL. G. 29: 1; vanligen med ackusativ.

aminnas, t. ex. *aminnas thera onda thinga,* Gregor. 292.

biþa (jfr Got. *beidan,* Fht *pîtan, peitôn,* Fornsachs. *bîdan,* Forneng. *bîdan, âbîdan,* t. ex. *vîges bîdan,* Beov. 1269; *þær âbîdan sceal maga mânê fâh miclan dômes,* ibm 978), t. ex. *biþa luta sinna,* Gottl.L. 20: 1; *biþa þaira,* ibm 37: pr.; *biþa hans,* ÖGL. Dr. 4: 2; *þin son biþar þin,* Cod. Bur. 13; jfr Gottl.L. Hist. 5; med ackusativ, t. ex. *þer aghu byrr at biþa,* Upl.L. M. 12: 7; *bidde leþan gæst,* Cod. Bur. 491; äfven med prepositionen *til,* t. ex. *biþa til naþa,* Cod. Bur. 4; *at biþa,* t. ex. *en þings at biþar,* Gottl.L. 7: pr.

biþia (jfr Got. *bidjan,* Fornsachs. *biddian,* Forneng. *biddan),* t. ex. *baþo hænna,* Cod. Bur. 503.

beþas, t. ex. *griþær at beþas,* VGL. I. Md. 1: pr., G. 9: 1, II. Dr. 1; *beþas varþa sinna,* ÖGL. B. 9: 3; *beþis af hæræzhöfþongæ lagha doma,* MELL. þg. 17; *þæs bedis iak,* Flores. 53; med ackusativ, t. ex. *klokkor beþas,* Upl.L. Kk. 6: 3.

dylia, t. ex. *huru barns skall dylia,* ÖGL. Æ. ind. 16; *dyli baþe barna ok hæfþa,* ibm Æ. 16: pr.; *dyli först ransins,* ibm Vins. 4; *nu dyl han baþe lighris oc barns,* Vestm.L. II. Æ. 18: pr.; *dyli rathæ sinnæ,* Smål.L. 4: 1; jfr ibm 6: 1; Cod. Bur. 165; med ackusativ, t. ex. *dyli ranit,* ÖGL. Vins. ind. 4; *iak dyl æi þæt,* Vestm.L. I. G. 8; *dylia þe þet,* MELL. DVI. 23; jfr ÖGL. Vins. 6: 4; Upl.L. Æ. 23: pr.; Södm.L. M. 18: pr.; ibm M. 24: pr.

fresta (jfr Fornsachs. *frêsôn),* t. ex. *guþ frestar þin,* Cod. Bur. 489.

ganga atr afstå från, t. ex. *ganga atr mals,* Gottl.L. 2: 2.

gæta (Isl. *geta),* omtala, t. ex. *ær hans e giætit at goþo,* VGL. IV. 15:

15; i betydelsen: "afla," konstrueras det med ackusativ, t. ex. *gæter viþ barn*, VGL. I. A. 5, 8: 3.

gæta (Isl. *gæta)*, vårda, vakta, t. ex. *cuna scal barns at gieta*, Gottl.L. 18: 1; *fiætz giäta*, ÖGL. B. 36: 2, not. 92 (i normalhandskriften *göma)*.

göma (Fornsachs. *gômean*, Fht *gouman* sättes med genitiv, Got. *gáumjan* med dativ), t. ex. *gömde þerra*, VGL. IV. 14: 13; *þer agku manz at gioma*, Upl.L. M. 12: 7; *göma hans lifs ok likama*, Kg. Styr. 63; med ackusativ, t. ex. *gömer sin þiuf*, VGL. II. þ. 17; jfr ibm þ. 58; ÖGL. Eþs. 18, 19; Upl.L. M. 54: 3; Bjärk. 11: 4, 6; Kg. Styr. 66; äfven med *at*, t. ex. *at husum gioma*, Upl.L. Kk. 2: 2; *länsman göme at þiuwe*, Södm.L. þj. 2; jfr Bjärk. 11: 6; Kg. Styr. 38.

gialda at, umgälla för, blifva lidande för någons skuld, t. ex. *eig galt þu min at, at þu miste þat*, VGL. II. þ. 29; *at han þat æi þy misti at han galt hans at*, Upl.L. M. 54: 1.

hopas, t. ex. *thæs hopas mik*, Flores. 411.

hæmna och det deraf bildade reflexiva *hæmnas* [5]) med genitiv af den person eller sak, för hvars skull man hämnas, t. ex. *hæmnir maþær þiufs, hæmnir maþær ræfsingar a þingi*, VGL. I. O. 2; *hæmnis maþær þiufs ællær rættæ ræfstæ*, ibm II. O. 1: 11; *han hæmndis þes*, VGL. II. Add. 7: 18; *hæmnas min ok mina guþa*, Cod. Bur. 508. Den, hvilken hämnden träffar, betecknas i Fornsvenskan med *a* och ackusativ (uti Isländskan med dativ eller *a* med dativ), t. ex. *hæmnir maþir a annan*, VGL. II. O. 1: 9; jfr ibm II. Add. 5: pr., 7: 11, 18; ÖGL. Eþs. 2: 2, 7: pr., Dr. 9: 1; Södm.L. M. 4: pr.

leta, t. ex. *kiöpæ sinnar* (i st. f. *sinna) leta*, Upl.L. M. 12: 4; *lete hemuls*, ÖGL. Vins. 9: 1; *hans vil iak leta*, Cod. Bur. 498; jfr Bjärk. 14: 6; med ackusativ, t. ex. *hemulsman sin leta*, Södm.L. þj. 8: 2; *leta en mæstara slöghan*, Cod. Bur. 181; *leta bartolomeum*, ibm 205; jfr ibm 497; Cod. Bildst. 582; äfven i betydelsen: undersöka, t. ex. *þæt skall præstær letæ*, Hels.L. Kk. 15: 1; jfr VGL. IV. 14: 17; MELL. Æ. 13.

mista, t. ex. *þen sins havir mist*, VGL. I. þ. 5: 1; *þa ær hau misti hans*, VGL. II. þ. 18; *mistir hun mæþ þy siængæ leghi sins*, Upl.L. Kk. 9: 1; jfr

---

[5]) Uti Gottl.L. och Vestm.L. brukas endast *hæmna*, uti VGL., ÖGL., Upl.L., Södm.L. både *hæmna* och *hæmnas*, mest dock det senare, hvilket slutligen tager öfverhanden.

VGL. I. þ. 7: pr.; II. þ. 34; ÖGL. B. 34: 1; Smål.L. 7: 1; med ackusativ, t. ex. *misti arf sitt,* VGL. III. 132; *misti liff sitt,* Upl.L. M. 49: pr.; *mista vald,* Cod. Bur. 206; jfr VGL. II. þ. 13, 14, 33, Add. 5: 2; Vestm.L. M. 10: 3; Södm.L. B. 17: 6, 23: pr.; M. 17: pr., 22: 2, 23: 2.

niuta (Got. *niutan,* få, erhålla, konstrueras med ackusativ eller genitiv, Fornsachs. *neotan,* Forneng. *neótan* med genitiv, t. ex. *þisses hrägles neót,* Beov. 1218), t. ex. *þa han nöte* (i st. f. *niuter) þarwa sinæ,* VGL. I. O. 6; *þa niute þes,* ibm I. A. 4: pr., II. A. 4; *hugunda niautą,* Gottl.L. 19: 18; *þaira niautr han oc skiela at,* ibm 22; *utan jak nywte thin,* Cod. Bildst. 165; *nöt thæs,* ibm 282; jfr VGL. II. Præf., O. 2: 3, Add. 11: pr.; med ackusativ, t. ex. *þæt niutæ,* VGL. IV. 15: 11; *lif nytæ,* Södm.L. Kk. 15: 1; jfr ibm J. 18: 1, B. 20: 4; *niuta at,* t. ex. *nöt at faðhurs oc faðhurbroðhors sins,* VGL. IV. 15: 8.

sværia (jfr Mht *swern),* t. ex. *þæs at swæria,* VGL. I. þ. 3: pr.[6]); med ackusativ, t. ex. *sveri þet,* Gottl.L. 20: 15.

thakka (jfr Mht *danken:* Isl. *þakka* sättes med sakens ack.), t. ex. *thæs thakkadhe honum thæn dværghelin,* Hert. Fredr. 10.

viþerþorva, t. ex. *þa mæn þorvo þerra viþær,* VGL. II. U. 29; *ta han tera mest vidthorf,* Kg. Styr. 78; med ackusativ, t. ex. *kost þæn han viþ þorf,* Upl.L. Kp. 9: 2; *land þorva kunung viþær,* Södm.L. Kg. 1; jfr ibm M. 3, þg. 11: 2. Verbet förekommer äfven såsom opersonligt med genitiv, t. ex. *varin aller rætvisir þa þurfti æi lagha viþ,* Upl.L. Præf.

vakta (uti Isländskan med ackusativ), t. ex. *vakta tiþa sinna,* Smål.L. 8; *han a aldra tiþa vakta,* Upl.L. Kk. 10; *vakta riddarans,* Cod. Bur. 8; med ackusativ, t. ex. *vakta sin laghþing,* Upl.L. Add. 15.

vita, bevisa, t. ex. *vita þæs at han inti,* VGL. I. B. 1: 2; *viti atirgildi sins,* Vestm.L. I. B. 22: pr.

vitia, t. ex. *bos at vitiæ,* VGL. I. A. 4: 2, II. A. 6; *vitiade henna,* Cod. Bildst. 537; med ackusativ, t. ex. *vitiaþe sin hærra,* Cod. Bur. 522; *vitiadhe hona,* Cod. Bildst. 538.

---

[6]) Jfr *bær iak þæs vitni,* VGL. I. J. 2: 1; *bær jac them thes vitne,* Styffe, I. 179, o. s, v.

æsta, t. ex. *hanum griþær æstæ,* VGL. I. Md. 14: pr.; med ackusativ, t. ex. *nu æstir man liuþ,* Upl.L. Æ. 3: pr.

Såsom bibestämning deremot står genitiven vid följande:

kræfia (jfr sid. 14), t. ex. *han cræwer þem syna,* Södm.L. B. 25.

skira, rena, förklara oskyldig till (uti Isländskan förekommer ej denna konstruktion), t. ex. *þa skulu men hana saclausa dyma oc skira þes mals,* Gottl.L. 2: 2.

De verb, som uttrycka begreppet beröfva. Användandet af kasus vid dessa verb är en bland de punkter, uti hvilka verbens konstruktionssätt i Fornsvenskan mest afviker från det uti Isländskan. Personen, från hvilken något tages, betecknar i båda dialekterna genom ackusativ, men den fråntagna saken uttryckes i Isländskan genom dativ, uti Fornsvenskan genom genitiv. En sådan skiljaktighet eger såsom bekant äfven rum mellan Latinet och Grekiskan. Uti de öfriga Germaniska språken är ej heller förhållandet i detta afseende enahanda. Fornhögtyskan och Medelhögtyskan begagna genitiven, Fornsachsiskan instrumentalen eller den instrumentala dativen, Fornengelskan stundom genitiven, dock oftare den instrumentala dativen [7]). Uti Fornsvenskan uppkommer redan tidigt bruket att beteckna personen genom prepositionen *af,* saken genom ackusativ. Följande trenne verb af nämnda betydelse förekomma i Fornsvenskan:

ræna, t. ex. *rænir man fæiar sins,* VGL. II. O. 1: 10; *hvar sum annan rænir taks ok leznar,* Vestm.L. I. B. 35: pr., þj. 13, II. M. 30: 9; *þa rænir han husfru lasa ok nykla,* ibm Æ. 6: 3; *rænti han sins æmbetis,* Cod. Bur. 29; *rænir havit sins mæghins,* ibm 505; *þiufs sins ræntir,* VGL. II. þ. 32; *þa rænir han husfru lasæ ok nyklæ,* Upl.L. Æ. 6: 3; *vardir ræntir saþuls sins,* Vestm.L. I. þj. 16: 1; jfr ibm II. M. 25: 6; Cod. Bur. 173; med tvenne ackusativer, t. ex. *hvar sum annan rænir bool oc byggning,* Vestm.L. I. B. 13: 1; med personens dativ och sakens ackusativ, t. ex. *rænt hanom riki ok vald,* Cod. Bur. 13; med ackusativ och *af* med dativ, t. ex. *rænir akernam af hanom,* ÖGL. B. 17: 1; *nu rænir man þiuf af andrum,* ibm Vaþ. 34: 1; *æn nakar rænir draparæn af þem,* MELL. DrVI. 10; *varþær*

---

[7]) Af Forneng. verb, som uttrycka detta begrepp, sättas *bedælan, benecotan, bereáfian* med dativ, *benæman* och *bescyran* dels med dativ dels med genitiv, *getvæfan* med genitiv.

ræntir af þingom sinom, Vestm.L. I. Þj. 16: pr.; jfr ÖGL. R. 8: 1; Upl.L. Kg. 11: 2, Æ. 2: pr. Uti uttrycket: *rænti hinnnær lasæ ok nyklæ,* Upl.L. Æ. 6: 3, synes *lasæ* och *nyklæ* böra fattas såsom ackusativer samt *hinnær* såsom possessiv genitiv.

röva, t. ex. *som han vilde röva sins renlives,* Cod. Bildst. 784; *hvar hona rövar af hanom,* Hels.L. Æ. 2: pr.

stiæla, t. ex. *varþer maþær stolin fæar sins,* VGL. I. Md. 8; *han havir af hanum tyund stolit,* Upl.L. Kk. 7: 8.

Rättelser och Tillägg:

Sid. 2, not. 3, står: Deutsche Grammatik, läs: Deutsche Grammatik I.
„ 6, rad. 20, „ uti sin upplaga, läs: uti företalet till sin upplaga.
„ 8, „ 9, uti noten, står: blifvit, läs: redan då blifvit.
„ „ „ 22, „ „ „ 14, läs: 4.
„ 10, „ 32, står: nämnde, läs: nämnda.
„ 13, „ 31, „ 3), läs: 4).
„ 16, „ 12, „ *mangats,* läs: *mungats.*
„ 17, „ 2, „ dessa konstruktionssätt, läs: konstruktionen med dativ.
„ 20, „ 25, „ jfr Fht, läs: Fht.
„ „ „ 32, „ *trauon,* läs: *tráuan.*
„ „ „ „ „ *gatrauan,* läs: *gatráuan.*
„ 21, „ 7, „ *þroysta,* läs: *troysta.*
„ 24, „ 24, „ *varuldena,* läs: *væruldena.*
„ „ „ 29, tillägg till 287: *sum upsala kunungi tilhoyrir,* Gottl.L. Hist. 2.
„ „ „ 33, „ „ 18: *umga æy goþa* (i st. f. *goþom) mannom,* Hels.L. Præf.

Förkortningar:

VGL. = Vestgötalagen. — ÖGL. = Östgötalagen. — Upl.L. = Uplandslagen. — Södm.L. = Södermannalagen. — Vestm.L. = Vestmannalagen. — Hels.L. = Helsingelagen. — Smål.L. = Smålandslagen. — Bjärk. = Bjärköarätten. — Gottl.L. = Gottlandslagen. — MELL. = Magnus Erikssons Landslag. — Kg. Styr. = Kununga ok Höfdingastyrelsen (citerad efter 1650 års upplaga). — Cod. Bur. = Codex Bureanus. — Cod. Bildst. = Codex Bildstenianus (båda citerade efter Fornsvenskt Legendarium uti Samlingar utgifna af Svenska Fornskriftsällskapet). — S. Birg. Avtogr. = Tvenne af Klemming utgifna, sannolikt med den Heliga Birgittas egen hand skrifna, utkast till hennes Uppenbarelser. — Bonav. = Bonaventuras Betraktelser öfver Christi Lefverne. — Gregor. = Legenden om Gregorius af Armenien. — Birg. = Den Heliga Birgittas Uppenbarelser. — Patr. = Patrikssagan. — Hert. Fredr. = Hertig Fredrik af Normandie. — Flores = Flores och Blanzeflor (de sex sistnämnde äro citerade efter Svenska Fornskriftsällskapets upplagor). — Styffe = Bidrag till Skandinaviens Historia ur utländska arkiver samlade och utgifna af Carl Gustaf Styffe. — R. U. = Runurkunder utgifna af Liljegren. — Beov. = Beovulf. — Isl. = Isländska. — Got. = Gotiska (Mösogötiska). — Forneng. = Fornengelska (Anglosachsiska). — Fornsachs. = Fornsachsiska. — Fht = Fornhögtyska. — Mht = Medelhögtyska.

Framställning och Granskning
af
Herbarts filosofiske ståndpunkt,
af
P. J. H. LEANDER.

Förra Afdelningen.

I samma mon som den Hegelska filosofien i Tyskland förlorat den makt, som hon en tid egde både inom vetenskapen och det allmänna tänkesättet, och i samma mon som yngre filosofiska åsigter visat sig oförmögna att efter Hegel öfvertaga ledningen af det filosofiska forskningsarbetet, har det Herbartska systemet framträdt med bestämdare anspråk på att i sig innehålla den sökta lösningen af den filosofiska spekulationens närvarande problemer. Också är det onekligt, att, om befogenheten af ett dylikt anspråk skall bestämmas efter graden af vetenskaplig stränghet och grundlighet i sjelfva forskningen, den Herbartska åsigten mer än någon annan af den tyska filosofiens närvarande former måste vara egnad att föra den filosofiske vetenskapens talan. På grund häraf är hon äfven den enda företeelse inom våra dagars tyska spekulation, som erbjuder något af högre vetenskapligt intresse. Det torde fördenskull kunna anses såsom i gifna förhållanden fullt motiveradt, om man för närvarande vänder sin uppmärksamhet på den Herbartska filosofien, för att pröfva hennes vetenskapliga halt och förmåga att försvara den position, som hon vill intaga. Särskildt anse vi oss uppfordrade till en sådan undersökning, för att derigenom söka komplettera en föregående afhandling, egnad åt granskningen af substansbegreppet hos Kant och hans efterföljare [1]), i hvilken vi icke voro i tillfälle

[1]) Om substansbegreppet hos Kant och de tänkare, som från honom utgått. Lund 1863.

att åt behandlingen af den Herbartska åsigten egna den utförlighet, som hon både i och för sig betraktad och i förhållande till den öfriga efter-Kantska spekulationen förtjenar.

Redan af det skäl, att Herbarts filosofi utgör blott ett inslag i en hel väfnad af flere nära på hvarandra följande eller samtida filosofiska åsigter, anse vi oss för en i någon mon fullständig granskning af densamma böra fästa ett hufvudsakligt afseende på hennes historiska sammanhang. Men ännu mera uppfordras vi härtill af hennes anspråk att inom den filosofiske vetenskapen hafva åstadkommit en mera omfattande och genomgripande reform, enär dennas betydelse icke kan inses utan en jemförelse mellan Herbart och de tänkare, i opposition mot hvilka han i ena eller andra afseendet uppträdt. På förhand torde äfven vara lämpligt att anmärka, att vi just med ledning af nämnda anspråk söka bestämma gränsen för vår utförlighet vid fråga såväl om exposéen som kritiken af Herbarts filosofi. Då vi åsyfta en allmän granskning af denna, anse vi oss sålunda icke behöfva mera fästa oss vid de speciellare områdena för Herbarts forskning, än som behöfves för ett fullständigare fixerande af hans filosofiske ståndpunkt eller af den reform, som han inom det ena eller andra af dessa områden åsyftat. Slutligen hafva vi icke kunnat undgå att i vår undersökning äfven i någon mon bestämmas af planen att söka lemna ett bidrag till besvarande af frågan, hvilka filosofiens närvarande problemer äro, enär en sådan plan helt naturligt sluter sig såsom indirekt ändamål till vår hufvuduppgift, sådan vi enligt det förut sagda fattat denna.

I. Historisk inledning.

Den vigt, som åtskilliga af Herbarts inledande nndersökningar ega med afseende på såväl hans egen grundläggning af sin åsigt som dennas mera fullständiga uppfattning, gör det för oss nödvändigt att börja vår betraktelse med att på dem fästa uppmärksamheten. Vi utgå dervid från angifvandet af hufvudpunkterne i den granskning af vissa andra filosofiska åsigter, hvarmed Herbart inleder den utförligare framställningen af sin metafysik. Herbart har visserligen icke sjelf i inledningen till sitt system följt denne gång, men i förhållande till vårt ändamål torde likväl den ifrågavarande undersökningen hos honom böra i första rummet tagas i betraktande, dels emedan hon såsom den mest indirekta grundläggningen af hans åsigt äfven är den allmännaste, dels emedan hon visar denna åsigts historiska genesis och erbjuder de väsendtligaste utgångspunkterne för jemförelsen mellan Herbart och de tänkare, i förhållande till hvilka han utbildat sitt system. Endast i enskilde punkter hänvisa vi vid vår framställning till vissa i andra Herbarts skrifter förekommande anmärkningar med afseende på de granskade åsigterna.

Redan vid början af nämnda kritiska betraktelse möter oss Herbart med en kort antydning af sin historiska ställning med de orden: "darum ist der Verfasser Kantianer, wenn auch nur vom Jahre 1828, und nicht aus den Zeiten der Kategorien und der Kritik der Urtheilskraft" [1]). Tillägga vi dertill några yttranden, som längre fram förekomma: "Die Monadologie der Leibnitzischen Schule war schwach; ihre Reform durch Kant war nicht ohne Fehler; die Reform ging über in Revolution durch Reinhold, Fichte, Schelling; auf deren Perioden der Stürme und Mattigheit muss eine Periode der Wiederher-

[1]) Allgem. Metafysik. Erster, Historisch-kritischer Theil. Johann Friedrich Herbart's Sämmtliche Werke. Herausg. v. G. Hartenstein. Leipzig 1850—1851. III. B. s. 65.

stellung folgen. Die Monadologie wird vielleicht aufs neue hervortreten, aber in sehr veränderter Gestalt. Der Spiritualismus der Psychologen und die Atomistik der neuen Chemiker, — beide enthalten etwas wahres, das nur durch jene kann ins Licht gesetzt werden. Der Idealismus unserer Zeiten war ein nothwendiger Übergang zur hellern Einsicht" [2]) — så finna vi härmed äfven i korthet angifna både den allmänna betydelsen af den filosofiska reform, som Herbart åsyftat, och de åsigter, genom hvilkas granskning han inleder sitt eget system, äfvensom gången af denna granskning.

Den till Leibnitz-Wolffska skolan hörande eller s. k. äldre metafysiken, med hvars granskning Herbart börjar den historiskt-kritiska betraktelsen, upptages hufvudsakligen i den form, som hon af Baumgarten erhållit [3]). Hufvudanmärkningen med afseende på innehållet i denna metafysik beträffar ontologiens hufvudbegrepp, eller begreppet af det varande, verkliga såsom sammansatt af *essentia* och *existentia.* Egentligen en reminiscens från Scholastiken [4]) eller — ännu längre tillbaka — från Platos lära om materien i Timæus [5]), leder denna distinktion i det verkliga tinget mellan allmänt väsende, eller möjlighet, och affektioner till den oriktiga uppfattningen af verkligheten såsom gifven genom en stegring af möjligheten medelst addition till denna af ett s. k. *complementum possibilitatis,* hvars begrepp för öfrigt alltid blifver sväfvande [6]). Blott en ny form af denna förvillelse framträder i den andra, lika begreppsstridiga betraktelsen af det verkliga såsom sjelft å sin sida behäftadt med brist, eller såsom innebärande en förminskning af det nödvändiga, hvartill då äfven kommer villfarelsen vid fråga om det sednare begreppet i uppställandet af ett i sig nödvändigt, hvari Herbart ser ett sig sjelft motsägande begrepp, enär nödvändighet skall bero af tvång och sålunda alltid förutsätta tvenne, ett som tvingar och ett som tvingas [7]). Skolans formella brister visa sig förnämligast i en för långt drifven logisk abstraktion, som, förfelande det verkligt gifna, icke i detta kan visa tillräckliga motiver till metafysisk forskning, och gifver blotta nominalförklaringar i stället för deduktioner, samt i en dermed sammanhängande illa anbragt logisk anordning af undersökningen, hvarigenom de inre

---

[2]) Anf. st. ss. 96, 97.
[3]) Anf. st. ss. 85, 103.
[4]) Anf. st. ss. 64, 182.
[5]) Jfr anf. ss. 492—496.
[6]) Anf. st. s. 77; jfr anf. st. s. 106.
[7]) Anf. st. ss. 77, 78. Jfr anf. st. ss. 147, 148; I, s. 98.

förhållandena mellan de metafysiska begreppen förbises [8]). Då skolan sålunda utgår från begreppet af det möjliga, eller motsägelselösa, står hon icke längre på det konkreta gifnas botten, hvarjemte hon tillämpar på de metafysiska begreppen en fordran, som närmast blott kan ställas på de godtyckligt gjorda, att vara motsägelselösa [9]). Bristen åter att stanna vid blotta namnförklaringar visar sig i bestämmandet af grunden såsom *det, hvarigenom man känner, att något är* [1]), eller af substansen såsom varande *ett subjekt, som icke kan tänkas såsom predikat* eller — enligt Wolff — såsom *subjectum perdurabile et modificabile* [2]). Huru begreppens metafysiska sammanhang blifvit förfeladt, visar sig redan vid utgångspunkten, då man börjar med det möjligas begrepp, fastän hela distinktionen i det verkliga tinget mellan grundväsendtliga bestämningar och affektioner har sin enda spekulativa anledning i förändringens faktum, som hos de tillfälliga tingen visar en vexling med afseende på modi, och sålunda det nämnda begreppet först i sammanhang med betraktelsen af förändringen bort komma i fråga [3]). Vidare finner Herbart undersökningen delvis afbruten genom vissa på orätta ställen inskjutna begrepp, såsom då substansbegreppet afskiljes från det af det verkliga tinget genom begreppen af det reala och negativa m. fl., eller då begreppet af orsak såsom hos de tillfälliga tingen varande (yttre) grund till existens förvisas till slutet af undersökningen, i stället för att framställas i sammanhang med det vid fråga om substansen förekommande begreppet af kraft, substansen såsom grund till inherensen [4]). Till den formella granskningen kan äfven räknas Herbarts antydning om en oriktig uppfattning af förhållandet mellan den theoretiska och praktiska filosofien såsom liggande till grund för bestämmandet af den sednares hufvudbegrepp, det högsta goda eller fullkomligheten, såsom öfverensstämmelse mellan tingets särskilda momenter (essentia och attributer), och för försöket att grunda frihetsläran på bestämmandet af viljan såsom en förmåga, hvilket slutligen ledde till fullkomligt svärmeri genom uppfattningen af viljan såsom oberoende af alla motiver [5]). Innan vi lemna Herbarts granskning af den äldre skolan, återstår oss att äfven erinra om den spekulativa betydelse, som

---

[8]) H. W. W. III, ss. 105, 106; jfr anf. st. ss. 115, 166; I, s. 120.

[9]) H. W. W. III, ss. 74, 106.

[1]) Anf. st. s. 74.

[2]) Anf. st. ss. 81, 82.

[3]) Anf. st. s. 105; jfr anf. st. ss. 79, 80.

[4]) Anf. st. ss. 81, 90, 105.

[5]) Jfr anf. st. ss. 110—112.

hon i visse punkter får sig af honom tillerkänd. En sådan skall sålunda ligga deri, att all tidsbestämning är utesluten från förhållandet mellan substansen och hennes accidenser vid förklaringen af de sednares vara blott genom begreppet *inesse* [7]). Till de ifrågavarande punkterne räknas äfven det i sammanhang med kraftens begrepp uppställda begreppet af ett *substantiale* såsom det i substansen, hvari accidenserna innebo, emedan detta begrepp åtminstone uttrycker en fordran af förbindelse mellan substansen och de inhererande accidenserne [8]). Slutligen erinra vi om den förtjenst, som skolan skall hafva inlagt genom begreppen af *immanent* handling, eller en sådan, som icke öfvergår på en främmande substans, samt af *idealt* lidande och inflytande, som ega rum, när lidandet hos den substans, som af en annan emottager inflytande, äfven är en handling hos den lidande substansen sjelf, emedan Herbart i dessa bestämningar ser en tendens att undgå den råa yttre kausaliteten, utan att reducera kausalförhållandet till något blott *fenomenelt* [9]).

Efter betraktelsen af den äldre metafysiken öfvergår Herbart till en granskning af Kants filosofi, hvilken genom vissa undersökningar synes honom egnad att reformera den Leibnitz-Wolffska skolan. I enlighet med den korta förklaring, hvarmed vi i det föregående låtit Herbart angifva sin ställning till den Kantska filosofien [1]), tager han i betraktande Kants betydelse särskildt genom kritiken af omdömeskraften och särskildt genom de öfriga kritiska undersökningarna, i synnerhet den af det rena förnuftet. Fästa vi oss först vid Herbarts betraktelse i sednare afseendet, så mötas vi af den anmärkningen, att man för en riktig uppfattning af Kant icke får lemna ur sigte, att hans afsigt icke var system, utan kritik. Det naturliga föremålet för kritiken var den äldre metafysiken och det yttersta syftet att göra de högsta föremålen för menniskans tro, grundvalarne för hennes sedliga och religiösa medvetande, oberoende af det bräckliga stödet af denna metafysik och i allmänhet af striderna på det theoretiska området [2]). Genom en naturlig riktig blick för det reala [3]) träffar nu Kant i sin granskning af det ontologiska beviset för Guds existens sjelfva hjertpunkten af den äldre metafysiken, då han visar, att varat

---

7) Anf. st. s. 82.
8) Anf. st. s. 83; jfr anf. st. s. 290.
9) Anf. st. s. 85; jfr anf. st. s. 209.

1) Se ofvan s. 3.
2) H. W. W. III, ss. 130, 131, 133.
3) Anf. st. s. 131.

icke är ett realt predikat, utan tingets blotta position. "Hade Kant icke skrifvit något vidare än endast satsen: *hundrade verkliga thaler äro icke det ringaste mer än hundrade möjliga,"* så skulle han ändå hafva varit mannen att störta den gamla metafysiken genom aflägsnandet af fördomen, att möjligheten tillsammans med sitt komplement utgör det verkliga [4]). Men med det härmed angifna beriktigandet af realitetens begrepp, som är Kants hufvudförtjenst i förhållande till den gamla skolan, sammanhänga äfven andra förtjenster. Sålunda hade Kant, på föranledning af Humes skepticism, bragt å bane frågan om enheten i erfarenheten, eller huru öfverhufvud objekter för oss uppstå, hvarigenom han rubbar den gamla förutsättningen, att ting äro omedelbart förhanden och kunna genom ontologiska predikater kännas [5]). Härtill kommer ytterligare den riktiga distinktionen mellan *varat* och *börat*, att det ena icke kan ur det andra kännas, hvarigenom Kant tenderar att betrakta det theoretiska och praktiska såsom mot hvarandra sjelfständiga områden [6]). Men med dessa förtjenster hade den Kantska filosofien äfven väsendtliga brister, af hvilka de förra dels förringades, dels till sin verkan upphäfdes. Hennes grundfel, hvilket enligt Herbart mest berodde på förlägenhet vid fråga om hjelpmedel för framställningen och som bestod i ett okritiskt upptagande af den empiriska psychologiens uppfattning af själen såsom en förmåga och såsom enhet af flere förmögenheter, förledde Kant att anse falsk metafysik för falsk riktning af sjelfva förnuftet och sålunda skrifva en förnuftets kritik i stället för en metafysikens, hvarigenom hans undersökning i sjelfva verket emot afsigten antagit gestalten af system [7]). Sedan Kant hos erfarenhetsföremålen riktigt skiljt mellan innehåll och form och funnit, att i och med det förra, eller sensationerna, enheten icke är omedelbart gifven, förledde honom antagandet af särskilda förmögenheter att äfven utrusta medvetandet med ursprungliga beskaffenheter, eller att fatta de särskilda enheterna, eller formerna, i erfarenheten såsom tillsatser från medvetandets sida. Den idealism, hvartill han fördes genom att fatta rum och tid såsom gifna genom en sådan ursprunglig inrättning af medvetandet, var visserligen blott half, enär sinligheten, hvars former de voro, fattades såsom en

---

[4]) Anf. st. ss. 117, 147, 153, 157.
[5]) Anf. st. ss. 119, 120, 130.
[6]) Anf. st. ss. 127, 132; jfr I, s. 413.
[7]) H. W. W. III, ss. 119, 128, 131, 144, 152, 153.

blott receptiv förmåga, men förorsakade likväl en felaktig uppfattning af materien såsom blott företeelse, hvarigenom hennes förklaring blifver omöjlig. Hvad åter beträffar de öfriga ursprungliga bestämningarna, eller kategorierna, så äro dessa, oafsedt bristen vid deras angifvande genom okritisk användning af den förefunna formella logiken, icke med sig sjelfva öfverensstämmande och lemna derjemte intet bidrag till kännedomen af erfarenheten, då denna är oberoende af språkformernas byggnad, och då de icke förklara bestämdheten af just det eller det enskilda tinget [8]). Den anmärkta dragningen åt idealism jemte den oriktiga uppfattningen af kraft och substans, hvilka refererades till det blott fenomenella, förhindrar Kant att draga någon fördel af det riktigt uppfattade begreppet af vara, hvarföre man nödgas vidgå, att det egentligen metafysiska vetandet icke genom Kant blifvit fördt framåt [9]). Intresset för förklaringen af viljans frihet, hvilket förhindrar Kant att inse hela svagheten af hans kategorilära, liksom hans intresse för materiens förklaring fördöljer för honom bristen i hans förutnämnde idealism, lägger blott ett nytt fel till de förut nämnda, nemligen en konfusion af theoretiskt och praktiskt, som är likartad med den vid fråga om den äldre skolan anmärkta [1]). Men ännu mera sjunker Kant tillbaka från den ursprunglige riktige ståndpunkten i kritiken af omdömeskraften, i det han genom åtskilliga hypotheser med afseende på det till denna undersökning hörande begreppet organism öppnat vägen för återgång till en med den gamla metafysiken likartad ontologisk ståndpunkt. Herbart utgår vid fråga om den sistnämnde delen af Kants filosofi — egentligen ett bihang till denna eller en mindre mogen utväxt deraf [2]) — från de båda antagandena, att en teleologisk uppfattning af ett ting skulle förutsätta, att det till sin form icke är möjligt efter blotta naturlagar, och att tinget såsom naturändamål är att betrakta såsom varande på samme gång orsak och verkan af sig sjelft. I förra afseendet skall Kant konseqvent göra sig skyldig till orimligheten, att anse något, som i sig är omöjligt, kunna — t. ex. genom en afsigtligt verkande kraft, eller vilja — öfverföras från möjlighetens gebit till verklighetens [3]). I det sednare förråder han en oriktig och ofullständig analys af naturen såsom

---

[8]) Anf. st. ss. 119—122, 124—126; jfr anf. st. s. 12; I, s. 258; IV, s. 299.

[9]) H. W. W. III, ss. 125, 126.

[1]) Jfr anf. st. ss. 126, 127.

[2]) Anf. st. ss. 128, 143, 152.

[3]) Anf. st. ss. 135, 139.

ett gifvet. Ty för det första gör han organismen till ett slags perpetuum mobile, i strid med det faktiskt gifna förhållandet, att näringsmedlen komma utifrån, och vidare förfelas genom försöket att, efter analogien med lifvet, uppfatta naturen såsom sig sjelf organiserande sjelfva det generella begreppet af naturen, hvilket måste bero på en abstraktion från det enskilda och dermed från alla sådana specifika differenser som lif, materia, själ, tänkande och viljande [4]). I stället att referera ändamålsbegreppet till en afsigtligt verkande vilja, som för öfrigt i sin verksamhet vore bunden vid det efter mechaniske lagar möjliga, tenderar Kant att skjuta skulden för svårigheten att förena mechanisk och teleologisk kausalitet i naturen på ofullkomligheten i den menskliga kunskapsförmågan [5]). En gång inkommen i denne oriktige tankegång, förledes han sedermera af den empiriska psychologien till ett bottenlöst svärmeri i hypothesen om ett åskådande förstånd, för hvilket den angifna svårigheten skulle försvinna, i det för detsamma motsatsen mellan möjlighet och verklighet eller den derför förutsatte mellan allmänt och enskildt icke skulle ega någon betydelse [6]). Herbarts hufvudsakliga anmärkning med afseende på denna förvirring, hvarigenom logik, sedelära och metafysik uppresas mot hvarandra [7]), består i förklaringen, att hon fullkomligt för tillbaka till den äldre skolans uppfattning af det reala.

För att ytterligare taga den transcendentale idealismen i skärskådande, granskar Herbart äfven Reinholds och Fries' åsigter, af hvilka den förres representerar den progressive och den sednares den regressive Kantianismen [8]). Vi anse oss med afseende på denna granskning kunna inskränka oss till några få anmärkningar. Då utgångspunkten, eller declarandum, för Reinhold är förnimmelsen, det förefunna verkliga medvetandet, så skall han sålunda visserligen hafva bättre än den äldre metafysiken hållit sig till det i erfarenheten gifna [9]). Men i försöket att fixera denne utgångspunkt genom en bestämd sats såsom en enda allmänt erkänd grundsats finner deremot Herbart icke något synnerligt bevis på spekulativt djup eller på insigt i en metafysisk princips natur [1]), enär det behandlar vetenskapen såsom en öfverenskommelsens sak och liknar

---

[4]) Anf. st. ss. 136—138.

[5]) Anf. st. s. 143.

[6]) Anf. st. ss. 144, 145, 148—151.

[7]) Anf. st. s. 151.

[8]) Anf. st. s. 241.

[9]) Anf. st. ss. 230, 231.

[1]) Anf. st. ss. 231, 232, 242.

bemödandet att vid en diskussion fastställa gemensamme grunder för undvikande af missförstånd [2]). Men väl ligger i detta försök fröet till en ny och revolutionär riktning inom filosofien genom den enthusiasm för en högste grundsats eller enhet i vetenskapen, som derigenom uppväcktes [3]). Hvad för öfrigt beträffar Reinholds undersökning, så begår hon felet att vid förklaringen af medvetandet förvexla förnimmelserna, eller det, som finnes i medvetandet, med en dess ursprunglige och förborgade mechanism [4]). Hvad åter beträffar Fries, som i sin förnuftskritik i likhet med den förre söker genom psychologiska iakttagelser grundlägga metafysiken, så framträder det regressiva momentet hos honom förnämligast i yrkandet af en ursprunglig organisation af medvetandet, möjligen olika för olika slag af medvetande varelser, hvars momenter — i likhet med Spinozas attributer — icke låta härleda sig det ena ur det andra, samt i den dermed sammanhängande distinktionen mellan grundförmögenheter och härledda krafter hos medvetandet, hvilkas verksamheter hafva hvardera sitt förlopp [5]). För öfrigt synes ett hufvudsakligt syftemål för Herbarts granskning af de ifrågavarande båda tänkarne hafva varit att visa, huru de båda genom deras nu antydda åsigter om medvetandet röra sig i den högre metafysiske motsatsen mellan tinget och dess egenskaper samt derigenom också båda äro egnade att blotta transcendentalfilosofiens egendomliga fel att, i stället för att bringa metafysiken på det klara, skjuta henne undan, men likväl i undersökningen af kunskapsförmågan alltjemt befinna sig på de metafysiska frågornas tummelplats [6]).

Sträfvandet efter enhet i vetandet kunde efter Kant på tvenne vägar söka sin tillfredsställelse. Den ene, att söka denna enhet inom oss sjelfva, var den af Reinhold inslagne. Den andre, att finna enheten utom medvetandet, var försökt af Spinoza, hvars tredje kunskapsgrad, eller rena åskådning, såsom formen för uppfattningen af den oändliga substansen i Kants lära om det åskådande förståndet åter trädde i dagen [7]). Enär äfven denne utväg inom den följande spekulationen, hufvudsakligen af Schelling, blifvit begagnad, föranledes Herbart att med afseende härpå, efter sin granskning af Kants ståndpunkt, undersöka Spinozismens filosofiska värde och betydelse [8]). Genom sina

[2]) Anf. st. s. 230.
[3]) Anf. st. ss. 96, 256, 257.
[4]) Anf. st. s. 239; jfr anf. st. s. 278.
[5]) Anf. st. s. 251.
[6]) Jfr anf. st. ss. 235, 236, 238, 248.
[7]) Anf. st. ss. 151, 154, 194; jfr I, s. 75.
[8]) H. W. W. III, s. 153.

grundbestämningar: uppfattningen af substansen såsom *causa sui*, läran om attributer och bestämmandet af modi såsom oändligt många följder ur den oändliga substansen, visar sig då denna pantheistiska filosofi för Herbart blott såsom en speciel form af samma Scholastik, som låg till grund för den äldre metafysiken [9]. Då med anledning häraf samma anmärkningar, som blifvit riktade mot denna, till en del förnya sig vid granskningen af Spinozas åsigt, anse vi oss med afseende på denna granskning endast behöfva fästa oss vid sådana momenter, som visa sig innebära något nytt eller åtminstone på något sätt modifiera förut gjorda anmärkningar. Sålunda skall Spinoza genom sin förklaring af substansen såsom det i sig varande hafva förrådt oreda i uppfattningen af såväl begreppet *esse* som *inesse*. Då det sednare kan ega egentlig betydelse endast med afseende på accidenser, skulle nemligen den ifrågavarande bestämningen, strängt taget, innebära, att substansen är sin egen accidens [1]. Emot Spinozas sats, att verkan kännes ur orsaken, ställer Herbart det vanliga förhållandet, att man från verkan sluter till orsaken [2]. Emot påståendet, att de, som icke hafva något med hvarandra gemensamt, eller — såsom Herbart närmare vill förklara det — äro sinsemellan olikartade, icke kunna stå till hvarandra i kausalförhållande, åberopar han den naturvetenskapliga erfarenheten, som just skall lära motsatsen [3]. Med afsseende på förnekandet af en flerhet likartade substanser, emedan de skulle sammanfalla till *ett*, anmärkes, utan att en egentlig förklaring deraf ännu kan presteras, att tvenne mathematiske punkter, om man tillägger dem ett obestämdt afstånd, icke i föreställningen sammanfalla [4]. Hvad beträffar begreppet oändlighet, så är det en storhetsbestämning, som icke kan ega tillämpning med afseende på det reala, och visar dessutom genom sättet, hvarpå Spinoza fattar detsamma, nemligen att substansen icke skulle hafva något annat *utom* eller *jemte* sig, att han förvexlar negation (ett är icke ett annat) med negativt predikat eller negativ bestämning [5]. Hvad värde Herbart tillerkänner påståendet, att det ligger i substansens natur, att hennes attributer kunna genom sig sjelfva kännas, visar sig af

[9]) Anf. st. ss. 158, 159, 165, 182.
[1]) Anf. st. s. 166.
[2]) Anf. st. s. 168.
[3]) Anf. st. ss. 161, 169; jfr anf. st. ss. 216, 219, 220; I, s. 404.
[4]) H. W. W. III, s. 162.
[5]) Anf. st. s. 163; jfr anf. st. ss. 216—218, 428, 429.

hans anmärkning, att Spinoza lika gerna kunnat säga, att det följer af substansens natur att vara en summa af flere substanser [6]). Hvad beträffar Spinozas kosmologi, så anmärkes hufvudsakligen, att hon icke kommit utöfver ett *såvida (quatenus):* ändliga ting gifvas, *såvida* de följa ur ett substansens attribut, hvilket kan betraktas såsom på ett visst sätt afficieradt; hvarförutom hon charakteriseras genom det slags prestabilierade harmoni utan val och ändamål, som är uttryckt i satsen: *ordo et connexio idearum idem est ac ordo et connexio rerum* [7]). I stället för en förklaring af det nämnda *såvida* finner man svårigheten blott undanskjuten genom distinktionen mellan möjlighet *(natura naturans, causa immanens)* och verklighet *(natura naturata)* [8]). Vidare anmärkes mot Spinoza, att han, obekant med skilnaden mellan theoretiskt och praktiskt, söker grunda sin sedelära på en psychologisk betraktelse [9]), och för att råga måttet af sin stränghet, vill Herbart slutligen frånkänna honom snart sagdt all methodologisk förtjenst, i det den med afseende på den Leibnitz-Wolffska skolan anmärkta formella oredan hos Spinoza hade varit så mycket större, som dertill kom försöket att i den geometriska methodens schema inpassa den metafysiska demonstrationen [1]).

Till Herbarts historiska inledning hör ännu granskningen af Fichtes och Schellings åsigter. Båda desse tänkare skola hafva fullföljt den revolutionära riktning inom filosofien, som Reinhold börjat [2]). I det Fichte i jaget uppställer icke allenast filosofiens kunskapsgrund, utan äfven den ende realgrunden [3]), och sålunda gör idealismen till enda formen af metafysik [4]), för han denna riktning till sin spets, under det Schelling, som visserligen till en början under inverkan af Fichte inslår den idealistiske vägen, så småningom arbetar sig lös från den afgjorde idealismen genom att följa den i Spinozismen gifna anvisningen till enhet i vetenskapen [5]). Då Herbart vid det speciellare utförandet och grundläggandet af sitt system finner sig föranledd till särskilda granskningar af den idealistiska filosofien, hvars kulmination han just finner i

---

[6]) Anf. st. s. 160.
[7]) Anf. st. ss. 174, 175.
[8]) Anf. st. ss. 175, 176; jfr anf. st. ss. 206, 207.
[9]) Anf. st. s. 178.
[1]) Anf. st. ss. 166, 181.
[2]) Anf. st. ss, 96, 283.
[3]) Anf. st. s. 278.
[4]) Anf. st. s. 269.
[5]) Anf. st. ss. 287, 288; jfr anf. st. ss. 308, 312.

Fichtes ståndpunkt [6]), så beträffa de i närvarande sammanhang med afseende på Fichte förekommande betraktelserna icke hufvudsakligen den rent idealistiska sidan af hans åsigt. Till grund för granskningen ligger hufvudsakligen Fichtes *System der Sittenlehre* [7]). Särskildt med afseende på hans idealism anföres det såsom en förtjenst att hafva i jaget riktat metafysiken med ett nytt problem [8]), i sammanhang hvarmed Herbart fäster uppmärksamheten på den fördel, som Fichtes ställning genom detta problem vann framför den äldre metafysiken, då icke blott jaget såsom något gifvet gör början vare sig med det tomma begreppet af det möjliga eller med särskilda förmögenheter hos medvetandet öfverflödig, utan äfven uppgiften för idealismen att arbeta sig igenom det jaget motsatta icke-jaget måste innehålla ett mäktigt motiv till fortskridande tänkande [9]). De anmärkningar deremot, som Herbart i den historiska inledningen riktar mot Fichte, sammanhänga med vissa allmännare anmärkningar mot sjelfva planläggningen för dennes idealistiska system, genom hvilken den praktiska filosofien hotar att uttränga metafysiken [1]). Den egentlige stödjepunkten för den Fichteske idealismen ser nemligen Herbart i det praktiska intresset [2]). Han börjar granskningen med att anmärka det oriktiga i förfarandet att åt den praktiska filosofien hänvisa en uppgift, som egentligen tillhör psychologien, nemligen att förklara det slags harmoni mellan det subjektiva och objektiva, som vinnes genom det sednares beroende af det förra [3]). Den följande betraktelsen går hufvudsakligen ut på att visa de menliga följderna af att tillerkänna åt den praktiska filosofien primatet i förhållande till den theoretiska och, i sammanhang dermed, af jagets uppställande såsom filosofiens enda princip. Då Fichte låter det praktiska jaget såsom i sig ren verksamhet, eller ren drift, sätta den theoretiska skrankan, eller det objektiva, för att, med den absoluta sjelfständigheten såsom slutmål, få något att rikta sin verksamhet emot, återfinner Herbart sålunda äfven hos honom den gamle motsatsen mellan möjlighet (den rena driften) och verklighet (det verkliga medvetandet) [4]). I enlighet härmed finner Herbart äfven i den utbildade jagläran en stark drag-

---

[6]) Anf. st. s. 340.
[7]) Anf. st. s. 269.
[8]) Anf. st. ss. 266, 340.
[9]) Anf. st. ss. 266, 267, 277.

[1]) Anf. st. ss. 269, 270.
[2]) Anf. st. ss. 270, 272.
[3]) Anf. st. s. 270.
[4]) Anf. st. ss. 270—273.

ning åt Spinozism [5]). Vid uppställandet af jaget såsom ende realgrund återkommer derföre samma förlägenhet vid fråga om förklaringen af det ändliga, som i det föregående blifvit anmärkt med afseende på det *såvida,* som skall utgöra på samma gång nyckeln till Spinozas kosmologi och hufvudsvårigheten vid denna. De ändliga tingen få nemligen äfven hos Fichte en blott lånad existens, eller *äro,* endast *såvida* de af jaget sättas, hvarvid svårigheten, liksom hos Spinoza, undanskjutes i stället för att förklaras, i det striden mellan det sättande och satta jaget slutligen upplöser sig i en "apotheosering af det, som ligger till grund för sättandet — det rena jaget" [6]). Tillägga vi till det sagda, att Fichtes sats: *jaget sätter sig sjelft,* enligt Herbart är för den nyare tiden detsamma, som Heraklits: *allt flyter,* var för forntiden, med den skilnad, att den förre uttrycker, hvad den inre, och den sednare, hvad den yttre erfarenheten gifver vid handen, utan att man i någotdera fallet besinnat, att erfarenheten icke omedelbart såsom sådan gifver sann kunskap, eller drifvits till bearbetning och förbättring af det sålunda genom erfarenheten gifna [7]), så hafva vi härmed angifvit de väsendtligaste anmärkningar, till hvilka den Fichteske idealismen i det närvarande sammanhanget föranleder Herbart.

Vid undersökningen af Schellings betydelse för metafysiken utgår Herbart från en i skriften: *Von der Weltseele,* förekommande betraktelse af förhållandet mellan det reala och ideala i naturen [8]). Jemförelsepunkten med Spinoza finner Herbart genast i Schellings distinktion vid fråga om vår kunskap om tingen mellan deras *rena väsenhet, som icke vidare kan förklaras, utan förklarar sig sjelf, och det dermed i förunderlig förening förekommande oväsendtliga, eller det hos tingen ändliga, deras form.* Det skall nemligen vara det för Spinoza oförklarliga förhållandet mellan oändligt och ändligt, vara och skeende, som här åter kommer till tals [9]). Hos Spinoza måste nu det oändliga finna sig vid en motsats i det ändliga. Men då Schelling anmärker, att *det oändliga och ändliga, enär det ena icke kan komma öfver till det andra, men de likväl förete sig såsom förbundna, måste vara förenade genom en ursprunglig och absolut nödvändighet, som vi kunna kalla bandet eller kopu-*

---

[5]) Anf. st. s. 278.
[6]) Anf. st. ss. 278, 279.
[7]) Anf. st. s. 308.
[8]) Anf. st. s. 289.
[9]) Anf. st. s. 290.

lan, så synes han hafva valt en annan utväg än Spinoza, för att komma till den fordrade föreningen, nemligen genom ett nytt förmedlande begrepp [1]). Likväl finner Herbart i det sagda, på grund af Schellings fortsatta betraktelse, mindre en förklaring af den ifrågavarande punkten än ett uttryck för samma behof af en sådan, hvilket uttalat sig redan i den äldre skolans *substantiale.* Den följande betraktelsen af Schelling åsyftar derföre dels att visa, huru den nu anmärkta förlägenheten upprepar sig vid hvarje ny förklaring med tillhjelp af bandets begrepp, dels att gifva bestämdare uttryck åt hans problem och metafysiska betydelse. Den hufvudsaklige grunden till alla svårigheterna finner då Herbart i fördomen att för hela filosofien tänka sig en enda princip, och att denne skall vara icke allenast kunskapsgrund, utan äfven realgrund, enär Schelling derifrån drefs till fordran på sitt absoluta [2]). Sålunda kommer man icke till någon klarhet i bestämningen, *att det oändliga är absolut endast såsom den absoluta förnekningen af intet, eller såsom absolut bejakning af sig sjelft i alla former, följaktligen såsom den oändliga kopulan,* dervid betydelsen af ordet *intet* är tvetydig och obestämd [3]). Icke heller göres saken bättre genom förklaringen af det ändliga, *att det måste förete sig såsom ett uttryck af bandet, eller såsom ett af oändligt och ändligt förbundet, emedan det är endast genom bandet.* Ty för det första kommer någon sjelfbejakning här icke mer i fråga, än en konung skulle bejaka sig sjelf i en slafs mask, och vidare utgör Schellings slut blott en tillämpning af den gamle satsen: *qualis causa, talis effectus* [4]), som förut hos Spinoza blifvit klandrad. Blott såsom ett ytterligare uttryck af en lössläppt kosmologisk fantasi anför Herbart vidare Schellings, såsom det vill synas, till en oändlig regress ledande fordran af en *enhet af bandet och det förbundna såsom det reala och högre uttrycket för den första enheten* [5]). Ur Schellings förklaring af bandet såsom *den oändliga kärleken till sig sjelf eller lusten att uppenbara sig sjelf, viljan af sig sjelf på oändligt sätt, alltså i alla former, grader och potenser af realitet* [6]), eller *såsom identitet i totalitet och totalitet i identitet* [7]), samt ur den dermed sammanhängande af verlden såsom *den fullständiga och i pro-*

---

[1]) Anf. st. s. 290.
[2]) Jfr anf. st. s. 294.
[3]) Anf. st. ss. 292, 293.
[4]) Anf. st. ss. 295, 296.
[5]) Anf. st. s. 296.
[6]) Anf. st. s. 297.
[7]) Anf. st. s. 299.

gressiv utveckling utbredda kopulan, eller såsom *en helhet (totalitas) genom bandet, d. ä. genom enhet i mångfald* [8]), uttager Herbart slutligen, oaktadt all hennes förvandtskap med Spinozismen [9]), och oaktadt han synes anse Schellings band lida af alla de svårigheter, som äro oskiljaktiga från begreppet af rummet såsom ett kontinuum [1]), likväl en metafysisk tanke, nemligen den af totalitet i det enskilda, eller af enhet i mångfald och mångfald i enhet [2]). Den metafysiska giltigheten af denne tanke beror af hans ursprung från erfarenheten, och då han är den ledande principen för den Schellingska filosofien, så beror deraf äfven dennas berättigande [3]). Sedan vi härmed funnit, hvari Herbart sätter Schellings metafysiska betydelse, anse vi det öfverflödigt att erinra om den hänvisning till Schellings skrift: *Ideen zu einer Philosophie der Natur*, som Herbart gör, för att äfven i den Schellingska identitetsläran, sådan hon framträder i denna af Fichtes idealism mera färgade undersökning, hvari bandet framträder såsom *absolut kunskapsakt*, uppvisa den nämnde grundtanken [4]). Framför Fichte och de förut granskade representanterne för Kantianismen skall Schelling hafva en metafysisk förtjenst genom sin princips större omfattning med afseende på det gifna, hvarigenom det har blifvit honom möjligt att i någon mon höja sig öfver den anthropologiske empirism, hvarpå den Kantska filosofien baserar sig, till en mera allmänt metafysisk ståndpunkt [5]).

Med granskningen af Schellings filosofi anser sig Herbart hafva nått målet för den historiskt-kritiska betraktelsen, emedan denna filosofi tillräckligt visar svårigheterna, för hvilka man råkar ut genom att på hvarandra hopa de i erfarenhetens former gifna motsägelserna, i stället för att lösa dem [6]). Såsom charakteristiskt för hela den granskade efter-Kantska filosofien angifver Herbart, att hon vid försöket att bättre begrunda och inrätta den filosofiska byggnad, som Kant genom sina kunskapstheoretiska undersökningar upprest, likväl i det allmänna stödde sig på samme grund, som hon ville förbättra, — den Kantska uppfattningen af medvetandet [7]). I samma syfte förekomma hos Herbart vissa andra betraktelser, som kunna anses såsom afslutning af hans allmännare histo-

[8]) Anf. st. s. 297.
[9]) Anf. st. s. 294.
[1]) Jfr anf. s. 300.
[2]) Anf. st. ss. 298, 299.
[3]) Anf. st. ss. 307, 309, 317, 340.
[4]) Anf. st. ss. 309—313.
[5]) Anf. st. ss. 283, 287, 325.
[6]) Anf. st. s. 316.
[7]) Jfr anf. st. ss. 284, 285.

riska inledning. Sålunda, ifall man frågar efter orsaken till den gemensamme nihilismen i resultatet af de till ifrågavarande filosofiska riktning hörande åsigterna, så har man att ytterst söka henne i bristen vid fråga om den gemensamme utgångspunkten [9]). Kants undersökning framgick visserligen ur tvifvel med afseende på tingen i erfarenheten, om hvilkens former han riktigt insåg, att de icke äro gifna såsom ett senteradt, utan att en psychologisk process måste tillkomma, för att förhjelpa oss till dem. Men förklaringen af denne process misslyckades såväl för Kant som för hans skola. De förvandlade hela erfarenheten i blott företeelse, men i stället för att i sin undersökning bestämmas af den sanna driffjedren till metafysiskt tänkande, eller uppfordran att söka "bestämma det varande såsom ett sådant, som det måste vara, för att företeelserna å deras sida må framgå såsom dessa bestämda och inga andra," nöjde de sig med de bekanta och vanliga begreppen, blott med iakttagande af den försigtigheten, att icke hålla föremålen för dessa begrepp för ting i sig. Utan känsla för det tvingande i tanken, att, om ingenting vore, också ingenting skulle förete sig, emedan de icke uppfattade skenet i dess hela bestämdhet, då de förbisågo, att erfarenheten påtvingar oss sina former såsom lika ovilkorligt gifna som materien, eller sensationerna, gåfvo de på frågan, hvarthän skenet hänvisar, det svaret: på kunskapsförmågans former. Man kom sålunda till försöket att ersätta en ofullkomlig realism med en ännu mera förvänd idealism. Ty i det man alltjemt icke förstod, hvarifrån den enda riktiga ledningen vid undersökningen kunde erhållas, nemligen från den rätt uppfattade erfarenheten sjelf, flyktade den erfarenhetstingen en gång fråntagna realiteten sedan förgäfves från ort till ort, till friheten, kunskapsförmågan, jaget, det absoluta, Spinozas substans [1]).

Att den Hegelska filosofien, i samma mon som hon utgår från Schellings allmänna åskådning, äfven måste träffas af samma kritik som denna, är obestridligt. Klart är visserligen också, att de methodologiska anmärkningar, som Herbart i sin undersökning: *De principio logico exclusi medii* etc. [2]) riktar direkt mot Hegel, i det han visar fruktlösheten af Hegels försök att i sin dia-

---

[9]) Anf. st. ss. 342, 343.

[1]) Anf. st. ss. 343—347.

[2]) De principio logico exclusi medii inter contradictoria non negligendo. H. W. W. I, ss. 433—449.

lektiska method trotsa den logiske motsägelsesatsen, äfven, i följd af den Hegelska methodens stora betydelse för sjelfva det Hegelska systemet, måste ega giltighet med afseende på detta. Men likväl kunna vi icke undgå att anmärka det såsom en brist hos Herbart, att icke hafva utsträckt den allmänna historiska grundläggningen af sin åsigt till en särskild betraktelse af den Hegelska filosofien äfven ur inskränkt metafysisk synpunkt, enär å ena sidan ett hufvudändamål med den historiskt-kritiska betraktelsen var att mångfaldigt rikta blicken på de filosofiska problemerna [3]), och å den andra den Hegelska filosofien genom sin onekligen mera vetenskapliga form, oaktadt flere anmärkningsvärda methodologiska brister, måste kunna antagas för en fördomsfri betraktelse erbjuda en positiv filosofisk vinst utöfver de föregående resultaterna af den allmänna riktning i filosoferandet, från hvilken hon utgick. Såvidt det emellertid torde vara obestridligt, att Herbart menar sig i den ena eller andra inledande kritiska betraktelsen hafva träffat äfven den Hegelska filosofien, anse vi oss deri äfven från Herbarts egen sida vara berättigade till den jemförelse mellan honom och Hegel, hvilken vi, just i följd af den sednares betydelse inom den nyare filosofien, behöfva göra för ett fullständigare bedömande af Herbarts ståndpunkt. För att erhålla de härför erforderlige utgångspunkterne, göra vi ett kort tillägg till Herbarts historiska betraktelse genom antydandet af hufvudpunkterne i den Hegelska filosofien med ledning af det resultat, till hvilket vi blifvit förde genom vår granskning af denna åsigt i vår föregående undersökning om substansbegreppet under den Kantska perioden. Men dels emedan vi i denna undersökning betraktat den Hegelska filosofien såsom slutpunkten af den i Kants, Fichtes och Schellings åsigter af Herbart granskade riktningen inom filosofien, dels emedan vi för vår granskning af Herbart behöfva antyda vår från hans uppfattning något afvikande åsigt med afseende på denna riktnings betydelse, föranledas vi då äfven att i korthet erinra om resultatet af vår betraktelse af Hegels nu nämnde föregångare inom nyare filosofien.

Kants theoretiska problem hafva vi i förutnämnda undersökning funnit inskränkt till förklaringen af erfarenheten, sedan den s. k. rena metafysiken blifvit utesluten från den direkta undersökningen om möjligheten af aprioriska synthetiska omdömen. I likhet med Herbart kunna vi uttrycka detta problem

[3]) Jfr anf. st. s. 61.

i frågorna: hvarifrån komma erfarenhetens former, och med hvilken rätt blifva de på företeelserna öfverförda [4])? Kants spekulativa betydelse funno vi i den fordran att betrakta medvetandet såsom den substantiella enheten i erfarenheten, hvilken framgick ur hans svar på den första af dessa frågor, att erfarenhetens former måste fattas såsom medvetandets ursprungliga bestämningar. Bristen åter i den Kantska undersökningen kunna vi i korthet beteckna såsom en otillfredsställande utredning af den andra frågan. Medvetandets former skulle vara vilkor för erfarenhetens möjlighet. Men sedan Kant en gång utgått från dualismen å ena sidan mellan medvetandet och Ding an sich och å den andra mellan det allmänna och enskilda i medvetandet, kunde de ifrågavarande formerna icke uppvisas såsom former för just det innehåll, som genom dem skulle sammanbindas. Med afseende på det vilkor för ett nödvändigt sammanhang, som framgick ur Humes kritik af kausalbegreppet, att enheten skall vara ursprunglig, uttryckte vi denna brist så, att, då enheten eller medvetandet af Kant fattades såsom ett moment i erfarenheten gent emot mångfalden, han i sjelfva verket utgick från blott momenter, d. v. s. från en ursprunglig mångfald. Hvad beträffar Kants försök att genom den praktiska undersökningen uppvisa en substantiel verklighet, så måste han konseqvent stanna vid uppfattandet af det praktiska förnuftet, eller den sig sjelf bestämmande viljan, såsom en tom form, sedan allt innehåll såsom sinligt måst negeras, eller vid en fordran, hvars uppfyllande leder till en oändlig progress. — För att härefter erinra om Fichte, så funno vi hans problem framgå dels ur hans egen granskning af Kants antagande af *Ding an sich* såsom en för medvetandet främmande realitet, dels ur Kants fordran inom den praktiska undersökningen af det rena praktiska förnuftets sjelfständiga verklighet. Så kom Fichte till jaget såsom sjelfåskådande och sjelfbestämmande kraft, och uppgiften för honom blef att visa, huru detta absoluta jag producerade sina bestämningar, som det å ena sidan enligt det sagda icke kunde emottaga från en yttre eller främmande princip, såsom *Ding an sich*, men å andra sidan icke heller ursprungligen egde. Fichtes betydelse för filosofien funno vi just i hans fordran att fatta jaget såsom princip för alla sina bestämningar. Svårigheten för honom berodde derpå, att bestämningarne visade sig såsom inskränkningar. Derföre

[4]) Se H. W. W. I, s. 258.

måste icke-jaget sättas för jagets verklighet, och uppgiften för undersökningen fick derigenom den närmare bestämningen att öfvervinna motsatsen mellan jaget och icke-jaget. Den tredje grundsatsen inom den theoretiska vetenskapsläran, som just innehåller denna uppgift, angifver äfven det allmänna sättet för hennes lösning, nemligen genom begreppet delbarhet, eller derigenom att de båda motsatta fattas såsom inskränkande, bestämmande hvarandra. Den theoretiska lösningen af denna uppgift, som sökte reducera icke-jaget till det allmänna begreppet af inskränkning, eller — med afseende på uppfattningen af jaget såsom oändlig, utåtgående verksamhet — till det af motverkan, visade sig otillfredsställande, då likväl denna inskränkning just såsom *mot*verkan icke kunde förklaras såsom jagets verkan. Men äfven på det praktiska området misslyckades den ursprungliga uppgiften, eller uppvisandet af jagets absoluta verklighet. Såsom praktiskt skulle jaget sjelft vara grund för sin relation till icke-jaget, hvilket just sattes, på det att jaget såsom praktiskt skulle hafva något att upphäfva. Men sålunda behöfdes likväl inskränkningen såsom vilkor för jagets verklighet, d. v. s. jagets oändlighet och verklighet voro oförenliga, hvilket hos Fichte också gifver sig tillkänna i den oändlige process af oupphörligt sättande och upphäfvande af inskränkningen, hvartill hans praktiska undersökning, i likhet med Kants, leder. — Blott ett abstraktare uttryck för den motsats mellan jaget och icke-jaget, hvilken föranledde denne oändlige process, hafva vi i motsatsen mellan form och innehåll, eller enhet och mångfald. Dermed hafva vi också kommit till den form af denne motsats, hvari han, såsom vi äfven af Herbarts förut framställda betraktelse kunna finna, var föremål för Schellings behandling. Från Schelling öfvergick problemet till Hegel, sedan den förres behandling deraf visat sig mindre tillfredsställande. Utvägen till dess lösning var emellertid för båda i det allmänna densamme. Från Fichte upptogo båda uppfattningen af medvetandet såsom producerande kraft, hos Hegel kortast uttalad i den bekante satsen, att det sanna icke är att fatta endast såsom substans, utan äfven såsom subjekt. Men dermed förenade de uppfattningen af verksamheten såsom en öfvergång från möjlighet till verklighet, eller af den producerande kraften såsom organisk, hvarigenom hon kunde tänkas ursprungligen uti sig ega alla sina bestämningar. Derigenom syntes då en möjlighet vara gifven att undgå svårigheterna såväl vid Fichtes icke-jag, som nu icke längre behöfdes såsom grund för

bestämningarne, som äfven vid den oändlige processen, enär det potentiella just i det aktuella har sitt bestämda mål och sin fulländning. Svårigheterna, med hvilka Schelling emellertid hade att kämpa vid sin användning af de nya begreppen, hafva vi tillräckligt sett i Herbarts förut framställda granskning af hans åsigt. Vid den nya bearbetning af dessa begrepp, som Hegel företager, är det en af hans förnämsta omsorger att söka afhjelpa det behof af deras vetenskapliga bestämmande, som lika mycket gör sig känbart, som det blifver otillfredsställdt vid den Schellingska undersökningen. I enlighet med den Hegelska åsigtens historiska genesis blir då formen eller enheten det potentiella, och innehållet eller det konkreta det aktuella. Det vidare bestämmandet af förhållandet dem emellan är ett bestämmande af rörelsen, eller af den Hegelska methoden, enär denna skall vara objektiv, eller sakens egen rörelse. Men då vi i det följande skola finna såväl det absoluta blifvat, hvilket förutsättes för den Hegelska methoden, som äfven särskildt i någon mon denna sjelf underkastade granskning af Herbart, fästa vi oss för närvarande vid detta annars vigtiga moment i det Hegelska systemet, endast för att med ledning deraf kunna gifva ett fullständigare uttryck för Hegels ofvan uppgifna problem. Då nemligen rörelsen är objektiv, och då sålunda formen, såsom det potentiella eller första vid rörelsen, också är det absolut första, så måste hon således äfven fattas såsom det producerande. Problemet att förklara förhållandet mellan form och innehåll får derföre en närmare bestämning i uppgiften att visa, huru den förra producerar det sednare. Vi hafva i vår föregående undersökning betraktat hvart för sig de båda försök att lösa denna uppgift, hvilka Hegel gjort, det ena i andens Fenomenologi och det andra i Logiken. Då den logiska undersökningen är den, vid hvilken Hegel sjelf stannat, liksom hon ouekligen äfven vittnar om en högre utveckling af den Hegelska åsigten, än den fenomenologiska, anse vi oss vid närvarande korta erinran om denna åsigt endast behöfva göra afseende på Logiken. Formen, det abstrakta eller potentiella, finna vi då der fattad såsom det generella och, i anseende till enheten af objektivt och subjektivt, uttryckt i begreppet *vara*. Af de båda frågor, som efter fastställandet af sjelfve utgångspunkten inställa sig, nemligen huru man derifrån kan komma vidare, och huru det konkreta, till hvilket man kommer, är beskaffadt, sluter sig den förra tydligen till den allmännare frågan om den Hegelska methoden, hvarföre vi enligt det nyss förut sagda icke för närvarande

dervid kunna fästa oss. Den andra frågan deremot föranleder oss till en allmän betraktelse af den logiska utvecklingens hufvudstadier. Hvad då först beträffar varats sfer, så kunna vi i korthet sålunda uttrycka bristen hos Hegel, att antingen är mångfalden obegriplig, enär hon beror af repulsion, hvilket qvantitativa begrepp åter icke låter sig ur varat såsom sådant förklara, eller också blifver enheten oförklarlig, enär det rena öfvergåendet af ett i annat, som just är formen för enhet på varats ståndpunkt, just innebär den rena frånvaron af sammanhang mellan de många. Hvad beträffar väsendets kategorier, så komma de icke utöfver det slags enhet, som är uttryckt i begreppet relation. Men då en relation alltid i första hand förutsätter motsats mellan de båda, som stå i förhållande, så leder icke heller väsendets dialektik till ett motsägelselöst konkret, eller till en tillfredsställande förklaring af sammanhanget mellan form och innehåll. Den fordran af identitet dem emellan, hvarvid man inom väsendets sfer stannar, synes deremot uppfyllas af begreppet, i och med detsamma som det såsom logisk idé visar sig såsom system, eller såsom ett helt, hvars momenter äfven sjelfva äro begrepp, d. v. s. likartade med det hela, och sålunda icke uteslutande detta. Men vid närmare betraktelse visar sig emellertid äfven här en brist på sammanhang. Enheten skall vid fråga om begreppet vara gifven genom utveckling. Om nu också denna bestämning på något sätt måste innebära en ursprunglig förbindelse mellan de många, så förutsättes likväl äfven å andra sidan en brist i det första tillståndet, eller i det första sammanhanget, emedan annars utvecklingen vore utan allt motiv. Men oafsedt den formella förtjenst, som Hegel inlagt genom att för filosofien fordra en strängt vetenskaplig form, finna vi likväl hans spekulativa betydelse just i bestämmandet af rörelsen såsom utveckling, eller såsom öfvergång från potentia till actus, samt ännu mer — emedan det tydligare visar den filosofiska undersökningens fortsteg i Hegelianismen genom utförandet af det af Schelling uppställda begreppet organism — i uppvisandet af begreppets systematiska natur. Frågan blifver blott om att äfven kunna fasthålla detta resultat. I denna punkt åter visa sig den Hegelska filosofiens brister, hvilka enligt det förut sagda kunna sammanfattas i den ena, att Hegel icke kunnat komma ifrån rörelsen, eller förmedlingen, såsom formen för sammanhang. Derigenom har han icke kunnat stanna vid den logiska idéen, eller ens i resultatet fastställa ett varande konkret. Äfven resultatet måste vara i rörelse, d. v. s. rörelsen sjelf,

förmedlingen eller methoden blifver — såsom Hegel sjelf nödgas vidgå — till slut hans enda absoluta, hvilket med andra ord vill säga, att den motsats mellan innehåll och form, hvars lösning var Hegels ursprungliga uppgift, i stället för att lösas, blifvit det absolutas egen form.

Om vi nu åter upptaga tråden af den föregående betraktelsen, så visar vår förut gjorda framställning af Herbarts allmänna historiskt-kritiska inledning till sitt system hans egen uppfattning af sin historiska ställning. Såsom redan de yttranden af honom, med hvilka vi inledde denna framställning, gifva vid handen, ställer han sig i direkt förhållande till den Kantska filosofien och den idealistiska riktning, som från henne utgått. Mot dessa är hans reform närmast riktad. Den äldre skolans metafysiska hufvudfel, om man ser på innehållet, var hennes uppfattning af realiteten såsom sammansatt af möjlighet och verklighet. I detta afseende träffas hon af Kants kritik, hvars hufvudsakliga förtjenst och betydelse för metafysiken derföre just skall ligga i den analys af varats begrepp såsom innebärande blott position, hvilken i Kants granskning af den theologiska idéen skall vara gifven. Men då dels Kant sjelf, förvillad med afseende på den kritiske punkten hos den gamla skolan genom den empiriska psychologi, hvarifrån han sökte hjelpmedlen för framställningen, icke begagnade de fördelar, hans nya ställning erbjöd, dels hans efterföljare, i följd af den genom Kants auktoritet till sin kraft och verkan ännu mera förstärkta missvisningen af samme anthropologiske empirism, förbisågo det för ontologien epokgörande uti Kantianismen, så har på detta område den genom Kant direkt inledda filosofien icke fört undersökningen något väsendtligt steg framåt. Fastän sålunda den genom Kant grundlagde idealismen visserligen riktat den filosofiska undersökningen med några nya problemer och nya synpunkter för deras betraktande, så måste han likväl i det hela betraktas blott såsom en öfvergående episod i filosofiens historia [5]). Undersökningen måste derföre också ånyo börja i alla de punkter, i hvilka från gammalt de metafysiska svårigheterna haft sitt säte. Endast må det steg, hvarigenom Kant utträdde ur den gamla ontologien, icke tagas tillbaka. Men deremot måste fördomen om kunskapsförmågans former, som tillbakatränger all sann metafysisk undersökning, aflägsnas och metafysiken inträda i sina gamla rättigheter såsom *philosophia*

---

[5]) H. W. W. III, ss. 341, 342.

prima, i enlighet med hvilket yrkande Herbart angifver den gamla indelningen af filosofien i Logik, Fysik och Ethik såsom den, hvilken kommer hans egen åsigt om de filosofiska problemerna och deras förhållande till hvarandra närmast [6]).

Det sist sagda angifver närmare beskaffenheten och omfattningen af Herbarts filosofiska reform. Framför allt gör denna anspråk på att vara en öfver filosofiens hela område sig utsträckande reform i formelt eller allmänt methodologiskt afseende. Med afseende på det reala besvarandet af filosofiens första hufvudfråga, eller med afseende på frågan om sjelfva arten af verklighet, har Herbart direkt riktat sig blott mot den genom Kant inledda filosofien. Deremot visar den föregående framställningen, såväl att Herbart ansåg det fel, som han anmärkt i denna filosofis idealistiska tendens, till icke obetydlig del bero på oriktig uppställning, anordning och behandling af de filosofiska problemerna [7]), som äfven att han i sednare afseendet haft anmärkningar att göra mot alla de filosofiska åsigter, mot hvilka han kritiskt vändt sig. I följd af den vigt, som på grund häraf den allmänt methodologiske synpunkten kommer att ega för uppfattandet och bedömandet af Herbarts ståndpunkt, anse vi oss böra egna en särskild uppmärksamhet åt vissa i hans inledande undersökningar i detta afseende förekommande betraktelser, hvilka visa sig vara af en så allmän filosofisk betydelse, att de kunna anses utgöra ett begrundande af hans egen uppfattning och behandling af den filosofiske vetenskapen. Vi räkna hit dels åtskilliga under fortsättningen af den historiskt-kritiske delen af Herbarts metafysik särskildt från methodologisk synpunkt gjorda anmärkningar mot de förut granskade åsigterna, dels en i uppsatsen: *Über philosophisches Studium* [8]), förekommande undersökning om enheten i vetenskapen.

II. Allmänna Methodologiska betraktelser.

Den vigt, som Herbart fäster vid den mot de kriticerade åsigterna gemensamt riktade anmärkningen, att de icke låtit tillräckligt bestämma sig af det i erfarenheten sjelf gifna motivet till metafysisk forskning, beror af hans åsigt

[6]) Jfr anf. st. ss. 116, 256.
[7]) Jfr anf. st. s. 403.
[8]) H. W. W. I, ss. 373—464.

om förhållandet mellan empirism och filosofi. Empirismen, ehuru i sig värdelös såsom vid uppfattningen af det gifna häftande vid den omedelbare, ännu råe psychologiske mechanismen, eger likväl ett visst berättigande genom maximen att icke erkänna någon förklaring af naturföreteelserna, som blott på ett ungefär träffar sitt föremål. Men i detta empirismens berättigande ligger äfven hans styrka mot hvarje felaktig spekulation, hvarföre enda medlet för metafysiken att behålla segren mot denne hennes svåraste fiende just ligger i ett kritiskt upptagande af det gifna och i ovilkorligt följande af den deri erbjudna ledningen till dess förklaring [9]).

Ett bestämdare uttryck för det i ifrågavarande afseende mot den äldre skolan anmärkta felet är, att hon, med fastställande af motsägelsesatsen och satsen om en tillräcklig grund såsom högsta normer för all kunskap och, på grund deraf, utan kännedom om något annat verktyg för den metafysiska undersökningen, än den logiska methoden, bildade sig föreställningen om förhållandet mellan grund och följd i metafysiken i analogi med förhållandet mellan den logiske premissen och konklusionen, af hvilka den förre enligt Herbart icke innehåller något särskildt motiv för tänkandet att öfvergå till den sednare [1]). Kant, som genom uppställandet af frågan om aprioriska synthetiska omdömens möjlighet visserligen både visade sig inse, huru föga den blotta logiken förmår vid fråga om metafysiska problemers behandling, och derjemte hade förtjensten att vända uppmärksamheten på de methodologiska frågorna, gjorde sig likväl sjelf skyldig till väsendtliga fel vid besvarandet af det uppställda spörsmålet, då han i ett tredje, som ytterst skulle vara medvetandet sjelft, tänkte sig en ursprunglig enhet, som med subjektet förenade ett i dess eget innehåll icke liggande predikat. Ty för det första gifves, oberoende af de bestämda subjekterna och predikaterna, ingen dylik ursprunglig nödvändighet — ett tredje dem emellan liksom en panacé mot alla sjukdomar — af deras förbindelse, hvilken, såsom apriorisk, endast kan bero af en genom ett formelt vilkor, som subjektet måste uppfylla, hos subjektet sjelft gifven nödvändighet att dervid anknyta predikatet. Dessutom blifver det vid uppställandet af ett sådant tredje obegripligt, huru detta lättare låter förena sig med det första och

---

[9]) Jfr H. W. W. III, ss. 194, 199, 202—204; I, s. 75; IV, s. 12.
[1]) Jfr H. W. W. III, ss. 404, 405, 414; I, ss. 73, 81.

andra, än dessa kunna förenas sins emellan [2]). Men derjemte är Kants förfarande i den transcendentala esthetiken, hvilket äfven ligger till grund för hans antinomilära och metafysiska naturvetenskap, i methodologiskt afseende ännu mera felaktigt och förderfligt, emedan det undergräfver all sann ontologi och dermed den egentliga basis för allt nödvändigt och methodiskt filosoferande. Vigten af Herbarts härmed mot Kant antydda methodologiska anmärkning kan visserligen först i det följande till fullo visa sig. Den allmänne tankegången i henne söka vi likväl här i korthet återgifva, enär han synes oss såsom för den Herbartska åsigten charakteristisk. Tvistepunkten utgör begreppet kontinuum. Herbart utgår från förutsättningen, att kontinuiteten icke är något gifvet, hvarken i materien, som icke visar några minsta delar hvarken såsom fasta eller såsom flytande, icke heller i rummet eller tiden, som blott gifva ett *utom-* och ett *efter-hvartannat-vara* utan ett sådant de närmast intill hvarandra liggande delarnes öfvergående den ene i den andre. Men då Kant fattat kontinuiteten såsom en grundform för åskådningen, så har han vid bestämmandet af rum och tid såsom åskådningar, eller såsom sinlighetens ursprungliga former, i sjelfva verket utgått från kontinuiteten såsom ett gifvet. Förseelsen mot ontologien i detta förfarande ligger deri, att Kant gjorde kontinuitetens begrepp till utgångspunkt för tänkandet, hvilket det, såsom icke gifvet, icke kan vara. Derigenom kom nemligen hans förklaring af rummet och tiden att stå utan allt samband med den sanna ontologien, eller att träda i en ontologisk undersöknings ställe. Men Kants fel hämnade sig sjelf genom den fullkomliga saknad af all method, hvaraf hans förklaring lider. I stället för method finner man nemligen här blott ett öfvergående i en idealism, som å sin sida icke har något annat stöd än just den förklaring af rummet och tiden, hvilken han sjelf skulle stödja [3]). Och då nu genom Kants undersökning det methodologiska intresset blifvit väckt, så blef hans eget förfarande genom sina brister uppslaget till ett slags methodisk omstörtning af all methodisk ordning och måtta. De förderfliga följderna af de begångna felen visade sig redan hos Kant sjelf och hans skola, i det man, i stället för en noggrann analys af erfarenheten och iakttagande af hvarje särskild undersöknings egendomlige ståndpunkt, blott

---

[2]) H. W. W. III, ss. 388—391.
[3]) Anf. st. ss. 416—419; jfr anf. st. ss. 421, 425; I, s. 352.

i hvarje särskildt fall "förhörde föremålet efter kategoriernas fyra hufvudtitlar" [4]), men ännu mer i det genom Reinhold införda sträfvandet att för hela filosofien uppställa blott en enda princip. Ty derigenom blefvo theoretiskt och praktiskt, methodologi och ontologi eller kunskaps- och real-grund, vara och blifva, eller öfverhufvud alla de särskilda filosofiska problemerna utan all ordning blandade om hvarandra [5]). Särskildt erinra vi om en anmärkning, som Herbart i ifrågavarande afseende gör emot Fichte, emedan hon, äfven upprepad mot Schelling oaktadt hans af Herbart erkända ontologiska företräde framför Fichte, och till sin allmänna betydelse äfven träffande sjelfve kärnpunkten af Hegels dialektik, kan anses betecknande för Herbarts ställning till desse tänkare. Det heter nemligen, att, om också motsägelsen för Fichte blott skall vara ett dialektiskt konstgrepp, hans method i uppvisandet af vilkoren för det aldrig färdigblifvande jagets verklighet likväl aldrig kan öfvervinna motsägelsen, utan i sjelfva verket blott kommer att bestå i förenandet af motsatta [6]). Såsom betecknande för Herbarts egen ståndpunkt såsom sådan torde i sammanhang härmed äfven förtjena att erinras, att han söker grunden till den nämnda methodologiskt orimliga uppgiften för Fichte i den omblandning af de filosofiska problemerna, hvarigenom jaget blef filosofiens enda både kunskaps- och real-grund.

De sist anförda betraktelserna leda oss öfver till Herbarts undersökning om den filosofiske vetenskapens enhet. Af samma betraktelser finna vi äfven, att Herbart icke kan hylla åsigten om en enda princip för hela vetenskapen. Men deremot ligger i sträfvandet efter koncentration och samlad besinning, för att blifva mäktig undersökningens föremål, en tendens till enhet, som är den filosofiske andens första och charakteristiska uttryck [7]). Frågan är derföre, hvad denna naturliga enhetsdrift behöfver, för att blifva tillfredsställd. Den direkta behandlingen af denna fråga specificerar henne till tvenne, nemligen först om den fordrade enheten är enhet i vetandet eller i tingen, och vidare om hon är theoretisk eller praktisk [8]). Den första af dessa frågor besvaras hufvudsakligen genom ett beriktigande af sjelfva frågan. Sedan nemligen Her-

---

[4]) H. W. W. III, s. 425.

[5]) Jfr anf. st. ss. 226, 227, 406, 407; I, 402, 403.

[6]) H. W. W. III, 426, 427.

[7]) Jfr H. W. W. I, 377, 435.

[8]) Anf. st. ss. 403, 409.

bart genom det varnande exemplet af idealismens misslyckade försök, att i stället för raden af reale grunder och följder sätta den ideala följden af tankar och ytterst låta all mångfald utan åtskilnad uppgå i jagets enhet, sökt väcka till besinning, att enhetsdriften dock icke kan gå ut på att låta det, som i sig är mångfald, absorberas af enheten, stannar han vid det resultat, att "tänkaren såsom tänkare fordrar enhet i tänkandet för tänkandet." Det reala såsom realt är härvid fullkomligen likgiltigt och kommer icke i betraktande. Behofvet af enhet, som blott är tillstädes för tänkandet och derföre med afseende på det reala infinner sig, endast såvidt det tänkes, men icke såvidt man frågar, hvad det såsom sådant är, fordrar således för sin tillfredsställelse blott "en förste tanke, som drifver öfver till en andre o. s. v., så att öfvergången icke blifver godtycklig, utan nödvändig, och så att känslan af denna nödvändighet tryggar föreningen *(Zusammenbleiben)* af alla desse tankar" [9]).

Hvad beträffar den andra af ofvan uppställda frågor, om enheten är theoretisk eller praktisk, så framgår redan ur den allmänna historiska inledningen Herbarts svar derpå, nemligen att theoretiskt och praktiskt måste strängt åtskiljas såsom tvenne mot hvarandra sjelfständiga områden. Vi erinra här blott om de förnämste, hufvudsakligen indirekte, grunder för denna åsigt, som i inledningen till Herbarts system framställas. De synas oss förekomma dels i den förutnämnda undersökningen om filosofiskt studium, dels i sammanhang med en till den historiskt-kritiske delen af Herbarts metafysik hörande betraktelse af Schleiermachers ethik [1]). Konfusionen af theoretiskt och praktiskt kan sålunda enligt Herbart vara tvåfaldig, i det man antingen kan låta *börat* hafva sin grund i *varat* eller försöka förklara, hvad som *är*, ur hvad som *bör* vara. Sedan Herbart erinrat om Kants förtjenst att fordra en sträng söndring mellan båda gebiten [2]), fäster han uppmärksamheten på det allt för svaga stödet för denna fordran i distinktionen mellan naturlagar såsom theoretiske lagar och frihetslagar såsom praktiske. Ty enhetsdriften, som äfven i förevarande fall gör sig gällande, kan just såväl i naturen som friheten hemta näring. I samma mon nemligen som naturen, såsom hos Schelling, gifver efter för en organisk uppfattning, närmar hon sig friheten, hvilken åter, sjelf fattad såsom

---

[9]) Anf. st. ss. 403—408.

[1]) H. W. W. III, ss. 355—380.

[2]) H. W. W. I, s. 413.

en förmåga, eller såsom på samme gång varande lagen och verksamheten i enlighet med lagen, enligt Fichtes åskådning, öfvergår i natur [3]). Hvardera af de båda härmed antydde ståndpunkterne representerar för öfrigt blott hvar sin af de båda förutnämnda konfusionerna af theoretiskt och praktiskt. Med afseende på båda ståndpunkterne anmärker Herbart såsom en gemensam brist omöjligheten för dem att afgifva en grund för skilnaden mellan ett bättre och sämre, eller en princip för värdebestämning. I ena fallet skall nemligen det reala sjelft såsom absolut, eller fullkomligt, vara viljans mönsterbild. Men dervid återstår då alltid att besvara frågan, i hvad förhållande begreppen realitet och fullkomlighet, eller absoluthet, stå till hvarandra. Frågan uppkastas af Herbart, mindre för att i närvarande sammanhang besvaras, än för att fästa uppmärksamheten på en svårighet vid den af honom s. k. kosmiska ethiken, hvars objekt skall vara det reala väsendet. Försöket åter att göra friheten sjelf till högste princip förfelar värdebestämningen, emedan det icke för ett steg utöfver det rena godtyckets gebit. Grunden för ett visst viljande kan nemligen endast sökas i ett annat viljande, och så i oändlighet, d. v. s. ingen grund för att vilja på ett visst sätt finnes. Bristen vid den ifrågavarande ethiske ståndpunkten fixeras äfven genom den anmärkningen, att frågan om värdet, eller den fråga med afseende på hvarje särskildt viljande, om det är godt och rätt att just så vilja, förutsätter ett fullkomligen viljelöst svar. Med afseende på den kosmiska ethiken anmärkes vidare, att hon, konseqvent taget, blott kan framställa det absolutas egna tendenser, eller, med upphäfvande af friheten, betrakta allt individuelt viljande blott såsom en det absolutas egen ursprungliga handling. Uppgiften för den sedlige individen kan då också endast blifva att med tillhjelp af den theoretiska insigten finna de omständigheter, i hvilka han i alla fall har att foga sig, då en rubbning af verldens gång genom hans individuella verksamhet icke kan tänkas vara möjlig [4]). Men fastän man, för att undgå de härmed antydda, allt sedligt medvetande upphäfvande konseqvenserna af sammanblandningen af theoretisk och praktisk filosofi, måste låta den ena vara oberoende af den andra, så skall likväl dermed icke all förbindelse eller enhet dem emellan vara upphäfd. Närmare bestämdt skall oberoendet

[3]) Anf. st. ss. 416—419.

[4]) Jfr anf. st. ss. 409—413; III, ss. 364—366.

blott visa sig vid fråga om de båda vetenskapernes principer. Man skall nödgas erkänna, att den theoretiske kunskapen ingenting afgör med afseende på de högsta normerna för den praktiska verksamheten och att den praktiska filosofien grundar sig på ursprungligen evidenta omdömen, som äro hvad de äro, huru än det reala må vara att fatta [5]). Deremot förena sig de båda vetenskaperne i resultatet, eller gifva tillsammans åt handlingen den bästa ledningen [6]). I detta deras samarbete med hvarandra hänvisa de derföre i enskilda momenter på hvarandra. Sålunda behöfves t. ex., sedan de praktiske grundsatserne blifvit uppställde och tryggade, den theoretiska insigten för uppställandet af de techniska föreskrifterna för samma grundsatsers tillämpning på erfarenheten [7]). Vi afsluta betraktelsen af Herbarts undersökning om enheten i vetenskapen med den anmärkningen, att man efter analogien med den praktiska filosofiens nu anförda hänvisning på den theoretiska har att fatta vissa enskilda i Herbarts skrifter förekommande förklaringar af denna enhet, såsom att de särskilde delarne af vetenskapen skola sammanhänga med hvarandra [8]) eller erinra om hvarandra [9]).

III. Filosofiens begrepp och indelning.

Med anledning af den vigt för bedömandet af Herbarts filosofiska reform, som hans egen uppfattning af den filosofiske vetenskapens begrepp och problemer enligt det föregående visar sig ega, hafva vi att efter de nu framställda inledande betraktelserna af mera allmän natur särskildt i korthet fästa oss vid denne punkt. Fråga vi sålunda efter Herbarts definition på filosofi, så möter han oss till en början med den anmärkningen, att hon icke genom något för sig egendomligt föremål kan tänkas skilja sig från andre vetenskaper, emedan i detta fall andra föremål, som i filosofien blefve berörda, endast medelbarligen, eller genom detta objekt såsom ett medium, skulle komma i betraktande [1]). Hon skall derföre blott genom formen, eller sättet att behandla ett förekommande föremål, skilja sig från hvarje annan vetenskap. Men då Herbart såsom

---

[5]) Jfr H. W. W. I, ss. 415, 420.
[6]) Jfr anf. st. ss. 415, 446.
[7]) Jfr H. W. W. III, s. 365.
[8]) Anf. st. ss. 51, 412.
[9]) H. W. W. I, s. 60.
[1]) Anf. st. s. 44.

allmän förklaring af filosofien angifver, att hon är en *bearbetning af begrepp*, finner han sig föranledd att särskildt anmärka, såväl att filosofi ingår i hvarje vetenskap, hvilken motsvarar sin bestämmelse, som ock att filosofiens afsöndring såsom en särskild vetenskapsgren beror af samma inskränkthet hos den menskliga kraften, som i allmänhet gör en delning af det menskliga arbetet nödvändig [2]). Sålunda får filosofien till sin uppgift att för sig uttaga och bearbeta de begrepp, som åt alla vetenskaper meddela ordning, sammanhang och enhet [3]). Hennes förhållande till andre vetenskaper bestämmes i enlighet dermed dels så, att hon icke har att sysselsätta sig med samlandet och uppfattandet af det faktiska såsom sådant, utan förutsätter föremålet såsom ett redan bekant, d. v. s. såsom redan varande ett begrepp [4]), dels så, att hon är de öfrige vetenskapernes föreningsband och nödvändiga fulländning *(Ergänzung)* [5]). Endast med afseende på mathematiken finner Herbart någon svårighet att fastställa någon egentlig skilnad från filosofien, enär den förra icke heller sysselsätter sätter sig med uppfattandet af det gifna. Han synes derföre också böjd för det antagandet, att mathematikens användande af konstgrepp för storheters bestämmande är för henne sjelf såsom vetenskap tillfälligt, hvarföre, om en gång medlen för storhetsbestämningarna kunna kännas såsom osökta följder ur begreppen sjelfva, ingenting skall hindra att betrakta den derigenom charakteriserade mathematiken såsom en del af filosofien [6]).

I enlighet med filosofiens allmänna begrepp bestämmas hennes i det föregående antydde hufvuddelar såsom särskilda hufvudarter af begreppsbearbetning. Den första bearbetningen af begreppen, hvilken består i att bringa dem till klarhet, eller att skilja det ena begreppet ifrån det andra, och tydlighet, eller att skilja mellan kännetecknen hos ett och samma begrepp, tillhör således Logiken, som derigenom skall blifva en särskild filosofisk disciplin. Metafysiken beror derpå, att vid uppfattningen af verlden och oss sjelfve begrepp förekomma, hvilkas kännetecken stå i strid med hvarandra. Då nemligen dessa begrepp å ena sidan, såsom genom erfarenheten gifna, icke kunna från erfarenhetens förklaring uteslutas, men å den andra desto mera försvåra föreningen af våre

---

[2]) Anf. st. ss. 28, 43; jfr anf. st. ss. 375, 381.

[3]) Anf. st. s. 381.

[4]) Anf. st. ss. 43, 46; jfr anf. st. s. 436.

[5]) Jfr anf. st. ss. 35, 58, 381.

[6]) Anf. st. ss. 52, 53; jfr anf. st. s. 436.

tankar, ju mera de förtydligas, så uppfordras derigenom vetenskapen att så förändra dem, att de blifva tänkbara. Metafysiken blir derigenom ett eget slag af begreppsbearbetning, hvilket med afseende derpå, att genom förändringen något nytt måste tillkomma, som gör de ifrågavarande begreppen tänkbara, i allmänhet kan charakteriseras såsom ett beriktigande eller ett kompletterande *(Ergänzung)* af begrepp. Hvad slutligen beträffar filosofiens tredje hufvuddel, till hvilken enligt det föregående den praktiska filosofien måste hänföras, så betingas han genom tillvaron af en hel klass af begrepp, som å ena sidan icke låta tänkandet stanna vid ett blott logiskt förtydligande, men å den andra icke heller tillåta en förändring, likartad med den af de metafysiska begreppen. Det egendomliga för de ifrågavarande begreppen är nemligen, att de utan allt afseende på, huruvida de äro reala eller icke, föranleda oföränderliga värdebestämningar, eller i tänkandet frambringa en tillsats, som består i ett gillande eller ogillande omdöme *(Lob und Tadel; Beifall, Gefallen und Missfallen)*. Vid fråga om den sålunda tillkomna tredje filosofiska disciplinens benämning och omfattning vill Herbart beriktiga de gamles indelning. För det första finner han nemligen icke allenast begreppen af det goda och onda, hvilka betinga Ethiken, eller den i inskränkt mening s. k. praktiska filosofien, utan äfven begreppet af det sköna såsom motsats till det fula, äfvensom det sednare begreppet, utmärka sig genom oföränderliga värdebestämningar. Vidare anmärker han, att Esthetiken icke kan på förhand fastställa någon gräns för sjelfva arten af det till henne hörande sköna eller fula. Båda konsiderationerna tillsammans föranleda honom derföre att betrakta namnet Esthetik såsom den mest adeqvata beteckningen för en gemensam vetenskap för alla de begrepp, som på nyssnämnda sätt genom värdebestämningar utmärka sig [7]). Till skilnad från Logiken utmärka sig för öfrigt såväl Metafysiken som Esthetiken genom den egendomliga naturen af deras föremål [8]). De båda sednare komma derföre också att sjelfva hvar för sig sönderfalla i särskilde delar, och dervid först i allmän och använd Metafysik och Esthetik. Metafysiken, som går ut på en förklaring af erfarenheten, sysselsätter sig sålunda såsom allmän med beriktigandet af de i logiskt afseende högsta begrepp, som ligga till grund för hela erfarenheten, och erhåller såsom använd först, med afseende på erfarenhetens eget

[7]) Anf. st. ss. 47—49.

[8]) Anf. st. s. 52.

sönderfallande i inre och yttre, tvenne delar, nemligen Psychologi och Naturfilosofi, samt derjemte i den naturliga Theologien eller filosofiska religionsläran en tredje del, hvilken, vid den ifrågavarande indelningen af filosofien blott historiskt omnämnd, enligt Herbart skall vara betingad af det från erfarenheten härstammande ändamålsbegreppet [9]). Hufvudindelningen af Esthetiken beror åter derpå, att hon såväl har att i deras ursprungliga renhet och bestämdhet framställa de dels omedelbart behagande, dels genom uppgiften att undvika det misshagande frambragta esthetiska mönsterbegreppen, som ock att gifva föreskrifter för dessas användning på ett visst genom erfarenheten gifvet material [1]). Särskild vigt fäster Herbart vid den praktiska filosofiens subsumtion under Esthetiken, för att derigenom få ett desto större stöd för sin distinktion mellan Metafysik och Ethik. Föremålen för det esthetiska bedömandet skola nemligen vara blotta relationer, emedan endast sådana enligt Herbart, såsom i det följande skall visa sig, kunna behaga eller misshaga, eller vara principer för värdebestämning. Såsom blotta relationer, eller såsom förutsättande membra relationis, äro åter de enkla esthetiska elementerna intet realt. Men då deremot Metafysiken vid förklaringen af erfarenheten måste utgå från det reala, så skall häraf så mycket mer framgå nödvändigheten att betrakta den theoretiska och praktiska filosofien såsom tvenne principielt skilda och af hvarandra oberoende vetenskaper [2]). Skilnaden åter mellan Ethiken och den i inskränkt bemärkelse s. k. Esthetiken består deri, att de ethiska begreppen, eller praktiska ideerna, såsom i menniskan hafvande ett alltid och ovilkorligen gifvet föremål, eller såsom beroende på viljeförhållanden, icke allenast såsom det öfriga sköna visa sig såsom en sak af värde utan "bestämma personens obetingade värde," hvarigenom de ega för menniskan en ovilkorlig förbindlighet, som icke tillkommer de esthetiska omdömena inom de öfriga gebiten [3]). Sedan vi i det nu sagda funnit skilnaden mellan de särskilda filosofiska disciplinerna, hafva vi att äfven erinra om det slags enhet dem emellan, som enligt det föregående skall ligga deri, att de hänvisa på hvarandra. De exempel på en sådan förbindelse, hvilka af Herbart framställas, visa, att man dermed har att förstå det förhållande mellan de särskilde delarne af filosofien, att den ene föranleder i enskilde punkter upp-

---

[9]) Anf. st. ss. 33, 39, 48, 49.

[1]) Anf. st. ss. 49, 124.

[2]) Jfr anf. st. s. 137; III, ss. 381—384.

[3]) Jfr H. W. W. I, ss. 50, 128, 159.

kastandet af vissa frågor, hvilkas besvarande tillhör en annan del. Sålunda besvaras de allmännaste methodologiska frågorna, som hvarje vetenskap föranleder, af Logiken, hvilken derföre i formelt afseende för de öfrige förutsättes, med afseende hvarpå hon äfven af Herbart betecknas såsom ett vetandets formella organon [4]). Till det förut nämnda exemplet på en dylik förbindelse mellan Metafysik och Esthetik må här för mera fullständighets skull äfven tilläggas ett par andra. Så skall den sednare vetenskapen föranleda frågan, huru esthetiska omdömen kunna bestämma viljan, eller frambringa ett samvete, och derigenom hänvisa till Psychologien, hvilken samma frågas besvarande tillhör [5]). Såsom Religionslära hänvisar åter Metafysiken på Esthetiken, emedan menniskans föreställningar om det högsta väsendet till deras renhet äro beroende af de sedliga ideernas utbildning [6]).

En närmare bestämning af förhållandet mellan de särskilde delarne af filosofien, äfvensom en erforderlig ledning för den fortsatta exposéen af Herbarts åsigt, gifver besvarandet af frågan, hvari det för Metafysiken i det föregående fordrade primatet i förhållande till de båda andra filosofiska disciplinerna består. Då fråga här icke kan vara om ett logiskt subordinationsförhållande, såsom det som eger rum mellan den allmänna och speciella Metafysiken, så kan detta primat endast vara gifvet derigenom, att metafysikens objekt är det reala väsendet, under det hvarken de logiska begreppen eller de ursprungliga esthetiska elementerna göra anspråk på realitet. Men huru än antagandet af Logikens och Esthetikens principiella sjelfständighet må förhålla sig till fordran af ett så beskaffadt primat för Metafysiken, så är dock klart, att de särskilda filosofiska disciplinernas hänvisning på hvarandra derigenom blir såvida närmare bestämd, att, under det Logiken och Esthetiken icke sysselsätta sig med Metafysikens objekt, eller det reala såsom sådant, deras egna objekter från den synpunkten likväl måste blifva föremål för en metafysisk betraktelse, att de äro ett relativt, så vidt allt relativt måste ytterst ur det reala förklaras. För den direkta framställningen af Herbarts åsigt följer då också nödvändigheten att fästa ett hufvudsakligt afseende på Metafysiken. I sjelfva verket angifver, hvad beträffar Logiken och Esthetiken, den föregående redogörelsen för Her-

---

[4]) Anf. st. s. 337.
[5]) Anf. st. s. 50.
[6]) Anf. st. ss. 39, 158.

barts uppfattning af filosofien i hufvudsaken betydelsen af hans reform med afseende på dessa båda filosofiska discipliner, när fråga blott är om ett allmänt bedömande af hans ståndpunkt. Ty huru mycket denne ståndpunkt till sin allmänne charakter än är bestämd genom Herbarts uppfattning af filosofiens begrepp och arter, så består dock reformen, hvad beträffar de båda sistnämnde vetenskaperne, i första hand just i sättet, hvarpå de bestämmas såsom hufvuddelar af filosofien, och angifves derföre i och genom angifvandet af Herbarts indelning af den filosofiske vetenskapen. Med afseende på Logiken tillkommer dertill såsom för Herbart charakteristisk blott en egen uppfattning af begreppet, som är beroende af hans metafysiske ståndpunkt, och hvarpå vi efter behof skola fästa uppmärksamheten. Med afseende på Esthetiken skola vi äfven, för ett fullständigare belysande af Herbarts reform inom detta gebit, till det redan sagda göra några tillägg, som likväl icke föranleda en speciellare framställning af denne vetenskap. Hvad vi för öfrigt med afseende på Logiken och Esthetiken hafva att underkasta särskild undersökning, är giltigheten af de allmänne grunder, som föranledt Herbart till uppställandet af samme vetenskaper såsom hufvuddelar af filosofien i förut angifna bemärkelse. Men då denna giltighet måste för det speciellare utförandet af ifrågavarande vetenskaper förutsättas, emedan ingen vetenskap kan bevisa sin egen princip, så föranleder icke heller pröfningen af densamma till en speciellare redogörelse för Logikens och Esthetikens innehåll.

De tillägg, som vi med afseende på Esthetiken anse oss behöfva göra till det redan sagda, äro först några methodologiska föreskrifter för denne vetenskap. Sålunda föreskrifves med afseende på den logiska analys, som fordras för framställningen af de esthetiska mönsterbegreppen i deras ursprungliga renhet, att icke förvexla dem med vissa andra begrepp, som, utan att kunna läggas till grund för en ovilkorlig värdebestämning, likväl "uttrycka ett föredragande eller förkastande." Till dessa sednare begrepp hör det af det nyttiga, hvilket innebär relation till ett annat, hvartill det nyttiga är nyttigt, äfvensom det i en mer eller mindre hastigt öfvergående känsla bestående angenämas begrepp. Med den nämnda föreskriften sammanhänger äfven den, att, enär det sköna skall vara objektivt, från dess begrepp afskilja allt, som blott har sin grund i ett subjektivt intryck eller en stämning hos subjektet, som förnimmer det

sköna [7]). Vidare föreskrifves — i öfverensstämmelse med Herbarts allmänna åsigt om vetenskapens principer, att man icke har att godtyckligt bestämma desses antal och ännu mindre att tillstoppa för sig möjliga källor till kunskap genom att för vetenskapen fordra blott en enda princip [8]) — att Esthetiken icke har att ur en högste grundsats, som skulle angifva det skönas begrepp, härleda eller att under en sådan subsumera de esthetiska omdömena, utan, för att icke genom en för långt drifven logisk abstraktion förflyktiga det skönas begrepp, betrakta hvarje ursprungligt esthetiskt omdöme såsom absolut och af hvarje annat oberoende. "Man kan icke i innehållet af begreppet om det esthetiska finna principerne, utan måste, för att finna dem, nedstiga i detta begrepps omfång" [9]). Den sista methodologiska föreskriften, hvarom vi erinra och som hufvudsakligen framhålles med afseende på Ethiken, betecknas såsom en *logisk förmaning,* nemligen att raden af de esthetiska begreppen skall vara ordnad och fullständig, samt att, vid föreskrifterna för deras användning på erfarenheten, hvart och ett begrepp skall betraktas i fullständig förbindelse med alla öfriga begrepp, med afseende på hvilka ett ifrågavarande gifvet föremål bör bestämmas [1]). Slutligen göra vi vid fråga om Ethiken äfven en erinran, som beträffar denne vetenskaps innehåll. Hvad vi i detta afseende anse oss behöfva särskildt fästa uppmärksamheten på, är blott den första praktiska idéen, eller *den inre frihetens idé.* Såsom ethiskt mönsterbegrepp skall denna idé enligt Herbart uttrycka det absolut behagande sedliga förhållandet, att viljan öfverensstämmer med det ethiska omdömet [2]). Utan att här närmare kunna taga i betraktande frihetsbegreppet i Herbarts system, nämna vi denna idé, blott för att antyda en utväg, som Herbart försöker, för att på samme gång emot den s. k. kosmiska ethiken kunna vindicera friheten och åt detta begrepp tillerkänna en praktisk betydelse. Hvad de öfriga praktiska ideerna beträffar, synes oss en redogörelse för dem skola föra oss för mycket in i det speciella. Endast emedan de skola utgöra innehållet i den inre frihetens idé, eller begrunda de omdömen, med hvilka viljan kan vara eller icke vara i öfverensstämmelse, föranledas vi att uppräkna dem. De angifvas sålunda af Herbart såsom fyra, nemligen *fullkomlighetens, välviljans, rättens* och *billighetens* idéer.

[7]) Anf. st. ss. 124—127.

[8]) H. W. W. IV, ss. 27, 28.

[9]) H. W. W. I, ss. 49, 131.

[1]) Anf. st. s. 121; jfr ss. 51, 145.

[2]) Anf. st. s. 137.

Hvad beträffar Herbarts Logik, så kunna vi visserligen enligt det förut sagda lika litet af formelt logiskt intresse inlåta oss i en speciellare framställning af denne vetenskap, som det esthetiska eller praktiska intresset föranleder oss till en betraktelse af Esthetiken. Likväl angifva vi visse hufvudpunkter ur Logiken, hvilka, liksom de i visst afseende bero på Herbarts i den allmänna Metafysiken framträdande ståndpunkt, synas oss egnade att tillbakakasta på denne ett ljus, som endast genom en mera invecklad undersökning skulle kunna erhållas från andre delar af Herbarts system. Vi börja det mera positiva angifvandet af hans ståndpunkt med denna framställning ur Logiken, emedan hon i allmänt formelt afseende skall förutsättas för Metafysiken.

IV. Satser ur Logiken.

Vi inleda framställningen ur Herbarts Logik med en erinran om den logiska undersökningens anordning. Logikens första föremål är begreppet. Men då tydliga begrepp kunna antaga formen af omdömen och dessa förenas till slutledningar, blifva äfven omdömet och slutledningen föremål för den logiska betraktelsen [3]). Efter slutledningsläran förekommer i Herbarts större framställning af logiken, hvilken vi hufvudsakligen här följa, ett kapitel om logikens användning, hvilket antyder dennas beskaffenhet och gränser.

Med afseende på begreppsläran hafva vi endast att fästa oss vid förhållandena mellan begreppen och vissa deraf föranledda bestämningar. Sedan Herbart angifvit, att den logiska betraktelsen visserligen sysselsätter sig med tankar, men, med bortseende från vilkoren för deras psychologiska möjlighet, endast gör afseende på det genom dem tänkta, hvilket sålunda för logiken förutsättes såsom ett redan färdigt och bekant, eller såsom ett *begripet,* ett *begrepp* [4]), fastställer han grundsatsen, att tvenne begrepp icke kunna vara fullkomligt lika, emedan de i sådant fall icke skulle med afseende på det genom dem tänkta åtskiljas från hvarandra [5]). Till förhållandena mellan begrepp leder han sig derefter genom anmärkningen, att begrepp kunna vara till en del lika. Då detta för flere begrepp lika, hvilket äfven sjelft är ett begrepp, är för de

---

[3]) Anf. st. ss. 47, 48.

[4]) Anf. st. ss. 77, 467.

[5]) Anf. st. s. 78.

flere begreppen ett gemensamt kännetecken, stå de sålunda till detsamma i subordinationsförhållande. Ett motsatsförhållande förefinnes åter redan mellan det hos ett begrepp egendomliga och det egendomliga hos ett annat begrepp, då man om hvartdera egendomliga säger, att det icke är det andra. Men jemte denne motsats, som består i blott skiljaktighet eller icke-enahandahet, finnes en annan, då de motsatta begreppen bilda icke blott en summa, utan en kontrast, eller då de äro oförenliga. De blott skiljaktiga begreppen betecknas derefter såsom disparata. De oförenliga deremot, af hvilka det ena kan tänkas oberoende af det andra, bilda en konträr motsats, som närmare karakteriseras deraf, att han medgifver en rad af motsatta begrepp i följd af ett för dem gemensamt högre begrepp, till hvilket de stå i samma förhållande af subordination. Slutligen gifva såväl de disparata som de konträra begreppen den kontradiktoriske motsatsen mellan a och *non* a, b och *non* b, i det man såväl om a som om b kan säga, att det ena icke är det andra, hvarvid man har endast tvenne led, af hvilka det ena, nemligen det negativa (*non* a), är beroende af eller icke kan tänkas utan det andra [6]).

Från motsatsförhållandet mellan begrepp härleder Herbart motsägelsesatsen: *motsatta äro icke enahanda,* emedan denne icke lär något nytt, utan får sin hela betydelse genom den förutsatta kännedomen om motsatsförhållandet [7]). Såsom med denne sats eqvipollenta anföras derefter identitetssatsen och satsen om det uteslutna tredje [8]). Enär Herbart sjelf har åt desse satser egnat en i förhållande till öfriga logiska bestämningar jemförelsevis stor uppmärksamhet, och hans uppfattning af dem obestridligen är af en viss vigt för bedömandet af hans filosofiske ståndpunkt, erinra vi om de förnämste hit hörande punkterne, som förekomma i den förutnämnde uppsatsen: *De principio logico exclusi medii* etc. Med afseende på identitetssatsen: A = A, anmärker Herbart sålunda först mot Hegel, att denne sats icke innebär en relation af något till sig sjelft, enär fråga är om en upprepning, icke af sjelfva föremålet, utan blott af tanken, och att satsen således icke heller kommer i strid med den andre, *att af tvenne motsatta predikater endast det ena kan tillkomma subjektet,* hvilken sätter något i relation till ett annat [9]). Berättigandet till mångfaldigt upprepande af

---

[6]) Anf. st. ss. 79, 80; jfr anf. st. s. 468.
[7]) Anf. st. s. 80.
[8]) S:a s.
[9]) Anf. st. s. 537.

tanken A finner Herbart i den gifna mångfalden af sins emellan i något afseende lika ting, enär det, som åstadkommer likheten, derigenom är satt lika många gånger, som de ifrågavarande tingen sjelfva. Men hvarken sättes härigenom det allestädes ena och samma A i relation till sig sjelft, ej heller ligger i denna upprepning såsom sådan grunden till identitetssatsens giltighet [1]). För att ådagalägga denna, erinrar Herbart, att man i stället för formeln: A = A, kan sätta: A = *non non*-A eller A *non* = *non*-A. Dessa sednare former, som visserligen blott uttrycka, att A alltid förblifver A, visa likväl identitetssatsens och motsägelsesatsens eqvipollens derigenom, att den förre kan reduceras till den sednare, eller vara ett uttryck för den affirmation, som uppstår, när ett negativt negerar ett annat [2]). Samma förhållande mellan identitets- och motsägelsesatserne, som här åberopas, för att visa den förres giltighet, uttryckes af Herbart äfven dermed, att motsägelsesatsen har af de s. k. tankelagarne den största klarheten och att identiteten erhålles först genom negerandet af ett motsatt [3]). Hvad beträffar den i ordningen tredje s. k. tankelagen, eller satsen om det uteslutna tredje, så finner Herbart den Hegelska formeln för densamme: A *är antingen* + A *eller* — A, alldeles olämplig, emedan det ena af dessa alternativer redan är affirmeradt i identitetssatsen och det andra negeradt i undersatsen. En betydelse kan den ifrågavarande satsen erhålla, först när till något ett annat såsom predikat refereras, i hvilket fall han under formeln: A *är antingen* B *eller non*-B, innehåller en modifikation af de båda förutnämnde satserne [4]).

Ur Herbarts begreppslära hafva vi blott att göra ett par tillägg till det nu sagda. Sålunda anmärker Herbart med afseende på motsägelsen, att en sådan eger rum, endast när identitet fordras mellan de motsatta begreppen. I detta fall, heter det ytterligare, kan redan en flerhet af disparata begrepp åstadkomma motsägelse, hvaremot, då fråga blott är om en summa, såsom i satsen:

---

[1]) Anf. st. s. 541.

[2]) Anf. st. ss. 541, 545.

[3]) Anf. st. s. 543: Claritas enim summa est in principio contradictionis: explicatione opus est in principio identitatis ob multiplicatum A; resolutionem requirit distinctio in principio exclusi medii. Jfr anf. st. s. 545: A ipsum sibi æquale non poneretur nec animadverteretur, nisi *prius* repulsam tulissemus, quum *periculum fecissemus* repugnantes illi notas obtrudendi.

[4]) Anf. st. s. 342; jfr anf. st. s. 80.

denna klädning är blå och röd, till och med konträra begrepp icke verka motsägelse [5]). I sammanhang med de förutnämnde s. k. tankelagarne gör Herbart äfven med afseende på den af Leibnitz införde grundens sats några anmärkningar, hvilka gå ut på att visa, att undersökningen om denne sats icke tillhör logiken. Ty af de betydelser, som samme sats erhåller genom Leibnitz' förklaring: *Ce principe est celui d'une raison suffisante, pour qu'une chose existe, qu'un évènement arrive, qu'une verité ait lieu,* skall den första försvinna genom den riktiga bestämningen af varats begrepp, och den andra höra till undersökningen om kausalbegreppet, under det slutligen den tredje leder till den svårare, lika litet logiska frågan, "huru en kunskap, trädande ut ur sig sjelf, kan begrunda en med honom olikartad" [6]).

I omdömesläran hafva vi hufvudsakligen att fästa oss vid Herbarts deduktion af de allmänne synpunkterne för omdömets betraktande och vissa dermed sammanhängande bestämningar. Herbart utgår från den förklaringen af omdömet, att det är afgörandet af den fråga om förenligheten af tvenne begrepp, hvilken föranledes af det sväfvande tillstånd, hvari de befinna sig, när de möta hvarandra i tänkandet [7]). Med anledning deraf, att subjektet i omdömet visserligen å ena sidan eger betydelse af subjekt endast med afseende på ett annat begrepp såsom predikat, men derjemte å den andra är utgångspunkten för dömandet, eller är det bestämda begrepp, till hvilket predikatet refereras, fastställer han derefter den grundsatsen, att subjektet, ehuru alltid blott hypothetiskt giltigt (eller väntande på ett predikat), likväl kan *oinskränkt* uppställas, under det predikatet uppställes i *inskränkt* bemärkelse (eller såsom till sitt omfång bestämdt af subjektet) [8]). Hvad nu beträffar synpunkterne för omdömets betraktande, så är qvaliteten den ende väsendtlige, eller genom omdömets allmänna begrepp gifne, enär bejakning och förnekning äro de enda ovilkorliga formerna för besvarandet af den fråga, som betingar omdömet [9]). Med afseende på qvantiteten erinra vi, huru Herbart leder sig till denne synpunkt genom den anmärkningen, att ett negativt omdöme, utan all vidare bestämning, är att betrakta såsom partikulärt, emedan det blott afsöndrar ett begrepp från ett annat begrepps innehåll, utan att afgöra något om det sednares omfång [1]).

---

[5]) Anf. st. s. 81.
[6]) Anf. st. s. 82.
[7]) Anf. st. s. 91.
[8]) Anf. st. s. 92.
[9]) Anf. st. s. 94.
[1]) Anf. st. s. 95.

Till modaliteten kommer Herbart derefter genom den observationen, att en kontradiktorisk motsats eger rum mellan det universelt affirmativa och det partikulärt negativa omdömet, hvarvid genom upphäfvandet af det ena det andra blir *logiskt nödvändigt* [2]). Den andra modalitetskategorien, eller den *logiska möjligheten,* framställes i sammanhang med bestämmandet af motsatsen mellan det partikulärt affirmativa och universelt negativa omdömet såsom konträr. Då nemligen enligt Herbart i sådant fall genom det enas upphäfvande alls intet afgöres med afseende på det andra, uttrycker detta sednare icke nödvändighet, utan blott tänkbarhet. Skälet åter att, i motsats mot den vanliga logiken, i förevarande fall fastställa en konträr motsats i stället för en kontradiktorisk finner Herbart, hvad beträffar det universelt negativa omdömet, i den konsiderationen, att det icke afgör något om sukjektbegreppets omfång, och med afseende på det partikulärt affirmativa deri, att det såsom sådant blott bestämmer en *del* af subjektets omfång [3]). Då dessa betraktelser jemte den med dem likartade, som föranledt Herbart att i det negativa omdömet såsom sådant se ett *sua natura* partikulärt omdöme, icke äro utan vigt för bedömandet af Herbarts allmänne ståndpunkt, erinra vi i sammanhang härmed om en i den förutnämnde uppsatsen om principium exclusi medii förekommande anmärkning, hvilken tydligen utgår från samma allmänna logiska åskådning, som de sist anförda bestämningarna, nemligen att man, vid bestämmandet af det allmänna begreppet efter denne grundsats, icke är berättigad till ett negativt slut från det allmänna till det enskilda [4]). I sammanhang med nyss anförda logiska bestämningar må äfven erinras, att Herbart ur dem drager den konklusionen, att begreppen nödvändighet och möjlighet äro relationsbestämningar, i det ingenting kan tänkas hvarken såsom nödvändigt eller såsom möjligt utan genom jemförelse med ett motsatt, enär nödvändighet beror af tvång, af det motsattas omöjlighet, och möjlighet kännes genom frånvaro af tvång [5]). Med afseende på relationen, som är den af Herbart sist framställde synpunkten för

---

[2]) Anf. st. s. 96.

[3]) S:a s.

[4]) Anf. st. ss. 545, 546: Responderi potest, dubiam conditionem rerum non dubias reddere notiones generales: itaque notioni A vel jungendam esse notam B, vel non jungendam, etsi incertum maneat, an rei cuidam A conveniat nota B non comprehensa in notione generali A.

[5]) Anf. st. s. 98.

omdömets betraktande, inskränka vi oss till några få anmärkningar. Så gifva de redan färdige begreppen det kategoriska omdömet, under det att det hypothetiska framställer begreppen såsom ännu sig bildande. Det disjunktiva omdömet åter är blott att betrakta såsom en förkortad form för flere sammanhörande hypothetiska med konträra begrepp i subjektet eller predikatet, enligt en allmän formel för det sednare fallet: a *är antingen* b *eller* c *eller* d..., i stället för a *är* b, *om det icke är* c *eller* d, och a *är* c, *om det icke är* b *eller* d, o. s. v. [6]).

Omdömesläran afslutas med uppvisandet af den förvandtskap, som skall ega rum mellan kopulan och begreppet *vara* i de s. k. existentialsatserne, såsom: det regnar, det blixtrar, o. d. Man kan nemligen tänka sig en sådan sats uppkommen genom successiv generalisering af subjektbegreppet, tills detta icke längre framträder såsom ett visst bestämdt begrepp, d. v. s. tills något egentligt subjekt icke längre finnes, såsom satsen: det gifves menniskor, genom satserne: Europeerne äro menniskor, menniskor äro menniskor, några dödlige äro menniskor, några väsen äro menniskor. Men då nu predikatet är till sferen för sin giltighet beroende af subjektet, så följer, att det i en dylik sats utan bestämdt subjekt är oinskränkt uppställdt, hvarföre förvandtskapen mellan kopulan och begreppet vara i detta fall skall ligga deri, att den förra är ett tecken för det sednare såsom absolut sättning [7]).

Då i slutledningen, såsom en förening af omdömen och såsom uttrycket för det logiska förhållandet mellan grund och följd [8]), äfven den logiska methoden kommer fullständigast till användning, har Herbart visserligen sjelf åt hennes behandling egnat mycken omsorg. Men då de hithörande bestämningarna hufvudsakligen bero på de förut med afseende på begreppet och omdömet fastställda, anse vi oss för vårt ändamål kunna förbigå denne del af Herbarts logik. Deremot anse vi oss böra göra några erinringar med afseende på det förutnämnda tillägget till logiken, hvilket handlar om hennes användning. Gränsen för denna finner man hos Herbart gifven deri, att begreppen från logisk synpunkt äro att betrakta såsom blotta aggregater af kännetecken [9]). Den logiska abstraktionen och determinationen göra sålunda icke heller tillfyllest vid

[6]) Anf. st. s. 102.

[7]) Anf. st. ss. 104—106.

[8]) Jfr anf. st. s. 102.

[9]) Jfr anf. st. ss. 93, 94: sie *(logiken)* betrachtet alle Begriffe als Aggregate von Merkmalen.

förklaringen af åtskilliga begreppsförhållanden, som icke låta reducera sig till denna allmänna kategori, och på hvilka exempel anföras i det ensidiga eller ömsesidiga beroende, som eger rum mellan begrepp, då det ena icke kan tänkas utan det andra, eller när ett kännetecken hos ett begrepp förutsätter ett annat, äfvensom i predikatets relation till subjektet och konklusionens till premisserne [1]). Då dylika för hvarje vetenskap egendomliga relationer mellan de till honom hörande begreppen finnas, behöfver derföre också hvarje vetenskap utom den logiska methoden äfven en för sig egendomlig method. Uppgiften för det logiska tänkandet blir i dylika fall att genom analys af ett ifrågavarande begrepp aflägsna allt för undersökningen främmande och fixera hennes utgångspunkt. Deremot har logiken ingenting att lära angående determinationen, eller den nya rad af begrepp, som i den särskilde vetenskapen skall följa, sedan utgångspunkten blifvit utarbetad till vederbörlig grad af abstrakthet [2]).

V. Granskning af erfarenhetsbegreppen.

Då den granskning af vissa erfarenhetsbegrepp, genom hvilken Herbart i sin *Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie* inleder den direkta framställningen af sin metafysik, för att dels afväpna empirismen, eller visa, hvarföre tänkandet icke kan stanna vid den omedelbara uppfattningen af det gifna [3]), dels förbereda uppställandet af de metafysiska problemerna, så väl å ena sidan i visse punkter vittnar om ett kritiskt skarpsinne, som kräfver erkännande, huru än bedömandet af Herbarts åsigt för öfrigt må utfalla, som ock å den andra är egnad att blotta vissa svagheter i denna åsigt, anse vi äfven lämpligt att inleda den närmast följande, åt Herbarts metafysik egnade betraktelsen genom en sammanfattad framställning af ifrågavarande granskning. Det första angreppet på den till det vanliga föreställningssättet hörande uppfattningen af det gifna låter Herbart utföras af de historiskt gifna skeptiska åsigterna, hvilka han i detta afseende hänför till tvenne hufvudformer, lägre och högre skepticism. Den lägre, genom Sextus Empiricus representerade skepticismen, som blott betviflar, att tingen äro så beskaffade, som de omedelbart synas [4]), har sin anledning

[1]) Jfr anf. st. s. 117.
[2]) Anf. st. ss. 119, 121.
[3]) Jfr anf. st. s. 61.
[4]) Anf. st. ss. 62, 63.

dels i de för den sinliga varseblifningen hos tingen gifne egenskapernes relativitet, dels i oförenligheten af desse egenskapers mångfald med föremålets enhet. Å ena sidan visar sig nemligen hvarje kännetecken beroende af för tinget sjelft yttre och tillfälliga omständigheter, och å den andra nödgas man just på grund af kännetecknens lika berättigade anspråk att framställa tinget sjelft såsom sådant, besvara frågan, hvad det är, antingen genom hopsummerandet af dess kännetecken, då enheten går förlorad, eller genom bestämmandet af tinget såsom det der eger kännetecknen, då man erkänner sig icke veta, hvad det *är*, utan på sin höjd hvad det *har* [5]). Resultatet blir tviflets öfvergång i den vissheten, att sinnena icke gifva kännedom om, hvad de såsom de gifna erkända på mångfaldigt sätt beskaffade tingen i sig äro [6]). Den högre skepticismen, hvars hufvudrepresentanter skola vara Hume och Kant, och som rubbar sjelfva tron på tings tillvaro, blir föremål för en något utförligare betraktelse, i det Herbart icke allenast vill visa det berättigade i anledningen till detta slags tvifvel, utan äfven inom tillbörliga gränser inskränka det. Anledningen att i tviflet med afseende på tingen gå längre än den lägre skepticismen ligger deri, att erfarenhetens former, lika litet som de framträda såsom något särskildt *jemte* innehållet, eller sensationerna, lika litet visa sig vara gifna i och med dessa. Ty hvarken är soliditeten något senteradt, enär vi icke kunna varseblifva, hvad som ligger bakom tingets yta, ej heller är ens ytan sjelf såsom sådan eller i allmänhet utsträckningen till för sinnet, då vi icke sentera tomma afstånd, en anmärkning som Herbart äfven tillämpar med afseende på distanserna mellan toner, för att erinra, att icke heller successionen i tiden är något för sinnena gifvet [7]). Och hvad beträffar det slags enhet, som allmänt antages såsom ur erfarenheten bekant i begreppet ting med flere egenskaper, så gifver den omedelbara erfarenheten blott mångfalden af kännetecknen, men icke deras bestämda aggregation, i det hon icke lär, huru de sammanhänga med hvarandra just på det eller det bestämda sättet [8]). En likartad argumentation låter äfven använda sig med afseende på de andra slagen af qvalitativ enhet, som äro uttryckta i orsaks- och ändamålsbegreppen. Men lika nödvändigt som det är att på nu framställda sätt hos erfarenhetstingen skilja mellan form och in-

---

5) Jfr anf. st. ss. 64, 65, 177, 178.
6) Jfr anf. st. ss. 65, 175.
7) Anf. st. s. 67.
8) Anf. st. s. 68.

nehåll, lika oberättigadt är det att vid detta resultat förklara den förra såsom något blott tilltänkt, eller såsom en tillsats från medvetandets sida. Ty lika litet som vi kunna fatta tingen såsom blotta ytor, emedan de förete sig såsom något, d. v. s. såsom ett positivt, under det ytan, såsom blott varande en gräns, är något negativt [9]), lika litet bero de bestämda gestalterna eller i allmänhet förbindelserna af kännetecken på vår varseblifning, enär de icke derigenom förändras [1]), och lika litet kunna vi undgå att med hvarandra förbinda ett bestämdt föregående med ett bestämdt efterföljande [2]). Resultatet af tviflet måste derföre blifva det erkännandet, att erfarenhetens former genom det tvång, hvarmed deras förnimmande är förbundet, visa sig såsom ett gifvet, likaväl som innehållet, fastän vi icke varseblifva, *huru* de äro gifna [3]). Under det denna fråga tillsvidare måste lemnas å sido, emedan hon tillhör psychologien, så är det angifna resultatet, *att* formerna äro gifna, af desto större vigt för den allmänna metafysiken, som hon endast derigenom kan ega bestämda principer att utgå ifrån, enär hela hennes grund och botten är erfarenheten [4]).

Motiver till metafysisk forskning blifva de ifrågavarande begreppen genom svårigheten att tänka dem, hvilken, då begreppen sjelfva, just såsom gifna, icke låta bortvisa sig, drifver till en sådan bearbetning af dem, som enligt det föregående skall tillhöra metafysiken [5]). Svårigheten vid deras tänkande har Herbart under formen af motsägelser förnyade gånger vid de flesta af dessa begrepp med största kritiska omsorg sökt visa. Vi anföra i korthet, hvad som i detta afseende i det närvarande sammanhanget förekommer, och skola i det följande efter behof fästa uppmärksamheten på andra hithörande bestämningar. Hvad då beträffar enheterna i rum och tid, så falla de under hufvudsakligen samma kritik. Så visas med afseende på både rum och tid, att man med bibehållande af dessa former aldrig skall komma till ett enkelt, då den ena är formen för *utomhvartannatvarat* och den andra för *efterhvartannatvarat* [6]). Hvad särskildt angår materien såsom det reala i rummet, anmärker Herbart, att vi med hennes uppfattande aldrig blifva färdige, i det vi genom hennes delning, för att komma till de enkle beståndsdelarne, alltjemt

[9]) Anf. st. s. 178.
[1]) Jfr anf. st. ss. 178, 185; IV, s. 27.
[2]) H. W. W. I, ss. 187, 188.
[3]) Jfr anf. st. ss. 71, 73, 175; IV, s. 22.
[4]) Jfr H. W. W. I, ss. 74, 175.
[5]) Jfr anf. st. s. 176.
[6]) Anf. st. ss. 178—183.

blott stanna vid ett utsträckt, som måste tänkas ytterligare delbart [7]). Närmare bestämmes i enlighet härmed motsatsen i materien såsom en motsats mellan ändlighet och oändlighet. "Vi menade oss hafva ett ändligt realt, i det vi sågo och kände materien; oändligheten inskjuter sig i det ändliga, och likväl kan hon icke förstora det ändliga omfånget" [8]) . . . . "till grund för materien ligger ett realt, som icke kan vara oändligt. Oändlighet är predikat för ett tanketing, med hvars konstruktion vi aldrig blifva färdige" [9]).

Efter denna analys af de qvantitativa enheterna i erfarenheten kommer ordningen till de qvalitativa. Den närvarande betraktelsen af begreppet ting med flere egenskaper visar den motsägelse, som skall ligga i den i det föregående antagna förklaringen af tinget såsom det der eger kännetecken. Då nemligen detta egande måste vara lika mångfaldigt, som kännetecknen sjelfva, så upplöses vid denna förklaring tingets enhet icke mindre, än om man besvarar frågan, hvad det är, genom uppräknandet af dess kännetecken [1]). Det erfarenhetsbegrepp, som i det närvarande sammanhanget utförligast behandlas, är det af förändring, hvilket, allmännast uttryckt deri, att vid en gifven komplexion af kännetecken vissa försvinna och andra infinna sig, är det i successionen egentligen gifna, som genom det tillfälliga deri, att ett ting i nästa ögonblick icke är detsamma som i det föregående, drifver till uppställandet af begreppet orsak såsom förklaringsgrund för förändringen såsom verkan [2]). I det trilemma, hvarunder förändringens begrepp göres till föremål för behandling, i det man vid hennes förklaring antingen kan utgå från en yttre orsak eller från en inre eller slutligen derifrån, att förändringen har ingen orsak, utan är absolut [3]), kriticeras först det mechaniska föreställningssättet, som i en yttre orsak söker förklaringsgrunden. Renast representeras denne ståndpunkt i uppställandet af motsatsen mellan kraften såsom princip för verksamhet och materien såsom det lidande, emedan förändringens förklaring ur orsaker, som sjelfva icke äro principer eller utgångspunkter för verksamhet, utan determineras af andra orsaker, blott skulle leda till en regressus in infinitum [4]). Men vinsten genom undgåendet af denne oändlige regress är emellertid icke stor, enär ändå orsa-

---

[7]) Anf. st. s. 178.
[8]) Anf. st. s. 180.
[9]) Anf. st. s. 184.
[1]) Anf. st. s. 186.
[2]) Anf. st. ss. 188, 189, 213.
[3]) Anf. st. s. 195.
[4]) Anf. st. s. 197.

ken, äfven såsom verkande princip, måste tänkas ingripa i det lidande. Ty då dervid det verksamma måste gå ut ur sig sjelft, och det lidande i sig upptaga ett främmande, så råka båda i motsägelse med sig sjelfva. Båda måste nemligen före och oberoende af verksamheten och lidandet vara något i och för sig sjelfva, men således förete de i verksamheten och lidandet hvartdera för sig i sin qvalitet någonting för dem sjelfva främmande, eller om hvartdera kan sägas, att det, för att vara hvad det är, icke är sig sjelft tillräckligt, utan i sig innesluter en genom dess egen natur icke gifven egenskap [5]). Hvad beträffar det andra ledet af ifrågavarande trilemma, förklaringen af förändringen ur en inre orsak, eller hennes uppfattande såsom sjelfbestämning, så visar sig omöjligheten af dess fasthållande i den oändlige regress, hvartill det leder. Det förändrade, som nu antages bestämma sig sjelft till förändringen, måste nemligen betraktas både såsom det *bestämda* och det *bestämmande*, hvarvid det förra finner orsaken till sin bestämdhet i det sednare. Men då det bestämmande, emedan det måste använda en verksamhet, för att bestämningen skall komma till stånd, derigenom sjelft befinner sig i ett annat tillstånd, än om det hade förhållit sig overksamt, så är dess verksamhet hos det sjelft en förändring, som såsom verkan måste framgå ur en verksamhet, hvilken — om man icke vill taga sin tillflykt till något af de andra leden i trilemmat — åter måste vara en akt af sjelfbestämning, och så i oändlighet [6]). Skall förändringen slutligen tänkas vara utan orsak, eller kunna såsom absolut blifva utgöra qvaliteten af det, som är underkastadt förändring, så måste, på det all af särskilda orsaker betingad tillfällighet må aflägsnas, vexlingen tänkas försiggå såväl utan allt afbrott som under en fullkomlig likformighet i anseende till hastighet och riktning. Men utom svårigheten, som ligger deri, att en sådan sträng likformighet ingenstädes i tingens vexling står att träffa, företer det ifrågavarande begreppet sjelft egna inre motsägelser, som göra dess fasthållande omöjligt. Frågar man nemligen, hvad det blifvande är, så måste, då blifvat sjelft endast kan tänkas genom de vexlande motsatta beskaffenheterna, dessa sammanfattas, för att uttrycka den sökta qvaliteten. Men, sålunda koncentrerade till en enhet, upphäfva de hvarandra. Försöket att undgå motsägelsen genom åberopande af successionen, hvarigenom det blifvande i hvarje särskildt tidsmoment skulle

---

[5]) Anf. st. ss. 198, 199. [6]) Anf. st. ss. 200, 201.

besitta blott en enda qvalitet, är fruktlöst, då begreppet fordrar, att hela blifvat, som genomlöper alla beskaffenheterna, skall gälla såsom det vexlandes qvalitet. Men derjemte blifver just genom successionen det ifrågavarande begreppet ännu svårare att fasthålla. Ty det föregående skall nu upphäfva sig sjelft och dessutom frambringa sin motsats, eller det blifvande, som var något bestämdt, skall, just emedan det var detta, icke mera vara detsamma, utan blifva sin egen motsats. Låter man dervid den föregående beskaffenheten helt och hållet upphöra, innan den andra inträder, så afbrytes kontinuiteten: ett ting försvinner, under det i nästa ögonblick ett fullkomligt annat uppstår. Låter man åter, på det ett må blifva ur ett annat, den ena beskaffenheten icke helt och hållet hafva upphört, innan den andra motsatta inträder, så sammanfattar en och samme tidpunkt i sig motsatta; han innehåller upphörande och början, af hvilka det förra betyder vara, som icke mera är vara, och det sednare vara, som ännu icke är vara [7]).

Efter betraktelsen af förändringen anmärker Herbart, att försöket att undgå de deri liggande motsägelserna genom att fatta vexlingen såsom företeelse af ett till grund liggande, sjelft icke vexlande väsen blott skulle undanskjuta svårigheterna, i stället för att lösa dem. Ty för det första kan ur denne grund, om han sjelf har en enkel qvalitet, ingenting följa, och aldraminst kan han förete sig, emedan det skulle innebära en relation till ett väsen, som förnumme företeelsen. Men vidare skulle under förutsättning af ett sådant såväl det sig företeende väsendet som det förnimmande subjektet visa motsägelsen, att de först måste tänkas vara något i och för sig sjelfva och sedan genom deras relation till hvarandra upptaga i sig något främmande [8]).

Utom de nu framställda allmänna begreppen, göras äfven några mera speciella till föremål för granskning. Till de sednare hör det af jaget, hvilket, såsom varande den af Herbart förföljde idealismens egentlige princip [9]), af honom angripes, så ofta tillfälle erbjuder sig. Till en början betraktas sålunda detta begrepp såsom en speciel form af begreppet ting med flere egenskaper. Men för det första kan man då lika litet finna ett inre band i den komplexion af förnimmelser, som uttryckes i det en flerhet sådana beledsagande medve-

---

[7]) Anf. st. ss. 208, 209.
[8]) Anf. st. ss. 209, 210.
[9]) Anf. st. s. 191.

tandet: *jag tänker*, som i allmänhet vid fråga om en i erfarenhaten gifven komplexion af kännetecken [1]). Vidare skall jaget sjelft, betraktadt såsom rent sjelfmedvetande, innebära en duplicitet, som gör ett enkelt och motsägelselöst svar på frågan, hvad det är, omöjligt. Ty frågas, hvad eller hvem vi förnimma, då vi förnimma oss sjelfva, så kan svaret endast gifvas efter formeln: "jaget förnimmer sig," d. v. s. "sitt jag," d. v. s. "sitt förnimmande af sig sjelft," d. v. s. "sitt förnimmande af sig såsom förnimmande sig sjelft," o. s. v., eller m. a. o. svaret på den framställda frågan löper ut i en oändlig rad af förklaringar af "sig" genom "sitt jag," och af detta "jag" genom "förnimmandet af sig," hvarigenom man således stannar vid begreppet af ett förnimmande utan ett förnummet [2]). Men derefter betraktas äfven den konseqvente idealismen såsom identisk med läran om det absoluta blifvat, hvarföre han måste falla för samma kritik, som denna lära. Identiteten mellan jagets och det absoluta blifvats begrepp skall åter visa sig vid den strängt idealistiska förklaringen af kunskapen. Då nemligen vid denna förklaring orsaksbegreppet, vare sig i betydelse af yttre orsak eller af sjelfbestämning (frihet, intellektuel åskådning), fullkomligt förkastas, så återstår endast att betrakta förnimmelserna såsom af oss sjelfva ovilkorligt frambragta, eller såsom i oss absolut blifna [3]).

Äfven med afseende å Herbarts granskning af ett par andra speciellare erfarenhetsbegrepp, nemligen rörelsens och organismens, behöfva vi för det följande göra några erinringar. Då det rörda är inbegripet i ett oupphörligt kommande och gående, eller måste fattas så, att det under rörelsen både är och icke är på ett och samma ställe, visar sålunda det förstnämnda, af Herbart till rummet refererade, begreppet samma motsägelse, som det absoluta blifvat [4]). Vid fråga om organismens begrepp fäster sig Herbart till en början vid dualismen mellan lifvet och den döda massan eller ämnet. För det första kan härvid frågan, hvad lifvet är, icke enkelt besvaras, utan endast genom en hänvisning till de olikartade verksamheter, som det synes utöfva på de olike delarne af ämnet. Men dertill återkommer i den ifrågavarande motsatsen äfven den allmännare mellan det verksamma och lidande med samma svårigheter, som förut med

---

[1]) Anf. st. ss. 70, 192.
[2]) Anf. st. ss. 192, 193.
[3]) Anf. st. ss. 214—216.
[4]) Anf. st. ss. 226, 227.

afseende derpå visats, i det både lifvet och ämnet å ena sidan hvartdera måste vara något i och för sig, oberoende af det andra, men å den andra icke kunna till deras qvaliteter fattas utan förhållande till hvarandra. Vill man åter upphäfva ifrågavarande dualism och i stället tillägga organismen blott ett enda vara, som nu till sin qvalitet måste fattas både genom det mångfaldiga ämnet och genom det mångfaldigt sig uppenbarande lifvet, så inträder å ena sidan, i stället för verksamhet och lidande, såvida ett absolut blifva, som organismen förändrar sig sjelf, men å den andra äfven i det afseendet en inskränkning af blifvat, att genom assimilationen och exkretionen den döda massan tidtals försättes i ett *börjande* och *upphörande* blifva [5]).

VI. Allmän Metafysik.

Den vigt, som vi i det föregående funnit den allmänt methodologiske synpunkten ega för den Herbartska filosofien, föranleder oss att börja den direkta framställningen af den allmänna metafysiken, hvartill vi nu öfvergå, med redogörelsen för de metafysiska problemernas anordning eller för de särskilde delarne af den allmänna metafysiken. Begrundandet af denne vetenskaps indelning förekommer i sammanhang med de historiskt-kritiska betraktelserna. Till sin första bestämning i detta afseende kommer Herbart genom att låta Kant och den Leibnitz-Wolffska skolan korrigera hvarandra i bestämmandet af begreppen realitet och kausalitet. Med afseende på det sednare begreppet hade Kant enligt det föregående gått till en ytterlighet, då han refererade det endast till företeelsens verld, eller gjorde kausaliteten blott till en regel för tidsföljden. Det otillfredsställande i denna Kants uppfattning visar sig också deri, att hans skenbara kausalitet icke kan tänkas utan under förutsättning af en verklig, åtminstone såsom grund för sensationerna [6]). Genom Kants korrektion af den Leibnitz-Wolffska skolans uppfattning af varat visar det sig emellertid vara en lika stor ytterlighet att omedelbart i det reala såsom sådant förlägga grunden till skeendet och de vexlande tingen. Å ena sidan måste det reala, efter Kants utredning af detta begrepp, fattas såsom i sig moget och utan behof af någon utveckling, men å den andra visar den med afseende på det Kantska kausali-

---

[5]) Anf. st. ss. 228—230.

[6]) H. W. W. III, s. 208.

tetsbegreppet anmärkta bristen, att skeendet måste med det reala förbindas. Det måste derföre komma till varat, utan att det sednare derigenom förökas eller i något afseende förändras, liksom linien kommer till ytan eller ytan till kroppen utan någon addition [7]). Sedan Herbart på detta sätt fäst uppmärksamheten på den enligt honom riktiga uppfattningen af varat och skeendet, äfvensom på svårigheten att komma öfver från det förra till det sednare, finner han hos den Leibnitz-Wolffska skolan en aning såväl om denna svårighet som om sättet för hennes lösning. Hit höra de i det föregående anförda bestämningarna hos denna skola, hvilka Herbart tillräknar henne såsom en metafysisk förtjenst, nemligen den kausalitet utan tid, som ligger i bestämmandet af kraften såsom grund till inherensen, samt vidare den enhet af transient och immanent kausalitet, som uttalar sig i yrkandet af ett idealt inflytande i stället för det reala, då det verksamma går ut ur sig sjelft, hvartill äfven kommer det ideala lidandet, som i förhållande till den lidande substansen sjelft är en handling [8]). Genom att till dessa betraktelser lägga den af Kants behandling af kausalitetsbegreppet föranledda anmärkningen, att man måste skilja mellan *verkligt* och *skenbart* skeende, kommer Herbert slutligen till den sökta bestämningen med afseende på den allmänna metafysikens indelning. Man måste nemligen, menar han, på grund af det sagda midt igenom denne vetenskap uppdraga en gränslinie mellan tvenne väsendtligen olika gebit, eller skilja mellan tvenne hufvuddelar af den allmänna metafysiken, af hvilka den ene handlar om varat och det verkliga skeendet, och den andre om det skenbara skeendet i tid och rum [9]). Den hos Herbart ofta under mer eller mindre olika uttryck förekommande anmärkningen, att vetenskapen icke kan börja med idealism, och att hvarje idealistisk filosofi blott är att betrakta såsom omvändningen af en förhandenvarande ofullkomlig realism [1]), leder honom till uppställandet af en annan hufvuddel af den allmänna metafysiken för att visa den idealistiska verldsåsigtens otillräcklighet och obehöflighet efter uppställandet af en exakt realism, som icke låter omvända sig. Den härmed antydda metafysiska undersökningen, som först kan följa efter den realistiska åsigtens grundläggande, utgör den i ordningen siste hufvuddelen af den allmänna metafysiken. Till ännu en sådan

[7]) Anf. st. ss. 206, 208.
[8]) Anf. st. s. 209; jfr ss. 211, 212.
[9]) Anf. st. s. 210.
[1]) H. W. W. ss. 214, 215; jfr I, s. 262; IV, s. 268.

hufvuddel kommer Herbart i enlighet med sin åsigt, att hvarje vetenskap har sina egendomliga principer och deraf beroende methoder [2]. Då tingens grunder icke äro gifna, men metafysiken såsom förklaring af erfarenheten måste utgå från det gifna, uppstår nemligen frågan, huru man från detta kan komma till det reala [3]. Då på besvarandet af denna fråga den metafysiske vetenskapens egen möjlighet väsendtligen beror, så föranleder hon den naturligen första af de metafysiska undersökningarna. Resultatet af hela den ifrågavarande betraktelsen blifver sålunda uppställandet af fyra hufvuddelar af den allmänna metafysiken, hvilka efter problemernas anordning äro: *Methodologi* — om principer och methoder, *Ontologi* — om det reala och det verkliga skeendet, *Synechologi* — om det i rum och tid sammanhängande, och *Eidologi* — för behandlingen af de idealistiska frågorna.

A. Methodologi.

I enlighet med methodologiens nyss förut angifna allmänna begrepp bestämmes hennes uppgift fullständigast såsom trefaldig, nemligen att först tillbörligen bestämma det gifna eller utgångspunkterne för tänkandet, för det andra fastställa methoden för sökandet af det till grund för företeelsen liggande reala väsendet samt slutligen, enär det gifna är det egentliga deklarandum, i allmänhet uppvisa möjligheten att från det reala, som man funnit eller åtminstone så mycket som möjligt närmat sig, komma tillbaka till det gifna [4]. Hvad nu beträffar de härmed antydda undersökningarna, så inskränker sig betraktelsen af det gifna till hvad de inledande undersökningarna i detta hänseende fastställt, hvarföre vi icke anse oss behöfva uppehålla oss vid denne punkt af Herbarts methodologi. Förhållandet mellan denna första methodologiska undersökning och den andra erhåller en närmare bestämning genom angifvandet af deras betydelse med afseende på metafysikens principer. Då den första emot den skeptiska anfäktelsen tryggat icke allenast erfarenhetens materia, utan äfven hennes former, så har denna undersökning genom samma analys, hvarigenom hon fastställt dessa former såsom gifna och såsom utgångspunkter för vetandet, äfven med afseende på dem uppvisat den förste af en

---

[2]) Jfr H. W. W. I, ss. 53, 54.
[3]) H. W. W. III, s. 221.
[4]) H. W. W. IV, s. 16.

princips egenskaper, nemligen att vara i och genom sig sjelf viss [5]. Deremot tillkommer det den andra undersökningen att besvara den andra frågan med afseende på principen, huru ur denne något vidare kan följa, eller huru det gifna vetandet kan föröka, utvidga sig sjelft [6], med afseende hvarpå samma undersökning blifver bestämdare uttryckt i frågan *om sammanhanget mellan grunder och följder* [7]. Vi öfvergå till en betraktelse af Herbarts behandling af denna den vigtigaste af de methodologiska frågorna.

Herbart börjar analysen af begreppen grund och följd med att fixera motsägelsen, som skall ligga deri, att grunden, för att vara grund, måste innehålla följden, som såvida är identisk med grunden, och att följden, för att utvidga kunskapen, måste innebära något nytt, eller vara icke identisk med grunden [8]. Då nu fordran af kunskapens utvidgning genom slutandet icke må eftersläppas, så synes en lösning af den anmärkta svårigheten vara möjlig, endast om man finge taga de ifrågavarande begreppen i mindre sträng bemärkelse genom medgifvandet, att grunden må helt och hållet eller till en del upprepas i följden, eller att följden må medföra något nytt, som icke ligger i grunden, eller att begge fallen må på en gång ega rum [9]. Vid den analys af det allmänna föreställningssättet, som derefter följer, för att pröfva giltigheten af ett sådant antagande med afseende på förhållandet mellan grund och följd, göras först några anmärkningar mot det logiska subordinationsförhållandet, för att visa dess olämplighet att vara ett uttryck för samma förhållande. För det första finner nemligen Herbart det vara mera skäl att beteckna arten såsom grund till genus, än tvärtom, enär man heldre sluter: här är en *man*, alltså här är en *menniska*, än låter begreppet *menniska* vara grund till begreppet *man*. Men bristen vid nämnda slut är, att det icke uppfyller den uppställda fordran att utvidga kunskapen, enär det tvärtom förminskar grundens qvantum [1]. Ett lyckligare resultat gifver deremot betraktelsen af de mathematiska och mathematiskt-fysiska bevisen i de fall, der en särskild konstruktion eller i allmänhet en transformation af sjelfva det förutsatta begreppet, hvarom något skall bevisas, är erforderlig, för att komma till följden. Å ena sidan är det förutsatta begreppet,

---

[5]) H. W. W. s. 27; jfr I, s. 53.
[6]) H. W. W. IV, s. 28.
[7]) Anf. st. s. 30.
[8]) Anf. st. s. 30; jfr anf. st. ss. 37, 42.
[9]) Anf. st. ss. 30, 31.
[1]) Anf. st. s. 31.

eller utgångspunkten för beviset, sjelft grund till demonstrandum, men å den andra är det äfven ensamt för sig otillräckligt för att begrunda. Ett nytt moment tillkommer såsom *ett tillfälligt uppfattningssätt (Zufällige Ansicht)* till den gifne' utgångspunkten genom hans transformation, genom hvilket det först blir möjligt att komma öfver till följden [2]). Resultatet af denna från det mathematiska språkbruket utgående analys af begreppen grund och följd skall vara insigten, att fall gifvas, då grunden utvidgar sig, eller då en lösning af den i förhållandet mellan grund och följd anmärkta motsägelsen är möjlig, nemligen öfverallt der grunden hör till ett större system af begrepp. Under detta vilkor är nemligen utgångspunkten för vetandet, eller hvad som först gällde såsom grund, blott en del af hele grunden, eller liksom en dörr, genom hvilken man kommer in i det större hela, hvarifrån en annan del, eller följden, såsom en ny dörr för ut, och motsägelsen beror deraf, att man tager såsom hele grunden, hvad som i sjelfva verket blott är en del deraf [3]). Det vunna resultatet uttryckes kortast dermed, att både grunden och följden måste vara sammansatta. Med afseende på grunden skall detta vara tillräckligt visadt genom nu anförda betraktelse. Med afseende på följden anmärkes derjemte särskildt, att, om hon vore ett begrepp utan inre mångfald, så låge hon redan färdig i grunden, och genom uttagandet af denne enkle del ur grunden skulle ingen ny insigt vinnas, i sammanhang hvarmed äfven anmärkes, att följden åtminstone måste framställa en ny förbindelse af de begrepp, som hvart för sig, enskildt taget, ligga i grunden [4]).

Efter fastställande af detta resultat öfvergår Herbart till en mera speciel undersökning af vilkoren, under hvilka det eger rum. Om följden blott är en ny förbindelse mellan de redan i grunden gifna begreppen, så visar hon sig vara endast till *formen*, men icke till *materien* från grunden skiljd. Då i följden i sådant fall åtminstone *tvenne* delar äro att åtskilja, så måste i grunden, såsom innehållande något mer, finnas minst trenne sådane, nemligen utom delarne af följden äfven en tredje förmedlande [5]). Med afseende på den logiske syllogismen, som är det enklaste uttrycket för det nu charakteriserade förhållandet mellan grund och följd [6]), gör Herbart med anledning af det sagda, el-

[2]) Anf. st. ss. 30—34; jfr ss. 36, 37.
[3]) Anf. st. s. 38.
[4]) Anf. st. s. 39; jfr III, s. 6.
[5]) H. W. W. IV, s. 39.
[6]) Anf. st. s. 40.

ler då följden blott är en ny förbindelse af gamla begrepp, den anmärkningen, att han endast partielt uppfyller den allmänna fordran med afseende på slutandet, att utvidga kunskapen [7]). Då samma anmärkning från en annan sida äfven uttryckes dermed, att det "logiskt formade omdömet" alltid är bundet vid föreställningen om inherens, såsom skulle predikatet antingen ingå eller icke ingå såsom kännetecken i subjektbegreppets innehåll [8]), eller att den logiska methoden blott leder till ett sammanhopande af tankar [9]), så föranledes Herbart deraf att ställa samma method lägre än den mathematiska, hvilken, oberoende af den logiska inherensen, baserar sig på storhetsbegreppens egna förhållanden *(Beziehungen)* sins emellan [1]). Men emellertid vidlådar en brist äfven den mathematiska methoden, så länge de förut nämnde erforderlige tillsatserne till grunden, eller de tillfälliga uppfattningssätten, icke i förhållande till tänkandet hafva aflagt charakteren af tillfällighet, utan mera visa sig såsom ett lyckligt fynd, eller konstgrepp, än såsom med tillräcklig bestämdhet framgående ur sjelfva uppgifterna [2]). Förnyandet af en med afseende på den logiske syllogismen redan i det föregående gjord anmärkning ådagalägger tydligare, hvad som behöfves med afseende på grunden och methoden, för att erhålla en adeqvat form för det förut fordrade sammanhanget mellan grund och följd. Om man nemligen enligt den redan framställda undersökningen måste skilja mellan tvenne tillstånd hos grunden, det ena, då han ännu icke är behörigen bearbetad, utan blott förhanden såsom ett *förråd*, och det andra, då han är till begrundande *färdig*, så uppstår frågan, "huru kommer grunden ur det ena tillståndet i det andra?" Och då nu den grund, hvilken såsom tankeförråd är gifven i de logiske premisserne, visar sig helt och hållet passiv, eller väntande på ett godtyckligt tänkande, för att föra desse tillsammans, så väckes deraf behofvet af en grund, hvilken, såsom sjelf en blifvande tanke, drifver öfver till följden och för sin egen bearbetning gifver en anvisning, som höjer öfver den blotta gissningen [3]). Sedan Herbart anmärkt, att man icke kan söka en så beskaffad grund annorstädes än i ett gifvet, som fordrar att riktigare tänkas [4]), blir uppgiften för den återstående delen af nu ifrågavarande methodologiska

---

7) Anf. st. s. 42.
8) Anf. st. s. 41.
9) H. W. W. III, s: 7.
1) H. W. W. IV, s. 41.
2) Anf. st. s. 34; jfr anf. st. s. 58.
3) Anf. st. ss. 42, 43.
4) Jfr anf. st. s. 43.

undersökning att med afseende på det allmänna begreppet grund närmare betrakta de sig sjelfva motsägande erfarenhetsbegreppen och bestämma methoden, som från dessa såsom grunder skall leda öfver till följden. Äfven om en grund af sist antydda slag måste det då gälla, att följden ligger deri, så snart han är till begrundande färdig [5]), och enär han *fordrar* att öfvergå i följden, så måste detta bero deraf, att han står i relation dertill [6]). Då han vidare innebär en motsägelse, så kan han icke vara en sats eller en flerhet af satser, utan måste vara ett begrepp, som är identitet af motsatta led [7]). Hvad beträffar följden, som nu skall upphäfva motsägelsen genom att *förändra* grunden, eller genom bibringandet af en *ny* tanke såsom komplettering *(Ergränzung)* af grunden, för att denne skall blifva tänkbar, så blifver hon icke allenast till formen utan äfven till materien från grunden skiljd. Slutligen följer af det sagda med afseende på methoden för det ifrågavarande slutandet, att hon måste vara en regel för sökandet af de erforderliga fyllnadsbegreppen, eller hänförelsepunkterne *(Beziehungspunkte)*, d. v. s. för sökandet af grundens relation till följden, med afseende hvarpå hon af Herbart fått namn af *Methoden för relationerna (Methode der Beziehungen)* [8]). Med afseende derpå, att grunden nu är en motsägelse, och att en motsägelse i allmänhet löses genom en distinktion, beskrifves också ifrågavarande method i korthet så, att hennes *början* är en motsägelse, under det att de gifna begreppens kompletterande genom nya begrepp för möjligheten af en distinktion utgör *midten* och sjelfva distinktionen *slutet* af samma method.

På grundens bestämmande såsom en motsägelse lägger Herbart mycken vigt, emedan endast derigenom en tillräcklig impuls och ledning för ett fortskridande tänkande kunna vara gifna [9]). Till närmare bestämmande af nu ifrågavarande method leder besvarandet af frågan: hvart drifver en motsägelse, hvarvid tänkandet, såsom då fråga är om gifna motsägelser, icke kan stanna? Det närmaste svaret måste blifva: till söndring af enheten, hvari motsägelsen har sitt säte, enär en motsägelse upphäfver sig sjelf och den kontradiktoriska motsatsen till enhet just är icke enhet [1]). I stället för det ena måste man sålunda sätta flere. Motsägelsen ligger nu visserligen icke i hvartdera af de

---

[5]) Anf. st. s. 43.
[6]) Anf. st. s. 44,
[7]) Anf. st. ss. 49, 50; III, s. 7.
[8]) H. W. W. IV, s. 44; III, s. 8.
[9]) Anf. st. s. 46; jfr anf. st. s. 68; III, s. 7.
[1]) H. W. W. IV, s. 48; III, s. 8.

söndrade leden för sig; likväl visar sig vid närmare betraktande den företagna söndringen icke hafva fört till målet, men deremot sjelf vara upphof till nya svårigheter. Afsöndras ett led för sig, så är det nemligen ett blott *tomt* begrepp, som väntar på återförening med det andra ledet, för att vara *giltigt*. Sålunda råkar det, för att tillfredsställa såväl logiken som erfarenheten, eller för att vara *tänkbart* och *giltigt* på samme gång, i motsägelse med sig sjelft. Eller om det gifna erfarenhetsbegreppet, sjelfva hufvudbegreppet, heter A och de motsatta leden M och N, så har dermed motsägelsen trädt ur A i det enskilda ledet, i det t. ex. M. måste tänkas såsom både identiskt och icke identiskt med N. Fortgången i tänkandet måste nu visserligen ske genom en ny söndring, eller genom åtskiljandet af de i M såsom förbundna befintliga leden. Svårigheten skall således vara afhjelpt genom uppställandet af ett M såsom identiskt och ett annat såsom icke identiskt med N. Men derigenom upprepar sig med afseende på det enskilda för sig afsöndrade ledet af M alldeles samma svårighet, som mötte vid afsöndringen af M sjelft ur hufvudbegreppet, nemligen motsatsen i hvarje enskildt M mellan dess giltighet och tänkbarhet, eller att hvarje enskildt M måste vara identiskt och icke identiskt med N. Tillika finner man, att vid hvarje förnyad söndring af ett genom en föregående söndring uppkommet enskildt led samma svårighet skulle inställa sig. Då emellertid motsägelsen är gifven, och sålunda lika litet kan helt och hållet afvisas, som hon låter tänkandet stå stilla, så gifver detta en förhoppning om hennes slutliga lösning. Man må derföre icke af de nyss funna svårigheterna låta afskräcka sig, utan blott ihågkomma, att, hvad som icke låter från tänkandet bortvisa sig, men å andra sidan icke på ett visst sätt kan tänkas, måste tänkas på ett *annat* sätt. Då nu en motsägelse alltid först leder till de motsatta ledens åtskiljande från hvarandra, så innebär det sagda, att man vid den punkt, dit methoden nu hunnit, måste ändra arten af angrepp. Då flere M, som måst sättas i stället för det ena, visa sig hvart för sig bilda en motsägelse såsom identiskt med N, så måste man derföre tänka dem annorlunda än såsom *isolerade (einzeln)*, d. v. s, man måste sammanfatta dem. Nödvändigheten af detta steg beror deraf, att intet annat blifver öfrigt, då man icke må förkasta hvarken mångfalden af M eller det gifna. Med denna distinktion mellan de många M såsom isolerade och såsom sammanfattade, eller med antagandet, att deras *sammanvara (Zusammen)* är identiskt med N, slutar der-

före methoden. Hvad sammanvarat af många M kan betyda, och huru hvarje M med anledning deraf är att fatta, måste i hvarje gifvet fall utforskas ur egendomligheten af just de många M, som skola sammanfattas. Methoden för endast till fordran af ett sammanvara, som är något annat än en blott summa, och i "förutsättningarna" för hvilket man måste finna de sökta fyllnadsbegreppen, genom hvilka de i erfarenheten gifna begreppen blifva tänkbara [2]). Med afseende på behandlingen af en gifven motsägelse i enlighet med relationernas method gifver Herbart i slutet af undersökningen den föreskriften, att, då de särskilda leden af motsägelsen sjelfva stå till hvarandra i förhållande af grund och följd, man i hvarje särskildt fall har att undersöka, hvilket led som har betydelse af grund, för att sedan sätta detta = M, d. v. s. mångfaldiga det [3]).

Den sista methodologiska undersökningen, som har att anvisa vägen för att från de funna nya begreppen komma tillbaka till det gifna, inskränker sig till blotta antydningar. Således erinras till en början, att det endast är gifna motsägelser, med afseende på hvilka relationernas method kan användas, hvarföre hon i ontologien först kommer i fråga der, hvarest metafysikens förste egentlige princip, begreppet af tinget med flere egenskaper, intager sin plats. Men för den vetenskapliga framställningen gäller likväl den regeln, att dennas första göromål måste bestå i en logisk analys af sjelfva det allmänna begreppet realitet, emedan man förut måste hafva utvecklat detta begrepp, för att kunna beteckna något såsom realt [4]). Derefter vidtager *methoden för relationerna*. Hvarmed hon slutar, skall man, menar Herbart, tillräckligt veta ur det föregående, för att åtminstone kunna ana, hvad som sedermera närmast är att göra. Det skall nemligen vara klart, att, då i det *sammanvara* af flere M, hvartill methoden leder, hvart och ett af dem skall vara identiskt med N, äfvenledes begreppet af hvarje särskildt M måste undergå en förändring genom de öfrigas begrepp. Om derföre en sådan förändring icke sjelfmant följer ur den föreställning om de många M, hvarmed man kommer till denne del af undersökningen, så måste man föranstalta, att hon kommer till stånd. "Man måste fatta de många M annorlunda än genom deras ursprungliga allmänna begrepp, men likväl i enlighet med sanningen, följaktligen på något sätt så, att de gälla lika

---

[2]) H. W. W. IV, ss. 48, 50, 51; jfr III, ss. 8—10.

[3]) H. W. W. IV, s. 55.

[4]) Anf. st. ss. 56, 57.

med det allmänna begreppet." Huru man härvid har att gå tillväga anvisar mathematiken genom sina transformationer af storhetsbegreppen. Utan en dylik konst af *tillfälliga uppfattningssätt* skall nemligen relationernas method vid den närvarande punkten icke föra från stället. Endast måste dessa tillfälliga uppfattningssätt icke mera vara blotta konstgrepp. Om de också äro tillfälliga för sjelfva begreppet, så måste de likväl vara nödvändiga på det ställe i tänkandet, hvarest de förekomma, och så väljas, att genom deras förmedling en förbindelse kommer till stånd mellan sådana, af hvilka det ena genom det andra skall erhålla en ny bestämning. M. a. o. methoden för relationerna *gifver befallning*, att man skall betjena sig af tillfälliga uppfattningssätt, om hon ock måste öfverlemna åt hvarje särskildt fall att välja dem [5]). För att komma till öfriga hit hörande bestämningar, erinrar Herbart, att metafysiken har tvenne poler, varat och skenet, och att kausalbegreppet måste ligga någorstädes emellan dem, "ty om det reala ingenting verkade, hvarifrån komme då företeelsen?" Sedan han derefter genom några reflexioner, likartade med dem, genom hvilka vi i det föregående sett en skilnad fastställd mellan det verkliga och skenbara skeendet, funnit, att skenet icke kan vara omedelbar "verkan af det realas verksamhet," anmärker han, att för förklaringen af skenet ur det varande vissa bestämningar behöfvas såsom förmedlande led, som visserligen icke få vara det realas predikater, eller förorena detsamma, men likväl väsendtligen måste höra till det reala och finnas ur det, som går närmast före dem [6]). Sin mening med det sist sagda uttrycker Herbart äfven så, att, då de gifna företeelserna skola förklaras, man vid den punkt, der man kommit det sökta fyllnadsbegreppet närmast, har att uppkasta en bild, som småningom alltmera återgifver dragen af företeelsens verld. Äfvenledes finner han konstruktionen af en sådan bild tänkbar, sedan i fyllnadsbegreppet ett nytt moment inkommit i undersökningen, genom de förbindelser, hvari detta nya träder med det, som förefinnes [7]). Då han i de mathematiska bestämningarna anträffar just sådana, som låta använda sig till den ifrågavarande konstruktionen, finner han derföre också i dessa bestämningar den tredje och siste punkten, som den närvarande undersökningen har att antyda af vägen från det reala till företeelsen [8]).

---

[5]) Anf. st. ss. 57, 58.
[6]) Anf. st. ss. 61, 62.
[7]) Anf. st. s. 59.
[8]) Anf. st. ss. 59, 62.

B. Ontologi.

a) *Det varande.*

Om vi härefter öfvergå till Herbarts ontologi, så möter oss först analysen af det varandes begrepp. Herbart fäster sig här till en början vid den skilnad, som af det vanliga språkbruket göres mellan olika slag af verklighet. Sålunda, för att erinra om Herbarts egna exempel, hvilka i förevarande fall torde vara af någon vigt, betecknar man rörelsen såsom verklig, när man talar om det ilande skeppets rörelse till skilnad från den, som träden på stranden från skeppet visa sig ega. Andra slag af verklighet betecknar man i hvad som visar sig såsom en beskaffenhet och såsom ett ämne, när man t. ex. säger, att papperet är såväl verkligen skildt från som detsamma med linet, hvaraf det är fabriceradt. Skilnaden mellan egenskapens verklighet och tingets egen skall man äfven i det vanliga språkbruket finna i vissa fall ganska skarpt betonad, såsom då man t. ex. vid upptäckandet af nye egenskaper hos en metall icke säger, att man har funnit mera verkligt, utan blott lärt känna det verkliga på ett nytt sätt, d. v. s. då man väl erkänner egenskaperne såsom *verklige,* men icke såsom *det* verkliga. Att rörelsen åter är ett annat slag af verklighet, än hvad som menas med en egenskap, är klart deraf, att, liksom tingets verklighet icke vexer genom egenskapernes förökande, likaså egenskapernes summa icke heller förändras, derigenom att tinget ombyter plats i rummet, enär det dervid tager hela sin beskaffenhet med sig [9]). Förvexlingen af de olika slagen af verklighet, såsom t. ex. då Spinoza mätte tingets verklighet efter egenskapernes, beror på ett ensidigt fixerande af det för de olika slagen gemensamma, som skiljer dem från det icke verkliga [1]). Det sednare, som har sitt allmänna uttryck i ett: "det synes endast så," "det är intet i sig" [2]), erhåller hos Herbart ett slags specifikation, då frågan, hvarföre vid det skeptiska tviflet de antydda slagen af verklighet icke förflyktigas eller reduceras till ett icke verkligt, besvaras dermed, att de ovilkorligen tvinga sig på oss såsom gifna och icke låta hänföra sig till kategorierna optisk villa, dröm, dikt eller tomt, godtyckligt tänkande [3]). För öfrigt gifver omnämnandet af det

---

[9]) Anf. st. ss. 65, 66.

[1]) Anf. st. s. 66.

[2]) S:a s.

[3]) Anf. st. s. 67.

skeptiska tviflet ett nytt uppslag åt undersökningen. För det första ledes Herbart deraf till fastställandet af ett par för honom vigtige satser. Den ene, som vi känna redan ur det föregående, *att, om ingenting vore, också ingenting skulle förete sig,* följer af omöjligheten att förneka skenet, eller reducera det till ett rent intet. Och då denna nödvändighet, att för skenet förutsätta ett realt, upprepar sig vid hvarje steg genom hela det gifna, kommer Herbart till den andra bestämningen: *så mycket skën, så mycken häntydning på vara.* Då vidare försöket att förstärka det gifnas auktoritet skulle aflöpa lika fruktlöst, som det att förneka eller förminska henne, eller då det gifna lika litet låter fasthålla sig såsom det reala, som det låter förneka sig såsom *verkligt sken,* blir det första resultatet af nu ifrågavarande undersökning, att det gifna drifver utöfver sig sjelft till ett för det till grund liggande, för öfrigt obekant realt. Eller, då det obekanta är qvaliteten, så har den första analysen af det varandes begrepp ledt till nödvändigheten att i det varande skilja mellan ett bekant, eller *varat,* och ett obekant, eller *qvaliteten* [4]).

Betraktelsen af sättet, hvarpå nämnda resultat vunnits, leder till det bestämda angifvande af varats begrepp, som vi i det föregående funnit. Ursprungligen, eller före tviflet, voro föremålen förhanden, eller *satta.* Genom tviflet *skulle* de försvinna; men de försvunno icke; något blef öfrigt, eller, fastän föremålet för sättningen förändrade sig, i det qvaliteten måste gifvas till pris åt tviflet, blef likväl sättningen sjelf såsom sådan qvar [5]), hvarföre varat till sin allmänna betydelse bestämmes såsom *en sättning, som icke kan upphäfvas eller tagas tillbaka* [6]), d. v. s. såsom *absolut position.* För att ställa detta resultat lifligare för medvetandet, besvarar Herbart frågan, hvad man har att iakttaga, för att sätta något såsom varande, särskildt med afseende på den "vandring" från sensationerna till deras komplexioner, hvilken redan det vanliga förståndet, som åt metafysiken omedelbart lemnar materialet, måste låta varat vara underkastadt [7]). Den punkt således, der filosofien, åtminstone den närvarande [8]), anträffar varat, är "erfarenhetens former, enär dessa redan för det vanliga förståndet förvandlat sig i former för sättningen af det reala." Men ursprungligen var det satta endast sensationerna, liksom dessa alltid äro nöd-

[4]) Anf. st. ss. 68—71.
[5]) Auf. st. ss. 71, 72.
[6]) Jfr anf. st. s. 72.
[7]) Anf. st. ss. 72—74.
[8]) Jfr anf. st. s. 21.

vändiga, för att skilja det, som hålles för ett realt, från det blott tänkta, eller tanketinget. Hvad derföre beträffar sensationernas komplexioner, så få de hela sin auktoritet såsom reala endast från erfarenheten sjelf, hvilken låter dem vara gifna, liksom de förra [9]). Bestämdast fixeras varats nyss angifna begrepp genom dess jemförelse med icke-varats. Frågar man nemligen, då man å ena sidan vid analysen af de sinliga tingen finner kännetecknet, *att de äro*, men å den andra likväl nödgas erkänna, att varat hvarken senteras eller utgör en ingrediens i tingets enhet, som sammansätter sig ur sensationerna, hvarpå predikatet vara beror, så finner man, såsom förut är antydt, att det inställer sig först såsom motsats till det, som *icke* är, utan blott synes eller tänkes. Men deraf är då klart, att, liksom icke-varat blott är en tanke, som icke utgör en bestämning hos föremålet, så äro vi vid fråga om varat också i grunden sysselsatte endast med oss sjelfve, eller den absoluta position, som varat uttrycker, är blott hos oss en art att sätta, som endast genom en förvexling kan göras till qvalitet hos ett föremål [1]).

Med afseende på det varandes qvalitet stannar undersökningen vid blott formella och negativa bestämningar, hvilket är en naturlig följd deraf, att denna qvalitet skall vara fullkomligt obekant. Såsom allmän föreskrift gäller att icke fatta henne i likhet med de skenbara sinliga qvaliteterna. Till en början följer sålunda nödvändigheten att från det varandes begrepp afhålla varats motsats, d. v. s. *negationer* och *relationer*, eller att fatta det varandes *qvalitet såsom fullkomligt positiv eller affirmativ, utan inblandning af negationer* [2]). Ty att sätta ett negativt är detsamma som att upphäfva ett satt, eller äfven — med afseende derpå att *non*-A icke kan tänkas utan under förutsättning af A — att sätta ett relativt. Och vidare är det klart, ifall man ville försöka sammansätta tinget ur både positiva och negativa bestämningar, att det endast vore de förra, som angåfve, *hvad* tinget är, d. v. s. qvaliteten [3]). — Den andra bestämningen med afseende på det varande uttrycker Herbart i fordran, *att dess qvalitet skall vara fullkomligt enkel* [4]). Vi sammanföra, för att så mycket fullständigare visa Herbarts begrundande af denne sats, tvenne hos honom i detta afseende förekommande betraktelser. Den ena är likartad med

[9]) Jfr anf. st. ss. 72—74, 102, 315, 316.
[1]) Anf. st. ss. 74, 75; jfr ss. 78, 133.
[2]) Anf. st. ss. 81, 83.
[3]) Anf. st. ss. 82, 83.
[4]) Anf. st. s. 83.

den argumentation, som vi i det föregående funnit Herbart rikta mot begreppet ting med flere egenskaper. Om man således tänker tvenne egenskaper A och B såsom utgörande det varandes qvalitet, så måste de enligt förutsättningen vara oberoende af hvarandra, eller, om de också icke äro konträrt motsatte, likväl genom sin blotta skiljaktighet gifva upphof till den kontradiktoriske motsatsen mellan A och *non*-A, B och *non*-B [5]). Men å andra sidan skall den ene vara otillräcklig att angifva det varandes qvalitet utan den andre [6]). Urgeras den förste synpunkten, så får man, emot förutsättningen, tvenne varande i stället för ett enda. Försöket att undgå denna svårighet genom påståendet, att hvarken A eller B är, utan endast enheten eller förbindelsen af båda, måste misslyckas, då denna förbindelse blott är en form, hvars sättande är detsamma, som sättandet af de båda förbundna, d. v. s. af tvenne varande [7]). Urgerandet af den andre ofvan angifne synpunkten upplöser åter qvaliteten i blotta negationer och relationer.• Sättandet af A sker nemligen nu med förbehållet att tagas tillbaka, om A icke är förbundet med B. Detsamma är förhållandet med B. Båda vrida sig derföre också i en krets af ömsesidigt beroende. Det ena kan icke sättas, utan att det andra förut är satt, d. v. s. hvartdera förutsättes för sin förutsättning, eller man kan ingenting sätta, utan att förut ett vilkor är uppfyldt, som alltid saknas och alltid skall saknas. Likaledes leder i detta fall sättandet af bådas enhet till den rake motsatsen af den absoluta positionen, då denna enhet, just såsom enhet af A och B, är ett begrepp, som står i relation till båda [8]). — Såsom nära sammanhängande med fordran af det varandes enkelhet angifver Herbart äfven den bestämningen, *att dess qvalitet måste vara fullkomligt otillgänglig för hvarje qvantitativ bestämning.* Ty om det varande vore ett qvantum, så hade det delar. Vore desse oberoende af hvarandra, så hade man många varande i stället för ett. Vore åter delarne i oupplöslig förbindelse med hvarandra, så skulle med afseende på detta fall den sista till bevis för det varandes enkelhet anförda argumentationen ega giltighet [9]). — Såsom konklusion af påståendet om det varandes otillgänglighet för qvantitativa bestämningar anför Herbart, att det hvarken kan vara i rummet eller i tiden [1]). I omedelbart sammanhang med samma påstående angifver han också såsom den

[5]) H. W. W. I, s. 219.
[6]) H. W. W. IV, s. 83.
[7]) H. W. W. I, s. 220.
[8]) H. W. W. IV, s. 84.
[9]) Anf. st. ss, 87, 88.
[1]) H. W. W. I, s. 223.

sista bestämningen med afseende på det varande, att sjelfva *begreppet vara lemnar fullkomligt obestämdt, huru mycket som är*. För att antyda skilnaden mellan de båda påståendena, erinrar han, att *mångfald i det varande* och *mångfald af varande* icke äro detsamma. För öfrigt gör Herbart med afseende på den sist anförde allmänne satsen om det varande blott ett par anmärkningar. Således skall för det första denne sats följa redan deraf, att varats begrepp är ett allmänt begrepp, som ingenting afgör om naturen af det, som sättes, och vidare skall satsen icke upphäfvas genom den invändningen, att man, ifall flere äro, om hvartdera måste kunna säga, att det ena är icke det andra, enär denna invändning, om hon skall hafva någon betydelse, skulle bero på en förvexling af det varande med dess sammanfattning i tänkandet [2].

b) *Inherensens problem.*

Inherensens problem, hvilket, såsom af det föregående kan inses, skall vara ontologiens första problem, emedan det är det första gifna, som leder till sättande af ett varande, och till hvars behandling Herbart öfvergår efter analysen af det varandes begrepp, uttryckes enklast i frågan: *huru ett begrepp* a *eller* b *kan tänkas innebo i ett annat* A, eller *huru en sättning kan tänkas vara innehållen i en annan*. Först måste nu vara klart, att detta A, om det icke sjelft skall förutsätta ett tredje, måste vara absolut satt. Men då härvid genast den svårigheten möter, att det absolut satta såsom rent enkelt icke innehåller något annat, som derifrån kan åtskiljas, än hvad som kan vara gifvet genom dess tillfälliga uppfattningssätt, så blifver frågan, huru man har att förfara, ifall hvarken den inhererande bestämningen kan fattas såsom moment af ett tillfälligt uppfattningssätt, ej heller den först nämnda uppgiften låter afvisa sig. I sjelfva verket skall här endast *methoden för relationerna* kunna anvisa svaret. Vilkoren för denna methods användning skola också tydligen i ifrågavarande fall visa sig vara förhanden. ”Den omöjliga, men likväl fordrade enheten af A och a äro här det gifna sig sjelft motsägande erfarenhetsbegreppet.” Af de båda motsatta leden förhåller sig det ena A såsom grund till det andra a, emedan det sednare är det inhererande. Då nu Herbart enligt det förut framställda schemat för methoden tänker sig A mångfaldigadt, för att ur de mångas

[2]) H. W. W. IV, ss. 87, 88.

sammanvara kunna förklara a, fastställer han såsom första allmänna resultat af undersökningen den satsen, *att inherensens sken alltid hänvisar på ett mångfaldigt realt* [3]). I sammanhang härmed besvaras äfven frågan, hvad man med ordet substans rätteligen har att förstå, när man låter tinget vara substansen, i hvilken kännetecknen inherera. Då tinget i enlighet med föregående undersökningar hvarken kan sägas vara det som *har* kännetecknen, emedan det icke är gifvet *utom* eller *bredvid* dessa, utan det gifna blott är sensationerna och deras form, ej heller förklaras såsom *bestående* af dem, emedan de sjelfva hafva ingen för sig sjelfständig existens, så måste man sålunda komma till det resultat, att tinget eller substansen *är det obekanta ena, hvars sättning representerar alla de sättningar,* hvilka ursprungligen tillkommo de senterade kännetecknen [4]). Föremålet för den fortsatta undersökningen är begreppet ting med *flere* egenskaper, emedan detta är det gifna, vid fråga om hvilket begreppet inherens först och fullständigast framträder. Inherensen är nemligen hos erfarenhetstinget icke enkel, utan lika mångfaldig som kännetecknen. Kunde nu dessa förklaras såsom delar af ett tillfälligt uppfattningssätt med afseende på tinget, så vore saken lätt hjelpt, och metafysiken i sjelfva verket öfverflödig. Men från en sådan förklaring hindras man, då kännetecken äro *disparata* och således icke sammanflyta till ett [5]). Den hufvudsakliga svårigheten visar sig också just deri, att kännetecknen å ena sidan äro fullkomligt skiljda och å den andra den absoluta positionen af dem enligt det nyss förut sagda endast kan vara en enda för dem alla [6]). Man igenkänner lätt i denna Herbarts betraktelse ett nytt framvisande af den motsats, som skall ligga i begreppet ting med flere egenskaper. Trogen sin åsigt om vigten af att uppvisa motsägelserna i erfarenhetsbegreppen, anmärker han också, att erkännandet af den ifrågavarande motsägelsen är första steget till hennes lösning [7]). Nästa steg kan sedermera endast bestå deri, att man med afseende på den mångfaldiga inherensen blott många gånger gör detsamma, som man med afseende på den först framställda enkla hade att göra en gång. Således, för hvarje nytt kännetecken måste man tänka begreppet mångfaldigadt, så nemligen, att man å ena sidan i hvarje fall får åtminstone tvenne reala, men å den andra

[3]) Anf. st. ss. 99—101.
[4]) Anf. st. ss. 101—103.
[5]) Anf. st. s. 104.
[6]) Anf. st. ss. 105, 106.
[7]) Anf. st. s. 107.

likväl vid allt detta mångfaldigande, med anledning af tingets enhet, låter det ena ledet städse vara detsamma [8]).

Såsom allmänt resultat af undersökningen om inherensen framställer Herbart satsen: *ingen substantialitet utan kausalitet.* Hvilket enkla reala väsen man än sätter såsom substans, så visar det sig nemligen enligt föregående betraktelse, eller genom sin enkelhet, vara i och för sig otillräckligt att utgöra grund för accidenserna. För hvarje sådan förutsättes fastmer utom det reala, som sättes såsom substans, ett eller flere andra, med hvilka detta står i gemenskap, såsom orsaker. Liksom man af det föregående kan sluta, att *inga attributer gifvas såsom korrelater till substansen,* så kan man äfven på grund af det nu sagda fullständigare uttrycka den nyss angifne satsen i bestämningen: *"så många sinliga kännetecken, så många orsaker"* [9]). För öfrigt föranledes Herbart af den ifrågavarande satsen till ännu några andra vigtiga bestämningar. Sålunda först, att satsen: ingen substantialitet utan kausalitet — enligt Kants terminologi — är *synthetisk, och icke analytisk.* Analysen visar nemligen intet inneboende af kännetecken hos ett väsen, utan leder blott till upptäckande af de i det gifna begreppet inneboende felen [1]). Vidare skall den nu fastställda kausaliteten lika litet medgifva en distinktion mellan ett verksamt och ett lidande, enär hela åtskilnaden mellan substans och orsak är endast relativ, eller beroende på ordningen vid vårt tänkande, hvilket först tänker substans och sedan orsak [2]), som hon tillåter någon *tidsbestämning,* emedan orsaken hvarken är tidigare eller senare än sin verkan, utan är tillstädes, just när vi på grund af motsägelsen i inherensens begrepp finna substansen otillräcklig att vara grund för accidenserna [3]). Slutligen erinra vi, huru undersökningen öfverallt vid användningen af relationernas method ledt till fordran af ett sammanvara af reala väsen såsom vilkor för inherens, men stannat vid den blotta fordran, utan att öfvergå till ett närmare bestämmande af detta sammanvara.

c) *Förändringens problem.*

Innan Herbart öfvergår till den sist antydda frågan, eller huru man för förklaringen af inherensen har att tänka väsendenas sammanvara, företager han

---

[8]) Anf. st. ss. 107, 108.

[9]) Anf. st. ss. 110, 111; jfr s. 113.

[1]) Anf. st. s, 112.

[2]) Anf. st. ss. 113, 114.

[3]) Anf. st. s. 115; jfr anf. st. s. 128.

behandlingen af det andra ontologiska problemet, som är gifvet genom förändringens begrepp, emedan äfven detta leder till fordran af ett sådant sammanvara. Undersökningen börjar med anmärkningen, att det ifrågavarande problemet såvida är ett annat än inherensens, som vid förändringen afseende äfven måste göras på tiden, enär hon visar icke blott simultana, utan äfven succederande egenskaper hos tinget [4]). Sedermera finna vi sjelfva frågan fixerad genom en antydning om den i förändringens begrepp liggande motsägelsen och om formen, hvarunder förändringen är för oss gifven. I förra afseendet tillkommer till de i inledningen framställda argumenterna mot det ifrågavarande begreppet såvida ett nytt moment, som Herbart särskildt riktar sig mot dén utväg att lösa motsägelsen i samma begrepp, hvilken kan erbjudas genom Kants sats: *i all vexling fortvarar substansen.* Herbart anmärker nemligen, att, då varat icke är en bestämning hos tinget sjelft, man icke kan angifva detta efter annat än de vexlande, hvarandra motsatta qvaliteterna. Den Kantska satsen gifver *en helt tom föreställning om substansen, såsom om det blotta varat utan qvalitet kunde erbjuda ett hållbart begrepp* [5]), d. v. s. såsom ett tanketing *utom* eller *jemte* accidenserna [6]). Den allmänna formen åter för förändringen såsom ett gifvet visar sig sålunda, att en viss gifven komplexion af kännetecken a, b, c öfvergår i en annan a, b, d. Vore den nya komplexionen m, p, q, så hade man i hvartdera fallet ett särskildt eller fullkomligt annat ting, men icke förändring, som med bibehållande af sjelfva tingets identitet visar vexling blott i afseende på kännetecknen [7]). Bestämd med afseende på den angifna formen för förändringen, visar sig svårigheten vid detta begrepp deri, att den nya komplexionen a, b, d skall vara identisk och icke identisk med komplexionen a, b, c. Ty om också tingets identitet visar sig i det gifna genom de oförändrade kännetecknen a och b [8]), så är likväl utvägen till svårighetens lösning genom distinktionen mellan dessa och de andra vexlande stängd vid fråga om det reala sjelft, som icke tillåter någon delning [9]). Om derföre i enlighet med behandlingen af inherensens problem komplexionen a, b, c låter fatta sig såsom ett ting X, och den andra komplexionen, såsom med a, b, c olik, gifver ett annat ting Y, så ligger den anmärkta svårigheten i

[4]) Anf. st. ss. 117, 118.
[5]) Anf. st. s. 122.
[6]) Jfr anf. st. s. 119.
[7]) Anf. st. ss. 123, 124.
[8]) Anf. st. s. 124.
[9]) Anf. st. s. 125.

nödvändigheten att fatta X och Y såsom både identiska och icke identiska. Men detta enklaste uttryck för förändringens problem visar också utvägen till dess lösning genom användning af relationernas method. Ty X motsäger sig sjelft såsom både identiskt och icke identiskt med Y. A andra sidan har X betydelse af grund, då Y uppkommer ur X. Methoden bjuder derföre att mångfaldiga X, för att genom ett sammanvara af flere förklara Y, hvarvid blott till skilnad från den likartade operationen vid behandlingen af inherensens problem måste märkas, att, under det äfven i förevarande fall utgångspunkten vid allt mångfaldigande måste förblifva densamme, X *icke blott måste mångfaldigas en gång och på samma sätt, utan antingen månge gånger eller under många närmare bestämningar*. Betecknas utgångspunkten såsom substans och de öfriga reala väsendena såsom orsaker, så kan således det för förändringen egendomliga uttryckas dermed, att hon förutsätter, att orsakerna *komma* och *gå*, eller — enär förändringen lika litet som inherensen betyder något för de reala sjelfva — att hon utom sammanvarat af flere reala väsen äfven förutsätter en vexling i detta [1]), hvilket ensamt kan träffas af den tidsbestämning, som måste tänkas vid orsakernas kommande och gående [2]).

d) *Det verkliga skeendet.*

Efter undersökningen af förändringens begrepp öfvergår Herbart till en närmare betraktelse af det sammanvara af reala väsen, till hvilket denna undersökning, såväl som den af inherensen, till slut fört. Att detta sammanvara icke kan vara en blott summa, följer af en föregående betraktelse, såväl som af sättet, hvarpå man nu kommit dertill. Något skall derföre i detta sammanvara tilldraga sig med afseende på väsendena. Men då vidare den kausalitet, som måste förutsättas för förklaringen af egenskapernes inherens, enligt behandlingen af detta problem måste vara fri från all tidsbestämning, så kan hon icke vara något annat än det i inledningen fordrade verkliga skeendet, hvarföre den nu inledda undersökningen om väsendenas sammanvara blir en undersökning om detta.

Med afseende på det verkliga skeendet anmärkes till en början, att det visserligen måste refereras till väsendena sjelfva, men likväl icke innebära ett

---

[1]) Anf. st. s. 127. [2]) Anf. st. s. 130.

deras ingripande i hvarandra, eller beträffa deras enkla qvaliteter såsom sådana [3]), då derigenom den absoluta positionen skulle upphäfvas. Men således synes det, som skulle sammanfattningen af tvenne väsen A och B blott gifva en summa, om icke deras tillfälliga uppfattningssätt läte betrakta sig såsom ingripande i hvarandra. Till detta begrepp — *tillfälliga uppfattningssätt* — har derföre undersökningen vid den närvarande punkten att taga sin tillflykt [4]). Frågan blifver närmast blott, huru man har att bland de oändligt många möjliga tillfälliga uppfattningssätten välja de för ändamålet erforderliga. Låter man ett tillfälligt uppfattningssätt af A vara $\alpha + \beta + \gamma$, och sönderlägges B i $m + n - \gamma$, så innebär visserligen, om dessa tillfälliga uppfattningssätt betraktas såsom begrepp, deras sammanfattning ett ingripande af det ena i det andra, i det $+ \gamma$ och $- \gamma$ upphäfva hvarandra och resultatet gifver $a + b + m + n$. Innan Herbart pröfvar giltigheten af detta resultat med afseende på de reala väsendena sjelfva, gör han med afseende på valet af ifrågavarande tillfälliga uppfattningssätt några anmärkningar. Således först, att de äro så valda, att genom dem kan antydas, att de båda väsendenas qvaliteter i något afseende förhålla sig till hvarandra som *ja* och *nej* [5]), hvarmed sammanhänger förklaringen, att $- \gamma$ i qvaliteten B ingalunda kan innebära en negation i denna sjelf, utan blott deri en motsats till qvaliteten A, och således endast bero af jemförelsen mellan de båda väsendena [6]). Vidare anmärkes, att en sönderläggning af de enkla väsendenas qvaliteter vid deras jemförelse med hvarandra af den art, som genom dessa tillfälliga uppfattningssätt betecknas, lika väl kan vara tillåten, som en dylik faktiskt gör sig gällande med afseende på de enkla sensationerna blått och rödt, eller *cis* och *gis*. Ty blott betraktade såsom sensationer, eller såsom ett senteradt, äro desse färger och toner lika enkle som väsendenas qvaliteter; men jemförde med hvarandra, tillåta de enkla sensationerna hvar för sig ett åtskiljande af momenter, af hvilka vissa i den ena sensationen äro lika eller olika med vissa i den andra. Och liksom vid fråga om färger eller toner den ene kan vara mer eller mindre motsatt en annan än en tredje, så kunna de enkla qvaliteterna tänkas så, att t. ex. den ena C är mer eller mindre motsatt A än B är [7]). Såsom ett utförande af ifrågava-

[3]) Anf. st. s. 132.
[4]) Anf. st. ss. 132, 133.
[5]) Anf. st. s, 133.
[6]) Anf. st. ss. 134, 135.
[7]) Anf. st. s. 133.

rande anmärkning kan man för öfrigt betrakta de hos Herbart ofta förekommande jemförelserna mellan tillfälliga uppfattningssätt hos de reala väsendena i Metafysiken och hvad som i andre vetenskaper med afseende på andra föremål skall hafva samma charakter, såsom sönderläggningen af krafter i mechaniken och storhetsbegreppens transformation i mathematiken [8]). Såsom skäl vid nu ifrågavarande fall för valet af sådana tillfälliga uppfattningssätt, som innebära en partiel motsats, anföres, att i det sammanvara af reala väsen, hvari något skall ske, en förnekning måste ega rum [9]).

Sedan valet af tillfälliga uppfattningssätt blifvit gjordt, följer närmast att bestämma följden deraf med afseende på de med hvarandra sammanfattade reala väsendena, eller med afseende på deras sammanvara. Om det förutnämnda resultatet af sammanfattningen, hvilket berodde på analogien med blotta begrepp, nemligen att de motsatta leden af de tillfälliga uppfattningssätten upphäfde hvarandra, vore det adeqvata uttrycket för det verkliga skeendet, så skulle, menar Herbart, dessa led vara verklige delar af väsendena sjelfva. Men den sanna enkla qvaliteten har inga delar. Det synes således vara nödvändigt, att antingen det hela eller alls intet upphäfves. Men lika litet som tvenne väsen kunna partielt upphäfva hvarandra, lika litet kunna de göra det helt och hållet, enär i sådant fall antingen det ena eller båda skulle vara rent negativa, hvilket är rake motsatsen till deras begrepp såsom reala [1]). Vill man med anledning af dessa betraktelser afstå från försöket att sammanfatta väsendena, så lägga de sjelfva intet hinder i vägen derför, då deras *sammanvara* så väl som *icke-sammanvara (Nicht-Zusammen)* är för dem sjelfva, som icke stå i någon relation till hvarandra, fullkomligen likgiltigt och tillfälligt. Men lika visst skulle å andra sidan mot detta underlåtande af väsendenas sammanfattande erfarenheten inlägga den kraftigaste protest. Företeelsen visar *inherens* och *förändring*. Derifrån nödvändigheten att sammanfatta de reala väsendena, hvilket således ingalunda är en akt af ett tomt och godtyckligt tänkande! Vi *måste* sammanfatta — *på företeelsens befallning.* Endast måste man lämpa resultatet efter de realas egen natur. De motsatta skulle nu efter begreppet upphäfva hvarandra. De realas natur tillåter intet upphäfvande, då det i ett visst realt vä-

---

[8]) Anf. st. ss. 134, 135; I, ss. 263, 264.

[9]) H. W. W. III, s. 22.

[1]) H. W. W. IV, s. 137.

sen, som genom dettas tillfälliga uppfattningssätt visar sig motsatt något i ett annat väsen, står i oupplöslig förbindelse med allt annat hos samma reala väsen, i hvilket det finnes. De reala måste derföre tänkas bestå mot hvarandra. Med en sinlig bild skulle de kunna sägas *trycka* hvarandra, då tryck är hvila hos motsatta väsen genom deras ömsesidiga bestående mot hvarandra. Men för att aflägsna all föreställning af rum, skall det tillstånd, hvari de reala väsendena vid det ifrågavarande sammanvarat befinna sig, bättre kunna fattas så, att det innebär en förändring af qvaliteten, hvilken hvarje väsen *skulle* lida genom det andra, men hvaremot det bibehåller sig sjelft såsom det, som det är. Eller m. a. o. ett *störande*, en *rubbning (Störung) skulle* följa, men *sjelfbibehållelsen (Selbsterhaltung)* upphäfver rubbningen, så att hon icke inträder [2]). Enklast betecknas derföre väsendenas ifrågavarande tillstånd såsom ett *motstånd* [3]), och det verkliga skeendet såsom bestående mot en negation, eller såsom *sjelfbibehållelse* [4]). Men härvid måste likväl observeras, att, fastän sjelfbibehållelsen blott är att tänka genom en dubbel negation, som är fullkomligt eqvivalent med affirmationen af hvarje väsens sanna qvalitet, så måste hon likväl kunna framställa sig under en oändlig mångfald af former, alltefter den oändligt mångfaldiga olikheten af motsats mellan väsendena och deraf beroende olika tillfälliga uppfattningssätt, hvarigenom väsendena blifva jemförliga med hvarandra [5]).

Undersökningen om det verkliga skeendet är den sista till ontologien hörande. Från den fråga med afseende på väsendenas sammanvara, af hvilken hon blifvit föranledd, har man att noga skilja en annan dermed fullkomligt heterogen, till hvilken förändringens problem ensamt leder, nemligen hur man har att tänka sig den vexling mellan sammanvara och icke-sammanvara, som förutsättes för väsendenas kommande och gående [6]). Det är nemligen klart, att denna vexling till skilnad från det verkliga skeendet innebär tid, enär hon icke kan tänkas utan ett *inträdande* och *upphörande* af sammanvara, eller af verkligt skeende [7]). Tidsbestämningen träffar väl hvarken hvad som *är* eller hvad som *sker*, när skeendet såsom verkligt refereras till de sanna qvaliteterna, utan närmast blott formen af väsendens sammanfattning. Men just derföre att den

[2]) Anf. st. ss. 137, 138.
[3]) Anf. st. s. 137.
[4]) Anf. st. s. 141.
[5]) Anf. st. s. 141.
[6]) Anf. st. s. 130.
[7]) S:a s. Jfr anf. st. ss. 158, 209.

ifrågavarande vexlingen till sitt begrepp icke kan bestämmas af väsendenas qvaliteter, måste hon fattas såsom det *skenbara* skeendet, hvars förklaring enligt det föregående icke tillhör ontologien, utan synechologien [8]).

C. Synechologi.

a) *Rumkonstruktioner. Materiens ursprung.*

Synechologiens hufvudföremål är enligt det föregående begreppet af det sammanhängande, eller af kontinuum. Genom en betraktelse, som påminner om den argumentation, hvilken vi i det föregående funnit Herbart rikta mot den Kantska uppfattningen af rum och tid, söker han först fastställa den synechologiska undersökningens utgångspunkt. Så upprepas anmärkningen, att man icke har något stöd för uppfattandet af det ifrågavarande sig sjelft motsägande begreppet [9]) såsom gifvet i materien [1]). Och om man äfven på grund af den psychologiske mechanismen [2]) om rum och tid såsom gifna predicerar kontinuitet, så visar likväl en annan betraktelse, som utgår från begreppen utomhvartannatvara och efterhvartannatvara, att hvarken rum eller tid *ursprungligen* är att fatta såsom ett kontinuum [3]), och att man öfverhufvud icke kan tänka ett flytande, utan att förut hafva tänkt ett hvilande eller fast [4]). Resultatet blir derföre, att undersökningen om begreppet kontinuum icke kan taga sin utgångspunkt i något såsom kontinuum gifvet. Skall synechologiens princip likväl vara gifven, så måste han anträffas genom ledning af den föregående undersökningen, i det hon erbjuder ett för vidare bearbetning öfverblifvet förråd [5]). Herbart finner också den synechologiska undersökningens utgångspunkt i förändringen eller, närmare bestämdt, i det begrepp af vexling mellan enkla väsens sammanvara och icke-sammanvara, hvartill behandlingen af förändringens problem ledt [6]). Då utom tidsbestämningen äfven *rörelse* och *rum* måste tänkas för möjligheten af väsendens kommande och gående, och då man icke kan taga för afgjordt, att enkla substanser låta sätta sig i det sinliga rummet, slutar den ifrågavarande inledande betraktelsen med betecknan-

---

[8]) Anf. st. ss. 130, 156.
[9]) Anf. st. ss. 150, 151.
[1]) Anf. st. ss. 148, 150, 151.
[2]) Anf. st. ss. 150, 151.
[3]) Anf. st. ss. 154, 155.
[4]) Anf. st. s. 156.
[5]) S:a s.
[6]) Anf. st. s. 157.

det af detta rum, som i första hand förutsättes och af det metafysiska tänkandet måste utvecklas, såsom intelligibelt.

För att rent fasthålla den nyss bestämde utgångspunkten för rummets konstruktion, har man att till en början bortse från afsigten med denna att komma till en förklaring af förändringen, äfvensom från de sanna qvaliteterna och det verkliga skeendet. Fråga är blott om att "utveckla ett begrepp, som uppspringer ur en möjlighet och hänvisar på nya möjligheter." Ingenting annat må sysselsätta oss än den enkle tanken: *ett par enkla väsen A och B kunna vara tillsammans, men de kunna äfven vara icke tillsammans* [8]). Följderna af denne tanke skola enligt Herbart lätt visa sig. Antager man således, att A och B äro *icke tillsammans,* så måste möjligheten af deras *sammanvara* på tvåfaldigt sätt vara för handen, i det hvartdera af de båda väsendena erbjuder sig såsom det, med hvilket det andra kunde vara tillsammans. Men sålunda skall man i sjelfva verket icke längre hafva blott tvenne begrepp, utan fyra, i det med hvartdera af de båda väsendena förenar sig den tomme tanken eller *bilden* af det andra, just i det man vid det ena saknar det andra [9]). Tillfälligheten för de enkla väsendena sjelfva af deras sammanvara och icke-sammanvara skall emellertid göra det nödvändigt att tänka dessa tillstånd omvexlande med hvarandra [1]), äfvensom samma tillfällighet fordrar, att man vid denna omvexling hvarje gång låter icke-sammanvarat öfvergå i sammanvara, derigenom att det ena väsendet, t. ex. A, träder till det andra B, under det afsöndringen hvarje gång sker genom B [2]). Låter man nu det första tillståndet vara det af icke-sammanvara, och tänker man sig omvexlingen efter det nu fastställda schemat, så skall vid den förste öfvergången till sammanvara bilden af B, hvilken hos A betecknade möjligheten, att B kunde med A förena sig, i tanken qvarstå, sedan A trädt tillsammans med B. Vidare måste sammanvarat nu utgöras af tre, nemligen A, B och den tomme bilden af A, hvilken hos B förut antydde samma möjlighet med afseende på A, eller att A kunde komma till B. Förändringen sker nemligen genom A, hvarföre allt annat måste förblifva, såsom det var [3]). Vid den derefter följande öfvergången till icke-sammanvara uppkommer ett femte moment, nemligen den med det af-

[8]) Anf. st. s. 159.
[9]) Anf. st. s. 160.
[1]) Jfr anf. st. s. 162.
[2]) Anf. st. s. 161.
[3]) Anf. st. s. 161; jfr s. 163.

söndrade B förenade tomme bilden af A, hvilken antyder möjligheten, att A kan träda tillsammans med B. Således har man efter denne öfvergång först bilden af B, derefter A tillsammans med bilden af sig sjelft och slutligen B tillsammans med bilden af A. Vid den derefter följande öfvergången till sammanvarat framträda enligt den nu gifna analogien följande särskilda momenter: bilden af B, derpå bilden af A och slutligen A tillsammans med B och bilden af A. För den nu angifna konstruktionen, som måste vara gränslös just i följd af den fullkomliga tillfälligheten för de enkla väsendena såväl af sammanvara som icke-sammanvara, låta vissa allmänna bestämningar efter analogien med den nu framställda början fastställa sig. Sålunda finner man, att vid hvarje förnyad öfvergång från sammanvara till icke-sammanvara hela det förutvarande antalet af momenter tillökas med ett nytt, nemligen den med det afsöndrade reala väsendet tillsammanvarande bilden af det andra, under det att vid hvarje förnyadt sammanvara antalet af icke-sammanvarande bilder tillökas med en, nemligen den som lemnas qvar efter det väsen, som träder till det andra. Vidare finner man mellan desse bilder en bestämd ordningsföljd, så att n:te bilden ligger just mellan den $(n-1)$:te och den $(n+1)$:te. Men å andra sidan skall det äfven vara klart, att, då ordningen låter omvända sig, man också kan löpa tillbaka på raden eller från $(n+1)$:te bilden komma åter till den $(n-1)$:te, o. s. v. Endast måste man vid ett sådant förfarande, om det skall vara det rent omvända af det förra, iakttaga, att afsöndringen skall ske genom A, och vidare att, emedan omvändningens begrepp hänför sig till en redan gifven tidigare ordning, ingen ny bild behöfver frambringas, för att antyda möjligheten, att B träder till A, så länge ännu något finnes att omvända, samt slutligen att, då man på detta sätt kommit tillbaka till utgångspunkten, visserligen ingen omvändning vidare är tänkbar, men likväl det allmänna begreppet af ett förfarande, som är det förra motsatt, qvarstår, i det att hvarje gång afsöndringen sker genom A och sammanvarat kommer till stånd, derigenom att B träder till A. Af det sist anförda drager Herbart också den slutsatsen, att den hela fullständigt sammanfattade raden måste i anseende till tvenne motsatta fortskridningar från hvarje godtyckligt vald utgångspunkt tänkas såsom tvåfaldigt oändlig [1]. I sammanhang med det sagda anmärkes äfven, att

---

[1]) Anf. st. ss. 164, 165.

såväl de från rummet lånade uttrycken, för att beteckna vexlingen mellan sammanvara och icke-sammanvara, som äfven distinktionen mellan bilderne genom att referera dem till särskilda reala väsen må vara att betrakta blott såsom medel för framställningen. Hvad särskildt bilderne beträffar, har man nemligen vid dem abstraherat från all qvalitativ egendomlighet hos de reala väsendena, hvarföre de äro hvarandra fullkomligt lika [5]). Med afseende härpå betecknar Herbart äfven desse bilder såsom blotte punkter [6]). Slutligen erinra vi, att Herbart visserligen finner underskjutandet af bekanta rumföreställningar vid den ifrågavarande konstruktionen oundvikligt i följd af den en gång förhandenvarande psychologiske mechanismen, men protesterar deremot såsom mot något otillbörligt, emedan rumbestämningarna först skola uppstå genom samma konstruktion [7]). Liksom sammanvarat icke ursprungligen betyder något annat än kausalförhållande [8]), och begreppet ort först gifves genom bilden hos ett realt väsen af ett annats vara [9]), eller genom sättet, hvarpå det andra skall sättas, för att komma i kausalförhållande till det förra [1]), så innebär icke-sammanvara icke i sig distans, då ingenting kan inskjutas mellan punkterne [2]), och ett *mellanvarande* först är tänkbart, sedan punkterne i deras bestämda ordning framträdt [3]). Likväl äro desse fullkomligt utom hvarandra, emedan de uppstå ur icke-sammanvarat, med afseende hvarpå Herbart också betecknar detta såsom ett *vidhvartannatvara (Aneinander)*, d. v. s. ett utomhvartannat-vara *utan* distans, under det sammanvarat är att fatta såsom ett *ihvartannatvara (Ineinander)* [4]). Den anmärkta svårigheten med afseende på den psychologiske mechanismen skall åter göras oskadlig genom distinktionen mellan psychologi och metafysik, då den sednare icke såsom den förra lär, hvad man *tänker*, utan hvad man *bör* tänka [5]), eller, fastän hon icke gifver en förmåga att göra, hvad som icke kan göras, likväl tvingar till erkännande af en fordran, som vi måste uppfylla, om vårt tänkande skall antaga en form af sammanfattning, som är passande för ett mångfaldigt realt [6]).

---

5) Anf. st. ss. 164, 173.
6) Anf. st. s. 171.
7) Anf. st. s. 166.
8) S:a s.
9) Jfr H. W. W. III, s. 25.
1) H. W. W. IV, ss. 167, 168.
2) Anf. st. ss. 166, 171.
3) Anf. st. s. 169.
4) Anf. st. s. 171.
5) Anf. st. s. 167.
6) Anf. st. s. 177; jfr ss. 159, 211, 246.

Den hittills framställda konstruktionen skall vara den af en s. k. *fast linie (starre Linie)*, hvarmed Herbart menar en rad af punkter, hvilka, såsom nyss nämndes, ligga utan afstånd vid hvarandra, men likväl utan spår af öfverflytande den ene i den andre, till skilnad från den geometriska eller s. k. *flytande linien (die stetige Linie)*, i hvilken, såsom varande ett kontinuum, ett sådant öfverflytande af den ene punkten i den andre eger rum [7]). Då den erhållna linien, såsom fast, icke kan bestämmas såsom gräns af en yta [8]), lika litet som hennes punkter äro gränser af en linie, och då hon vidare måste vara en rät linie, emedan hvarje punkt ligger helt och fullständigt emellan tvenne andra; eller emedan man, för att komma till en tredje, måste gå genom den andre [9]), så eger hon betydelse icke allenast med afseende på rummet, utan äfven med afseende på tiden [1]), i sammanhang hvarmed äfven märkes, att hon utgör grundvalen både för geometrien och arithmetiken [2]). Den geometriska betydelsen af den gjorda konstruktionen visar sig tillräckligt i de ännu återstående rumkonstruktionerna. Med afseende på den fasta liniens arithmetiska betydelse göra vi slutligen med anledning af det följande några antydningar. Sålunda erhåller man först genom fortskridande på raden från det första ledet till det andra, tredje o. s. v., *ordningstalen*. Uppehåll vid hvarje led i förening med kombination af de genomlupna leden gifver *antal* eller *summor*. Den logiska uppfattningen af summan, som finner de enskilda leden likartade och dermed subsumerar dem under ett allmänt begrepp, förvandlar summan i produkt, i det att det allmänna begreppet blir *multiplikand* och det *rena* talet eller *kardinaltalet* framträder såsom *multiplikator* [3]).

Vid framställningen af de återstående till konstruktionen af det intelligibla rummet hörande speciellare konstruktionerna anse vi oss kunna iakttaga större korthet. Dels är nemligen, såsom i det följande skall visa sig, den s. k. fasta linien det egentligen charakteristiska för det intelligibla rummet och i det afseendet af större vigt än de följande konstruktionerna, dels framställer Herbart för åtskillige satser, som han vid dessa konstruktioner behöfver, för att komma till det egentliga demonstrandum, såsom att tvenne räta linier endast kunna

---

[7]) Anf. st. ss. 171, 172.
[8]) Anf. st. s. 171.
[9]) Jfr H. W. W. III, s. 26.
[1]) Anf. st. ss. 170, 171.
[2]) Jfr H. W. W. III, s. 26; IV, ss. 178, 180, 199.
[3]) Jfr H. W. W. III, s. 27; IV, s. 179.

hafva en punkt gemensam, och att mellan tvenne punkter endast en rät linie är möjlig, särskilda bevis, som visserligen må vara af vigt vid grundläggningen af en mathematikens filosofi, men som synas oss böra förbigås vid ett mera allmänt angifvande af Herbarts ståndpunkt. Efter konstruerandet af den *fasta* linien, som framställer den ena af rummets dimensioner, följer konstruktionen af den s. k. *flytande* linien och af planet, för att derigenom komma till rummets andra dimension. Härvid märkes, att möjligheten af tvenne enkla väsens sammanvara och icke-sammanvara icke innehåller någon uppfordran till någon annan konstruktion än den af den fasta linien, på hvilken hvarje enskild punkt framställer möjligheten af sammanvara, hvarje par af vid hvarandra liggande punkter icke-sammanvara, samt hvarje par af från hvarandra söndrade punkter en distans på linien, eller det godtyckliga mångfaldigandet af icke-sammanvara. Men då erfarenheten med sina mångfaldiga inherenser och förändringar tvingar till antagande af mer än tvenne reala väsen, så har man att tillse, huruvida man icke med tillhjelp af ett tredje C jemte de förut antagna A och B kan komma vidare. Med detta C kunna nu A och B såväl vara tillsammans som icke-tillsammans. Endast märkes för det första, att möjligheten af ett sådant sammanvara är i C tillräckligt antydd genom en enda bild, emedan den egendomliga qvantiteten hos A och B icke kommer i betraktande, och vidare att det tredje väsendets sjelfständighet i förhållande till de båda andra bäst uttryckes genom icke-sammanvara med dem, äfvensom genom oberoende af den framställda linien. Men deremot måste hvarje afstånd mellan C och A eller B vara gifvet genom *fasta* linier, om hvilka alldeles samma bestämningar i allmänhet gälla, som om linien AB, emedan några andra distanser än de på den fasta linien ännu icke äro bestämda [4]). Sedan Herbart derefter funnit, att från hvarje punkt på en linie hvarje afstånd är tvenne gånger förhanden, nemligen åt motsatta håll ("fortskridningar"), och att från punkten A, fattad såsom skärningspunkt för linierna AB och AC, hvarje afstånd måste vara fyrfaldigt bestämdt, nemligen — för åskådlighets skull — åt höger och venster samt uppåt och nedåt, fastställer han de linier, som måste tänkas sammanbinda C med alla punkterne på linien AB såsom föremål för en närmare betraktelse för att komma vidare [5]). Först anmärkes då, att, liksom linierna från C till

---

[4]) Anf. st. ss. 181, 182.

[5]) Anf. st. ss. 182—184.

de punkter på AB, som äro åt höger om A, måste falla lika mycket åt höger, som desse punkter sjelfva, man också efter desse punkter kan bestämma sjelfva liniernas ordning och följd sinsemellan ända till C, hvarest de först fullkomligt sammanfalla, äfvensom att liniernas olika storlek är beroende af deras ordningsföljd. Men utom denna riktning åt höger innehålla de nu ifrågavarande linierna äfven en annan riktning, nemligen åt C, t. ex. uppåt, förut representerad af AC, hvilken riktning för dem alla städse är densamma [6]). Detta alltid lika bidrag af riktningen AC finnes genom den från C till linien AB fällde perpendikeln, genom hvars konstruktion man också erhåller den andra af de enkla riktningar, som jemte AB såsom den första är framställd i de förutnämnda blandade riktningarna [7]). Den sista af de nu ifrågavarande förberedande konstruktionerna är den af de parallela linierna, d. v. s. af "de mångfaldigade framställningarna af det allmänna begreppet af en riktning" [8]), hvilka erhållas, då vid nyssnämnda blandade riktningar tillsatsen af höger tänkes stegrad till oändlighet, enär i sådant fall det städse lika bidraget af perpendikelns riktning dermed blifver ojemförlig, eller såsom ett ändligt försvinner gent emot det oändliga [9]). Den utförda betraktelsen af det nu vunna resultatet skall visa, att man nu hunnit målet för den närmast efter framställningen af den fasta linien inledda konstruktionen.' Herbart fattar med anledning deraf först de förutnämnda linierna af blandad riktning såsom radier i en cirkelqvadrant. Såsom flytande visar sig då först kretslinien. Den första hälften af qvadranten visar visserligen ännu ett ändligt antal af *vidhvartannatvara* af tvenne punkter, men på den andra ligga desse deremot allt tätare och tätare tillsammans, d. ä. flyta partielt i hvarandra. Men då den större eller mindre tätheten beror på hvilken punkt som tages till utgångspunkt, och detta åter för kretslinien sjelf är likgiltigt, så innebär det sagda, att kretslinien såsom sådan just är flytande och framställer det renaste kontinuum, som kan förekomma [1]). Men äfven sjelfva linierna af blandad riktning kunna i vissa fall visa sig såsom flytande, om de fattas såsom hypotenusor till de linier, som framställa de båda enkla grundriktningarna såsom katheter. Då nemligen det pythagoreiska theoremet visar, att hopotenusan *kan* vara inkommensurabel med katheterne, så måste,

---

[6]) Anf. st. ss. 184, 185.

[7]) Anf. st. s. 186.

[8]) Jfr H. W. W. III, s. 29.

[9]) H. W. W. IV, s. 189.

[1]) Jfr anf. st. ss. 192, 193.

om de båda katheterne såsom *fasta* linier låta bestämdt uppmäta sig genom vidhvartannatvarat af tvenne punkter, deras hypotenusor *möjligen* jemte ett bestämdt antal af sådant vidhvartannatvara äfven innehålla en bråkdel deraf, som åter kan tänkas hvar som helst på hypotenusorna [2]). Af det sagda drages äfven den slutsatsen, att *hvarje linie antingen måste vara fast eller ock inskjuten mellan förut bestämde punkter,* emedan annars ingenting hindrar, att en flytande linie sammanflyter i en enda punkt. Och då den mellan tvenne punkter inskjutna linien, såsom t. ex. hypotenusan, är en funktion af andra linier, uttryckes resultatet med afseende på linierna äfven så, att ingen *sjelfständig* linie, utan endast den *beroende (abhängige)* låter fatta sig såsom ett kontinuum, i enlighet hvarmed man då äfven har att förklara den geometriska liniens kontinuitet [3]). Genom att uppvisa cirkeln såsom innehållande uti sig alla kombinationer af tvenne riktningar med deras motsatser och såsom ytformigt omslutande medelpunkten fastställer Herbart slutligen planet såsom en förutsättning för möjligheten af alla konstruktioner, som innehålla tvenne dimensioner [4]).

Tänker man ett fjerde realt väsen D till de förra, hvartill man har samma anledning, som förut drifvit till antagande af ett tredje, så vidgar sig konstruktionen till fastställandet för det intelligibla rummet af äfven den tredje af det sinliga rummets dimensioner. Af samma skäl som förut C tänktes utom linien AB, men förbundet dermed genom en linie, har man nu att tänka D utom den genom A, B och C erhållna ytan och sammanbundet dermed genom en linie, hvilken nu kan antagas vara flytande, eftersom en sådan linie visat sig nödvändig vid rumkonstruktionen. Låter man sedan från D en perpendikel falla på ytan, så presenterar sig denne punkt såsom spetsen af en kegla, eller af oändligt många keglor, i det han tänkes sammanbunden med alla punkter på de omkring perpendikelns ändpunkt på ytan löpande koncentriske cirklarne. Den yttersta af dessa keglor är till sin yta innesluten af en cirkel af oändlig radie, hvarigenom man kommit till en parallelism mellan ytor af samma skäl, som förut ledde till parallela linier. Låter man derefter det halfklot, som erhålles genom att taga linierna mellan D och punkterne på den första ytan lika

---

[2]) Anf. st. ss. 194, 195.

[3]) Anf. st. ss. 197, 198.

[4]) Anf. st. ss. 200—202.

långa, fulländа sig till klot, så har man just dermed erhållit den mathematiska förutsättningen för alla konstruktioner, som låta hänföra sig till tre dimensioner, emedan hvarje jemn yta af en kropp kan betraktas såsom del af ett klots genomskärning [5]). Konstruktionen af det intelligibla rummet slutar med uppvisandet af likheten mellan det intelligibla och sinliga rummet, om man fäster sig vid resultatet af det förras konstruktion, hvilket uppvisar i det intelligibla rummet ett kontinuum, liksom det sinliga rummet visar sig såsom ett sådant, och med samma dimensioner, som det sinliga.

Genom konstruktionen af rummet utgör synechologien den direkta metafysiska grundläggningen af Naturfilosofien. Af den förklaring af materien, som med anledning häraf följer efter samma konstruktion, anföra vi det allmännaste, som rör materiens ursprung, för att med ledning deraf afgöra, huruvida en speciellare betraktelse af Herbarts Naturfilosofi är erforderlig för ett allmänt bedömande af hans ståndpunkt. Enligt den föregående konstruktionen kunna väsendena i rummet vara så väl tillsammans som icke tillsammans, men derjemte har samma konstruktion ledt till en närmare bestämning af både sammanvarat och icke-sammanvarat. Å ena sidan kunna nemligen väsendena vara fullkomligt tillsammans, eller i hvarandra. Men de kunna äfven å den andra tänkas såsom varande blott ofullkomligt tillsammans, om de stå till hvarandra i ett sådant läge som punkterne af en hypotenusa, hvilka blott *delvis* täcka hvarandra. Härvid måste observeras, att begreppet af punkters delbarhet visserligen blott är en fiktion, men likväl frambragt af ett nödvändigt tänkande, och derföre icke ur metafysiken afvisligt. Motsägelsen i detta begrepp träffar endast rummet, och icke väsendenas qvaliteter, då för väsendena sjelfva deras läge i rummet betyder alls ingenting. För läran om materien visar sig den nämnda fiktionen vara just af principiel betydelse [6]). Man har blott att närmare göra sig reda för begreppet af ofullkomligt sammanvara och tillse, hvad deraf vid väsendenas olika antal och beskaffenhet i öfrigt kan följa. Utgår man sålunda från detta begrepp, så blir första frågan, hvad deraf följer för tvenne i ett sådant läge till hvarandra varande väsen. Till en början måste man då finna, att rubbningarna och sjelfbibehållelserna måste vara större eller mindre allt efter graden af fullkomlighet i sammanvarat. Och då vidare fiktio-

[5]) Anf. st. s. 203.

[6]) Anf. st. s. 211.

nen af punkternes delbarhet måste öfverföras på väsendena sjelfva, som befinna sig i punkterne, synes detta med afseende på det verkliga skeendet hafva den följden, att det eger rum i de delar af väsendena, som äro tillsammans, men saknas i de andre. Men denna modifikation af det verkliga skeendet skulle förutsätta en verklig delning deraf, hvilket åter vore en orimlighet, enär det verkliga skeendet måste vara enkelt, då väsendena sjelfva äro enkla. Kunna motsägelser fördragas med afseende på lägeförhållandena, som äro för väsendena främmande, så måste de likväl aflägsnas från det verkliga, hvarföre det endast återstår att så fatta den genom det ofullkomliga sammanvarat fordrade modifikationen af det verkliga skeendet, att detta är till graden förminskadt [7]). Men efter detta beriktigande af uppfattningen af det verkliga skeendet visar sig ett fel i förutsättningen med afseende på väsendenas läge. Sjelfbibehållelsen måste visserligen rätta sig efter sammanvarat, såvidt hon utan detta öfverhufvud icke kan tänkas. Men å andra sidan kan hon icke delas efter de fingerade delarne af väsendena, utan sker verkligen *öfverallt* i dessa. Men detta kan ingenting annat betyda, än att förutsättningen af det ofullkomliga sammanvarat icke låter fastställa sig, hvarföre den utförda betraktelsen af detta begrepp leder till den insigten, *att, om en gång ett par enkla väsen befinna sig i ett tillstånd af ofullkomligt sammanvara, nödvändigheten af deras fullkomliga inträngande i hvarandra är förhanden* [8]). Genom fastställandet af denne grundsats anser sig Herbart äfven hafva kommit till den förste af materiens grundegenskaper, eller attraktionen. Till den andre materien konstituerande egenskapen, eller repulsionen, skall man komma, genom att tänka tvenne reala väsen A, A' och B, af hvilka de båda förre äro till qvaliteten likartade, jemte det att deras motsats till B är en s. k. *lika* motsats, d. v. s. så beskaffad, att ettdera af dem är tillräckligt för att motsvara hela den negation, som ligger i B, eller försätta B i högste graden af sjelfbibehållelse. Båda de andra väsendena kunna då icke på en gång fullkomligt intränga i B. Men då de nu i attraktionen, som måste ega rum vid deras ofullkomliga sammanvara med B, äro inbegripna i ett fullkomligt inträgande deri, så måste omöjligheten af ett sådant, eller af B:s dubbla sjelfbibehållelse mot de båda andra väsendena, visa sig såsom en tillbakastötande verksamhet, som B utöfvar mot dessa, d. v. s. såsom

[7]) Anf. st. ss. 212—214.

[8]) Anf. st. s. 214.

repulsion. För öfrigt skall man böra märka, att attraktion och repulsion enligt det sagda icke kunna betraktas såsom sjelfständiga krafter, utan endast äro relationer, såsom varande blott olika sätt, hvarpå väsendenas *yttre* tillstånd, eller läge, rättar sig efter deras *inre*. Äfvenledes skall det vara klart, att en jemnvigt mellan attraktion och repulsion måste inträda, som betecknas genom ett förblifvande tillstånd af partiel inträngning af A och A' i B [9]). Blott ännu ett par bestämningar, och materien såsom rumfyllande massa är färdig! Tänker man sig nemligen en godtycklig mängd af A i ett tillstånd af ofullkomligt sammanvara med B, så måste de inträuga deri, tills repulsion inträder. Genom denna måste de åter likformigt åt alla sidor tillbakaträngas, tills jemnvigt mellan attraktion och repulsion eger rum. Men B, som vid denna jemnvigt befinner sig i midten mellan flere väsen, som till en del deri inträngt, måste nu fattas såsom varande något mera än en blott mathematisk punkt, nemligen såsom liten kropp, eller molekyl med bestämd täthet och konfiguration i förhållande till jemnvigten mellan attraktion och repulsion. Molekylen, förstorad genom tillkomsten af flere B, eller den flerhet af molekyler, som derigenom uppstår, gifver den kroppsliga massan, som derföre ursprungligen är fast och icke ett kontinuum [1]).

b) *Det objektiva skenet.*

Utom rummet skall enligt det föregående äfven det skenbara skeendet, för hvilket rummet förutsättes, utgöra föremål för den synechologiska betraktelsen. Enklast uttryckt i rörelsens begrepp, erhåller begreppet af detta slags skeende närmare bestämningar i en betraktelse af det objektiva skenet, hvilken afslutar synechologien, emedan resultatet af den synechologiska undersökningen blir rumbestämningarnas uppfattande såsom sken, och till hvilken de närmast föregående undersökningarna om rörelse, hastighet och tid utgöra ingressen. — Förklaringen af rörelsen utgår från tvenne förutsättningar, att rörelsen icke är att fatta såsom ett tillstånd hos det reala väsendet, och att rummet lika litet utgör en sann beskaffenhet hos ett sådant, utan blott en form af sammanfattning hos tänkandet. Af den första förutsättningen följer, att den i rörelsen liggande motsägelsen icke, såsom vid fråga om det verkliga skeendet, behöfver lösas, och af den

---

[9]) Anf. st. ss. 215, 216.

[1]) Jfr anf. st. ss. 216—219.

andra, att de reala väsendena icke äro bundna vid det rum, hvari de af oss sättas. Vidare slutes af nämnda förutsättningar, att rörelsen icke är en verkan, hvilken, såsom förändringen, leder till antagandet af en orsak, utan att hon är för de reala i rummet lika naturlig som hvilan [2]). Någon särskild grund för rörelsen behöfves derföre icke, utan blott ett beriktigande af sjelfva föreställningen derom. Då rörelsen icke är ett predikat till det rörda, skall sålunda uttrycket: något rörer sig, egentligen blott innebära, att ort (bild, punkt) efter ort å sjelfva banan för rörelsen fattas såsom den, hvari det rörda befinner sig, d. v. s. att det egentligen är desse orter, som vexla. Och då vidare en dubbel rumbild genom rörelsen uppstår, i det distanserna å ena sidan förkortas och å den andra förlängas, förutsättes, om också oförmärkt, en jemförelse med ett hvilande rum, hvilket då just är det rum, hvari ett väsen, som förut ansågs röra sig, hvilar [3]). Resultatet af betraktelsen kan anses uttaladt i satserne, *att hvarje realt väsen hvilar i sitt eget rum, men rör sig, tillika med sitt rum, i ett annat realt väsens rum* [4]), och att hvarje rörelse, emedan ingen orsak till rörelsen behöfver förutsättas, är, i och för sig betraktad, till riktning och hastighet städse likformig [5]). — Analysen af begreppet hastighet utgår från den mathematiske satsen, att rörelsen är att betrakta såsom en produkt af hastighet och tid, hvarvid hastigheten är multiplikand, eller det allmänna begreppet, och tiden multiplikator, eller upprepningarnas tal [6]). Derefter fastställas satserne, att hastigheten, fastän i sig en intensiv storhet, likväl innebär en redan närvarande rörelse, emedan hon innehåller samma motsägelse, som rörelsen, eller vara och ickevara på samma ställe [7]), och att olika hastigheter förutsätta olika antal vägdelar, på hvilka det rörda i ett och samma ögonblick befinner sig. Såsom moment af rörelsen kräfver icke heller hastigheten en lösning af den i hennes begrepp liggande motsägelsen. Blott en analys af detta begrepp behöfves, för att visa, hvart det i tänkandet hör. Den nyss anmärkta motsägelsen i hastighetens begrepp fixeras bestämdare genom begreppet af *rörelsens element* såsom varande det ögonblickliga genomgångsstället, hvilket i sig innefattar flere delar af ett delbart icke-sammanvara af vägens

---

[2]) Jfr anf. st. ss. 227, 228, 231, 232.
[3]) Anf. st. s. 230.
[4]) Anf. st. s. 231.
[5]) Anf. st. s. 228.
[6]) S:a s.
[7]) Anf. st. ss. 234, 235.

punkter [8]). Utom denna motsägelse skall slutligen i det ifrågavarande begreppet äfven finnas en annan, nemligen att i det *ögonblickliga* varat på flere ställen äfven en skilnad af *förut* och *efteråt* måste fasthållas, emedan annars den bestämda riktningen vore oförklarlig [9]). — Hvad beträffar tidens begrepp, så får man för dess riktiga uppfattande icke förgäta, att tiden blott är ett tal. Derjemte måste fasthållas, att multiplikanden till detta tal är hastigheten, eller en intensiv storhet af sådan beskaffenhet, att vid hennes mångfaldigande förste gradens försvinnande omedelbart innebär sättandet af den andre graden, o. s. v. [1]). Förbiseendet deraf, att tiden blott är ett tal, har varit den hufvudsakliga orsaken till svårigheterna vid fråga om detta begrepp. Så har man förblandat detta tal med antal. I stället för att räkna rörelsens elementer, har tiden derigenom blifvit deras summa, och det oriktiga föreställningssättet har äfven gifvit sig uttryck i talet om tidens flykt, liksom tiden vore sjelfva rörelsen [2]). Efter detta beriktigande af det ifrågavarande begreppet kommer Herbart till satserne, att tiden å ena sidan ursprungligen, eller med afseende på hvarje särskild rörelse, kan betraktas såsom en fast linie, när man med bortseende från vexlingens egendomliga intensitet fasthåller de enskilda vexlingarna, eller elementerna af rörelsen, såsom enkla enheter, men å den andra äfven låter fatta sig såsom ett kontinuum vid jemförandet af olika rörelser med hvarandra [3]).

Det direkta bestämmandet af det objektiva skenets begrepp börjar med den anmärkningen mot Kant, att han genom sin lära om åskådningens och tänkandets former omintetgjorde möjligheten att skilja mellan objektivt och subjektivt sken, eller gjorde allt sken till subjektivt. Skall skenet kunna fasthållas såsom objektivt, så måste möjligheten af frågan, om det för andra intelligenser än den menskliga kan vara annorlunda beskaffadt, vara utesluten, eller det måste till sin beskaffenhet vara oberoende af den egendomliga naturen hos ett subjekt [4]). I enlighet härmed måste det fattas såsom en trogen bild af hvarje objekt genom en sammanfattning af flere, hvilken subjektet måste låta sig behaga, fastän hon å andra sidan icke utgör en sann beskaffenhet hos de reala väsendena sjelfva [5]). Så beskaffade bilder äro nu rumförhållandena,

[8]) Anf. st. s. 238.
[9]) Anf. st. s. 239.
[1]) Anf. st. ss. 240, 242.
[2]) Anf. st. ss. 242, 243.
[3]) Anf. st. ss. 243, 247,
[4]) Anf. st. s. 248.
[5]) Anf. st. s. 249.

hvilka å ena sidan icke äro predikater hos objekterna, i det de bero af dessas sammanträffande i subjektet, som derigenom liksom afspeglar dem, men å andra sidan förefinnas för subjektet såsom gifna [6]). De äro förhållanden mellan reala väsen, men hafva i dessa ännu mindre sin grund än i det åskådande subjektet [7]). För att förklaras, måste de likväl hafva en grund, och denne kan då icke vara något annat än den tillsats från subjektets sida, som är gifven i det intelligibla rummet [8]). Men vid denna förklaring måste missförstånd undvikas. Sålunda måste först Kants fordran, att objekterna skola rätta sig efter den menskliga kunskapsförmågan, aflägsnas genom fasthållandet deraf, att det intelligibla rummet icke är en ursprunglig inrättning i medvetandet, utan med nödvändighet gifvet genom vexlingen af väsendenas sammanvara och icke-sammanvara samt derföre gemensamt för alla intelligenser [9]). Vidare synes Herbart vilja förebygga misstaget att låta rummet till det objektiva skenet lemna större bidrag än det verkligen lemnar. Frågar man, hvari detta bidrag består, så blir svaret: rummet *"tjenar"* till sammanfattning, eller är *"möjligheten"* deraf, men gifver ingen föreskrift, huru den bestämda sammanfattningen skall ske [1]). För att finna svaret på denna fråga, kan man till en början föreställa sig ett subjekt med sitt liksom ett färdigt förråd till hands varande intelligibla rum fatta ett realt väsen. Det skall då vara klart, att detta af subjektet försättes på en bestämd plats, hvarest det hvilar, liksom alla andra punkter af rummet äro hvilande. Men försöket att med detta väsen förena ett annat i samma rum skall sannolikt misslyckas, emedan i en sådan utgång af detta försök de reala väsendenas oberoende af hvarandra i förevarande fall eger sitt naturliga uttryck. Men sålunda visar det sednare väsendet genast en bestämd rörelse med egen hastighet och riktning, i enlighet hvarmed Herbart gifver den korta förklaringen af rörelsen, att hon är det åskådande subjektets misslyckade försök att sammanfatta de reala väsendena i rummet [2]). Tänker man sig nu flere åskådare och en godtycklig mängd objekter, på hvilka de förre öfverflytta rummets nät, så skola objekterna, som äro af hvarandra oberoende, draga sig ur de förökta förbindelserna, hvarigenom en mångfald af rörelser uppstår, och hvarvid objekterna hvart för sig genom sin egendomliga hastighet och riktning

[6]) Anf. st. ss. 240, 259.
[7]) Anf. st. s. 250.
[8]) S:a s.
[9]) Anf. st. ss. 250, 251; jfr anf. st. s. 249.
[1]) Anf. st. ss. 251, 252.
[2]) S:a ss.

bestämma sitt rumförhållande [3]). Efter denna allmänna antydning om uppkomsten af det mångfaldiga objektiva skenet göras några anmärkningar med afseende på rörelsen. Sålunda, sedan hon en gång är gifven, har hon sitt bestämda förlopp, såvidt intet nytt tillkommer, som förorsakar en förändring. Vidare, om hon också eger betydelse blott för en verklig iakttagelse, så äro dock reglerna för hennes förlopp deraf oberoende och gälla för den ideale åskådaren, såväl som för verklige, hvarföre man kan tala om ett skenbart skeende, som icke iakttages, och korrigera det subjektiva skenet efter det objektiva [4]). I sammanhang härmed påminnes om vigten för menniskan att skilja mellan objektivt och subjektivt sken, då det förra är en art af verkligt skeende hos henne, hvilket sammanbinder henne med alla andra åskådare, under det att det sednare isolerar henne [5]). Sedan Herbart derefter anmärkt, att allt verkligt skeende, i följd af rörelserna, faller i bestämda tider [6]), söker han inskärpa åsigten, att allt tidssammanhang endast är att betrakta såsom objektivt sken. Riktigheten af denna åsigt skall bero derpå, att, då tiden är en fast linie, hvarje bestämd rörelse och förändring gifva hela tiden. I följd häraf måste man nemligen konstruera rörelsen tillbaka i oändlighet, då grunden för hvarje bestämd tilldragelse blott behöfver sökas i en föregående, utan att man går utöfver skenets verld till det reala [7]). Slutligen försöker Herbart gifva en lösning af den första af Kants antinomier. Han sönderdelar dervid den Kantska frågan om verldens oändlighet i rum och tid till tvenne frågor, emedan det, som är utom hvartannat i rummet, hålles för ett realt och icke till samma grad låter förvandla sig i objektivt sken, som det, som succederar i tiden. Den första frågan, som refererar verlden till rummet, besvaras sålunda, att antalet af utom hvarandra varande reala väsen måste vara ändligt i följd af den absoluta positionen, som icke medgifver den motsägelse, som ligger i begreppet af det oändliga säsom ett sådant, med hvars konstruktion vi aldrig blifva färdige. Såsom oändlig skall den i rummet utsträckta verlden kunna fattas endast genom antagandet af oändliga mellanrum, så att sammanfattningen af den ändliga, söndrade massan skulle fordra en oändlig tid. Motsatsen mellan oändlighet och ändlighet med afseende på tiden löses ungefär på samma sätt, eller

---

[3]) Anf. st. s. 252.
[4]) Anf. st. s. 253.
[5]) Anf. st. ss. 254, 255.
[6]) Anf. st. s. 255.
[7]) Anf. st. ss. 255, 256.

sålunda, att summan af det verkliga skeendet måste vara ändlig, men likväl, sedan en gång en sammanstötning af reala väsen, eller en förändring, egt rum, utbreda sig i en oändlig tid, i följd af tidens egenskap att vara en fast linie, d. v. s. att predikatet ändlighet tillkommer verkligheten och oändlighet det objektiva skenet [8]).

D. Eidologi.

Enligt Eidologiens förut angifna allmänna begrepp skall hon sysselsätta sig med de idealistiska frågorna. Närmare bestämmes hennes hufvuduppgift vara förklaringen af vetandets möjlighet, eller att besvara frågorna: "huru komma vi till det gifna, och med hvilken säkerhet känna vi genom detsamma de reala väsendena och oss sjelfve" [9])? Dermed förenar hon enligt det föregående det indirekta ändamålet att vederlägga idealismen, hvarjemte hon skall bereda öfvergången från den allmänna metafysiken till psychologien, liksom synechologien utgör den direkta grundläggningen af naturfilosofien.

Utgående från den förutsättningen, att idealismens vederläggning består i att "skarpt tänka" jaget, emedan derigenom detta begrepps motsägelser träda i dagen [1]), upprepar den granskning af den idealistiska verldsåsigten, hvarmed den eidologiska undersökningen börjar, i hufvudsaken redan förut mot denna åsigt gjorda anmärkningar, hvarföre vi med afseende på samma granskning inskränka oss blott till en erinran om hennes resultat, emedan detta fortleder den eidologiska undersökningen. I enlighet med föregående betraktelser af jagets problem subsumeras det sålunda under det af inherens och af förändring såsom en speciel form af hvartdera. Deraf skall visserligen följa, att jagets problem är ett metafysiskt, men deremot, då det måste subordineras under logiskt högre undersökningar, ingalunda kan gifva upphof till en ny och idealistisk metafysik [2]). Den speciella behandlingen af detsamma kan då endast tillhöra psychologien såsom en tillämpad metafysik. Af den antydning om behandlingen af jagets problem, som göres efter fastställandet af sistnämnda resultat, anföra vi följande, som eger både psychologiskt och eidologiskt intresse. Sedan motsägelserna i jaget blifvit fixerade, hvarigenom det subsumerats

---

[8]) Anf. st. ss. 261—263.

[9]) Anf. st. s. 264.

[1]) Anf. st. s. 306.

[2]) Anf. st. ss. 280, 281.

under de förutnämnda logiskt allmännare problemerna, har man att med afseende på samma begrepp tillämpa methoden för relationerna. Den första anvisning, denna då gifver, är att det objektiva, som bildar en motsats till jaget, måste utgöras af en mångfald af objekter, eller, bestämdare uttryckt, att själen måste fattas såsom en substans, hvars sjelfbibehållelser förnimmelserna äro, hvilka derföre förutsätta ett själens sammanvara med flere andra reala väsen, d. v. s., enligt regeln: "så många kännetecken, så många orsaker," hänvisa på en mångfald af objekter såsom orsaker [3]). En närmare bestämning af denne grundsats, som utgör den metafysiske utgångspunkten för psychologien [4]), vinnes genom den observationen, att icke alla förnimmelser kunna sägas vara i samme grad af egentlighet själens sjelfbibehållelser. Då nemligen dessa, i följd af själens egen enkelhet, sjelfva måste vara enkla, visa sig endast de enkla sensationerna kunna i egentlig bemärkelse vara hennes sjelfbibehållelser [5]). Med anledning häraf har man att vid förklaringen af förnimmelserna skilja mellan olika klasser af sådana. Till den första höra då sensationerna. Den andra klassen innehåller sådana förnimmelser, som äro att anse såsom förbindelser af enkla sensationer i bestämda former, till hvilken klass sålunda förnimmelserna af de sinliga tingen med deras kännetecken och rumgestalter höra. Slutligen visar sig en tredje klass i alla sådana förnimmelser, hvilkas innehåll icke är sensationer, såsom förnimmelserna af rum, tid och alla öfversinliga föremål [6]). Den allmänna förklaringen af sensationerna är gifven deri, att de äro själens egentliga sjelfbibehållelser. Hvad beträffar den andra klassen, så möter väl ingen egentlig svårighet i sjelfva den allmänna fordran af en förbindelse af sensationerna, då en sådan naturligen måste följa af själens egen enhet. Hufvudsvårigheten ligger fastmera deri, att icke alla sensationerna sammanfalla till ett enda odeladt förnummet, såsom synes följa af själens enhet, utan gruppera sig till flere speciella enheter utom den allmänna, att de tillhöra själen. Lösningen af svårigheten, då tingens flerhet enligt det nu sagda icke kan förklaras ur själen sjelf såsom enkel, kan endast gifvas genom samma *tillfälliga uppfattningssätt*, enligt hvilka hvarje sensation kan fattas såsom en själens sjelfbibehållelse, i det de gifva vid handen, att icke alla sensationerna

---

[3]) Anf. st. s. 281.
[4]) S:a s.
[5]) Anf. st. s. 298.
[6]) S:a s.

utan endast vissa med uteslutande af andra förbinda sig med hvarandra. Närmare bestämdt, måste mångfalden och olikheten af de särskilda förbindelserna bero derpå, att vissa af själens sjelfbibehållelser, såsom sjelfva hvarandra motsatta, ömsesidigt hämma hvarandra. Förklaringen af det tredje slaget af förnimmelser blir möjlig medelst den fortsatta betraktelsen af den ömsesidiga hämningens begrepp genom de olika modifikationer och förhållanden, hvarunder hämningen kan framträda [7]). Till det sista slaget af förnimmelser hör äfven den af jaget, med afseende på hvars förklaring äfven eidologien fastställer några bestämningar. Enligt förutsättningen för all Herbarts granskning af jagets begrepp skall det innebära indentitet af subjekt och objekt. Såsom subjekt, eller såsom det der eger förnimmelserna (= förnimmer), skall det vara att fatta såsom medelpunkten för dessas vexling, eller liksom en punkt, hvari de, "sjunkande och stigande, utifrån kommande och utåt verkande, under skenbar rörelse genomkorsa hvarandra." Såsom identiskt med det objektiva måste i och med detsamma jaget fattas, emedan objekterna under deras vexling just göra det till en sådan punkt för deras sammanträffande med hvarandra [8]).

Hvad beträffar den eidologiska förklaringen af vetandet, så är hon till sin beskaffenhet betingad af hela den föregående metafysiska betraktelsen. Först antydes skilnaden mellan den psychologiska och eidologiska betraktelsen af vetandet sålunda, att den förra besvarar frågan, huru vetandet, såväl det sanna som det falska, uppstår eller bildas, under det den sednare tager i öfvervägande sjelfva giltigheten af kunskapen, eller aflägger räkenskap för bruket och värdet af hans särskilde beståndsdelar [9]). Utgångspunkten för den eidologiska betraktelsen är den af de föregående undersökningarna betingade uppfattningen af vetandet, att det är ett afspeglande eller afbildande af objekterna. Om man nu enligt resultatet af den första undersökningen af det gifna måste med afseende på detta göra skilnad emellan innehållet, eller sensationerna, och formen, eller dessas komplexioner, så är klart, hvad sensationerna beträffar, att de, ehuru nödvändiga för fastställandet af varats begrepp, likväl såsom blotta tillstånd hos oss icke afbilda något objektivt och således, om de också äro *ämnet (Stoff)* för vetandet, eller "det första som sker i själen för att frambringa ett vetande,"

---

[7]) Anf. st. ss. 299, 300.

[8]) Anf. st. ss. 310, 311.

[9]) Anf. st. s. 313; jfr H. W. W. III s. 284.

likväl icke kunna betraktas såsom innehåll deri [1]). Utan sensationerna skulle vi visserligen icke komma till sättandet af ett varande, men genom varats "vandring" från dem leda de likväl med nödvändighet till erkännandet, "att vi icke känna tingen i sig" [2]). Frågas efter vetandets innehåll i ordets metafysiska bemärkelse, d. v. s. det som vetes *(das Gewusste)*, så är detta egentligast att sätta i hvad som i psychologisk bemärkelse presenterar sig såsom form, ehuru det sednare begreppet har en vidsträcktare betydelse [3]). Fastän nemligen vårt vetande visserligen icke afbildar, hvarken *hvad* det varande är, ej heller det *verkliga skeendet*, så veta vi likväl, *att* något är, eller rättare att *flere olikartade väsen äro, och att mellan deras för oss obekanta qvaliteter förhållanden ega rum*, hvilka det theoretiska vetandet har att bestämma i enlighet med de vinkar, som erfarenheten gifver [4]). Resultatet af undersökningen blifver derföre, att det, som egentligen vetes, är något blott formelt, eller att det, som afbildas, är förhållanden, reala väsens sammanvara och icke-sammanvara, utan att vi känna sjelfva dessa väsen, eller leden för förhållandena [5]). Närmare bestämmes detta resultat för det första genom besvarande af frågorna, hvad som afbildas, då något uppfattas såsom substans, och i en gifven erfarenhetskrets, samt vidare genom distinktionen mellan det mathematiska, logiska och metafysiska vetandet. Det, som afbildas vid fråga om en substans, är sålunda det reala väsendets enhet, hvilken under vissa omständigheter för oss bekläder sig med många kännetecken, samt, vid fråga om en gifven erfarenhetskrets, sammanträdandet och åtskilsgåendet af sådana enheter [6]). Hvad beträffar det mathematiska vetandet, så är det, såsom bestämmande rumförhållandena, det omedelbarast afbildande. De logiska formerna af vetandet, eller de allmänna begreppen, som visserligen äro oumbärbarliga i vetenskapen, kunna deremot, just såsom allmänna, icke sägas vara afbildande. Såsom allmänna hafva de ingen för sig egen betydelse, och deras hela giltighet beror derpå, att de återfinnas i det enskilda. Om de med afseende på omöjligheten för den psychologiske mechanismen att uppfylla hvad som fordras, för att tänka det allmänna rent, nemligen att fullkomligt bortse från hvarje specifik differens, kunna kallas *logiska idealer*, så kunna de såsom hjelpmedel för vetenskapen

---

[1]) H. W. W. IV, ss. 315—317.
[2]) Anf. st. s. 317.
[3]) S:a s.
[4]) S:a s.
[5]) Anf. st. ss. 317, 318.
[6]) Anf. st. ss. 318, 319.

betecknas såsom abbreviationer, som bespara oss mödan att åter genomgå det enskilda, som vi tidigare lärt känna, och hvars hufvudbestämningar äro innehållna i det allmänna. Hvad slutligen beträffar den spekulativa formen af kunskap, så visar hela den föregående undersökningen, att inom denna sfer icke finnes något omedelbart vetande, utan endast ett medelbart. "Det varande afbildar sig icke af sig sjelft i själen, utan, på högre bildningsgrader blir det felaktiga af de ursprungligen frambragte bilderne upptäckt och beriktigadt, tills de förhållanden mellan det varandes obekanta qvaliteter låta skönja sig, hvilka måste förutsättas, emedan man annars icke utan motsägelse kan tänka de gifna erfarenhetsformerna [7]). Undersökningen slutar med att angifva ett par allmänna former af villfarelse. Den första beror på en *öfverilning i användande af den absoluta positionen,* såsom då man gifver åt de allmänna begreppen en egen betydelse, eller då man förvandlar de esthetiska omdömena i själskrafter (såsom då Kant förvexlade absolutheten af det esthetisha omdömet med viljans frihet [8]). Såsom den andra hufvudformen af villfarelse angifves *förvexlingen af det skenbara skeendet med det sanna,* såsom då man anser rörelsen, som i sig icke eger någon verklighet, för ett verkligt och för hennes förklaring tänker sig verkliga krafter såsom orsaker [9]). Hela den eidologiska förklaringen af vetandet kan för öfrigt anses i korthet sammanfattad i några ord, hvarmed Herbart inleder henne: . . . . *die gegebenen Empfindungen sind Selbsterhaltungen der Seele; das Empfundene ist nur Ausdruck der innern Qvalität der letztern; aber die Ordnung und Folge der Empfindungen verräth das Zusammen und Nicht-zusammen der Dinge; daraus entsteht eine geistige Ausbildung, worin zum Theil, mit grossen Irrthümer vermischt, aber auch der Berichtigung zugänglich, der Lauf der Begenbenheiten sich abspiegelt* [1]).

VII. Metafysikens tillämpning.

Vår framställning af Herbarts allmänna metafysik bekräftar, hvad redan distinktionen mellan allmän och använd metafysik gifver vid handen, att metafysikens betydelse att vara den förste och förnämste vetenskapen i första hand

[7]) Anf. st. ss. 319—322.

[8]) Jfr H. W. W. I, s. 57.

[9]) H. W. W. IV, ss. 322, 323.

[1]) Anf. st. ss. 264, 265.

eger giltighet med afseende på hennes allmänne del. När det derjemte hör till anordningen af den sednare, att direkta undersökningar egnas åt fastställandet af både Naturfilosofiens och Psychologiens utgångspunkter, så kan en speciel betraktelse af dessa båda speciellare metafysiska discipliner icke påräkna att lemna något egentligen nytt bidrag hvarken till kännedomen om Herbarts filosofiske ståndpunkt i allmänhet eller af den allmänna betydelsen af den reform, som han inom de nämnde delarne af filosofien åsyftat. Då vi nu afsluta exposéen af Harbarts filosofiska åsigt med en betraktelse af metafysikens tillämpning, afse vi derföre, hvad beträffar samme speciellare metafysiske vetenskaper blott för det första att bestämdare, än i den allmänna metafysiken kunnat ske, fixera deras förhållande till denna såväl som till hvarandra. Hvad särskildt psychologien beträffar, synes oss derjemte vara erforderligt att till mera fullständighet och bestämdhet utveckla, hvad som i den föregående undersökningen inklusive är innehållet för angifvandet af Herbarts reform inom detta område. Slutligen hafva vi äfven att angifva den allmänna betydelsen af en annan del af Herbarts system, hvilken visserligen skall höra till den använda metafysiken, men som likväl blott i korthet omnämnd vid den schematiska öfverblicken öfver hele den filosofiske vetenskapen, icke i likhet med psychologien och naturfilosofien blifver genom någon direkt undersökning i den allmänna metafysiken grundlagd, — vi mena den filosofiska Religionsläran.

Öfvergången från den allmänna metafysiken till de särskilde delarne af den använda skall ske genom fullföljande af den hänvisning på varat, som skenet gifver. Så kommer man först till psychologien genom hänvisningen på själen såsom en enda substans, då vi nödgas betrakta alla särskilda förnimmelser såsom *våra*. Men psychologien är, såsom af det föregående framgår, ensam för sig otillräcklig att fullfölja all häntydning på vara, då icke ens mångfalden af förnimmelser låter förklara sig ur själen ensamt, hvarföre samme vetenskap måste kompletteras af naturfilosofien. Slutligen är "ändamålsenligheten, hvarmed i menniskan (ja till och med i de ädlare djuren) den psychologiske mechanismen utvecklar sig, icke ensamt ur naturgrunder förklarlig," hvarföre båda de nämnde specielle metafysiske vetenskaperne behöfva kompletteras genom religionsläran [2]).

---

[2]) H. W. W. I, ss. 267, 271.

Hvad nu först beträffar förhållandet mellan den allmänna metafysiken och psychologien, så visar den föregående framställningen af den förre vetenskapen, att det tillhör honom såväl att i första hand beriktiga de ursprungliga psychologiska fakta, eller visa deras tänkbarhet genom deras hänförande till nödvändiga fyllnadsbegrepp, som ock att undersöka, hvad bidrag de särskilda slagen af förnimmelser lemna till den sanne kunskapen, under det den egentligen psychologiska betraktelsen med afseende på ett visst psychologiskt faktum närmast blott fäster sig vid dess empiriska förlopp, eller dess förklaring såsom detta faktum. Härmed öfverensstämma vissa enskilda yttranden hos Herbart för att beteckna det ifrågavarande förhållandet, såsom att psychologien utforskar de psychologiska tilldragelsernas historia [3]) eller tjenar den allmänna metafysiken till ett räkneproba. Men under det den allmänna metafysiken utgör grundvalen för psychologien, så riktas hon äfven sjelf af den sednare med ett nytt begrepp, hvaraf hon åtminstone genom ett analogislut kan göra användning vid förklaringen af vissa naturföreteelser. Detta nya begrepp innebär en närmare bestämning af det verkliga skeendet i det motsatsförhållande mellan sjelfbibehållelserna hos ett enkelt realt väsen och deras deraf följande ömsesidiga hämning, hvilket, förut genom den ontologiska undersökningen blott till möjligheten gifvet, genom den psychologiske vetenskapen uppvisas såsom ett faktum i den inre erfarenheten [5]). Hvad beträffar förhållandet mellan den allmänna metafysiken och naturfilosofien, så beror den förras egenskap af att vara grund för den sednare på likheten mellan det intelligibla och det sinliga rummet. Denna åter är gifven genom resultatet af det förras konstruktion, hvilket i det intelligibla rummet uppvisar ett kontinuum med tre dimensioner, likaväl som det sinliga eller geometriska rummet låter uppfatta sig såsom sådant. Såsom grundad i den allmänna metafysiken, framgår naturfilosofien derur enligt det föregående vid den punkt, der läran om rummet och rörelsen för till antagandet af ett ofullkomligt sammanvara af enkla väsen. Under det den allmänna metafysiken blott behandlar det allmänna begreppet substans och under det psychologien närmare bestämmer theorien om rubbningar och sjelfbibehållelser genom att framvisa ett motsatsförhållande mellan sjelfbibehållelserna hos ett och

---

[3]) H. W. W. IV, s. 313.
[4]) H. W. W. I, s. 267.
[5]) H. W. W. IV, s. 325.

samma enkla väsen, så kommer dertill i naturfilosofien betraktelsen af de olika möjlige motsatserne mellan de enkla väsendena sjelfva. Det sist sagda innebär äfven ett bestämmande af förhållandet mellan psychologi och naturfilosofi. Detta blifver från en annan sida i enlighet med den föregående metafysiska undersökningen äfven bestämdt sålunda, att naturfilosofien såsom blott realistisk skulle vara otillräcklig för förklaringen af företeelserna, hvilka hon först i förbindelse med psychologien kan förklara, i det de äro förhanden *för oss*, d. v. s. *i oss*. Huru åter psychologien behöfver kompletteras af naturfilosofien visar sig, äfven i enlighet med det föregående, bestämdast i de genom erfarenheten gifna komplexionerna af kännetecken med deras förändringar [6]. För öfrigt sönderfalla både psychologi och naturfilosofi, emedan de båda sväfva mellan den allmänna metafysiken och erfarenheten, i en synthetisk och en analytisk del, af hvilka den förre ur den allmänna metafysiken hemtar förklaringsgrunderne och den sednare utför förklaringen genom att efter samme grunder bestämma data och fakta i erfarenheten [7]. Derjemte må anmärkas, att af de båda sistnämnde vetenskaperne psychologien intager första rummet, emedan själen är den första substans, hvartill vetenskapen för, eller, såsom Herbart äfven uttrycker sig, emedan psychologien kommer evidensens källor närmare, då hon icke endast såsom naturfilosofien från det reala blott hemtar förklaringsgrunderne, utan äfven har att göra med verkligt skeende hos ett realt väsen [8]. Slutligen leder möjligheten att vid vissa naturföreteelsers förklaring utgå från analogien med förhållandet af hämningarna mellan själens sjelfbibehållelser till ännu ett sätt att bestämma förhållandet mellan ifrågavarande vetenskaper, nemligen genom uppställandet af fysiologien, som just har att vid sina förklaringar tillämpa den nämnda analogien, såsom en vetenskap, som förmedlar psychologi och naturfilosofi med hvarandra. Ty under det att det andliga beror på de ömsesidiga hämningarna af själens sjelfbibehållelser, och under det den synliga naturen beror på de med dessa hämningar sammanhängande rumbestämningarna, så beror det organiska både på rumbestämningarna och på dylika hämningar af sjelfbibehållelserna hos ett realt väsen [9].

För att nu öfvergå till ett bestämdare fixerande af Herbarts psychologiske

---

[6]) H. W. W. I, ss. 271, 272.
[7]) Anf. st. ss. 287, 288.
[8]) Anf. st. ss. 266, 267, 273.
[9]) Anf. st. s. 265.

ståndpunkt, så kan i enlighet med det sagda grundtanken för psychologiens synthetiske del uttryckas sålunda, att "förnimmelserna, i det de genomtränga hvarandra i den ena och samma själen, hämma hvarandra, såvidt de äro motsatta, och förena sig till en totalkraft, såvidt de icke äro motsatta." Genom den anmärkningen, som den psychologiska erfarenheten skall föranleda, att de motsatta förnimmelserna icke förinta hvarandra, utan blott på det sättet tillbakatränga hvarandra, att den, såsom det synes, delvis eller helt och hållet ur medvetandet försvunna förnimmelsen återställer sig, så snart hämningen upphör eller genom en ny motkraft göres overksam, erhåller den nämnde grundsatsen en för lösningen af de psychologiska problemerna vigtig närmare bestämning deri, *att förnimmelserna genom deras ömsesidiga tryck förvandla sig i ett sträfvande* [1]). Den närmaste följden af denne grundsats visar sig i bestämmandet af den psychologiske vetenskapens form och method. Då nemligen på grund af det sagda förnimmelserna till en del äro att fatta såsom mot hvarandra verkande krafter, och det vid fråga om sådana måste finnas en jemnvigt, såväl som ett närmande dertill och ett aflägsnande derifrån, så indelar Herbart samme vetenskap i *Andens Statik* och *Andens Mechanik*. Af samma skäl presentera sig för honom vissa mathematiska formler såsom de allmännaste lagarne för de psychologiska företeelserna, hvarföre han äfven med tillhjelp af mathematisk beräkning söker bestämma förnimmelsernas olika styrka, graderne af deras motsats, olikheten af deras förbindelser samt beskaffenheten af hämningen i det ena eller andra fallet [2]). En af de vigtigare hit hörande undersökningar är den till andens mechanik hörande af den medelbara reproduktionen, när en från hämning befriad förnimmelse, i det hon sjelf återvänder i medvetandet, sträfvar att tillika återställa andra, som med henne äro mer eller mindre förbundna [3]). Vigtig är äfven den af erfarenheten föranledda distinktionen mellan tvenne hufvudklasser af förbindelser mellan förnimmelser, allt eftersom de höra till sammma rad, eller kontinuum af förnimmelser (såsom t. ex. färgerne för sig, tonerne för sig o. s. v.), eller till olika kontinua. I förra fallet äro förnimmelserna mer eller mindre motsatta hvarandra och deras förbindelse en *försmältning (Verschmelzung)*, hvilken kommer till stånd, i samma mon som

---

[1]) Anf. st. s. 293; jfr III, s. 41.
[2]) H. W. W. I, s. 294.
[3]) Anf. st. s. 297.

hämningarna tillåta det. I det sednare uppstår en *komplikation*, eller en förbindelse af förnimmelser, som är fullkomlig, så vidt inga tillfälliga hinder deri förorsaka en inskränkning. — Den andre hufvudpunkten vid fråga om Herbarts psychologi, som vi jemte den speciella methoden för denne vetenskap hafva att fästa uppmärksamheten på, är behandlingen af den enligt Herbart från den s. k. empiriska psychologien härstammande läran om särskilda förmögenheter. Den allmänne utgångspunkten för Herbarts bestämningar i ifrågavarande afseende är samma allmänna åskådning, som uttalar sig i uppfattningen af förnimmelserna såsom sträfvanden. Dertill komma några särskilde grundsatser, hvilka observationen på erfarenheten skall föranleda, och af hvilka den, att "förnimmelserna, hvarken isolerade, ej heller alla likformigt förbundna, utan i olika större eller mindre massor och *följen (Züge)* förekomma i medvetandet," intager ett vigtigt rum, emedan hvar och en af dessa massor bär uti sig sina egendomliga tillstånd och sammanträffandet af olika massor är "den aldra rikaste källan till de mångfaldigaste sammanblandningar och vexelverkningar" af förnimmelserna sinsemellan [4]). Redan af det föregående framgår, att Herbart icke kan begagna sig af begreppet förmögenhet i den af den empiriska psychologien gifna bemärkelsen af själen eller medvetandet, fattadt såsom en kraft, eller af en kraft hos själen. Särskildt erinra vi om ett par anmärkningar, som Herbart i detta afseende gör. För det första äro förmögenheterna blotta klassbegrepp, som såsom sådana icke kunna uttrycka ett verkligt väsen eller en verklig åtskilnad hos själen. Och vidare skulle, genom att dervid tänka särskilda krafter, själens enhet upplösas i en aggregatorisk mångfald, som till på köpet skulle förete ett *bellum omnium contra omnes*, såsom den empiriska psychologien nogsamt skall vittna [5]). Af dessa anmärkningar framgår äfven, att Herbart i intet afseende kan i ordet förmåga eller förmögenhet finna ett uttryck för själen, fattad såsom ett verksamt medvetande. Uppgiften blifver derföre att göra detta begrepp öfverflödigt vid den psychologiska förklaringen eller åtminstone vid det speciella fallet af sjelfva ordets användande i den psychologiska terminologien beriktiga dess betydelse. Vi erinra om de i sistnämnda afseende vigtigaste bestämningarna. Sålunda beriktigas först läran om s. k. Grundförmögenheter. Såväl förnimmandet (kunskapsförmåga; *Vorstellen*) som kännandet

[4]) Anf. st. ss. 301, 302.

[5]) Jfr anf. st. ss. 294, 301, 304.

(känsloförmåga; *Fühlen*) och begärandet (begärförmåga; *Begehren, Wollen*) äro blotta *tillstånd hos medvetandet.* De båda sistnämnda yttringarna af andlig verksamhet äro dervid närmast att fatta såsom tillstånd hos den första. ”*Känslorna (Gefühle)* och *begären* äro intet jemte och utom *föreställningarna,* utan de äro de föränderliga tillstånden hos de föreställningar, i hvilka de hafva sitt säte” [6]). Känslan är en sväfvande föreställning, som är inklämd mellan andra, som verka mot hvarandra, och begäret ”den emot hämningen fortfarande framdrifna föreställningen” [7]). Af öfriga hithörande bestämningar erinra vi endast om begreppen *förstånd, förnuft* och *viljans frihet.* Om förståndet betecknas såsom *en förmåga att sammanbinda våre tankar efter beskaffenheten af det tänkta,* så ligger det riktiga vid denna förklaring deri, att förståndet uttrycker den parallelism, som hos menniskan i fullt vaket och tänkande tillstånd sjelfmant eger rum mellan hennes tankar och tilldragelserna, till skilnad från förhållandet under drömmen och vid följandet af ögonblickets ingifvelser. Men hvad man deremot egentligen genom nämnda figurliga uttryck har betecknat, är den fullständiga verksamheten af de rader eller massor af förnimmelser, som en gång hafva bildat sig. I enlighet härmed består den oförståndiga verksamheten, såsom dröm, vansinne o. s. v., deri, att samma massor icke verka fullständigt, utan liksom afstympade, då det, som blifvit öfrigt af en sådan massa, ingår förbindelser, hvilka vid det fullt vakna och tänkande tillståndet bestämmas såsom falska och oriktiga. Förnuft såsom *öfverläggning, förnimmande af grunder och motgrunder,* eller i allmänhet såsom en ordnande verksamhet, som gifver åt allt, som hon anträffar, en bestämd plats, eller sammanbinder det till enhet, beror på förnimmelsemassornas ömsesidiga bestämmande af hvarandra. ”I förening med förståndet uppnår förnuftet det bästa och förträffligaste; utan förståndets ledning frambringar det endast missfoster. Hvarest det förbinder premisser med konklusioner, heter det logiskt tänkande; . . . hvarest det pröfvar viljans motiver, och isynnerhet då det framför alla andra föredrager de esthetiska omdömena öfver viljan såsom de varaktigaste och bestämdaste, heter det praktiskt förnuft” [8]). Hvad slutligen beträffar viljans frihet, så är hon ”*förvärfvad* liksom förnuftet och *inskränkt* liksom detta.

---

[6]) Anf. st. s. 301.

[7]) Jfr anf. st. s. 293; III, s. 292.

[8]) H. W. W. I, ss. 305, 306.

Ty hon är ingenting annat än möjligheten, att de starkaste förnimmelsemassorna blifva sätet för den charaktersfasta viljan, hvilken höjer sig öfver de enskilda eggelserna och rörelserna af den psychologiske mechanismen." — Hvad beträffar den mera speciella förklaringen af de särskilda data i den inre erfarenheten, så torde för det allmänna bedömandet af Herbarts ståndpunkt den eidologiska redogörelsen för olika hufvudslag af förnimmelser vara tillfyllestgörande. För Herbarts filosofiska reform mest betecknande är härvid tydligen förklaringen af de båda första slagen af förnimmelser, eller sensationerna och deras komplexioner till ting. Med afseende på den i eidologien framställda tredje klassen af förnimmelser, till hvilken rums- och tidsformerna, smakomdömena, de logiska begreppen m. m. höra, erinra vi blott för sammanhangets skull, att utgångspunkten för den psychologiska förklaringen af dessa fakta är den förutnämnda undersökningen af den medelbara reproduktionen, i det Herbart vid denna finner en bestämd ordning, i hvilken de reproducerade förnimmelserna framträda, och hvilken han omedelbart lägger till grund för förklaringen af minnets mechanism och i sammanhang dermed af rums- och tids-raderna af förnimmelser.

Hvad slutligen beträffar den filosofiska religionsläran, så har Herbart icke deraf gifvit någon direkt framställning, hvarföre man endast af enskilda i hans skrifter spridda yttranden kan sluta till hans theologiska åsigt. Grundtanken är uppfattningen af det ändamålsenliga i naturens inrättning såsom en omedelbar yttring af en gudomlig verldsstyrelse, eller att från ändamålsenligheten såsom ett gifvet sluta till Gud såsom en högste konstnär, hvars öfver all mensklig måttstock upphöjda vishet och kännedom om de reala väsendenas natur i tingens ändamålsenlige gång uttalar sig *). På fastställandet af ändamålsbegreppet såsom härstammande från erfarenheten lägger Herbart mycken vigt, för att rädda åt den religiöse tron det stöd, som detta begrepp gifver, men som *undanrödjes* genom Kants eller i allmänhet idealismens förklaring af samma begrepp såsom en tillsats från medvetandets sida. Såsom direkt stöd för sin uppfattning af det ifrågavarande begreppet såsom hafvande sin grundval i erfarenheten anför Herbart den omständigheten, att vi vid förklaringen af menniskornas ändamålsenliga handlingar ur ett förutsatt tänkande och viljande sluta, att, hvad

*) Jfr anf. st. s. 276.

vi kalla menniskor, verkligen är *menniskor*, och icke blotta menskliga *gestalter*. Visserligen skall ingen kunna säga, "att han varseblifvit detta förutsatta," eller förneka, att han "tilltänker" det. Men lika visst är dock "det gifna grundvalen för detta föreställningssätt, och det skall aldrig lyckas idealismen att ens till skenet förklara detsamma genom lagarne för vårt tänkande" [1]). Men fastän härstammande från det gifna, kan dock ändamålsbegreppet icke läggas till grund för en vetenskaplig byggnad af naturlig theologi. Då "börjandet af det ändamålsenliga naturförloppet" alltid måste blifva förunderligt, eller icke låter ur naturgrunder förklara sig, kan det nämnda slutet till Gud såsom en högste konstnär alltid endast ega hypothetisk giltighet. Derjemte består Gudomlighetens begrepp af idel relationer, då Gud fattas såsom den Högste o. s. v., emedan all värdebestämning är för det reala främmande och beror af blotta förhållanden [2]). Men för att stödja den religiöse tron behöfver den gifna förklaringen af ändamålsenligheten icke höjas från formen af hypothes till vetenskaplig evidens. "Religionen beror på ödmjukhet och tacksam veneration." Men "ödmjukheten befordras genom vetandet af icke-vetandet," och "tacksamheten kan icke vara större än mot upphofsmanen till vilkoren för vår förnuftiga tillvaro" [3]). Dessutom "äro anspråken hos sådana systemer, som tala om Gud såsom ett bekant, i skarpa begrepp uppfattbart föremål, inga vingar, på hvilka vi kunna höja oss upp till ett vetande, för hvilket data en gång fattas oss" [4]). Just i följd af den obestämdhet, hvari spekulationen lemnar detta det upphöjdaste af alla föremål, må med afseende på detsamma "någon frihet lemnas åt vanan, traditionen, ja till och med åt fantasien." Framför allt måste de praktiska ideerna nyttjas, för att rena läran om Gud tillräckligt, så att skilnad kan göras emellan det förträffligaste af alla väsen och det blott mäktiga, det ursprungligen första, d. v. s. den praktiskt helt och hållet likgiltige urgrunden till tingen" [5]). Med det sist sagda sammanhänga några yttranden af Herbart, genom hvilka han söker konciliera mechanisk och teleologisk uppfattning af verlden, och med hvilkas anförande vi afsluta framställningen af Herbarts religionsfilosofi. "Den som menar, att finalorsakerna undanträngas genom de verkande orsakerna, irrar lika mycket som den, som genom finalorsaker vill göra upp-

[1]) Anf. st. s. 277.
[2]) Jfr H. W. W. III, ss. 381, 382.
[3]) H. W. W. I, s. 278.
[4]) Anf. st. s. 277.
[5]) Anf. st. s. 278.

sökandet af de verkande öfverflödigt. Ty hvarest något *afsigtligt föranstaltas*, der tagas de verkande orsakerna i finalorsakernas tjenst; men de verka dervid efter sine egne lagar, såsom om ingen finalorsak hade ställt dem på deras plats, så att fysikern väl må ignorera alla naturändamål, men derföre ännu ingalunda förneka dem" [6]).

Hvad som vid studiet af Herbarts filosofi icke kan undgå att genast fästa uppmärksamheten, är den lika oväntade som oförberedde öfvergången från den till utseendet mest exakta vetenskapliga demonstration till djup mystik, hvarigenom man inträder i den filosofiska religionsläran från de öfrige delarne af det Herbartska systemet, isynnerhet den allmänna metafysiken. Till det mystiska i religionslärans form kommer äfven en viss dunkelhet vid fråga om det intresse, som leder öfver till samma disciplin. Att hon skall vara ett stöd för den religiöse tron, är af Herbart tydligen framhållet. Att denne tro enligt Herbart är af öfvervägande praktisk natur, framgår deraf, att religionens väsen sättes i ödmjukhet och tacksam veneration. Men en fråga, hvars afgörande är af vigt för bedömandet af Herbarts filosofiske ståndpunkt, är äfven, huruvida icke också ett rent theoretiskt intresse i den ifrågavarande disciplinen söker sin tillfredsställelse. I sådant fall skulle nemligen Herbarts religionsfilosofiske mysticism låta ana någon väsendtlig brist med afseende på bestämmandet af det varandes begrepp, eller med afseende på sjelfve grundvalarne för Herbarts metafysiska byggnad. I denne punkt möter den nämnda dunkelheten. Väl skall religionsfilosofien hafva en theoretisk grund, nemligen den hos erfarenhetstingen partielt förekommande formen af ändamålsenlighet, och sålunda fullfölja skenets hänvisning på varat, om också icke på vetenskaplig väg och icke lika direkt som de båda andre delarne af den använda metafysiken, emedan det ändamålsenliga i tingens form icke är ett gifvet i samma bemärkelse som materien och jaget, eller icke är ett "varseblifvet," och derföre icke såsom dessa omedelbart låter subsumera sig under begreppen inherens och förändring, utan närmast hänvisar på ett högsta personligt väsen, af hvars afsigtliga verksamhet det skall vara en yttring. Visserligen betecknas också med anledning häraf, eller då den nämnda formen af ändamålsenlighet icke låter ur natur-

---

[6]) Anf. st. s. 6.

grunder förklara sig, religionsfilosofien såsom ett komplement till naturfilosofien och psychologien. Men åtskilligt annat talar mot tillvaron af ett, åtminstone af Herbart sjelf erkändt, rent theoretiskt behof, som, ouppfyldt genom den vetenskaplige delen af metafysiken, tvingas att på mystisk väg söka sin tillfredsställelse. Sålunda framgår af hela Herbarts metafysik, att, hvad som än är obegripligt vid den teleologiska verldsåskådningen, det varande eller verkliga likväl är, hvad det är, oberoende af ändamålsbegreppet, och att således den Gudomligheten tillagda ändamålsenliga verksamheten icke utgör någon ingrediens i detta väsens egentliga vara. Härtill kommer, att ett hufvudsakligt ändamål med det theoretiska grundläggandet af religionsfilosofien var att derigenom åt menniskans religiöse tro betrygga och befästa det stöd i ändamålsbegreppet, hvilket Kant och den idealistiska filosofien skola vara oförmögna att gifva, då samma begrepp fattas blott såsom en form för vårt förnimmande. Slutligen antyder Herbarts argumentation mot skolornas öfvermod att vilja behandla Gudomlighetens begrepp såsom ett redan färdigt och bekant, att, om han också icke nekar tillvaron af ett af den allmänna metafysiken otillfredsställdt theoretiskt behof i förevarande fall, han likväl anser behofvet af en vetenskaplig förklaring af ändamålsbegreppet vara mera fingeradt än verkligt och fullt berättigadt. Men fastän frågan om förhållandet mellan Herbarts religionslära och sjelfve grundvalarne för hans allmänna metafysik omedelbart framkallas af kontrasten mellan den förstnämnda disciplinens mysticism och den sednares till anspråket strängt vetenskapliga form, kunna vi likväl icke till särskild undersökning upptaga denna fråga, utan låta hennes besvarande framgå ur den allmänna granskning af Herbarts filosofiske ståndpunkt, som är vårt hufvudsyfte, och till hvilken vi nu stå på väg att öfvergå. Till denna granskning hör äfven att afgöra värdet och betydelsen af vissa förutsättningar, från hvilka den Herbartska religionsfilosofien utgår, hvilka mera sammanhänga med bestämningar i de vetenskaplige delarne af Herbarts system än med hans religionsfilosofiske mysticism. Hit hör den på Herbarts allmänna åsigt om den idealistiska filosofien beroende förutsättningen af omöjligheten för denna filosofi att åt ändamålsbegreppet vindicera objektiv betydelse. Hvad beträffar uppfattningen af Gudomlighetens begrepp såsom innebärande idel relationer, så sammanhänger hon tydligen dels med Herbarts allmänna uppfattning af de esthetiska bestämningarna, dels med intresset att vid bestämmandet af detta begrepp

aflägsna all fara för menniskans praktiska sjelfständighet, hvilken icke skulle kunna antagas vid uppfattningen af det gudomliga väsendet såsom ett realt. Slutligen är det klart, att betydelsen och giltigheten af uttrycket teleologisk kausalitet i Herbarts filosofiska terminologi endast i sammanhang med undersökningen af skeendets begrepp kan afgöras. För öfrigt påminner den Herbartska religionslärans mysticism alltför mycket om den af Herbart emot Jacobi anmärkte religiöst-ethiska mysticismen, för att icke mot den förre med afseende på Gudomlighetens idé, fastän denna af intet ändligt tänkande kan i hela rikedomen af sitt innehåll genomträngas, framkalla samma spörsmål, som han sjelf ställer på Jacobi med afseende på begreppet dygd, eller om man vid fråga om det gudomliga väsendet har att göra med en gåta, som man efter den funna lösningen icke mera skulle fråga efter.

Då vi nu öfvergå till granskningen af den Herbartska filosofien, sådan hon velat framträda i vetenskapens drägt, söka vi först fixera de kritiske punkterne i denna filosofi med tillhjelp af den historiskt filosofiske synpunkt, som erbjuder sig ur den föregående framställningen af hennes historiska genesis. För att angifva det egendomliga för sin ståndpunkt till skilnad från de granskade filosofiska åsigterna, betecknar Herbart honom såsom exakt realism. Närmast skall detta namn uttrycka en motsats mot den från Kants kunskapstheoretiska undersökningar direkt utgångna idealistiska filosofien. Men äfven mot den äldre skolans realism har Herbart derigenom velat begränsa sig, eller beteckna sin åsigt såsom en sådan form af realism, som icke låter gifva sig till pris åt idealismen. Uttrycket *qvalitativ atomistik* är af Herbart äfven användt, för att mera i förhållande till ofullkomligare former af realism beteckna det egendomliga i hans ståndpunkt. I den atomistiska läran om en ursprunglig mångfald af enkla väsen finner han nemligen, såsom framgår af det föregående, det enda säkra stödet för den realistiska filosofien, liksom hennes mest adeqvata uttryck. Endast måste de enkla väsendena fattas såsom qvalitativt bestämda, hvarigenom den exakte realismen kan höja sig öfver den råe materialismen och alla de svårigheter vid verldsförklaringen, som för denna åsigt bero på uppfattningen af atomerne såsom ogenomtränglige. Hvad som i formelt afseende närmast charakteriserar den exakte realismen är sättet att uppställa och anordna de filosofiska problemerna. Vid analysen af erfarenheten utgående från grundsatsen att iakttaga den för hvarje undersökning egendom-

lige ståndpunkten och icke förblanda de särskilda problemerna med hvarandra, måste sålunda den exakte realismen för det första förkasta den åsigt, som utan något stöd i erfarenheten fordrar en enda princip för hela filosofien. Icke ens i hvarje särskild del af filosofien kan af samma skäl en dylik fordran vara befogad. Den närmaste följden af den ifrågavarande grundsatsen har blifvit uppställandet af de hufvuddelar af filosofien, som vi förut funnit. Då sjelfva distinktionen mellan logik och metafysik såsom tvenne skilda discipliner icke i och för sig såsom sådan kan göra anspråk på att vara något nytt, så är åter det för Herbart utmärkande vid denna distinktion uppfattningen af metafysiken såsom till sitt väsen varande en synthetisk vetenskap, under det den logiska på föreställningen om predikatets inherens i subjektet grundade betraktelsen är analytisk, orden analytisk och synthetisk här brukade i den af Kant angifna bemärkelsen. Det är nemligen klart af Herbarts undersökning om methoden, att de nämnda beteckningarna för den logiska och den speciellt metafysiska methoden just uttrycka den väsendtliga skilnaden dem emellan. Sjelfve måttstocken för bedömandet af de olika methodernas värde är gifven i fordran på slutandet att utvidga kunskapen, och den logiska methodens otillräcklighet vid den metafysiska forskningen skall väsendtligen visa sig deri, att hon blott partielt uppfyller denna fordran, då följden icke gifver ett nytt innehåll, som icke finnes i grunden, utan blott en ny förbindelse af samma begrepp, som grunden innehåller. De andra anmärkningarna mot den logiska methoden, att hon leder blott till en tankesammanhopning och icke visar något motiv att öfvergå från grund till följd, äro, såsom sammanhanget visar, egentligen blott andra uttryck för den, att samma method icke utvidgar kunskapen. Närmast riktar sig Herbart genom den nämnda distinktionen mellan logik och metafysik såsom särskilde hufvuddelar af filosofien mot den gamla skolan, som icke kände något annat verktyg för den metafysiska forskningen än den logiska methoden. Hvilka methodologiska fel som än tillvitas den Kantska filosofien, skall det dock lända henne till beröm att hafva insett det metafysiska omdömets synthetiska natur. Vinsten af den ifrågavarande distinktionen visar sig emellertid märkbarast med afseende på metafysiken, hvilket också är naturligt, då hon var den af de båda vetenskaperne, som mest, om icke ensamt, förlorade på logikens methodologiska envälde, eller då, strängt taget, ifall öfriga vilkor för metafysikens möjlighet förefinnas, hennes vara eller icke-vara beror på hennes

behandling såsom synthetisk. Närmare bestämmer Herbart uppställandet af tillfälliga uppfattningssätt såsom den punkt i metafysiken, der hon först fullständigt emanciperar sig från logikens förmynderskap [7]), då han dermed betecknar sin ställning icke allenast gent emot den gamla skolan, utan äfven mot hvarje förfeladt försök af den Kantska och äfvenså efter-Kantska filosofien att synthetiskt behandla metafysiken. — Hvad beträffar esthetiken, så är hon äfven i förhållande till logiken den, som märkbarast vinner på distinktionen mellan dessa båda discipliner, och af likartadt skäl med det, som gäller med afseende på metafysiken. Den tillsats i tänkandet af ett gillande eller ogillande omdöme, som af de esthetiska begreppen förorsakas, innebär äfven en synthesis, som gör den logiska methoden inom esthetiken otillräcklig, hvartill kommer, att förhållandet mellan samma begrepp icke kan bestämmas efter den logiska subordinationen, utan måste hvartdera i sitt slag vara det högsta. Vigtigast är emellertid vid fråga om esthetiken bestämmandet af hennes oberoende i förhållande till metafysiken, äfvensom af metafysikens oberoende i förhållande till esthetiken, liksom å andra sidan detta de båda vetenskapernes ömsesidiga oberoende af hvarandra är ett nödvändigt vilkor för metafysikens möjlighet. Vid esthetiken är det i detta fall förnämligast fråga om ethiken, emedan det hufvudsakligen är med afseende på denne del af den esthetiske vetenskapen, som en förblandning med metafysiken kan komma i fråga. Om nu också Herbart onekligen har uppvisat omöjligheten att förklara varat ur börat — äfven om vid detta uppvisande mycket kunde tilläggas — såvidt det af hans granskning af den Fichteska åsigten framgår, att denna förklaring leder till det absoluta blifvat, så är det likväl anmärkningsvärdt, att han såväl argumenterar mot en sådan förblandning af metafysik och esthetik såsom varande en af de mäktigaste anledningarna till idealism [8]), som ock anser faran

---

[7]) H. W. W. IV, s. 95: Aus der Metafysik lasse man die Forderung der zufälligen Ansichten hinweg: was wird herauskommen? Solche Metafysik, wie man sie wohl kennt und wie sie bisher gewesen ist. — Anf. st. s. 97: Und dies *(tillfälliga uppfattningssätt)* ist der Punkt, wo die Metafysik aus dem Kreise der bekannten logischen Vorstellungsarten heraustritt. Hier ist ein Verhältniss unter Begriffen, das man in den kategorischen, hypothetischen und disjunctiven Formen nicht darstellen kann.

[8]) Att det realistiska intresset väsendtligen ligger till grund för Herbarts argumentation mot den ifrågavarande konfusionen af theoretiskt och praktiskt, visa såväl hans granskning af Fichtes åsigt som äfven enskilda i Herbarts skrifter förekommande yttranden, i synnerhet

för metafysiken i förevarande fall fullständigt undanröjd först genom att i ethiken icke utgå från pligtbegreppet, eller — hvilket konseqvent skall vara detsamma — från begreppet af friheten eller viljan såsom en förmåga. Men icke mindre än metafysiken skulle ethiken sjelf förlora på sitt primat i förhållande till den förre vetenskapen, då den absoluta sjelfbestämningen, i fall en sådan annars vore tänkbar, måste sammanfalla med det rena godtycket, eller vara oförmögen att fastställa en konstant skilnad mellan godt och ondt. Det är onekligt, att Herbart i sin kritik af den ifrågavarande konfusionen af theoretisk och praktisk filosofi träffat den subjektivism, hvartill Fichtes såväl som Kants ethiska formalism konseqvent leder. Grunden till denna förvändhet i ethiken skall emellertid ligga i denne vetenskaps baserande på frihetsbegreppet, i det man förblandat absolutheten af det esthetiska omdömet med viljans förmåga af sjelfbestämning. Sammanställer man Herbarts argumentation mot den s. k. kosmiska ethiken, hvilken upphäfver friheten, såväl med hans anmärkningar mot den Kant-Fichteska ethikens baserande på frihetsbegreppet och mot den Leibnitz-Wolffska skolans försök att af ethiskt intresse uppvisa viljan såsom en förmåga af sjelfbestämning, som med andra speciella yttranden hos honom, som innebära, att ethiken alls icke har att fråga efter, hvad viljan såsom sådan är, så följer visserligen, att friheten i någon bemärkelse af Herbart förutsättes såsom ett vilkor för ethiken, för att praktisk sjelfständighet skall kunna åt menniskan vindiceras, men att han protesterar emot uppfattningen af frihetsbegreppet såsom samme vetenskaps princip och den dermed sammanhängande bestämningen af friheten, eller viljan, såsom en förmåga. De praktiska ideerna skola till deras betydelse alls icke bero af friheten, eller deraf, huruvida en vilja finnes, som vill och kan bestämma sig efter dem, och endast såsom uttryckande den första praktiska ideen, eller ett förhållande af harmoni mellan den enskilde viljeakten och det ethiska omdömet, kan frihetsbegreppet få ett rum inom ethiken. Hvad för öfrigt beträffar argumentationen mot den kosmiska ethiken, så ledes denna argumentation af intresset att visa, huru den ethiske vetenskapen sjelf måste vara beskaffad, för att frihet skall vara tänkbar. Den fordran, som i detta afseende måste ställas på ethiken, är bestäm-

---

H. W. W. III, s. 435, der han låter den idealistiska verldsåsigten hafva ett af sina kraftigaste stöd i menniskans praktiska intresse.

mandet af de sedliga mönsterbegreppen såsom innebärande blotta relationer, då uppfattandet af det reala sjelft såsom viljans högste bestämningsgrund, eller såsom det goda, skulle leda till upphäfvandet af allt individuelt viljande och handlande. Härmed hafva vi funnit en af de hufvudsaklige fördelar, som ethiken har att påräkna af sitt oberoende af metafysiken. Den andre är möjligheten att uppställa en princip för värdebestämning, hvilket enligt det föregående lika litet kan lyckas den kosmiska ethiken som den motsatte ethiske ståndpunkten, som utgår från den absoluta sjelfbestämningen. Liksom det mot den Kant-Fichteska ethiken måste framhållas, att frågan, hvarföre man bör vilja på ett visst sätt, fordrar ett rent viljelöst svar, så måste det mot såväl denna ethik som mot den kosmiska fastställas, att de ethiske principerne måste vara af esthetisk natur, eller utgöra blotta förhållanden, emedan endast sådana kunna hafva ett värde, då "det fullkomligen enkla är likgiltigt, d. v. s. hvarken behagande eller misshagande" [9]). — Med uppställandet af de filosofiska hufvudproblemerna sammanhänger bestämmandet af filosofiens allmänna begrepp, som skall stödja uppställandet af problemerna. Utom den allmänna förklaringen af filosofien såsom en bearbetning af begrepp är det den isynnerhet på metafysiken ställda fordran att vara rationel, hvarpå Herbart vid bestämmandet af filosofiens begrepp lägger vigt, och hvarvid vi i den följande granskningen af hans åsigt hafva att fästa oss.

Sedan vi i Herbarts uppfattning af den filosofiske vetenskapens allmänna begrepp och organisation fixerat det moment af hans filosofiska reform, som först vid framställningen af hans filosofi blifver märkbart, hafva vi att söka bestämma de kritiske punkterne i systemets förnämste del, eller metafysiken. Grundfelet, om man ser på innehållet hos den Leibnitz-Wolffske realismen var den oriktiga uppfattningen af varat såsom sammansatt af möjlighet och verklighet. Endast den qvalitativa atomistiken kan komma till den riktiga bestämningen af detta begrepp såsom innebärande blott position. Äfven förhållandet mellan den exakte realismen och den idealistiska filosofien har Herbart så bestämt, att den förre skulle vara ett beriktigande af den sednare. Vi erinra i detta afseende om följande förklaring: "det gifves verkligen en mängd af väsen utom oss, hvilkas egentliga och enkla *hvad* vi visserligen icke

---

[9]) H. W. W. I, s. 137; jfr III, s. 381.

känna, men med afseende på hvilkas inre och yttre förhållanden vi kunna vinna en summa af insigter, som låter i oändlighet förstora sig" [1]). M. a. o. hela erfarenheten utgöres endast af sådana relationer, och utom erfarenheten, eller till sjelfva de enskilda leden för förhållandena, kan vår positiva kunskap icke sträcka sig. Beriktigandet af idealismen i denna verldsåskådning skall ligga deri, att, under det den exakte realismen likasåväl som idealismen i det omedelbart gifna, sensationerna, eller det som hos erfarenhetstingen presenterar sig såsom accidenser, ser något, som blott är *i oss,* den förre ståndpunkten likväl lika litet ur själen ensam förklarar sensationerna, som han fattar erfarenhetens former såsom gifna genom en ursprunglig inrättning af medvetandet. Under det sensationerna äro relationer mellan själen och för henne yttre och främmande reala väsen, äro erfarenhetens former äfven relationer mellan sådana väsen. Eller m. a. o. vår positiva kunskap är inskränkt till skenets verld, men att detta sken är objektivt, beror derpå, att det genom en af hvarje subjektets egendomliga natur oberoende nödvändighet afbildar verkliga förhållanden mellan reala väsen. Närmast visar sig den exakte realismen från sin nu angifna theoretiska sida jemförlig med Kants theoretiske ståndpunkt, liksom vi funnit Herbart straxt i början af den historiskt-kritiska inledningen till sitt system presentera sig såsom Kantian. Den allmänna uppfattningen af filosofiens theoretiska problem är för båda densamma. Det Kantska *Ding an sich* återkommer äfven hos Herbart såsom en gräns för vår kunskap. *"Tingen i sig känna vi icke,* är en sats, som dogmatismen aldrig skall störta, huru ofta han än må förnya sina ansträngningar" [2]). Förklaringen af erfarenheten är derföre bådas theoretiska uppgift i hennes begränsade form. Liksom Kant skiljer äfven Herbart hos erfarenhetstingen mellan form och innehåll, och, närmare bestämd, är uppgiften för båda att förklara ursprunget af desse erfarenhetens beståndsdelar och befogenheten af deras förenande. Men med denna likhet förete de båda tänkarne väsendtliga olikheter i afseende på problemets närmare bestämmande och behandling. Visserligen är för Herbart, liksom för Kant, förbindelsen mellan sensationerna eller mellan subjekt och predikat i det omdöme, som uttrycker en sådan förbindelse, synthetisk, men att förklara henne genom ett tredje förmedlande finner Herbart vara en ren orimlighet, då man

[1]) Anf. st. s. 263.

[2]) H. W. W. IV, s. 317.

icke har något sådant tredje gifvet utom och oberoende af dem, som skola förbindas, och dessutom dess egen förbindelse med dessa skulle vänta på en förklaring, som aldrig skulle kunna gifvas. Deraf följer för det första, att medvetandet icke af Herbart kan fattas såsom en ursprunglig synthetisk enhet, eller att erfarenhetens former icke kunna förklaras såsom tillsatser till det gifna från medvetandets sida. De måste derföre fattas såsom gifna likasåväl som sensationerna, fastän icke på samma sätt som dessa. Eller, om de måste fattas såsom tillkomna genom en psychologisk process, så kan denne likväl icke vara en ursprunglig handling af synthesis hos medvetandet i Kants mening. Berättigandet att sammanbinda det gifna måste detta sjelft förläna. I subjektet sjelft måste ligga en nödvändighet att dermed sammanbinda predikatet. Oafsedt orimligheten att göra medvetandet till ett tredje förmedlande mellan subjekt och predikat i det aprioriska synthetiska omdömet, skall vidare Kants lära om ursprungliga former i medvetandet enligt det föregående äfven lida af den bristen, att hon icke förklarar just den eller den bestämda enheten eller komplexionen af kännetecken, ej heller gör det möjligt att skilja mellan objektivt och subjektivt sken. Herbarts egen förklaring af mångfalden af ting hafva vi funnit kortast uttryckt i den genom lärorna om rummet, rörelsen och sensationernas ömsesidiga hämningar betingade satsen, att sensationernas ordning och följd förråder sammanvara och icke-sammanvara af väsen. Derigenom inträder den olikheten mellan Kant och Herbart vid bådas distinktion mellan innehåll och form i erfarenheten, att, då det förra enligt Kant kommer till medvetandet utifrån, under det formen är medvetandets ursprungliga bestämning, så äro enligt Herbart sensationerna visserligen en relation mellan själen och andra reala väsen, men närmast dock att betrakta såsom själens sjelfbibehållelser, och således såsom det subjektiva momentet i erfarenheten, under det dennas former äro det, som direktast beror på för oss yttre och främmande väsen. Felet hos Kant vid hans besvarande af frågan om erfarenhetens former skall enligt det föregående bero derpå, att han icke fattat skenet i dess fulla bestämdhet och derföre icke tillräckligt begagnat den anvisning för dess förklaring, som det sjelft gifver. I stället för att låta skenet hänvisa på varat, missleddes Kant af den empiriska psychologien att låta det hänvisa på kunskapsförmågans former. Med afseende på Herbarts eget undvikande af detta fel kunna vi uttrycka skilnaden mellan de båda tänkarne, då de båda inskränka

kunskapen till det fenomena, sålunda, att, då detta inskränkande hos Kant beror derpå, att vår kunskap till sin beskaffenhet måste bestämmas af medvetandets former, det hos Herbart har sin anledning deri, att tillräckliga data för kännedomen om väsendet fattas oss, hvarmed sammanhänger, att Herbart ur det varande sjelft eller det för oss obekanta *Ding an sich* söker förklara skenet, under det Kant närmast refererar det till det menskliga medvetandet genom att fatta detta såsom den sammanhållande enheten i erfarenheten. Fråga vi slutligen efter den punkt i Kants undersökning, der det ifrågavarande felet hos honom att icke vid sin förklaring af skenet följa dess hänvisning på varat först och närmast visar sig, så finna vi enligt det föregående denne punkt i förklaringen af rum och tid, af hvilka likväl det förra begreppet tydligen spelar hufvudrolen. Kants hufvudfel vid uppfattningen af rum och tid var, att han gjorde dem till ursprungliga kontinua genom att vid uppfattandet af dem såsom åskådningar göra kontinuiteten till en grundform för åskådningen. Herbart nekar väl icke, att såväl rum som tid visa sig såsom kontinua, men detta skall bero på den psychologiske mechanismen, sådan han en gång är förhanden. Ursprungligen måste vi tänka dem såsom diskreta, emedan det fasta förutsättes för det flytande, hvaraf Herbart sluter, att rum och tid i sjelfva verket icke äro gifna såsom kontinua.

Vigten af Herbarts anmärkning mot Kant med afseende på bestämmandet af rummets begrepp visar sig deri, att på detta bestämmande i första hand beror afgörandet mellan idealism och realism. Om också Kants förklaring af rummet såsom en ursprunglig inrättning af det menskliga medvetandet i och för sig enligt Herbart utgör ett endast skenbart stöd för idealismen, enär hon, såsom vi funnit, skall röra sig i en cirkel, eller just förutsätta den idealism, som hon sjelf skall stödja, så fordras likväl, på det att realismens seger må vara fullkomligt oomtvistad, eller åtminstone för vinnandet af methodologisk reda och ordning, att genom beriktigandet af rummets begrepp, beröfva den idealistiska filosofien äfven det skenbara stödet af nämnda förklaring. För att gifva det fullständigare uttryck åt Herbarts ifrågavarande anmärkning mot Kant, hvilket är möjligt efter den positiva framställningen af den Herbartska metafysiken, äfvensom för att, sedan vi nu kommit att mera specielt införas på den methodologiske synpunkten för metafysikens betraktande, finna, huru Herbart sökt undgå de mot de granskade åsigterna anmärkta methodologiska

bristerna, erinra vi till en början om hans egen uppställning och anordning af de metafysiska problemerna. Då metafysiken skall vara en förklaring af erfarenheten, måste hennes första problemer vara af erfarenheten sjelf direkt gifna. Tillräckligt motiv till metafysisk forskning såväl som tillräcklig ledning till finnandet af det varande kan likväl, såsom framgår af det föregående, endast sådant gifvet innehålla, som gör anspråk på att vara ett realt, men icke i den form, hvari det är gifvet, eller genom dess inneboende motsägelser, kan bibehållas såsom ett verkligt. Lika litet som det abstrakta begreppet af det möjliga, hvarifrån den äldre skolan utgick, kan vara metafysikens utgångspunkt, lika litet kan hon derföre utgå från hvad som blott är en tom form, såsom rum och tid, emedan en sådan icke gör anspråk på att vara något verkligt, och således icke heller på lösning af de i henne möjligen liggande motsägelserna. I enlighet med nämnde grundsats med afseende på metafysikens utgångspunkt skola, såsom det föregående visar, hennes ursprungliga problemer vara fyra, nemligen inherensens, förändringens, materiens och jagets [3]). De tillhöra, strängt taget, alla ontologien, då de göra anspråk på att gifva kunskap om ett realt. Men då materien förutsätter kontinuitet hos rummet, och då såväl materien som jaget äro speciella former af inherens och förändring, och derjemte stå till hvarandra i förhållande af koordination, böra båda lämpligast behandlas hvar för sig i särskilde hufvuddelar af den allmänna metafysiken [4]). Materiens och jagets förhållande af subordination till de båda andra problemerna och af koordination till hvarandra skall äfven göra det lämpligt att låta de speciellare behandlingarna af dem blifva föremål för specielle metafysiske vetenskaper. Till de nu nämnda *ursprungliga* metafysiska problemerna komma äfven vissa *härledda* uppgifter för metafysiken, af hvilka den första är uppvisandet af methoden för att komma från det gifna till det reala. Det följer af hvad som förut blifvit bestämdt med afseende på metafysikens method, att den egentliga anledningen för Herbart att uppställa methodologien såsom en särskild hufvuddel af metafysiken ligger i förutsättningen af den logiska methodens otillräcklighet för samme vetenskap. Väl hade Kant äfven kommit till insigt af denna otillräcklighet, men genom sitt förfarande vid förklaringen af rum och tid förderfvade han äfven methodologien likasåväl som ontologien. Då han utgick från rum och

---

[3]) Jfr H. W. W. III, ss. 385, 386. [4]) Jfr anf. s. 386.

tid såsom gifna kontinua, gjorde han början med synechologien. Felet emot ontologien i detta förfarande låg, enligt hvad vi förut funnit, deri, att förklaringen af rummet och tiden blef oberoende af det reala. Men just i följd häraf kunde Kant icke heller i synechologien få någon fast fot. Kants methodologiska fel vid förklaringen af rum och tid, hvilket blef en nödvändig följd af synechologiens lösryckande från ontologien, betecknas med afseende på Herbarts egen anordning af den metafysiska undersökningen såsom öfvergående ur synechologi till eidologi och derifrån tillbaka till synechologi [5]), emedan eidologien, lösryckt från ontologien, icke heller erbjuder någon fast basis för undersökningen. Dermed kom Kant att utså fröet till den methodologiska förvirring, hvartill hans efterföljare hvar för sig gjorde sig skyldige, och som hos Fichte visade sig såsom en fullkomlig uppnedvändning af metafysikèn, i det eidologien hos honom kom att uttränga alla de öfrige delarne af denne vetenskap, eller i sig upptaga desse. Schellings undersökning, som visserligen i samma mon antog en ontologisk karakter, som hon beträffade begreppet ting med flere egenskaper, gjorde sig likväl, liksom Spinozas, skyldig till en förblandning af ontologi och synechologi genom fordran af det varandes oändlighet. Derjemte fordrade äfven Schelling, liksom Fichte, en enda princip för hele vetenskapen, och ontologien frigjordes icke heller hos honom fullkomligt från eidologiens öfvervälde. Det är klart, att den nu anförda, i synnerhet mot Fichte riktade anmärkningen med afseende om eidologiens inkräktande på ontologiens område blott innebär ett skarpare betonande af den anmärkning, som vi funnit Herbart rikta mot Kant och hans skola, att de sökte grundlägga metafysiken genom psychologiskt-kunskapstheoretiska undersökningar, hvilket skall visa sig vara orimligt, då de för dessa undersökningar behöfde förutsätta metafysiken och alltjemt rörde sig på de metafysiska frågornas tummelplats. Och då den theoretiske utgångspunkten för den Kantske och efter-Kantske idealismen just är Kants kunskapstheoretiska undersökningar, eller resultatet af dessa: uppfattandet af medvetandet såsom princip för bestämningar, så hafva vi derföre, hvad beträffar anordningen af den metafysiska forskningen, i Herbarts anmärkning mot metafysikens baserande på sådana undersökningar kommit till hans hufvudanmärkning med afseende på denna filosofi. Den deraf föranledda reformen

---

[5]) H. W. W. III, s. 417.

af den filosofiske vetenskapen har Herbart i det föregående kortast betecknat såsom psychologiens underordnande under metafysiken, eller genom tillerkännandet åt den sednare af primatet i förhållande till den förra. Med afseende på den idealism, eller tendens till idealism, som utmärker den genom Kant direkt grundlagda filosofien till skilnad från den äldre skolan, betecknar Herbart eidologien såsom en uppkomling inom metafysiken och antyder dermed äfven den äldre skolans förtjenst att vara fri från det nyss med afseende på den andra på Kants undersökningar baserade filosofien anmärkta felet. För att nu äfven med afseende på Herbarts terminologi vid anordnandet af den metafysiska undersökningen beteckna de förut mot den äldre skolan anmärkta methodologiska bristerna vid behandlingen af metafysiken, så bestodo dessa i den fullkomliga saknaden af all methodologi, äfvensom deri, att synechologien icke var bestämdt afsöndrad från ontologien [6]). Under det den första af dessa brister framträder i skolans blott analytiska behandling af metafysiken, så visar sig den andra redan i den Wolffska definitionen på substans såsom *subjectum modificabile et perdurabile*, hvilken tillkännagifver, att skolan, oaktadt definitionen på accidens icke inlägger tidsbestämning i förhållandet mellan substansen och hennes accidenser, och oaktadt de i det föregående antydda förtjensterna vid fråga om kausalbegreppets bestämmande, likväl icke var på det klara med afseende på förhållandet mellan accidensernas inherens och deras vexling, eller med afseende på skilnaden mellan verkligt och skenbart skeende. Den af Herbart först fastställda bestämningen med afseende på metafysikens indelning, hvarigenom han uppdrager gränslinien mellan ontologi och synechologi, är derföre också närmast riktad mot den äldre skolan, hvarföre han äfven betecknar denna gränslinie såsom dragen midt igenom det gebit, som genom den nämnda definitionen på substans tilldelats detta ontologiens hufvudbegrepp, så att på ena sidan om gränsen faller begreppet inherens och på den andra motsatsen mellan det varaktiga och vexlande [7]).

Alla de mot de granskade åsigterna anmärkta methodologiska bristerna vid fråga om den metafysiska undersökningen skola nu vara afhjelpta genom den anordning och behandling af metafysiken, som utmärka Herbarts exakte realism. De kritiske punkterne i Herbarts metafysiska undersökning, om vi

---

[6]) H. W. W. III, s. 226.

[7]) Jfr anf. st. s. 210.

fästa oss vid hennes form, visa sig i enlighet med det sagda i bestämmandet af metafysikens method såsom synthetisk i den Kantska betydelsen af en utvidgning af kunskapen, hvilket ligger till grund för uppställandet af methodologien såsom en särskild hufvuddel af metafysiken, samt i materiens och jagets koordination med hvarandra och subordination under de ontologiska undersökningarna, såvidt detta bestämmande af de båda begreppens plats inom undersökningen skall hafva sin grund i och vara ett uttryck för subordinerandet af de kunskaps-theoretiska undersökningarna under de allmänt metafysiska. Sjelfve charakteren och gången af det synthetiska förfarande, som metafysiken har att iakttaga, finna vi i korthet angifne i Herbarts methodologi. Se vi på den metafysiska undersökningen i det hela, så blir methoden bestämd såsom tvåfaldig, allteftersom det är fråga om öfvergång från det gifna till det till grund liggande reala eller om ett återgående från detta till det gifna. Herbart låter derföre också undersökningen i sin helhet beskrifva en båge, hvarvid methoden för den i djupet nedstigande bågen och för den uppstigande säges icke kunna vara densamma [8]). Med afseende på methoden för finnandet af det reala är det som Herbart i första hand riktar sig mot den äldre skolans analytiska förfarande och mot Kants fordran af ett tredje förmedlande mellan subjektet och predikatet i det synthetiska omdömet. Det förfarande, som i detta fall skall vara det enda rätta, hafva vi lärt känna i den s. k. methoden för relationerna. Då grunden här är en motsägelse, så ligger i omöjligheten att stanna vid en sådan, när fråga är om kunskap om det reala, den nödvändighet att öfvergå till följden, som saknas i den logiske premissen, betraktad såsom grund för konklusionen. Då upphäfvandet af motsägelsen leder till uppställandet af ett nytt begrepp, för att göra det genom erfarenheten gifna begreppet tänkbart, så innebär nämnda method en utvidgning af kunskapen och således en synthesis, som genom nämnda nödvändighet att undvika motsägelsen i erfarenhetsbegreppet på samme gång är apriorisk och gifven genom ett blott formelt vilkor, som subjektet har att uppfylla, för att predikatet må komma dertill utan förmedling genom något tredje. Hufvudstadierna af vägen från det reala tillbaka till företeelsen hafva vi funnit angifna såsom trenne, nemligen först det reala sjelft, eller egentligare den punkt, der

[8]) H. W. W. IV, s. 63.

man kommit detta närmast, d. v. s. de reala väsendena såsom bestämda genom deras tillfälliga uppfattningssätt, vidare det verkliga skeendet och slutligen de mathematiska bestämningarna eller, fullständigast uttryckt, det intelligibla rummet. Det första af dessa stadier utgör vändpunkten mellan nedåt- och uppåtstigandet på bågen, hvarföre det äfven betecknas såsom en "förlängning" af relationernas method [9]). Det andra är nödvändigt, emedan å ena sidan skeendet i tid och rum icke kan till det reala såsom sådant refereras, men å den andra företeelsen likväl måste hafva sin grund i det realas verksamhet. Det tredje stadiet utgöres af bestämningar, som skola förmedla varat med skenet, och hvilka sjelfva tillkomma genom en konstruktion ur det, som går närmast före dem.

Sedan vi i det sist sagda funnit det i formelt afseende betecknande för Herbarts allmänna metafysik, hafva vi äfven att erinra om hans förhållande till de kriticerade filosofiska åsigterna med afseende på bestämmandet af de metafysiska hufvudbegreppen. Beriktigandet af varats begrepp, detta fundament för all sann metafysik, så att det kommer att uttrycka blott absolut position, ligger omedelbarast till grund för behandlingen af de ontologiska problemerna inherens och förändring. I stället för den gamla skolans substanslära med hennes distinktion mellan essentia och existentia träda satserne: ingen substantialitet finnes utan kausalitet, och inga attributer kunna tänkas såsom korrelater till substansen. Samma substanslära beriktigas äfven genom bestämmandet af den siste satsen såsom synthetisk, och icke analytisk. Alla bestämningar, eller allt som inhererar, äro blotta relationer mellan enkla reala väsen, af hvilka det väsen betecknas såsom substans, såsom hvars sjelfbibehållelse en viss mångfald af accidenser närmast är att betrakta. Liksom Herbart mot den äldre skolan upphäft läran om ett accidensernas inneboende i substansen, så framhålla de nämnde satserne emot Kant, dels att substansen icke är ett blott tanketing utom eller jemte accidenserna, dels att detta begrepp icke är till sin betydelse inskränkt till fenomenets verld, då denna måste hänvisa på varat. Det sednare göres mot Kant äfven gällande med afseende på orsaksbegreppet vid dess beriktigande genom begreppet af det verkliga skeendet. Men fastän hänfördt till det varande, måste det verkliga skeendet komma dertill, utan att

---

[9]) Jfr anf. st. s. 92.

tillöka eller på något sätt förändra det. Att Herbart i orsaksbegreppet anser sig hafva att göra med ett af metafysikens vigtigaste begrepp, framgår såväl af hans positiva behandling af detta begrepp i ontologien, som af hans granskning af de åsigter, mot hvilka han kritiskt vändt sig. Frågan om förhållandet mellan oändligt och ändligt, eller vara och skeende, denne "den förste egentlige knuten i metafysiken" [1]), var till slut den, mot hvilken hvarje föregående metafysik strandat. Den Leibnitz-Wolffska skolans *substantiale*, Spinozas och Fichtes *quatenus* och Schellings *band* — allt visar blott förlägenhet vid frågans behandling i stället för en lösning deraf. Fattadt såsom de tillsammanvarande enkla väsendenas sjelfbibehållelse mot hvarandra, skall emellertid skeendet kunna bestämmas såsom verkligt, eller refereras till väsendena sjelfva, utan att afficiera deras vara såsom sådant. Frågan blifver blott att kunna så bestämma väsendena, att de bilda en motsats mot hvarandra. Härvid kommer begreppet tillfälliga uppfattningssätt till hjelp, hvilket derföre utgör nyckeln till den stora metafysiska gåtan, som den föregående metafysiken lemnat olöst. Af de synechologiska begreppen intages förste platsen af det intelligibla rummet, som förutsättes för uppfattandet af materien såsom i någon mon real och af rörelsen såsom ursprunglig, samt i sammanhang dermed för möjligheten att skilja mellan objektivt och subjektivt sken. Närmast hafva vi funnit Herbart i läran om det intelligibla rummet rikta sig emot Kant. Vigten faller, såsom inses af det föregående, vid ifrågavarande begrepp på dess förhållande till det sinliga eller psychologiska rummet. Begreppet af rörelse och de dermed sammanhängande af hastighet och tid få sin betydelse genom läran om det objektiva skenet. Äfven i lärorna om materien och jaget hafva vi funnit Herbarts reform närmast riktad mot Kant och den från honom utgångne idealismen. Det kritiska vid fråga om det första begreppet utgör i enlighet härmed, att det icke göres till blott fenomen, och vid det sednare, såvidt vi fästa oss vid dess mera allmänna behandling i eidologien, såsom fråga om vetandet, att det subsumeras under de ontologiska problemerna. Vid jagets problem komma dertill vid den psychologiska behandlingen deraf såsom för Herbart betecknande förkastandet af läran om särskilda förmögenheter och användandet af den mathematiska methoden för den psychologiska förklaringen.

---

[1]) H. W, W. III, s. 291.

Den bestämning, hvartill Herbart emellertid vid alla sina anmärkningar med afseende på de tänkare, i opposition mot hvilka han utbildat sin åsigt, återkommer såsom varande den exakte realismens nödvändiga och osvikliga stöd, är det rätt bestämda varats begrepp. Den andra hufvudbestämningen, som han i samma afseende framhåller, att fatta skenet i dess fulla bestämdhet, kunna vi i förhållande till den förstnämnda närmast blott betrakta såsom en föreskrift med afseende på analysen af det gifna eller — med anledning af det sammanhang, hvari hon förekommer, nemligen i den methodologiska granskningen af den Kantska och den från Kant utgångna idealistiska filosofien — med afseende på anordnandet af den metafysiska undersökningen, då denna bestämning emot samma filosofi i första hand yrkar de psychologiska undersökningarnas underordnande under de metafysiska. Såsom indirekt stöd för den exakte realismen kan Herbart derjemte åberopa sin granskning af jagets begrepp och de allmännare erfarenhetsbegrepp, af hvilka detta skall vara en speciel form. Vi skola efter behof fästa afseende vid denna granskning. Undersökningen af Herbarts bestämmande af varats begrepp leder oss till en direkt betraktelse af hans metafysik, för hvilken det utgör den ontologiske utgångspunkten. Innan vi öfvergå härtill, fästes vår uppmärksamhet af det första kritiska moment i den Herbartska filosofien, som möter vid hennes framställning, nemligen Herbarts åsigt om sjelfve den filosofiske vetenskapen.

Hvad beträffar Herbarts uppfattning af filosofiens begrepp, så blir det i följd af vissa förklaringar i detta afseende, om man tager dem efter orden, svårt att i bestämningen rationel se en nota characteristica för den filosofiske vetenskapen eller för metafysiken. Redan sjelfva distinktionen hos Herbart mellan rationalism och empirism gör det svårt att fastställa en bestämd artskilnad mellan den rationelle och empiriske vetenskapen, då rationalismen blott skall mera kritiskt upptaga samma innehåll, som den sednare låter gälla i dess en gång förhandenvarande form. Men då derjemte den allmänna förklaringen af filosofien, att hon är bearbetning af begrepp, icke skall uttrycka, att hon har något för sig eget innehåll eller föremål, eller om filosofiens tillvaro såsom särskild vetenskap beror på inskränktheten hos den menskliga kraften, som gör en delning af det menskliga arbetet nödvändig, så finner man ingenting, som hindrar, att hvar och en af de andre vetenskaperne likasåväl som mathematiken enligt deras egna begrepp kunna räknas till filosofien eller anses så-

som rationelle vetenskaper, då deras egenskap af empiriske beror på något för dem sjelfve såsom sådane främmande. Vigtigare emellertid än Herberts bestämmande af filosofiens begrepp är för vårt ändamål att afgöra, hvad charakter hans egen filosofi eger. Vi öfverlemna detta afgörande åt den efterföljande granskningen af samma filosofi. Med afseende på Herbarts bestämmande af filosofiens begrepp få vi ytterligare anledning att göra en anmärkning vid betraktelsen af organisationen af hans egen filosofiska åsigt. Vi göra i sammanhang med det nu sagda blott ännu den anmärkningen, att Herbart vid yrkandet af en blott formel skilnad mellan filosofi och andre vetenskaper synes hafva ledts af intresset att aflägsna från den filosofiske vetenskapen faran af en enda princip, då han förkastar antagandet af ett särskildt föremål för filosofien af det skäl, att detta antagande skulle leda till fordran att betrakta alla andra i filosofien berörda föremål genom detta för henne egna såsom ett medium.

Hvad beträffar den filosofiske vetenskapens organisation, sådan hon af Herbart blifvit bestämd, så hafva vi dervid, i enlighet med vår första redogörelse för densamma, att fästa oss vid tvenne hufvudpunkter, filosofiens indelning och enhet. I förra afseendet möter oss först uppställandet af de tre hufvuddelarne af filosofien. Hvad beträffar indelningen af metafysiken och esthetiken, fästa vi oss, då vi enligt det föregående icke kunna inlåta oss i en speciel granskning af esthetiken, endast vid indelningen af den förre vetenskapen, hvarigenom psychologi och naturfilosofi subordineras under den s. k. allmänna metafysiken och koordineras med hvarandra. Men vid denna indelning är det klart, att psychologiens subsumtion under metafysiken, icke mindre än bestämmandet af förhållandet mellan materiens och jagets problemer såsom koordination, beror på Herbarts allmänne realism eller är blott ett specielt uttryck för denne. Lättast finner man detta i betraktande dels af sättet, hvarpå vi funnit Herbart komma till denna subsumtion, nemligen genom granskning af den från Kants kunskapstheoretiska undersökningar utgångne idealismen, dels hvad han dermed åsyftar, nemligen att genom uppvisandet af jaget såsom en speciel form af inherens och förändring stödja sin argumentation mot samme idealism, eller — mera allmänt — mot baserandet af de metafysiska undersökningarne på psychologiskt-kunskapstheoretiska. Vi anse det på grund häraf icke lämpligt att göra Herbarts indelning af metafysiken till föremål för särskild gransk-

ning, utan behandla denna fråga i sammanhang med granskningen af Herbarts realism. Hvad beträffar hufvudindelningen af den filosofiske vetenskapen, så företer hon den olikheten med indelningen af metafysiken, att, under det den allmänna och använda metafysiken stå till hvarandra i subordinationsförhållande, så framträder förhållandet mellan sjelfve hufvuddelarne af filosofien såsom koordination. Visserligen skall metafysiken vara den förnämste filosofiske vetenskapen, men då logiken och esthetiken icke betraktas såsom delar af metafysiken, då kan den sednares primat åtminstone icke i förhållande till de förra betyda, att hon är i logiskt afseende dem öfverordnad. Dertill kommer, att man med fog kan sätta i fråga, huruvida Herbart åt metafysiken tillerkänner något primat i förhållande till de båda andre hufvuddelarne af filosofien. Visserligen betecknas metafysiken såsom prima philosophia, då Herbart i den historiskt-kritiska inledningen till sin åsigt angifver det egendomliga i sin uppfattning af de filosofiska problemernas förhållande till hvarandra. Men deremot visar såväl sammanhanget, i hvilket detta angifvande förekommer, i det Herbart dervid närmast riktar sig mot försöket att grundlägga metafysiken genom psychologiska undersökningar, som hans egen behandling af metafysiken, att det åt henne tillerkända primatet åtminstone i första hand skall beteckna hennes förhållande till psychologien. I detta fall betyder det visserligen, såsom vi funnit, att metafysiken är den i logiskt afseende öfverordnade disciplinen. I förhållande till de båda andre hufvuddelarne af filosofien synes det deremot, om det annars i förhållande till dem skall hafva någon betydelse, såsom vi förut anmärkt, endast kunna ligga deri, att metafysiken till skilnad från dem har till sitt egentliga objekt de reala väsendena. Hvad som än må hafva varit Herbarts egen mening i ifrågavarande afseende, kan dock de särskilda disciplinernas af Herbart fordrade principiella oberoende af hvarandra icke stå tillsammans med bestämmandet af någon af dem såsom logiskt öfverordnad de andra. Då vi nu öfvergå till ett närmare skärskådande af Herbarts indelning af filosofien, så anmärka vi till en början, att man icke i sjelfva filosofiens allmänna begrepp, sådant det af Herbart blifvit bestämdt, finner något egentligt skäl till hennes sönderfallande i de ifrågavarande tre hufvuddelarne. Vi hafva i det föregående hos Herbart funnit försök till både ett indirekt och direkt motiverande af hans åsigt om den filosofiske vetenskapens organisation. Ett indirekt motiverande af distinktionen mellan esthetik och metafysik hafva vi isynner-

het funnit i argumentationen mot såväl den s. k. kosmiska ethiken som mot den motsatte ethiske ståndpunkten, hvilken förklarar vatat ur börat. Såsom ett indirekt skäl till uppställandet af logiken såsom en särskild hufvuddel af filosofien kunna vi betrakta påståendet om den logiska methodens otillräcklighet för de öfrige vetenskaperne. Det direkta skälet till uppställandet af ifrågavarande discipliner såsom hufvuddelar af den filosofiske vetenskapen skall ligga i deras principers evidens. Mest betonas detta med afseende på esthetiken vid hennes afskiljande från metafysiken. Men fordran af evidente principer är likväl en allmän fordran, som Herbart ställer på hvarje vetenskap. I Herbarts grundsats att icke på förhand eller oberoende af det gifna bestämma antalet af principer för vetandet ligger nu visserligen det riktiga, att, liksom man icke utan analys af erfarenheten kan finna någon vetenskaps princip eller i allmänhet komma till någon bestämning i en vetenskap, man också måste afhålla sig från förutfattade meningar om vetenskapen, som skulle göra analysen ofullständig eller annars bristfällig. Men klart är också af sjelfva begreppet logisk division, att, såvidt de särskilda indelningsleden skola vara led af samma indelning eller kunna erkännas såsom delar af samma begrepps omfång, så måste man i detta begrepp sjelft finna ett skäl till distinktionen mellan de ifrågavarande särskilde delarne, såvidt grunden för en indelning måste vara gifven genom dividendi eget begrepp. Af Herbarts bestämmande af de olika filosofiska disciplinerna såsom olika arter af begreppsbearbetning i enlighet med den allmänna förklaringen af filosofien, att hon är bearbetning af begrepp, såväl som af andra enskilda yttranden hos honom följer, att han åtskiljer de olike vetenskapernes principer, fattade såsom begrepp, genom den olika formen af deras bearbetning eller genom den olike synpunkten för betraktelsen, som föranleder det bestämda särskilda slaget af bearbetning. Att de olike vetenskaperne hafva för sig evidente principer, betyder med afseende härpå, att de former af begreppsbearbetning, hvarigenom desse vetenskaper utmärka sig, eller de synpunkter för betraktelsen, hvarifrån de utgå, äro hvardera för sig, oberoende af de andra, giltiga. Men klart är likväl, att man ur den allmänna förklaringen af filosofi icke kommer till någon annan bearbetning af begreppen än den logiska af förtydligande, då någon annan bearbetning af de menskliga begreppen än genom abstraktion och determination icke följer ur deras natur såsom menskliga begrepp, liksom Herbart sjelf icke hos begreppen såsom

begrepp uppvisat någon annan. M. a. o. innebär detta, att man ur filosofiens allmänna begrepp inser endast den logiska betraktelsens giltighet. Hvad beträffar de andra båda disciplinerna, så har Herbart åtminstone gjort ett särskildt försök att bevisa den metafysiska betraktelsens eller begreppsbearbetningens giltighet, då hela hans methodologi kan anses vara ett sådant försök. Men grunden till den metafysiska betraktelsens giltighet beror på den särskilda beskaffenheten af de metafysiske principerne att vara i sig motsägande begrepp, som göra anspråk på realitet. Hvad åter beträffar den esthetiska betraktelsen, så har Herbart tillerkänt henne såväl som den logiska, till skilnad från den metafysiska, en omedelbar evidens. Dermed sammanhänger hans förklaring, att "det sköna och fula och isynnerhet det goda och onda besitter en ursprunglig evidens, i kraft hvaraf det hvarken behöfver läras eller bevisas" [2]). Enda anledningen att ifrågasätta, huruvida icke Herbart genom särskild direkt bevisning sökt ådagalägga äfven den esthetiska betraktelsens giltighet, är gifven genom hans psychologiska förklaring af de esthetiska omdömena och bestämmandet af dem såsom beroende af blotta relationer. Men hvad denna psychologiska förklaring beträffar, så har Herbart uttryckligen erinrat, att hon hvarken gör till eller från vid de esthetiska omdömenas evidens [3]). Hvad åter angår uppfattningen af de s. k. esthetiska elementerna såsom varande blotta relationer, så har han visserligen sökt visa hennes riktighet och nödvändighet, men hvad han dermed vid fråga om uppvisandet af den esthetiska betraktelsens giltighet rimligtvis kan hafva åsyftat att vinna, är blott ett bevis derför, att denna betraktelse är en annan än den metafysiska. Men deremot kan han icke åberopa samma uppfattning af de esthetiska elementerna såsom direkt stöd för uppställandet af den esthetiske vetenskapen såsom sådan, då han icke derur ledt sig till de esthetiske principerne, hvarpå denne vetenskap grundar sig. Hvad för öfrigt beträffar uppfattningen af det esthetiska föremålet såsom varande en blott relation, så är hon visserligen egnad att framkalla åtskilliga dubier med afseende på hennes riktighet. Så kan för det första, äfven om hon i och för sig är riktig, riktigheten af Herbarts bevis för henne ifrågasättas. Hela detta bevis är egentligen intet annat än det förut framställda indirekta, då Herbart sluter, att det reala såsom rent enkelt är likgiltigt, eller hvarken kan behaga

[2]) H. W. W. I, s. 124.

[3]) Anf. st. s. 51.

eller misshaga. Då det sålunda blott är ett korollarium till den metafysiska satsen, att det reala måste vara rent enkelt, och den deraf beroende förutsättningen, att allt, som är enhet i mångfald, eller skall kunna betecknas såsom skönt i egentlig bemärkelse, är en relation, blir den följande granskningen af Herbarts metafysik omedelbarligen en granskning af ifrågavarande bevis. Men vidare kan äfven med afseende på det skönas och godas egna begrepp ifrågasättas, huruvida de låta uppfatta sig såsom uttryckande blotta relationer. Undersökningen häraf skulle likväl leda till en granskning af Herbarts esthetik ur specielt esthetisk och praktisk synpunkt, som icke ingår i ändamålet för vår närvarande behandling af hans åsigt. Till det med afseende på den ifrågavarande uppfattningen af de esthetiska och praktiska begreppen nu sagda tillägga vi blott den anmärkningen, att hon hos Herbart uppbäres icke mera af den förutnämnda theoretiska konsiderationen än af det praktiska intresset för menniskans frihet, såsom argumentationen mot den s. k. kosmiska ethiken visar, hvartill torde komma det likaledes praktiska intresset att undgå den evdemonism, som genom Kants undersökningar om det goda kunde presentera sig såsom nödvändig följd af dettas bestämmande såsom ett varande eller realt. Det resultat, hvarvid vi med afseende på Herbarts uppställande af den esthetiske vetenskapen stanna, blir på grund af det sagda, att han visserligen med afseende på det esthetiska föremålet för dess möjlighet såsom esthetiskt, eller såsom behagande, förutsätter, att det är en blott relation, men att giltigheten af den esthetiska betraktelsen icke behöfver särskildt bevis, utan blott beror derpå, att analysen af erfarenheten fvamvisar vissa förhållanden såsom omedelbart åtföljda af smakomdömen. Om vi tillsvidare anse oss härmed hafva fått en giltig grund för uppställandet af esthetiken, så är dock klart, att Herbart dervid gjort afseende på hennes innehåll eller föremål, i likhet med hvad förhållandet är vid fråga om metafysiken. Men deraf följer, om vi låta de ifrågavarande af Herbart uppställda trenne disciplinerna vara delar af hans filosofi, att han vid indelningen af denne vetenskap icke följt en och samme indelningsgrund hela indelningen igenom. Till logiken har han kommit från den formelle synpunkt, som är uttryckt i sjelfva definitionen på filosofien såsom bearbetning af begrepp. För att uppställa metafysiken och esthetiken, har han måst göra afseende på innehållet, eller för filosofien fordra ett visst sådant. Från den ene synpunkten blir filosofien blott logik, från den andre kan logi-

ken icke försvara betydelsen af att vara en hufvuddel af filosofien. Såvidt nu så beskaffade discipliner, som de af Herbart med benämningarna metafysik och esthetik betecknade, icke kunna från den filosofiske vetenskapen uteslutas, men de å andra sidan, såsom Herbart sjelf vid deras jemförande med logiken, i strid med sin allmänna förklaring af filosofien, erkänner, bero på den egendomliga naturen af deras innehåll eller objekt, så måste vi på grund af det sagda anmärka det såsom ett fel hos Herbart med afseende på hans allmänna förklaring af filosofien, att han icke dervid gjort afseende på ett bestämdt innehåll för denne vetenskap, och med afseende på hans indelning af samme vetenskap, att han gjort logiken till en hufvuddel af filosofiens positiva system. Att det indirekta skäl för logikens uppställande såsom särskild hufvuddel af filosofien jemte metafysiken och esthetiken, som vi förut ponerat i antagandet af den logiska methodens otillräcklighet för desse vetenskaper, förlorar sin giltighet, såvidt en sådan uppfattning af logiken befinnes strida mot filosofiens eget begrepp, är klart. Hvad för öfrigt beträffar detta antagande i och för sig, så få vi i det följande tillfälle att pröfva dess riktighet. Men derjemte är det äfven klart, att, om också metafysiken och esthetiken genom deras beskaffenhet för öfrigt skulle kunna räknas till filosofien, man likväl med det sätt, hvarpå Herbart, enligt hvad vi funnit, bestämmer deras principiella oberoende af hvarandra, icke kan finna något giltigt skäl att bestämma dem såsom delar af samma vetenskapliga hela. Skola de icke allenast hafva olike principer, utan den enes princip vara till sin giltighet helt och hållet oberoende af den andre vetenskapen, eller om man i den menskliga filosofiens eget begrepp icke finner någon grund för hennes sönderfallande i de ifrågavarande disciplinerna, så måste de närmast vara att betrakta såsom med hvarandra helt och hållet heterogena. Herbarts bestämmande af enheten i vetenskapen kan möjligen leda till någon modifikation af detta påstående. Men hvad som i alla fall återstår att undersöka, är riktigheten af hans grunder för uppställandet af de båda disciplinerna. Med afseende på metafysiken låta vi pröfningen af denne punkt sammanfalla med den granskning af samme vetenskap, hvari vi hafva att i det följande ingå. Hvad som med afseende på esthetiken i detta afseende, utom påståendet, att de esthetiska begreppen innebära blotta relationer, måste undersökas, är frågan om möjligheten att i samme vetenskap utgå från en flerhet i lika bemärkelse ursprungligen evidenta begrepp. Men då Herbarts me-

tafysik såväl ytterligare föranleder denna fråga, som äfven lemnar ett väsendtligt bidrag till hennes besvarande, upptaga vi henne icke i det närvarande sammanhanget till särskild undersökning.

Innan vi öfvergå till betraktelsen af Herbarts uppfattning af enheten i vetenskapen, hafva vi äfven att i korthet taga i betraktande de indirekte grunder, som vi i det föregående funnit honom anföra för sin åsigt om de båda sist omnämnda filosofiska disciplinerna. Då vi i det närmast föregående utgingo från begreppet logisk division, kommo vi helt naturligt att på Herbart ställa den fordran, att vid indelningen af filosofien visa, att de särskilde delarne voro delar af samme totalvetenskap. Det resultat, hvartill vi kommo, att de särskilda disciplinerna, såvidt man fäster sig vid Herbarts uppvisning af dem såsom särskilda, icke kunna fasthållas såsom delar af samma hela, synes ännu mera skola bekräfta sig genom Herbarts ifrågavarande indirekta grundläggande af de båda disciplinerna, som just går ut på att uppvisa dem såsom af hvarandra principielt oberoende. Men emellertid har tydligen resultatet af den närmast föregående betraktelsen äfven en annan sida. Antager man nemligen, att de båda ifrågavarande vetenskaperne måste höra till filosofien, och framgår det af det sagda, såväl att vid deras bestämmande afseende måste göras på innehållet, som att i den menskliga filosofiens eget begrepp måste förefinnas någon grund för hennes sönderfallande på det ifrågavarande sättet, så är klart, att, såvidt de skola kunna betraktas såsom delar af denna filosofi, de icke kunna vara af hvarandra principielt oberoende i den af Herbart förutsatta bemärkelsen. Huruvida detta innebär, att filosofien måste på något sätt utgå från en enda princip, torde den efterföljande granskningen af Herbarts metafysik i någon mon kunna visa. Men med afseende på det nu sagda blir vårt egentliga intresse vid betraktelsen af Herbarts indirekta motiverande af sin åsigt om förhållandet mellan metafysik och esthetik eller ethik, enär det egentligen är denne vetenskap, hvars förhållande till metafysiken är föremålet för ifrågavarande undersökning hos Herbart, att tillse, huruvida detta är egnadt att fastställa den fordrade principiella sjelfständigheten för hvardera. Med anledning af det sammanhang, hvari denna vår betraktelse står med det föregående och efterföljande, kunna vi inskränka oss till några korta anmärkningar. Hvad då beträffar försöket att åt den praktiska filosofien gifva primatet i förhållande till den theoretiska, så måste vi, såsom redan blifvit anmärkt, anse Herbart hafva uppvisat

dess orimlighet. Gå vi derefter till Herbarts argumentation mot förklarandet af börat ur varat, att derigenom menniskans praktiska sjelfständighet upphäfves, så hvilar hon tydligen på förutsättningen, att en sådan förklaring nödvändigt skall vara pantheistisk, eller att man har att välja mellan pantheism och det slags medelbara refererande af den fenomena verlden till väsendet, som utmärker Herbarts exakte realism. Den följande åt granskningen af denne realism egnade undersökningen torde kunna gifva erforderliga bidrag till pröfvandet af denna förutsättnings riktighet. Hvad beträffar den andra anmärkningen mot den ifrågavarande ethiske ståndpunkten, att han icke kan uppställa en princip för värdebestämning, så hafva vi redan förut funnit beskaffenheten af de grunder, hvarpå denna anmärkning stödjer sig, att det reala är rent enkelt och derföre hvarken behagande eller misshagande. Vända vi oss slutligen till den motsvarande anmärkningen mot den motsatte ethiske ståndpunkten, som utgår från frihetsbegreppet, så hafva vi redan förut funnit, att Herbart visserligen visat omöjligheten af att göra detta begrepp till ethikens princip eller derifrån komma till en konstant skilnad mellan godt och ondt. Men deremot kan man ifrågasätta riktigheten af den förutsättning med afseende på friheten, hvarifrån samma anmärkning utgår, nemligen att bestämmandet af friheten, eller viljan, såsom ett varande, eller såsom en förmåga, dels skulle nödvändigt leda till den ifrågavarande konfusionen af theoretiskt och praktiskt, dels icke skulle kunna stå tillsammans med antagandet af gifna motiver för viljandet eller väljandet. En direkt undersökning af dessa antagandens riktighet skulle i förhållande till vårt ändamål föra oss allt för mycket i detalj. Endast indirekt kunna vi anse oss i det följande komma att granska dem, i det vår granskning af Herbarts allmänna metafysik äfven blifver en granskning af hans egen af denne vetenskap betingade förklaring af friheten. Det resultat, hvartill vår betraktelse af Herbarts ifrågavarande motiverande af sin åsigt om förhållandet mellan den theoretiska och praktiska filosofien leder oss, blir, att han visserligen visat omöjligheten af den förras grundläggande genom den sednare, men deremot icke tillräckligt ådagalagt, att förhållandet icke på något sätt skulle kunna vara det motsatta.

Hvad beträffar frågan om enheten i vetenskapen, så kunna vi visserligen först efter granskningen af Herbarts metafysik komma till ett egentligt resultat med afseende på riktigheten för hans åsigt i denne punkt. Hufvudsakligen

med anledning af frågans sammanhang med den nyssberörda om filosofiens indelning erinra vi, innan vi öfvergå till denna granskning, om de kritiske punkterne deri. Af de båda af Herbart uppställda frågorna, huruvida vetenskapens enhet är enhet i vetandet eller enhet i tingen, och huruvida hon är theoretisk eller praktisk, kunna vi med ledning af vår granskning af Herbarts indelning af filosofien komma till ett åtminstone hypothetiskt beriktigande af den sednare frågan, såvida nemligen som giltigheten af den förutsättning, som ligger till grund för Herbarts alternativ i denna fråga, eller att de båda vetenskaperne, den theoretiska och praktiska filosofien, icke skulle vara tänkbare såsom särskilde, om den ene skulle på något sätt grundläggas genom den andre, kan dragas i tvifvel, i enlighet med det resultat, hvartill vår närmast föregående betraktelse ledt. Hvad beträffar frågan, om enheten i vetenskapen är enhet i vetandet eller enhet i tingen, så afgjordes hon, såsom vi erinra oss, genom bejakande af det första alternativet: endast "tänkaren såsom tänkare fordrar enhet i tänkandet för tänkandet." Närmare bestämdes enheten såsom methodologisk, att en förste tanke leder öfver till en andre o. s. v. Att detta afgörande af frågan icke eger tillämpning med afseende på den filosofiske vetenskapen, fattad såsom en enda hel vetenskap, följer af de närmast föregående betraktelserna. Strängt taget, kan endast metafysiken, såsom också inses af det föregående, göra anspråk på en enhet af ifrågavarande slag. I ethiken skola visserligen under determinationen de särskilda ideerna kombineras med hvarandra, men man finner mindre motivet till denne fortgång i sjelfve utgångspunkterne, än vid fråga om fortgången inom metafysiken. Hvad beträffar de särskilde hufvuddelarne af filosofien, så uttryckes förbindelsen mellan dem dermed, att de skola hänvisa på hvarandra eller erinra om hvarandra. Detta är äfven formen af enhet vid fråga om de särskilde delarne af metafysiken, jemte det att här äfven ett subordinationsförhållande kan inträda, såsom mellan den allmänna och använda metafysiken. Ännu en form af enhet, men som af Herbart betecknas såsom egande betydelse endast för vetenskapens framställning och derföre icke särskildt framhålles i hans undersökning om enheten i vetenskapen, hafva vi funnit i den allmänna metafysiken deri, att, efter de methodologiska undersökningarna, den positiva framställningen i ontologien utgår från det i förhållande till de ontologiska problemerna inherens och förändring logiskt allmännare begreppet vara. Den kritiska frågan med afseende på Her-

barts åsigt om enheten i vetenskapen är nu, huruvida de nyss angifna formerna af enhet låta tänka sig i och för sig och utan förutsättning af enhet i tingen. Vi afsluta denna erinran om Herbarts bestämmande af enheten i vetenskapen med ett par anmärkningar om den hänvisning af den ene på den andre, som eger rum mellan de särskilde delarne af filosofien. Så framträder en skilnad mellan den ömsesidiga hänvisning, som förefinnes mellan de båda hufvuddelarne af filosofien, metafysik och esthetik, och den, som eger rum mellan de båda vetenskaplige delarne af den använda metafysiken, deri, att under det den enhet i resultatet, som skall ega rum mellan metafysik och esthetik, närmast visar sig bero derpå, att de äro menskliga vetenskaper, eller åtminstone tillhöra ett och samma subjekt, för hvilket de frågor, som den ene vetenskapen framkallar för att få besvarade i den andre, ega sin betydelse, deremot den förbindelse, som eger rum mellan naturfilosofi och psychologi genom fysiologien såsom en dem förmedlande vetenskap, närmast synes bero på objektet för kunskapen. Dertill lägga vi äfven den anmärkningen, att den hänvisning, som esthetiken gör till metafysiken, är mångfaldigare än den sednares hänvisning till den förra, då det egentligen endast är i sin mindre vetenskaplige del, eller religionsläran, som metafysiken hänvisar på esthetiken, för att föreställningen om Gud må renas genom det högre utbildade sedliga medvetandet.

I enlighet med det förhållande, som vi i det föregående funnit ega rum mellan den allmänna metafysiken och de vetenskaplige delarne af den använda, kunna vi för vårt närvarande ändamål inskränka den granskning af Herbarts metafysiske ståndpunkt, till hvilken vi nu öfvergå, inom området af den allmänna metafysiken. Väl äro psychologien och naturfilosofien, såsom fortbyggande på och vidare utvecklande enskilda i den allmänna metafysiken fastställda bestämningar, också egnade att belysa dessa, såsom förhållandet isynnerhet är med det verkliga skeendets begrepp, eller theorien om rubbningar och sjelfbibehållelser, hvilken i de ifrågavarande specielle metafysiske vetenskaperne utvecklar hela den "smidighet" [4]), hvarpå vi funnit prof i begreppet om ömsesidiga *hämningar* af ett enkelt väsens sjelfbibehållelser, och i skilnaderna mellan *lik* och *olik*, *starkare* och *svagare* motsats. Men sjelfva giltigheten af desse satser blir dock af de specielle metafysiske vetenskaperne förutsatt såsom upp-

---

[4]) H. W. W. I, s. 272.

visad genom den allmänna metafysiken. Också är det klart, att, hvad beträffar naturfilosofien, granskningen af det för Herbarts filosofiska reform inom denne vetenskap mest betecknande, nemligen försöket att i materien fastställa ett i någon mon realt, måste sammanfalla med granskningen af Herbarts realism i allmänhet. Detsamma visar sig lätt äfven vara förhållandet med Herbarts psychologiske ståndpunkt, sådan denne i eidologien framträder. Men derjemte hafva vi inom den specielle psychologiske vetenskapen funnit ett par momenter, nemligen upphäfvandet af läran om särskilda förmögenheter och användandet af mathematisk method för den psychologiska förklaringen, hvilka, såsom varande af största betydelse icke allenast för bedömandet af Herbarts psychologiske ståndpunkt, utan äfven för afgörandet mellan realism och idealism, möjligen kunna synas vara af den vigt, att de böra föranleda en särskild granskning af Herbarts psychologi. Klart är nu visserligen, att, om också menniskans själslif i och för sig skulle låta förklara sig utan uppfattning af själen såsom en förmåga eller såsom enhet i mångfald af förmögenheter, eller om, enligt sakens egen natur, ingenting hindrar att anse de allmänne lagarne för det, som i själen rörer sig, vara i den allmänna storhetsläran gifne, likväl de egentliga motiverna för Herbart till den ifrågavarande reformen i psychologien äro hemtade från den allmänna metafysiken och icke på annat sätt hafva sin förutsättning i en särskild analys af den inre erfarenheten, än detta kan sägas vara förhållandet med den allmänne metafysiske ståndpunkten öfverhufvud. Hvad beträffar argumentationen mot antagandet för särskilda förmögenheter, så funno vi nemligen i denna blott ett nytt uppslag af den mot det allmänna begreppet ting med flere egenskaper eller mot begreppet organism riktade kritiken, hvarpå vi i det följande få tillfälle att fästa uppmärksamhet. Och hvad angår bestämmandet af den specielt psychologiska methoden såsom mathematisk, så föranleddes detta af uppfattningen af förnimmelserna såsom mot eller i förening med hvarandra verkande krafter. Anledningen åter till denna uppfattning af förnimmelserna var gifven genom den allmänt metafysiska förklaringen af dem såsom själens sjelfbibehållelser, och således ytterst genom theorien om det verkliga skeendet. Hvad derföre beträffar Herbarts egne grunder för den ifrågavarande psychologiska reformen, så gifver oss granskningen af hans allmänna metafysik anledning att pröfva äfven desse. Men klart är nu visserligen derjemte, att vederläggningen af den realistiske ståndpunkten inom filosofien kräf-

ver en vederläggning af alla de grunder, som möjligen skulle kunna anföras till stöd för en med den Herbartska likartad uppfattning af det psychiska lifvet, eller de psychologiska bestämningarna. Såvidt vi nu i kritiken af den Herbartska åsigten måste afse att angripa just hennes realistiska sida, kunna vi derföre med fog anses uppfordrade att i allmänhet uppvisa oriktigheten af en sådan uppfattning. Men icke heller detta uppvisande föranleder oss till en särskild granskning af den Herbartska psychologien, enär vi anse oss genom att med Herbart sammanställa den idealistiska riktningen inom den nyare filosofien, mot hvilken han direkt vändt sig, få tillräcklig grund för frågans afgörande.

Vända vi oss nu till den allmänna metafysiken, så skall hon enligt det föregående vara en förklaring af erfarenheten både ur objektiv och kognoscitiv synpunkt. Närmare bestämdt, skall förklaringen af kunskapen gifvas genom förklaringen af det varande, eller af erfarenhetstingen från den sidan, att de framställa sig såsom varande. Också finna vi Herbarts egentliga kunskapstheori först i den allmänna metafysikens siste del, eller eidologien, såsom det kognoscitiva resultatet af hela den föregående undersökningen, till sitt positiva innehåll närmast bestämd genom den föregående läran om det objektiva skenet. Såsom metafysisk, eller såsom i första hand utgående från uppfattningen af själen såsom ett varande, och icke såsom subjekt, eller kunskapsegande medvetande, är denna kunskapstheori således från en annan sida äfven en förklaring af ett varande, eller, m. a. o., af de båda förutnämnde synpunkterne för erfarenhetens betraktande och förklaring är den objektive den primäre. Utom den eidologiska undersökningen förekommer visserligen i Herbarts metafysik äfven en annan af kunskapstheoretisk natur, som för den metafysiske vetenskapen i det hela har en i någon mon propedevtisk betydelse, nemligen den methodologiska. Men oaktadt denne charakter af att i förhållande till den öfriga metafysiska betraktelsen vara i visst afseende propendevtisk, är likväl methodologien ingalunda en psychologiskt-logisk undersökning af kunskapen, hvarföre hon vid betraktelsen af erfarenheten lika litet, som den öfriga metafysiken, utgår från den kognoscitive synpunkten såsom den primäre. Måttstocken för bedömandet af Herbarts metafysiska undersökning, oafsedt de grunder härför, som den förut af oss fastställde historiskt-filosofiske synpunkten erbjuder, har Herbart sjelf gifvit oss i fordringarna på hvarje sann metafysik att fatta skenet i dess fulla bestämdhet och att rätt bestämma varats begrepp.

Såvidt den första af dessa fordringar måste vara en föreskrift med afseende på analysen af det gifna, synes hennes uppfyllande vara ett nödvändigt vilkor för uppfyllandet af den andra. Äfvenledes synes den analys af det gifna, hvarigenom skenet fixeras, böra vara densamma som den, hvilken leder till bestämmandet af varats eller det varandes begrepp, så mycket mer som vinsten af skenets fixerande skall ligga i dess hänvisning på varat. Men hvad Herbarts metafysik beträffar, så visar hon, åtminstone vid förste anblicken, tvenne analyser i ifrågavarande afseende, den ena i methodologien, hvarigenom skenet fixeras, och den andra i ontologien, hvarigenom varat till sitt allmänna begrepp blir bestämdt. Visserligen leder äfven den methodologiska analysen af det gifna till bestämningar med afseende på det varande, men att de båda ifrågavarande analyserna ändå icke blott i följd af ordningen för framställningen, utan äfven i och för sig, äro tvenne, visar sig deri, att den bestämning med afseende på det varande, hvartill methodologien, genom att följa skenets hänvisning dertill, först kommer, nemligen att det varande skall utgöras af en mångfald reala väsen, icke kan erhållas genom den ontologiska redogörelsen för varats allmänna begrepp. Med afseende på vigten för en qvalitativ atomistik af antagandet af en mångfald reala väsen, eller med afseende derpå, att detta bestämmande af det varande är den första förutsättningen hos Herbart för hela den metafysiska förklaringen af skenet, som just till sin allmännaste charakter blir fattadt såsom en relation mellan de många reala väsendena, kan skilnaden mellan den ontologiska betraktelsen af det varande och det bestämmande deraf, hvartill methodologien leder, bestämmas så, att den sednare visar, huru det varande måste vara beskaffadt för att kunna tänkas såsom grund till skenet, under det ontologien angifver, huru det varande måste vara att fatta i och för sig. Under det vi tillsvidare lemna oafgjordt, hvilken betydelse för Herbarts metafysiska undersökning behofvet för henne af de ifrågavarande tvenne särskilda analyserna af det gifna, för att bestämma det varande, kan hafva, föranledas vi deraf att vid granskningen af samma undersökning särskildt utgå från hvardera af de båda fordringarna, att fatta skenet i dess fulla bestämdhet och att rätt bestämma varat, för att tillse, huru hvardera af Herbart blifvit uppfylld.

Då det varande först måste kunna tänkas i och för sig, för att skenet skall kunna tänkas, eller då det rätt bestämda varats begrepp skall utgöra

fundamentet för hela den metafysiska byggnaden, föranledas vi deraf att först taga i betraktande det i ontologien förekommande bestämmandet af varats eller det varandes begrepp. Väl skiljer Herbart mellan varat och det varande sålunda, att det förra blott är en art hos oss att sätta, men det sednare sjelfva väsendet, hvars qvalitet vi aldrig känna. Men såsom vi funnit, blir genom utredningen af varats begrepp äfven det varande till sin qvalitet på negativt och formelt sätt bestämdt. Vår fråga med afseende på det varandes begrepp blir derföre, om de negativa och formella bestämningar, som Herbart med afseende på dess qvalitet fastställer, tillhöra väsendets begrepp, och hvad stöd genom dem kan gifvas åt den exakte realismen. Och då dessa bestämningar skola följa ur sjelfva det abstrakta begreppet vara, föranledas vi att i första hand taga i betraktande Herbarts utredning af detta begrepp. Sjelfva den allmänna förklaringen af begreppet vara såsom uttryckande endast en art hos oss att sätta synes vid första påseendet icke innehålla något realistiskt eller med fördel kunna åberopas såsom en nödvändig och osviklig grund för den realistiska verldsåsigten. Såsom en art hos oss att *sätta* måste varat vara ett sätt att *förnimma*. Men sålunda synes den ifrågavarande förklaringen sammanfalla med den Berkeleyske satsen, att tingens *esse* är deras *percipi*, eller genom bestämmandet af sättningen såsom absolut blott innehålla en nödig korrektion af denne sats, hvarigenom han, befriad från den blott subjektiva betydelse, som han hos Berkeley har, kan tjena såsom uttryck äfven för en objektivt idealistisk ståndpunkt. Men en närmare jemförelse mellan de båda förklaringarna visar lätt en väsendtlig skilnad dem emellan. Vi bortse vid denna jemförelse från subjektiviteten i Berkleys idealism eller öfverhufvud från möjligheten att skilja mellan subjektiv och objektiv idealism och upptaga den Berkeleyske satsen i den betydelse, som han för hvarje idealistisk åsigt måste ega. Sålunda använd såsom den idealistiska filosofiens lösen, måste denne sats uttrycka den lika stora sferen för begreppen vara och förnimmas, d. v. s. deras identitet, eller — från en annan sida — identiteten af varat och kopulan i omdömet. Hos Herbart åter hafva vi funnit, att kopulan på sin höjd kan tjena såsom ett tecken till varat, men äfven detta endast i inskränkta fall, nemligen i de s. k. existentialsatserne. Båda förklaringarna göra visserligen varat till en relationsbestämning, men då, på grund af det sagda, den idealistiska uppfattningen af varat refererar det till en sättande, d. v. s. en förnimmande, eller genom beteck-

nandet af något såsom varande sätter det i relation till en, för hvilket det är, d. v. s. en förnimmande, så skall varat, såsom en art att sätta, enligt Herbart referera sig till ett *satt*. Härmed hafva vi kommit till det fullständigaste uttrycket för skilnaden mellan de båda förklaringarna af varat. Ty då enligt Herbart varats relation till ett varande eller ett *satt* skall innebära, att varat icke sjelft är en qvalitet, eller att det sattas eller varandes qvalitet är för oss fullkomligt obekant, så innebär det idealistiska refererandet af varat såsom ett sättande eller förnimmande till en sättande eller en förnimmande, att sättandet eller förnimmandet sjelft just är en qvalitet, eller just är den sättandes eller förnimmandes qvalitet, d. v. s. — för att begagna ett uttryck från Herbart — hans *hvad*. Dermed hafva vi också funnit, i hvad mening förklaringen af varat såsom absolut position skall kunna tjena till stöd för den realistiska filosofien. Endast såsom refererande sig till ett *satt*, eller till ett för oss obekant *Ding an sich*, kan varat såsom absolut position tjena till grundval för den exakte realismen. För att pröfva beskaffenheten af detta stöd, hafva vi att tillse, huru Herbart kommit till detsamma eller till sin förklaring af varat. Såsom den förut framställda ontologiska analysen af föreställningen om det varande visar, kommer Herbart till distinktionen med afseende på detta mellan varat såsom ett bekant och qvaliteten såsom ett obekant genom observationen på varats "vandring" från sensationerna till deras komplexioner, som redan för det vanliga förståndet eger rum. Inom erfarenheten kan nemligen endast det senterande, eller sensationerna, göra anspråk på att ursprungligen vara ett realt, liksom de alltid äro nödvändiga, för att skilja det, som hålles för ett realt, från det blott tänkta [5]). Med varats förutnämnda "vandring" från sensationerna försvinner derföre äfven möjligheten för oss att känna det varandes qvalitet. Men varat sjelft har icke försvunnit, utan blott öfvergått till sensationernas komplexioner, hvilka genom samma "vandring" förvandlat sig i former för sättningen af ett realt. M. a. o. skall detta innebära, att varat till sitt allmänna begrepp är absolut position, hvarvid dess betydelse, att icke vara en qvalitet, ytterligare fixeras genom dess sammanställande med icke-varat, som blott är en tanke. Hele tankegången, som leder till den ifrågavarande distinktionen mellan varat och qvaliteten, är sålunda till sin for-

---

[5]) Se ofvan sid. 62.

melt logiske charakter en hypothetisk slutledning under formen af *modus tollens.* Granskningen af detta slut måste då naturligen i första hand rikta sig mot sjelfve premisserne derför. Först måste man sålunda vända sig mot sjelfva förutsättningen, hvarifrån det utgår, eller fråga, hvarföre inom den gifna verkligheten endast det senterade, eller endast sensationerna, kunna göra anspråk på att ursprungligen vara ett realt. Vidare inställer sig frågan, hvarföre sensationerna icke kunna såsom ett varande fasthållas, eller hvari varats förutnämnda vandring från dem består. En närmare betraktelse af Herbarts analys af föreställningen om det varande visar de svar, han i båda fallen har att gifva. Såsom vi af det föregående finna, går denna analys ut på att distingvera varat från de begrepp, med hvilka det skulle kunna förvexlas, nemligen begreppet af det endast i oegentlig bemärkelse varande eller verkliga, t. ex. det som blott är en relation (såsom rörelse) eller en egenskap (egenskaperne hos metallerne äro visserligen *verklige,* men icke *det* verkliga), samt begreppet af det icke-varande. Det sednare begreppet erhöll äfven ett slags specifikation genom begreppen dröm, dikt och tomt, godtyckligt tänkande m. m. Det tomma, godtyckliga tänkandet är motsatsen till det nödvändiga och *giltiga,* hvilket är till sin beskaffenhet bestämdt af det gifna, såsom redogörelsen för relationernas method, utom många enskilda yttranden hos Herbart, visar. Dermed sammanhänger äfven, att, såsom vi nyss funnit, uttrycken det *blott tänkta* och det *icke-varande* af Herbart begagnas promiscue. Fråga vi nu, hvarföre inom den faktiskt gifna verkligheten endast sensationerna ursprungligen kunna göra anspråk på realitet, så blir svaret, att de äro det enda i erfarenheten gifna, som icke allenast är fullkomligt oberoende af allt vårt godtycke, utan äfven fritt från hvarje sken af att bero deraf, såsom förefunna icke allenast före allt filosoferande, utan äfven före allt tänkande [6]). Frågas åter, hvarföre sensationerna icke kunna fasthållas såsom varande, så är det derföre, att de, straxt från sitt uppstående i själen underkastade de psychologiske lagarne för försmältning och komplikation, sluta sig tillsamman i olike grupper [7]) och så förvandla sig i blotte egenskaper. Den kritiske punkten är här tydligen den förste, eller förklaringen af sensationerna såsom det ursprungligen satta. Derjemte kan påståendet om varats öfvergående från sensationerna till deras kom-

---

[6]) Jfr H. W. W. IV, s. 314.

[7]) Jfr anf. st. ss. 72, 73.

plexioner föranleda frågan, hvarföre icke då äfven dessa lemnat Herbart ett positivt bidrag till bestämmandet af varats begrepp. Erfarenhetsformerna synas enligt Herbart för deras anspråk på realitet kunna åberopa tvenne grunder, som likväl icke, åtminstone vid första påseendet, fullt harmoniera med hvarandra. Å ena sidan kunna de, enligt Herbarts beriktigande af den s. k. högre skepticismen, grunda detta anspråk derpå, att de äro gifna likasåväl som sensationerna. Å den andra synes det, då, enligt hvad vi nyss funnit, sensationerna äro det nödvändiga kriteriet på det, som skall kunna hållas för ett realt, som skulle samma anspråk få hela sitt berättigande af sensationerna, hvilkas komplexioner erfarenhetsformerna äro. I sednare fallet kan det vara förklarligt, hvarföre Herbart icke, oaktadt varats öfvergående till dessa former, gjort direkt afseende på dem vid bestämmandet af detta begrepp. Men äro de gifna likasåväl som sensationerna, så synas de också vara lika berättigade som dessa att användas såsom positive utgångspunkter för bestämmandet af det varandes begrepp. Herbarts förfarande att icke så begagna dem, eller att åt sammanhanget i verlden icke gifva någon positiv betydelse, kan, då han förklarar detta för ett gifvet, icke försvaras annorlunda än derigenom, att han ändå deråt gifver en sekundär betydelse i förhållande till mångfalden eller sensationerna. Att detta i sjelfva verket är förhållandet, framgår af Herbarts psychologiska förklaringar, enligt hvilka sensationerna äro det enda ursprungliga i erfarenheten, hvarföre hela Herbarts argumentation mot Kant, att erfarenhetens former äro gifna, belöper sig blott till det yrkandet, att de skola tänkas oberoende af hvarje medvetandets i sig egendomliga beskaffenhet och hafva sin grund i det obekanta Ding an sich, såväl som sensationerna enligt Kant derur skola förklaras. Dermed synes också den grund för erfarenhetsformernas anspråk på realitet, som skulle ligga i deras egenskap att vara gifna, i sjelfva verket hafva fallit. Vi få i det följande anledning att återkomma till frågan om erfarenhetsformernas betydelse vid pröfningen af Herbarts grunder för upphäfvandet af nämnda deras anspråk. Hvad beträffar tillerkännandet af ursprunglig reel betydelse åt endast sensationerna till skilnad från hvad Herbart betecknar såsom ett blott tänkt, eller ett tänkt, som icke är föranledt af och bundet vid sensationerna, så beror dess giltighet såväl på hvad slags nödvändighet kan tillerkännas sensationerna, eller det senterade, som derpå, huruvida icke det s. k. blott tänkta äfven i någon form kan visa sig såsom ett nödvändigt. Vi måste

vid betraktelsen af Herbarts bestämmande af det abstrakta varats begrepp stanna vid dessa frågor, eller vid detta fixerande af den kritiske punkten deri, enär sjelfva afgörandet af de nämnda frågorna först är möjligt efter den fullständigare granskningen af Herbarts metafysik.

Hvad beträffar de med afseende på det varandes, eller väsendets, qvalitet af Herbart fastställda formella bestämningarna af positivitet, enkelhet och qvantitetslöshet, så börja vi betraktelsen af dem med att vid fråga om den andra skilja mellan tvenne betydelser, hvilka af Herbart deri inläggas, nemligen enkelhet såsom motsats till sammansättning, *pluralitas,* och enkelhet såsom motsats öfverhufvud till mångfald eller konkretion, åtskilnad, *varietas.* Huruvida Herbart uppvisat möjligheten att göra en sådan skilnad, eller ådagalagt, att enkelheten från det enkla icke allenast utesluter formen af sammansättning, utan öfverhufvud all mångfald, torde det efterföljande visa. Under förutsättning af möjligheten att skilja mellan dessa båda begrepp finna vi tillsvidare i den andra af väsendets ifrågavarande bestämningar ett kritiskt moment. Upptages enkelheten såsom motsats till det sammansatta, så är onekligt, att Herbart genom denna, såväl som genom de andra ifrågavarande bestämningarna, träffat väsendets begrepp. Att de tillhöra detta, måste från Herbarts sida betyda, att de följa ur det förut bestämda allmänna begreppet vara. Men äfven oafsedt detta begrepp, framgå de ifrågavarande bestämningarna indirekt ur Herbarts undersökning af vissa erfarenhetsbegrepp, såsom förändring, rum, tid, m. fl., hvarigenom han måste erkännas hafva presterat en glänsande vederläggning af den empiriska filosofien. Onekligt är emellertid äfven sammanhanget mellan bestämmandet af varat såsom absolut position och de förutnämnda bestämningarna. Men dervid inställer sig äfven frågan, om endast den absoluta positionen i den af Herbart fastställda bemärkelsen kan medgifva och leda till dessa bestämningar. Att denna frågas afgörande är af vigt för den Herbartske ståndpunktens bedömande, inses lätt. Såsom formella äro nemligen de ifrågavarande bestämningarna med afseende på väsendets qvalitet ingenting annat än fordringar med afseende på denna, eller olika uttryck för det allmänna begreppet väsen, eller vara. Men klart är då, att deras tänkbarhet eller nödvändighet äfven oberoende af Herbarts uppfattning af den absoluta positionen visar möjligheten af äfven ett annat stöd för den riktiga uppfattningen af väsendet än det Herbartska bestämmandet af det allmänna begreppet vara. Närmare be-

stämd, är frågan, huruvida den rationalism, som uttalar sig i förutnämnda bestämningar med afseende på väsendets qvalitet, endast i Herbarts uppfattning af den absoluta positionen kan hafva sitt direkta stöd, eller om den rationelle ståndpunkten inom filosofien endast kan vara negativ, såsom stannande vid blotta fordringar med afseende på väsendet. Att den realistiska filosofien icke kan komma till positiv rationalism, är genom Herbarts realism de facto bevisadt, såvidt denne skall vara realismens adeqvata form. I sådant fall återstår endast att undersöka, om idealismen kan uppvisa ett bestämdt väsen, med afseende på hvilket de ifrågavarande bestämningarna ega giltighet, eller ett *quale*, som uppfyller de i dessa bestämningar innehållna fordringarna. Då vi icke direkt kunna inlåta oss på denna frågas behandling, öfverlemna vi hennes afgörande åt den undersökning af Herbarts granskning af den idealistiska filosofien, som vi i det följande hafva att företaga. I sammanhang med den nu berörda frågan inställer sig äfven en annan, hvars afgörande vi måste öfverlemna åt det följande, nemligen huruvida de ifrågavarande bestämningarna kunna stå tillsammans med fastställandet af en ursprunglig mångfald af reala väsen, eller huruvida den uppfattning af väsendet, hvartill den ontologiska utredningen af varats begrepp skall leda, och den, hvartill methodologiens fixerande af skenet för, kunna med hvarandra förenas. Men utom det kritiska vid fråga om sammanhanget mellan det allmänna begreppet vara såsom absolut position och de med afseende på det varandes qvalitet fastställda formella bestämningarna, hafva vi äfven funnit den andra af dessa, eller enkelheten, vara af kritisk natur. Emedan Herbarts argumentation mot antagandet af mångfald i det varande utgår från samma allmänna åskådning, som ligger till grund för argumentationen såväl mot begreppet ting med flere egenskaper, som mot begreppet organism och läran om särskilda förmögenheter hos själen, hafva vi i den föregående framställningen af Herbarts ontologi anfört tvenne betraktelser hos honom, hvarigenom han kommit till den ifrågavarande bestämningen. I ena fallet uppstår, om man antager en mångfald af bestämningar i det varande, motsägelsen dem emellan, äfven om de icke äro konträrt motsatta, derigenom, att de, såsom fullkomligt skiljda, eller såsom genom sin blotta skiljaktighet gifvande upphof till den kontradiktoriske motsatsen mellan A och *non*-A, likväl skola vara ett. I det andra fallet beror motsägelsen derpå, att bestämningarna ömsedigt förutsätta hvarandra, hvarigenom det varande

upplöses i blotta relationer och negationer: hvardera bestämningen förutsättes för sin förutsättning, och så i oändlighet. Det visar sig emellertid lätt, att Herbart i båda fallen utgår från samma förutsättning, eller att de flere bestämningarna äro antingen konträrt motsatta eller hvad han kallar blott skiljaktiga, d. v. s. disparata. Hvad den kontradiktoriske motsatsen beträffar, så skulle, genom antagandet af en sådan såsom en tredje form af förhållande jemte den s. k. disparata koordinationen och kontrarieteten, svårigheten vid mångfaldens uppfattande visserligen icke förminskas. Men såväl Herbarts logik som det nyss anförda motiverandet af påståendet om väsendets enkelhet visa, att Herbart i den kontradiktoriske motsatsen icke tänker sig ett sådant tredje, utan blott ett särskildt sätt att fatta disparatheten och kontrarieteten. Strängt taget, kan Herbart icke heller i kontrarieteten se en ursprunglig form af förhållande, då denna förutsätter för de många ett tredje gemensamt, som enligt Herbart, såsom vi förut funnit, icke kan vara ursprungligt, hvarföre endast den rena disparatheten återstår såsom den form, hvarunder en mångfald *sua natura* skall kunna tänkas. Att emellertid vid den konträre motsatsen mellan bestämningarna, ifall en sådan förefinnes, en motsägelse i det bestämda är innehållen, faller af sig sjelft. Men lika klart är äfven, att den s. k. disparata koordinationen, just såsom varande den rena negationen af allt verkligt förhållande och sammanhang, hvarken kan medgifva den enhet af bestämningarna, som Herbart i det ena af de antydda resonnemangerna fordrar, ej heller den relationsgrund dem emellan, som han i det andra söker. Den kritiska frågan är nu, om mångfald icke låter tänka sig under annan form än s. k. disparat koordination eller äfven konträr motsats. Liksom vi med afseende på vissa frågor, som Herbarts undersökning om väsendets begrepp i det föregående framkallat, tillsvidare måst stanna vid blotta frågorna, så kunna vi icke heller ännu afgöra den nu uppkastade. Innan vi gå vidare i granskningen af Herbarts metafysik, söka vi blott angifva grunden till den för Herbart egendomliga uppfattningen af mångfalden. Det är klart, att, då Herbart i begreppet ting med flere egenskaper ser det adeqvata uttrycket för det konkreta, han också från beskaffenheten af den mångfald, som i tinget visar sig, har slutit till den allmänna beskaffenheten af mångfald. Tinget med flere egenskaper är såsom sådant det sinliga tinget, och mångfalden deri är sensationerna. Men klart är nu, att dessa närmast måste fattas just såsom disparata i förhållande till hvar-

andra och, endast i den händelse de, för att begagna Herbarts egen terminologi, tillhöra samma kontinuum, kunna framträda såsom konträrt motsatta. Liksom Herbarts uppfattning af sensationerna såsom för oss ursprungligen satta, eller varande, gifvit åt hans undersökning af det allmänna begreppet vara den för henne egendomlige charakteren, så beror sålunda på samma uppfattning den egentligen kritiska bland de med afseende på väsendets qvalitet fastställda bestämningarna. I ena fallet har Herbart ledts till distinktionen mellan varat och qvaliteten och det dermed sammanhängande refererandet af det förra såsom absolut *sättning* till ett obekant Ding an sich såsom det *satta,* i det andra till uppfattningen af all mångfald såsom i sig varande blott *pluralitas* och derföre omöjlig att fasthålla vid fråga om väsendets qvalitet. I båda fallen har Herbart utgått från förutsättningen, att det senterade är det enda positiva i den gifna verkligheten, eller att ingenting annat inom erfarenheten är ursprungligen nödvändigt än det senterade, och att ingen annan form af förhållande mellan många än den, som omedelbart visar sig vid fråga om sensationerna såsom sådana, är tänkbar, men i intetdera fallet har han kunnat begagna detta gifna såsom en positiv anvisning på det varande. I båda fallen stanna vi på grund häraf vid frågan, om det senterade är det enda positiva inom den faktiskt gifna verkligheten, hvarpå man kan grunda ett slut med afseende på väsendet.

Rättelse:

Sid. 102 rad. 23 står: Uttrycket qvalitativ atomistik är af Herbart äfven användt — — —, men läs: Uttrycket qvalitativ atomistik skulle äfven med ringa beriktigande enligt Herbart kunna användas — — — (se H. W. W. III, s. 391; IV, s. 96).

Meningen störande tryckfel:

Sid.	39	rad.	19	står:	undersatsen	läs:	motsägelsesatsen
„	44	„	10	„	såsom de gifna	„	såsom gifna
„	56	„	10	„	*Ergränzung*	„	*Ergänzung*
„	69	„	12	„	$a + b + m + n$	„	$a + \beta + m + n$
„	77	„	19	„	qvantiteten	„	qvaliteten
„	81	„	23	„	tvenne	„	trenne
„	85	„	30	„	förökta	„	försökta
„	93	„	12	„	räkneproba	„	räkneproba [1])
„	118	„	8	„	då	„	så
„	121	„	5	„	omedelbarligen	„	medelbarligen
„	131	„	22	„	senterande	„	senterade
„	134	„	11	„	möjligheten	„	omöjligheten

Om betydelsen af Herbarts philosophiska ståndpunkt

af

OSCAR SWAHN.

När man betraktar den nyare philosophiens historia från Kant, så uppstår ovilkorligen frågan: hvarom vittnar denna historia? Kan den med skäl få namn af en utveckling [1]), eller utgör den icke fastmer en sig sjelf upplösande kedja af revolutioner? Vittnar den om philosophiens kulturhistoriska makt, om det rastlösa modet hos den ande, som i denna historia bygger och återuppbygger de nedbrutna formerna, så månne den icke i ännu högre grad bär vittnesbörd om philosophiens maktlöshet gent emot de krafter, den sjelf satt i rörelse, om målets oupphinnelighet, om omöjligheten för detta sträfvande att någonsin uppnå formen af vetenskap eller ens en fast utgångspunkt?

Vid slutet af det förflutna seklet fulländar Kant sin kritiska reform. Skepticismens tvifvel på möjligheten af en sann och objektiv kunskap äro undanröjda; det menskliga förnuftet är åter från sina svindlande utflygter på det öfversinliga området förvisadt inom erfarenhetens gränser; det sedliga medvetandet är tillfredsställdt, och tros-området på en gång till sin giltighet vindiceradt och, såsom Kant trodde, för alltid ställdt i säkerhet för det theoretiska förnuftets djerfva öfvergrepp. Men knappt får philosophien tid att rätt göra sig hemmastadd inom sin återfunna verld, innan de krafter, som Kant sökt att binda, koncentreras mot en enda punkt; fördämningarne sprängas ånyo, och det philosophiska medvetandet befinner sig inkastadt i denna bekanta omhvälfningsprocess, under hvilken, inom några tiotal af år, dess innehåll slag i slag nedbrytes för att åter konstrueras i allt djerfvare former. Vid rörelsens be-

---

[1]) Jfr Hegel WW. B. XV, s. 619.

gynnelsepunkt står medvetandet inskränkt inom phenomenets gränser, och philosophien öfvertygad om omöjligheten af en kunskap om tinget i sig: och vid dess ändpunkt står philosophien i midten af det öfversinligas rike och har eröfrat sanningen utan omhölje [2]). Man hade, utan att akta Kants varningar [3]), brutit stafven öfver hvarje förnufts-kritik, och Hegel kunde med stolthet hänvisa på resultatet: ett förnuftssystem, som i sig innehöll ingenting mindre än "die Darstellung Gottes wie er in seinem ewigen Wesen vor der Erschaffung der Natur und eines endlichen Geistes ist" [4]).

Det jubel, hvarmed dessa upptäckter helsades, var dock på långt när icke allmänt; och, innan ännu några tiotal af år tilländalupit, se vi den Hegelska åsigten i strid med det politiska, det sedliga och framför allt det religiösa medvetandet: dess anspråk på vetenskaplig förklaring tillbakavisade af den vetenskapliga forskningen nästan inom alla områden, och den hegelska skolan sjelf, försvagad genom affall [5]), och alltigenom splittrad i ytterliga riktningar eller eklektiska medlingsförsök, bli vittne till huru den hänryckning, hvarmed den till en början omfattades, så småningom förbytes till en måhända lika öfverdrifven som obillig missaktning. Slutligen tyckes den icke mindre bittra än resultatlösa striden tystna; efter kampen följer en viss trötthet inom hela det philosophiska området. Men ur detta förlamningstillstånd höjer sig nu en philosophisk företeelse, som, ehuru samtidig med den idealistiska utvecklings-serien från Fichte, dock under de häftiga brytningarne stått, om icke förbisedd, så åtminstone betraktad som ett främmande, isoleradt, mer eller mindre obegripligt phenomen. Detta phenomen afslöjar alltmer sitt innehåll och sina tendenser, och dessa senare befinnas vid närmare skärskådande reducera sig derhän: *att hela den idealistiska riktningen från Kant blott utgör en episod,* efter hvars slut det philosophiska epos åter måste upptaga den afbrutna tråden [6]).

---

[2]) Hegel WW. B. III, s. 33. Jfr B. XV, s. 619: Die Enthüllung Gottes, wie er sich weiss.

[3]) Krit. d. r. Vern. (Ed. Hart.) s. 31. Diejenigen, welche -- das Verfahren der Kritik der reinen Vernunft verwerfen, können nichts Anderes im Sinne haben, als die Fesseln der Wissenschaft gar abzuwerfen, Arbeit in Spiel, Gewissheit in Meinung und Philosophie in Philodoxie zu verwandeln.

[4]) Hegel a. st.

[5]) Moritz Carriere, Feuerbach, Constantin Franz, Frauenstädt, Noack, Reiff, C. Weisse, Wirth m. fl. (Jfr "Der Gedanke", Phil. Zeitschrift B. I.)

[6]) Herbart. WW. B. 3, s. 341.

Denna företeelse är HERBART.

Hvad betyder Herbart? — är nu en fråga, som ovilkorligen inställer sig. Ett nytt tvistämne? En ny länk i denna städse vexlande kedja af försök att fatta det eviga; en ny form, bestämd att sammanstörta vid nästa philosophiska jordbäfning? Eller skulle vi möjligen i denna ståndpunkt skönja utsigten till det mål, som philosophien nu, ifrigare än någonsin, måste längta att hinna: denna fasta utgångspunkt, från hvilken philosophien, som sjelfständig vetenskap, men i vexelverkan och samband med öfriga former af vetenskapligt sträfvande, skall kunna gå en verklig utveckling till mötes; — äfven om dessa fördelar skulle köpas på bekostnad af alla anspråk på absolut vetande?

Faktiskt är redan för längesedan det första af dessa alternativer, nemligen striden: och denna börjar alltmer gestalta sig som en kamp mellan Hegels och Herbarts åsigter, och alltmer antaga den bekanta pregel, som vi återfinna i hvarje historisk strid mellan det nya och gamla. Mot det nyas öfvermod och utrotningslust sätter det gamla ett visst förnämt förakt, åberopande sina anor och sina ärfda anspråk, dock med den märkliga tillsats härstädes, att det, som skulle representera det nya, eller Herbart, af motparten anklagas för reaktionära syften. Mot Herbarts åsigt slungar den hegelska skolan anklagelsen, att den förra åsyftar en återgång till Kant; mot Herbarts bevis, att idealismen från Fichte måste betraktas som en episod, hänvisar Hegelianismen på sin utvecklings absoluta nödvändighet, såväl ur dialektisk, som historisk synpunkt; hvarje försök att vilja öfverskrida Kant och dock komma till andra resultater än Hegel måste anses som en produkt af förblindelse eller inkonsequens: den hegelska åsigten är det nödvändiga och just derföre det enda möjliga resultatet af den philosophiska utvecklingen från Kant [7]). Och ur detta historiskt-dialektiska anspråk vill den hegelska skolan omedelbart härleda ett annat: att vara ur vetenskaplig synpunkt absolut berättigad, eller att utgöra den enda möjliga representanten af philosophiens närvarande ståndpunkt [8]).

[7]) Erdmann. Gesch. s. n. Phil. B. III. 1. s. 559; B. III. 2. s. 309. Jfr s. 849 följ. m. fl. st.

[8]) HEGEL WW. B. XV, s. 617. Bis hierher ist nun der Weltgeist gekommen, jede Stufe hat im wahren Systeme der Philosophie ihre eigene Form: nichts ist verloren, alle Principien sind erhalten, indem *die letzte Philosophie die Totalität der Formen ist.* S. 619: Die Gegenwart ist das Höchste. S. 623: Das allgemeine Resultat der Geschichte der Philosophie ist.: - - - drittens dass die letzte Philosophie einer Zeit das Resultat dieser Entwick-

Låtom oss efterse vilkoren för ett sådant anspråks berättigande.

Dess utgångspunkt är den utan tvifvel riktiga åsigt, att philosophien, lika litet som någon annan form af menskligt vetande, kan lösrycka sig ur sitt historiska sammanhang, att Kant utgör den nyare philosophiens medelpunkt, och att följaktligen blott genom Kant går philosophiens normala utvecklingsväg. Det hegelska anspråkets premisser torde såtillvida vara obestridliga. Men slutsatsen, det absoluta berättigandet, måste derjemte först och främst stöda sig på den förutsättning, *att alla philosophiens eller åtminstone den nyare philosophiens problemer sammanlöpa hos Kant;* ty skulle detta händelsevis icke vara fallet, så är det tydligt, att den hegelska skolans anspråk, om ock ur den historiska kontinuitetens synpunkt berättigade, dock från allmän philosophisk ståndpunkt måste anses såsom endast *delvis* berättigade. Den enda möjliga utvecklingsserien från Kant skulle endast ega ett relativt, ej ett absolut berättigande. Låtom oss emellertid antaga förutsättningen, att alla den nyare för-Kantiska philosophiens problemer finnas hos Kant; så uppstår dock, för det andra, frågan, *huruvida hvart och ett af dessa problemer hos Kant fått åtnjuta sin fullständiga rätt* eller huruvida icke något eller några af desamma blifvit af Kant med ensidig förkärlek behandlade, hvilket behandlingssätt i sin ordning måste hafva påtryckt kriticismen i dess helhet en viss ensidig pregel. Skulle detta senare vara fallet, och har en utveckling från Kant egt rum, utan att detta fel blifvit rättadt, så komma vi till samma resultat: den Fichte-Hegelska utvecklingen från Kant eger endast ett relativt berättigande, ty den är *ensidig.* Antaga vi än en gång, att det ifrågavarande felet ej eger rum hos Kant, eller om det förefunnits, att det blifvit korrigeradt, så är det tydligt, att vetenskapen, efter *att hafva fullgjort denna dubbla kritiska undersökning vunnit en i formelt hänseende fullständig och riktig utgångspunkt.* Så långt vore då det ofvannämnda anspråket grundadt; och sedan återstode blott att utvecklingen sjelf vore i alla sina momenter lika fullständig som riktig. Såsom utveckling förutsätter den en kritik af Kant, men såsom den enda möjliga utvecklingen

---

lung und die Wahrheit in der höchsten Gestalt ist, die sich das Selbstbewusstseyn des Geistes über sich giebt. — "Der Gedanke" B. I. H. I. s. 2 (Michelet. "Unser Programm"). Der grosse Vortheil, in welchem wir uns, bei diesem Unternehmen, anderweitigen Richtungen des heutigen Philosophirens gegenüber, befinden, ist der, dass wir, so zu sagen, unmittelbar aus dem Entwickelungsgange nicht nur der Geschichte der Philosophie, sondern auch der Weltgeschichte entsprungen sind.

från Kant förutsätter den, att alla de Kantiska d. v. s. alla den nyare philosophiens problemer skola kunna uti utvecklingen under en eller annan form igenfinnas. Denna fullständighet kan utvecklingen uppnå under endera af tvenne förutsättningar. Antingen adopterar den Kants uppställning och lösning af vissa problemer, af andra icke, hvilka senare underkastats en ny bearbetning, hvarefter sammanslutningen af dessa båda problem-grupper bildar det nya. Eller också anknyter sig utvecklingen vid *en* väsendtlig punkt hos Kant och genombryter denna med det resultat, att Kriticismen i dess helhet framstår under en väsendtligt ny form. Det är detta sistnämnda. som enligt den nya riktningens eget angifvande skulle hafva skett. Man riktade uppmärksamheten på orimligheten af att från Kants ståndpunkt antaga ett ting i sig, såsom den obekanta orsaken till medvetandets innehåll, alldenstund causal-begreppet endast eger giltighet inom den sinliga erfarenhetens eller phenomenets verld, men ingen tillämplighet på tinget i sig; man anknöt vid ett yttrande af Kant, att tinget i sig möjligen vore identiskt med medvetandets obekanta grund; och Fichte drog slutsatsen: tinget i sig måste bortfalla, hvarefter medvetandet — den transcendentala apperceptionens enhet hos Kant — framträdde under formen af det fichteska jaget, hvilket sätter sig sjelf som absolut, och ur sig sjelf skall producera hela sitt innehåll.

Framgick denna vändning ur en allsidig och fullständig kritik af Kants problemer och förutsättningar, eller framstod den som produkten af en djerf kombination? Och sedan denna vändning var gjord, brydde man sig om att undersöka den genomgripande omhvälfning i Kants problemer och förutsättningar, hvilken af densamma måste blifva en följd?

Var Fichtes utveckling ur Kant fullständig och riktig?

Skulle nu också pröfningen af det ofvannämnda anspråket för sin fullständighet erfordra en liknande analys af Schellings förhållande till Fichte och af Hegels till Schelling, så är det dock tydligt, att riktningen i dess helhet väsendtligen måste bestämmas af det sätt, hvarpå densamma med Fichte utvecklar sig ur utgångspunkten eller Kant. Med afgörandet af riktigheten eller oriktigheten i denna punkt måste den hegelska skolans anspråk, under den form det blifvit uppstäldt, väsendtligen stå eller falla.

Nu besvarar den hegelska åsigten konsequent hvarje anmärkning åt detta håll med en hänvisning på utgångspunktens nödvändighet. Men denna nödvändighet måste i enlighet med åsigtens form och method vara af dialektisk

natur, d. v. s. utgångspunktens nödvändighet kan först i den dialektiska utvecklingens slutpunkt, i det hegelska systemet, fullkomligt göra sig gällande; resultatet måste följaktligen vara i och för sig eller absolut nödvändigt. Välan! — är detta resultat nödvändigt, så måste det också såsom sådant *erkännas,* förr eller senare, nu eller i en framtid, såvida det är tillåtet att hysa någon förhoppning till sanningens makt. Men af hvem är detsamma i närvarande tidpunkt erkändt, eller hvar ligga vilkoren och garantien för dess framtida erkännande?

Vända vi oss med denna fråga, ej till den hegelska skolans vedersakare, utan till den sjelf, så möter oss en skildring af dess tillstånd, dystrare än någon af dess vetenskaplige motståndare kunde ega skäl att önska. I sitt yttre framträdande utgör den ett föremål för hat och förföljelse, förakt eller likgiltighet [9]). Under sådana förhållanden kunde man ju vänta att finna densamma med koncentrerad styrka såväl utvecklande sitt vetenskapliga innehåll som afvärjande yttre anfall. Men intetdera eger rum. Enligt eget erkännande framställer den fastmer bilden af Hobbes naturtillstånd: skolan är icke blott splittrad i partier, utan dessa hafva i sin ordning upplöst sig i isolerade, sinsemellan stridande *individer.* [1]) — Detta bellum omnium skall emellertid finna sin för-

[9]) GABLER, Die Hegelsche Philosophie H. I. (Berlin 1843) s. 89 följ., ss. 93—94. Können wir nun - - - - auch die ursprüngliche Hegelsche Philosophie nicht frei von aller Schuld sprechen, so müssen wir doch für dies allgemeine Unglück, welches über sie jetzt von allen Seiten losbricht, uns vernemlich an die Thaten der jüngeren Schule und deren Verschuldung halten; - - - diese Jüngeren - - welche nicht nur überall das Bestehende niederreissen, als ob es bisher noch nichts Wahres und Bleibendes in der Welt gegeben hätte - - und welche damit nothwendig Jeden, der in Kirche oder Staat oder sonst etwas bisher Besessenes zu verlieren hat und nun das eigene Haus brennen sieht, aus seiner Ruhe aufscheuchen und gegen sie selbst nichts anders wie wenn es Mordbrenner wären, und dann gegen die Hegelsche Philosophie überhaupt, von welcher ja all dies Unglück urspünglich herrühren soll, Hülfe zu suchen nöthigen, wo sie irgend zu finden ist. Jfr s. 214 - - nun, so lasst denn, ihr Unversöhnlichen - - sie sterben und untergehen, diese euch so verhasste, so ruchlos und gefährlich scheinende Philosophie. - - Hegel hat einmal die Bemerkung gemacht, dass Spinozas System darum wenig allgemeineren Eingang habe finden können, weil darin das individuelle Selbstbewusstsein seine Befriedigung nicht gefunden habe. Hat er nun selbst — mit seiner Philosophie kein besseres Schicksal als Spinoza erfahren etc.

[1]) K. ROSENKRANZ, Meine Reform der Hegelschen Philosophie (Königsberg 1852) s. 8—9. "Ich las mit Erstaunen die Versicherung, dass das Hegelsche System noch immer eine grosse Herrschaft behaupte. Ist es denn wirklich so? - - - die Hegelsche Schule hat sich nicht nur in Parteien zerspalten, *sondern die Parteien haben sich in ganz isolirte Personen aufgelöst,*

soning i medvetandet af en högre eller högsta enhet, [2]) hvilken senare icke gerna kan vara någon annan än just det absoluta innehållet och dess form, det absoluta vetandet. Således skulle striden blott röra sig kring obetydligare divergenser, mer eller mindre vigtiga detalj-spörjsmål? Men undersöker man stridsfrågan närmare, så finner man utan svårighet, att denna måste reduceras just till frågan om det absoluta innehållet sjelft, hvars väsendtligt olika uppfattning utgör hegelianismens upplösningsgrund. Således återstår, såsom enhet, endast den absoluta formen, d. v. s. ett absolut vetande, hvars innehåll ej låter angifva sig utan en på alla punkter, en mellan alla det absoluta vetandets representanter uppflammande strid! Men om så är, måste man ju ovilkorligen fråga: hafva vi icke härstädes att göra med ett fullkomligt tomt anspråk, ett anspråk, som icke allenast icke *är* erkändt, utan som också för sig afskurit hvarje möjlighet för sitt framtida erkännande, alldenstund ingen af dess innehafvare på ett objektivt sätt, eller utan strid, förmår angifva *hvad* det är, som egentligen skall erkännas?

Vidare: från skolan sjelf höra vi å ena sidan det påståendet, att strid är all utvecklings oundgängliga vilkor, å den andra det erkännande, att äfven striden inom skolan i sjelfva verket upphört, [3]) i det de kämpande makterna,

---

die so wenig Zusammenhang unter einander besitzen, dass sie eher in ein bellum omnium contra omnes überzugehen drohen; das journalistiche Organ der ältern wie der jüngern Fraction ist längst zu Grabe getragen; die Herbartsche Schule dagegen hat eine grosse Ausdehnung gewonnen und beherrscht durch die Leipziger Journalistik die Tagespresse gegen die Hegelsche Philosophie, unermüdlich, sie der Unwissenschaftlichkeit, des Spinozismus, der Zerstörung der Gesellschaft anzuklagen; die Anhänger Krauses und Baaders ergeben sich in ähnlicher Polemik; die katholische Presse anathematisirt diese Philosophie als eine diabolisch antichristliche und der Utramontanismus, wo er zu befehlen hat, setzt die Professoren ab, die ihm des Hegelianismus verdächtig sind; endlich diejenigen sogar, die, wie Sie (Wirth), wie Ulrici, wie Weisse, wie Fichte, wie Carriere, dem Hegelschen System so viel verdanken, sind ihm noch schlimmere Gegner, als ein Staudenmaier etc. - - - Ich bekenne, dass ich glaubte, man studire im Allgemeinen diese Philosophie nur noch, um sie zu widerlegen und sich durch ihre Widerlegung zur Anstellung zu empfehlen; oder vielmehr, man studire sie gar nicht mehr, sondern man nehme von ihr nur noch Notiz, um auf sie zu schmähen und sich mit diesem Act als recht conservativ und recht Christlich danrzustellen.

[2]) Jfr M. J. Monrads spirituella artikel "Ueber die gegenwärtige Stellung und Aufgabe der Hegel'schen Philosophie ("Der Gedanke" B. I, s. 18).

[3]) Monrad, a. st. ss. 9 följ. S. 15. Das Hegelsche System wäre nicht diess allumfassende, diess wahre Weltsystem — — wenn es nicht Gegensätze in sich fasste. — — Es

trötte af sina fruktlösa försök att öfvertyga hvarandra, så småningom trädt tillbaka, en hvar behållande sin åsigt och en hvar betraktande den andre som en oförbätterlig eller såsom kättare. Men i denna strid, i denna splittring uti sekter, låg å andra sidan den hegelska skolans sant protestantiska natur; den framstälde en bild af den protestantiska kyrkan sjelf, gent emot katholicismens stela orthodoxie [4]). Hvad är den nu?

Lägga vi härtill beskaffenheten af denna skolans inre strid, dess nästan alltigenom dogmatiska karakter [5]), utan att närmare fästa oss vid arten af dess

wäre mit einem Worte nicht einmal *ein lebendiger Organismus, wenn es nicht sowohl eine rechte als eine linke Seite hätte.* — Doch, alle Fragen — auch die sinnlosen — sollen einmal aufgeworfen werden; *und auf alle Fragen sollen — ich möchte fast sagen: alle Antworten gegeben werden.* S. 17. Auch von einer solchen Erschlaffung des Kampfes innerhalb der Hegelschen Schule haben sich — — in der letzten Zeit Symptome gezeigt. Man fängt an, des Streitens müde zu werden; die Parteien geben einander als unverbesserlich auf; ein jeder begnügt sich mit seiner eigenen Fassung, und lässt die Andersdenkenden, die nur einfach als Ketzer betrachtet werden, in Frieden.

[4]) Ib. s. 11.

[5]) Ib. s. 14. — — hätte er (Hegel) über diesen und jenen Punkt unzweideutigere Erklärungen hinterlassen, so würden seine Nachfolger nicht so über die Auslegung seiner Worte haben streiten können. Ja, es ist wohl sogar der fromme Wunsch hier und da entstanden, dass doch der Meister selbst, in's Leben zurückkehren könnte, um durch ein entscheidendes Wort der Ungewissheit und dem Streite eine Ende zu machen."

Ett märkligt bidrag till denna fråga lemnar Michelet i sin Geschichte d. letzt. Syst. Th. 2. s. 640. Striden mellan Göschel och Michelet angående odödlighetsbegreppet skall i väsendtlig mon afgöras genom en kommatering och den riktiga tolkningen af ett enda ord på ett ställe i Hegels skrifter. På samma gång får man också en insigt i det sätt, hvarpå lärjungarne trodde sig kunna gå tillväga vid utgifvandet af mästarens arbeten. — Hegel hade, med anledning af Platos anknytning af odödlighetsbegreppets undersökning vid berättelsen om Sokrates död (Hegel, WW., B. XIV, s. 212) yttrat: "es ist zu bemerken, dass das Passende auch diesen Sinn haben muss, dass es dem Sterbenden erst eigentlich ziemt, mit sich, statt mit dem Allgemeinen, mit dieser Gewissheit seiner selbst als eines Diesen, *als mit der Wahrheit* sich zu beschäftigen." På tolkningen af ordet "als" skall det nu bero huruvida Hegel är pantheist, nekar den individuella odödligheten, eller ej. Är det liktydigt med "tanquam" är Hegel icke pantheist, är det deremot, som Michelet vill, liktydigt med "quam" med utelemnandet af en komparativ partikel, så är Hegel pantheist. Göschel påstår det förra och citerar derföre stället med orden "als mit der Wahrheit" mellan tvenne kommata. Michelet, som utgifvit det ifrågavarande bandet, säger nu: "Bei der Herausgabe setzte ich *daher auch* kein Komma hinter Wahrheit, wie Göschel, um eine Apposition anzudenten, that; *und hätte ich den ungeheuren Misverstand ahnen können, ich hätte, ihm den-*

försvar mot yttre anfall [6]) — så frågas slutligen, huruvida denna den hegelska åsigtens historia, af åsigten sjelf tecknad, verkligen hänvisar på vare sig utgångspunktens eller resultatets nödvändighet, eller huruvida den icke fastmer innebär de starkaste anledningar till tvifvel på bådaderas riktighet. Innebär den icke en nödvändighet af helt annat slag, än den skolan åsyftar, den nemligen, att den hegelska åsigten, med fasthållande af sitt anspråk, antingen måste erkänna, att philosophien, försåvidt menskligt förnuft kan inse, gjort total bankrutt och att en utveckling neppeligen mer är möjlig; eller också att åsigten måste se sig nödtvungen till den genomgripande kritiska revision af Kant och det sätt hvarpå riktningen i dess helhet anknyter vid och utvecklar sig ur utgångspunkten: denna pröfning, hvilken måste uppställas såsom vilkor för det vetenskapliga berättigandet af dess anspråk — *men hvilken den ofvannämnda riktningen icke har fullgjort.*

Det är denna kritiska undersökning Herbart utfört, och med det resultat, att såväl den herbartska ståndpunkten i dess helhet, som dess väsendtligaste problemer ur densamma framgått.

Härmed anse vi oss hafva vunnit ett dubbelt syfte. Vi ha angifvit den verkliga betydelsen af den hegelska skolans anklagelse mot Herbart, att han åsyftar en återgång till Kant; och vi ha, för det andra, sökt fixera den egentliga stridspunkten mellan de båda åsigterna. En strid om blott resultater måste inom philosophien bli mer eller mindre resultatlös. Den herbartska åsigten måste derföre söka för den hegelska skolan påvisa nödvändigheten af den kritiska revision, hvilken den för sin egen del företagit. Inom detta område måste striden i första rummet utkämpas, och blott i sammanhang med denna torde en vetenskaplig strid om resultaterna vara möjlig.

Nu inställer sig dock följande invändning. Har Herbart verkligen löst denna kritiska uppgift, hvarför har Herbarts philosophie så länge blifvit betraktad som en isolerad företeelse? Och har Herbart genom denna kritik i väsendtlig mon *bevisat* det berättigade i sin ståndpunkt, hvarför har ett allmän-

---

selben zu ersparen, das Wörtchen "eher," "lieber" u. s. f. eingeschoben." I den senare upplagan af Hegels skrifter har Michelet, i enlighet med den angifna methoden, för Göschel afskurit möjligheten af strid, ty i Hegels WW. (Berlin 1844) B. XIV, s. 187 står icke *"als* mit der Wahrheit" utan *"statt* mit der Wahrheit."

[6]) T. ex. Exners strid med Rosenkranz och Erdmann.

nare erkännande ända intill senaste tider låtit vänta på sig? Denna invändning torde vara af den vigt, att den ovilkorligen fordrar en utredning och ett svar. För att konstatera det förstnämnda faktum, behöfva vi blott rådfråga våra vanliga philosophiskt-historiska arbeten, ty man skall härstädes finna de rikaste anledningar att framkasta frågan: hvem är egentligen Herbart? Hos den ene får man veta, att Herbart måste sättas på samma linea som Calker, och å andra sidan utgör en efterföljare af Wagner i dennes försök att "mathematisera philosophien" [7]); hos den andre framstår Herbarts åsigt som en högst märkvärdig och originell företeelse, närmast beslägtad med Leibniz's Monadologi [8]); en tredje finner Herbart stödjande sig vid Kant, men i en viss stolt isolering utbildande sitt abstrakta medvetande [9]); en fjerde finner åsigten utgöra en återgång till Kant och derjemte ett uppkok på Leibniz's philosophie [1]); en femte gör den upptäckt, att Herbart blott och bart representerar en utveckling af Fichte, och att han tillägger "varat i sig" bestämningarne enkelhet, "jaghet," föreställningsförmåga, — med få ord: idel fichteska bestämningar [2]); en sjette finner, att Herbart representerar en fullkomligt afsöndrad sidoriktning,

---

[7]) Rixner, Handbuch d. Gesch. d. Phil. (1829) B. III, ss. 368, 419.

[8]) E. Reinhold, Gesch. d. Phil. B. III, s. 218.

[9]) J. Hillebrand, Der Organismus der phil. Idee, s. 476. Herbarts Lehre ist ein abstrakt-compositiver Physicalismus etc.

[1]) Michelet, Der Gedanke a. st. s. 4. — Jfr Geschichte d. letzt. Syst. B. I, s. 299. — Ib. 2, s. 278. "Subjectiver Idealismus und empirischer Realismus sind also, wie Kant es foderte, bei Herbart mit einander verschmolzen." — S. 296: Aus diesen dürren Principien (de *metaphysiska* och psychologiska) soll nun die Natur, und der ganze Reichthum der geistigen Welt in *Staat, Aesthetik* (!), *Moral* (!) u. s. f. erörtert werden. Jfr Erdmann, Gesch. d. n. Phil. B. III, 2, s. 308: "*Vermöge der Kantischen Trennung* des Theoretischen und Praktischen behandelt er die praktische Philosophie abgesondert von jeder theoretischen Untersuchung über den Willen.

[2]) Fortlage, Genet. Gesch. d. Phil. seit Kant, s. 369: Herbarts Weltanschanung knüpft an Fichte an. S. 370: Wer aber in die aus der Vernunftkritik durch Fichte gezogenen Consequensen der Wissenschaftslehre eingetreten ist, der steht allerdings mit Herbart auf demselben Boden, indem die qualitativen Bestimmungen, welche Herbart dem Sein an sich beilegt, Einfachheit, Ichheit, Vorstellungsfähigkeit, durchaus die Fichteschen sind.

I dessa rader finnas icke mindre än fyra grofva fel. Herbart förkastar de fichteska konseqvenserna ur förnuftskritiken; om "varat i sig" kan man ej från Herbarts ståndpunkt tala, emedan varat blott betyder den absoluta positionen; *det varande* åter måste tänkas såsom enkelt, men är föröfrigt i sig till sin qvalitet obekant; och slutligen framträda endast en del af dessa enkla väsenden i sina *yttringar* såsom föreställande.

som helt och hållet brutit med spekulationens hela föregående historia [3]) o. s. v. Angående frågan om den herbartska kritiken finna vi ännu torftigare underrättelser. Herbart har kriticerat Kant, Reinhold, Fichte och Schelling, äfven den Wolffska philosophien, "hvilket dock är af mindre intresse för vår tid" [4]); Herbart har riktat sina anfall mot Spinoza tillfölje af en viss instinkt, en dunkel aning om att han härstädes hade att kämpa mot en mäktig fiende [5]) m. m.

Skrider man sen till undersökningen af Herbarts egna skrifter, så upptäcker man snart, att frågan angående dessa historiskt-kritiska anknytningspunkter, hvilkas betydelse vi redan påvisat, måste hafva i väsendtlig mon ingripit i åsigtens förflutna öde, eller utgjort den förnämsta orsaken till såväl dess förbiseende, som dess sena erkännande. Till en början begick Herbart nemligen det felet att låta resultaterna af sina undersökningar, både på det theoretiska och praktiska området, framträda utan någon slags belysning af deras historiska sammanhang eller utan att låta dessa nya och sjelfständiga resultater beledsagas af något slags angifvande af de historiska utgångspunkter, ur hvilkas kritiska behandling de till största delen uppvuxit [6]). I och för sig betraktade måste desamma förekomma svårfattliga under hvarje period, och fullkomligt obegripliga under en tid, beherrskad af ett i förhållande till desamma fullkomligt heterogent innehåll. Under tidernas lopp rättades visserligen detta fel. De kritiska anknytningspunkterna kommo så småningom i dagen, men dels rhapsodiskt utspridda öfver flertalet af Herbarts arbeten, och dels i de arbeten, som hufvudsakligen voro egnade åt kritiska undersökningar, under en form, som för sin fullständiga begriplighet förutsätter en redan gjord be-

---

[3]) J. H. Fichte, "Über Gegensatz" etc. Th. I, s. 257. Jfr s. 235 flj. Seit mehr als fünf und zwanzig Jahren beschäftigt, mit grossem Scharfsinne eine Lehre auszubilden, die in ihren Resultaten noch revolutionärer als *die Kantische,* nichts Geringeres als eine völlige Umschaffung alles wissenschaftlichen Erkennens beabsichligt.

[4]) Chalybæus.

[5]) Rosenkranz, Gesch. d. Kant. Phil. s. 461.

[6]) T. ex. Hauptpuncte der Metaphysik (1808); Allgemeine praktische Philosophie (s. å.). Först 1817 utkommer "Gespräche über das Böse," 1836 "Zur Lehre von der Freiheit des menschlichen Willens," båda innehållande den praktiska philosophiens vigtigaste kritiska förutsättningar. "Analytische Beleuchtung des Naturrechts und der Moral" utgafs 1836, och "Allgemeine Metaphysik," B. I. (den kritiska delen) 1828.

kantskap med Herbarts positiva undersökningar.[1]) Härmed förbinder sig vidare Herbarts egendomliga sätt att gå tillväga, hvilket ytterligare försvårar arbetet. Han upptager t. ex. ett ur metaphysiken bearbetadt begrepp, vi antaga begreppet vara, hvilket han dock ursprungligen på historisk väg upptagit från Kant, och vill uppvisa detta begrepps och de af detsamma beroende metaphysiska bestämningarnes oriktiga behandling i en serie af olikartade systemer t. ex. Leibniz, Spinoza och Kant, (men utan att omnämna Cartesius). För detta ändamål fixerar han vissa väsendtliga punkter i de ifrågavarande åsigterna, och bearbetar dessa såväl hvar för sig som kombinerade med hvarandra. Men under tiden afbrytes undersökningen nästan på hvarje punkt genom inströdda anmärkningar, plötsliga öfvergångar, den afbrutna trådens återupptagande, der man minst väntar densamma; med ett ord, undersökningen måste förefalla i hög grad godtycklig, till dess man upptäcker, att till grund för densamma ligger en viss method. Herbart åsyftar att sammantränga hela grupper af historiska företeelser under *en* belysning, hvarefter han öfverlemnar åt läsaren att, medelst jemförelse å ena sidan med det ifrågavarande systemet, å den andra med de positiva undersökningarne, på egen hand utarbeta en kritisk detalj-bild. Var det till en början den med sina egna undersökningar uteslutande sysselsatte tänkaren, som förbisåg den pädagogiska grundregeln, att bereda vederbörliga anknytningspunkter för ett nytt eller främmande innehåll, så finna vi här åter psychologen och pädagogen Herbart, som på detta sätt vill liksom *tvinga* till ett *allsidigt* och *sjelfständigt* inarbetande i åsigten, och som försmår hvarje läsare, som ej vill underkasta sig ett sådant arbete.

Innehållets begripande förutsätter således en insigt i de historiskt kritiska utgångspunkterna, men kritiken förutsätter å andra sidan en bekantskap med innehållet. Härtill komma de öfriga egendomligheterna i den herbartska undersökningens form och anda: denna noggranna, steg för steg gående analys af det i erfarenheten gifna; den strängt skilda bearbetningen af skilda problemer; inblandningen af mathematisk calcul; den öfverallt till läsaren stälda anfordran på logiskt sjelfarbete; och framför allt hela grundbeskaffenheten i denna undersökning, som ej kunde och ville erbjuda annat, än hvad den på rent vetenskaplig väg

[1]) Samma anmärkning gäller äfven om Taute, Religionsphilosophie Th. I. (Leipzig 1852, Th. I. II.)

vunnit och *bevisat*, och detta var: den fasta grundvalen, icke det genomförda systemet, de genomarbetade begynnelsepunkterna, men icke den fullständigt utförda tillämpningen. Och försätta vi oss nu i den tidpunkt, hvarunder denna så beskaffade undersökning såg dagen, växte och utbildade sig: så erhålla vi den fullständiga förklaringsgrunden till det sätt, hvarpå den mottogs. I ofullständiga, förvirrade, mer eller mindre hätska kritiker framträngde detta innehåll styckevis till ett philosophiskt publicum, berusadt af de phantastiskt spekulativa snilleblixtarne från Schellings natur-philosophie, eller beherrskadt af de abstrakta och dock i hvarandra flytande begreppsbestämningarne från Hegels dialektik. Huru andefattiga och torftiga skulle icke dessa begynnelsepunkter framstå under en tid, då man, enligt ett yttrande af Herbart, ej trodde sig tala om *något*, om man icke på en gång finge tala om allt, och då detta *allt* skulle antingen uti *ett* åskådas, eller åtminstone ur *ett* dialektiskt utvecklas eller produceras; huru afskräckande i sin stränga klassiska form under en tid, då mästarnes methoder gjordes till verktyg för den lättsinnigaste lek med abstrakta eller empiriska bestämningar, eller allrahelst ett amalgam af båda [8]); under den dominerande inflytelsen från en skola, som trodde sig kunna på dialektisk väg bevisa

---

[8]) Jfr. Schopenhauer, "Die beiden Grundprobleme der Ethik", s. 272. Jfr. Hegels slående kritik af den Schellingska skolan WW. B. XV, s. 613 följ.; s. 615 — — sie meinen, den Mangel des Fixen durch den Angucken zu ersetzen, und diess Angucken dadurch intellectuell zu machen, dass sie es wieder durch irgend einen fixirten Begriff bestimmen; oder auch sie bringen das Angeschaute so in Bewegung, dass sie z. B. sagen, der Fisch unter den Vögeln ist der Strauss, weil er einen langen Hals hat" etc. Säkerligen skulle Hegel, om han fått lefva, känt sig frestad att underkasta den riktning som gjort sig gällande inom hans egen skola en lika skarp kritik, en riktning som kulminerar t. ex. hos *Werder* (Professor der Philosophie zu Berlin), Logik. Als Commentar und Ergänzung zu Hegels Wissenschaft der Logik. (Berlin, 1841) — hvarest man läser s. 41 "Wenn ich sage Nichts, so weiss ich mehr, als wenn ich sage Seyn, — weil es mehr *ist*"; s. 45: "Nichts ist tiefer als Seyn, es ist die Tiefe des Seyns"; s. 20: "dieser unendliche Ruhepunkt heisst *Seyn*, und unendlich nenne ich ihn, weil in seinem Schweigen alles Wort und alle That schon athmet *und unter seiner Asche schon der Flügelschlag rauscht der heiligen Leidenschaft, in der der Geist sich hinreisst zur Schöpfung seines Reichs*"; s. 53: "Ein Abstractum, meint man, sey ein Todtes, Leeres. Das ist nicht wahr. In jedem Abstractum lebt die Abstraction, und es giebt nichts lebendigeres, volleres, als sie, denn sie ist die Vermittelung, der Prozess des Concreten, das Wort des lebendigen Geistes. *Abstractionen sind Geister, Stimmen des Preises und der Ehre für den Ewigen — alle in einer Harmonie*" o. s. v. (Jfr. "Antibarbarus logicus" von Cajus. s. 55 följ.; d. s. "Der verderbliche Einfluss der Hegelschen Philosophie" s. 23 följ.)

hvad som helst, och än i denna dag på samma väg söker ådagalägga, att dess upplösningstillstånd utgör dess egentliga lif, eller att det sväfvande och obestämda i mästarens uttryckssätt utgör en vetenskaplig förtjenst? [9])

Den förnämsta orsaken till Herbarts förbiseende anse vi oss härmed hafva angifvit. Herbart bryter icke blott med sin samtid, utan också med det förflutna, men blott för att desto fastare anknyta vid spekulationens hela historia. Det förra har man insett, det senare icke, eller blott ofullständigt; och derföre har Herbarts ståndpunkt så länge blifvit betraktad som en isolerad företeelse eller som ett steg tillbaka. Att detta oblida öde till en väsendtlig del varit sjelfförvålladt, hafva vi också sökt påvisa; och ur denna omständighet framgår slutligen en vetenskaplig uppfordran, att i möjligaste mon söka fylla den brist, som hos Herbart förefinnes, eller att söka underlätta insigten i Herbarts ståndpunkt genom att så fullständigt och objektivt som möjligt söka framställa de historiskt-kritiska anknytningspunkter, ur hvilka densamma väsendtligen framgått. Först sedan detta skett, kan ståndpunktens fullständiga betydelse komma i dagen.

Hvad Herbart vill och kan betyda, ha vi närmare sökt belysa genom att fästa uppmärksamheten på striden mellan Herbarts och Hegels åsigter, genom angifvande af Herbarts karakteristik af den idealistiska riktningen i dess helhet (s. 2), och slutligen genom att hänvisa på huru denna riktnings historia i dess slutpunkt, eller hos Hegel, tyckes jäfva dess egna anspråk och bestyrka Herbarts uppfattning. Men historien kan inom vetenskapen ingenting bevisa; den kan blott bekräfta eller å andra sidan innebära uppfordringar till tvifvel, till nya eller förnyade undersökningar.

Den hegelska skolan är af sin egen historia uppfordrad till en noggran undersökning af vilkoren för ett ur vetenskaplig synpunkt berättigadt anspråk på att representera vetenskapens närvarande ståndpunkt. Dessa vilkor hafva vi från kritisk-formell synpunkt sökt angifva; och vi ha tillika framstält det påstående, att desamma blifvit af den idealistiska riktningen åsidosatta, men af Herbart tillfyllestgjorda. Skulle detta påstående ega sin riktighet, så följer att den Hegelska åsigten måste, äfven ur vetenskaplig synpunkt, se sig nödgad att uppgifva sitt anspråk; att striden i första rummet måste gälla det sätt, hvarpå

[9]) Jfr Monrad a. st. s. 15.

Herbart löst denna kritiska uppgift; att för det tredje Herbart — intill dess en vederläggning egt rum — måste erkännas som den vetenskapligt berättigade representanten af den philosophiska utvecklingen från Kant.

För att lemna ett bidrag till afgörandet af denna fråga, i dess vigtigaste punkt, skola vi taga en öfversigt af de problemer, som voro gifna före Kant; af Herbarts kritik af Kant och af det sätt, hvarpå den idealistiska riktningen med Fichte utvecklar sig ur Kant; och slutligen af det sätt, hvarpå Herbarts ståndpunkt framgår ur denna kritik.

För att finna de philosophiska problemer, hvilka voro gifna före Kant, taga vi Lockes vigtiga undersökningar till utgångspunkt.

Locke åsyftar, som bekant, icke att på metaphysisk väg erhålla någon insigt i tingens väsende, utan vill genom en kritisk undersökning af kunskapsförmågan, sådan den är faktiskt gifven, uppvisa kunskapens uppkomst, bestämma dess evidens och dess gränser, samt slutligen afgöra trons och meningens anspråk på visshet. Locke vill genom denna method upprycka med roten en af det menskliga förståndets största förvillelser, den nemligen, att inkasta sig i undersökningar och uppväcka strid om objekter, hvilka just tillfölje af kunskapsförmågans beskaffenhet städse skola komma att ligga utom gränserna för evident kunskap [1]). Sedan Locke uppvisat orimligheten af s. k. medfödda idéer, vänder han sig till kunskapsinnehållet, under den form det förefinnes, eller såsom ett sig utvecklande, efterfrågar dess ursprung, och finner, att detsamma måste härledas från tvenne väsendtligt olika källor: sensation och reflection. Genom sensationen erhålla vi de sinliga förnimmelserna eller perceptionerna af de intryck, som de yttre objekterna utöfva på våra sinnen. Genom reflectionen åter vinna vi ideer af ett helt annat slag än de förra, nemligen perceptionerna af själens egna verksamhetssätt (tänkande, viljande, kännande o. s. v.), beroende på inre och för densamma egendomliga krafter [2]). Ur dessa båda källor erhåller kunskapsförmågan sitt ursprungliga material, de enkla idéerna, hvilka den sedermera på ett sjelfverksamt sätt utarbetar till komplexa ideer.

---

[1]) Locke, Essay B. I. 1. § 3—4.

[2]) Ib. B. II. I. §. 24. — — its own Operations, proceeding from Powers intrinsical and proper to itsilf.

Men har kunskapsförmågans hela innehåll, äfven i dess sublimaste form, ursprungligen uppvuxit ur de enkla ideerna, och hafva dessa åter uteslutande sitt ursprung i menniskans verld, i hennes yttre och inre erfarenhet, så erhålla vi i denna omständighet den tydligaste vink om hvarest de gränser ligga, inom hvilka en evident kunskap är möjlig.[3]) Såväl i sensationen som reflectionen förhåller sig själen passiv, och mottager intryck såväl från de yttre objekterna som från själens egna operationer, (hvarvid Locke gör den vigtiga distinktionen mellan dessa senare och föreställningarne om desamma, liksom han å andra sidan skiljer mellan de yttre objekterna och — åtminstone vissa slag af — våra sinliga förnimmelser). Själen är följaktligen enligt Locke, ur en synpunkt betraktad, passiv, ur en annan åter sjelfverksam; den eger icke några medfödda ideer, och måste så tillvida betraktas som en tabula rasa, ett oskrifvet papper, men å andra sidan måste den tillerkännas medfödda förmögenheter (powers), hvilka med anledning af de från de yttre objekterna sig härledande sensationerna på ett mångfaldigt sätt bringas i verksamhet, och hvilka operationer i sin ordning förse själen med ett nytt slag af enkla ideer. Från skilda håll kommer följaktligen kunskapens ursprungliga material; passiv förhåller sig själen både till de yttre objekterna och till sin egen verksamhet, men aktiv såsom bearbetande de enkla ideerna, och först genom denna aktivitet uppstår till en väsendtlig del erfarenhetsverlden sådan den är faktiskt gifven.

Vår kunskap om tingen är nu, enligt Lockes erkännande, endast medelbar: vi känna tingen endast medelst de ideer, vi ega om desamma; och nu uppstår frågan: med hvilken rätt kunna vi tillerkänna vår kunskap objektivitet eller realitet?[4])

Lockes uppställning af problemet är densamma som hos Cartesius. Båda utgå från förutsättningen om ting existerande utom det föreställande subjektet; och objektiv eller real är kunskapen, försåvidt en öfverensstämmelse eger rum

---

[3]) Ib. All those sublime Thoughts, which tower above the Clouds, and reach as high as Heaven itself, take their Rise and Footing here; — — the Mind stirs not one jot beyond those Ideas, which Sense or Reflection have offered for its Contemplation. Ch. XXIII, §. 29.

[4]) B. IV. IV. §. 3. It is evident, the Mind knows not Things immediatly, but only by the Intervention of the Ideas it has of them. *Our Knowledge* therefore is *real,* only so far as there is a Conformity between our *Ideas* and the Reality of Things. But what shall be here the Chriterion? How shall the Mind, when it perceives nothing but its own *Ideas,* know that they agree with Things themselves?

mellan våra föreställningar och det utom föreställandet existerande tinget. Hos tinget urskiljer Locke tvenne slag af sinliga qvaliteter: de primära (utsträckning, soliditet, figur, rörelse o. s. v.) och de sekundära (färg-, ljud-, känselförnimmelser o. s. v.). Våra föreställningar om de primära qvaliteterna tillerkänner han med Cartesius objektiv realitet i rent realistisk bemärkelse: de existera uti tinget under samma form, som vi percipiera dem. Hvad åter de sekundära qvaliteterna angår, så betonar Locke ännu starkare än Cartesius[5]) att de icke exprimera verkliga bestämningar hos tinget, utan tvärtom ega de ej mer likhet med de senare, än t. ex. förnimmelsen af smärta eger likhet med rörelsen af stålet, som inträuger i vår kropp[6]). Detta förhållande finner Locke i sjelfva verket oförklarligt, ty från tingen och deras impressioner skola ju dock de sekundära qvaliteterna härstamma, och han kan icke upptäcka någon annan grund till denna olikhet mellan intryck och idee än att en allsmäktig Gud så förordnat[7]). Likvisst utgöra de sekundära qvaliteterna ingalunda blott fiktioner, utan måste tänkas ega sin motsvarighet i vissa för sinnena omärkbara rörelser och konfigurationer uti det utsträckta, af hvilka sinnena måste påverkas, ehuru vi ej kunna percipiera dessa bestämningar under deras verkliga form. Hvad som af oss percipieras som en färg- eller känselförnimmelse utgör hos tinget endast en viss form och en viss rörelse af omärkliga partiklar uti materien[8]). Hvad slutligen de komplexa ideerna angår, så kommer Locke till det anmärkningsvärda resultat, att alla dessa, med undantag af substans-ideen ingalunda behöfva hemta sin realitet eller sin objektiva giltighet från öfverensstämmelse med ett yttre ting. De utgöra nemligen icke copior eller ektyper af yttre ting, utan äro sjelfva originaler (archetypes); de kunna följaktligen ej involvera någon brist på sanning genom sin bristande öfverensstämmelse med tingen. Tingen måste rätta sig efter dem, ej de efter tingen[9]).

Tillfölje af de sekundära qvaliteternas natur måste Locke uttala satsen: tinget i sig är för oss obekant. Lockes bevis för den sinliga kunskapens

---

5) Cartesius Med. III. m. fl. st.

6) Locke a. st. B. II. VIII, p. 13.

7) Ib. §. 4.

8) Essays B. II, VIII, §. 15 m. fl. st.

9) Ib. B. IV, IV, §. 5. — — in all these Sorts the Ideas themselves are considered as the Archetypes, and Things no otherwise regarded but as the are conformable to them.

objektivitet var följaktligen fästadt vid förutsättningen om existensen af ett sinligt objekt, vid antagandet af de primära qvaliteternas objektiva realitet, och slutligen vid möjligheten att kunna uppvisa ett inre sammanhang mellan de sekundära (phenomenella) och de reala eller de primära qvaliteterna. Endast under den förutsättning, att de förra kunde refereras på de senare eller på ett realt existerande objekt, kunde den sinliga kunskapen tillerkännas objektivitet.

Mot dessa antaganden riktar Berkeley och efter honom Hume[1]) följande anmärkningar. Lockes skilnad mellan primära och sekundära sinliga qvaliteter är ohållbar. Bådadera, utsträckning och rörelse, såväl som färg och ljud, härstamma från sinnena; bådadera uppkomma och äro faktiskt gifna *tillsammans.* Nämn mig ett existerande utsträckt eller en gifven rörelse, säger Berkeley, som ej eger konkret sinliga bestämningar?[2]) Från de senare kunna de förra ej skiljas utan genom en abstraktion. Abstrakta begrepp eller produkter af det rena förståndet kunna de icke vara, emedan detta strider emot förutsättningen, då Locke medger, att utsträckning, rörelse o. s. v. äro sinliga förnimmelser. En abstrakt förnimmelse är åter omöjlig att föreställa[3]), således en orimlighet; och att slutligen det abstrakta skulle kunna tillerkännas existens, är en motsägelse, då allt som existerar är konkret[4]). Huru skulle då den abstrakta rörelsen eller den abstrakta utsträckningen kunna existera i en kroppslig substans?

Vidare har Locke medgifvit, att de sekundära qvaliteterna blott existera uti det förnimmande subjektet, och är det nu bevisadt, att skilnaden mellan primära och sekundära qvaliteter i sig innebär en orimlighet, så är det tydligt, att det ena slaget icke kan existera annorstädes än det andra; att följaktligen *alla* de sinliga qvaliteterna måste existera blott uti det förnimmande subjektet[5]).

Men komplexen af sinliga förnimmelser är ju ingenting annat än hvad vi kalla kropp; det kroppsliga eger följaktligen sin existens blott uti ett förnim-

---

[1]) Hume, Essay Vol. II, P. 1. Sect. 12.

[2]) Berkeley, Works (London 1843) V. I. "The Principles of Human Knowledge" P. I. IX, X. "Three Dialogues between Hylas and Philonous" (ib. s. 165 följ.).

[3]) Ib. s. 170 (Three Dialogues) Since J cannot frame them by the help of *pure intellect,* whatsoever faculty you understand by those Words. Jfr Princ. P. T. XVIII.

[4]) Ib. s. 169. But it is a universally received maxim, *that every thing which exists is particular.* How then can motion in general, or extension in general, exist in any corporeal substance?

[5]) Ib. jfr Princ. P. I. X.

mande väsende. En idee kan ej vara lik något annat, d. v. s. en icke-idee. Att tillägga det kroppsliga tinget en existens utom det förnimmande subjektet vore detsamma som att vilja inlägga förnimmelsen i ett icke-förnimmande subjekt d. v. s. i ett icke-förnummet, ty det förnumna är komplexen af förnimmelser och, dessa kunna endast existera hos ett förnimmande. Esse är liktydigt med percipi, det existerande med det percipierande. En kroppslig substans är följaktligen en motsägelse[6]). Att predicera existens om ett kroppsligt ting, ett utom medvetande varande, ett annat än ideerna (förnimmelserna), innebär samma orimlighet, som att utsäga existens om ett icke-förnummet. Den s. k. kroppsliga substansen är en blott fiktion, ett intet[7]).

Den kroppsliga verldens substantialitet, existensen af ett kroppsligt ting, var Lockes grundförutsättning. Denna existens hotade att försvinna i och med insigten i de sekundära qvaliteternas natur, men räddades så länge det var möjligt att referera de sekundära qvaliteterna på de primära. Denna möjlighet är nu tillintetgjord. Berkeley hade reducerat tingets alla bestämningar till idel sekundära, och på dem tillämpat Lockes bestämningar. Om den kroppsliga verlden kan existensen icke längre utsägas. Men på samma förutsättning berodde för Locke den sinliga kunskapens objektivitet. Har månne icke Berkeley upphäft det ena med det andra? Hvar ligger skilnaden mellan realitet och icke-realitet, dröm och verklighet, ting och inbillningsfoster? Berkeley reflekterar med Locke på de sinliga förnimmelsernas lifligbet, styrka, deras skiljaktighet från phantasiens produkter, på omöjligheten att härleda deras uppkomst och förändringar, från andra enkla eller komplexa ideer, men framför allt på deras karakter att vara sinliga intryck. De kunna icke härleda sig från det föreställande subjektet, ej heller från ett kroppsligt ting, och då återstår ingenting annat än att förlägga deras orsak i Gud[8]); från Gud måste vi härleda ursprunget

[6]) Princ. P. I. IX följ.

[7]) Ib.

[8]) Ib. XXVI. We perceive a continual succession of ideas, some are anew excited, others are changed or totally disappear. There is therefore some cause of these ideas whereon they depend, and which produces and changes them. That this cause cannot be any quality or idea or combination of ideas, is clear from the preceeding section. Il must therefore be a substance; — — but — there is no corporeal substans: it remains — that *the cause of ideas* is an incorporeal substance or spirit.

till de sinliga intryck, som vi kalla ting [9]). Men denna slutsats är tydligen ohållbar, anmärker Hume, ty först måste Berkeley, med Cartesius, bevisa, att en Gud *existerar,* och för det andra ur Guds sannfärdighet söka härleda de sinliga förnimmelsernas anspråk på realitet eller objektivitet. Men skulle detta bevis kunna åstadkommas, så har man tydligen bevisat för mycket; ty ur Guds sannfärdighet följer sinnenas infallibilitet, hvilket strider mot en erfarenhet, som man hvarken kan eller vill förneka; och är subjektet inskränkt inom sin egen föreställningsverld, eller refererar sig allt förestäldt blott och bart till ett föreställande subjekt, så är det tydligt att detta subjekt ej kan bevisa, att något utom detsamma existerar, således hvarken kropp, ande eller Gud [1]).

På samma ståndpunkt befinner sig äfven Leibniz. Gränserna mellan dröm och sinlig verklighet kunna ej uppdragas. Kriterium på det verkliga phenomenet är de sinliga förnimmelsernas styrka, intensitet och å andra sidan phenomenets inre och yttre öfverensstämmelse, eller att det ej i sig involverar någon motsägelse med den gifna phenomenverlden. Hvad som skulle bevisas är sålunda i den senare delen af argumentet redan förutsatt, och Leibniz erkänner också sjelf ohållbarheten af sina bestämningar [2]). — Liflighet och intensitet äro tydligen endast relativa bestämningar, och ur blotta kongruensen kan man endast sluta till tingens möjlighet, men ej till deras verklighet. Skulle principium identitatis vara criterium existentiæ, så skulle, anmärker Locke, visionärens syner kunna med samma rätt göra anspråk på att refereras till en verklighet som de förståndigaste resonnemanger, ty inom det förra området *kan* en öfverensstämmelse ega rum lika väl som inom det senare: "that an Harpy is not a Centaur, is by this Way as certain Knowledge, and as much a Truth, as that a Square is not a Circle" [3]).

[9]) Princ. P. I. XXXIII The ideas imprinted on the senses by the author of nature are called *real things.*

[1]) Hume a. st. Jfr Reid, "Essays on the Powers of human mind." V. I., s. 266. He (Berkeley) saw very well, that ideas were as unfit to represent spirits as they are to represent bodies. Perhaps he saw, that if we perceive only the ideas of spirits, we shall find the same difficulty in inferring their real existense from the existence of their ideas, as we find in inferring the existence of matter from the idea of it. (Jfr Erdm. Gesch. d. n. Phil. B. II. 2. CLVII.)

[2]) Leibniz WW. (Ed. Erdm.) s. 442 följ. De modo distinguendi Phænomena realia ab imaginariis.

[3]) B. IV. IV. §. 1.

Härmed var skepticismens ståndpunkt uppnådd. Det existerande, med undantag af det tänkande, tviflande, föreställande subjektets omedelbara visshet om sin egen tillvaro, hade upplöst sig i sken. Men på samma gång var också dogmatismen, om än icke tillintetgjord, så åtminstone för alltid störd. Att ting existera utom medvetandet och att våra föreställningar och begrepp omedelbart exprimera tingets essens och existens, utgjorde den dogmatiska grundförutsättning, hvilken Cartesius vid sin undersöknings begynnelse betviflade, men vid dess slut uppställde som bevisad, den sats, som i sin pregnantaste form uttrycktes i Spinozas: Ordo et connexio idearum idem est, ac ordo et connexio rerum [4]), och som slutligen låg till grund för hela den Wolffska metaphysiken. Förhållandet mellan essens och existens explicerades på följande sätt. "Ens" betyder tingets reala möjlighet, eller att existensen utan motsägelse kan prediceras om något. Hvad är nu skilnaden mellan essens och existens? Ur blotta möjligheten kan man icke a priori sluta till verkligheten, intygar Wolff, [5]) ty utom möjligheten fordras ett plus (aliud quid adhuc), för att något skall kunna erkännas som existerande, och ur denna insigt framgår existensens definition: Hinc existentiam definio *per complementum possibilitatis* [6]). Existensen är en bestämning, genom hvilken ens potentiale kan utvecklas till ens actuale, men hvilket åter hos det förra förutsätter en viss passiv förmögenhet att i sig upptaga existensen [7]). Det möjliga förutsättes följaktligen såsom något redan verkligt, erbjudande liksom ett tomrum åt den inflyttande existensen [8]). Å andra sidan söker Wolff inskärpa att blott det fullständigt bestämda eller ens singulare existerar. Men det möjliga var också bestämdhet; hvar ligger skilnaden? Denna är blott qvantitativ. Det blott möjliga kan i jemförelse med det verkliga ega alla bestämningar utom en enda, och denna är existensen.

Existensen är följaktligen en qvalitet hos tinget, en verklig bestämning eller realitet, och compossibel med tingets öfriga realiteter [9]). Men nu kan

---

4) Jfr. Herbart B. 3, s. 175.

5) Wolff, Ontologia (Franc. 1736) §. 172—173.

6) Ib. §. 174.

7) Ib. §. 175. — — "illa autem possibilitas exisendi extrinsica supponit in ipso ente potentiam quandam passivam recipiendi existentiam.

8) Jfr. Herbart B. IV. s. 123.

9) Jfr. Baumgarten, Ontol. §. 66.

tinget uti sig innehålla ej *blott realiteter utan äfven negationer.* Realitet och negation förhålla sig till hvarandra som *ens positivum* till *ens privativum,* hvilket senare "ens" definieras såsom brist på en viss realitet[1]). Förekomma nu hos tinget realiteter och negationer med hvarandra förbundna, så eger detsamma en relativ brist på realitet: tinget är ofullkomligt; hvaraf å andra sidan följer, att tinget blir desto fullkomligare, d. v. s. dess realitet stegras, i samma mon de positiva bestämningarnes summa växer i extensivt eller intensivt hänseende. Realiteten har följaktligen *grader,* och existensen är härmed bestämd ej blott som en qvalitet utan som en *relativ qvalitet* hos väsendet eller tinget. Alla den Wolfska metaphysikens grundförutsättningar concentrera sig nu i det ontologiska beviset för Guds existens, hvilket i korthet lyder sålunda: då Gud är det allrarealaste väsendet, eller i sig innesluter *alla* compossibla qvaliteter i absolut högsta grad, och existensen är en med öfriga qvaliteter compossibel realitet, så följer att Guds existens icke blott är *möjlig,* utan också att denna egenskap icke kan frånkännas det allra-realaste väsendet, utan att involvera en motsägelse; och är *nödvändig* existens den absolut högsta grad af existens, så följer slutligen att Gud, som det allra-realaste väsendet, måste existera med nödvändighet[2]). "Si Deus non actualis esset," tillägger Baumgarten, "falsum esset principium contradictionis"[3]).

På grund af förutsättningen att våra begrepp omedelbart uttrycka det utom oss existerande tingets väsende, förnam dogmatismen ingen skilnad mellan logiska och reala bestämningar[4]) och följaktligen icke heller någon svårighet att begripa det i erfarenheten gifna medelst logiska abstractioner. I den Wolfska metaphysiken möter oss sålunda ett under tidernas lopp utarbetadt system af abstrakta begrepp, lösryckta ur sina ursprungliga relationer och derefter antingen godtyckligt åter sammansatta, eller ordnade efter blott logiska analogier. Man sammanstälde realitet med negation, möjlighet med verklighet och nödvändighet; man sammansatte tingen af realiteter och negationer och lät möjlig-

---

[1]) Wolff, Ib. §. 273. defectus alicujus realitatis. Ex. gr. Visus est realitas, Coecitas ens privativum dicitur.

[2]) Wolf, Theol. nat. P. II. Sect. I. C. I. §. 21 följ.

[3]) Baumgarten, Ontol. §. 824 (jfr. Erdmann Gesch. d. n. Phil. B. II. 2. CLII).

[4]) Eine Verwechselung, welche beinahe alle Belehrung ausschlage. Kant, Kr. d. r. V. S. 439.

heten bli en grad, och nödvändigheten den högsta grad af verklighet. I spetsen för detta system stod begreppet af det motsägelselösa, som ett tecken till att metaphysiken förlorat ur sigte tänkandets ursprungliga driffjeder: motsägelsen i de gifna erfarenhets-begreppen. Förhållandet mellan ontologie och erfarenhet var försvunnet. Det gifna objektet, de verkliga problemerna, verkligheten sjelf låg utanför den gamla metaphysikens synkrets[5]). Genom Lockes skarpa reflektion på de sekundära qvaliternas natur, men framför allt genom Berkeleys konseqvenser med hänsyn till de primära qvaliteterna och hänvisningen på skiljaktigheten mellan det abstrakta begreppet och det inom erfarenhetsverlden konkret gifna eller verkliga (se ofv. s. 18), liksom i allmänhet genom uppvisandet af motsägelsen mellan ideen sådan den var gifven och den oklara föreställningen om ett annat, ett kroppsligt, som genom densamma skulle afbildas — var det antagna förhållandet mellan objekt och framför allt tingets essens å ena sidan samt förnimmelse och begrepp å andra sidan för alltid brutet; men den philosophiska undersökningen var på samma gång återförd till sin naturliga utgångspunkt, till det i erfarenheten gifna. Genom Berkeleys undersökningar och Humes konseqvenser af dessa var objektet som verkligt i grunden försvunnet. Men skulle och kunde denna verklighet åter vindiceras, så måste philosophiens första hufvudfråga blifva det problem, som Locke framkastat, men som han endast på grund af en af Berkeley som oriktig uppvisad förutsättning (se ofv. s. 18) förmådde lösa: *frågan efter kunskapens objektivitet.*

I innerligaste samband med dogmatismens grundantagande stod existensens bestämning. Den var en qvalitet hos tinget, och måste följaktligen jemte öfriga qvaliteter uppfångas af det gent emot objektet stående, detsamma liksom afspeglande medvetandet. Svårigheterna uti denna bestämning hade Leibniz förnummit, men utan att kunna lösa dem. Gassendi hade mot Cartesius[6]), liksom Gaunilo mot Anselm[7]) sökt göra gällande ett riktigare existens-begrepp. Men bestämningen qvarstod alltjemt, och den tydliga insigten i det problem, som låg fördoldt bakom detsamma, kunde först då komma till stånd, när det utom medvetandet ponerade objektet var försvunnet, och subjektets verld inskränkt till komplexen af dess egna bestämningar. Ty inom denna sin inre erfarenhetsverld upp-

---

[5]) Jfr. Herbart WW. B. 3, ss. 105, 115, 123. Jfr. B. 1, s. 174. B. 9, s. 318.
[6]) Obj. V. in Med. III.
[7]) Jfr. Taute, Religionsphilosophie, Th. I. s. 113—114.

täckte subjektet den oafvisligaste skilnad mellan verklighet och icke-verklighet, mellan bestämningar som refererade sig och sådana som icke refererade sig till ett verkligt. Medvetandet urskilde hos sig bestämningar, som voro nödvändiga, utan att referera sig till något verkligt; sådana som voro nödvändiga, *derföre* att de hänvisade på ett verkligt; och slutligen sådana, som hvarken voro nödvändiga, ejheller refererade sig till något realt: det skilde mellan aprioriska begrepp, sinliga förnimmelser och godtyckligt bildade föreställningar. Gent emot de sistnämnde befann sig subjektet sjelfständigt; gent emot de båda förstnämnde deremot beroende, ehuru på olika sätt. De aprioriska satserna egde giltighet och sanning, äfven om intet objekt fanns i verlden, till hvilket de kunde refereras, (t. ex. de mathematiska sanningarna); men det stod ej i subjektets makt att godtyckligt förändra dem, såsom fallet var med phantasiens produkter, hvilka medvetandet igenkände såsom sina egna skapelser. En ny sinlig förnimmelse var det deremot för subjektet omöjligt att producera. De sinliga förnimmelserna måste subjektet taga under den form, de voro gifna, och kunde ej ändra än mindre utplåna dem, det förmådde ej ens *undandraga sig deras inflytande* [8]). Subjektet befann sig i förhållande till de sinliga förnimmelserna *absolut beroende*, och detta beroende tycktes på ett oafvisligt sätt hänvisa på ett subjektets förhållande till något *annat* än det sjelft, till en utom subjektet existerande, af detsamma oberoende *orsak.* Denna orsak var för Locke tinget. Tinget bortresonerades af Berkeley, och orsaken förlades "i en annan själ," i Gud. Hume hänvisade på omöjligheten af att bevisa tillvaron af en sådan orsak; och härmed befann sig undersökningen afskuren från hvarje förklaringsförsök under samma förutsättningar. Men från erfarenhetens synpunkt var tillvaron af kropps-

---

[8]) Locke Ess. B. II, I, §. 25. These *simple Ideas,* when offered to the Mind, *the Understanding can* no more refuse to have, nor alter, when they are imprinted, nor blot them out, and make new ones itself, than a Mirror can refuse, alter, or obliterate the images or *Ideas,* which the Objects set before it do therein produce. — Ib. Ch. II, §. 2. But it is not in the Power of the most exalted Wit or enlarged Understanding, by any Quickness or Variety of Thoughts, *to invent or frame one new simple* Idea in the Mind — nor *destroy* those that are there" etc. — Berkeley, Princ. I. XXIX. When in broad day-light J open my eyes, it is not in my power to choose whether J shall see or no, or to determine what particular objects shall present themselves to my view; and so likewise to the other senses, the ideas imprinted on them are not creatures of my Will. There is *therefore some other will or spirit that produces them.*

liga ting, af andliga subjekter, liksom från trosområdet nödvändigheten af en existerande Gud en oafvislig fordran, och möjligheten af en skilnad mellan verkligt och icke-verkligt var ej blott ett vilkor för subjektets existens inom sin verld, utan detta skiljande var också *faktiskt gifvet* eller af subjektet sjelft i hvarje ögonblick af dess lif *faktiskt utöfvadt;* och från den vetenskapliga undersökningens sida framgår nu, att detta skiljande i sjelfva verket blott är ett sken. Den vetenskapliga undersökningen befinner sig härmed i strid med en erfarenhet, som den hvarken vill eller förmår att jäfva: den har eröfrat ett problem. Problemet måste lösas, frågan besvaras: *hvad är criterium existentiæ?*

Men existens-frågan erhåller äfven från ett annat håll sin belysning. Locke anmärker, att bland våra enkla ideer upptäcka vi vissa grupper, som *konstant förekomma tillsammans.* Dessa komplexer benämna vi med *ett* namn, och vi äro vanda att betrakta dem som *en enkel* idee, ehuru de i sjelfva verket utgöra en flerhet. Dessa grupper utgöra *våra specifika ideer om substanser*[9]). Att vi betrakta dem såsom *en* idee, betyder nu i sjelfva verket icke annat, än att vi betrakta dem såsom förenade uti *ett* subjekt. Vi kunna nemligen icke fatta, huruledes dessa bestämningar skulle kunna existera vare sig i hvarandra eller i och för sig[1]), utan vi liksom tvingas att postulera ett substrat, uti hvilket de existera, från hvilket de härleda sig, och hvilket följaktligen måste *utgöra orsaken till deras konstanta förbindelse*[2]). Begreppet om detta icke förnumna, blott postulerade substrat, utgör vårt *abstrakta substans-begrepp* (Notion of pure Substance in general)[3]). Hvad är nu detta substrat? Fråga vi, hvaruti t. ex. färg eller tyngd inhärera, så måste vi svara: uti de solida, utsträckta delarne; men fråga vi vidare, hvaruti soliditet och utsträckning inhärera, så befinna vi oss i den största förlägenhet[4]); vi kunna ej angifva *hvad* detta substrat är. Samma förhållande inträffar med hänsyn till yttringarne af

---

[9]) B. II, XXIII, §§. 1, 14.

[1]) Ib. §. 4.

[2]) Ib. §. 6.

[3]) Ib. §. 2.

[4]) Ib. §. 2. And if he were demanded, what is that Solidity and Extension inhere in, he would not be in a much better Case, than the Indian, who, saying that the World was supported by a great Elephant, was asked what the Elephant rested on: to which his Answer was, a great Tortoise! But being again pressed to know what gave Support to the broad-backed Tortoise, replied, something, he knew not what."

vår egen ande. Vi iakttaga en flerhet af bestämningar och tvingas att postulera en enhet, ett substrat för desamma, men utan att kunna angifva hvad denna enhet är[5]). Den *abstrakta substansen är följaktligen ett nödvändigt postulat, men till sitt väsende för oss fullkomligt obekant*[6]).

Nu inställer sig Berkeleys och Humes instanser mot detta antagande. Locke hade i sjelfva verket eller strängt taget uppgifvit utsträckningens substantialitet eller realitet i och med antagandet, att såväl utsträckning som soliditet måste tänkas inhärera uti ett *annat*, det obekanta substratet. Betydelsen af detta medgifvande kan Berkeley från sin ståndpunkt ej fatta, utan söker endast att drifva Lockes antagande in absurdum. Betyder substratet ett underlag för sinliga qvaliteter, så måste det äfven vara substrat för utsräckningen. Men utsträckningen kan ej hafva något annat underlag än ett utsträckt. Skall derföre den kroppsliga substansen vara ett substrat för utsträckning, så måste den, såsom sjelf utsträckt, i sin ordning behöfva ett substrat och så vidare in infinitum. Den postulerade substansen, hvilken skulle uppbära de sinliga qvaliteterna, kan följaktligen icke vara något annat än desse sjelfve; men ett substrat af samma slag är lika obehöfligt, som orimligt. Skall åter substansen vara något annat eller motsatt accidenserna, så måste den antagas vara osinlig; men härmed inveckla man sig i ännu större motsägelser, antingen nu detta substrat bestämmes som archetyp, causa, eller anledning o. s. v.; ty en osinlig urbild för sinliga afbilder är lika orimligt att antaga som det är omöjligt att uppvisa ett samband eller någon likhet mellan en osinlig orsak och en sinlig verkan. Är substansen vidare abstrakt, så är den ett icke-existerande, ett intet, såsom redan är visadt, och postulerar man densamma på samma gång man erkänner att det postulerade är ett obekant, så ligger häruti samma motsägelse, som om någon ville påstå, att han kunde se det osedda, eller begripa det icke-begripna. Det ifrågavarande substansbegreppet är ett motsägande begrepp, ett ord utan mening, och måste såsom sådant förkastas[7]).

De anmärkningar, hvilka Berkeley riktat mot Lockes antagande af ett utom medvetandet existerande kroppsligt ting, måste, som vi sett, med ännu större skärpa träffa Lockes abstrakta substans. Till samma resultat härutinnan

---

5) Ib. §. 5.

6) Ib. §§. 4, 6 m. fl. st.

7) Berkeley a. st. s. 174 följ.; s. 176, 195.

kommer Hume, ehuru på en annan väg. Locke hade utgått från den förutsättning, att vårt vetande ej sträcker sig utöfver erfarenheten, emedan kunskapens enkla elementer leda sitt ursprung från densamma, från sensation och reflection. Hvad betyder detta påstående? frågar Hume. Tydligen ingenting annat, än att kriteriet på ett begrepps giltighet ligger i möjligheten att upplösa detsamma i dess enkla elementer; lyckas detta experiment, eller kunna de enkla elementerna uppvisas, så är begreppet giltigt, lyckas det icke, så måste det förkastas. Men nu är det omöjligt att uppvisa ett sinligt intryck, motsvarande det abstrakta substansbegreppet. Blott komplexen af de enkla förnimmelserna är gifven, och substans betyder följaktligen ingenting annat än sammanfattningen af dessa under *ett* namn. Frågan om föreställningar inhärera i en materiel eller immateriel substans är meningslös, då man icke ens kan förstå betydelsen af de ord, hvaraf en sådan fråga består[8]). Af samma mening är Leibniz. Lockes fråga efter ett substrat, hvari bestämningarne inhärera, är att söka en svårighet, der ingen sådan finns. Substrat är endast ett metaphysiskt uttryck, hvarmed vi beteckna *ett* subjekt till flera predikater[9]).

Således — tinget är blott en komplex af sinliga bestämningar, och dess *enhet*, säger Hume, är blott ett sken: den beror på vanan hos oss att associera vissa bestämningar. Men nu hade Locke anmärkt, att mellan denna flerhet af bestämningar sådan den är i förnimmelsen gifven kunna vi ej upptäcka något nödvändigt sammanhang. Guldet är gult, glänsande, smidigt o. s. v., *men ur den ena bestämningen kan ej den andra härledas*[1]); och han hade framhäft denna omständighet i samband med den anmärkning, att ingen af dessa bestämningar tillkommer tinget i sig, alldenstund de äro relativa, eller emedan det erfordras vissa omständigheter (färgen behöfver ljus, ljudet luft o. s. v.) såsom vilkor för att de skola förnimmas. För den omedelbara eller sinliga åskådningen äro dessa bestämningar gifna under formen af *ett ting med flera kännetecken;* men för reflectionen upplöser sig denna enhet i ett blott aggregat, en flerhet utan inre sammanhang, på samma gång vi komma underfund med att tinget, som vi trodde oss ega i och med bestämningarne, i sjelfva verket är *ett annat,* än dessa senare. Enheten, som vi på den omedelbara ståndpunkten

---

[8]) Jfr. Erdm. Gesch. II. I. s. 178.

[9]) Leibniz. Nouv. Ess. II. XXIII. §. 1 flj.

[1]) Locke a. st. B. IV, VI, §. 9—10.

trodde oss *besitta,* återstår nu att *söka,* och inom det sinliga området kan den ej upptäckas; den är från denna ståndpunkt ett *obekant:* den måste följaktligen sökas inom det öfversinliga gebitet.

Det var detta problem, som undgick både Berkeley och Hume och, märkvärdigt nog, äfven Leibniz: men hvilket först skulle sättas i sin fulla dager, sedan de båda förstnämnde trott sig böra förkasta Lockes fordran på en obekant, en bakom de sinliga förnimmelserna liggande substans. I tingets ställe ha vi nu erhållit det blotta aggregatet af bredvid hvarandra liggande bestämningar. På frågan: hvad är tinget? få vi lika många svar, som det finns bestämningar; men ingen af dessa exprimerar *tinget,* (ty smidighet är icke guld o. s. v.); och lika litet alla tillsammans, ty dem emellan kan intet inre samband upptäckas; vi få idel predikater utan något subjekt; vi kunna icke återföra mångfalden på *ett* begrepp: och dock gör tinget, sådant det är i erfarenhet gifvet, de oafvisligaste anspråk icke blott på enhet, utan också att exprimeras genom sina kännetecken.

Locke hade genom sin skarpa reflektion på det i erfarenheten gifna tinget med flera kännetecken funnit *inhärensens problem,* och i sammanhang med detta problem uppstält *substansens real-definition*[2]).

Härmed var ett annat af dogmatismens vigtigaste antaganden tillintetgjordt. Dogmatismen hade riktigt definierat accidensen såsom det "cujus esse est inesse," utan att närmare göra sig reda för *hvad* det var, uti hvilket accidenserna innebodde. Detta kallades substantiale: — problemet doldes med ett namn —; och inhärensens grund kallades *kraft.* Hvarje kraft är derföre substans[3]). Men i substansen skola nu krafterna innebo, liksom förut accidenserna. Det förra möter samma svårigheter som det senare, men är ännu orimligare; ty kraften yttrar sig blott såsom verkan, men denna faller icke i det verksamma utan i det lidandet subjektet. Att tillägga substansen kraft är följaktligen detsamma som att tillägga den en bestämning, hvars spår man endast kan upptäcka i ett

---

[2]) Jfr. HERBART WW. B. 6 (Psychologie als Wissenschaft etc. Th. II), s. 263 flj. S. 264: Den eben dies zu den *beobachteten,* den *gegebenen* Complexionen von Merkmalen hinzugedachte Substratum, wodurch bloss an die Stelle des formalen Begriffs: *Verknüpfung,* der reale: *Princip der Einheit,* gesetzt wird, ist die Substanz. Jfr. B. III, s. 19—20 (Metaph. Hauptp.) B. I, ss. 68, 177, 186 m. fl. st.

[3]) HERBART WW. B. 3, s. 82 flj.

annat, än den sjelf[4]). Utan att inse denna svårighet bestämde Wolf substansen såsom subjectum perdurabile et modificabile. Hos tinget finnas konstanta och föränderliga bestämningar; de förra äro essentialia och attributa, de senare modi. Genom kraften uppstår handling i tiden. Handling är förändring genom egen kraft, lidande är förändring genom en främmande. Handlingen är immanent, om den icke öfvergår i en annan substans, transient deremot, om en sådan öfvergång eger rum. Slutligen upptager skolan från Leibniz under en modifierad form den spekulativa bestämningen, att om lidandet hos den substans, som är utsatt för en annans inflytande, tillika är ett handlande hos den lidande sjelf, så kallas detta lidande idealt, i annat fall realt[5]). Härmed var skolan inne på frågan om *förändring* och *causalitet.* Huru förhåller sig nu Locke och Hume till denna fråga? — Hos den förre finna vi icke med hänsyn till detta spörjsmål de vigtiga uppslag, som vi hos honom funno i fråga om inbärens-problemet. Locke nöjer sig med att bestämma förändringens orsak såsom kraft. Den tydligaste ideen om kraft erhålla vi från reflectionen[6]). Men sättet hvarpå den ena substansen inverkar på den andra är för oss obegripligt, just emedan substanserna till sitt väsende äro för oss fullkomligt obekanta[7]). Kraften måste derjemte anses som enkel idee, emedan den utgör en väsendtlig ingrediens i våra komplexa ideer om substans[8]).

I sammanhang med causalitets-frågan, och såsom en specifikation af densamma behandlar Locke frågan om förhållandet mellan kropp och själ. Ett sammanhang eller en vexelverkan mellan båda är i erfarenheten ovedersägligen gifvet, och på detta sammanhang beror den vigtiga frågan om *kunskapens uppkomst.* För att förklara möjligheten af den senare uppställer Locke samma theorie som Cartesius[9]); men erkänner tillika, att sättet hvarpå tvenne mot-

---

[4]) Herbart WW. B. 6, s. 282.

[5]) Ib. WW. B. 3, s. 83—85.

[6]) Locke Ess. B. II, XXI, §. 4.

[7]) Ib. B. II, XXIII, §. 28. Jfr. ib. XXI.

[8]) Ib. XXI. §. 3.

[9]) Ib. II, VIII. §. 11, s. 12 — 'tis evident, that some Motion must be thence continued by our Nerves, or animal Spirits, by some Parts of our Bodies, to the Brain, or the Seat of Sensation, there *to produce in our Mindes the particular Ideas we have of them* (the Things).

satta substanser inverka på hvarandra, måste vara ännu oförklarligare än det, hvarpå en kroppslig substans meddelar sin aktivitet åt en annan [1]).

Kausalitets-frågan och den speciella formen af densamma, frågan efter möjligheten af en vexelverkan mellan kropp och själ, utgör måhända central-problemet i den nyare philosophiens historia. Det uppställes under problemets form i striden mellan Cartesius och hans motståndare, Gassendi, Hobbes, Mersenne o. s. v. [2]) Ur omöjligheten att förklara en inverkan från ett kroppsligt på ett andligt sluter Berkeley till det kroppsligas icke-existens och framställer satsen, att endast andliga substanser existera [3]). Endast under denna förutsättning, och att en inverkan från dessa egde rum, tilltrodde sig Berkeley, med Lockes reflekterande på de sinliga förnimmelsernas natur, kunna förklara de senares tillvaro d. v. s. deras uppkomst, och den realitet, hvarpå de hänvisade. Hume fäste uppmärksamheten på svårigheten att från Berkeleys förutsättningar bevisa existensen af något utom det föreställande subjektet, och, försåvidt denna anmärkning är riktig måste, som vi sett, Berkeleys verld upplösa sig i ett sken af till sin uppkomst oförklarliga förnimmelser. Med blicken fästad på samma svårighet att förklara en vexelverkan mellan kropp och själ uppställer Leibniz theorien om harmonia præstabilita: en inverkan substanserna emellan är omöjlig; substanserna måste derföre ur sig sjelfva, om också vid gifna anledningar, producera hela sitt innehåll, och sammanhanget i verlden beror på en af Gud af evighet bestämd öfverensstämmelse mellan förändringarne på alla punkter af universum. Genom denna theori ville Leibniz undvika Occasionalismen, som, med utgångspunkt från samma problem, för hvarje moment af förändringar postulerat en *särskild* art af gudomlig verksamhet; men måste sjelf erkänna, att han lika litet som Cartesius och Occasionalismen lyckats lösa det ursprungliga problemet [4]). Men följden af detta lösningsförsök blef den, att Leibniz, såsom vi redan anmärkt, befinner sig på samma ståndpukt, som Berkeley: det föreställande väsendet befinner sig inskränkt inom sig sjelft, kan ej finna något criterium existentiæ, och kan ej bevisa, att något af detsamma oberoende existerar. Derjemte hade Leibniz inlagt kraften i substansen såsom

[1]) Ib. II, XXIII, §. 28.

[2]) Jfr. ff:s "Monadlärans uppkomst, utveckling och upplösning" s. 49 flj.

[3]) Berkeley a. st. s. 184 flj.

[4]) Leibniz, Opera (Ed. Erdm.) s. 453. (Lettre á Tournemine) m. fl. st.

en väsendtlig bestämning, och hade dermed, som vi redan med Herbart anmärkt, fått ett motsägande substans-begrepp, och slutligen måste Leibniz, i sammanhang med grundtanken i sin theori, fatta *kausaliteten* såsom *en inre*, eller subjektet sjelft såsom princip för sina förändringar. Locke inser orimligheten af en influxus physicus, men kan ej med Leibniz uppgifva kausalsammanhanget inom erfarenhets-verlden, dels emedan han tror sig förnimma detsamma såsom faktiskt gifvet, och dels emedan för honom på detsamma beror möjligheten att förklara såväl kunskapens uppkomst, som dess objektivitet. Ty skall den senare just bestå uti öfverensstämmelsen mellan subjektets föreställningar och det i erfarenheten verkligt gifna, och var en sådan öfverensstämmelse endast möjlig under förutsättning, att föreställningarnes enkla elementer omedelbart refererade sig till ett utom subjektet varande, och kunde slutligen sensationerna, tillfölje af sin natur, endast härledas ur subjektets förhållande till det sinliga objektet; så är det tydligt, att Locke ej kunde uppgifva den yttre kausaliteten, utan att uppgifva hela sin theori. Och dock måste Locke medgifva, att hela denna theori hvilade på ett oförklarligt problem: möjligheten af ett kausalsammanhang mellan kropp- och själ.

Från Locke upptar Hume problemet. Vid det sätt, hvarpå Hume behandlar detsamma, och de konseqvenser, som följa ur detta behandlingssätt, anknyta sig Kants undersökningar; kausalproblemet blir uppslaget till en ny epok inom philosophiens historia. Och slutligen är det Herbart, som, efter att hafva uppvisat huruledes hvarken Hume eller Kant förmått uppställa, än mindre lösa kausal-problemet, kritiskt angriper detsamma från alla sidor, och, sedan detta är gjordt, framlägger ett nytt och verkligt lösningsförsök, hvilket följaktligen måste utöfva det väsendtligaste inflytande på hela den grupp af philosophiska problemer, som med kausal-begreppet stå i ett närmare eller fjermare samband. Förtjensten att vara den förste, som fullständigt underkastat detta vigtiga begrepp en kritisk bearbetning, tillhör i alla hänseenden Herbart; men har han lyckats i sitt lösningsförsök, så skulle man icke utan skäl kunna ifrågasätta, huruvida icke Herbart, blott ur denna synpunkt betraktad, bildar begynnelsepunkten för ett nytt skifte inom philosophiens historia.

På kausal-begreppet, under den form det blifvit af Locke framställdt, lägger Hume sin kritiska måttstock: för att afgöra dess anspråk på objektiv giltighet, låtom oss upplösa detsamma i dess enkla elementer och försöka uppvisa

dessa uti erfarenheten. Men dessförinnan söker Hume uppvisa att kausal-begreppet icke är ett aprioriskt begrepp. Hume utgår nemligen från den förutsättning, att alla aprioriska begrepp äro af analytisk art d. v. s. af den beskaffenhet, att det ena låter sig ur det andra härledas. Men orsak och verkan äro *från hvarandra skilda* [5]), och följaktligen måste kausal-satsen vara af synthetisk art eller en erfarenhets-sats. Emellertid innebär den anspråk på allmängiltighet och nödvändighet, i förbindelsen mellan orsak och verkan, och det är detta anspråk, som skall afgöras genom dess upplösning i enkla elementer. Nu hade Locke gifvit en riktig antydan om hufvudfrågan, då han anger, att blott förändringen är i erfarenheten gifven, och säger, att vi endast genom ett förstånds-slut erhålla kraftens begrepp eller förändringens orsak, oaktadt han ej strängt fasthåller denna bestämning. Häremot anmärker Hume, att intet resonerande förmår förse oss med en ny, enkel idee [6]). I erfarenheten måste den följaktligen sökas, men härstädes kan den ej uppvisas. Förändringen är gifven, men blott som en succession af omständigheter. Förändringens grund, kraften kunna vi deremot ingenstädes upptäcka. Men just derföre kunna vi icke heller i den sinliga förnimmelsen upptäcka något inre samband mellan det föregående och efterföljande momentet. Kausal-begreppets anspråk på allmängiltighet och nödvändighet är sålunda blott en fiktion, ty ingen urbild eller enkel idee kan i erfarenheten uppvisas vare sig till begreppet kraft eller begreppet inre samband. Kausaliteten är följaktligen blott *succession i tiden*, och beror på en vana hos oss att under liknande förhållanden associera ett visst föregående moment med ett visst efterföljande. Men berodde nu, enligt Hume, alla våra erfarenhets-satser i grunden på förhållandet mellan orsak och verkan [7]), så följer den vigtiga slutsats, att hela vår erfarenhets-kunskap, *alla våra synthetiska satser*, måste frånkännas allmängiltighet och nödvändighet. Causal-sammanhanget i verlden, liksom förut dess substantialitet, har upplöst sig i sken.

Herbarts kritik af förändringens begrepp torde bäst kunna inledas med den anmärkning, han riktar mot Hume. Hume fattade begreppen af orsak och verkan såsom *skilda* på grund af den uppenbart oriktiga förutsättning, att alla icke-identiska begrepp äro skiljbara. I stället för att vederlägga denna sats

---

[5]) Hume Ess. V. II, Sect. IV.

[6]) Ib. Sect. VII. anm.

[7]) Ib. s. IV.

behöfver man blott hänvisa på förhållandet mellan triangelns vinklar och dess sidor o. s. v. Vidare förderfvade Hume kausal-begreppet genom inblandning af tidsbestämningen. Orsaken skulle ega prioritet i tiden; men hvad är orsak utan verkan? Tydligen ett orimligt begrepp. Orsaken är orsak endast i och med en verkan. Slutligen uppstälde Hume problemet under en oriktig form; ty i stället att utgå från det i erfarenheten gifna, som är förändringen, och efterfråga dess orsak, utgick Hume från orsaken och frågade: huru följer ur denna en verkan?[8]) — en orimlig fråga, alldenstund orsaken ingenting är i och för sig. Hvad är nu, frågar Herbart, med hänsyn till detta problem det i erfarenheten gifna, och huru kommer problemet till stånd?

Uti allt hvad som i erfarenheten sker på *en gång* framhäfva vi ett visst moment som föregående och förknippa detsamma med ett visst moment som efterföljande. Allt annat föregående är för detta följande utan betydelse; deremot äro *dessa* båda oskiljaktiga. Vidare anse vi denna förknippning som konstant, eller såsom *regel;* men fråga vi efter *bandet* dem emellan, så kunna vi ej i den gifna erfarenheten upptäcka något sådant; (och såtillvida har Hume rätt;) men detta oaktadt kunna vi ej ändra förbindelsen: den innebär en viss nödvändighet, vi måste taga den sådan den är *gifven;* (men denna omständighet undgick Hume). På detta förhållande beror nu möjligheten af beräkning, af allt förståndigt handlande i verlden.

Men helt och hållet oberoende af denna slags förknippning mellan föregående och efterföljande (ty ännu hafva vi ej orsak och verkan) iakttaga vi *förändringen.* Lika visst som komplexer af kännetecken äro gifna, eller ting, lika visst iakttaga vi, att ur dessa komplexer vissa kännetecken försvinna och andra, ofta motsatta, träda i deras ställe. Tinget är *förändradt* och såtillvida ett *annat,* men det är dock detsamma, det är det gamla i en ny förklädnad, det är på en gång det samma och icke detsamma. Tinget är med sig sjelf i motsägelse, och det är för att lösa den senare, som orsaks-begreppet inställer sig. Således — förändringen är det i erfarenheten *gifna,* orsaken är det med anledning af den förra efteråt *tänkta.* Likväl har man understundom försökt att tänka förändringen såsom absolut. Således — förändringen har antingen en orsak, eller den har icke någon orsak, och i förra fallet kan orsaken antingen

---

[8]) Herbart WW. B. 6, 277 flj.; B. 1, s. 198 m. fl. st.

vara en inre eller en yttre. Förändring ur yttre orsak är hvad man kallar mekanism; ur inre: sjelfbestämning; och förändring utan orsak: den absoluta vexlingen. En yttre orsak kan antingen fattas som verkande *princip,* eller icke. I senare fallet behöfver den, för att en förändring skall kunna komma till stånd, sjelf en orsak, denna en annan o. s. v. i oändlighet. Men då ingen af dessa fattas såsom sjelf begynnelsepunkt för verksamheten, så är det tydligt att hela kedjan förblir i hvila; ur densamma kan ingen verkan framgå eller härledas. Är deremot den yttre orsaken sjelf princip, så upphör denna svårighet. Men vinsten är icke stor, ty härmed erhålla vi förhållandet mellan ett verkande och ett lidande: ett det *verksammas ingripande uti det lidande.* Hvad betyder detta?

Det verksamma måste vara ett försigvarande, och såsom sådant ett verkligt eller på ett visst egendomligt sätt bestämdt. Nu skall detta bestämda (försigvarande) vara *verksamt.* Men verkan skall utföras i ett *annat.* För verksamheten förutsättes således ett annat, som ej ur det förstas begrepp kan härledas, och dock på frågan: hvad är det verksamma? måste man svara det verkande. Verkan innebär ett annat än det ifrågavarande och dock skall verkan tillskrifvas detsamma; motsägelsen uppstår, att *detsamma skall på en gång tilläggas och fråntagas det verkandes qvalitet.* Samma slags motsägelse träffar *det lidande.* Äfven detta skall vara något i och för sig, ett bestämdt; men i och genom förändringen uppstår *ett nytt:* det lidande är på en gång detsamma och icke detsamma som hvad det är.

Hvarje form af influxus physicus är följaktligen ett orimligt begrepp.

Låtom oss nu försöka antaga orsaken som ett inre, som sjelfbestämning. Det förändrade skall bestämma sig sjelf till förändringen; det är följaktligen att betrakta såsom på en gång det *bestämda* och det *bestämmande.* Men den verksamhet hos det bestämmande, hvarigenom en bestämning kommer till stånd, utgör sjelf en *förändring* hos det bestämmande, oafsedt den slags förändring, hvilken framgår som *verkan ur* verksamheten. Men såsom förändring förutsätter den förra en orsak; hvilken är denna? Vi ega icke längre något val mellan inre och yttre orsaker. Orsaken måste vara en inre, en sjelfbestämning; men sjelfbestämningen innebär förändring, och postulerar följaktligen en ny orsak och så vidare i oändlighet. Hvarje sjelfbestämning *skulle* försiggå, *försåvidt* en annan vore försiggången; men nu hafva vi blott att göra med en

kedja af idel *betingade* d. v. s. odugliga leder: intet enda af dessa kommer till stånd: förändringen kan ej förklaras.

Och nu återstår endast att fatta sjelfbestämningen som en *absolut akt;* men denna betyder ingenting annat, än att man ponerar *vexlingen sjelf såsom absolut.* Den absoluta vexlingen, fattad som abstrakt, innehåller icke i sig någon motsägelse, men är fullkomligt obegriplig; mening och betydelse får den blott försåvidt den fattas som konkret, eller som en absolut mångfald af vexlande bestämningar. Således — det absolut vexlande är *bestämdt,* men såsom *vexlande* skall det upphäfva sin bestämdhet, föda ur sig sjelf sin egen motsats: A, emedan det är A, skall ej vara A, utan motsatsen till A!

Vidare: i hvarje moment af vexlingen skulle en bestämning upphöra och en annan inträda. Helt och hållet kan den ej upphöra, ty i sådant fall skulle kontinuiteten brytas; och låter man den icke helt och hållet upphöra, så faller i ett och samma moment en dubbelmotsägelse: ett *upphörande* d. v. s. vara och *icke längre* vara, och en *begynnelse* d. v. s. vara och *ännu icke* vara [9]).

Leibniz förkastade *influxus physicus* och fattade kausaliteten såsom en inre, såsom sjelfbestämning; det föreställande subjektet skulle ur sig sjelf producera sina föreställningar. *Leibniz' åsigt blef idealism och träffas af de motsägelser som åtfölja begreppet af en inre kausalitet. Men hvarje form af idealism drifves med nödvändighet öfver till det absoluta blifvandets ståndpunkt, och träffas sålunda äfven af de motsägelser som involveras i denna* [1]).

Förändringen är följaktligen ett i erfarenheten gifvet, men motsägande begrepp. Kausal-begreppet framställer sig för medvetandet med nödvändighet, såsom ett försök att lösa motsägelsen; men kausalbegreppet är å andra sidan, under den form det hittills förekommit blott en rå produkt af den psychologiska mekanismen, och fordrar derföre, försåvidt det skall kunna lösa förändringens problem, en omarbetning i och af tänkandet.

Locke hade åsyftat att begränsa erfarenhets-området, genom att för förståndet afskära hvarje möjlighet att öfverskrida detsamma; och hade uppstält

---

[9]) Jfr Herbart WW. B. I. s. 187 flj.

[1]) Jfr Herbart Ib. ss. 215, 216.

för sig problemet att inom detta område uppvisa tillvaron af en viss och evident kunskap. I och med Berkeleys och Humes konseqvenser ur Lockes förutsättningar, hafva vi sett den kroppsliga verldens realitet förflygtigad, den andliga verldens verklighet, som Berkeley försökte rädda, gå samma väg, och den evidenta erfarenhetskunskap, som Locke ville uppvisa, upplösa sig i sken. Men på samma gång upplösa sig också dogmatismens förutsättningar och i deras ställe träda lika många problemer, och följaktligen lika många uppfordringar till tänkandet att lösa detsamma. Frågan var blott huru? från hvilken ståndpunkt? Vägen och sättet var dock i sjelfva verket redan antydd. Inom den gifna erfarenhetsverlden var, som vi redan anmärkt, lösningen omedelbart förhanden, ty i trots af Humes och Berkeleys vetenskapliga undersökningar och bevis, kunde dock menniskan faktiskt skilja mellan dröm och verklighet, fatta tinget som en enhet i trots af dess flerhet af kännetecken, liksom han faktiskt skilde mellan det sig förändrande tinget och tinget, skildt från hvarje annat; men för den vetenskapliga empirismen, eller för den undersökning, som begränsade sig uti den gifna sinliga erfarenheten var en lösning omöjlig. Men Locke hade vid substans-begreppet, vid kausal-begreppet, vid frågan om kunskapens uppkomst stannat vid *ett obekant*, ett utom den sinliga förnimmelsen liggande. Det återstod nu att taga fasta på detta för sinnena obekanta, att gå utöfver det för sinnena omedelbart gifna: *att söka på metaphysisk väg lösa motsägelserna* inom erfarenhetsverlden. Locke hade utgått från syftet att tillintetgöra all metaphysik, och derföre sökt förskansa sig inom den gifna sinliga verlden, och vid undersökningens slut, i dess konseqvenser, befinner sig denna verld i upplösningstillstånd, menniskans vigtigaste erfarenhets-begrepp uppfylda af motsägelser, alla hänvisande på en sista utväg för sin lösning, på *metaphysikens nödvändighet.*

Blott ett enda verkligt metyphysiskt försök hade under denna tid blifvit gjordt, nemligen af Leibniz; men detta hade, såsom vi redan sett, misslyckats. Och nu frågas: hvad hade denna period lemnat i arf åt Kant? På grund af det ofvan utvecklade måste Kants uppgift innesluta i sig följande momenter: nödvändigheten att med Locke taga den gifna erfarenhetsverlden till utgångspunkt; att finna ett criterium existentiæ; att uppvisa möjligheten såväl af kunskapens uppkomst som för dess anspråk på objektivitet; att åstadkomma en

lösning af substans- och kausal-begreppen; slutligen att på metaphysisk väg åstadkomma denna lösning af motsägelserna inom erfarenhets-begreppen.

En blick på Kants Förnufts-kritik skall nu öfvertyga oss, huruvida dessa fordringar äro af honom uppfylda.

Det första, som härvid möter oss, är förnufts-kritikens uppgift, hvilken i grunden befinnes vara densamma som Lockes, och någon metaphysisk lösning af de theoretiska problemerna kunna vi följaktligen ej ega rätt att vänta hos Kant. Men detta oaktadt har Kant genom sin vederläggning af det ontologiska beviset för Guds existens, — den punkt, uti hvilken den Wolfska metaphysikens väsendtliga bestämningar koncentrera sig — träffat dogmatismens medelpunkt, tillintetgjort dess bestämning af förhållandet mellan essens och existens, uppvisat, att den senare eller varat ej exprimerar en qvalitet hos tinget, utan betyder: *den absoluta positionen hos tinget med alla dess kännetecken;* och härmed hade Kant funnit det verkliga *criterium existentiæ.* Men i stället för att begagna sig af den gjorda upptäckten, i stället för att med detta begrepp till ledning komma de metaphysiska problemerna på spåren, anknyter sig Kant vid Humes kausal-begrepp och ger derigenom hela sitt philosopherande en psychologisk vändning, och följderna af denna vändning se vi i Kants kategori-lära, der realiteten sammanställes med negationen, och verkligheten intar sin forna plats mellan möjlighet och nödvändighet. Och då nu Kant derjemte bestämmer substans-begreppet såsom fortvaro i tiden och kausal-begreppet som en succession i tiden, så följer, att Kant icke allenast icke löst de begge senare vigtiga problemerna, utan derjemte tillbakafallit på dogmatismens ståndpunkt, i det han i kategorierna uppställer ett system af abstrakta begrepp, ordnade efter blott logiska analogier, och vill med dessa söka begripa det verkliga.

Mot Hume vill Kant häfda erfarenhets-kunskapens objektivitet, och vänder sig för detta ändamål mot Humes antagande, att alla aprioriska satser äro analytiska, och uppställer den vigtiga frågan: huru äro synthetiska omdömen a priori möjliga? Vidare hade Hume sökt kausaliteten i den sinliga förnimmelsen, utan att kunna finna densamma, och på denna grund frånkänt begreppet allmängiltighet och nödvändighet. Kant uppvisar nu, att hvarken rum eller tid eller kausalitet o. s. v. låta uppvisa sig i den sinliga förnimmelsen, och upptäcker härmedelst, att endast kunskapens materia är gifven i den sinliga erfa-

renheten, men icke kunskapens form, och Kant hade härmed gjort den vigtiga upptäckt, att den sinliga kunskapen kommer till stånd genom en psychologisk process. Men i stället för att på psychologisk väg upptäcka de närmare bestämningarne hos denna process, vill Kant endast söka ådagalägga kunskapens objektivitet, i det han generaliserar Lockes sats: att tingen måste rätta sig efter oss, ej vi efter dem, på samma gång Kant antager Lockes förutsättning att de sinliga förnimmelserna äro oss gifna genom ett utom oss varande ting, ehuru tinget i sig är för oss obekant. Men härmed invecklar sig Kant i olösliga svårigheter både med hänsyn till frågan om kunskapens uppkomst och dess objektivitet. Ty blott en mångfald af förnimmelser är för Kant det gifna, och sammanbindningen skall åstadkommas genom en serie af syntheser, hvilka ytterst hafva sin grund i det rena jaget, i den rena apperceptionens synthetiska verksamhet. Men rum och tid, liksom kategorierna äro fullkomligt tomma, abstrakta former, och Kant förmår omöjligen att med deras tillhjelp förklara uppkomsten af det *bestämda* objektet, eller objektet sådant det är i erfarenheten gifvet. Och för det andra förblir det oförklarligt huru jagets verksamhet och dess former skola kunna träda i relation till det helt och hållet passiva stoffet; och så länge detta förhållande är obegripligt, måste Kants försök att lösa frågan såväl om kunskapens uppkomst som dess objektivitet anses såsom misslyckade. Den transcendentala apperceptionen qvarstår följaktligen som en exponent för tvenne olösta problemer. Utan att inse eller närmare undersöka detta förhållande gör nu Fichte den transcendentala apperceptionen, under form af det absoluta jaget, till philosophisk princip, då han i sjelfva verket, enligt Herbart, endast funnit ett nytt problem, behäftadt med de svåraste motsägelser [1]).

Härmed hafva vi i korthet framställdt grunddragen af Herbarts kritik af Kant och det sätt, hvarpå den idealistiska riktningen med Fichte framgår ur Kant; och ur densamma följer, att Kant i sjelfva verket icke löst något enda af de förkantiska problemerna och att Kants vigtiga undersökningar af honom sjelf antingen lemnas å sido eller ej leda till något verkligt resultat på det

---

[1]) Jfr Herbart WW. B. 3, ss. 118, 157, 346; B. 1, s. 258; B. 5, ss. 254—255, 273, 288; B. 6, s. 308, 354.

theoretiska området; och att vidare den idealistiska utvecklingsserien måste, såsom okritisk uppgifva sina anspråk på absolut berättigande. Slutligen måste Herbart, såsom på en gång kritiskt tillegnande sig Kants resultater och delvis äfven Fichtes, då han från den senares princip hemtar ett nytt problem, och tillika söker lösa de problemer, som Kant förbisåg, anses som den verklige representanten för den philosophiska utvecklingen från Kant. Och härmed anse vi oss hafva angifvit betydelsen af Herbarts philosophiska ståndpunkt.